

ე. ვ. ვ. ჯ. ე. რ. ა. ნ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი.

უ დ ი უ რ ი ე ნ ა

გ რ ა მ ა ტ ი კ ა . კ რ ე ს ტ რ ი გ ა თ ი ა .
ლ ე ჰ ს ი კ რ ე ნ ი

თ ბ ი ლ ი ს ი ს უ ნ ი ვ ე რ ს ი ტ ე ტ ი ს ბ ა მ რ მ ც ე მ ლ რ ბ ა
თ ბ ი ლ ი ს ი 1971

წი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ზ ა

„უ დ ი უ რ ი ე ნ ა“, რომელიც მოიცავს ქრესტომათიას, ლექსიკონსა და გრამატიკულ მიმოხილვას (ფონეტიკას, მორფოლოგიას, სინტაქსს), წარმოდგენს სახელმძღვანელოს ფილოლოგიის ფაკულტეტის კავკასიურ ენათა განყოფილების სტუდენტთათვის. ავტორის აზრით, ამ წიგნს მასში თავმოყრილი საკითხებისა და გაანალიზებული მასალის ხასიათის მიხედვით შეუძლია ერთგვარი სამსახური გაუწიოს უდიური ენით დაინტერესებულ სხვა პირებსაც.

ამ წიგნის როგორც პირველ (ქრესტომათიის), ისე მეორე (გრამატიკულ) ნაწილში საანალიზოდ გამოყენებულია: 1) ავტორის მიერ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა თაობის წარმომადგენლებისაგან ადგილზე შეკრებილი მასალა, 2) სახალხო მასწავლებლისა და საზოგადო მოღვაწის თევდორე ჭეიზანიშვილის მიერ 1895—1934 წლებში სოფ. ვართაშენში, ოქტომბერსა (ზინობიანსა) და ნიჯში ჩაწერილი დიდძალი მასალა, აგრეთვე მის მიერ შედგენილი საანბანო-საკითხავი წიგნი; 3) უდი მ. ბეჟანოვის მიერ თარგმნილი და 1902 წელს გამოქვეყნებული უდიური „ოთხთავი (სახარება)“—უდიურულსული პარალელური ტექსტი; 4) ტექსტები, რომლებიც დართული აქვს ა. შიფნერისა და ა. დირის ქვემოთ დასახელებულ შრომებს (ა. შიფნერს უდიური ტექსტები და სალექსიკონო მასალა მიაწოდა გ. ბეჟანოვმა, ხოლო ა. დირს ასეთი მასალა ჩაწერილი აქვს ს. ვართაშენში); 5) გ. ბეჟანიშვილის

მიერ 1956 წელს ჩაწერილი ეთნოგრაფიული ხასიათის ზოგი მასალა.

ეს წიგნი წარმოადგენს უდიური ენის ქრესტომათიის, უდიურ-ქართული და ქართულ-უდიური ლექსიკონის შედგენისა და საერთოდ ამ ენის სახელმძღვანელოს დაწერის პირველ ცდას. ამიტომ ბუნებრივია, ნაშრომი უნაკლო არ იქნება. ავტორი მკითხველებსაგან მაღლობის დიდი გრძნობით მიიღებს სასიკეთო შენიშვნებს.

მ ე ს ა ე ა ლ ი

უდი ხალხი. უდიურო ენა. უდი ხალხი კომპაქტურად სამ სოფელშიდა მოსახლეობს: ვ ა რ თ ა შ ე ნ შ ი, ნ ი ჯ ს ა (აზერბაიჯანის სსრ) და სოფ. ოქტომბერში — ყოფილ ზ ი ნ ო ბ ი ა ნ შ ი (საქართველოს სსრ). სოფლები — ვართაშენი და ნიჯი აზერბაიჯანში საბჭოთა წყობილების დამყარებამდე ნუხის მაზრაში (განჯის გუბერნიაში) შედიოდა. ეს სოფლები ნუხიდან 50 კმ-ის სიშორეზეა მის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეს, ერთმანეთს კი 34—40 კმ-ითაა დაშორებული. ახლა ვართაშენი რაიონის ცენტრია, ხოლო ნიჯი კუტკაშნის რაიონში შედის. სოფ. ოქტომბერი კახეთშია, ყვარლის რაიონში. ოქტომბერში მცხოვრები უდი ხალხი ვართაშენიდანაა (1920—1922 წლებში) გადმოსახლებული. ამ სოფელს ჭერ, როგორც აღინიშნა, ერქვა ზ ი ნ ო ბ ი ა ნ ი, რაც ამ ხალხის წინამძღოლისა და აზერბაიჯანიდან საქართველოში გადმოსახლების თაოსნის, თვალსაჩინო საზოგადო მოღვაწისა და ცნობილი კულტურტრეგერის ზინობი სილიკაშვილის (1890 — 1938) სახელს უკავშირდება. ეს სოფელი დაარსდა ყვარლიდან 14 — 15 კმ-ის სიშორეზე მდებარე, იმხანად თელავის მაზრაში შემავალ და ჩანთლიყურედ წოდებულ ადგილას.

უდი ხალხი ცნობილია შრომისმოყვარეობითა და მუყაითობით. უდიები ოდითგან მისდევენ მებაღეობა-მევენახეობას, მებოსტნეობას, მემინდვრეობას (მოჰყავთ ხორბალი, ქერი, ფეტვი, სიმინდი; ადრე მოჰყავდათ ბრინჯიც), მესაქონლეობას (უფრო მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი ჰყავთ); ხელოსნობაც ეხერხებათ, განსაკუთრებით — ქსოვა და ქარგვა (ქალებს), დურგლობა და ხუროთსაქმე (კაცებს); ემარჯვებათ ხე-ტყის დამზადება და აგურ-კრამიტის გამოწვის საქმეც, მკვდლობაც.

დასახლებულ სოფლებში მცხოვრები უდი გლეხები გაერთიანებულნი არიან კოლმეურნეობაში.

ოქტომბრის რევოლუციის ათი წლისთავისთვის უკვე ყველა უდი წერა-კითხვის მცოდნე გახდა. ამ ხალხს ჰყავს თავისი ინტელიგენცია — უმაღლეს და საშუალო სკოლადამთავრებული სპეციალისტები: მასწავლებლები, ექიმები, აგრონომები, ინჟინრები, ტექნიკოსები, ეკონომისტები და სხვ. სოფ. ვართაშენსა და ნიჯში არის სრული საშუალო სკოლა (ათწლედ). ხოლო ოქტომბერში — არასრული საშუალო სკოლა (რეაწლიანი). აზერბაიჯანში უდი ბავშვები რუსულად სწავლობენ, ხოლო აქ, კახეთში, — ქართულად.

სოფ. ვართაშენისა და, მამასადამე, ოქტომბრის (ყოფ. ზინობიანის) მკვიდრნი მართლმადიდებელი ქრისტიანები (დიოფიზიტები), ხოლო ნიჯისა გრიგორიანი ქრისტიანები (მონოფიზიტები) იყვნენ.

უდი ხალხი, რომელიც ამჟამად კავკასიის ერთ ძალიან მცირერიცხოვან ეთნიკურ ჯგუფს შეადგენს¹, დიდი ხანია იქცევს კავკასიის ხალხთა ეთნოგენეზისის საკითხებით დაინტერესებულ მეცნიერთა ყურადღებას. ამ მკვლევართა მეტი ნაწილის მიერ უდი ხალხი მიჩნეულია კავკასიის ისტორიული ალბანეთის (ქართული წყაროების მიხედვით — ჰერეთის) ერთ-ერთ (ზოგის აზრით, ერთადერთ) გადარჩენილ ტომად, რომელსაც ძველად გავრცელების დიდი არე ჰქონდა. აპსთან, ეს ტომი ძველი დამწერლობის მქონეც უნდა ეოფილიყო². კავკასიის ისტორიულ ალბანელებთან (ან პერებთან) resp. უდიელებთან (ანუ უტიებთან თუ ოტენებთან) დაკავშირებით მრავალი საგულისხმო ცნობა მოიპოვება ძველ ბერძნულ, რომაულ, ქართულ, სომხურ, არაბულ და სხვა წერილობით ძეგლებში. ამ უძველეს წყაროთა შესწავლა უწინარესად ეთნოლოგ-ისტორიკოსთა საქმეა და იგი მათს ამოცანას შეადგენს.

უდიური ენა, რომლის გავრცელების არე, როგორც ითქვა, ამჟამად ძალზე მცირეა, იყოფა ორ დიალექტად — ვართაშნულ-ოქტოშნულ და ნიჟურ დიალექტებად. კილოური სხვაობა თავს იჩენს ენის ყველა კომპონენტში: ლექსიკაში, ფონეტიკურ სისტემაში და მორფოლოგიურ-სინტაქსურ წყობაში.

უდიური ენა სტრუქტურულად და ლექსიკურად იბერიულ-კავკასიური წრის ენათაგან ყველაზე ახლოს დგას წახურთან, მუხადურთან (რუთულურთან), ლეზგიურ ანუ კიურულ ენასთან, ალღურთან, თაბასარანულთან, აგრეთვე — ე. წ. შახ-დაღის ენებთან: ბუღუზურთან, ჭეკურთან და კრიშტლთან. ამ ენათა აგებულების სიღრმეში ჩახედვით, მათი ბუნებისა და თვისების უფრო და უფრო ახლოს გაცნობით სარწმუნო ხდება, რომ სტრუქტურულად-ახლოს მდგომარეობაში ეს ენები ერთი წარმოშობისანი, თვისტომნი, უნდა იყვნენ.

ცნობები უდიური ენის შესწავლის ისტორიიდან (მოკლე მიმოხილვა³). უდიური ენის მეცნიერული შესწავლა XIX საუკუნიდან იწყება. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს ა. შიფნერის გერმანულ ენაზე გამოქვეყნებული მონოგრაფია — „Ueber die Sprache der Uden“, რომელიც დაიბეჭდა 1863 წელს პეტერბურგში საიმპერატორო აკადემიის „მემუარებში“ — Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg, VII^eS. P. VI, № 8 (შრომა დაიწერა 1862 წელს). უდიურის შესახებ მეორე სპეციალური შრომა (დაწერილი რუსულ ენაზე) ეკუთვნის ა. დირს; ესაა მისი „უდიური ენის გრამატიკა“ (Грамматика удинского языка), რომელიც ჯერ, 1903 წელს, ცალკე გამოქვეყნდა, ხოლო შემდეგ, 1904 წელს, — კრებულში: „Сборник материалов для описания местнос-

¹ ადგილობრივ მოპოვებული ცნობების მიხედვით. მათი რაოდენობა უდრის დაახლ. 4500 კაცს, ხოლო 1959 წლის საკავშირო აღწერის თანახმად — 3700-ს.

² ამჟამად უდიური დამწერლობა ენაა. ამ საუკუნის 30-იან წლებში, სხვა ახალი დამწერლობის ენათა მსგავსად, უდიურისთვისაც შემოღებულ იქნა ლათინიზებული ანბანი. ამ შრიფტით დაიწერა და 1934 წელს გამოქვეყნდა კიდევ ამ ენის ერთი სასკოლო სახელმძღვანელო (საანბანო-საკითხავი წიგნი), მაგრამ შემდეგ (ალბათ იმის გამო, რომ მშობლურ ენაზე აღარაფერი ისწავლებოდა) ეს საქმე უდიურის ხაზით წინ აღარ წაწეულა.

³ უდიურის შესახებ არსებულ ნარკვევთა სია, რომელიც მოცემულია აქ, რა თქმა უნდა, სრული არ არის. მიმოხილვის ამ ნაწილში დასახელებულია მხოლოდ ის შრომები, რომლებსაც, ერთი მხრივ, მეტი ღირებულება აქვთ ამ ენის შესწავლის ისტორიისათვის, ხოლო მეორე მხრივ, უფრო მეტად გამოადგებათ ამ სახელმძღვანელოს მკითხველებს.

თეი и племён Кавказа“, выпуск XXXIII, отд. IV. შესაბამისი მონოგრაფია, რომელიც სპეციალურად უდიური ენის გრამატიკული წყობის საკითხებს დაეთმო, არის ვ. დანჩიძის სადოქტორო დისერტაცია—„უდიური ენის გრამატიკული ანალიზი“ (რუსულ ენაზე გამოქვეყნებულია საწერ მანქანაზე ნაბეჭდი ამ ლიტონიანი შრომის 17-გვერდიანი ავტორეფერატი—*Грамматический анализ удийского языка. Тбилисский государственный университет, 1949.*). ამ შრომაში თავმოყრილია ავტორის მიერ სხვადასხვა დროს, უმთავრესად კი 1937—1948 წლებში, გამოქვეყნებული სამეცნიერო სტატიები, რომელთაგან ზოგი დასახელებულია ამ წიგნის ბოლოს დართულ ბიბლიოგრაფიაში. უდიური ენის ნიჭურ კილოს სპეციალურად ეხება ვორ. გუკასიანის საკანდიდატო დისერტაცია წარმოდგენილი რუსულ ენაზე „უდიური ენის ნიჭური დიალექტი. ფონეტიკა, მორფოლოგია“ (საწერ მანქანაზე ნაბეჭდი)—*Инджский диалект удийского языка, 1964* (ავტორეფერატი, 1965 წ.).

კავკასიური წრის სხვა ენებთან ერთად უდიურის შესახებ ცნობებს ვაწვდიან ფრ. შაულერი—„ენათმეცნიერების საფუძვლები“ (*Grundriss der Sprachwissenschaft, III, 1884*); რ. ერკერტი—„კავკასიური წარმომავლობის ენები“ (*Die Sprachen des kaukasischen Stammes, 1895*); ჰ. შუხართი—„კავკასიურ ენათა გარდამავალი ზნის პასიურობის შესახებ“ (*Ueber den passiven Charakter des Transitivs in den kaukasischen Sprachen, 1895*); გ. დამევილი—„ჩრდილო-კავკასიურ ენათა შედარებითი გრამატიკის შესავალი“ (*Introduction à la grammaire comparée des langues caucasiennes du Nord, 1933.*); ნ. ტრუბეცკოი—1) „შენიშვნები ჩაჩურ-ლუზგიურ ენათა ზნის დაბოლოების შესახებ“; 2) „აღმოსავლეთ-კავკასიური ენების თანხმობათა სისტემა“; 3) ჩრდილო-კავკასიურ ენათა ლექსიკური ფარდობა. (1) *Notes sur les désinences du verbe dans les langues tchéchéno-lesghiennes, 1929*; (2) *Die Konsonantensysteme der ostkaukasischen Sprachen, 1931*; (3) *Nordkaukasische Wortgleichungen. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Bd. XXXVII, H. 1—2, 1930*; ი. მეშჩანინოვი—1) „ენის შესახებ ახალი მოძღვრება“; 2) „ზოგადი ენათმეცნიერება“ (*Новое учение о языке, 1936*; *Общее языковедение, 1940*); კ. ბოუდა—„ცნობები უდიურის შესახებ ახალ ტექსტზე დაყრდნობით (*Beiträge zur Kenntnis des Udischen auf Grund neuer Texte, 1939*—რეცენზია უდიურ სასკოლო-საანბანო წიგნზე); ა. ღირი—კავკ. ენათა შესწ. შესავალი (*Einführ. in das Studium der kaukas. Sprachen, 1928*); რ. ლაფონი—„ნარკვევები ბასკურისა და კავკასიური ენების შესახებ“ (*Études basques et caucasiqnes, 1952*) და სხვ.

უდიური ენის მორფოლოგიურ ანალიზს გარკვეული ადგილი დაუთმო აკად. ივ. ჯაეახიშვილმა თავის კაპიტალურ გამოკვლევაში — „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“ (1937). სახელოვანმა მეცნიერმა ამ წიგნში უდიურს (თვისტომ ენებთან ერთად) ალბანური უწოდა. უდიურს resp. ძველ-უდიურს ალბანურად (პერულად) მიიჩნევენ აკად. აკ. შანიძე და აკად. არნ. ჩიქობავა. აკ. შანიძემ ამ ენის ლექსიკის, მორფოლოგიისა და დამწერლობის საკითხებს მიუძღვნა სპეციალური შრომები, კერძოდ, „Язык и письмо кавказских албанцев“ (1960) და სხვ. (იხ. ბიბლიო-

გრაფია). ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ლექციებსა და გამოკვლევებში იბერიულ-კავკასიური წრის სხვა ენებთან ერთად საანალიზოდ ხშირად იყენებს უდიურ მასალას.

სხვადასხვა დროს დამუშავებული და გამოქვეყნებული გვაქვს ნარკვევები, რომლებშიც განხილულია საკითხები უდიური ენის ფონეტიკიდან, გრამატიკიდან და ლექსიკიდან. აღნიშნულ ნარკვევთა ერთი ნაწილი დასახელებულია ამ წიგნის ბოლოს დართულ ბიბლიოგრაფიაში.

უდიური ენა — როგორც სპეციალური სასწავლო საგანი — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის კავკასიურ ენათა განყოფილების¹ სამუშაო გეგმაში შევიდა და ისწავლება 1938—1939 აკად. წლიდან² (ლექციებს ამ საგანში 1942-43 სასწ. წლამდე კითხულობდა ვლ. ფანჩიძე, ხოლო შემდეგ — 1943-44 სასწ. წლიდან დღემდე კითხულობს ევგ. ჭიკაბაძე). დაახლ. 1930 წლიდან უდიურის მეცნიერული შესწავლა წარმოებდა აგრეთვე კავკასიის სოციალური ინსტიტუტში, სადაც სხვა კავკასიურ ენათა სექციებთან ერთად ჩამოყალიბებული იყო უდიურის შემსწავლელი სექციაც. ეს ინსტიტუტი, როგორც ცნობილია, რეორგანიზებულ იქნა ჯერ სსკ-ის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტად, ხოლო შემდეგ — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტად. აღნიშნული ინსტიტუტის კავკასიურ ენათა განყოფილების საკვლევადიებო საქმიანობაში თავის დროზე გარკვეული ადგილი დაეთმო უდიურ ენასაც.

უდიური ენის სტრუქტურის (ფონეტიკის, მორფოლოგიის, სინტაქსისა და ლექსიკის) საკითხთა ძიება ხდება თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიურ ენათა კათედრის თემატიკური გეგმისა და პრობლემატიკის შესაბამისად.

ზოგი ტერმინის საკითხი. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე დამკვიდრებული იყო ტერმინი უ დ უ რ ი (უდიური ენა), ხოლო რუსულში УДИН-СКИЙ ЯЗЫК (ა. დირი, ნ. მარი, ი. მემჩანინოვი და მომდევნო თაობათა ყველა სხვა ძველევარი). ალბათ რუსული ენის მეშვეობით იყო, რომ ერთ დროს ქართულადაც თქმობდა „უდინი“ — „უდინური ენა“, მაგრამ ზემოთ აღნიშნულმა ვარიანტმა თანდათან განდევნა ეს ტერმინი (უდინი, უდინური) და თვითონ დამკვიდრდა. ზოგ მკვლევარს რუსულადაც ნახმარი აქვს ტერმინი УДСКИЙ ЯЗЫК (მაგ., პ. უსლარს...). როგორც ჩანს, ა. შიფერსაც უდ ფუძიდან (!?) აქვს ნაწარმოები ტერმინი Uden — შდრ. თუნდაც ზემოთ დასახელებული მისი გამოკვლევის სათაური „Versuch über die Sprache der Uden“.

უცხოელი მკვლევრები (მაგალ., ნ. ტრუბეცკოვი, ე. დამუმეზილი, კ. ბოუდა, რ. ლაფონი და სხვები) ამ ენის სახელად ხმარობენ პირდაპირ ეთნონიმს უდი-ს (udi); გერმანულად გამოქვეყნებულ ზოგ შრომაში ეხვდებით ასეც: udische Sprache (პ. შუხართი...).

¹ რომელიც დაარსდა 1933 წელს აკად. ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ს თაოსნობით.

² უდიური ენის შესწავლით ჯერ კიდევ ადრე დაინტერესდა თბილისის უნივერსიტეტის პროფესორი დიმიტრი მგელაძე, რომელმაც 1922-24 წლებში რამდენიმე საექსპედიციო მუშაობა ჩატარა ადგილზე — საქართველოში (ყაბუში) ახალგადაშობილი უდიების სოფელ ზინბანში (ამჟამად სოფ. ოქტომბერში). — იხ. ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების „წელიწადური“, I—II, 1923—1924, გვ. 353—354; 1923 წლის 4 ნოემბრის საჯარო სხდომაზე ოქმი № 13.

სწორია თუ არა ქართული ტერმინი „უღუერი“ ან რუს. удский? ამის დასადგენად საჭიროა ვიცოდეთ ადვილობრივ ხმარებული სატომო სახელი, რომ ამაზე დაყრდნობით სწორად ვაწარმოთ ადიექტიური ფორმით გამოხატული (ამ ენის აღმნიშვნელი) ტერმინი. თავად ეს ტომი თავის თავს უღის უწოდებს. უ დ ი ბოლოხმოვნიაანი ფუძეა; ეს ფუძისეული ბოლო ხმოვანი ი მახვილიანია¹ და იგა ფორმათა ცვლის დროს არასოდეს არ იკვეცება; შდრ., მაგალ., მრავლ. რიცხვის ფორმები უ დ ი-უხ (უღიები), უ დ ი-ლონ—უღი-უხ-ენ (უღიებმა), უღ-ი-ლოჟ—უღი-უხ-აჟ (უღიების), უღ-ი-ღ-ოხ—უ დ ი-უხ-ახ (უღიებს); მხოლოდ. რ. ფორმები: უღი (სახელობ.), უღი-ნ (უღის)², უღ-ი-ნ-ენ (უღიმ), უღი-ნ-ახ (უღის), უ დ ი-ნ-ახ-ო (უღისგან); თანდებულიანი ფორმები: უ დ ი-ნ-ენ-კ (უღისთვის), უ დ ი-ნ-აჟ (უღისკენ), უ დ ი-ნ-ას-ტა (უღისთან), უ დ ი-კენა (უღივით); ნაწილაკიანი ფორმები: უ დ ი-ალ (უღიც), უ დ ი-უხ-ალ (უღიებიც); უ დ ი-ყან — გუჯი (უ დ ი-ც — ქართველი-ც resp. უღი და ქართველი); განყენებული ფორმა: უ დ ი-ლულ (უღიობა, უღიად ყოფნა); უარყოფითი ფორმა: უ დ ი-ნუთ (უუღიოდ, უღის გარეშე) და ა. შ.

ამგვარად, უ დ ი ბოლოხმოვნიაანი და ფუძეუკვეცილი სატომო სახელია და მისგან ნაწარმოები ტერმინული მნიშვნელობის ზედსართავი სახელი უნდა იწარმოებოდეს ასე: ქართულად უ დ ი უ რ ი და არა „უღუერი“, რუსულად удийский და არა удский ან, თუნდაც, удинский. — შდრ. აგრეთვე ამ ტომის ჯველ წერილობით (ისტორიოგრაფიულ) ძეგლებში შემონახული სახელი ა) ბერძნულად ὑδιαι (უიტიოი), ბ) სომხურად ուտր, ուտրք (უტი, უტიქ) ...

ტერმინი უ დ ი უ რ ი (უღიური ენა) ან რუს. удийский (უდიისкий язык) უნდა იწარმოებოდეს ისევე, როგორც, მაგალითად, ლ ე ზ გ ი უ რ ი лезгийский (სატომო სახელისაგან ლ ე ზ გ ი), ან დ ი უ რ ი андийский (სატომო სახელისაგან ან დ ი), ბ ა ც ბ ი უ რ ი бацбийский (სატომო სახელისაგან ბ ა ც ბ ი) და მისთ.

¹ უღიურში, როგორც წესი, მახვილი დაისმის სიტყვის ბოლო ხმოვანზე.

² მაგალ., უ დ ი ნ მუხ „უღიური ენა (სიტყვა-სიტყვით: უ დ ი ს ენა)“...

უ მ ნ ე მ ი კ ა

გზერიტი შეფხენილოვა

უდიურს მოეპოვება ყველა ის ბგერა, რაც. მაგალითად, — ქართულს. იმ ენას აქვს აგრეთვე თავისებური ხმოვნები და თანხმოვნები. ამასთან საგულისხმოა. რომ უდიურს არ მოეპოვება: 1) სპეციფიკური (რთული) ლატერალური თანხმოვანი, რომლის რამდენიმე სახეობა გვხვდება, კერძოდ, მთის კავკასიურ ენათა გარკვეულ ჯგუფში; 2) ამავე ენათა უმეტესობაში დამოწმებული ფარინგალური მჟღერი ხშული და სპირანტი; 3) ე. წ. პრერუპტივი (ნახევრად-აბრუპტიული თანხმოვანი); 4) თითო-ოროლა გამონაკლისის გარდა, წინა და უკანა რიგის მყოვარი (ინტენსიური) თანხმოვნები; აგრეთვე 5) უდიურში სუსტადაა დაკული ლაბიალიზებული თანხმოვნები.

ხმოვნები. უდიური ენა, როგორც აღინიშნა, მდიდარია ხმოვნებით. ამ ენას, ეუ სათვალავში არ ჩავაგდებთ დიფთონგებს, აქვს ცამეტი ხმოვანი, რომელთაგან ხუთი მარტივია, სამი — პალატალიზებული (უმლაუტი) და ხუთი — ფარინგალიზებული¹.

	მარტივნი		პალატალიზებულნი	ფარინგალიზებულნი	
ბალაი აწევისა	o	უ	ჟ	ოხ	უხ
საშუალო აწევისა	მ	ლ	ლ	მხ	ლხ
დაბალი აწევისა		ა	ა		აზ

¹ ყველა ეს ხუთი ხმოვანი წარმოადგენს დამოუკიდებელ, წმინდა ხმოვნებს და არა ნაინდამინტ თანხმოვანთა რეფლექსებს (როგორც ამას, კერძოდ, ნ. ტრუბეტკოი და კ. ბოლდაიჩიჩი წინადასტოვებენ). ამასთანავე ექსპერიმენტი (რენტგენოგრაფია) გვიჩვენებს, რომ ამ ხმოვანთა სპეციფიკის ქმნის ხახა (ფარინგსი), რამდენადაც მათი წარმოქმნის დროს ფარინგალიზების ელფერი ექმნება ხახის კედელთან ენისძირსზედა ნაწილის მიხლოებით. აღნიშნულ ხმოვანთა წარმოქმნაში აღსანიშნავია შემართვის მომენტისათვის პირის ღრუს ღიაობა და ენის მდგომარეობა თითქმის ისეთივეა, როგორც მარტივი ხმოვნებისა, ოღონდ ამ ხმოვანთა წარმოქმნის დროს ენა უფრო ჩაზნექილია და უკან გადაწეული, ენის კიდეები თითქოს ებჯინებიან გვერდით კბილებს, ენის უკანა ნაწილი ოდნავ აწეულია და უახლოვდება რბილ სასას; სახმო სიმები დაძაბულად უდვრენ; რეზონატორია ფარინგსი (ხახა); აქვს ბგერის ერთგვარი სიძლიერის ეფექტი. ამ ხმოვანთა შესახებ ა. შიფერის, ა. დირის, ვ. ფანჩიძის, ნ. აუშმანის, შ. ვაჭინაშვილისა და სხუ. შრომებში გამოთქმულია ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად განსხვავებული მოსაზრებები (შდრ.!), რაც ძირითადად განსხვავდება აგრეთვე ჩვენი განმარტებებისაგან (იხ. ევგ. ჭიკიანი-შვილი — ფარინგალიზებული ხმოვნები წახურულ-რუთულურსა და უდურ ენებში". კრებ. „ობერ.-კავკას. ენათმეცნიერება", ტ. XI, 1959, გვ. 339—359).

ყველა დასახელებული ხმოვანი იხმარება: 1) სიტყვის ყველა პოზიციაში (თავში, შუაში, ბოლოში) — როგორც დახურულ, ისე ღია მარცვალში; 2) ბგერათა ყოველგვარ კომპლექსში — უკანა და წინა რიგის თანხმოვანთან; 3) საკუთარ და ნასესხებ სიტყვებში — მეტყველების თითქმის ყველა ნაწილში; 4) ერთ-და ერთზე მეტ მარცვლიან ფუძეებში.

გარდა უმლაუტის პროცესის (პალატალიზაციის) შედეგად განვითარებულა ხმოვნებისა, ყველა სხვა ხმოვანი უდიურში წარმოადგენს ფონემას; ამას გვიჩვენებს მათი აკუსტიკურ-ფიზიოლოგიური ბუნება, არტიკულაციის ხასიათი (წარმოადგენენ წმინდა ხმოვნებს) და, ბოლოს, — ისიც, რომ ამ ხმოვანთა ცვლა იწვევს სიტყვის მნიშვნელობის ცვლას; მაშასადამე, მათ აქვთ მნიშვნელობის განმასხვავებელი, დისტინქციური, ფუნქცია.

ხმოვანთა ალტერნაციით სიტყვის მნიშვნელობის ცვლის ნიმუშები:

1) მარტივ ხმოვანთა

- ა) მ ა კ (სარი) — მ ე კ (მატლი, ჭია) — მ უ კ (ფრჩხილი);
 მ ა რ (ჩირქი) — მ ე რ (ასე, ამნაირად) — მ უ რ (ღერძი);
 კ ა მ (დაჩამიჩებული) — კ ე მ (კუჭყი) — კ უ მ (სარეველა);
 ხ ა (მატყლი) — ხ ე (წყალი) — ხ ო (ცვარი);
 კ ა ჯ (ვარცილი) — კ ო ჯ (სახლი, ოთახი);
 ჩ ა ლ (ღობე) — ჩ ი ლ (მძივი); ჩ ა ლ-ჩ ა ლ (ღობე-ღობე) — ჩ ი ლ-ჩ ი ლ (კრელ-კრელი)...

- ბ) ა ხ (შორისდ.: ახ!) — ე ხ (სამკალი) — ი ხ (მეხსიერება) — ო ხ (სავარცხელი);

აშ (საქმე¹) — ე შ (ვაშლი) — ი შ! (შორისდ. უღელში შებმულ პირ-უტყვს ეტყვიან — აქვს ქართ. „ხიო“-ს მნიშვნელობა) — ო შ (ბოლო, ნაპირი);

ც ა ფ ს უ ნ (ცელვა, თიბვა) — ც ი ფ ს უ ნ (ღვრა, ყრა, ფანტვა);

- ქ ა ლ ლ ე ს უ ნ („ადუღება“: ქ ა ლ ლ ე დ ე ს ა „ადუღებს“) — ე ი ლ დ ე ს უ ნ („არეულობის, შფოთის გამოწვევა“: ე ი ლ დ ე დ ე ს ა „რევს“, „შფოთის იწვევს“) — ე ო ლ დ ე ს უ ნ („დაცობა“);

ქ ა ლ ფ ე ს უ ნ (დუღილი: ქ ა ლ ლ ე ხ ა „დუღს“) — ე ი ლ ფ ე ს უ ნ („შფოთი“: ე ი ლ ლ ე ხ ა „შფოთავს“, „ირევა“)...

2) ფარინგალიზებულ და მარტივ ხმოვანთა

- ა) მ ა ა (ტინი) — მ ა (სად); ხ ა ა (ძალი) — ხ ა (მატყლი), ხ ო ო (ცური) — ხ ო (ცვარი) ...

ქ ა ა მ (განავალი) — ქ ა მ (ნაკლული), მ ა ა ე (მუხა, რკო) — მ ა ე (სარი) ...

ტ ა ა პ ა ა კ (ბრტყელი) — ტ ა პ ა კ (ტაბაკი), ვ ა ა ხ (თქვენ) — ვ ა ხ (შენ) ...

- ბ) ო ა ე (უღელი) — ო ე (ძირი, ფსკერი), ყ ო ა რ (თიაქარი) — ყ ო რ (კვარტლი) ...

გ) უ ა ე (ეჭყი) — უ ე (მდინარე), მ უ ა ე (მხიარული) — მ უ ე (ფრჩხილი) ...

¹ ნასესხები სიტყვაა.

ნახევარხმოვნები. უდიურს მოეპოვება აგრეთვე 1) ა და 2) ე ნახევარხმოვნები, რომლებიც დამოუკიდებელ ფონემებს ა რწარმოადგენენ, თუმცა ერთიც და მეორეც მკაფიოდ გამოხატული ცალკე ბგერაა და გამოიყენება ისეთ სიტყვებში, როგორიცაა, მაგალითად: 1) ა ან (ჩვენ), ა ა ყ (გზა), ა ა, ა ე (ან), ა ე ყ (ხორცი), ა ე (რბილი), ა ე ზ (ხნული); ან კიდევ: მ ა ა (აქ), ტ ა ა (იქ); ფ ე ა ნ (სასუქი), ფ ა რ ფ ე ა ნ (დანდური), კ ა ა ნ (ქონი, ერბო, კარაქი); ბ ა ა ბ ა ა (ყუნელი); ანდა: ბ ა ა (ბალი), კ ა ა (ქვევრი), ქ ა ა (სახელო), ე უ ა (ცხრა) და სხვ. უფრო მეტად კი ეგვევ ა ნახესხებ სიტყვებში გვხვდება; მაგალითად: ა ა შ (ასაკი, ხნოვანება), ა ა ს (გლოვა), ა ა ფ უ ლ (სახურავი), ა ა ლ ო ვ (ალი ცეცხლისა), ა ო ლ და შ (ამხანაგი), ა ა ვ ა შ (ნელა) და სხვ. 2) ყ ე წ (ქსოვილი), ყ ე წ ე მ (ჩქმეტა), ყ ე რ ხ ა ა ლ (ცხრაფენა), ყ ე რ ყ ე რ (ბუზღუნა, ჩანჩალი), მ ე რ ე ფ ს უ ნ (ღრენა) და სხვ. საგულისხმოა, რომ მეორე მუხლში ჩამოთვლილ ზოგ სიტყვაში ნახევარხმოვან ე ბგერას ენაცვლება უ. ასეთი შენაცვლება ზოგჯერ შეიძლება პოზიციურ-კომბინაციური ცვლილების შედეგი იყოს; მაგალ., ყ ე წ ე მ—ყ ე წ უ მ—ყ უ წ უ მ; მ ე რ ე ფ ს უ ნ—მ ე რ ე ფ ს უ ნ...³ ზოგჯერ კი ასეთი ბგერათცვლილება სპონტანური ხასიათისაა, მაგალ., ყ ე წ || ყ უ წ... ამასთან საგულისხმოა ისიც, რომ ნიჭურ კილოში ვართაშნულ-ოქტომბრულში⁴ დამოწმებული უ-ს ენაცვლება ე; შღრ, მაგალ., შ კ ო ლ უ ნ (ვართაშნ.)—შკოლენ (ნიჯ.) „სკოლისა“, დირიგუნ (ვართ.)—ღ ი რ ი გ ე ნ (ნიჯ.) „ბოსტნისა“... ამ ნიმუშების მიხედვით შეიძლება ვთქვათ, რომ ნახევარხმოვანი ე რედუცირებული ვარიანტია უ ხმოვნისა, თუმცა უდიურზე და ზოგ თვისტომ ენაზე (წახურზე, მუხადურზე) უშუალო დაკვირვება და ექსპერიმენტი გვიჩვენებს, რომ ე ბგერა თავისი ბუნებით ასლოს დგას ე. მით უმეტეს ი ხმოვნებთან. როგორც ჩანს, ამ ენებში განვითარებულია ორგვარი ე: ერთი უნდა წარმოადგენდეს უ ხმოვნის დასუსტებულ ვარიანტს, ხოლო მეორე—ი და ე ხმოვანთა რიგის ბგერას⁵. ე რომ ი და ე ხმოვანთა რიგისაა, ამის დამამოწმებელია ვართაშნულ-ნიჭურში მათი ურთიერთშენაცვლება; შღრ., მაგალ.: ეჭრა-ზ-ოწკესა (ვართ.)—მეჭრა-ზ-ოწკესა (ნიჯ.) „როგორ ვრეცხავ, ვირეცხავ, ვიბან“; ზილდე-სინ (ვართ.)—ზილდესუნ (ნიჯ.) „ზრიალ-წყრიალით“; აკამინ (ვართ.)—აკამენ (ნიჯ.) „ნახვამდის“... მათი ამეამინდელი მსგავსება (!) გარეგნულია, ეყრდნობა ერთნაირ აქუსტიკურ ეფექტს.

თანხმოვნები. უდიურს მოეპოვება თანხმოვანთა ყველა ის (და ისეთიც) ოთხეული, სამეული, წყვილეული და ცალეული, რაც—ქართულს (ახალს და ძველს); სახელდობრ: 1) ბაგისმიერი თანხმოვნები: ხშულები — ზ, ფ, პ, სონორი — მ; 2) კბილბაგისმიერი სპირანტი — ვ; 3) კბილისმიერი თანხმოვნები: ხშულები — დ, თ, ტ. აფრიკატები — ძ, ც, წ, სპირანტები — ზ, ს, სონორები — ნ, ლ; 4) ალვეოლარული თანხმოვნები: აფრიკატები — ჯ, ჩ, ჰ; სპირანტები —

¹ ნიჭურ კილოში. ვართაშნული ვარიანტია ე ყ.

² ნიჭურ კილოში. ვართაშნული ვარიანტია ე ზ.

³ მ და ფ თანხმოვანთა გავლენით.

⁴ სიმოკლისთვის ამ კილოს ქვემოთ ყველგან დაეასახელებთ, როგორც „ვართაშნულს“ (ოქტომბრული ანუ ზანონაზური ზომ შინც ამის გამოჩაყვით).

⁵ ამის შესახებ დაწვრილებითი ცნობები მოწოდებულია ჩვენს შრომაში — „ფარინგალიზებული ხმოვნები წახურულ-რუთულურსა და უღურში“ („ობერეულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. XI, 1959).

ჟ, შ, სონორი — რ; 5) რბილსასისმიერი თანხმოვნები: ხშულები — ზ, ქ, კ; სპირანტიბი — ლ, ხ; 6) ფარინგალური ხშულები — ჯ, ყ, და 7) ლარინგალური სპირანტი ზ.

უდიურს მოეპოვება სხვა თანხმოვნებიც: 1) კბილბაგისმიერი ფ სპირანტი და 2) თავისებური (ინტენსიურობისა თუ მყოვრობის ეფექტის მქონე) ალვეოლარული აფრიკატები ჯგ, ჩგ, ჭგ და სპირანტიბი — შგ, შგა.

შენიშვნა: თანხმოვანთა შორის დასახელებული ძ აფრიკატი ნოქცეულია ფრჩხილებში; ეს იმიტომ, რომ იგი ახლა ამ ენაში დეზაფრიკატიზაციის (სპირანტიზაციის) შედეგად მოშლილია, — ოთხ სიტყვაშიდა იხმარება (ამ ოთხ სიტყვაშიც ფაკულტეტურად სპირანტი ჯ ენაცელება); ეს სიტყვებია: ძ ა ბ რ ი ლ ა ბ რ ი (ძაბრი), ხ ა ძ ა ლ ლ ხ ა ზ ა ლ (ფოთოლი), მ ა ნ ძ ი ლ მ ა ნ ზ ი ლ (მანძილი), ღ ა ნ ძ ი ლ ღ ა ნ ზ ი ლ (ღანძილი)

წარმოების ადგილისა და გვარობის მიხედვით დაჯგუფებულ უდიურ თანხმოვანთა ცხრილი ასეთი იქნება:

	ხშული			აფრიკატი						სპირანტი				
	ყრუ			მჟღერი		ფშვინ-ეიერი		მკვეთრ-მსკდომი (აბრუპტიული)		მჟღერი		ყრუ		
	მ	შ	ს	არაინტენს.	ინტენს.	არაინტენს.	ინტენს.	არაინტენს.	ინტენს.	არაინტენს.	ინტენს.	არაინტენს.	ინტენს.	სონორი
ბაგისმიერი	ბ	ფ	კ							ვ				შ
კბილისმიერი	ღ	ფ	ტ			ც		წ		ჭ		ხ		ნ, ლ
ალვეოლარული						ჩ	ჩგ	ჩ	ჩგ	ჭ	ჭგ	შ	შგ	რ
შუენისმიერი										ღ				
რბილსასისმიერი	გ	ქ	კ							ღ	ხ			
ფარინგალური		ქ	ყ											
ლარინგალური													კ	

ჩამოთვლილი თანხმოვნები (ზოგიერთის გამოკლებით) დამოუკიდებელ ფონემებს წარმოადგენენ: აქვთ მნიშვნელობის განმასხვავებელი, დისტინქციუ-

აღნიშნული სპეციფიკური თანხმოვნების დახასიათება ასეთი იქნება: ჩგ, ჩგ, ჭგ აფრიკატთა და ჟგ, შგ სპირანტთა წარმოქმნის მომზადების მომენტი თითქმის ისეთივეა, როგორც შესაბამისი „ჩეულებრივი“ ალვეოლარული თანხმოვნებისა — ჩ, ჩ, ჭ აფრიკატებისა და ჟ, შ სპირანტებისა, ოღონდ ამ თავისებურ ბგერათა წარმოქმნის დროს ენა ამოხნევილ მდგომარეობაში უფრო უკან გადაიწეოს, მისი შუა ნაწილი თითქმის ებჯინება კბილ-ნუნებს, ხოლო ბგერათ-წარმოქმნა უფრო ენერგიულად, ინტენსიურად და მყოვრად, დაყოვნებით, ხდება, რის გამო იქმნება სიმგარის ეფექტი.

რი, ფუნქცია; შდრ., მაგალითად: 1) ბ უ ლ (თავი — ფ უ ლ (თვალი); ბ ე ს უ ნ (კეთება) — ფ ე ს უ ნ (თქმა); ბ ი (ნაკეთები)—ფ ი (თხის ქონი)—პ ი (სისხლი); ფ ე ფ (კილი, ჩენჩო)—პ ე პ (აკენის ლეიბი); ბ ო მ (სიმაღლე)—პ ო მ (საკმაო, საკმარისი; ომონიმ. „მაშ!“); 2) დ ე (დაე!) — თ ე (არ, არა) — ტ ე (ის; ომონიმ.: წილი); 3) გ ა (ადგილი) — ქ ა (ეგ) — კ ა (გრენაეი); გ ა მ (თბილი) — ქ ა მ (ნაკლული); გ უ ლ (საცერი) — ქ უ ლ (ხელი) — კ უ ლ (მიწა); ქ ო მ (სახელო) — კ ო მ (ქვევრი); ქ ო ჯ (ძნელი) — კ ო ჯ (სახლი); 4) ლ ა რ (ვაეი) — ხ არ (ნაკაწრი), ბ ე ზ ლ (მზე) — ბ ე ხ (სიმიენე); 5) ბ ა ტ ე ს უ ნ (არსებობა, მყოფობა, ხელთქონა)—ბ ა ყ ე ს უ ნ (ჩატევა, მოქცევა, მოთავსება); ე ი ა (ნახევარი)—ყ ი ა (შიში), უ ხ ე (ექვსი)—უ ხ ყ (კაკალი); 6) ბ უ ჟ (თავმომწონე, ამბარტავანი, პრანქია)—ბ უ შ (აქლემი); 7) ვ ი (შენი)—ჭ ი (ღვინო); ვ უ მ (ცხრა)—ჭ უ მ (გაბერილი); 8) შ ი უ (ღამე)—შ უ (ვინ); ბ ა ჩ ი (ასი)—ბ ა ჩ (ბრტყელი ქვა, ქვევრს რომ აფარებენ); ა ჩ ი (დაკარგული)—ა ჩ ი (თამაში); ყ ა ჭ ა (ტყვილი)—ყ ა ჭ (ვიწრო); ჭ ა პ (გამქრალი, დამალული)—ჭ ა პ (ვაზი) და სხვ.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა : თანხმოვანთა ზემოთ წარმოდგენილ ცხრილში შუაენისმიერი მელერის სვეტში (ფრჩხილებში) მოქცეულია მ. ზემოთ ამგვარივე ასო-ნიშნით გამოხატულია ერთ-ერთი ნახევარხმოვანიც. უნდა დავსძინოთ, რომ უდიდურში მოწმდება ორგვარი — ხმოვნური და თანხმოვნური წარმოშობის მ: ერთი — თანხმოვნის პალატალიზაციის შედეგად წარმოქმნილი მ (იხ. ქვ.: პალატალიზაცია. იოტიზაცია) და მეორე — ი ხმოვნის დასუსტების შედეგად მიღებული მ (ნახევარ-ხმოვანი). თანხმოვნისაგან მიღებული მ ბგერისათვის დამახასიათებელია ის, რომ მისი წარმოქმნის დროს ენის შუა ნაწილი უფროა აწეული მაგარი სასისაცენ, ვიდრე ი—მ წარმოქმნისას, თანაც ისე, რომ ამისი ნაპრალი ძალიან ვიწროა, რის გამო შეიძლება (ამ ნაპრალში) ამოშვებული ჰაერნაკადის საგრძნობი ხეხვა; ამ სახით წარმოქმნილი მ ტოვებს ჩქამიერი მელერი ნაპრალისაგან თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ი ს შთაბეჭდილებას. ეს არ წარმოადგენს დამაუკიდებელ ფონემას, მაგრამ ჩვენ მიინც შევიტანეთ ცხრილში (ჩასმულია ფრჩხილებში). იგი როგორც ბ გ ე რ ა მკაფიოდ გამოხატული ფონეტიკური ერთეულია, თუმცა — „ირაციონალური“.

ფონეტიკური პროცესები

უდიდურისთვის დამახასიათებელია როგორც პოზიციურ-კომბინაციური, ისე სპონტანური ბგერათვლილებები, სახელდობრ: რედუქცია, ასიმილაცია, გემინაცია, ელიზია-კონტამინაცია, პეტათეზისი, აბრუპტივიზაცია, გამჟღერება, ბგერათმოკვეცა, ნახალიზაცია, პალატალიზაცია, დიფთონგიზაცია, სპირანტიზაცია, სუბსტიტუცია და სხვ. (დისიმილაციის პროცესი არ მოწმდება¹).

რედუქცია. ფუძის შიგნით ხმოვანთა დასუსტება-ამოწმარდნა (ფუძის კუმშვა) გავრცელებული მოვლენაა უდიდურში. რედუქცია ხდება უპირატესად ე და უ ხმოვნებისა, როდესაც მათ მახვილი არ მოუღლით. უმახვილო ხმოვანთა რედუქ-

¹ არის თითო-ორი შემთხვევა დისიმილაციური გამჟღერებისა: ოთახ—ოთალ (ოთახი), ჯოშნახ—ჯოშნალ (ჯოშნალი)...

ციას იწვევს, როგორც წესი, მომდევნო მახვილიანი მარცვალი¹. მაგალითები: $\text{ყოლლა} \leftarrow \text{ყოლულა}$ „ზაფხულში“ (ყოლულ „ზაფხული“), $\text{ააჲლუხ} \leftarrow \text{ააჲელუხ}$ „ბავშვები“ (აჲელ — „ბავშვი“), $\text{უქსუნ} \rightarrow \text{უქესუნ}$ „კამა“ $\text{კიგსუნ} \leftarrow \text{კიგესუნ}$ „გარეკვა, გაქენება“, $\text{ესსა} \leftarrow \text{ეზსა} \leftarrow \text{ეზუსა}$ (მოველივარ) ...

ასიმილაცია. ხდება როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა (უპირატესად წინა რიგის თანხმოვანთა) სრული ან ნაწილობრივი (უპირატესად პროგრესული) ასიმილაცია (დამსგავსება). მაგალითები: 1) ხმოვანთა ასიმილაციისა: $\text{შონო} \leftarrow \text{შენო}$ (იგი, ის), $\text{შონორ} \leftarrow \text{შენორ}$ (იგინი, ისინი); $\text{სოო} \leftarrow \text{საო}$ (ერთი)²; $\text{ადამარლონ} \leftarrow \text{ადამარულონ} \leftarrow \text{ადამარ-უხენ}$ (ადამიანებმა)³, $\text{ელელ} \leftarrow \text{ილელ}$ (ცხვარი); ბელე (ვართ.) — ბელი (ნიჯ.) „პირუტყვი“, ილარილო (ვართ.) — ელარილო (ნიჯ.) „სიციხეში“... 2) თანხმოვანთა ასიმილაციისა: $\text{თასსა} \leftarrow \text{თაზსა} \leftarrow \text{თაზუსა}$ (მიველივარ); $\text{ბალლე} \leftarrow \text{ბალნე}$ (გააკეთებს); $\text{ტულლუხ} \leftarrow \text{ტულნუხ}$ (ყურძენს); $\text{ბარრეხა} \leftarrow \text{ბარნეხა}$ (უშვებს); $\text{ქურრუხ} \leftarrow \text{ქურნუხ}$ (ორმოს); $\text{თაღღესა} \leftarrow \text{თაღნესა}$ (იძლევა, მიეცემა, даётся), ხოდლუხ — ხოდნუხ (ხეს)...

გემინაცია. ბგერათა შერწყმა-შეერთება (გემინაცია) გავრცელებულია უდიუროში; შერწყმა ხდება ერთგან თავმოყრილი ორი ერთნაირი ან დამსგავსებული ბგერისა. ხმოვანთა შერწყმის შედეგად ვიღებთ გრძელ ხმოვანს, ხოლო თანხმოვანთა შერწყმით — გემინირებულ (მყოვარ) თანხმოვანს.

მაგალითები: 1) ხმოვანთა შერწყმისა: $\text{მნლ} \leftarrow \text{მნალ}$ „სადაც“ (მა „სადა“), $\text{ეკალ} \leftarrow \text{ეკაალ}$ „აარაფერიც“ (ეკა „რა“); $\text{სო} \leftarrow \text{სოო} \leftarrow \text{საო}$ „ერთი (სუბსტანტი)“ — სა „ერთი“ (ატრიბუტი)...

2) თანხმოვანთა შერწყმისა: $\text{ტოლფუხ} \leftarrow \text{ტოლოფუხ} \leftarrow \text{ტოლნუხ}$ „ტყავს“ (ტოლ „ტყავი“), $\text{გორაჲ} \leftarrow \text{გორრაჲ} \leftarrow \text{გორნაჲ}$ (სარისა)...; $\text{ბუღფუხ} \leftarrow \text{ბუღლფუხ} \leftarrow \text{ბუღნუხ}$ (ბარკლისა) ... $\text{ბოსაჲუნ} \leftarrow \text{ბოსსუნ} \leftarrow \text{ბოსესუნ}$ (გადავდება) ...

შენიშვნა: 1) გემინაციის პროცესი ნიჭურ კილოში ნაკლებადაა გავრცელებული: აქ ან არ ხდება ერთგან თავმოყრილ თანხმოვანთა ასიმილაცია-გემინაცია, ან არა-და, ასეთი ბგერები მარტივდება. შდრ., მაგალ.: ტულლუხ (ვართაშნ.) — ტულა (ნიჯ.) „ყურძენს“ (ტულ „ყურძენი“); $\text{ჰვრჰჰვთებსა} \leftarrow \text{ჰვრჰჰვთ-ნე-ბესა}$ (ვართაშნ.) — $\text{ჰვრჰჰვ-ჰვთ-ნე-ბესა} \leftarrow \text{ჰვრჰჰვთ-ნე-ბესა}$ (ნიჯ.) „ცდილობდა“, „ფაფხურობდა“; $\text{კალლეხა} \leftarrow \text{კალ-ნე-ხა}$ (ვართ.) — კალ-ე-ნე (ნიჯ.) „იძახის“; ქარრეხსა (ვართაშნ.) — ქარრეხსა (ნიჯ.) „ცხოვრობს“...

¹ როგორც ჩანს, უდიურისთვის ოდესღაც ნიშანდობლივი ყოფილა ძლიერი, ინტენსიური, მახვილი, ამასთან იგი ფიქსირებულია ბოლო მარცვალზე, თუმცა ზოგჯერ შეინიშნება ამ წესის დარღვევა: თავკიდურ მარცვალსაც მოუღის ხოლმე, თუ სიტყვა ორზე მეტ-მარცვლიანია; ასეთ შემთხვევაში ერთდროულად ორი მახვილი გვაქვს: ძირითადი (ბოლო მარცვალზე) და, როგორც იტყვიან, თანამახვილი (თავკიდურ მარცვალზე). რედუქცია მოსდის ძირითადი მახვილის მატარებელი მარცვლის წინ მდგომ ხმოვანს; მაგალ.: $\text{აშ-ნე-ბსა} \leftarrow \text{აშ-ნე-ბესა}$ (მუშაობს); $\text{აჲ-ნე-სსა} \leftarrow \text{აჲ-ნე-სსა} \leftarrow \text{აჲ-ნე-სსა}$ (დგება), $\text{ქარრეხსა} \leftarrow \text{ქარ-რე-ხესა} \leftarrow \text{ქარ-ნე-ხესა}$ (ცხოვრობს)...

² ასე იტყვიან სუბსტანტივის მნიშვნელობით. მსაზღვრელი სახების (ატრიბუტივის) მნიშვნელობით კი იწინება სა „ერთი“: შდრ. სოო არენე „ერთი მოვიდა“ — სა ადამარ არენე „ერთი ადამიანი (ყაცი) მოვიდა“...

³ მხოლ. რ. ადამარ (ადამიანი) — ადამარ-ენ (ადამიანმა). იხ. სახელთა ბრუნება.

2) ზოგ უდიურ სიტყვაში გამოიყოფა ისეთი გემინირებული თანხმოვნები, რომელთა წარმომავლობა ნათელი არ არის, სხვანაირად რომ ეთქვათ: არ ჩანს იმის საფუძველი, ვიფიქროთ, რომ ეს მყოვარი („გემინირებული“) თანხმოვანი მიღებული იყოს ორი ერთნაირი ან დამსგავსებული თანხმოვნის შერწყმით; ასეთებს პირობით შეიძლება ვუწოდოთ პირველადი გემინირებული (თავიდანვე მყოვარი) თანხმოვნები. ამის მაგალითებია: თოყაა (ქაშარი), დაყაა (კასრი), ეყაარა (რამდენი, რამდენი-კი), ეკაა (რაგინდარა, რა-კი) საწაე (თერთმეტი), პაწაე (თორმეტი)...

ელიზია-კონტრამინაცია. აქ უნდა ვიგულისხმოთ წინადადებისა თუ გამოთქმის დაწყებულ წევრთა შერწყმა, ინკორპორაცია, რაც ხდება წინააღვლი წევრის ბოლოკიდური მარცვლის ან მომდევნო წევრის თავკიდური მარცვლის ამოგდების შედეგად. მაგალითები: ა) ქაქალა (ნიჯ.)—ქალქალა (ვართაშ.)=ქალა + ქალა „დიდრონი“, „მსხვილი“ (ქალა „დიდი“); ბ) შუ-ქალ—შუ-უქალ „არავინ“ (შუ „ვინ“ + უქალ „მთქმელი“); გ) ახშუმნება—ახშუმ-ნე-ეხა „იციინის“ (ახშუმ „სიცილი + პირისნიშანი ნე + ეხა „ამბობს“); დ) საჟა—საკი—საკიწი „ცოტა“, „მცირედნად“, „ცოტოდნად“ (სა „ერთი“ + კიწი „ცოტა“, „მცირე“); ე) ზუზუ—ზუზუ—ზუზუზუ „ვარ“ (ზუ „მე“ + ბუზუ „ვარ“; ბუ „მყოფი“), უნაუ—უნ-ნუ—უნ ბუნუ „ხარ“ (უნ „შენ“ + ბუნუ „ხარ“)...

შეტათეზისი. ბგერათვადანის ან (ზოგჯერ) მარცვალთა ვადანის პროცესი ვრცელდება როგორც ფუძისეულ, ისე ფორმანტისეულ ელემენტებზე. მაგალითები: ამდარ—*ადმარ (ნიჯ.)—ადამარ (ვართაშ.) „ადამიანი“; თოგნესტა—თოგნესდა—თოგნედსა—თოგნედესა „ჰყიდის“...; ა-ალ-ზუ-ყო-ა-ყო-ალ-ზუ „ავიღებ კიდევ“, „ავიყვან კიდევ“, „ვიყიდი კიდევ“¹; ქარჯხსა—ქარ-უზ-ხსა (ნიჯ.)—ქარ-ზუ-ხესა (ვართ.) „ვეცხვრობ“²; კალკო-უზ (ნიჯ.)—კალკო-ზუ||კალ-ზუ-კო (ვართ.) „ვისწავლი“...

აბრუპტივიზაცია. უდიურში ბგერათვამკვეთრება, ანუ აბრუპტივიზაცია ჩვეულებრივ ინტეროკალურ პოზიციაში ან ს და შ სპირანტთა მეზობლობაში ხდება. იგულისხმება ამ პოზიციაში ჩ და ც აფრიკატთა ჰ და წ ვარიანტებით შეცვლა (შესაბამისად); თანაც ისე, რომ ეს ჰ და წ მყოვრად წარმოითქმის, — ერთსაც და მეორესაც გემინირებული თანხმოვნის ეფექტი აქვს. მაგალითები: 1) ყოქალ—ყოჩალ—ყოშალ (ყოჩალი, ყოჩალად), ფაქალ—ფაჩალ—ფაშკალ—ფაშალ (მეფე); ეპუნ←ეშუნ←ესჰუნ←ესჩუნ←ესჩუნ←ესჩუნ (მოტანა, მოყვანა), მუქაუნ←მუშჰუნ←მუშჩუნ←მუჩუნ←მუჩუნ←მუჩუნ (კოცნა)...

¹ აღ ნაწილაკვანი ელემენტია, რომელიც ქართ. „ც“ ნაწილაკის მნიშვნელობით იხმარება უდიურ სახელთანაც და ზმნაშიც.

² ზ-უ-ზ-უ-ზუ მხოლ. რ. პირველი პირის მწარმოებელია. შდრ. უდიურივე ზუ „მე“.

2; არრესწა—არრესცა—არრესცა—არრესცა—არ-ნე-ცესა (ჯღება), მარრესწა—
მარრესცა—მარრესცა—მარრესცა—მარ-ნე-ცესა (თავდება, იწურება)...¹

გამქვღერება. ზოგჯერ ხ სპირანტი მქვღერდება ხმოვნებს შორის ან სიტყვის
ბოლოს. მაგალითები: 1) ა დ ა მ ა რ ლ ო ხ —ადამარულოხ—ადამარ-უხ-ოხ—ადა-
მარ-უხ-ახ „ადამიანებს“ (ადამარ-უხ „ადამიანები“), ბურლოლ—ბურულოლ—
—ბურუხ-ალ „მთაზე“ (ბურუხ „მთა“)... 2) ოთალ—ოთახ (ოთახი), ყ ო
ჭ ხ ა ლ ← ყ ო ჩ ხ ა ლ ← ყ ო ჩ ა ლ (ყოჩალი), კ ო ლ ო ლ ← კ ო ლ ო ხ ← კ ო ლ ო ხ (შუბლი), ბ ო ა ხ
მ ო ა ლ ← ბ ო ა ხ მ ო ა ხ (ცხვირი) ...

აღნიშნულ შემთხვევებში ნიჭურმა კილომ ხ სპირანტის გამქვღერება არ
იციის; შდრ., მაგალ., პ ი ა ნ ე რ ხ ო ნ —პიანერუხონ—პიანერუხენ (ნიჯ.) — პიო-
ნერლონ (ვართ.) „პიონერებმა“; ა ო ლ დ ა შ ხ ო ნ —აოლდაშხონ—აოლდაშუხენ (ნიჯ.) — აოლდაშ-
მულონ—აოლდაშმულონ (ვართ.) „ამხანაგებმა“...

ბგერათმოკვეცა. ბგერათამოვარდნა. დასუსტების შედეგად ჩვეულებრივ
იკვეცება უდიური სიტყვის (ფუძისეული ან ფორმანტისეული) ბოლოკიდური
ხმოვანი; ზოგჯერ იკვეცება ფუძის ბოლოკიდური თანხმოვანიც; არ არის იშვია-
თი ფუძის შიგნიდან თანხმოვნის ამოვარდნაც. მაგალითები: 1) ფ ა შ ნ -ი ნ —
ფაშნა-ინ (გოგრისა)², კ ა შ -ი ნ —კაშა-ინ (თითისა)³; ფ ა შ ნ -ი უ ხ (გოგრები),
კ ა შ -ი მ -უ ხ (თითები); ნ ა ნ ა —ნანაა—ნანა-ი (დელისა)⁴... 2) ფ ა ქ ი —ფაქის
(ბალში), ე ზ ნ უ —ეზნუხ (ხნულს, ხნულში)... 3) ე ე ს —ეეს (მოსვლა), თაეს—
თაღეს (წასვლა)...

ნიჭურ კილოში რამდენადმე განსხვავებული მდგომარეობაა; აქ ზოგჯერ
არქაული ვარიანტია დაცული, ზოგჯერ კი — ახალი, მოდერნიზებული; ნიჭურ-
ში, ვართაშნულის საპირისპიროდ, სახელდობრ, ა, ზოგი გამონაკლისის გარ-
და, არ იკვეცება (ნიჭელები იტყვიან, მაგალითად, ნანაა; კოყ, ბავაა კოყ „დე-
ლის სახლი“. „მამის სახლი“, „დედულეთი“...) და პირუბერუნებით: ხ მუდამ
მოკვეცილია ზემოთ უწყებულ ფორმებში; შდრ., მაგალ., ვართაშნული ე ზ
ნ უ —ე ზ ხ უ ხ — ნიჭური ე ზ ა (ხნულს, ხნულში) მოსალოდნელი ე ზ ა ხ ფ ო რ -
მის ნაცვლად.

ნაწალიზაცია. ზოგი უდიური ფუძის ბოლოში სუსტდება და იკარგება სო-
ნორი ნ. ასეთ შემთხვევაში მისი კვალი რჩება წინამაჟალი ხმოვნის ნაწალიზაციის
(გაცხვირისმიერების) სახით. მაგალითები: კ ო ა ზ ო ო ← კ ო ა ზ ო ო (ქული); ქ ო ა ზ ←

¹ აქ საგულისხმებელია უდიურ ჩ, ც აფრიკატა და შ, ხ სპირანტთა ბუნება; თავდაპირველი
თვისების მიხედვით თითოეული ეს თანხმოვანი ინტენსიური უნდა ყოფილიყო. დასა-
ხელებულ თანხმოვანთა ამგვარი თვისება, რომელიც ამჟამად მოღუწებულია, ან სულაც მოშლო-
ლი, მდგენდება მათი ერთად თავმოყრის შემთხვევაში, — დილაციის დროს; ამასთან — მდგენ-
დება გემინაციისა თუ აბრუპტივიზაციის ეფექტით. საფიქრებელია, რომ უდიურს ძველთაჟან
პკონდა ინტენსიური და არაინტენსიური შიშინა (ალვეოლარული) და სისინა (ცბილისმიერი) სპი-
რანტები და აფრიკატები.

² ფაშნა „გოგრა“.

³ კაშა „თითი“.

⁴ ნანა „დედა“.

ქოღ ← ქოღნ (სახელო), კოა ← კოაღ ← კოაღნ (ქვევრი); ბარუ ← ბარუღ ← ბარუნ (კედელი), ბორზუ ← ბორზუღ ← ბორზუნ (მოსავალი)...

პალატალიზაცია (უმლაუტი. იოტიზაცია). უდიურში პალატალიზაცია ხდება როგორც ხმოვნებისა (უმლაუტი), ისე — თანხმოვნებისა (დარბილება და ხშირად იოტიზაცია). ეს მოვლენა უფრო მეტად ნიჭური კილოსთვისაა დამახასიათებელი.

ამ ენაში პალატალიზაციის შედეგად ადგილი აქვს ა, ო, უ მარტივ ხმოვანთა ვოკალიკურ ინფლექსიას, ანუ ხმოვანთა მუტაციას, მეტაფონიას (იაკობ გრიშის ტერმინით — უმლაუტს) ¹: ა—ა, ო—ო; უ—უ. ასეთ [ა, ო, უ] ხმოვნებს უპირატესად ვხვდებით თურქულ-აზერბაიჯანულიდან ან ამ ენის მეშვეობით სხვა ენებიდან ნასესხებ სიტყვებში. ა, ო და უ მკაფიოდ გამოხატული წმინდა ხმოვნებია, თუმცა არც ერთ მათგანს არა აქვს ფონემის ღირებულება. შდრ., მაგალითად: პ ა რ ს ა (ვართ.) — პ ა რ-ს ა (ნიჯ.) „ყოველი“, ა შ (ვართ.) — ა შ (ნიჯ.) „საქმე“, ა შ ბ ე ს უ ნ (ვართ.) — ა შ ფ ს უ ნ (ნიჯ.) „მუშაობა“, კ ა შ ა (ვართ.) — კ ა შ ა (ნიჯ.) „თითი“, ტ ო შ (ვართ.) — ტ ო შ (ნიჯ.) „გარეთ“; უ ს ი ნ (ვართ.) — უ ს ი ნ (ვართ. ნიჯ.) „მაღე“, ჩქარა“...

ა, ო, უ ხმოვანთა შემცველი სხვა სიტყვები უდიურში: შ ა შ ა რ (ქალაქი), ბ ა შ ა რ (ნაყოფი), პ ა ლ ბ ა თ (ალბათ), პ რ ა ყ ი (არაყი), პ ა ლ მ ა ნ (ნახარში ბრინჯის წვენი), ქ ა ლ მ (კომპოსტო), ქ ა ლ (კამეჩი), ქ ა ლ ჩ ა (ჩაქი), ქ ა ლ ლ ა (ქალა), კ ა ზ ა რ (სტაფილო), ა ლ ზ (სოფელი). ა ლ ბ (სირცხვილი), ა ლ ე ლ (ბავშვი), თ ა ქ ა (ჩიხვი), ვ ა დ ა (დრო, ვადა), ა გ ა ნ ა მ (თუკი), ე თ ა რ (როგორ), მ ე თ ა რ (ასე, ამნაირად), ქ ა თ ა რ (ეგრე, მაგნაირად), ტ ე თ ა რ (ისე, იმნაირად), მ ა რ ქ ა რ ი ტ (მარგარიტა); ო ლ ქ ი (ქვეყანა), გ ო ლ (გუბე), ო რ დ ა გ (იხვი), გ ო ლ ო (ბევრი), გ ო ლ ო შ (ცეკვა), ლ ო რ ო ც (აკვანი), ქ ო მ ჭ რ (ნახშირი), ქ ო მ ა გ (შემწე, ქომავი), მ ო შ კ ა მ (მტკიცე), თ უ ნ დ (ცხარე), უ თ უ (უთო), ბ უ თ უ ნ (ყველა), გ უ ნ დ ა (გუნდა) ე ჭ უ რ ა (როგორ, როგორი), ჩ ა ქ უ ჩ (ჩაქუჩი), დ უ რ უ ს (მთელი, მთლიანი, ერთიანი), დ უ ნ ა ლ (ქვეყანა), ქ ო თ ა ნ (გუთანი)...

ზოგჯერ ო და უ ხმოვნები ო და უ მარტივ ხმოვანთა პალატალიზაციის შედეგად კ ი ა რ უ ნ და ი ყ ო ს მიღებული, არამედ — ე და ი ხ მოვანთა ლაბიალიზაციისა, შდრ., მაგალითად: გ ე ლ ე (ნიჯ.) — გ ო ლ ო (ვართ.) „ბერი“, პ ა ქ ი მ (ნიჯ.) — პ ა ქ ო მ (ვართ.) „ეკიმი“... ხდება ასეც: ვართაშნულში დამოწმებული ე ხმოვანი ლაბიალიზაციის შედეგად ნიჭურში გვაძლევს ო-ს; შდრ., მაგალითად: ე კ (ვართ.) — ო კ (ნიჯ.) „კალო“...

პალატალიზაციის შედეგად უდიურში განვითარებულია ზოგი დარბილებული თანხმოვანი, მაგალითად, ლ; ა ლ ე ლ (ბავშვი), ჭ ა ო ლ -დესუნ (მოღერება ჭოხისა, გაშლა სილისა), ქ ა ქ ო ლ (ქოჩორი), მი-გი-ი ლ ა (აი! შეხე!); გ ი ლ ა (მარცვალი ყურძნისა...) და სხვ.

¹ რაც სიტყვა-სიტყვით „ვადახმოვანებას“ (რუსულად *перегласовка*-ს) ნიშნავს.

ნიჭურ კილოში აღნიშნული პროცესის შედეგად გ, ქ, კ თანხმოვნები იძლევიან ძ რეფლექსს: შღრ., მაგალითად: ტუტტაგ (ვართ.)—ტუტტაჟ (ნიჯ.) „სტიერი“, „სალამური“, გარაგ (ვართ.)—გარაჟ (ნიჯ.) „უნდა“, „საპირა“; დალაქ (ვართ.)—დალაჟ (ნიჯ.) „დალაქი“, ფაფალაქ (ვართ.)—ფაფალაჟ (ნიჯ.) „პეპელა“ და სხვ. ამ კილოში ასეთსავე რეფლექსს იძლევა უ სპირანტი; შღრ., მაგალითად: კოჭ (ვართ.)—კოჟ—კოჟ (ნიჯ.) „სახლი“. საერთო უდიურში მოწმდება ჯ—ლ—ლ შემთხვევა: ბაა—*ბაა-ლი (ბალი), გულბაა—*გულ-ბაა-ლი (ალუბალი). დასტურდება პალატალიზაციის (resp. აფრიკატიზაციის) ასეთი ფაქტი: ტ—ქ; მაგალ.: ტოშ (ვართ.)—ჭოშ (ნიჯ.) „გარეთ“...

სპირანტიზაცია. უდიურში ესა თუ ის ხშული ან აფრიკატი შეიძლება შეიცვალოს შესაბამისი სპირანტით. მაგალითები: 1) ხოხლა—ქოხლა—ჯოქლა (კვერცხი), მუხ←მუჟ (ფრჩხილი), მუხ←მუჟ (მხარული, ლალი), ზაბუნ←ქაბუნ (ვარსკვლავი), ბახესუნ←ბაქესუნ (მოპოვება, მკონეობა); 2) ფუშ←ფუჟ (ფუჟი, ამა), ფაშნა←ფაჩნა (გოგრა), ბაშე←ბაჩე (ასი); კოჟ (ნიჯ.)—კოჭ (ვართ.) „სახლი“, ნიჟ←ნიჭ (ნიჭი); 3) ზაბარი←ძაბარი (ძაბრი), ხაზალ←ხაძალ (ფოთოლი)...

დიფთონგიზაცია. უდიურში ყველა დიფთონგი მიღებულია ერთად თავმოყრილ ორ ხმოვანთაგან ერთ-ერთის დასუსტებისა და ნახევარხმოვნად ქცევის შედეგად; სუსტდება და ნახევარხმოვნად იქცევა წინამავალი ან მომდევნო ხმოვანი, თუ მახვილი არ მოუღის. მაშასადამე, უდიურსაც, სხვა ენათა მსგავსად, აქვს აღმავალი და დამავალი დიფთონგები; ამასთან ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ ეს რთული ხმოვნები არ წარმოადგენენ ფონემებს. მაგალითები: 1) აღმავალი დიფთონგებისა: ბააბაა (კუნელი), ბაას (სალამო), ბაასუნ (სალამოს); მაყ (გზა), მან (ჩენი), მუ (რბილი), ტაა (იქ), მაა (აქ), მახო-ტაა (ამიერიდან); 2) დამავალი დიფთონგებისა: ბაა (ბალი), ქაა (ლია), ქაა (ნაჭამი), შაა (შაური), შაა (სველი), ქაა-ბაქსუნ (თენება), ქაა-ბი-შა (უთენია, გარიჟრაჟე), ბაასუნ (შესვლა), ბააჩესუნ (შეტანა, შეყვანა); ბეფან-გა (უდაბური ადგილი, უდაბნო), შეა (რამე, საგანი, ნივთი), ვუა (ცხრა), ფუა (გაბერილი), ღუა (მთელი), ხოად (ბრინჯის ყანა), ქოა (სახელო), კოა (ქვეერი)...

უდიურს მოეპოვება სხვა სახის დიფთონგებიც (რომლებიც აგრეთვე არ წარმოადგენენ ფონემებს); ეს დიფთონგებია: ოჟ, ჟე, ჟა; მაგალითები: პოჟზ (ვა, აუზი), შჟე (დათვი), შჟეტ (ყამა), კჟა (შინ)...

სუბსტიტუცია. ბევრათშენაცვლების, ანუ სუბსტიტუციის მოვლენებიც იშვიათი არ არის უდიურში; შენაცვლება ხდება უპირატესად ბ ხშულისა და ვ სპირანტისა; არის ლ სონორისა და ვ სპირანტის, აგრეთვე კ და ტ ხშულთა, ნ და ლ სონორთა შენაცვლების შემთხვევებიც. ეს ჩანს საერთო უდიურ მასალაშიც და დიალექტური მონაცემებიდანაც.

¹ სოფლის სახელია.

მაგალითები: 1) ჩო ბ ა ლქ ო ვ ა ლ (ბელურა), კ ო ბ ა ლქ ო ვ ა ლ (ქო-
ბი), ბ ა ხ ტ ქ ვ ა ხ ტ (დრო, ბედი); ბ ა ხ ტ რ ი კ ქ ვ ა ხ ტ რ ი ნ კ (გულსთვის,
-თვის); ასევე: ბ ა ბ ა (ვართ.) — ბ ა ვ ა (ნიქ.) „მამა“, ა ბ ა (ვართ.) — ა ვ ა
(ნიქ.) „მცოდნე, აბუზ (ვართ.) — ა ვ ვ ბ (ნიქ.) „მეტი“, „ზედმეტი“, ჰენეზაქსა,
(ვართ.) — კ ო ვ ა ქ ს ა ნ ე (ნიქ.) „გადადის“... 2) ქ ო ლ ლ ა ო ქ ო ვ ლ ა (ჭგუფი, მარა-
ქა, თავყრილობა, კრებული, რაზმი)... 3) კ ი ლ ი ნ - კ ა შ ა (ვართ.) — ტ ი
ლ ი ნ - კ ა შ ა (ნიქ.) „ნეკი“... 5) მ უ ჰ ა ნ ა ყ მ უ ჰ ა ლ ა ყ (რძე); ა შ ნ ა მ ო
ა შ ლ ა მ (საქმისა)...

ნიჯური დიალექტი ფონეტიკურად (დაბატავითი ცნობები)

ბგერითი შედგენილობით ნიჯური კილო არსებითად არ განსხვავდება ვარ-
თაშნულ-ოქტომბრული (ვართაშნულ-ზინობიანური) კილოსაგან¹. თავისებურე-
ბა მელავნდება ფონეტიკური პროცესების ხაზით, რის შესახებაც ცნობები მოწო-
დებულია ზემოთ, გზადგზა, ბგერათცვლის ამა თუ იმ მოვლენაზე მსჯელობის
დროს (იხ. რედუქციის, ასიმილაციის, გემინაციის, ელიზია-კონტამინაციის, მე-
ტათეზისის, გამელერების, ბგერათმოკვეცის, პალატალიზაციის, სპირანტიზაცი-
ისა და სუბტიტუციის შესახებ ცნობები). ოლონდ ზემოთ არაფერია ნათქვამი
იმის თაობაზე, რომ ერთი ჯგუფის ნიჯურ სიტყვებში ვართაშნულის ს ა პ ო
რ ი ს პ ი რ ო ლ შეიმჩნევა ტენდენცია თავკიდურ ხმოვანთა ასპირაციული
(ფშვინიერი) შემართვისა; შღრ., მაგალითად: ა ყ ს უ ნ (ვართ.) — ჰ ა ყ ს უ ნ ო
ჰ ე ხ ტ ს უ ნ (ნიქ.) „აყენა“, „აღება“, „ყიდვა“; ე კ ა (ვართ.) — ჰ ი კ ა
(ნიქ.) „რა“; ე თ ა რ, ე ჯ უ რ ა (ვართ.) — ჰ ე თ ა რ, ჰ ე ჯ უ რ ა (ნიქ.) „რო-
გორ“ „როგორი“; ა რ ე ყ უ ნ (ვართ.) — ჰ ა რ ე ტ უ ნ (ნიქ.) „მოვიდნენ“...

უდიურ ბგერათა ტრანსპირაცია

უდიური ამქამად უმწერლობო ენაა. სხვადასხვა შემთხვევაში ამ ენის ბგე-
რათა ტრანსკრიფციისათვის (ტრანსლიტერაციისათვის) გამოყენებულია სხვა-
დასხვა ენის ანბანი; სახელდობრ: 1) რ უ ს უ ლ ი ანბანი — ხელოვნურად შექმ-
ნილი ახალი ასოების დამატებითა და დიაკრიტიკული ნიშნებით (მაგ.,
ა. დირის რუსულ ენაზე გამოსულ „უდიურ გრამატიკაში“, ოთხთავის უდიურ-
რუსულ პარალელურ გამოცემაში და სხვ.); 2) ლ ა თ ი ნ უ რ ი ანბანი — ახალი
ასოების დამატებითა და დიაკრიტიკული ნიშნებით, ზოგჯერ ასოთა კომბინა-
ციით (მაგ., ა. შიფერის „უდიური ენის გამოკვლევაში“, ევროპულ ავტორთა
შრომებში). 3) ლათინიზებული შრიფტი (მაგ., უდიურ სასკოლო-საანბანო
წიგნში — „სამჯი დს“-ში...); 4) ქ ა რ თ უ ლ ი შრიფტი (ქართულ ენაზე გამო-
სულ შრომებში, ზოგჯერ — ამ შრომების რუსულ რეზუმეში...).

დასახელებულთაგან ბგერითი შედგენილობის ხასიათის მიხედვით უდი-
ური ენისათვის ყველაზე უპირანია ქართული ასოების გამოყენება: ამ შემთხვე-
ვაში დიაკრიტიკული ნიშნები მინიმუმამდე დადის, ხოლო ახალი ასოების ხე-
ლოვნურად შემოდების საჭიროება არ არის.

¹ ევროპულ გუჯისაინის ცნობით, ნიჯურ კილოში უნდა იყოს მეექვსე ფარინგალზებული გო
ხმოვანი (ალბათ ისეთი, როგორც წახურსა და მუხადურში). ეს ცნობა საჭიროებს დამა-
ტებით შემოწმებას.

საერთოდ, უდიურ ბგერათა გადმოცემა ფონეტიკური ტრანსკრიფციის წესით ხდება და არა ფონოლოგიურისა, რამდენადაც გამოიხატება არა მხოლოდ ის ბგერა, რომელსაც ფონემური ღირებულება აქვს, არამედ — ყოველგვარი ბგერა, რომელიც კი ამ ენაშია. უდიური ორთოგრაფიისა თუ ორთოეპიის პრინციპი (ქართულისებრ) მარტივია: იწერება ისე, როგორც გამოითქმის, იკითხება (გამოითქმის) ისე, როგორც იწერება. ამასთან: ქართულისავე მსგავსად და, ვთქვათ, რომელიმე ინდო-ევროპული ენის საპირისპიროდ, ყოველი უდიური ბგერის გადმოსაცემად თითო ასო-ნიშანი კმარა, რასაკვირველია, თუ არ ვიგულისხმებთ უდიური ენის თავისებურ ბგერებს, რომელთა გამოხატვა დიაკრიტიკული ნიშნის გარეშე ვერ ხერხდება. მაშასადამე, უდიურში თითოეული ასო-ნიშანი გამოხატავს ერთ ბგერას.

მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი ა

უდიური ენის ზოგადი მორფოლოგიური დახასიათება

უდიური აგლუტინაციური ენაა. აქ მორფოლოგიურ კატეგორიათა გამოსახატავად გამოიყენება აფიქსები: პრეფიქსები და უპირატესად სუფიქსები¹.

უდიურისათვის დამახასიათებელია სისტემებზე განვითარებული ფორმები ზრუნვათა და რიცხვისა—სახელში, პირისა და დრო-კილოთა—ზმნაში. უდიურს მოეპოვება აგრეთვე გადმონაშთები ასპექტის ფორმისა და ჩანასახები გვარის კატეგორიისა. ამჟამინდელ უდიურში მოშლილია კლას-კატეგორია, რომლის ოდინდელი ექსპონენტები შემონახულია მხოლოდ გაქვევებული პრეფიქსებისა და სუფიქსების სახით (ზმნაში. სახელში, სახელზმნურ ფორმებში, ადვერბიალურ სიტყვებში). უდიურ სახელებში შეიძლება გამოიყოს, ერთი მხრივ, დღეს მოქმედი, ცოცხალი მადერივატებული სუფიქსები, ხოლო მეორე მხრივ—ფუძე-ძირთან შეზრდილი დეტერმინანტი-სუფიქსები.

სახელი

სახელთა ფაქეაი ფონეტიკური შედგენილობის მიხედვით

ამ თვალსაზრისით უდიურ სახელთა ფუძეები შეიძლება დაეყოთ ორ ძირითად ჯგუფად: ერთმარცვლიან და ერთზე მეტმარცვლიან (მრავალმარცვლიან) ფუძეებად.

ერთმარცვლიანი ფუძეები თავის მხრივ წარმოადგენენ სხვადასხვა მოდელის დიან დახურულ მარცვალს, მაგალითად:²

1. ა) აპ (ოფლი), არ (მსხალი), აამ (მხარი); ეყ (ხორცი), ელ (მარილი), ეზ (ხნული), ეხ (სამკალი), ეაშ (ვაშლი), ეაქ (ცხენი); იყ (ნაცარი), იქა (თოვლი), იჩ (რწყილა), იხ (მეხსიერება), იჩ (თვით, თვითონ); ო (ბალახი); ოხ (სავარცხელი), ოყ (ფსკერი, ძირი), ოტ (სირცხელი), ოშ (ბოლო), ოაყ (უღელი); უშ (შეშა), უტ (მდინარე, ხევი), ულ (მგელი), უს (ხარი), უქ (თაფლი), უკ (გული), უნ (შენ);³ უაღ (სხენი), უაქ (ეჭესი)... ბ) გა (ადგილი), ხა (მატყლი),

¹ ინფიქსები არა აქვს უდიურს. ა. დირი და ე. დამუშავილი მიუთითებენ ამ ენაში ინფიქსების არსებობაზეც; ამ ცნობის უპირთებულობა აღნიშნული აქვს ჯერ კიდევ ადრე, 1937 წელს, აკად. ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევაში — „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“.

² ნიმუშები დასახელებულია ვართაშნული დიალექტის მონაცემთა მიხედვით.

³ შღრ. ნიჭური 3 უნ (შენ).

ქა (სახელი), სა (ერთი), ყა (ოცი), პაა (ორი); ხე (წყალი), მე (დანა), ტე (წილი), ეჲე (ქვა), ღი (ღლე), წი (სახელი), მი (სიცივე), პი (სისხლი), ფი (თხის ქონი), ჭი (ღვინო); ყიხ (შიში), ბიხ (მძიმე), კიხ (ნახევარი); ხო (ცვა-რი, რთვილი), ჩო (სახე), ჯო (ხუთი), ხოა (ცური, ჭიქანი); შაუ (ღამე), შუ (ინ), ჩაუ (პალო, სოლი), მუ (ქერი)...

2. ა) ღარ (ვაეი), ხარ (ნაკერი); ბერ (ბალიში); გორ (სარი). თორ (ბადე); ყოზრ (თაქარი); თირ (ძელი, ღვირე, მორი); თურ (ფეხი), ქურ (ორმო, მღვიმე), ჩურ (ფური). მურ (ღერძი)...

ბ) გულ (საცერი), კულ (მიწა), ქულ (ხელი), ფულ (თვალი), ბულ (თავი); ყოლ (საცობი); ჯოალ (ქერქი), ღოალ (გუბე, წუმპე); ცილ (თესლი), ჩილ (მძივი); ჩალ (ღობე). შალ (შალი), პალ (ავი სული)...

გ) ბაჩ (ბრტყელი ქვა ქვევრზე დასაფარებლად), ბაჩა (ასი); ბეიდ (მზე); ბიზ (სადგისი), ბიყ (მუქი), ბიჭ (ცულღუტი, ეშმაკი ვინმე, მონხრებული, გაიძვერა), ბიპ (ოხხი); ბოზ (რუხი, ნაცრისფერი); ბოყ (ღორი); ბუშ (აქლემი), ბუჟ (ცხვირაწეული, პრანჭია, გაბღენძილი)...

დ) ნელ (ცრემლი), ნეპ (ძილი, სიზმარი), ნეკ (ბზე), ნეწ (მკბე-ნარი); ნოქი (ყურძნის წვენი)...

ე) მუზ (ენა), მუკ (ფრჩხილი), მუშ (ქარი), მურ (ღერძი), მულ (რვა); მეხ (ნამგალი), მეკ (კინჭარი); მეც (ბუდე), მეილ (თაგვი); მიწ (ნალის დასაქედი ლურსმანი)...

ვ) ზოყ (ყლორტი, ღუყი)... ზ) კაჭ (საკენკი), კაჭ (ვარცილი), კოჭ (სახლი), ქოჭ (ძნელი), კოჭ (ტარი, სახელური)... თ) ფაფ (ნახერხი), ფოფ (თმა), ფუფ (არყის-ხე); ტატ (ბუზი); ცაც (ეჯალი), ცეც (ჩრჩილი); პეპ (აკენის ლები); ღოღ (ტყემალი); ყოყ (ყელი)...

შენიშვნა: ბოლოს ჩამოთვლილი ფუძეები (ფოფ, ტატ, ცაც, პეპ.

ღოღ, ყოყ და მისთ.) შესაძლოა წარმოშობით ორმარცვლიანი იყოს—ყო-ველი მათგანი წარმოადგენდეს ფუძეთა გამეორებით წარმოქმნილ სახელს: ფოფ—*ფოფო, ყოყ—*ყოყო, ტატ—*ტატა, ცაც—*ცაცა და ა. შ. მაგ-რამ—ეს მხოლოდ საკითხის დასმის წესით. (ზოგი ამათგანის ეტიმოლო-გიური ძიება შეიძლება სხვაგვარ ახსნასაც დაეყრდნოს, მაგრამ ასეთ სა-კითხებზე აქ არ შეეჩრდებით, იგი სცილდება ამ წიგნის ამოცანებს).

ერთზე მეტმარცვლიანი (მრავალმარცვლიანი) ფუ-ძეები შედგება სხვადასხვა სახისა თუ მოდელის მქონე რამდენიმე (ორი, სამი...) მარცვლისაგან; ამ შემთხვევაშიც მოწმდება ღია და დახურუ-ლი მარცვლებისაგან შედგენილი ფუძეები, რომლებიც ასე შეიძლება დავა-ჩგუფოთ:

1. ორი ღია მარცვლისაგან შედგენილი ფუძეები:

ა) ორმარცვლიანი ფუძეები, რომელთა თავიღური და ბოლოციღური ელემენტი ხმოვანია; მაგალითად: ოყო (ძმარი), ოქი (ტალახი), ოჲმა (მარწყვი), აჭა (მარჯვენა), აპი (მწიფე), აჩი (თამაში)...

ბ) ორმარცვლიანი ფუძეები, რომელთა თავიღური ელემენტი ხმოვანია, ბოლოციღური ელემენტი კი — თანხმოვანი; მაგალითად: ერეყ (თხილი), ეალემ (სახეღარი), ალაამ (ბროწეული), იზაკ (კიანჭველა), აწარ (წმინ-და, ანკარა), იყენ (ზამთარი)...

გ) ორმარცვლიანი ფუძეები, რომელთა თავკიდური ელემენტი თანხმოვანიძ ბოლოკიდური ელემენტი — ხმოვანი; მაგალითად: ბო ყო (ცომი), თო შო (ძლოკვი), ჰასო (ღრუბელი); ვიჩი (ძმა); ქეჭე (მეავე); ბიში (ქადა), ბისი (ძველი). ამ ჩვეულს მიეკუთვნება მარცვალთა გამეორებით, რედუბლიკაციით, წარმოქმნილი ასეთი ფუძეებიც: ნანა (დედა), ბაბა (მამა), ხაახაა (გატეხილი), ბიბიხ (ხიდი), ტრატრა (ტოროლა)...

2) ორმარცვლიანი ფუძეები, რომელთა თავკიდური და ბოლოკიდური ელემენტი თანხმოვანია, ამასთან ისე, რომ პირველი მარცვალი ღიაა, ხოლო მეორე — დახურული; მაგალითად: ჟე-ჯერ (ბაგე), მო-მოწ (ცინგლი, წინტლი), ეო-მოხ (პირი), გერეწ (ღუფი), და-დაალ (გაწეწილი), კო-კოწ (ქათამი), ჩო-მოხ (კარები), ნა-ყელ (მაწონი), ფო-თიკ (გოჭი), ბუ-ქუნ (მუცელი), ბა-ჰან (ზურგი), ქპ-ქჟლ (ქოჩორი), და-დალ (მამალი)...

3) ორმარცვლიანი ფუძეები, რომელთა თავკიდური ელემენტი თანხმოვანია, ბოლოკიდური კი — ხმოვანი, ამასთან ისე, რომ პირველი შემადგენელი ნაწილი დახურული მარცვალია, მეორე — ღია; მაგალითად: ხუნ-ჩი (და), ბურუნ (მთა), ღირუნ (მარხვა), გოროხ (ცოდვა), ჯოალ-ოახ (შარვალი, ნიფხავი), ჯოჭ-ლა (კვერციხი).

4) ორმარცვლიანი ფუძეები, რომელთა თავკიდური და ბოლოკიდური ელემენტი თანხმოვანია, ამასთან ისე, რომ ორივე დახურული მარცვალია; მაგალითად: ქოშ-მოტ (ბლაგვი), კან-კალ (დახვეული, დაგრაგნილი), ბოხ-მოხ (ცხვირი), კერ-წალ (კაქკაქი)...

II. სამმარცვლიანი ფუძეები, რომლებიც შედგენილია სამი ღია მარცვლისაგან, ორი ღია და ერთი დახურული მარცვლისაგან, ერთი ღია და ორი დახურული მარცვლისაგან და ა. შ. ამასთან ისე, რომ ზოგი ამოთვანი ხმოვნით დაწყებულ და ხმოვნითვე დაბოლოებულ ფუძეს წარმოადგენს, ზოგი — თანხმოვანით დაწყებულ და ხმოვნით დაბოლოებულს, ზოგი — ხმოვნით დაწყებულ და თანხმოვნით დაბოლოებულს, ზოგი კი — თანხმოვნით დაწყებულსა და თანხმოვნითვე დაბოლოებულ ფუძეს. მაგალითად: 1) ალააყო (შტერი, რეტიანი, გაბრუებული, დარეტიანებული), აჩალა (ხის შამფური), არაბა (ურემი), არარა (მეტსახელი კაცისა)... 2) ყოშალა (მიტყუბებული, წყვილად გამოსხმული ნაყოფი...), მპჰარი (მაჭარი), ჰამეცი (დაჩამიჩებული), ბაჰანა (მერცხალი), ბალანყო (მაყვალი), მალაკა (კოვზი); კჟნკური (კუდქანქალა); 3) ადამარ (აღამიანი)¹...; 4) ბაადაალაყ (ბაყაყი), ბულეკალ (საღღებელი), ყაყაფუნ (ერბო-კვერციხი), ხეყუქკალ (ქარიყლაპია)....

ამ ენის ორივე დიალექტზე დაკვირვება (და თავად აქ ჩამოთვლილ ნიმუშთა რაოდენობა) გვარწმუნებს, რომ უდიურში ყველაზე უფრო მეტადაა გავრცელებული ერთმარცვლიანი და ორმარცვლიანი ფუძეები.

¹ შღრ. ნიჭ. ა მ დ ა რ (აღამიანი).

1. ა რ ს ე ბ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ი: კერძო, კონკრეტული, აბსტრაქტული, კრებული. 2. მ ს ა ზ ღ ღ რ ე ლ ი (ატრიბუტიული) ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: თვისება-გვარობისა და სადაურობის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელი; რიცხვითი სახელი; მითითებითი ნაცვალსახელი, კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, კითხვითი ნაცვალსახელი „რა“. 3. ს ს ვ ა ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ე ბ ი: პირის ნაცვალსახელი, უკუქცევითი ნაცვალსახელი („თვით“, „თვითონ“), კითხვითი ნაცვალსახელი „ვინ“.

არსებითი სახელი

არსებით სახელთა ფუძის აგებულება. წარმოქმნის (დერივაციის) ზოგი საკითხი. უდიურ სახელთა ფუძეები აგებულების მიხედვით იყოფა სამ ჯგუფად: მარტივ, ნაწარმოებ და რთულ (თხზულ) ფუძეებად.

მარტივი ფუძე. ფონეტიკური შედგენილობის მიხედვით ზემოთ დასახელებულთაგან ყველა ერთმარცვლიანი ფუძე და დიდი ნაწილი ორმარცვლიანი ფუძეებისა აშკარად თითქოს აღარ იშლება და, მაშასადამე, წარმოადგენს მარტივ (ლიტონ) ფუძეს; ასეთებია, მაგალითად: პ ი (სისხლი), წ ი (სახელი), ფ ი (ქონი), ჟ ი (ღვინო), ი ყ (ნაცარი), ი ნ (რწყილი), ი ხ (მეხსიერება), ე ყ (ხორცი), ე ლ (მარილი); გ ა (ადგილი), ხ ო (ცვარი); ა პ (ოფლი). ა რ (მსხალი) და მისთ.; ქ უ ლ (ხელი), ფ უ ლ (თვალი), ბ უ ლ (თავი), ტ უ ლ (ყურძენი), კ უ ლ (მიწა); თ უ რ (ფეხი), ქ უ რ (ორმო), ჩ უ რ (ფერი); ც ი ლ (თესლი), წ ი ლ (ნაკვერჩხალი); ღ ა რ (ვყი) და მისთ. ნ ე პ (ძლი), ნ ე წ (მკბენარი), ნ ე ღ (ცრემლი), და მისთ. მ უ შ (ქარი), მ უ რ (ღერძი), მ უ ზ (ენა) და მისთ. ასევე: ბ ე დ უ ლ (ბარი), ნ ა ყ ე ლ (მაწონი), გ უ გ ე ლ (გუგული); ხ ი ნ წ რ (ქალიშვილი); ქ ო ა, ქ ო ა ნ (სახელო), კ ო ა ნ (ქუდი), კ ო ა (ქვევარი); ნ ი კ ო (ბურთი), ლ ა შ კ ო (ქორწილი), ჰ ა ს ო (ღრუბელი), ბ ო ხ ო (გრძელი), თ ო შ ო (ძლოკვი) და სხვ.

მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი (ბრ. და რიცხ.) ც ვ ლ ა და თ ე ის ტ ო პ ე ნ ა თ ა შ ე ს ა ბ ა მ ის ფ უ ძ ე ბ თ ა ნ შ ე დ ა რ ე ბ ა გვიჩვენებს. რომ ამ ფუძეთა უმრავლესობა შეიძლება დაიშალოს შემადგენელ ნაწილებად (მ ო რ ფ ე მ ე ბ ა დ), ნაწილი კი გამარტივებული იმით, რომ მოშლილი აქვს რაღაც ფუნქციური ელემენტი (ფორმანტი), ან სულაც — ძირისეული მასალა. მაშასადამე, მარტივ ფუძედ დასახელებულნი ისტორიულად არ წარმოადგენენ ნამდვილად მარტივ, ლიტონ ფუძეებს (ისინი მხოლოდ გარეგნულად ჰგვანან დაუშლელ, მარტივ, ფუძეებს). მაგალითად, ნ ა ყ ე ლ (მაწონი) დღეს მარტივი ფუძეა, მისი შემადგენელი ნაწილები ერთმანეთთან შერწყმულ-შეხორციებულია და ფორმათა ცვლის დროს უცვლელად რჩება: ნ ა ყ ე ლ - უ ნ (მაწონმა), ნ ა ყ ე ლ - უ ნ (მაწონისა), ნ ა ყ ე ლ - ა ხ (მაწონს); იშვიათად: ნ ა ყ ე ლ - უ ხ (მაწუნები). მაგრამ ეს სახელი „ღო“-ს აღმნიშვნელ ნ ა ყ ფუძეს ან „რძის“ აღმნიშვნელ მ უ ჰ ა ნ ა ყ (მუჰანაყ) ფუძეს რომ შევეუდაროთ, დავრწმუნდებით, რომ ბოლოკიდური მარცვლი - ე ლ რაღაც ფორმანტია (სადეტერმინაციო სუფიქსი). ამის კვალობაზე ეს ფუძე ასე მაინც უნდა დავშალოთ: ნ ა ყ - ე ლ. ახლა კი უდიური ი ნ (რწყილი), ე ლ (მარილი) თვისებრივ ენათა იმავე მნიშვნელობის ფუძეებს რომ შევეუდაროთ, დავინახავთ, რომ აქ დასახელებულ უდიურ სიტყვებში დაკარგულია ძირისეული თან-

ბოვანი, მთელი სიტყვის მაგივრობას ეწევა ფორმანტი (და მასთან ალბათ ნაშ-
თად დარჩენილი ძირიეული ელემენტის ხმოვანი); შდრ. ინ (უღა:)-ჭინ (წა-
ხური)¹: ე ლ (უღა.)-ყალ, ყელ (მუხადური)². ბ უ ლ, ფ უ ლ, ქ უ ლ სა-
სულთა გულწის ფორმები კი გვიჩვენებენ, რომ ეს ფუძეებიც იშლება ამგვარ
კომპონენტებად: ბ-ულ: ფ-ულ, ქ-ულ. შდრ., სახელდობრ: ბ-ულ (თავი) — ბ-ინ
(თავმა, თავით), ბ-ინ (თავისა), ბ-ეხ (თავს), ბ-ეხ-ო (თავიდან); ფ-ულ (თვალი).
ფ-ინ (თვალმა, თვალით), ფ-ინ (თვალისა), ფ-ეხ (თვალს), ფ-ეხ-ო (თვალიდან);
ქ-ულ (ხელი) — ქ-ინ (ხელმა, ხელით), ქ-ინ (ხელისა), ქ-ეხ (ხელს), ქ-ეხ-ო (ხე-
ლიდან) და ა. შ. მასასადამე, ბ უ ლ , ფ უ ლ , ქ უ ლ სახელებიც ისტორიუ-
ლად, წარმოშობით, არ წარმოგვიდგებიან ნამდვილად მარტივ ფუძეებად. მარ-
თალია, ამ რიგის ისეთი სახელები, როგორცაა, მაგალითად, გ უ ლ (საცერი),
კ უ ლ (მიწა), თ უ ლ (ნაშიერი, ნაშობი) და მისთ., ან კიდევ თ უ რ (ფეხი),
ჩ უ რ (ფური) და მისთ., ბრუნვათა მიხედვით ცვლის დროს -უ ლ და -უ რ
ბოლოკიდურ ელემენტს ა რ იცილებენ³, მაგრამ ზემოთ დასახელებულ (ბულ,
ფულ, ქულ) სახელთა მორფოლოგიური ხასიათის კვალობაზე უნდა ვიფიქროთ,
რომ აქაც -უ ლ ან -უ რ ელემენტი ფუძე-ძირთან შეხორცებული ოდინდელი
ელომანტია.

ამგვარად, უდიურ მარტივ ფუძეთაგან ზოგი ძირ-ნაქლია, ზოგი კი — გაქვა-
ვებული (ძირთან შეხორცებული) სუფიქსის შემცველი, ხოლო ისეთი მარტივი
ფუძე, როგორცაა, მაგალითად, ბ ე ლ (მზე), ბ ო ა ყ (ღორი), ბ უ ქ უ ნ
(მუცელი), ბ ა ჰ ა ნ (ზურგი) და მისთ., შეიძლება დაიშალოს ისე, რომ მასში
გამოიყოს თავიადური ზ (ან ზ + ხმ.) ელემენტი და იგი ეტიმოლოგიურად დაუ-
კავშირდეს კლას-კატეგორიას. ამგვარი ძიების შესაძლებლობას იძლევა უდი-
ურის შედარება თვისტომ ენებთან (იხ. ქვ.: გრამატიკული კლასის გაქვავებული
მაწარმოებლები უდიურში).

მაგრამ ეგრე შორსაც რომ არ წავიდეთ, უდიურში არსებულ სულ სხვადა-
სხვა მნიშვნელობის (სემანტიკის) მქონე სახელთა (მარტივ ფუძეთა) თავიადურ
და ბოლოკიდურ ელემენტთა ხასიათი — მათი მორფემული ე რ თ გ ვ ა რ ო ვ -
ნ ე ბ ა უკვე იმის მიმნიშნებელი უნდა იყოს, რომ აქ ფონეტიკურად ერთნაირ
ელემენტთა სახით გამოაყენებულია ისეთი თავიადური ან ბოლოკიდური ელემენ-
ტები, რომელთაც ერთ დროს უნდა ჰქონოდათ მორფოლოგიური (სადეტერმინა-
ციო) ფუნქცია. შდრ., თუნდაც, ერთი მხრივ, ბ უ ქ უ ნ (მუცელი), ბ უ ყ (გაპ-
რანჭული), ბ უ ტ (დახურული), ბ უ შ (აქლემი), ბ ა ჰ ა ნ (ზურგი), ბ ა ჰ ა ნ ა
(მერცხალი); ბ ე რ (ბალიში), ბ ე ლ (მზე)...; მ უ ზ (ენა), მ უ შ (ქარი),
მ უ რ (ღერძი)...; ნ ე ბ (ძილი), ნ ე ლ (ერემლი), ნ ე წ (მკბენარი) და
მისთ., ხოლო, მეორე მხრივ, ბ უ ქ უ ნ (მუცელი), კ ა ჰ ყ უ ნ (ყვეი), ე ბ უ ნ (ხნული),
კ ა ბ უ ნ (ვარსკვლავი); ც ი ლ (თესლი), წ ი ლ (ნაკეერჩხალი); ტ უ ლ (ყურძენი), თ უ ლ
(ნაშიერი). შ უ ლ (მელა); ქ უ რ (ორმო), ჩ უ რ (ფური), თ უ რ (ფეხი); ლ ა მ კ ო (ქორ-
წილი), ზ ი დ ო (რკინა), ნ ი კ ო (ბურთი), ჰ ა ს ო (ღრუბელი) და სხვ.

¹ შდრ. აგრეთვე კ ი ლ (მუხადური) „რწყილი“...

² შდრ. აგრეთვე ყ ე წ (წახური) „მარილი“...

³ შდრ. გულ-ენ (საცერმა, საცერით), გულ-ლუხ (საცერსა), ასევე:
კულ-ენ (მიწამ, მიწით), კულ-ლა (მიწისა), კულ-ლუხ (მიწას); თურ-ინ (ფეხმა, ფეხით), თურ-ინ
(ფეხისა), თურ-ეხ (ფეხს); ჩურ-ენ (ფურმა, ფურით), ჩურ-ეა (ფურისა), ჩურ-ახ (ფურს)...

ნაწარმოები ფუძე. სახელთა წარმოქმნელი სუფიქსები. როგორც აღინიშნა, უდიურს აქვს სახელთა ნაწარმოები ფუძეები — წარმოქმნილი ამჟამად ნოქმედ, ცოცხალ სუფიქსთა გამოყენებით. ზოგი ამ სუფიქსთაგანი საკუთარი, ზოგი კი — ნასესხები (თურქულ-აზერბაიჯანულიდან).

საკუთარი სუფიქსებია: 1) -ლა||ა — მნიშვნელობით უდრის ქართულ -იანი,-იერი,-ოვანი სუფიქსებს: ფოფ-ლა „თიანი“ (ფოფ, „თმა“); იუ-ლა||იუ-ბა „ნაციანი“ (იუ „ნაცარი“), ეუ-ლა||ეუ-ბა „ხორციანი“ (ეუ „ხორცი“), წი-ლა „სახელოვანი“, „სახელიანი“, (წი „სახელი“), ყოყ-ლა „ყელიანი“ (ყოყ „ყელი“), უქ-ლა „გულიანი“ (უქ „გული“), ქექ-ლა „ჩალიანი“, „ბუსუსიანი“ (ქექ „ჩალი“, „ბუსუსი“). -ლა სუფიქსი უნდა გამოიყოს ზოგ არსებით სახელშიც; მაგალ.; ქოქ-ლა (კვერცი). ყოშ-ლა (ტყუპი, მრჩობლი რამე ბუნებრივად); მუშ-ლა (ჭიდაობა), ჰაშ-ლა (ხის შამფური)...

2) -იკ — აწარმოებს კნინობით სახელებს; ზოგი არსებითი სახელის ფუძე-ძირთან შეზრდილია (თითქოს) უფუნქციოდ; მაგალითად: ფოთ-იკ (გოჭი), ფუფთლ-იკ (ბუთხუზა), მიწ-იკ (პატარა, პაწაწინა), ჭ-იკ (რტო), ფუჩ-იკ (ბუშტი), ჰგრპგტ-იკ (კრეჭია), ჭაჭ-იკ (თათი), ფოფნ-იკ (ქუსლი), ბინ-იკ (თოჯინა)¹, ბიზლ-იკ (წვეტიანი)²...

3) -ნუთ — უარყოფის ბოლოსართოვანი ნაწილაკია, მნიშვნელობით უდრის ქართულ უ—ო პრეფიქს-სუფიქსს (გამოიყენება აგრეთვე ქართული „არ“ ნაწილაკის მნიშვნელობით), მაგალითად: ბულ-ნუთ (უთავო, უთავოდ), ქულ-ნუთ (უხელო, უხელოდ), ხე-ნუთ (უწყლო, უწყლოდ); შუმ-ნუთ (უპურო, უპუროდ). კონჭუნ-ნუთ (უპატრონო, უპატრონოდ), კოჭ--მეც-ნუთ (უსახლკარო, უსახლკაროდ)...

4) -ო- გამოიყენება მასუბსტანტივებელ სუფიქსად: დაერთვის ყველა მსახლერელ სახელს (ზედსართავ სახელს, რიცხვით სახელს, კუთვნილებით ნაცვალსახელს, მითითებით ნაცვალსახელს, მიმღეობას) და უტოლებს არსებით სახელს (სუბსტანტივს); შდრ., მაგალითად: ქალა ადამარ არენე „უფროსი კაცი მოვიდა“ — მაგრამ: ქალოო (=ქალა-ო) არენე „უფროსი მოვიდა“; ბიპ არ „ოთხი მსხალი“ — ბიპო (არჩაბ) მძანე — „ოთხი (მსხლისა) აქაა“; ვი ღარ მაა „შენი ვაჟი სადაა?“ ბეზ ღარ კუანე, ვიო მაა, თეზაბა „ჩემი ვაჟი შინაა, შენი (=შენი ვაჟი) სადაა, არ-ვიცი“; მე აშლაზ უნ ბა! „ეს საქმე შენ გააკეთე!“ — მე ნო ვი ბალ აშე „ეს შენი გასაკეთებელი საქმეა“; ქა არ ადამარ უშა — „მანდ მოსული კაცი ვინ არის?“ — მა არ იო ბეზ ვიჩი-ნე „აქ მოსული ჩემი ძმაა“...

აღნიშნული -ო სუფიქსი (მითითებით ნაცვალსახელთა გამოკლებით) დაერთვის მსახლერელ სახელთა მზა-მზარეულ ფუძე-ფორმას; ასე, მაგალითად: ქალა „ღიდი“, „უფროსი“ — ქალოო—ქალა-ო, შელ „კარგი“ — შელ-ო, კიწი „ცოტა“, „მცირე“ — კიწი-ო; ფის „ცული“ — ფის-ო; ხიბ „სამი“ — ხიბ-ო, ვიწ „ათი“ — ვიწ-ო; ბეზი „ჩემი“ — ბეზი-ო, ბეში „ჩვენი“ — ბეში-ო; არი „მოსული“ — არი-ო, ეღალ „ნომსკლელი“ — ეღალ-ო.

¹ შდრ. ბინ „პატარძალი“, „რძალი“, „დედოფალი“ (ნეფე-დედოფალი).

² შდრ. ბიზ „სადგისი“...

ეწერი „მომტანი“, „მოტანილი“ — ეწერი-ო. რაც შეეხება მითითებით ნაცვალ-სახელს, აქ -ო სუფიქსის დართვა რამდენადმე განსხვავებულად ხდება (იგუ-ლისხმება უპირატესად ვართაშნული დიალექტის მონაცემები): ამ მასუბსტან-ტივებელ სუფიქსსა და საწარმოებელ ფუძეს შორის „ჩაერთვის“ ნ ელემენტი; შდრ., სახელდობრ: მე (მსაზღვრ.) — მე-ნ-ო (გასუბსტანტ.) „ეს“: ქა (მსაზღვრ.)—ქა-ნ-ო (გასუბსტანტ.) „ეგ“; ტ ე (მსაზღვრ.)—შე-ნ-ო (გასუბსტანტ.) „ის“¹.

5. -აღ სუფიქსი აწარმოებს მიმღეობას. ასეთივე ბოლოკიდური ელემენტი, ოღონდ ამჟამად ფუძესთან შეხორცებული (და თითქოს უფუნქციოდ) გვხვდებ-ა არსებით სახელებშიც; შდრ., მაგალითად: ბაღ „მკეთებელი“ (ბე-სუნ „კეთება“), აშ ბაღ „მომუშავე“, „მუშა“ (აშბესუნ „მუშაობა“), თო გ-ღაღ „გამყიდველი“ (თოგდესუნ „გაყიდვა“), ბურ ხაღ „წამომწყები“ „დამ-წყები“ (ბურხესუნ „დაწყება“), ბელაღ „შემყურე“ (ბელსუნ „ყურება“), ბი ყაღ „დამკერი“, „მპყრობელი“ (ბიყსუნ „დაჭერა“, „პყრობა“), ყუჭკაღ „მყლაპავი“ (ყუჭფესუნ „ყლაპვა“) და სხვ. — მე ე ბ ი ყ ა ლ (კვერცხი ბუღდში წატოვებული, მძევალი), ხე ყ უჭკაღ (ქარიყლაპია), კოპკაღ (ჭიბლი-ბო), კოკაღ (ცომის პატარა გუნდა), დაღაღ (მამალი)², ტეკაღ (კა-ლია), ჭირჭირკაღ (ჭრიჭინა), ცაცბეაღაღ (ზღარბი), კერწაღ (კაჭკა-ვი) და სხვ.

6) -ი სუფიქსი აწარმოებს მიმღეობას (გვარისა და დროის კატეგორიის მი-მართ ნეიტრალურს). ასეთივე ბოლოკიდური ელემენტი, ოღონდ ამჟამად ფუ-ძესთან შეხორცებული (თითქოს უფუნქციოდ) გვხვდება ზედსართავ და არსებით სახელებშიც; შდრ., მაგალითად: ბი „ნაკეთები ან მკეთებელი (ნიადაგ, საერ-თოდ)“, ფი „ნათქვამი ან მოქმელი (საერთოდ, ერთთავად)“, პური „მკვდარი“, ეწერი „მოტანილი ან მომტანი (საერთოდ, ერთთავად)“, არი „მოსული, მომსვლელი (ერთთავად)“, ბოში „მამღარი“, ბასკი „მწოლა-რე“, არცი „მჭდომარე“, ჩურფი „მდგომარე“ და სხვ. — ლარი „მსგავ-სი“, ხუნი „დედალი“, მაწი „თეთრი“, ბისი „ძველი“, ბიჭი „მკვა-ხე“, კორი „მრუდე“, ბარბი „იირბი“, „ცერად დამეგებული“, „დაქანე-ბული“, ბაჭი „თხელი“, კაქხი „ბრმა“, ბესალი „მთხოვარა“. (შდრ. ზესალ „მთხოვნელი“), მოზი „ხბო“, „მოზვერი“, ბიში „ქადა“, ჩაღი „აიეზი“, ტური „ძაფი“, ფიში (შარდი), ჭაჭი (შაშვი), კაქოღი „კიტრი“, ხუნიჩი „და“, ვიჩი „ძმა“...

ნასესხები აფიქსები: 1) -ლუ — მნიშვნელობით უდრის ქარ-თულ -იან-, -იერ-, -ოვან- სუფიქსებს (შდრ. ზემოთ დასახელებული უდიური -ლა, -ბა); იხმარება აგრეთვე სადაურობის აღმნიშვნელი აფიქსის ფუნქციით. მაგალ.: აღაღუ „მადალი“ (აღა „მადლა“), ოყაღუ „დაბალი“ (ოყა

¹ მოსალოდნელი ტე-ნ-ო არ გვხვდება უდიურში, ამასთან ისიც უნდა შევიწინოთ, რომ აღნიშნული „ჩანართი“ ელემენტი -ნ- სპეციალურ ლიტერატურაში გენეტურად დაკავშირებულია მესამე პირის ნე ნაცვალსახელთან, რომელიც უდიურს შემონახული აქვს ზმნაში (იხ. ქვევ.: პირის ნიშნები. მითითებითი ნაცვალსახელი).

² შესაძლებელია ამ სახელის (და ამ ტიპის სხვა სახელთა) ფუძის სხვაგვარი დაშლაც, სა-ძლელოდ: და-და-ღ... ასეთ შემთხვევაში დაისმის საკითხი -აღ მწარმოებლის შედგენილო-ბასთან დაკავშირებითაც: აღნიშნული ფუნქციით გამოიყოფა ოდენ ლ თანხმოვანი და არა მარ-ცვლის სახით წარმოდგენილი -აღ.

„დაბლა“), ბორშლუ—ბორქლუ—ბორჭლუ „მოვალე“, „ვალისანი“ (ბორჯ „ვალი“, „სესხი“), ზორარუ—ზორლუ „ლონიერი“, „ძლიერი“, „ძალოვანი“ (ზორ „ძალა“, „ლონე“), აჯზლუ „სოფელი“ (აჯზ „სოფელი“), შპპპარლუ „ქალაქელი“ (შპპპარ „ქალაქი“)...

2) -ლუღ, -ლუზ აწარმოებს ა) განყენებულ სახელებს ან ბ) გამოხატაქს ჯისიმე ან რისამე შენაცვლებას, მაგიერობას; მაგალითად: ეიჩილულ „ძმობა“, „ქმის მაგიერობა“, „არაღვიძლი, გერი ძმა“, (ვიჩი „ძმა“), ხუნჩილულ „დობა“, „დის მაგიერობა“, „არაღვიძლი, გერი და“ (ხუნჩი „და“), ნანალულ „დედობა“, „დედინაცვალი“ (ნანა „დედა“), ბაბალულ „მამობა“, „მამინაცვალი“ (ბაბა „მამა“), დოსტლულ „მეგობრობა“, (დოსტ „მეგობარი“). ყონახლუხ „სტუმრობა“, „სტუმარმასპინძლობა“, „წვეულება“ (ყონახ „სტუმარი“), შელლულ, შელლუხ „სიკეთე“ (შელ „კარგი“, „კარგად“). ფისლულ, ფისლუხ „ბოროტება“ (ფის „ცული“. „უვარგისი“)... ბ) აღნიშნავს კრებითობას, ჩგუფურობას, ერთგან თავმოყრას; მაგალითად: ცაცულულ „ეკლნარი“ (ცაც „ეკალი“), მიაჯმიაჯლულ „მუხნარი“, (მაჯ „მუხა“, „რკო“), გპრპპპლულ „სასაფლაო“ (გპრპპპ „სამარე“)...

გ) -ხუს, ხუზ — თითქმის ისეთივე მნიშვნელობის მწარმოებელია, როგორც ზემოთ დასახელებული უდიური -ნუთ (= ქართ. უ— სუფიქს-პრეფიქს): ბულ-სუს, ბულ-სუზ „უთავო“, ქულ-სუს „უხელო“, ნამუს-სუს „უნამუსო“...

დ) ორ უდიურ სახელში მწარმოებლად გამოიყოფა -ზა ელემენტი, რომლის წარმომავლობა ნათელი არ არის; ეს სიტყვებია ხენეზა (მწყურვალი) და ნიზა—ნიზა(?) „მონატრებული“, „დანატრებული“.

უდიურში დერივაციის (სახელთა წარმოქმნის) ფუნქციით გამოიყენება აგრეთვე ბრუნვის ნიშნები, კერძოდ — ერგატე-ინსტრუმენტალისის, მიცემითი ბრუნვის, აბლატივეს-ინსტრუმენტალისისა (ზოგჯერ) და უფრო მეტად ნათესაობითი ბრუნვის სუფიქსები; სახელდობრ:

1) -ენ (ერგატ-ინსტრ.): ჳემ-ენ „ჳუჳყიანი“ (ჳემ „ჳუჳყი“), ტამ-ენ „გემგრიელი“ (ტამ „გემო“)¹, პაეღლმულონ ← პაეღლმოლონ ← პაეღლმუხ-ენ „ფეხმძიმე“ „ორსული“ (პაე „ორი“ + ეღმუხ „სული“) და სხვ. ეგვეკ სუფიქსი უნდა გამოიყოს ისეთ არსებით სახელში, როგორცაა იაჟენ „ზამთარი“ (შდრ. იაჟ „თოვლი“).

2) -ახ (მიც. ბრ.): აპინახ „ოფლიანი“, „გაოფლიანებული“ (აპ „ოფლი“). ჳუჳანახ „ცხიმიანი“, „ცხიმოვანი“, „ქონმოკიდებული“ (ჳუჳან „ცხიმი“, „ქონი“; — შდრ. ააახ-ჳუჳან „კარაქი“, ხებაჟი-ჳუჳან „ერბო“. — იხ. ჳეემ. რთული ფუძეები)...

3) -ახ-ო (აბლატ-ინსტრ.): ელახო „მლაშე“ (ელ „მარილი“).

4) -უნ, (ნათეს. ბრ.): ა) მძაუნ „აქაური“ (მძა „აქ“), ტძაუნ „იქაური“ (ტძა „იქ“), ალუნ „ზემოთა“ (ალა „ზემოთ“), ოყუნ „ქვემოთა“ (ოყა „ქვემოთ“); ბ) ბიტუნ „ნათესი“ (ბიტესუნ „თესვა“), კაჳკუნ „კევი“ (კაჳფესუნ „ღღჳვა“, კაჳკალ „მღღჳვა“), ეხბუნ საკერავი“ (ეხბსუნ „კერვა“), ყააყაფუნ „ერბო-კვერცხი“ (ყააყაფსუნ „ხრჩობა“, „გუღღვა“), ჳეფფუნ „გამონაყარი“, „წვრილი მუწუკი“ (ჳეფსუნ „გამოყრა“), აშაჳ-

¹ ნიჭურ კილოში ამის პარალელურად (და უფრო ხშირად) იხმარება ნასესხები -ლუ სუ-ჳეჳი: ტამ-ლუ, ჳემ-ლუ...

ფუნ „ნალოკი“, „ნატლეკი“ (აშამფესუნ „ლოკვა“, „ტლეკა“), ეზბუნ „ხნუ-ლი“ (ეზბესუნ „ხენა“)... ეგვეე -უნ სუფიქსი უნდა იყოს შეზრდილი სახელთა ისეთ ფუძეებში, როგორცაა, მაგალითად, ბუქუნ (მუცელი), კაბუნ (ვარსკვლავი), დაავუნ (მხალი); ქეჟუნ „ტელაში“ (მღრ. ქეჟე „მეჟე“)...

5) უდიურს მოეპოვება ერთი ჯგუფის ისეთი სახელი (სახელთა ფუძე), რომელსაც ბოლოში უზის -ინ, ანდა -ან (—ინ) მარცვალი; ასეთი ელემენტი ეტიმოლოგიურად შეიძლება დაუკავშირდეს როგორც ნათესაობითი ბრუნვის, ისე ერვატივ-ინსტრუმენტალისის წარმოებისათვის ზიარად გამოყენებულ -ინ სუფიქსს. ასეთ სახელებს უნდა ეკუთვნოდეს: ა) გოგინ (მწვანე, მწვანალი), ბინ (რძალი, პატარალი) ... ბ) კჰან (ცხიმი, ერბო), კოჰან (ქული), ქოჰან (სახელი), კუჰან (ბოლი, კვამლი), შჰან (სველი), მაჰან (შავი), ლაჰან (ბასრი, მკრელი)...

რთულა (თხზული) ფუძეები. უდიურს მოეპოვება ერთ- და ორცნებიანი კომპოზიტთა (რთულ ფუძეთა) მთელი სერია, რაც ასე შეიძლება დავაჯგუფოთ:

1. ორცნებიანი კომპოზიტები: 1) ორი „წმინდა“ ფუძისაგან შედგენილი: ნანა-ბაბა (დედ-მამა, მშობლები), იშუ-ჩუბუხ (ცოლ-ქმარი), ლუს-ბე-შუმ (ყველი-[და]-პური), კოჟ-მეც (სახლ-კარი. სიტყვა-სიტყვით: სახლ-ბუდე), ხენი-ვიჩი (დე-ძმა)...

2. „წმინდა“ ფუძიანი არსებითი სახელისა და მსაზღვრელი სიტყვისაგან შედგენილი: ხე-ზაკალ (წყლის მზიდველი, მეთულუხე), ხორაგ-ბოხალ (საქმლის მხარშველი, მხარეული).

3) მსაზღვრელი სახელისა და არსებითი სახელისაგან შედგენილი ფუძეები: ცამფი-დაღალ (ქრელი მამალი), ცამფი-აღლა (ყუყუნა წვიმა)...

4) საკუთარი სახელისა და საზოგადო არსებითი სახელისაგან შედგენილი: მარიამ-ნანა, მაჰრამ-ნანა (მარიამ-დედა, მარიამ ღვთის მშობელი, ღვთისმშობელი), მაჰრამ-დანან (მარიამ-მამიდა), მაჰრამ-ხალა (მარიამ-დედა)...

5) ორი მიმღეობისაგან შედგენილი: არცი-ააზალ (ამდგომ-დამქრომი), ეღალ-თაღალ (მომსვლელ-წამსვლელი, ვიზიტის მკეთებელი), ბოხი-ჩიჩალ (მხარშველ-გამომტანი, მსახური, რომელიც აშაადებს საკმელს და ემსახურება ვისმე სუფრაზე — დამპურებელი)...

6) ნაწარმოები (ჩვეულ. ნათესობით ბრუნვაში დასმული) ფუძისა და „წმინდა“ ფუძიანი არსებითი სახელისაგან შედგენილი: კოკოწუნ-კოჟ (ქათმის სახლი — საქათმე), ხალიკუნ-ღარ (ბიძაშვილი, დედის ძმის შვილი — ვაჟი); ხალიკუნ-ხინარ (ბიძაშვილი — ქალი), ბერლო-კოჟ (პირუტყვის სახლი, საქონლის სადგომი — გომური), თურინ-ლეკერ (ფეხის ჭურჭელი — ფეხსაცმელი), ლინ-ხაშ (ძვალის ჩინი, თვალის სინათლე), ჰინტა-დაღალ (ინდაურის მამალი, — მამალი ინდაური), ჰინტა-შუმაკ (ინდაურის ჭუკი, დედალი ინდაური), ხალა-ხინარ, ხალა-ღარ (დეიდაშვილი)...

2. ერთცნებიანი კომპოზიტები: 1) ფონეტიკური ცვლილების გარეშე მარტივ ფუძეთა გამეორებით შედგენილი: ყუმ-ყუმ (ლოკოკინა), დამ-დამ (ღილა), ფუმ-ფუმ: მაჰან ფუმფუმ (ღვიძლი; თირკმელი), მაწი ფუმფუმ (ფილტვი); ხა-ხაჰ (ვატეხილი), ბი-ბიჰ (ხიდი), კოწ-კოწ (მოხრილი)...

2) მარტივ ფუძეთა გამეორებით შედგენილი ფუძეები — ფონეტიკური ცვლილებებით: ქაქალა (ნიჯ.) — ქალქალა (ვართაშნ.) — ქალა-ქალა „ღიდ-ღიდი“, „ღიდრონი“, „მსხვილი“ (ქალა „ღიდი“); კიწ-კიწი — კიწი-კიწი „ცოტ-ცოტა“;

„მცირედი“ (კიწი „ცოტა“); ხურ-ხურუ—ხურუ-ხურუ (ვართამნ.), ხურ-ხური.—
ხური-ხური (ნიჯ.). „წერილ-წერილი“ (ხურუ, ხური „წერილი“); კაკანიკა—
‘კან-კან-იკ(?) „მრგვალი“, კოკოწ—*კოწ-კოწ(?) „ქათამი“, მომოწ—*მოწ-
-მოწ(?) „ცინგლი“, „წვინტლი“...

3) ორი ან (ზოგჯერ) სამი არსებითი სახელის „წმინდა“ ფუძისგან თხზული
ფუძეები: ხაშ-ბაბა „ნათლია“ (ხაშ „სინათლე“, ბაბა „მამა“), ხაშ-ნანა „ქალი-
-ნათლია“ (ხაშ+ნანა „დედა“); ხაშ-ბაბა-ჩუბუხ „ნათლიდედა“, „ნათლის ცო-
ლი“ (ხაშბაბა+ჩუბუხ „ცოლი“, „დედაკაცი“)...

4) კომპოზიტები, რომელთა პირველი წევრია მარტივ-ფუძიანი არსებითი
სახელი, ხოლო მეორე — მსაზღვრელი სიტყვა: უკ-ქაჲ „გულია“, „გულ-
-ახილი“ (უკ „გული“, ქაჲ „ღია“), ბაკ-ნაკოწ „წელმოხრილი“ (ბაქან „ხურ-
გი“, კოწ „მოხრილი“, „დაქანებული“), ბულ-კოწ „თავდახრილი“ (ბულ „თა-
ვი“, კოწ „მოხრილი“...), აჲჟ-მაწი „გულთეთრა“, „თრითინა“ (აჲჟ „მკერ-
დი“¹, მაწი „თეთრი“), მეც-ბიყალ „მძევალი — კვერცი“ (მეც „ბუდე“,
ბიყალ „ღამკერი“, „მპყრობელი“), ფულ-დეშიკ „ხარბი“, „გაუმადლარი“
(ფულ „თვალი“ + დეშიკ „ნახვრეტი“), ბულ-ზაკკალ „მეთაური“, „მოთა-
ვე“, „თავმჯდომარე“ (ბულ „თავი“ + ზაკკალ „გამწევი“), გონ-თაცი „გახუ-
ნებული“, „ფერმიხილი“ (გონ „ფერი“ + თაცი „წასული“)...

4) კომპოზიტები, რომელთა პირველი წევრი მარტივ-ფუძიანი მსაზღვრელი
სიტყვაა, ხოლო მეორე — არსებითი სახელი: მაგალ: მუჟ-ან-აყ „რძე“ (მუ-
ჟა „ტყბილი“, აყ „ღო“), ხე-ბაქი-ჰ-მ-ენ „ერბო“ (ხე-ბაქი „ღამდნარი“,
„წყალაქეული“, ჰ-მ-ენ „ცხიმი“, „კარაქი“), ქალ-ნანა „დიდედა“, „ბებო“
(ქალ-ქალა „დიდი“, ნანა „დედა“), ქალ-პაპა, ქალ-ბაბა „პაპა“ (ქალ-
ქალა+პაპა, ბაბა „მამა“), მუჟ-ა-შ-აუმ „ნამცხვარი“ (მუჟა „ტყბილი“, შ-აუმ
„პური“)...

5) კომპოზიტები, რომელთა პირველი წევრია ნათესაობით ბრუნვაში
დასმული არსებითი სახელი, ხოლო მეორე — მარტივ-ფუძიანი არსებითი
სახელი: ნე-პნ-ატ-იკ „ძილისგუდა“ (ნე-პნ-ა[ჲ] „ძილის“, ტიკ „გუდა“, „ტიკ-
ჭორა“), მუჟ-ან-აყ-ნაჩო „ნაღები“ (მუჟ-ან-აყ-ნა[ჲ] „რძის“, ჩო, „პირი“,
„სახე“), ბა-ბაკოჟ „მამის სახლი“, „დედუღეთი“ (ბა-ბა[ჲ] „მამის“, კოჟ
„სახლი“), ხე-ნე-დ-ლ-ლ-მ-ქ „კუდქანქალა“ (ხე-ნე[ჲ] „წყლის“, დ-ლ-ლ-მ-ქ „და-
ლაქი“), ყა-ან-აქო „სიდედრი (ყა-ან-ა[ჲ] „ცოლისძმის“, აქო „დედა“)².

6) კომპოზიტები, რომელთა პირველ წევრად იხმარება ატრიბუტიული
(მსაზღვრელი) სიტყვა, მეორე წევრად კი — არსებითი სახელიდან ნაწარმოები
წედსართავი სახელი, მაგალ: ქალ-ა-უკ-ლა „დიდგულა“ (ქალა „დიდი“, უკ-ლა
„გულიანი“), ქალ-ბ-უქ-უნ-ლა „დიდმუცელა“, „ლიპიანი“ (ქალა+ბუქუნ-ლა
„მუცლიანი“), ქალა-ბო-ახმო-ხ-ლა „დიდცხვირა“ (ქალა+ბო-ახმო-ხ-ლა „ცხვირი-ა-

¹ ამჟამად „მკერდის“ მნიშვნელობით ცალკე იხმარება თურქულიდან ნასესხები დოშ. და-
სახელუბულ კომპოზიტში კი შემონახულია ამავე მნიშვნელობის საკუთარი (უდიური) სახე-
ლი აბჟ.

² „დიდის“ მნიშვნელობით ამჟამინდელ უდიურში იხმარება მხოლოდ ნანა. „სიდედრის“
აღმნიშვნელ თხზულ სიტყვაში (მეორე კომპონენტის სახით) შემონახულია ამ მნიშვნელობის მე-
ორე სახელიც — ნაქო. „დიდის“ მნიშვნელობით ამ სახელს („ნაქოს“) ხმარობენ გინების
ღროსაც.

ნი“), ჯამ უკლა „გულლია“, გულგახსნილი“ (ჯამ „ლია“, უკლა „გულიანი“),
კააჩო ლლა „ორპირა“ (პაჲ „ორი“ + ჩო ლლა „პირიანი“)...

მსაზღვრელი (ატრიბუტიული) სახელი

თვისება-გვარობის ან სადაურობის გამომხატველი ზედსართავი სახელი

ასეთი სახელები უდიურში ორგვარია — საკუთარი და ნასესხები, რომლებიც ბგერითი შედგენილობისა და ფუძის აგებულების მიხედვით არსებით სახელთა მსგავსად შეიძლება დაეჯგუფოთ ერთმარცვლიანებად და ერთზე მეტ-მარცვლიანებად — მარტივ, ნაწარმოებ და რთულფუძიანებად. ზოგი ასეთი სახელი ზემოთ დასახელებულია არსებით სახელებთან ერთად იმის გამო, რომ მათ შორის ზღვარის დადება ზოგჯერ ძნელდება: ერთი და იგივე სახელი გამოიყენება სუბსტანტივისა და ატრიბუტივის მნიშვნელობით, შდრ., მაგალითად. გოგინ „მწვანე“, „მწვანილი“, ბულსაქალ „თავისგამწევი“, „მეთაური“, „მოთავე“, „თავმჯდომარე“...

ზედსართავ სახელთა ნიმუშები: 1) „წმინდა“ ფუძიანები: შელ (კარგი), ღის (ცუდი), ბოზ (ნაცრისფერი), ბიყ (მუქი); გოლრ (ბევრი); ქალა (დიდი, უფროსი), მუჰა (ტყბილი), კალა (კოკლი); კოკა (წითელი), მაწი (თეთრი), ქეჟე (მეავე); ჯამ (ლია, ბაცი); გოგინ (მწვანე, ლურჯი), მაჰან (შავი); ბოზ (ნაცრისფერი); ნეშუმ (ყვითელი); შავატ (ვართაშნ.), შაპატ, შაატ (ნიჯ.) „ლამაზი“ ... 2) ნაწარმოებ-ფუძიანები: ქემენ (ქუქყიანი), ტამენ (გემრიელი), ტაუნ (იქაური). მააუნ (აქაური), ალუნ (ზემოთა, ზევითა), ოყუნ (ქვემოთა, ქვევითა); ჰაზუნ, აზლუ (სოფელი); კოქას (მოწითალო), მაწის (მოთეთრო).

საგულისხმოა, რომ უდიურში ზოგ ზედსართავ სახელს აქვს ზმნისართის მნიშვნელობა, უკეთუ ასეთი სიტყვა ზმნასთანაა გამოყენებული: შდრ., მაგალითად: შელ ადამარ „ქარგი ადამიანი“, „ქარგი კაცი“ — შელ ცამნეხა „ქარგად წერს“; გოლრ სტუდენტ „ბევრი სტუდენტი“ — გოლრ შელ „ძალიან კარგი“, გოლრ მააშა „ბევრს ნუ მუშაობ“, „ძალიან ნუ ირჩები“...

ზედსართავი სახელი — როგორც მსაზღვრელი სიტყვა — უფორმოა: არცელის ფორმას რიცხვისა და ბრუნების მიხედვით. ამგვარი სახელები იბრუნეიან და დირთავენ რიცხვის ნიშანს მხოლოდ გასუბსტანტივების შემთხვევაში, ე. ი. მაშან, როდესაც ცალკე დგანან და უთანაბრდებიან არსებით სახელებს. ამასთან: ზედსართავ სახელთა ბრუნება ჰდება ატრიბუტიულ სახელთათვის დამახასიათებელი ნაცვალსახელური ტიპის მიხედვით (იხ. ქვ. სახელთა ბრუნება).

რიცხვითი სახელი

რაოდენობითი რიცხვითი სახელი. უდიურს მოეპოვება როგორც მარტივი, ისე რთული (თხზული) რიცხვითი სახელები, ამასთან ისე, რომ აქაც ბგერითი შედგენილობის მხრივ მეორდება სხვა სახელთა მდგომარეობა: არის ერთ- და ერთზე მეტ- (ლია და დახურულ) მარცვლიანი სახელები რიცხვისა. მარტივი რიცხვითი სახელები: ა) სა (ერთი), ყა (ოცი), პაჲ (ორი), ჯო (ხუთი), უაჟ (ექვსი); ბ) ხიბ (სამი), ბიპ (ოთხი), ეჟოღ

(შვიდი), მულ (რვა); ვიწ (ათი), ბაჩა (ასი); ვუჲ (ცხრა); გე პაზარ, სანა-
ზარ (ათასი)¹, მილჲონ (მილიონი), მილჲიარდ (მილიარდი)².

რთული რიცხვითი სახელები (ყველა ასეთი სახელი შედგება
ორი, სამი ან ოთხი ფუძისაგან): ა) საწაჲ (11), პაწაჲ (12), ხი-
ბეწაჲ (13), ბიპეწაჲ (14), ჯოწაჲ (15), უაწეწაჲ (16), ვუაღეწაჲ
(17). მულეწაჲ (18), ვუჲეწაჲ (19); ბ) პააჲოჲ (40), ხიბჲოჲ (60).
ბიპჲოჲ (80); გ) საჲოჲსა (21), საჲოჲპაჲ (22), საჲოჲხიბ (23), საჲო-
ბიპ (24), საჲოჲჯო (25), საჲოჲუჲე (26), საჲოჲვეუღ (27), საჲოჲმულ (28).
საჲოჲვეუჲ (29), საჲოჲვიწ (30); საჲოჲსაწაჲ (31), საჲოჲპაწაჲ (32), სა-
ჲოჲხიბეწაჲ (33), საჲოჲბიპეწაჲ (34), საჲოჲჯოწაჲ (35), საჲოჲუჲეწაჲ
(36), საჲოჲვეუღეწაჲ (37), საჲოჲმულეწაჲ (38), საჲოჲვეუღეწაჲ (39);
პააჲოჲსა (41), პააჲოჲპაჲ (42), პააჲოჲხიბ (43), პააჲოჲბიპ (44),
პააჲოჲჯო (45), პააჲოჲუჲე (46), პააჲოჲვეუღ (47), პააჲოჲმულ (48).
პააჲოჲვეუჲ (49). პააჲოჲვიწ (50), პააჲოჲსაწაჲ (51), პააჲოჲპა-
წაჲ (52), პააჲოჲხიბეწაჲ (53), პააჲოჲბიპეწაჲ (54), პააჲოჲჯოწაჲ
(55), პააჲოჲუჲეწაჲ (56), პააჲოჲვეუღეწაჲ (57), პააჲოჲმულე-
წაჲ (58), პააჲოჲვეუღეწაჲ (59), ხიბჲოჲსა (61), ხიბჲოჲპაჲ (62), ხიბ-
ჲოჲხიბ (63), ხიბჲოჲბიპ (64), ხიბჲოჲჯო (65), ხიბჲოჲუჲე (66),
ხიბჲოჲვეუღ (67), ხიბჲოჲმულ (68), ხიბჲოჲვეუჲ (69), ხიბჲოჲვიწ
(70); ხიბჲოჲსაწაჲ (71), ხიბჲოჲპაწაჲ (72), ხიბჲოჲხიბეწაჲ (73),
ხიბჲოჲბიპეწაჲ (74), ხიბჲოჲჯოწაჲ (75), ხიბჲოჲუჲეწაჲ (76), ხიბ-
ჲოჲვეუღეწაჲ (77), ხიბჲოჲმულეწაჲ (78); ხიბჲოჲვეუღეწაჲ (79),
ბიპჲოჲსა (81), ბიპჲოჲპაჲ (82), ბიპჲოჲხიბ (83), ბიპჲოჲბიპ (84),
ბიპჲოჲჯო (85), ბიპჲოჲუჲე (86), ბიპჲოჲვეუღ (87), ბიპჲოჲმულ-
(88), ბიპჲოჲვეუჲ (89), ბიპჲოჲვიწ (90), ბიპჲოჲსაწაჲ (91), ბიპ-
ჲოჲპაწაჲ (92), ბიპჲოჲხიბეწაჲ (93), ბიპჲოჲბიპეწაჲ (94), ბიპ-
ჲოჲჯოწაჲ (95), ბიპჲოჲუჲეწაჲ (96), ბიპჲოჲვეუღეწაჲ (97), ბიპ-
ჲოჲმულეწაჲ (98), ბიპჲოჲვეუღეწაჲ (99)³.

რთულფუძიანებია აგრეთვე „ასის“ აღმნიშვნელ სახელს იქით, „ასერთი-
დან“ მოყოლებული, ყველა სხვა რიცხვითი სახელი; მაგალითად: საბაჩ||ზან
(ერთი ასი, ასი), პააბაჩ (ორასი), ხიბბაჩ (სამასი), ბაჩ-ჲა (ასოცი), ბაჩ-
პააჲოჲ (ასორმოცი) და ა. შ. ან კიდევ: ბაჩა-სა (ასერთი), ბაჩა-პაჲ (ას-
ორი) და ა. შ., ბაჩა-საწაჲ (ასთერთმეტი), ბაჩა-პაწაჲ (ასთორმეტი) და ა. შ.

¹ ნასეხებო სახელია: შღრ. სანსკრიტ. სპაპარამ (ბევრი=ათასი), ავესტ. პაზარაჲჲ, სომხ. პაზარ (ათასი).

² ნასეხებო სახელეზია. შღრ. ფრანგ. million—რუს. миллион; ფრანგ. milliard—რუს. миллиард.

³ ამ წიგნის პირველ (ფონეტიკის) ნაწილში უდიდურ თანხმონებს შორის დასახელებული არ არის წა (ინტენსიური, მყოვარი) აფრიკატი. ეს შემთხვევით არ მომხდარა, რადგანაც ორი ერთმანეთთან დაპირისპირებული წ (არაინტენსიური, არამყოვარი) და წა (ინტენსიური, მყოვარი) აფრიკატი ამჟამინდელ უდიდურში აღარ მოწმდება, თუ არ ვიგულისხმებთ სწორედ აქ ჩამოთვლილ რიცხვით სახელებს, რომლებმაც გადმონათეს სახით შემოგვიინახეს ეს თანხმონანი. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ინტენსიური აფრიკატი გავრცელებული იყო უდიდურში ალვეოლარულ (შიშინა) ინტენსიურ აფრიკატა მსგავსად, ამასთან მას ჰქონდა დამოუკიდებელი ფონე-
მის ხასიათიც.

რთულ რიცხვით სახელთა აგებულება (კომპონენტთა ხასიათი) ასეთია: „თერთმეტიდან (საწაე) „ცხრამეტამდე“ (ვუჲეწაე) რიცხვითი სახელის პირველ შემადგენელ ნაწილად გამოიყენება მარტივი რიცხვითი სახელი „ერთიდან“ „ცხრამდე“: ხა-წაე, პა-წაე, ხიბ-ეწაე და ა. შ. (იხ. ზევ). მეორე შემადგენელ ნაწილად კი გამოიყენებულია ან ეწაე (ბოლომზოვნიან მარტივ რ. სახელთან), ანდა—წაე ← ეწაე (ბოლოთანმზოვნიან მარტივ რ. სახელთან), შდრ., მაგალ., სა-წაე (11), ბიპ-ეწაე (14) და სხვ. (იხ. ზევ.). ეს მეორე კომპონენტი (ეწაე → წაე), ცხადია, უკავშირდება „ათის“ ცნებას. შდრ. ვიწ „ათი“: ვიწ ← *ვიწაე¹. „ორმოცის“. „სამოცის“ და „ოთხმოცის“ აღმნიშვნელ უდიდურ სახელთა აგებულება თითქმის ისეთივეა, როგორც ამავე მნიშვნელობის ქართული რ. სახელებისა: პაყო (40); პაჲ „ორი“ + ყო ← ყო-ო (გასუბსტ.) „ოცი“ (იხ. ზემ. ყა „ოცი“); ხიბყო (60); ხიბ „სამი“ + ყო; ბიპყო (80); ბიპ „ოთხი“ + ყო².

„ოცდაერთიდან“ „ოცდაცხრამდე“ და „ოცდათერთმეტიდან“ „ოცდაცხრამეტამდე“ და ა. შ. უდიდურ რიცხვით სახელთა კომპოზიცია თითქმის ისეთივეა, როგორც ამავე მნიშვნელობის ქართული რ. სახელებისა; სხვაობა მხოლოდ იმ მხრივია, რომ ამ რიცხვის უდიდურ რ. სახელს შუაში „და“ კავშირი არ უხის; ამასთან თავკიდურ ელემენტად, ქართულისაგან განსხვავებით, ყველგან „ერთის“ აღმნიშვნელი (სა) ფუძე აქვს დართული; შდრ., მაგალითად: უდ. სა-ყო-სა (ერთი-ოცი-ერთი) — ქართ. ოც-და-ერთი, უდ. სა-ყო-პაჲ (ერთი-ოცი-ორი) — ქართ. ოც-და-ორი და ა. შ.; უდ. სა-ყო-საწაე (ერთი-ოცი-თერთმეტი) — ქართ. ოც-და-თერთმეტი; სა-ყო-პაწაე (ერთი-ოცი-თორმეტი) — ქართ. ოც-და-თორმეტი და ა. შ. „ორმოცდაერთიდან“ მოყოლებული სხვა დიდი რიცხვის აღმნიშვნელი სახელების კომპოზიციაც ქართულს ეფარდება თითქმის³; შდრ., მაგალითად: უდ. პაყოჲ-სა (ორი-ოცი-ერთი) — ქართ. ორ-მოც-და-ერთი...; უდ. პაყოჲ-საწაე (ორი-ოცი-თერთმეტი) — ქართ. ორ-მოც-და-თერთმეტი და ა. შ.

რაოდენობის გამომხატველი ეს სახელები თავად გვიჩვენებენ, რომ უდიდურისთვის დამახასიათებელია თვლის ოცობითი სისტემა (იხ. ზევ. პა-ყო „ორმოცი“, სა-ყოვიწ „ოცდაათი“, პა-ყო-ვიწ „ორმოცდაათი“ ...), თუმცა ნიჯურ კილოში თავს იჩენს ათობით სისტემაზე გადასვლის ტენდენცია, რამდენადაც „ოცის“ ცნებასთან დაკავშირებულ რ. სახელებს აქენაცვლება „ათის“ მიხედვით წარმოებული (თხზული) რ. სახელები; შდრ., მაგალ., სა-ყო-ვიწ (ვართაშნ.) — ხიბ-ვიწ⁴ (ნიჯ.) „ოცდაათი“, პაყო (ვართაშნ.) — ბიპ-ვიწ⁵ (ნიჯ.) „ორმოცი“; პაყო-ვიწ (ვართ.) — კო-ვიწ (ნიჯ.) „ორმოცდაათი“ და ა. შ. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს და

¹ შდრ. აგრეთვე „ათის“ აღმნიშვნელი წახურ-მუხადური აიწჷ-: აიწჷ-ლ, აიწჷ-ბ, აიწჷ-რ (გრ. კლას. მიხ.).

² საგულისხმოა, რომ ამ რ. სახელებში მოსალოდნელი ო მზოვის ნაცვლად იხმარება ფარინგალიზებული ოჲ, რაც „ოცის“ აღმნიშვნელი უდიდური რ. სახელის ბგერითი შედგენილობის კვალობაზე არ იყო მოსალოდნელი; შდრ., ყა, ყო „ოცი“.

³ ზემოთ აღნიშნული სხვაობა აქაც საგულისხმებელია.

⁴ ხიბ „სამი“, ვიწ „ათი“.

⁵ ბიპ „ოთხი“, ვიწ „ათი“.

ზოგი სხვა რ. სახელი ნიჭურ კილოში თანდათან ადგილს უთმობს თურქულ-აზერბაიჯანულ რიცხვით სახელებს; სახელდობრ: ივირმი|ყა, ყო (20), ოთუზ|ხიბ-ვიწ, საყოვიწ (30), ყვარხ || პაყო (40), პლლი || გო-ვიწ (50), ალთმიშ || უხვიწ (60), ვეთმიშ || ვუღვიწ (70), საქსან || ბიპვიწ (80), დონსან || ვე-ვიწ (90).

რიგობითი რიცხვითი სახელი. ასეთი რ. სახელები იწარმოებიან — მ-ჯ ი—უ მ-ჯ ი—უ ნ-ჯ ი რთული სუფიქსის რაოდენობითი რიცხვითი სახელის ფუძეზე დართვით; მაგალითად: სა-მ-ჯი—სა-უმ-ჯი—სა-უნ-ჯი „პირველი“ (სა „ერთი“). ვიწ-უმ-ჯი „მეათე“ (ვიწ „ათი“)...

რიგობითი რიცხვითი სახელის საწარმოებლად ზოგჯერ ოდენ -უმ—უნ სუ-ფიქსიც გამოიყენება: საუნ—საუმ „პირველი“...¹

რიგობითი რიცხვითი სახელი ნიჭურ კილოშიც ამგვარადვე იწარმოება; შეი-ნიშნება მხოლოდ ზოგი ფონეტიკური ცვლილება; შდრ., მაგალ.: ბიპი მჯ ი (ნიჯ.) — ბიპუ მჯ ი (ვართ.) „მეოთხე“; ან კიდევ: ბაჩუ მჯ ი || ბაჩუნჯი (ნიჯ.) — ბაჩუ მჯ ი (ვართ.) „მეასე“...

წილადი რიცხვითი სახელი — აღწერითი (ლექსიკური) წარმოებისა; იტყვიან, მაგალითად: ბიპოტა ან ბიპოტხო სა ბა რ (სა ჯოკ) „ერთი-მეოთხედი“ (სიტყვა-სიტყვით: ოთხისა ან ოთხისაგან ერთი წილი, ერთა ნაწილი), ვიწოტა ან ვიწოტხო მულ ბარ „ერთი-მეგრედი“ (ათისა ან ათისაგან ერთი წილი); ან კიდევ ასე: სა-ნ-ჯი „ერთნახევარი“ (სა „ერთი“, ჯი „ნახევარი“)...

ღაშლით-ღანაწილებითი რიცხვითი სახელი — იწარმოება გასუბსტანტივე-ბულ რიცხვით სახელთა გამოარებით, რედუბლიკაციით, მაგალითად: სო-სო—სა-ო+სა-ო „თითო-თითო“, „თითო-თითოდ“, ხიბ-ხიბო—ხიბ-ო+ხიბ-ო „სამ-სამი“...

ჯერადი რიცხვითი სახელი — აღწერითი (ლექსიკური) წარმოებისა; ამი-სათვის გამოიყენება თურქულ-აზერბაიჯანულიდან ნასესხები ქპარპნ სიტყვა („-ჯერ“, — „გზის“): სა ქპარპნ (ნიჭურში: სა ქპარპმ) „ერთხელ“, „ერთ-გზის“, ვიწ ქპარპნ (ნიჯ. ვიწ ქპარპმ) „ათჯერ“, „ათგზის“, ბაჩო ქპარპნ „ასჯერ“ (გადატ. მრავალჯერ, ასგზის)... ამ მნიშვნელობით იტყვიან ასეც: სა ძაყ. „ერთ-ხელ“, „ერთგზის“ (სა „ერთი“, ძაყ „გზა“), ხიბ ძაყ „სამჯერ“, „სამგზის“ (შდრ. ქართ. ერთგზის, მრავალგზის...).

კითხვითი რიცხვითი სახელი. ასეთებია ემა, ემო (ვართ.), ჰემა, ჰემო (ნიჯ.) „რამდენი“. თითოეული ამათგანი რთული აგებულებისაა და იშ-ლება ასე: ე-მა—ე-ამა (ვართ.), ჰე-მა—ჰე-ამა (ნიჯ.). ამ შემადგენელ ნაწილთა მნიშვნელობა ასეთია: ე (ვართ.), ჰე (ნიჯ.) „რა“+ამა „ოდენი“, „ტოლი“. ემო (ვართ.), ჰემო (ნიჯ.) განმარტებულ ვარიანტთა გასუბსტანტივებული (-ო სუფიქსდართული) სახეობაა.

განუსაზღვრელი რიცხვითი სახელი. სახელთა ამ ჯგუფს მიეკუთვნება: გო-ლ ო (ვართ.), გელე (ნიჯ.) „ბევრი“; სა ემა, სა ემო (ვართ.) სა-

¹ ეს სუფიქსი გენეტურად შეიძლება დაუკავშირდეს უღიური ნათესაობითი ბრუნვის ერ-ერთ მარწმობებს; შდრ., მაგალითად: სა-უნ—სა-უმ „პირველი“, პა-უნ—პა-უმ „მეორე“ და შკოლ-უნ (სკოლისა), ქალამ-უნ (ქალამნისა)..., ოღონდ ამ-უნ სუფიქსდართული ფორმით იტყვიან. მაგალითად, სა უმაპა უმ აჩიკენ „პირველ-მეორე“-ც. ი. „პირველ-მეორეობანა“, ანუ სა-ლით „ქალასობანა“ ვითამაშოთა.

3 ე მ ა, ს ა 3 ე მ ო (ნიჟ.) „რამდენიმე“¹. ისმარება აგრეთვე თურქულ-აზერბაიჯანულიდან ნასესხები ბ უ თ უ ნ—ბ უ თ უ მ („ყველა“, „ყველაფერი“).

კრებითი რიცხვითი სახელი. ასეთი რიცხვითი სახელის საწარმოებლად გამოიყენება ესა თუ ის მარტივი რიცხვითი სახელი², რომელსაც დაერთვის რთული სუფიქსი: -ბ-ლ-ინ || ბ-ა-ლ-ინ, -ლ-ენ || -ბ-ა-ლ-ენ; სახელდობრ ასე: პ ა ე-ლ-ინ || პ ა ე-ლ-ენ „ორივე“. „ორივე ერთად“ (პაე „ორი“), ხ ი ბ-ა-ლ-ინ || ხ ი ბ-ა-ლ-ენ „სამივე“, „სამი ერთად“ (ხიბ „სამი“), ბ ი პ-ა-ლ-ინ || ბ ი პ-ა-ლ-ენ „ოთხივე“, „ოთხი ერთად“ (ბიპ „ოთხი“), კ ო ბ-ა-ლ-ინ || კ ო ბ-ა-ლ-ენ „ხუთივე“ „ხუთი ერთად“ (კო „ხუთი“), უ ზ ე-ა-ლ-ინ || უ ზ ე-ა-ლ-ენ „ექვსივე“, „ექვსი ერთად“ (უზე „ექვსი“), ვ უ ე-ა-ლ-ინ || ვ უ ე-ა-ლ-ენ „შვიდივე“, „შვიდი ერთად“ (ვეუდ „შვიდი“), მ უ ლ-ა-ლ-ინ || მ უ ლ-ა-ლ-ენ „რვავე“, „რვა ერთად“ (მულ „რვა“), ვ უ მ-ბ-ა-ლ-ინ || ვ უ მ-ბ-ა-ლ-ენ („ცხრავე“, „ცხრა ერთად“), ვ ი წ-ბ-ა-ლ-ინ || ვ ი წ-ბ-ა-ლ-ენ „ათი ერთად“, „ათივე“ (ვიწ „ათი“)³.

ამ ორ ვარიანტთან პირველი (ბ-ა-ლ-ინ||-ლ-ინ) გავრცელებულია როგორც ვართაშნულ, ისე ნიჯურ დიალექტში, მეორე (ბ-ა-ლ-ენ||ლ-ენ) ვარიანტი კი მხოლოდ ვართაშნულში ისმარება. ამ ორი (-ა-ლ-ინ, -ა-ლ-ენ) რთული მაწარმოებლის შემადგენელ ნაწილთა ეტიმონი მთლად ნათელი არ არის. ბოლოკიდური -ინ||-ენ ნაწილი შეიძლება გენეტურად ნათესაობითი ბრუნვის ან ერგატრე-ინსტრუმენტალისის -ინ, -ენ სუფიქსებს დაუკავშირდეს⁴. -ა-ლ-ინ||ა-ლ-ენ რთულ მაწარმოებელს ბოლოკიდური -ინ||-ენ რომ ჩამოვაცილოთ, დაგვრჩება -ა-ლ, რომელიც წარმოშობით შეიძლება დაუკავშირდეს უდიურში ამჟამად გავრცელებულ -ა-ლ („ც“, „მცა“, „ჩიღვეც“) ნაწილს. მართლაც, -ინ||-ენ ჩამოცილებული თითოეული ეს რიცხვითი სახელი სწორედ ამ მნიშვნელობით გამოიყენება: პ ა ა-ლ → პ ა ე-ა-ლ (ორი), ხ ი ბ-ა-ლ (სამი) და ა. შ. სარკვევი რჩება ამ რთულ აფიქსსა და საწარმოებელ (კ ო ბ-ა-ლ-ენ||კ ო ბ-ა-ლ-ინ...) ფუძეს შორის მოქცეული -ბ- ე-ლ-ე-მენტის მნიშვნელობა. ამჟამად ეს ბ ე-ლ-ემენტი (რომელსაც ნიჯურ კილოში კანონზომიერად ენაცვლება -ვ-: კ ო-ვ-ა-ლ-ინ...) უფუნქციოა. იგი თავდაპირველი მნიშვნელობის მიხედვით შეიძლება დაუკავშირდეს გრამატიკულ კლას-კატეგორიას. რა თქმა უნდა, ამგვარი ძიება ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის ამოცანას შეადგენს; აქ კი მხოლოდ იმას დავძენთ, რომ ასეთი მსჯელობის საბუთად გამოდგება „სამის“ აღმნიშვნელი უდიურივე რ. სახელი ხ ი ბ, რომლის ბოლოკიდური -ბ ე-ლ-ემენტი ეტიმოლოგიურად კლას-კატეგორიასთანაა დაკავშირებული (ივ. ჭავჭავიძე). ისე, რომ კ ო ბ ა-ლ-ინ || კ ო ბ ა-ლ-ენ (ხუთივე) და მისთ. რ. სახელშიც შეიძლება გვქონდეს კლას-კატეგორიის გაქვეყნებული სუფიქსი: კ ო-³კ ო-ბ (ხუთი), — აქედან—კ ო ბ-ა-ლ-ინ || კ ო ბ-ა-ლ-ინ...

¹ ესეც რთული აგებულებისა და იშლება ასე: ს ა (ერთი) + ე მ ა; ე მ ო (ვართ), 3 ე მ ა, 3 ე მ ო (ნიჟ.).

² ცხადია, „ერთის“ აღმნიშვნელი რ. სახელის გამოკლებით.

³ ასეთ რ. სახელს ა. შიფერი ჩვეურობის, კოლექტიურობის გამოხატულ სახელებს (Collectivzahlwörter-ს) უწოდებს.

⁴ ამგვარი ბოლოკიდური მორფემები გამოიყოფა სხვა შემთხვევებშიც; შდრ., მაგალ.: კ ე-მ-ენ-პ ე-პ-ი-ანი“ (კ ე მ-პ ე-პ-ი-ანი), იმე-ენ „ზამთარი“ (იმე „თოვლი“) ...

ყველა რიცხვითი სახელი იბრუნვის გასუბსტანტივების შემთხვევაში; აქაც მოწმდება მსაზღვრელ სახელთა ბრუნების საერთო (ნაცვალსახელური) ტიპი.

მითითებითი ნაცვალსახელი

მითითებითი ნაცვალსახელი უდიურშიც სამწევრიანია (სამპოზიციანი): მე (ეს), ქა (ეგ), ტე (ის).

როგორც თარგმანიდანაც ჩანს, მარტივი აგებულების სამივე ეს ნაცვალსახელი გამოიყენება მსაზღვრელ სიტყვად პირველ, მეორე და მესამე პირზე მითითებისათვის. დასახელებული ნაცვალსახელები ყოველთვის საზღვრულის წინ დგანან და არ იცვლიან ბრუნვისა და რიცხვის ფორმას; მაშასადამე, სხვა ატრიბუტიულ სიტყვათა მსგავსად, ეს სახელებიც ფორმაუცვლელნი არიან; მაგალითად:

მე ხოდ	(ეს ხე)	ქა ხოდ	(ეგ ხე)	ტე ხოდ	(ის ხე)
მე ხოდ-ენ	(ამ ხემ)	ქა ხოდ-ენ	(მაგ ხემ)	ტე ხოდ-ენ	(იმ ხემ)
მე ხოდ-ინ	(ამ ხის)	ქა ხოდ-ინ	(მაგ ხის)	ტე ხოდ-ინ	(იმ ხის)
მე ხოდ-ახ	(ამ ხეს)	ქა ხოდ-ახ	(მაგ ხეს)	ტე ხოდ-ახ	(იმ ხეს)

ან კიდევ: მე ხოდრუხ (ეს ხეები), ქა ხოდრუხ (ეგ ხეები), ტე ხოდრუხ (ის ხეები)...

ყველა ეს ნაცვალსახელი იბრუნვის და რიცხვის მიხედვით იცვლის ფორმას სპეციალური -ო სუფიქსის დართვით არსებითსახელთან გატოლების შემთხვევაში, ე. ი. მაშინ, როდესაც ასეთი ნაცვალსახელი იხმარება ცალკე, წინადადების რომელიმე მთავარი წევრის (ქვემდებარის, დამატების) მნიშვნელობით. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მე, ქა, ტე ნაცვალსახელთა მასუბსტანტივებელ -ო სუფიქსს წინ უზის -ნ ელემენტი, რაც ოდითგან გამოყენებული უნდა ყოფილიყო საწარმოებელი ფუძის დეტერმინაციის ფუნქციით, სახელდობრ. ასე: მე-ნ-ო (ეს), ქა-ნ-ო (ეგ), შე-ნ-ო (ის) ¹.

ამ გასუბსტანტივებულ მითითებით ნაცვალსახელთა გამოყენების ზოგი ნიმუში ასეთი იქნება: მე ნო შუ-ა „ეს ვინაა?“ (შდრ. მე ადამარ შუ-ა „ეს ადამიანი ვინაა?“); ქა ნო ში ლარ-ა „ეგ ვისი ვაჟია?“ (შდრ. ქა ლარ ბეზ ვიჩი-ნე „ეგ ვაჟი ჩემი შვილია“); შე ნო ისა მა-ა „ის ახლა სადაა?“ (შდრ. ტე იშუ ისა მა-ა „ის კაცი ახლა სადაა?“) და ა. შ. (ზოგი სხვა მაგალითი იხ. ზემ.: სახელთა წარმოქმნა: -ო სუფიქსი).

გასუბსტანტივებული მითითებითი ნაცვალსახელებიც იბრუნვიან სხვა ატრიბუტიულ სახელთა მსგავსად.

ნიჭურ კილოში ხან მეორდება ვართაშნულის მიხედვით წარმოდგენილი სურათი, ხან კი — არა, მეღვენდება ზოგი თავისებურება. ვართაშნულისაგან განსხვავებით, ნიჭურს მოეპოვება ასეთი ორვარიანტიანი მითითებითი ნაცვალსახელები: მე||შო (ეს), ქე||ქო (ეგ), ტე||შო (ის); მაგალითად: მე (შო) ამდარ (ეს კაცი, ეს ადამიანი), ქე (ქო) ამდარ (ეგ კაცი), ტე (შო) ამდარ (ის კაცი). ვართაშნულისებრ ნიჭურშიც მსაზღვრელად გამოყენების დროს ამ ნაცვალსახელებს არ ეცვლება ბრუნვისა და რიცხვის ფორმა; მაგალითად: მე

¹ ტე ნაცვალსახელისაგან წარმოებული ტე ნო ამჟამინდელ უდიურში არ იხმარება; ამას სკვლის შე ნო||-შო ნო.

(მ ო) ამდარენ „ამ (=ეს) ადამიანმა“, მე (მ ო) ამდარანაკ „ამ (=ეს) ადამიანი-სათვის“; ქე (ქ ო) კოჟანაკ (კოჟანაკ) „მაგ (=ეგ) სახლისთვის“; ტე (შ ო) ამდარხო „ის ადამიანები“...

აქაც (ნიჭურში) ყოველი ეს ნაცვალსახელი ფორმაცვალებადი ხდება, რო-დესაც ცალკე დგას, გასუბსტანტივებულია და წინადადების რომელიმე ძირითად წევრად (ქვემდებარედ, დამატებად) გამოიყენება. გასუბსტანტივების შემთხვე-ვაში ნიჭურშიც ისეთივე მორფოლოგიური ელემენტები გამოიყენება, როგო-რც ვართაშულში: საწარმოებელი ფუძე გართულებულია იმავე -ნ ელემენტით, რომელსაც მოსდევს იგივე მასუბსტანტივებელი -ო სუფიქსი: მ ო ნ ო —მენო „ეს“, ქ ო ნ ო —ქანო, ქენო „ეგ“, შ ო ნ ო —შენო „ის“¹.

გასუბსტანტივებულ მითითებით ნაცვალსახელთა მრავლობითი რიცხვის ფორმები ასეთი იქნება: ა) ვართაშულში: მენო-რ—მონო-რ (ესენი), ქანო-რ (ეგენი), შენო-რ—შონო-რ (ისინი); ბ) ნიჭურში: მო-რ-ო ხ||—მო-რ-უ ხ (ესენი), ქო-რ-ო ხ—||ქო-რ-უ ხ (ეგენი), შო-რ-ო ხ—||შო-რ-უ ხ (ისინი). როგორც ვხე-დავთ, გარდა ზოგი ლექსიკური და ფონეტიკური თავისებურებისა², ვლინდება მორფოლოგიური თავისებურებაც: შდრ., მაგალ., მენო-რ—მონო-რ (ვართ.) და ნო-რ-ოხ||—მო-რ-უხ (ნიჭ.) „ესენი“ და ა. შ.³ მორფოლოგიური თავისებურე-ბის ხაზით საგულისხმოა შემდეგი: ა) ვართაშულში მასუბსტანტივებელი -ო სუ-ფიქსი ყოველთვის დაერთვის -ნ ელემენტით გართულებულ ფუძეს, ხოლო მრავ-ლობითი რიცხვის სუფიქსი უეჭველად მოსდევს ასეთ ფუძე-ფორმას: მო-ნ-ო||მე-ნ-ო (ეს), მო-ნ-ო-რ||—მე-ნ-ო-რ (ესენი) და ასე ყველა პირის მითითებით ნა-ცვალსახელში (იხ. ზევ.). ნიჭურ კოლოში კი მასუბსტანტივებელი -ო სუფიქსისა და ამის მიმყოფი მრ. რიცხვის -რ (-რ-ოხ—||რ-უხ) ნიშნის დართვა -ნ ელემენ-ტის გარეშეც ხდება: შდრ. მო-რ-ო-რ—მე-ო (ეს), ქ ო —ქო-ო—ქა-ო||ქე-ო (ეგ), შ ო —შო-ო—შე-ო (ის); მო-რ-ოხ||—მო-რ-უხ—*მო-რ-რ-უხ—*მე-ო-რ-უხ (ესე-ნი) და ა. შ. ეს ფაქტიც თავის მხრივ იმის დამამოწმებელია, რომ -ნ, მართლაც, ოდინდელი ფუნქციონალი-ელემენტია (სუფიქსი-დეტერმინანტი), რის შესახებ უკვე ითქვა ზემოთ.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელი

უდიერშიც ორივე რიცხვის სამივე პირს ეწარმოება კუთვნილებითი ნაც-ვალსახელი, სახელდობრ: ბე ზ ი (ჩემი), ვ ი (შენი), შე ე ტ ა ე—შე ე ტ ა (მისი, იმისი); ბე შ ი (ჩვენის), ე ქ ი—ე ქ (თქვენის), შე ე ტ ღ ო ე—შე ე ტ ღ ო—||შ ო ტ ო ო [ა] (მათი, იმათი). სხვა მსაზღვრელ სახელთა მსგავსად, ეს ნაცვალსახელე-ნიც ყოველთვის ფორმის უცვლელად საზღვრულის წინ გამოიყენებიან, ოღონდ ისე, რომ მათ ამ პოზიციაში (ვი ნაცვალსახელის გამოკლებით), როგორც წე-სი, ეკვეცებათ ბოლოკიდური -ი და დასუსტების შედეგად აქედან მიღებული -ა ელემენტი. მაგალითად: ბე ზ (-ბეზი) ნანა „ჩემი დედა“, ვი კოჯ „შენი

¹ ამათგან ქ ო ნ ო, ქ ე ნ ო ვარიანტები ვართაშულში არ გვხვდება.

² ფონეტიკური თავისებურების ხაზით იგულისხმება ხმოვან ელემენტთა ასიმილაცია-დი-ლაციის მომენტი, რაც ნიჭურში უფრო მეტადაა დაკანონებული, ვიდრე ვართაშულში. შდრ., ერთი მხრივ, მხოლოდით რიცხვსა და მეორე მხრივ, მრავლობით რიცხვში დასმული მითითე-ბით ნაცვალსახელების ვართაშულ-ნიჭური ვარიანტები.

³ აქ ფორმანტთა შესახებ იხ. ქვემ.: მრავლობითი რიცხვის წარმოება.

სახლი“, შეტა (—შეტაჲ) ღარ „მისი ვაჟი“; ბეშ (—ბეში) შკოლ „ჩენი სკოლა“, ეჭ (—ეჭი) ფაქ „თქვენი ბალი“. შეტლო (—შეტლოჲ—შეტლო) ბინ „მათი რძალი“ — და ასე ყველა ბრუნვაში დასმულ საზღვრულთან: ბეზ ნანა (ჩემი დედა) — ბეზ ნანან (ჩემმა დედამ. სიტყვა-სიტყვით: ჩემ დედამ), ბეზ ნანაჲ (ჩემი დედის=ჩემ დედის), ბეზ ნანახ (ჩემ დედას); ვიკოჯ (შენი სახლი) — ვიკოჯენ (შენმა სახლმა=შენ სახლმა), ვიკოჯინ (შენი სახლისა=შენ სახლისა), ვიკუახ (შენ სახლს); შეტა ღარ (მისი ბიჭი, ვაჟი) — შეტა ღარენ (მისმა ვაჟმა=მის ვაჟმა), შეტა ღარახ (მის ვაჟს). ეგეყე მდგომარეობა მეორდება მრავლობითი რიცხვის კუთვნილებით ნაცვალსახელებშიც.

აქ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თვისტომ ენათა (წახურის, მუხადურის...) მსგავსად პირველი პირის (მრავალ. რ.) უდიდური კუთვნილებითი ნაცვალსახელი არ არის დიდფერენცირებული ექსკლუზიურობისა და ინკლუზიურობის თვალსაზრისით¹.

თუ არ ვიგულისხმებთ მესამე პირის შოტაჲ (მისი) ნაცვალსახელის ფონეტიკურ სხვაობას (შღრ. ვართაშნ. შეტაჲ), ნიჭურ კილოში დასტურდება იგივე კუთვნილებითი ნაცვალსახელები თავისი ფონეტიკური ვარიანტებით, რაც — ვართაშნულში. სხვაობა არ არის ამ ნაცვალსახელთა გამოყენების მხრივაც. ამასთან: თუ ვართაშნულში მსაზღვრელად გამოყენების დროს შეტაჲ (მისი) და შეტლოჲ||შოტლოჲ („მათი“) ნაცვალსახელებს ბოლოკიდური -ჲ ელემენტი (ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი) ეკვეცება ხოლმე, ნიჭურ კილოში, როგორც წესი, უცვლელად რჩება, არ იკვეცება; შღრ. მაგალითად: შეტა (—შეტაჲ) კოჯ (ვართა) — შოტაჲ კოე (ნიჯ.) „მისი სახლი“; შეტლო (—შეტლოჲ—შოტლოჲ—შოტლო) — ადამარ (ვართაშნ.) — შოტლოჲ აშღარ (ნიჯ.) „იმათი კაცი“, „იმათი მომხრე“, „თანამზრახელი“...

კითხვითი ნაცვალსახელი „რა“ როგორც მსაზღვრელი

„რა“ ნაცვალსახელი უდიდურში ფუძის აგებულების მიხედვით ორ სახეობად უნდა დავყოთ: ერთია მარტივი აგებულების ე (ვართაშნულში) და ჰე (ნიჭურში), ხოლო მეორე — რთული აგებულების ეკა (ვართაშნულში) და ჰიკან (ნიჭურში). ბოლოს დასახელებული რთული ვარიანტი გამოიყენება წინადადების ცალკე წევრად — ნივთის (საგანთა და მოვლენათა) კლასის სიტყვებთან დაკავშირებული კითხვის გამოსახატავად. ან კიდევ — როგორც ცალკე აღებული კითხვის ნაცვალსახელი — გამოყენებული კითხვითი წინადადების რომელიმე მთავარი წევრის (ქვემდებარის, დამატების...) აღსანიშნავად². პირველი (მარტივფუძიანი) ვარიანტი ცალკე არ გამოიყენება; იგი ფორმის უცვლელად ყოველთვის წინ უზის საზღვრულს, სულ ერთია, ნივთის კლასის გამომხატველია ის, თუ ადამიანისა, თანაც ისე, რომ ამ უქანასკნელს ბოლოში დაესმის კითხვის ა ნაწილაკი³. მაგალითად: ე ადამარ-ა „რა (როგორი) კაცია?“ ე ადამარახო-ა-ბაქე „რა (როგორი) ადამიანისაგან იშვა, ე. ი. ვინ შვა

¹ იხ. ქვ. პირის ნაცვალსახელი.

² ეკა, ჰიკან ვარიანტთა შესახებ უფრო ერცლად იხ. ქვემ.

³ იხ. ნაწილაკები.

ასეთი?!" ე კოჯინა-ა „რა (როგორი) სახლისაა, გვარ-ტომისაა?!" ასევე ნიჭურ-
დიალექტშიც: ჰე ამდარა-ა „რა კაცია?!" ჰე კომახუნ-ა „რა სახლიდანაა.
გვარ-ტომიდანაა?!"...

უკუქცევითი ნაცვალსახელი როგორც მსაზღვრელი

უდიური ნაცვალსახელი ი ჩართულად ითარგმნება ორგვარად „თვით“.
„თვითონ“ და გამოიყენება ორი მნიშვნელობით — სუბსტანტივად და ატრიბუ-
ტივად (მსაზღვრელ სიტყვად). პირველ შემთხვევაში იგი ფორმაცვალეზადი სა-
ხელია¹, ხოლო მეორეში (სხვა მსაზღვრელ სახელთა მსგავსად) — ფორმაუცე-
ლელი. საგულისხმოა, რომ უდიურ ი ჩ ნაცვალსახელს მსაზღვრელად გამოყე-
ნების დროს აქვს უკუქცევით-კუთვნილებითი ნაცვალსახელის მნი-
შვნელობა და ნათესაობით ბრუნვაში დაუსმელად (წმინდა ფუძით) უდრის ქარ-
თულ ნაცვალსახელს — „თავის“, „თავისი“, „თვისი“. სხვანაირად რომ ვთქვათ,
უდიური ი ჩ წარმოადგენს ისეთ ნაცვალსახელურ ფუძეს, რასაც აქვს კუთვნი-
ლების გამომხატველი ზედსართავი სახელის მნიშვნელობა². შდრ., მაგალითად:
ი ჩ არენე (თვით, თვითონ მოვიდა) — მაგრამ: ი ჩ კოჯ (თავის, თავისი სახ-
ლი). ი ჩ კოჯენ (თავის, თავისმა სახლმა), ი ჩ კოჯინ (თავის,
თავისი სახლის) და ა. შ. ვართაშნულის მიხედვით ნაჩვენები ეს სურათი მე-
ორდება ნიჭურ კილოშიც. ზოგი თავისებურება მქლავნდება ამ ნაცვალსახელის
სუბსტანტივის გაგებით გამოყენების შემთხვევაში. ამის შესახებ ცნობები მოწო-
დებული იქნება ქვემოთ.

სხვა მსაზღვრელი სახელები

სხვა მსაზღვრელ სახელად გამოიყენება: 1) მიმართებითი ნაც-
ვალსახელი მანო (ვართაშნულში), მანუ (ნიჭურში) „რომელი“, რაც
მხოლოდობით და მრავლობით რიცხვში წარმოდგენილ სხვადასხვა ბრუნვაში დას-
მულ საზღვრულს წინ უზის ფორმის უცვლელად; მაგალითად: ა) ვართაშნ.:
მანო ადამარ (რომელი ადამიანი), მანო ადამარენ (რომელმა ადამიანმა),
მანო ადამარი (რომელი ადამიანის), მანო ადამარახ (რომელ ადამიანს)...
ბ) ნიჯ.: მანუ ამდარ (სახელობ.), მანუ ამდარენ (ერგატ.). მანუ ამდა-
რი|ამდარუნ (ნათეს.), მანუ ამდარა (მიც.) და ა. შ.; 2) განუსაზღვრელი
ნაცვალსახელი. ასეთი ნაცვალსახელებია: ჰარსა (ვართაშნ.), ჰარ-
სან (ნიჯ.) „ყოველი“, შუკალ (ვართ., ნიჯ.) „არაფერი“, ეკალ (ვართ.),
ქიკალ (ნიჯ.) „არაფერი“, „არარა“. ეს ნაცვალსახელებიც სხვა მსაზღვრელ
სიტყვათა მსგავსად დაისმიან საზღვრულის წინ და არ იცვლიან ბრუნვისა და
რიცხვის ფორმას; მაგალ., ჰარსა ადამარ (ნიჯ. ჰარსან ამდარ) „ყოველი ადამიანი“,
ჰარსა ადამარენ (ნიჯ. ჰარსან ამდარენ) „ყოველმა ადამიანმა“ და ა. შ.

ეს მსაზღვრელი ნაცვალსახელებიც იბრუნვიან ატრიბუტიულ სახელთა ბრუ-
ნების საერთო (ნაცვალსახელური) ტიპის მიხედვით (იხ. ქვემ.).

¹ ამ ნაცვალსახელის რიცხვისა და ბრუნვის ფორმათა ცვლა არსებით სახელთა მსგავსად
სდება (იხ. სახელთა ბრუნების ჰარადფემები და განმარტებები).

² ლათინურად ამგვარ სახელებს აღნიშნავენ *suus* ტერმინით, ფრანგულად—როგორც *adjectif possessif réflexif*, ხოლო რუსულად—*возвратное притяжательное прилагательное*.

უდიური პირის ნაცვალსახელებია: ზ უ (მე). უ ნ (შენ). შე ნ ო —|| შ ო —
ნ ო (იგი, ის); ჯ ა ნ (ჩვენ), ვ ა ნ || ე ტ ა ა ნ (თქვენ). შე ნ ო რ → || შ ო ნ ო რ:
(იგინი, ისინი). მესამე პირის ნაცვალსახელი ემთხვევა ამავე პირის გასუბსტანტი-
ვებულ მითითებით ნაცვალსახელს (იხ. ზემ.). ამჟამინდელი მდგომარეობის მი-
ხედვით პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელები წარმოადგენენ მარტივ ფუ-
ძეებს, თუმცა საფიქრებელია, რომ ესენი თავიდან არ იყვნენ მარტივნი: ბოლო-
კიდური -ნ ელემენტი, რომელიც ერთნაირად დაჰყვება ორივე რიცხვში დასმულ
მეორე პირისა და მრავლობით რიცხვში დასმულ პირველი პირის ნაცვალსახელს.
უნდა იყოს ისეთივე ფუნქციონალი-ელემენტი (სუფიქსი-დეტერმინანტი). რო-
გორიც გასუბსტანტივებულ მითითებით ნაცვალსახელებში გამოვყავით ზემოთ
(იგულისხმება მე-ნ-ო, ქა-ნ-ო, შე-ნ-ო ფუძე-ფორმები). ისე, რომ ჯ ა ნ (ჩვენ),
ვ ა ნ || ე ტ ა ა ნ (თქვენ) ნაცვალსახელები უნდა დაიშალოს ამგვარად: ჯ ა -ნ,
ვ ა -ნ, ე ტ ა ა -ნ. ამ სახით დაშლისა და. მაშასადამე, ბოლოკიდური -ნ ელემენტის
გამოყოფის შესაძლებლობას იძლევა თავად უდიურივე ე. წ. ირიბ ბრუნვათა
ფორმებთან ამ ფუძეთა შედარება, სახელდობრ: ჯ ა -ნ „ჩვენ“ (სახელობითი და
ერგატიული ბრ.), ჯ ა -|ხ| (მიცემითი ბრ.), ჯ ა -ხ-ო (აბლატ.-ინსტრ.): ვ ა -ნ
„თქვენ“ (სახელობ. და ერგატ. ბრ.), ვ ა -ხ (მიც.), ვ ა -ხ-ო (აბლატ.-ინსტრ.);
ასევე იქნება: ე ტ ა ა -ნ „თქვენ“ — ე ტ ა ა -ხ, ე ტ ა ა -ხ-ო...! გამოწაკლის შეადგენს
თითქოს მხოლოდ. რ. პირველი პირის ზ უ ნაცვალსახელი, რომელსაც ბოლო-
კიდურ ელემენტად არა აქვს -ნ. მაგრამ უდიურთან სტრუქტურულად (და გენე-
ტურად) ახლოს მდგომ ენათა შედარების გზით ვერწმუნდებით, რომ ამ უდიურ
ნაცვალსახელსაც უნდა ჰქონოდა ასეთივე (-ნ) ელემენტი: შ დ რ., თუნდაც: ლე ზ-
გიური (ციურული) და აღულური ზ უ ნ (მე).

პირველი პირის (ჯ უ) ნაცვალსახელის მსგავსად ყურადღებას იპყრობს
მეორე პირის (უ ნ) ნაცვალსახელის აგებულებაც, ოღონდ იმ სხვაობით. რომ. თუ
პირველ შემთხვევაში ფუძეს სადეტერმინაციო სუფიქსი აკლია (ზუ—ზუ-ნ).
მეორეს (უ ნ ნაცვალსახელს) ძირისეული ელემენტი უნდა აკლდეს. ამ ძირისე-
ული მასალის ძიებისათვის თავად უდიურივე უ ნ ნაცვალსახელის „ირიბ-“
ბრუნვათა ფორმები — ე (შენი), ე ა [ხ] (შენ.-მიცემ.). ე ა ხ ო (შენგან. შე-
ნით) და სახელობითში დასმული ნიჭური ჰ უ ნ ვარიანტი გამოდგება. დასა-
მომწმებლად შეიძლება გამოდგეს აგრეთვე თვისტომ ენათა მონაკვებები: შ დ რ.. სა-
ხელდობრ, წახურ-მუხალური ვ ზ, ვ უ, ანდა ღ უ —|| ღ უ ნ². ლე ზგიური ან
აღულური ვ უ ნ („შენ“). ყველა ამ ფუძე-ფორმის მიხედვით ძირისეულ ელე-

¹ იხ. ქვემ. სახელთა ბრუნება: მე-14 პარადიგმა და შენიშვნები.

² ბოლო ვარიანტი იხმარება ასეთი ფორმით: ღუნ-არ (აღამინ. კლ). ღუნ-აბ (სხოვ. კლ).
ღუნ-ად (ნივთ. კლ.) „შენც“.

³ თუ რა მიმართებაა ამ ელემენტთა შორის მნიშვნელობისა და ფონეტიკური ფარდობა-შე-
საბამისობის თვალსაზრისით — ეს საკითხი შედარებითი გრამატიკის საქმეა და აქ მათ შესახებ
ერკლად ვერ ვიმსჯელებთ. ერთი კი უნდა ითქვას, რომ ამის შესახებ გამოთქმულია სხვადასხვა
მოსაზრება. ზოგს ძირისად მოაჩნია ვ- (ნ. ტრუბეტკოი), ზოლო ზოგი გამოყოფს რა ვ- ელემენტს
ძირისად, ღ სპირანტს ამის ფონეტიკურ შენაზარდად მიიჩნევს (ა. შამონეტოვი). ზოგი ნიჭურ
ჰ უ ნ ვარიანტში თავიიდურ ბ- სპირანტს ასპირაციული (ფშინიერი) შემართვის მომენტულ
თელის (ვ. ფანჩიძე). არის საფუძველი ვიფიქროთ, რომ აღნიშნული ღ-, ბ-, ვ- ამ ენათა მეორე

მენტად გამოიყოფა თავიკიდური ვ-, ლ-, მ-³. მაშასადამე, ამჟამინდელი უდიური (resp. ვართაშული) უნა ნაცვალსახელი დეფექტურია, ძირნაკლია.

პირის ნაცვალსახელბთან დაკავშირებით აქ მოწოდებულ ცნობებს ისიც უნდა დაემატოს. რომ ამჟამინდელ უდიურში მრავლობითი რიცხვის პირველი პირის ნაცვალსახელი არ განირჩევა ინკლუზიურობისა და ექსკლუზიურობის ოვალსაზრისით: მან (ჩვენ) თანაბრად გამოხატავს ასეთ მნიშვნელობას: „მე და შენ“, „მე და თქვენ“, „მე და ის“, „მე და ისინი“. შდრ., მაგალითად, „ჩვენ“ ნაცვალსახელის აღულური ვარიანტები: ხინ „მე და შენ“, „მე და თქვენ“, ჩინ „მე და ის“, „მე და ისინი“...

ბრუნვის ნიშნთა ხასიათის მიხედვით უდიური პირის ნაცვალსახელი არსებით სახელთა საერთო ტიპის მიხედვით იბრუნვის. ზოგი თავისებურება, რაც აქ შეინიშნება, აღნიშნულია ქვემოთ.

უაჟამინდელი ნაცვალსახელი

უდიური უაჟამინდელი ნაცვალსახელია იჩ, ქართულად ორგვარად ითარგმნება: „თვით“ და „თვითონ“. ეს ნაცვალსახელი გამოიყენება ორი მნიშვნელობით: მსაზღვრელ სიტყვად (რის შესახებაც სხვა მსაზღვრელ სიტყვებთან ერთად ზემოთ უკვე ითქვა) და სუბსტანტივად. მეორე შემთხვევაში უდიურ იჩ ნაცვალსახელს აქვს ქართული „თვითონ“ ნაცვალსახელის მნიშვნელობა და წარმოადგენს ბრუნებად სიტყვას. ამ ნაცვალსახელის ბრუნვათა ფორმებზე ცნობები ქვემოთ იქნება მოწოდებული (იხ. სახელთა ბრუნება: მე-15 პარადიგმა). საგულისხმო ის არის, რომ (ქართულისაგან განსხვავებით) ამ უდიურ ნაცვალსახელს აქვს მრავლობითი რიცხვის ფორმა — ამასთან ისე, რომ მრავლობითში სახელობითისა და ერგატიული ბრუნვის ფორმები არ არის დიფერენცირებული: ორივეს მნიშვნელობით გამოიყენება ერგატიული ბრუნვის ფორმა¹, შდრ., მაგალითად: იჩ (სახელობ.) არენე „თვითონ მოვიდა“, იჩენ (ერგატ.) ბენე „თვითონ გააკეთა“, მაგრამ იჩლონ (ერგატ.) არეყუნ „თვითონ (მრავლ.) მოვიდნენ“, იჩლონ (ერგატ.) ბეყუნ „თვითონ (მრავლ.) გააკეთეს“...²

იჩ ნაცვალსახელთან დაკავშირებით ისიც უნდა ითქვას, რომ იგი პოზიციურად მხოლოდ მესამე პირის აღმნიშვნელია და, მაშასადამე, თავისი შინაარსით პირველსა და მეორე პირს ვერ ეგუება (შდრ. ქართ. თვით მე..., მე თვითონ..., თვით შენ..., შენ თვითონ... — უდიურს ასეთი სინტაგმები არა აქვს).

პირის ნაცვალსახელის ფონეტიკურად ერთმანეთის ფარდი ძირის ოდინდელი კუთვნილება. ღ და ჰ რომ შეიძლება ერთმანეთის ფარდი იყოს, ეს უდიური ენის ნიჭური კილოს ზოგი ასეთი მონაცემიდანაც ჩანს: ქურუხ|ღურუხ (ნიჭ.) — ღირუხ (ვართ.) „მარხვა“, ქურა (ნიჭ.) — ღურა (ვართ.) „ეკალა“... რაც შეეხება ვ- ვარიანტს, ეს კი შესაძლოა ოდითგან ლაბიალიზებული (ან მ) თანხმონის რეფლექსი იყოს; აქ, როგორც ჩანს, ლაბიალიზების მომენტია შემონახული რედუცირებული ვ-ს სახით: ღჷ—ღჷგ. ეს მოსაზრებები გამოთქმულია საკითხის დასმის წესით: ამბზე გულდასმით მსჯელობა ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის საქმეა და, მაშასადამე, ხილდება ამ წიგნის ამოცანათა ფარგლებს.

¹ ამ ნაცვალსახელს მრავლობითი რიცხვის ფორმები აქვს ერგატიული ბრუნვიდან დაწყებული „იჩ“ ევლა სხვა „ირიბ“ ბრუნვებს, სახელობითის კი — არა.

² ეს ფაქტი საყურადღებოა ამ ორი ბრუნვის — ნომინატივისა და ერგატივის — ფუნქციური სტრუქტურის თვალსაზრისით.

ნიჭურ კილოში ანალოგიური მდგომარეობაა. სხვაობა ჩანს ზოგი ბრუნვის მაწარმოებლებში (რის შესახებაც ცნობებზე ქვემოთ იქნება მოწოდებული.—იხ. სახელთა ბრუნება). ამ კილოში უკუქცევითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობით ჰარველი პირისთვის გამოიყენება ამავე პირის ზ უ (მე) ნაცვალსახელის მიცემათი ბრუნვის ზ ა ფორმა; მაგალითად: ზუ ზ ა-ზ-ბი „მე თვით ჩემთვის გავაკეთე = მე თვით მე გავიკეთე“...¹

კითხვითი ნაცვალსახელთა

უდიდრი კითხვითი ნაცვალსახელებია: ა) ვართაშნულ მონაცემთა მიხედვით — შ უ (ვინ), ე კ ა (რა), მ ა ნ ო (რომელი); ბ) ნიჭურისა — შ უ (ვინ), ჰ ი კ ა (რა), მ ა ნ უ (რომელი).

მაგალითები: მენო შუ-ა „ეს ვინაა?“ ქანო ეკა-ა „ეგ რაა?“ ქანო მანო-ა „ეგ რომელია?“

ბრუნვათა ფორმებს ეს სახელები სხვადასხვაგვარად იცვლიან: შ უ ნაცვალსახელის ბრუნება ზდება წმინდა ფუძეზე დაყრდნობით, ხოლო დანარჩენებისა (ე კ ა, ჰ ი კ ა, მ ა ნ ო, მ ა ნ უ ნაცვალსახელებისა) მსაზღვრელ სახელთა ბრუნების საერთო (ნაცვალსახელური) ტიპის მიხედვით — აღწერითად: საბრუნებელი წმინდა ფუძისა და მესამე პირის ბრუნვაცვალებადი ნაცვალსახელის ინკორპორაციით (ნიშნები იხ. ქვემ.: სახელთა ბრუნების მე-17 პარაღმემა).

შ უ ნაცვალსახელში ძირისეულ ელემენტად გამოიყოფა შ- (მღრ. ერგატ. შ-ინ, სათეს. შ-ი). ე კ ა და ჰ ი კ ა ნაცვალსახელიც არ არის მარტივი აგებულებისა; მღრ. ვართაშნული: ე-ტინ (რამ), ე-ტამ (რისა), ე-ტუხ (რას), ნიჯ.: ჰე-ტინ (რამ), ჰე-ტამ (რისა), ჰე-ტუ (რას)...

ამ ფორმათა მიხედვით ე კ ა და ჰ ი კ ა უნდა დაიშალოს ასე: ე-კ ა, ჰ-ი კ ა. ამ ორ (ვართაშნულ-ნიჭურ) ვარიანტიანი ნაცვალსახელის პირველი ნაწილი ე- (ვართ.) და ჰ ე-—ჰ ი (ნიჯ.) რა ნაცვალსახელის მნიშვნელობით ცალკეც იხმარება — ოდენ მსაზღვრელის ფუნქციით (იხ. ზემ.). -კ ა ნაწილი ვართაშნულში ცალკე არაფერს ნიშნავს. რაც შეეხება ნიჭურ ჰ ი კ ა ვარიანტს. აქ რამდენადმე განსხვავებული მდგომარეობაა. ჯერ ერთი: ჰ ი კ ა ვართაშნულ ე კ ა-ს ფონეტიკური სახესხვაობაა — ნიჭურისთვის დამახასიათებელი პალატალიზაციისა და ასპირაციული შემართვის შედეგად მიღებული: ე კ ა (ვართ.)—ჰეკა—ჰიკა (ნიჯ.). ამასთან ნიჭურში მოწმდება ამ ნაცვალსახელის გამარტივებული კ ა სახეობის ცალკე გამოყენების შემთხვევებიც; იტყვიან. მაგალითად: ჰუნ კ ა-ნ-ჩურესა „შენ რა გსურს?“ კ ა-ნ-ჰაყსა „რას ყიდულობ?“ ამ ფაქტის მიხედვით შეიძლება ვთქვათ, რომ ვართაშნული კ ა და ამისი პალატალიზებული კ ა ვარიანტი ნიჭურში სრული მნიშვნელობის სიტყვაა; იგი ამ კილომ ცალკეც შემოგვიანხა და თავიკიდურ ჰ ი- ელემენტთან შერწყმითაც (ჰ ი კ ა).

საერთიერთო ნაცვალსახელი

ქართული „ერთმანეთის“ მსგავსად უდიდრშიაც (ორსავე კილოში) საურთიერთო ნაცვალსახელის კომპოზიცია „ერთის“ აღმნიშვნელი ს ა სახელის

¹ როგორც ამას სრულიად მართებულად აღნიშნავს საკანდიდატო დისერტაციაში („უდიდრი ენის ნიჭური კილო“) ვოროზილ გუკასიანიც.

რედუბლიკაციას ეყრდნობა, ოღონდ იმ სხვაობით. რომ ამ ენაში ეს ფუძე გარ-
თულებულია - უნ სუფიქსით, რომელიც წარმოშობით ნათესაობითი ბრუნვის
ნიშანი უნდა იყოს, ხოლო ფუნქციით — მადერიატებელი (დეტერმინანტი-სუ-
ფიქსი)¹: ამასთან ამ სახელის ფორმათა არე განსაზღვრულია: ეწარმოება მხო-
ლოდ მიცემითი ბრუნვის, აბლატივ-ინსტრუმენტალისის („გან“-ბრუნვის), კო-
მიტატივის („თან“-ბრუნვის), ალლატივის („კენ“-ბრუნვისა). სუპერესივის
 („ზე“- ბრუნვისა) და კაუზატივის („თვის“- ბრუნვის) ფორმები: ს უ ნ ს უ ნ ა ხ —
ს უ ნ ს უ ნ ა ხ —ს ა უ ნ —ს ა უ ნ ა ხ (ვართ.) —ს უ ნ ს უ ნ ა (ვართ., ნიჯ.) „ერთმანეთს“.
ს უ ნ ს უ ნ ა ხ ო „ერთმანეთისაგან“, „ერთმანეთით“. ს უ ნ ს უ ნ ა ხ ო ლ || ს უ ნ -
ს უ ნ ა ხ ო ლ ა ნ, „ერთმანეთთან ერთად“ (ვართაშნ.); ს უ ნ ს უ ნ ა ხ უ ნ „ერთ-
მანეთისაგან“, „ერთმანეთით“, „ერთმანეთთან ერთად“ (ნიჯ.); ს უ ნ ს უ ნ ა ქ
(ვართაშ.), ს უ ნ ს უ ნ ა ჩ (ნიჯ.) „ერთმანეთისაგან“; ს უ ნ ს უ ნ ა ლ „ერთ-
მანეთზე“; ს უ ნ ს უ ნ ე ე კ || ს უ ნ ს უ ნ ე ე კ ე ნ ა (ვართ.), ს უ ნ ს უ ნ ა დ ნ ა ქ
(ნიჯ.) „ერთმანეთისათვის“.

მრავლობითი რიცხვი

მრავლობითი რიცხვი უდიდესი მხოლოდ სახელის მორფოლოგია-
ურ კატეგორიაა. ზმნაში მას სპეციალური ნიშანი არ მოეპოვება (რო-
გორც ქვემოთაც იქნება ნახვენები, ნაცვალსახელური წარმოშობის პირის ნი-
შანი ზმნისა შინაარსის მიხედვით რიცხვსაც გამოხატავს).

უდიურ სახელთა მრავლობითობის გამოსახატავად გამოიყენება მარტივი და
რთული სუფიქსები.

მარტივი სუფიქსებია -უხ და -რ. აქედან -უხ მწარმოებელი გამო-
იყენება ა) ერთზე მეტ (ღია ან დახურულ) მარცვლიან არსებით სახელებში.
მაგალ.: ნანა-უხ (დედები), ჰასო-უხ (დრუბლები), კაქოლი-უხ (კიტრები); ადა-
მარ-უხ (ადამიანები), ეღელ-უხ (ცხვრები), ქოსუმ-უხ (გოდრები), ხაზალ-უხ
ფოთლები)... ბ) ზოგ ერთმარცვლიან არსებით სახელში, მაგალ.: ხაა-უხ (ძალ-
ლები), ჩურ-უხ (ფურები)...; გ) გასუბსტანტივებულ მსაზღვრელ სახელთა
„რიბ“ ბრუნვებში, ოღონდ ფონეტიკური ცვლილებებით: -უხ—უღ—ღ, მაგალ.:
შელ-ო-ტ-ღ-ონ—შელ-ო-ტ-უღ-ონ—შელ-ო-ტ-უხ-ონ—შელ-ო-ტ-უხ-ენ (კარგებ-
მა)... -რ სუფიქსი იხმარება მხოლოდ გასუბსტანტივებულ მსაზღვრელ სახელთა
სახელობით ბრუნვაში, მაგალ.: შელ-ო-რ (კარგნი), ფის-ო-რ (ცუდნი), შავა-
ტ-ო-რ (ლამაზნი), ალაღუ-ო-რ (მდალნი), ეღალ-ო-რ (მომსველენი). ვიწ-ო-რ
(ათნი)...

რთული სუფიქსებია: -მ-უხ; -ურ-უხ||-რ-უხ; ი-უხ||იმ-უხ, -მ-ხოხ, -რ-ხოხ;
-ყოხ. ყველა ეს სუფიქსი გამოიყენება ერთ, ორ და ორზე მეტ (ღია და დახუ-
რულ) მარცვლიან არსებით სახელებში. დასახელებულ მწარმოებელთა მორ-
ფოლოგიური პროცესის კანონზომიერების დადგენა ძნელდება, რადგან აქ იმდენ-
ია წესია, რამდენიც გამოჩაქვს; თუ იმასაც დავუმატებთ, რომ ერთი ჯგუფის
სახელებში ზოგი ამ სუფიქსთაგანი ფაქულტატურად იხმარება, უფრო ნათელი
გახდება აქ მოცემული განმარტებები. უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ ჩა-
ბოთვლილთაგან ზოგი ნამდვილად რთული აფექსიაა. ზოგი კი მხოლოდ გარეგ-
ნულადაა რთული აგებულებისა.

¹ რომლის დართვის დროს საწარმოებელ სა ფუძეს ეკვივება ხმოვანი: სა-უნ—ს-უნ.

ჩამოთვლილ რთულ სუფიქსთა გამოყენების არე ასეთია:

1) -მ-უხ სუფიქსი იხმარება ა) ერთი დახურული მარცვლისაგან შედგენილ სახელთა ზოგ ფუძესთან; მაგალ.: ფულ-მუხ (თვალეზი), ქულ-მუხ (ხელეზი). ლურ-მუხ (ფეხეზი), ლარ-მუხ (ვაყეზი)... ბ) ხმოვანზე ან თანხმოვანზე დაბოლოებულ ზოგ ერთზე მეტ მარცვლიან არსებით სახელთა ფუძესთან; მაგალ.: ხინარ-მ-უხ (ქალიშვილები, ქალები). იშყარ-მ-უხ (მამაკაცები), ფოლდამ-მ-უხ (ამხანაგები). ვიჩი-მ-უხ (ძმები), ხუნჩი-მ-უხ (ღები)...

2) -რ-უხს||-ურ-უხ გამოიყენება ერთი დახურული ან ლია მარცვლისაგან შედგენილ არსებით სახელთა ზოგ ფუძესთან, მაგალ.: ხოდ-რ-უხს||ხოდ-ურ-უხ (ზეები). ბუშ-რ-უხს||ბუშ-ურ-უხ (აქლემები), კოჯ-რ-უხს||კოჯ-ურ-უხ (სახლები). ყაზ-რ-უხს||ყაზ-ურ-უხ (ბატები), ყუშ-რ-უხს||ყუშ-ურ-უხ (ჩიტები, ფრინველები). ცამ-რ-უხს||ცამ-ურ-უხ (ასოები, ნაწერები, წარწერები), ხაზ-რ-უხს||ხაზ-ურ-უხ (ხაზები): ოხ-რ-უხს||ოხ-ურ-უხ (სავარცხლები), ეზ-რ-უხს||ეზ-ურ-უხ (ხნულეზი), ეჭ-რ-უხს||ეჭ-ურ-უხ (კალოები), აშ-რ-უხს||აშ-ურ-უხ (საქმეები)...

3) -ი-უხ || -იმ-უხ იხმარება -ა, -ჲ, -აჲ ხმოვნებზე დაბოლოებულ ზოგ სახელ-ნი, თანაც ისე, რომ ფაქულტატურად გამოყენებულ ამ აფიქსთა დართვისას საწარმოებელ ფუძეს ეკვეცება ბოლოკიდური ხმოვანი; მაგალ.: ფაშნი-ი-უხ (ფაშნა „გოგრა“). ტაშნი-ი-უხ (ტაშნა „ფეტვი“), ლაშანი-ი-უხ (ლაშანა „ყუფვი“). აან-ი-უხ (აანა „მინა“), თარნი-ი-უხ (თარნა „თონე“). კაჭი-ი-უხ (კაჭა „ხელეური“), კაში-ი-უხს||კაში-იმ-უხ (თითები), ვაღ-ი-უხს||ვაღ-იმ-უხ (ვაღა „დრო“), მუაყი-ი-უხ (მუაყა „რქა“) ...

4) -მ-ხოს||-რ-ხოს დაერთვის თანხმოვნისა და ხმოვნისაგან შედგენილი ერთ-მარცვლიანი არსებითი სახელების ფუძეებს; მაგალ.: გა-მ-ხოს||გა-რ-ხოს (ადგილები), ღი-მ-ხოს||ღი-რ-ხოს (ღლეები)...

მრავლობითობის -რ-ხოს სუფიქსი პარალელურად ნაჩვენები -მ-ხოს მაწარმოებლის გარეშე იხმარება; მაგალ.: წი-რ-ხოს (სახელები), ო-რ-ხოს (ბალახები). ჭი-რ-ხოს (ღვინოები), მე-რ-ხოს (დანები)...

5) -ყოს (-ყ-ოს? -ყ-ოს?) მაწარმოებელი იხმარება მხოლოდ ერთ შემთხვევაში — „დედაკაცი“, „ცოლის“ აღმნიშვნელ სახელში: ჩუბ-ყოს (ჩუბუხ „დედაკაცი“, „ცოლი“).

ცხადია, რთულ აფიქსთა უმრავლესობაში მონაწილეობს -უხ სუფიქსი (-მ-უხ, ურ-უხს||-რ-უხ, ი-უხს||-იმ-უხ), რომლის ჩამოცილების შემდეგ რჩება მ, -ურს||-რ, -ი||იმ ელემენტები, რომელთაც ამჟამად ცალკე, ბოლოკიდური -უხ ფორმანტის გარეშე, არავითარი ფუნქცია არ აქვთ. მრავლობითობის აღმნიშვნელ სხვა რთულ აფიქსებში მონაწილეობს ბოლოკიდური ელემენტი -ოს (იგულისხმება: -ხ-ოს; ყ-ოს, -რ-ხ-ოს, -მ-ხ-ოს). -უხ და -ოს რომ შინაგანს კავშირშია და ისტორიულად ერთი და იგივე ან ფარდი ფორმანტი უნდა იყოს, აქ თითქოს საეჭვო არაფერია; მხოლოდ შეიძლება დაისვას ასეთი საკითხი: ამ ფონეტიკურ ეპირანტთაგან რომელია პირველადი: -უხ თუ -ოს?

უდიური ენის ახლანდელი მდგომარეობის მიხედვით, რასაკვირველია, სველა ეს აფიქსი გამოხატავს მრავლობით რიცხვს და აგებულების მიხედვით რთულია; სხვანაირად: ამ ელემენტთა კომბინაციით გამოიხატება სიმრავლის ცნება, ხოლო ამ ელემენტთა კომპლექსის გარეშე გვაქვს მხოლოდობის გაგება; შდრ., მაგალ.: ხოდ „ხე“ — ხოდ-ურ-უხს||ხოდ-რ-უხ „ხეები“; ფულ

„თვალი“ — ფულ-მ-უხ „თვალები“; გა „ადგილი“ — გა-მ-ხოხ „ადგილები“; წი „სახელი“ — წი-რ-ხოხ „სახელები“ და ა. შ. მაგრამ ეს — მხოლოდ სინქრონიულად, სტრუქტურულად.

არის ყველა საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ზემოთ დასახელებულ -ურ-უხ||-რ-უხ, -რ-ხოხ და -მ-ხოხ აფიქსთა პირველი კომპონენტი -ურ-რ, -მ წარმოშობით არ არის მრავლობითი რიცხვის ფორმანტისეული ელემენტი: ეს თანხმობები მხოლოდობით რიცხვში დასმულ სახელთა ბოლოკიდური ელემენტებია — ფუძის შიგნით, უპირატესად ხმოვნებს შორის შემონახული, ხოლო ფუძის აბსოლუტურ ბოლოს—მოკვეცილი. ამგვარი განმარტების შესაძლებლობას იძლევა, ერთი მხრივ, უდიდურივე „ირიბ“ ბრუნვათა ფორმებში არსებული მდგომარეობა, ხოლო მეორე მხრივ — თვისტომ ენათა მონაცემებთან ამ ენის შედარება.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ -ურ(←რ) სუფიქსი როგორც მრავლობითი რიცხვის პრაქტიკულად არსებული ცალკე მაწარმოებელი, ანდა როგორც ერთული მაწარმოებლის შედგენილობაში მონაწილე მრავლობითობის ელემენტი, არ მოწმდება¹. ამ -ურ ელემენტის მსგავსად ზემოთ დასახელებულ -მ და -რ ელემენტები (-მ-ხოხ, -რ-ხოხ მაწარმოებლებში რომ გამოიყოფა) მხოლოდობით რიცხვში დასმული ფუძის კუთვნილებაა და არა მრ. რიცხვის ფორმანტისა; შდრ., მაგალითად: უღ: წი (სახელი), წი-რ-ხოხ (სახელები) და „ს ა ე ლ ი ს“ აღმნიშვნელი ფუძეები გენეტურად მომიჯნავე ენებში: დურ (მუხადური), ტუარ (ლეზგიური), წორ←წუარ (არჩიბული), წაერ (ანდიური), წაარ (ხუნძური)—წი (დილოური)... ამ ფუძეთა შედარება გვარწმუნებს, რომ მხოლოდობით რიცხვში დასმულ უდიდურ წი ფუძეს აკლია -რ ელემენტი, რომელიც დატულია მრავლობითი რიცხვის ფორმაში: წი-რ-ხოხ (წი*წი). ისე, რომ -რ ელემენტი რიცხვის კი არ არის, არამედ — საწარმოებელი ფუძისა, და ასე ყველა სხვა ერთ ღია მარცვლიან არსებით სახელთა ფუძეში — ისეთებში, როგორცაა, მაგალითად: მერ-ხოხ „დანები“ (მხ. მე←მერ), ეერ-ხოხ „ქეები“ (მხ. ეე←ეერ) და სხვ.

ასევე გამხოხ („ადგილები“) ფუძე-ფორმაში მ არ არის რიცხვის ფორმანტის კუთვნილება, იგი მომდევნო ო ხმოვნის გავლენით მიღებულია ნ-საგან, რაც მხოლოდობით რიცხვში დასმულ „ირიბ“ ბრუნვათა ფორმებშია დატული. — შდრ., მაგალითად: გან-ენ (ადგილმა, ადგილით), გან-ე-ე (ადგილისა), გან-უხ (ადგილს) და სხვ. მაშასადამე: გამხოხ—განხოხ „ადგილები“ (მხ. გა—გან). ასევე ღიმ-ხოხ—ღინ-ხოხ „დღეები“ (მხ. ღი—ღინ); შდრ. უდიდურივე ღენენ—ღინ-ენ „დღით“ = „დღითი-დღე“, „ყოველდღე“...

¹ მრავლობითობის გამოსახატავად -ურ სუფიქსის გამოყენების ნიმუშად ასახელებენ ხოლ-მე ხოლ-ურ (ხოლ „ხე“), კოჩ-ურ (კოჩ „სახლი“) და მისთანებს, მაგრამ თავად კოჩ-ურ ცნობობითობის ნიუანსით ხმარებული მხოლოდობითის ფორმაა. ასეა ეს ნახმარი, მაგალითად, 1934 წელს გამოსული უდიდური სასკოლო წიგნის 52-ე გვერდზე (ლათინური ასოებით დაბეჭდილი ტექსტი ვადმომაქვს ქართული ტრანსკრიფციით): მონო კოკოწლო კოჩურ-რ-ე (ვართანენ). — მონო კოკოწხო კოჩურ-ე (ნიჯ.) „ეს ქათმების სახლია =საქათმეა“. თანაც იქვე ზემოთ ხატია ერთი სახლი (ქათმებისა), ე. ი. ერთი საქათმე. ამ ცნობების მოწოდება საკურო ოქნებორად, უდიდურის მკვლევარებს (ა. შიფერს, ა. ღირს და ალბათ ამათზე დაყრდნობით — ელ. ფანჯიშეს) მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებლებს შორის რომ არ დაესახელებინათ -ურ სუფიქსი.

ისე, რომ მრავლ. რიცხვის მაწარმოებელთა შორის ნამდვილად რთულ აფიქსად უნდა ჩაითვალოს: -ხოზ-ოზ-ოზ (-უზ-უზ?), -მ-უზ, -ყ-ოზ (ყო-ხ?), -ი-უზ||-იშ-უზ².

ნიჭურ კილოში მრავლობითი რიცხვი იწარმოება იმავე აფიქსებით. რითაც — ვართაშნულში. ზოგი სხვაობა ამ აფიქსთა გამოყენებაში მკლავნდება. ამას ისიც უნდა დაემატოს, რომ ნიჭურში ზოგჯერ -უზ სუფიქსის ადვილს რქვრის -ხო, შდრ.. მაგალითად: ადამარ-უზ (ვართ.) — ამდარ-ხო (ნიჭ.) „ადა-მიანები“ (ადამარ, ამდარ „ადამიანი“); კოკოწ-უზ (ვართ.) — კოკოწ-ხო (ნიჭ.) „ქათმები“ (კოკოწ „ქათამი“); ყუშურ-უზ (ვართ.) — ყუშურ-ხო (ნიჭ.) „ჩიტები“, „ფრინველები“ (ყუშ „ჩიტი“, „ფრინველი“), აოლდამ-მ-უზ (ვართ.) — აოლდამ-ხო (ნიჭ.) „ამხანაგები“ (აოლდამ „ამხანაგი“)... მაგრამ ასეთ (-უზ და -ხო) ვარიანტთა დაპირისპირება სისტემებზე არ ხდება. -უზ და -ხო აფიქსის გამოყენება ამ კილოში ზოგჯერ ფაქულტატურია; აქ ერთნაირად ითქმის მაგალითად, ბინურ-უზ და ბინ-ხო „რძლები“, „პატარძლები“ (ბინ „რძალი“. „პატარძალი“)... სხვა შემთხვევაში გამოიყენება ერთი და იგივე სუფიქსი: მაგალითად, ვიჩი-მ-უზ (ძმები), ხუნჩი-მ-უზ (ღები) და მისთ. ორივე კილოში ერთნაირად გავრცელებული ფორმებია. აღსანიშნავია ისიც, რომ ვართაშნულ კილოში³ დამოწმებული ზოგი ფონეტიკური ცვლილება (-უზ სუფიქსის ხ ელემენტის გამქრობა: -უზ—უღ—ღ) ნიჭურში, როგორც წესი, არ ხდება; შდრ.. მაგალ., ა დ ა მ ა რ ოზ — ა დ ა მ ა რ ოზ — * ა დ ა მ ა რ ოზ ხ ე ნ (ვართ.) — ა მ დ ა რ ხ ოზ (ნიჭ.) „ადამიანებმა“⁴...

ცალკეა გამოსაყოფი -ხო აფიქსის წარმომავლობის საკითხი. იგი შესაძლოა მიღებული იყოს -უზ აფიქსისაგან მეტათეზისისა და უხმოენის ო-თი შეცვლის შედეგად. მაშასადამე, აქ შეიძლება გვექონდეს ერთი და იმავე აფიქსის ფონეტიკური ვარიანტები: უზ—ხუ—ხო, ანდა უზ—ოზ —ხო⁵. ასეთი პროცესი (მეტათეზისი, ხმოვანთა შენაცვლება...) საერთოდ დამახასიათებელია უდიურისათვის და მით უფრო — ამ ენის ნიჭური კილოსთვის.

შენიშვნა: სპეციალურ ლიტერატურაში -ხო აფიქსის შესახებ გამოთქმულია სხვა მოსაზრება — წამოყენებულია მორფოლოგიური თვალსაზრისი: -ხო მიჩნეულია რთულ აფიქსად და დაშლილია ასე: ხ-ო, რაც მიღებული უნდა იყოს მრავლობითი რიცხვის -უზ ნიშნისა და მიცე-

¹ ამ რთულ მაწარმოებელში მონაწილე -მ ელემენტი და ზემოთ დასახელებული -მ-ხოზ ფორმანტის -მ- ელემენტი სხვადასხვა წარმოშობისაა: პირველ შემთხვევაში -მ-, მართლაც, რიცხვისა უნდა იყოს — ამჟამად ფუნქციამოშლილი, გაქვეყნებული, ხოლო მეორე შემთხვევაში, როგორც უკვე აღინიშნა, — სულ სხვა დანიშნულების ელემენტი (იხ. ზემ.). პირველ შემთხვევაში მრავლობითობის ოდინდელ აფიქსად -მ- ელემენტის მიჩნევის დასამოწმებლად გამოდგება თვისებრივ ენათა (კერძოდ, წახურის, მუხადურის...) რეალები: ამ ენებში მ (+ხმ) ან ამის ფართი ბ (+ხმ.) მრავლობითობის გამოშხატველი ცოცხალი მაწარმოებელთაგანია. უდიურშიც ელემენტი შეიძლება ამგვარი აფიქსის დანალექი იყოს.

² -ი-უხ||ი-უზ ფორმანტის პირველი ნაწილი -ი||იშ (როგორც მრავლ. რიცხვის აფიქსის: ინგრედინტი) საჭიროებს შემდგომ ძიებას.

³ მრავლობით რიცხვში დასმულ სახელთა ე. წ. ირიბ ბრუნვათა ფორმებში.

⁴ ადამარუხ (ვართ.) — ამდარხო (ნიჭ.) „ადამიანები“...

⁵ როგორც ჩანს, ეს პროცესი უდიურში (resp. ნიჭურ დიალექტში) არ დასრულებულა: შდრ. მრავლობითი რიცხვის ფორმისა ნიჭურში ვარიანტები: ვიჩი-უზ || ვიჩი-მ-უზ (ძმები), მუყამ-ოზ (რქები), აოლდამ-ხო (ამხანაგები)...

მთი ბრუნვის - ა სუფიქსის შერწყმის შედეგად; - ხო-ხ-ო-უხ-ო-უხ-ა. მაშასადამე, მრავლობით რიცხვში სახელობითი და მიცემითი ბრუნვები ფორმალურად (და ფუნქციურად) გათანაბრებულა ერთიმეორესთან და დასმულია საერთო ამ ორი ბრუნვის ისტორიული ურთიერთობის თვალსაზრისით (ვლ. ფანჩიძე). თუ ეს ასეა, მაშინ როგორღა გავიგოთ ნიჭურ კლოში მრ. რ. სუფიქსის სხვადასხვა (მარტივ უხ და ოხ) ვარიანტთა არსებობა?!

**მრავლობითი რიცხვის გამავალავალი (შუამოსტან შუარდლი)
სუფიქსის საითხი**

უდიურს მოეპოვება სახელთა ისეთი ფუძეები, რომელთაც ბოლოკიდურ ელემენტად აქვს -უხ, ანდა -ოხ; ასეთებია, მაგალითად: ჩუ ბუ ხ (ნიჭ. ჩუ-უ-უ ხ) „დედაკაცი“, „ცოლი“, ბი ხ ა ქ უ ხ (ნიჭ. ბუ ხ ა ქ უ ხ) „ღმერთი“, ელ მუ ხ „სული“. ღირ უ ხ (ნიჭ. ღუ რ უ ხ || ქ უ რ უ ხ) „მარხვა“, კ ა ქ უ ხ „წვერი (თმა სახეზე)“, უ ლ უ ხ „კბილი“, ი მ.უ ხ „კური“, ა რ უ ხ „ცეცხლი“. ბუ რ უ ხ „მთა“, კ ო ნ ქ უ ხ „პატრონი“; გ ო რ ო ხ (ვართ.) — || გ ო რ უ ხ (ვართ., ნიჭ.) — ცოღვა“, ჩ ო მ ო ხ „კარები“, ბ ო ხ მ ო ხ ← ბ ო ხ მ ო ხ (← ბ ო ხ მ ო ხ?) „ცხვირი“. ე ო მ ო ხ (← ე ო მ ო ხ?) „პირი“, ჯ ო ლ ო ხ (← ჯ ო ლ ო ხ?) „ნიფხავი“, „მარვალი“...

ყველა ეს სახელი ამჟამად იზმარება როგორც მხოლოდობით რიცხვში დასმული მარტივი ფუძე, მაგრამ თითოეულ ამთავანში ბოლოკიდური -უხ ან -ოხ მარცვლი უნდა გამოიყოს როგორც სუფიქსი, რომელსაც უნდა ჰქონოდა ისეთივე მნიშვნელობა. როგორც, კერძოდ, მრავლობითი რიცხვის ზემოთ დასახელებულ ცოცხალ -უხ აფიქსს აქვს (შდრ., ა დ ა მ ა რ -უ ხ „ადამიანები“, ჩ უ რ -უ ხ „ფურები“, გ ა მ -ხ -ო ხ „ადგილები“ და მისთ.). სხვანაირად რომ ვთქვათ, ზესოთ ჩამოთვლილი სახელები, გვაქვს რა აქ ფუძესთან შეზრდილი (გაქვევებული) ფორმანტი მრავლობითი რიცხვისა, თავდაპირველი ვითარების მიხედვით წარმოქმნილი არაან როგორც ოდენ-მრავლობითის ფორმები (Pluralia tantum), რომლებიც გამოხატავდნენ ამ ენაზე მოლაპარაკე ადამიანთა ადრინდელ შეხედულებებსა თუ წარმოდგენებს, დაეკვირებულს ამა თუ იმ ბუნებრივ თუ საზოგადოებრივ მოვლენასთან. ამის კვალობაზე აღნიშნულ ფუძე-ფორმათა მორფოლოგიური და სემასიოლოგიური (ეტიმოლოგიური) ინტერპრეტაცია ასეთი ენება: ჩუ ბუ ხ „დედაკაცი“, „ცოლები“ (ჩეინტერპრეტაციის შედეგად — დედაკაცი, ცოლი)¹; ბი ხ ა ქ -უ ხ „ღვთაებანი“, „ღმერთები“ (—ღვთაება, ღმერთი)²; ა რ -უ ხ „ცეცხლი“ (—ცეცხლი)³, ე ლ -მუ ხ „სულები“ (—სუ-

¹ გამოხატავს ალბათ მრავალ ცოლიანობასთან (პოლიგამიასთან) დაკავშირებულ ცნებას. ამგვარი ოჯახური ურთიერთობის დროს ცოლები ჰყავდათ და არა ცოლი. ანუ გამოხატავს ალბათ მატრიარქატის დროინდელ ვითარებას: მშართველ ძალას წარმოადგენდნენ ქალები. დედაკაციები (მით უფრო — გახოვლები, სოციალურად შედარებით უფრო მ:ლად საუფლებო მდგომნი). მრავლობითის ფორმით წარმოდგენილი უდიური ჩუ ბუ ხ ამითა ცნობიერი ანარქული უნდა იყოს.

² როგორც ჩანს, გამოხატავს პოლითეისტურ წარმოდგენებს — ძველთაძველ რელიგიურ შეხედულებებს მრავალღმერთიანობაზე: წარმართული ხანის ადამიანთა ცხოვრებისათვის ყოველსაშემდეგ ძალებს წარმოადგენენ ღმერთები (და არა ერთი ღმერთი).

³ სახელი არ უხ, საფიქრებელია, ჭერ გამოხატავდა მანათობლებს (ყველაფერს ჩანს, რაც ანათებს: მზესა და მის სისტემაში შემავალ მანათობლებს), ხოლო შემდეგ — სემანტიკური გადაწყვეის შედეგად — „ცეცხლს“.

ლი)'; ასევე: ღირ-უხ „მარხვანი“ (←მარხვის დღეები→მარხვა); ბუ რ-
 -უხ „მთები“ (←მთა); გორ-ოხ→გორ-უხ „ცოდვები“. „ცოდვანი“ (←ცოდ-
 ვა), ბოახ-მ-ოხ←ბოახ-მ-უხ „ნესტოები“→„ცხვირი“: იმ-უხ „ყურები“ (←ორი
 ყური ერთად (←„ყური“); ულ-უხ „კბილები“ (კბილები გვაქვს და არა
 ერთი კბილი (→„კბილი“); უომ-ოხ←უომ-უხ „ბაგენი“, „ტუჩები“→„პირი“:
 ეაჯ-უხ „თმები (ერთად შეზრდილი, ჩამოშვებული სახეზე“ (←„წვერი“);
 ჩომ-ოხ←ჩომ-უხ „კარი“, „კარები“; ჯოაღ-ოხ←ჯოაღ-უხ „ნიფხა-
 ვი“. „შარვალი“ (შდრ., რუს. ШАРКИ), კონჯ-უხ „პატრონები“ (←პატრო-
 ნი)? -უხ (←ოხ) ელემენტურზრდილი ეს სახელები თავის მხარე გვარწმუნებენ.
 რომ მრავლობითი რიცხვის ზემოთ დასახელებულ მრავალრიცხოვან მწარმოე-
 ბელს შორის ყველაზე ძირითადი და ძველია -უხ სუფიქსი.

სახელთა ბრუნება

უდიურში იბრუნვის არსებითი სახელი, მხოლოდობით და მრავლობით რიცხ-
 ვში დასმული პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელი, კითხვითი ნაცვალსახე-
 ლი „ვინ“, უკუქცევითი ნაცვალსახელი „თვითონ“ და მსდარი. როგორც ზემო-
 თაჲ აღინიშნა, არ იბრუნვის მსაზღვრელი (ატრიბუტიული) სახელი: თვისება-
 გვარობის გამომხატველი ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი, მითითებითი
 და კუთვნილებითი ნაცვალსახელები, კითხვითი ნაცვალსახელი „რა“, თუ ასეთი
 სიტყვა არ არის გასუბსტანტივებული — არ არის გათანაბრებული არსებით სა-
 ხელთან.

მხოლოდობითსა და მრავლობით რიცხვში ძირითადად ბრუნებათა ერთნაირი
 ნიშნები გამოიყენება. ბრუნვის ნიშანთა მრავალფეროვნება შემთხვევათა უმე-
 ტესობაში ფონეტიკური ცვლილებების ნიადაგზეა წარმოქმნილი.

¹ ესეც გარკვეული რელიგიური წარმოდგენების ენობრივი ანარეკლი უნდა იყოს: ადამიანის
 ცნობიერებაში არსებობდნენ სულეები (ბოროტი, კეთილი...) და არა ერთი სული.

² აქ დასახელებულ სახელთა უმეტესი ნაწილის მრავლობით რიცხვში დასმის შესაძლებლო-
 ბეა ქართული თარგმანებიდანაჲ და იქვე მოცემული ზოგი ინტერპრეტაციიდანაჲ კარგად ჩანს, —
 ამიტომაც აღარ შეუვლდებოთ იმის ვრცელ განმარტებას, რომ აღსანიშნი ფაქტები თუ მოვლენები,
 რასაც ეს სიტყვები გამოხატავენ, თავად ვეიჩვენებენ ამ სახელთა მრავლობითი რიცხვის ფორ-
 მით გადმოციემის ბუნებრიობას. დამატებით განმარტებას საჭიროებს მხოლოდ ღირ-უხ (მარ-
 ხვა), კონჯ-უხ (პატრონი) და გორ-ოხ→გორ-უხ (ცოდვა) სახელები. თითქოს ამათ არ
 შეეფერებათ, მრავლობითის ფორმით გადმოციემის ცნება, რასაც ესენი გამოხატავენ. („მარ-
 ხვა“, „პატრონი“, „ცოდვა“). მაგრამ „მარხვის“ აღმნიშვნელი ღირ-უხ ფუძე-ფორმის უდი-
 ურისაჲ „ღღის“ აღმნიშვნელ ღი ფუძესთან და ამ ფუძის მრავლობითი რიცხვის ღირ-
 -ოხ|ღი-მ-ოხ ფორმასთან შედარება გვარწმუნებს, რომ ღირ-უხ სიტყვა უნდა დაიშა-
 ლოს ასე: ღირ-უხ და დაუკავშირდეს „ღღის“ (დღეების) ცხებას, — ე. ი. დღე-
 ები, როდესაც გარკვეული რელიგიური წესები (პირის შენახვა) სრულდებოდა. მრავლობითში
 დასმული „ცოდვის“ აღმნიშვნელი გორ-ოხ→გორ-უხ სიტყვა ალბათ იმის მიმნიშვნელია,
 რომ ცოდვა მრავალია და, მაშასადამე, ცოდვიანისთვის დამახასიათებელია ერთიმეორეს-
 თან დაკავშირებულ ცოდვათა მთელი ჯაჭვი და არა ერთი ცოდვა. რაც შეეხება „პატრონის“
 აღმნიშვნელ კონჯ-უხ სიტყვას, რომელშიც შერდილი უნდა იყოს აგრეთვე მრავლობითობას
 -უხ სუფიქსი, — ესეც, საფიქრებელია, უკავშირდება საზოგადოებრივ ურთიერთობათა თუ ეი-
 სიზე ან რისამე მფლობელობის, პატრონობის შესახებ არსებულ ძველთაჲველ წესებს, — კო-
 ლექტიურიობის, ჯგუფურიობის პრინციპსა თუ ცნებას. შესაძლოა, აქ, ამ სიტყვის
 ფორმაში, გვექონდეს თემური წყობილების დროინდელ სოციალურ მოვლენათა რაღაც ენო-
 ბრივი ანარეკლი.

საწარმოებელ ფუძეთა ხასიათის მიხედვით ბრუნვები შეიძლება ორ ძირითად ჯგუფად დაეყოთ: 1) წმინდაფუძიანებად — ისეთებად, ა) რომელთა ბრუნვის ფორმას თავად წმინდა ფუძე წარმოადგენს, სახელობრ: წრფელობითი resp. სახელობითი ბრუნვა ყველა არსებითი სახელისა, სახელობითი და ერგატიული ბრუნვა ორივე რიცხვის I და II პირის ნაცვალსახელებსა ანდა ბ) ისეთ ბრუნვებად, რომელთა მაწარმოებელი „წმინდა“ (მარტივ) ფუძეს დაერთვის; 2) ნაწარმოებფუძიანებად — ე. ი. ბრუნვათა ისეთ ფორმებად, რომელთა საწარმოებლად გამოყენებულია ამა თუ იმ მორფემით გართულებული ფუძეები. ამგვარად წარმოებული ფორმები თავის მხრივ ქმნიან ბრუნების ორ ტიპს: ა) ბრუნვათა ფორმები, რომელთათვისაც საყრდენად გამოიყენება ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნით გაფორმებული ფუძე და ბ) ანალიტიკური (აღწერითი) ხასიათის ბრუნვები. ასეთ შემთხვევაში საბრუნებელ ფუძეს დაერთვის პოსტ-დეტერმინანტი. ეს პოსტპოზიციური ელემენტი წარმოშობით უკავშირდება მესამე პირის ბრუნვაცვალებად ნაცვალსახელს, რომლის საწარმოებელ ფუძეზე დართვით გვეძლევა ბრუნების თავისებური (აღწერით-ანალიტიკური) ტიპი. უდიდური ბრუნვები იყოფა ორ ჯგუფად — ძირითად და თანდებულნიან ბრუნვებად.

ძირითადი ბრუნვები და მათი მაწარმოებლები

ძირითადი ბრუნვებია: სახელობითი (წრფელობითი), ერგატიული (მოთხრობითი), ნათესაობითი, მიცემითი.

ამ ბრუნვათა მაწარმოებლებია:

1) სახელობითისა — წული (უნიშნობა), — ე. ი. წარმოდგენილია წმინდა ფუძით, ინდიფერენტულად; იგი ფაქტიურად ქართული ენის წრფელობითის ფარდი ბრუნვაა და არა სახელობითისა;

2) ერგატიული (მოთხრობითი) ბრუნვისა: -ენ, -ინ, -ნ სუფიქსები. აქედან: -ენ სუფიქსი, როგორც წესი, იხმარება ერთ და ერთზე მეტმარცვლიან არსებით სახელებში — როგორც ადამიანის (პიროვნების); ისე ნივთის (არაადამიანთა, არაპიროვნების) კლასის გამომხატველ სახელთა ფუძეებთან. -ინ სუფიქსი დაერთვის ზოგი ერთმარცვლიანი არსებითი სახელის ფუძეს: გამოიყენება ზოგი ნაცვალსახელისა და ყველა გასუბტანტივებული ატრიბუტიული სახელის ერგატივის მაწარმოებლად. -ნ სუფიქსი ერგატივს გამოხატავს აა||-ს ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელთა ზოგ ფუძესთან (იხ. ბრუნვათა პარადიგმები — 1, 2, 3, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 15; 7, 11, 17);

3) სათესაობითი ბრუნვა სუფიქსთა ნაირსახეობით ხასიათდება: -ი, -აჲ-აი, -ინ, -უნ. აქედან:

ა) -ი სუფიქსი დაერთვის თანხმოვნით დაბოლოებულ ზოგ ერთ და ერთზე მეტმარცვლიან არსებით სახელთა ფუძეებს, ზოგი ხმოვნით დაბოლოებულ ერთზე მეტმარცვლიან არსებით სახელთა ფუძეს (რომლებთანაც ი-ა ხშირად იკვეცება, რის შედეგადაც ამ ბრუნვის ფორმა გარეგნულად ემთხვევა სახელობითს (იხ. პარადიგმა — 4ა); გამოიყენება აგრეთვე ზოგ ნაცვალსახელში; ბ) -აჲ||-ი სუფიქსი ნათესაობით ბრუნვას აწარმოებს „ჩანართიანი“ ფუძის მქონე ერთმარცვლიან არსებით სახელთა უმრავლესობაში; გამონაკლისის სახით გვხვდება

ზოგ ერთმარცვლიან „უჩანართო“ ფუძეებთანაც; გამოიყენება აგრეთვე მრავლობით რიცხვში დასმულ ყველა სახელში, ოღონდ ფონეტიკური ცვლილებები: [უხ]-აჲ—[ულ]-ოჲ (სხვა სუფიქსები ამ ბრუნვის საწარმოებლად მრავლობითში არ იხმარება); გ -ის გვხვდება თანხმოვანზე დაბოლოებული ზოგი ერთმარცვლიანი არსებითი სახელის ფუძესთან; თითო-ოროლა შემთხვევის გარდა, ა, აჲ, ა ხმოვნებზე დაბოლოებულ ერთზე მეტმარცვლიან არსებით სახელებში; დ) -უჲ იხმარება თანხმოვნით დაბოლოებულ ერთზე მეტმარცვლიან არსებით სახელებში, აგრეთვე მასდარის ბრუნების დროს (იხ. პარადიგმები — § 1, 4, 5, 6, 7, 12, 2, 3, 9, 10; 14, 15, 17, 8, 11, 13).

4) მიცემითი ბრუნვის საწარმოებლად გამოიყენება -ხ სუფიქსი, რომელიც გართულებულია რომელიმე ხმოვნით, სახელდობრ, ასე: -ახ, -ეხ, იხ-, უხ (მხოლოდობით რიცხვში (და -ოხ მრავლობით რიცხვში¹)). -ხ ელემენტი ხშირად სუსტდება და იკვეცება. ისე რომ ამ ბრუნვის საწარმოებლად ოდენ -ა, ე-, ი-, -უ (მრავლობითში—ო) ხმოვანი ელემენტებიც გამოიყენება. -ახ, -ეხ; -იხ, -უხ (—ოხ) და -ა, -ე, -უ (—ო) სუფიქსთა გამოყენება მიცემითი ბრუნვის საწარმოებლად თითქმის ფაქულტატურია (პარალელური)².

მიცემითი ბრუნვის დასახელებულ მაწარმოებლებს შორის -ახ||-ა სუფიქსი ძირითადი ვარიანტი ჩანს, ამასთან იგი ყველაზე უფრო გავრცელებულია ამ ენაში.

-ახ||-ა, როგორც წესი, გამოიყენება, ერთზე მეტ მარცვლიან არსებით სახელებში, I და II პირის (ორივე რიცხვის) ნაცვალსახელში (იხ. ბრუნვათა პარადიგმები: 1, 2, 4, 7, 8, 9, 14...).

-ეხ||-ე იხმარება ზოგ ერთ- და ერთზე მეტ მარცვლიან არსებით სახელში (იგულისხმება როგორც ხმოვანზე, ისე თანხმოვანზე დაბოლოებული ფუძეები. იხ. ბრუნვათა პარადიგმები: 3, 6).

-იხ||-ი გვხვდება თანხმოვანზე დაბოლოებულ ერთ ან ორმარცვლიან სახელებში (ამასთან აქვს ლოკატივის ფუნქციაც. მაგ.: ფაქ-იხ „ბაღს“, „ბაღში“? ქალაქ-იხ „ტყეში“...).

-უხ||-უ მიცემითის სუფიქსია ა) „ჩანართის“ მქონე ერთმარცვლიან არსებით სახელებში და ბ) ყველა გასუბსტანტივებულ — ნაცვალსახელური წარმოშობის პოსტ-დეტერმინანტიან მსაზღვრელ სახელებში (იხ. ბრუნვათა პარადიგმები: 12, 17...).

-ოხ||-ო, როგორც ითქვას, დამოუკიდებელი მაწარმოებელი არ არის, და მიღებულია ზემოთ დასახელებული რომელიმე ვარიანტისაგან, უპირატესად -ახ||-ა სუფიქსისაგან (იხ. ბრუნვათა პარადიგმები: 1—17).

შენიშვნა: ახსნას საჭიროებს მიცემითი ბრუნვის ფორმანტში სხვადასხვა ხმოვნის არსებობა. აქ კითხვა შეიძლება ამგვარად დაისვას: წარმოადგენენ თუ არა ეს ხმოვნები ერთი რომელიმე ძირითადი ვარიანტის (ეთქვას, ა ხმოვნის) ფონეტიკურ სახესხვაობას? ანდა: ხომ არა

¹ -ოხ||-ო ვარიანტი მიღებულია -ახ||-ა ან -ეხ||-ე, ანდა -იხ||-ი სუფიქსებისაგან მრავლობითი რიცხვის -უხ სუფიქსის უ ხმოვნის გველნით — ნაწილობრივი ასიმილაციის გზით: -[უხ]-აჲ—[უხ]-ოხ...

² უღიური ენის მკვლევრები ამ ელემენტებს (ერთი მხრით, -ახ, -ეხ, -იხ, -უხ, -ოხ და მეორე მხრით, -ა, ე-, ი-, -უ, -ო ელემენტებს) სხვადასხვა სიბრტეზე განიხილავენ და განსხვავებულ მორფოლოგიურ ოდენობებზე მიიჩნევენ (იხ. ქვე).

გვაქვს აქ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი. სხვადასხვა წარმოშობის, აფიქსები? ზოგ შემთხვევაში ეს საკითხი მართლად წყდება. — მაგალითად, ვ ი ჩ ი (ძმა), ხუნჩი (და) და მისთ. სახელები რომ ავიღოთ, აქ მიცემითის სუფიქსად გამოყენებულია -ეხ, -ე მაწარმოებელი და აშკარაა, რომ იგი მიღებულია -ახ, -ა-საგან საბრუნებელი სახელის -ი ბოლოხმოვნის გავლენით (ნაწილობრივი ასიმილაციით), ან ა და ი ხმოვანთა შერწყმის (დილაცია-დიფთონგიზაციის) გზით: ვიჩ-ეხ-ვიჩი-ეხ-ვიჩი-ახ „ძმას“. მაკრამ ძნელდება -უხ||-უ ვარიანტის ახსნა. ეს, რასაკვირველია, ისტორიულ-შედარებითი გრამატიკის საქმეა და ამ სახელმძღვანელოს ფარგლებში ვერ შემოვა.

თანდებულიანი ბრუნვები და მათი მაწარმოებლები

უდიურში თანდებულიანი, ანუ ე. წ. ლოკატიური ბრუნვები ექვსია, სახელობრ:

აბლატივ-ინსტრუმენტალისი („გან“-ბრუნვა) —	მაწარმ. —	აჩს-ო
კომიტატივი („თან“ I-ბრუნვა) —	მაწარმ. —	აჩს-ოლ-ან → აჩს-ოლ
ინესივ-ადესივი („თან“ II-ბრუნვა) —	„	აჩს-ტა
ალატივი („კენ“ -ბრუნვა) —	„	აჩს-ჭ
სუპერესივი („ზე“ -ბრუნვა) —	„	აჩს-ლ
კაუზატივი („თვის“ -ბრუნვა) —	„	აჩს-კენა → ენ-კ

დასახელებულ ბრუნვათაგან პირველი ხუთისათვის საყრდენია მიცემით ბრუნვაში დასმული, ხოლო უკანასკნელი (მეექვსე) ბრუნვისთვის ერგატიულ(!) ბრუნვაში დასმული ფუძე. ამ ბრუნვათა ყველა მაწარმოებელი ისტორიულად (გენეტურად) თანდებულის resp. ლოკატიური (ადვერბიალური) მნიშვნელობის ელემენტებს წარმოადგენს, ამჟამად შერწყმულია საბრუნებელ ფუძესთან და ცალკე არც თანდებულისა და არც სხვა რამ დამოუკიდებელი (ადვერბიალური) სიტყვის მნიშვნელობით არ იხმარება.

ფრჩხილებში ნაჩვენებია საყრდენი ბრუნვის (მიცემითისა და „ერგატივის“) სუფიქსები: -[ახ]-, -[ახ]-, -[ა]; -[ენ]. გარკვეულ შემთხვევაში ა ხმოვანს შესაძლოა შეენაცვლოს სხვა ხმოვანი და, მაშასადამე, ამ საყრდენი ბრუნვის მაწარმოებელი წარმოგვიდგეს შემდეგნაირად: -ეხ- ეხ-, ე-, ენ- იხ-, იხ-, -ი-, ენ-; -უხ-, უხ-, უ; ენ — იმის მიხედვით, თუ სახელის რომელ საბრუნებელ ფუძესთან გვაქვს საქმე (იხ. ზემ. ძირითადი ბრუნვები: მიცემითი ბრუნვის წარმოება); მაგალითად:

	აღამარ „აღამიანი“	კაფიან „მინდორი“
აბლ.	აღამარ-ახ-ო	კაფიან-ეხ-ო
კომიტ.	აღამარ-ახ-ოლ(ან)	კაფიან-ეხ-ოლ (ან)
ადეს.	აღამარ-ახ-ტა	კაფიან-ეხ-ტა
ალატ.	აღამარ-ა-ჭ	კაფიან-ე-ჭ
სუპერ.	აღამარ-ა-ლ	კაფიან-ე-ლ
კაუზატ.	აღამარ-ენ-კ[ენა]	კაფიან-ენ-კ[ენა]

	ქაბ — „ვაზი“	ფაქ „ბალი“
აბლ.	ქაბ-ნ-უხ-ო	ფაქ-იხ-ო ფაქ-ნ-უხ-ო
კომიტ.	ქაბ-ნ-უხ-ოლ[ან]	ფაქ-იხ-ოლ (ან) ფაქ-ნ-უხ-ოლ
ადეს.	ქაბ-ნ-უხ-ტა	ფაქ-იხ-ტა ფაქ-ნ-უხ-ტა
ალატ.	ქაბ-ნ-უ-ჭ	ფაქ-ი-ჭ ფაქ-ნ-უ-ჭ
სუპერ.	ქაბ-ნ-უ-ლ	ფაქ-ი-ლ ფაქ-ნ-უ-ლ
კაუზატ.	ქაბ-ენ-კ[ენა]	ფაქ-ენ-კ(ენა) ¹

სახელთა ბრუნება მრავლობით რიცხვში

როგორც ზემოთ ითქვა, მრავლობით რიცხვში დასმულ სახელთა საბრუნებლად გამოიყენება იგივე ნიშნები, რაც — მხოლოდობით რიცხვში; სახელდობრ: სახელობითი უნიშნოა (აქაც უდრის წრფელობითს), ერგატიულ ბრუნვას აწარმოებს -ონ-ენ (-ინ?), ნათესაობითს — -ოი-აჲ-აი- (-ეჲ-ეი?), მიცე-შითს — -ოხ-ახ (-ენ?, ინ?) სუფიქსი.

მრავლობით რიცხვში უდიურ სახელთა ბრუნების მექანიზმი ისეთივეა, როგორც მრავლობითის ებ სუფიქსიანი სახელებისა ქართულში: საწარმოებელი ფუძე + მრავლ. რიცხვის მაწარმოებელი + ბრუნვის ნიშანი.

მრავლობითში დასმულ სახელთა ბრუნების დროს ხდება ზოგი ფონეტიკური ცვლილება, სახელდობრ: 1) მრ. რიცხვის -უხ (-მუხ, -რუხ...) სუფიქსის თანხმობანი ელემენტი (ხ სპირანტი) მელერდება ხმოვნებს შორის: -უხ—ულ; 2) ან (უხ—ულ) აფიქსის ხმოვანი (უ) ნაწილობრივ იმსგავსებს ბრუნვის ნიშნის ხმოვანს; სახელდობრ, ასე: ერგატ.: -უხ-ენ—ელ-ენ—ულ-ონ; ნათეს.: -უხ-აჲ—ულ-აჲ—ულ-ოჲ; მიცემ.: უხ-ახ—ულ-ახ—ულ-ოხ... 3) მრავლობითის -უხ (—ულ) აფიქსის უ ხმოვანი, როგორც წესი, სუსტდება და იკარგება: -უხ-ენ—ულ-ენ—ულ-ონ—ლ-ონ; უხ-აჲ—ულ-აჲ—ულ-ოჲ—ლ-ოჲ; უხ-ახ—ულ-ახ—ულ-ოხ—ლ-ოხ; 4) ნათესაობით და მიცემით ბრუნვათა ნიშნები იკვეცება, რის გამოც ეს ბრუნვები გარეგნულად ემსგავსებიან ერთმანეთს, მათი გარჩევა კონტექსტით ხერხდება: შდრ., მაგალ.: ა დ ა მ ა რ ლ ო — ა დ ა მ ა რ ლ ო ა (აღამიანებისა) და ა დ ა მ ა რ ლ ო — ა დ ა მ ა რ ლ ო ხ (აღამიანებს)...

სახელთა ბრუნების პარადიგმები ²

1. არსებით. სახელთა

§ 1 ა) აღმარ „აღამიანი“	მრ. აღმარ-უხ
	ძირითადი ბრუნვები
ერგ. აღმარ-ენ	აღმარლონ ← აღმარ-ულ-ონ ← * აღმარ-უხ-ენ
ნათეს. აღმარ-ი	აღმარლო [ღ] ← აღმარ-ულ-ოჲ ← *აღმარ-უხ-აი
მიცემ. აღმარ-ა[ხ]	აღმარლო [ხ] ← აღმარ-ულ-ოხ ← *აღმარ-უხ-ახ
	თანდებულებითი ბრუნვები
აბლ. აღმარ-ახ-ო	აღმარლოხო ← აღმარ-ულ-ოხო ← *აღმარ-უხ-ახ-ო
კომიტ. აღმარ-ახ-ოლ [ან]	აღმარლოხოხოლ[ან] ← აღმარ-ულ-ოხოლ [ან] ← * აღმარ-უხ-ო-ლ-ან

¹ ნიმუშები დასახელებულია ვართაშნული დიალექტის მონაცემების მიხედვით.
² პარადიგმები შედგენილია ვართაშნული დიალექტის მონაცემებზე დაყრდნობით.

ადეს. ადამარ-ას-ტა

ადამარლოსტა ← ადამარულ-ოსტა ← *ადამარ-უბ-ას-ტა

ალატ. ადამარ-ა-ჰ
სუპერ. ადამარ-ა-ლ
კაუზატ. ადამარ-ენ-კ'ენა'

ადამარლოჰ ← ადამარ-ულ-ო-ჰ ← *ადამარ-უბ-ა-ჰ
ადამარლოლ ← ადამარ-ულ-ო-ლ ← *ადამარ-უბ-ა-ლ
ადამარლონკ'ენა' ← ადამარ-ულ-ონ-კ'ენა' ← *ადამარ-უბ-ენ-კ'ენა'

ეგრევე იბრუნვის: ხინარ (გოგო, ქალიშვილი), თამარ, ომარ, თამაზ, ნოდარ (საკუთ. სახ.)...

ბ) ლარ „ვაჟი“, „ბიჭი“

მრ. ლარ-მ-უბ

ძირით:

ერგ. ლარ-ენ
ნათ. ლარ-ი
მიც. ლარ-ან'

ლარ-მ-ულ-ონ → ლარ-მ-ოლ-ონ
ლარ-მ-ულ-ო'ან' → ლარ-მ-ოლ-ო'ან'
ლარ-მ-ულ-ო'ან' → ლარ-მ-ოლ-ო'ან'

თანდებ:

აბლ. ლარ-ან-ო
კომიტ. ლარ-ან-ოლ 'ან'
ადეს. ლარ-ას-ტა
ალატ. ლარ-ა-ჰ
სუპერ. ლარ-ა-ლ
კაუზ. ლარ-ენ-კ'ენა'

ლარ-მ-ულ-ან-ო → ლარ-მ-ოლ-ან-ო
ლარ-მ-ულ-ან-ოლ 'ან' → ლარ-მ-ოლ-ან-ოლ-ან'
ლარ-მ-ულ-ას-ტა → ლარ-მ-ოლ-ას-ტა
ლარ-მ-ულ-ო-ჰ → ლარ-მ-ოლ-ო-ჰ
ლარ-მ-ულ-ო-ლ → ლარ-მ-ოლ-ო-ლ
ლარ-მ-ულ-ონ-კ'ენა' → ლარ-მ-ოლ-ონ-კ'ენა'

§ 2. გურატ „პერანგი“ — მრ. გურატ-უბ ბინიკ „თოჯინა“ — მრ. ბინიკ-უბ

ძირით:

ერგ. გურატ-ენ
ნათ. გურატ-უნ
მიც. გურატ-ან'

გურატ-ლ-ო'ან'
გურატ-ლ-ო'ან'
გურატ-ლ-ო'ან'

ბინიკ-ენ
ბინიკ-უნ
ბინიკ-ან'

-ბინიკ-ლ-ონ
ბინიკ-ლ-ო'ან'
ბინიკ-ლ-ო'ან'

თანდებ:

აბლ. გურატ-ან-ო
კომიტ. გურატ-ან-ოლ (ან)
ადეს. გურატ-ას-ტა
ალატ. გურატ-ა-ჰ
სუპერ. გურატ-ა-ლ
კაუზატ. გურატ-ენ-კ'ენა'

გურატ-ლ-ან-ო ბინიკ-ან-ო ბინიკლანო
გურატ-ლ-ან-ოლ'ან' ბინიკ-ან-ოლ'ან' ბინიკლანოლ'ან'
გურატ-ლ-ას-ტა ბინიკ-ას-ტა ბინიკლანტა
გურატ-ლ-ო-ჰ ბინიკ-ა-ჰ ბინიკლოჰ
გურატ-ლ-ო-ლ ბინიკ-ა-ლ ბინიკლოლ
გურატ-ენ-კ'ენა' ბინიკ-ენ-კ'ენა' ბინიკლონ-კ'ენა'

ასევე იბრუნვის: თავარ (ყული), ტამარ (ძარღვი)...; ნაყელ (მაწონი), გუგელ (ჭოტი)...; თათიკ, ჰპიკი (თათი), ფიშიკ (ფისო, კატა), ფოთიკ (თელი, გოჭი), წიწიკ (ძუძუ), ლაჭიკ (თიხის ჰურჭელი რძის საწველად), ბიბიკ (ბიბილო)...; ტაბაკ (ტაბაკი), გურდაკ (კუჭი), ტუმბაკ (დუმა), ტოპრაკ (ტოპრაკი), ჭურდაკ (ყოყრა), დახტაკ (ფიცარი)..; შირანგ (კოკა); ფაფაღა (პეპელა), დალაღა (დალაქი)..; ქალაღ (კომბოსტო)..; ლევეტ (ქვაბი); კოკოწ (ქათამი), გერეწ (დუვი), მომოწ (წინტლი), მეღეღოწ (ტყეა); გერგეც (სალოცავი ადგილი); ჰაპლულ (ვენახი), ცა(ლულ (ეკალნარი), ნანალულ (დედობა, დედინაცვალი), ვიჩილულ (მშობა; გერი მშა)...; ჰაბუნ (ვარსკვლავი), გაჰკუნ (კევი), ბიტუნ (ნათესი), ვაბუნ (საყვრავი), აშამფუნ (ნალოკი, ნამუსრევი), ჰემფუნ (აჭრილი რძე...), ბოკუნ (ნამწვი), ეზბუნ (ხნული), ბუჰუნ (მუცელი)...; ნედულალ (მაწვნის დედა), დადალ (მაშა-

ლი), კერწალ (კაქკაქი), ცაცხედაილ (ზღარბი), ხეყუქკალ (ქარაყლაპია); ჭიჭი-
კან (წიწყანა), ტომიან (ყურდღელი)...; არუმ (ხორბალი)...; კაქუქ (ჩხი-
რი), ჭუჭუქ (კავი — თმა, კულულები)...

§ 3. ა) კაფან „მინდორი“ — მრ. კაფან-უხ ბ) შაზ „სოფელი“ — მრ. შაზ-რ-უხ

ძ ი რ ი თ.:

ერგ. კაფან-ენ	კაფანლონ	შაზ-ენ	შაზ-რ-ლონ
ნათ. კაფან-უნ	კაფანლო ¹	შაზ-უნ	შაზრულო ¹
მიც. კაფან-ენ ¹	კაფანლო ¹	შაზ-ინ ¹	შაზრულო ¹

თ ა ნ დ ე ბ.:

აბლ. კაფანენხო	კაფანლოხო	შაზიხო	შაზროხო
კომიტ. კაფანენხოლან ¹	კაფანლოხოლან ¹	შაზიხოლან ¹	შაზროლოხოლან ¹
ადეს. კაფანენსტა	კაფანლოსტა	შაზისტა	შაზროლოსტა
ალატ. კაფანენქ	კაფანლოქ	შაზიქ	შაზროლოქ
სუპერ. კაფანენლ	კაფანლოლ	შაზილ	შაზროლოლ
კაუზატ. კაფანენქენა ¹	კაფანლონქენა ¹	შაზენქენა ¹	შაზროლონქენა ¹

§ 4. ა) ნანა „დედა“ — მრ. ნანა-უხ ბ) სევერ „მაზლი“ — მრ. სევერ-უხ

ძ ი რ ი თ.:

ერგ. ნანა-ნ	ნანალონ	სევერ-ნ	სეველონ
ნათ. ნანა ¹	ნანალო ¹	სევერ ¹	სეველო ¹
მიც. ნანა ¹	ნანალო ¹	სევერ ¹	სეველო ¹

თ ა ნ დ ე ბ.:

აბლ. ნანახო	ნანალოხო	სევერხო	სეველოხო
კომიტ. ნანახოლან ¹	ნანალოხოლან ¹	სევერხოლან ¹	სეველოხოლან ¹
ადეს. ნანასტა	ნანალოსტა	სევერსტა	სეველოსტა
ალატ. ნანაქ	ნანალოქ	სევერ-ქ	სეველოქ
სუპერ. ნანალ	ნანალოლ	სევერლ	სეველოლ
კაუზატ. ნანენქენა ¹	ნანალონქენა ¹	სევერენქენა ¹	სეველონქენა ¹

ეგრევე იბრუნვის:

ა) ბაბა (მაბა), ხალა (დეიდა), დადა (მამიდა); ...

ბ) სეგენ (დედამთილი), სეგელე (მამამთილი) ...

§ 5. ვიჩი „ძმა“ მრ. ვიჩიმუხ

ძ ი რ ი თ.:

ერგ. ვიჩენ	← ვიჩი-ენ	ვიჩიმლონ
ნათ. ვიჩენ ¹	← ვიჩი-ენი ← ვიჩი-აი	ვიჩიმლო ¹
მიც. ვიჩენ ¹	← ვიჩი-ენ ¹ ← ვიჩი-ა ¹	ვიჩიმლო ¹

¹ სახელთა ბრუნების ამ პარადიგმაში და ქვემოთ წარმოდგენილ ყველა პარადიგმაში მხ.ი-
ლოობით რიცხვში დასმულ სახელთა თანდებულოანი ბრუნებებისა და მრავლობით რიცხვში
დასმულ სახელთა ძირითადი და თანდებულოანი ბრუნებების ფორმებისა შორეული მორფემათა
დაუშვლად და რეკონსტრუქციის გარეშე. აქაც მორფემათა განაწილების წესი (და ფონეტიკ-
ური ცვლილებები) ისეთივეა, როგორც — წინა პარადიგმაში ნაჩვენებ სახელთა ფორმებში.

თან დებ.:

აბლ. ვიჩეხო ← ვიჩი-ეხო ← ვიჩი-ახო	ვიჩიმლოხო
კომიტ. ვიჩეხოლან ¹	ვიჩიმლოხოლან ¹
ადეს. ვიჩესტა	ვიჩიმლოსტა
ალატ. ვიჩეჟ	ვიჩიმლოჟ
სუპერ. ვიჩელ	ვიჩიმლოლ
კაუზატ. ვიჩენკენა ¹	ვიჩიმლონკენა ¹

ეგრევე იბრუნვის ხ უნ ჩი (და).

§ 6. ა) ჩო „სახე“ — მრ. ჩოორხოხ ბ) ო „ბალახი“ — მრ. ორხოხ

ძირით.:

ერგ. ჩო-ენ	ჩოორხოხ	ო-ენ	ორხოხ
ნათეს. ჩოე ¹	ჩოორხო ¹	ო-ე ¹	ორხო ¹
მიც. ჩოენ ¹	ჩოორხო ¹	ო-ენ ¹ ო-ა ¹	ორხო ¹

თან დებ.:

აბლ. ჩოეხო	ჩოორხოხო	ოეხო ოახო	ორხოხო
კომიტ. ჩოეხოლან ¹	ჩოორხოხოლან ¹	ოეხოლან ¹ ოიხოლან	ორხოხოლან ¹
ადეს. ჩოეხტა	ჩოორხოხტა	ოესტა ოასტა	ორხოხტა
ალატ. ჩოეჟ	ჩოორხოჟ	ოეჟ ოაჟ	ორხოჟ
სუპერ. ჩოელ	ჩოორხოლ	ოელ ოალ	ორხოლ
კაუზატ. ჩოენკენა ¹	ჩოორხოენკენა ¹	ოენკენა ¹	ორხოენკენა ¹

ეგრევე იბრუნვის: ჳა (მატყლის საბელი), ხა (მატყლი); ხო (რთვილი); მუ (ქერი), ჩაუ (პალო), ფუ (ამონასუნთქი, ამონაბერი); კაა (ჭირხლი); მაა (ტვინი); ხაა (კური)...

§ 7. ხა „ძალი“ — მრ. ხაარხოხ

ძირით.:

ერგ. ხეაენ ← ხა-ინ	ხაარხოხ
ნათ. ხეა ← ხა-ი	ხაარხო ¹
მიც. ხა ← ხაახ ← ხა-ახ	ხაარხო ¹

თან დებ.:

აბლ. ხაახო ← ხაახო ← ხა-ახ-ო	ხაარხოხო
კომიტ. ხაახოლან ¹ ← ხაახოლან ¹	ხაარხოხოლან ¹
ადეს. ხაახოსტა ← ხაახოსტა	ხაარხოხოხტა
ალატ. ხააჟ ← ხააჟ ← ხა-ა-ჟ	ხაარხოჟ
სუპერ. ხააღ ← ხააღ ← ხა-ა-ღ	ხაარხოლ
კაუზატ. ხეაენკენა ¹	ხაარხოენკენა ¹

§ 8. კოჟ „სახლი“

მრ. კოჯრუხ

ძირით.:

ერგ. კოჯ-ენ	კოჯრულენ → კოჯროლონ
ნათ. კოჯ-ინ	კოჯრულენ ¹ → კოჯროლონ
მიც. კუ-ან ¹	კოჯრულენ ¹ → კოჯროლონ ¹

თან დებ.:

აბლ. კუახო	კოჯრუხობო → კოჯროღობო.
კომიტ. კუახოლან ¹	კოჯრუღობოლან ¹
ადეს. კუახსტა	კოჯრუღობსტა
ალატ. კუაჰ	კოჯრუღობჰ
სუპერ. კუალ	კოჯრუღობლ
კაუზატ. კოჯენკენა ¹	კოჯრუღობენკენა ¹

ეგრევე იბრუნვის: ბაბაკოჯ (← ბაბაჯკოჯ) „მამის სახლი“; „დედულეთი“; ბერლოკოჯ (← ბერლოჯკოჯ) „გომური“ ...

§ 9. ა) ჰასო „ლრუბელი“ — მრ. ჰასოუხ ბ) ბარუნ¹ „ქველი“ — მრ. ბარუეხ¹

ძირით.:

ერგ. ჰასო-ნ-ენ	ჰასოლონ	ბარუ-ნ-ენ	ბარულონ
ნათ. ჰასო-ნ-უნ	ჰასოლონ ¹	ბარუ-ნ-უნ	ბარულონ ¹
მიც. ჰასო-ნ-აჩ ¹	ჰასოლონ ¹	ბარუ-ნ-აჩ ¹	ბარულონ ¹

თან დებ.:

აბლ. ჰასონახო	ჰასოლოხო	ბარუნახო	ბარულოხო
კომიტ. ჰასონახოლან ¹	ჰასოლოხოლან ¹	ბარუნახოლან ¹	ბარულოხოლან ¹
ადეს. ჰასონასტა	ჰასოლოსტა	ბარუნასტა	ბარულოსტა
ალატ. ჰასონაჰ	ჰასოლოჰ	ბარუნაჰ	ბარულოჰ
სუპერ. ჰასონალ	ჰასოლოლ	ბარუნალ	ბარულოლ
კაუზატ. ჰასონენკენა ¹	ჰასოლოენკენა ¹	ბარუნენკენა ¹	ბარულოენკენა ¹

ეგრევე იბრუნვის: ბოყო (კომი), ოყო (ძმარი); ჭიგო (ჭიგო). ჰინო (ინა), კინტო (კინტო), კირა (წალდი) პალტო (პალტო); თოშო (ძლოკვი), ნიკო (ბურთი)...; ბორზუ (მოსავალი)...; შუე (დათვი).

§ 10. ა) გა „ადგილი“ — მრ. გამხოხ || გარხოხ

ძირით.:

ერგ. გა-ნ-ენ გალ-ენ	გამხონ ← *გან-უხ-ენ გარხონ ← *გარ-უხ-ენ
ნათ. გა-ნ-ენ ¹ გალ-ა ¹	გამხონ ¹ გარხონ ¹
მიც. გა-ნ-აჩ ¹ გალ-აჩ ¹	გამხონ ¹ გარხონ ¹

თან დებ.:

აბლ. განუხო გალახო	გამხოხო გარხოხო
კომიტ. განუხოლან ¹ გალახოლან ¹	გამხოხოლან ¹ გარხოხოლან ¹
ადეს. განუსტა გალასტა	გამხოხოსტა გარხოხოსტა
ალატ. განუჰ გალაჰ	გამხოჰ გარხოჰ
სუპერ. განულ გალალ	გამხოლ გარხოლ
კაუზატ. განენკენა ¹ გალენკენა ¹	გამხოენკენა ¹ გარხოენკენა ¹

ბ) მე „ღანა“ — მრ. მერხოხ

გ) პი „სისხლი“ — მრ. პირხოხ

ძირით.:

ერგ. მე-ნ-ენ	მერხოხ	პი-ნ-ენ	პირხოხ
ნათ. მე-ნ-ენ ¹	მერხონ ¹	პი-ნ-ენ ¹	პირხონ ¹
მიც. მე-ნ-აჩ ¹	მერხონ ¹	პი-ნ-აჩ ¹ პი-ნ-ენ	პირხონ ¹

თან დე ბ.:

აბლ. მენახო	მერხოხო	პინახო პინეხო ...	პირხოხო
კომიტ. მენახოლან ¹	მერხოხოლან ¹	პინახოლან ¹	პირხოხოლან ¹
ადეს. მენასტა	მერხოსტა	პინასტა	პირხოსტა
ალატ. მენაჟ	მერხოჟ	პინაჟ	პირხოჟ
სუპერ. მენალ	მერხოლ	პინალ	პირხოლ
კაუზატ. მენენკენა ¹	მერხოენკენა ¹	პინენკენა ¹	პირხოენკენა ¹

ეგრევე იბრუნვის: ეჲ (ქვა), ტე (წილი), ხე (წყალი), ბე (ბე)...

ღ) წი „სახელი“—მრ. წირხოხო || წიმხოხო ე) ლი „ლდე“—მრ. ლიმხოხო || ლირხოხო

ძირით.:

ერგ. წი-ე-ენ წი-ენ	წირხოენ წიმხოენ ...	ლე-ნ-ენ←*ლი-ნ-ენ	ლიმხოენ ლირხოენ...
ნათ. წი-ე-ე ¹	წირხოე ¹	ლენე ¹ ←*ლი-ნ-აჲ	ლიმხოე ¹
მიც. წი-ე-ე ¹ ხ ¹ წი-ა ¹ ხ ¹	წირხოე ¹ ხ ¹	ლენა ¹ ხ ¹ ←*ლინახ	ლიმხოე ¹ ხ ¹

თან დე ბ.:

აბლ. წიჲეხო წიახო	წირხოხო	ლენახო	ლიმხოხო
	წიმხოხო		
კომიტ. წიჲეხოლან ¹ წიახოლან ¹	წირხოხოლან ¹	ლენახოლან ¹	ლიმხოხოლან ¹
ადეს. წიჲესტა წიასტა	წირხოსტა	ლენასტა	ლიმხოსტა
ალატ. წიჲეჟ წიაჟ	წირხოჟ	ლენაჟ	ლიმხოჟ
სუპერ. წიჲალ წიალ	წირხოლ	ლენალ	ლიმხოლ
კაუზატ. წიჲენკენა ¹ წიენკენა ¹	წირხოენკენა ¹	ლენენკენა ¹	ლიმხოენკენა ¹

ეგრევე იბრუნვის: მი (სიცივე), ყიხ (შიში)...

ე) ქოჲნ¹ „სახელი“—მრ. ქოჲმუხ || ქოჲრუხ, ზ) შეჲ „რამე“, „ნივითი“—მრ. შეჲრუხ

ძირით.:

ერგ. ქოჲ-ენ ქოჲნ-ენ	ქოჲმულონ ქოჲროლონ...	შეჲ-ენ	შეჲრულონ
ნათ. ქოჲ-ე ¹ ჲ ¹ ქოჲნ-აჲ ქოჲნ-უნ	ქოჲმულო ¹ ჲ ¹	შეჲ-ნა	შეჲრულო
მიც. ქოჲ-ა ¹ ხ ¹ ქოჲ-ე ¹ ხ ¹ ქოჲ-ნ-უხ ¹	ქოჲმულო ¹ ხ ¹	შეჲ-ნ-უხ ¹	შეჲრულოხ ¹

თან დე ბ.:

აბლ. ქოჲახო ქოჲახუხო...	ქოჲმულოხო ქოჲროლოხო...	შეჲანუხ	შეჲრულოხო
კომიტ. ქოჲახოლან ¹	ქოჲმულოლან ¹	შეჲანიეხოლან ¹	შეჲრულო-ხოლან ¹
- ადეს. ქოჲასტა	ქოჲმულოსტა	შეჲასტა	შეჲრულოსტა
ალატ. ქოჲაჟ	ქოჲმულოჟ	შეჲანუხოლაჟ	შეჲრულოჟ
სუპერ. ქოჲალ	ქოჲმულონ	შეჲანულ	შეჲრულოლ
კაუზ. ქოჲენკენა ¹	ქოჲმულონკენა ¹	შეჲენკენა ¹	შეჲრულონკენა ¹

ეგრევე იბრუნვის: კოჲ (ქვევრი), ბოჲ (სიმაღლე post). ბაჲ (ბალი), შაჲ (შაური)...

§ 11. ა) ფულ „თვალი“—მრ. ფულმუხ ბ) თურ „ფეხი“—მრ. თურ-მუხ

ძირით.:

ერგ. ფ-ინ	ფულმულონ	თურ-ინ თურ-ენ	თურმულონ
ნათ. ფ-ინ	ფულმულო ¹ ჲ ¹	თურ-ინ თურე ¹ ჲ ¹ ←თურ-რაჲ	თურმულო ¹ ჲ ¹
მიც. ფ-ე ¹ ხ ¹	ფულმულო ¹ ხ ¹	თურ-ე ¹ ხ ¹ თურ-ა ¹ ხ ¹ თურ-რუხ	თურმულო ¹ ხ ¹

თ ა ნ დ ე ბ . :

აბლ. ფ-ენ-ო	ფულმულოხო	თურეხო თურახო...	თურმულოხო
კომიტ. ფენოლ'ან ¹	ფულმულოხოლ'ან ¹	თურეხოლ'ან ¹	თურმულოხოლ'ან ¹
ადეს. ფესტა	ფულმულოსტა	თურესტა	თურმულოსტა
ალატ. ფეჰ	ფულმულოჰ	თურეჰ	თურმულოჰ
სუჰერ. ფელ	ფულმულოლ	თურელ	თურმულოლ
კაუზატ. ფინკ'ენა ¹	ფულმულონკ'ენა ¹	თურენკ'ენა ¹	თურმულონკ'ენა ¹

„ფულ“ სახელის მსგავსად იბრუნვის ბულ (თავი), ქულ (ხელი).

ბ) ჩურ „ფური“, „ძროხა“—მრ. ჩურ-უხ || ჩურ-ხოხ

ძ ი რ ი თ . :

ერგ. ჩურ-ენ	ჩურ-ლ-ონ
ნათ. ჩურ-ენ ¹ ჩურ-რ-ა ¹	ჩურ-ლ-ონ ¹
მიც. ჩურა ¹ ხ ჩურ-ენ ¹ ხ ჩურ-რ-უ ¹ ხ	ჩურ-ლ-ონ ¹ ხ

თ ა ნ დ ე ბ .

აბლატ. ჩურახო ჩურეხო ჩურრუხო	ჩურლოხო
კომიტ. ჩურახოლ'ან ¹ ჩურეხოლ'ან ¹ ჩურრუხოლ'ან ¹	ჩურლოხოლ'ან ¹
ადეს. ჩურასტა ჩურესტა ჩურრუსტა	ჩურლოსტა
ალატ. ჩურაჰ ჩურეჰ ჩურრუჰ	ჩურლოჰ
სუჰერ. ჩურალ ჩურელ ჩურრულ	ჩურლოლ
კაუზატ. ჩურენკ'ენა ¹	ჩურლონკ'ენა ¹

§ 12. ა) მეს „ნამგალი“—მრ. მეს-რუხ ზნგ „ზარი“—მრ. ზნგ—რუხ

ძ ი რ ი თ . :

ერგ. მეს-ენ	მეს-რულონ	ზნგ-ენ	ზნგ-რულონ
ნათ. მეს-ნ-ა ¹	მეს-რულო ¹	ზნგ-ნ-ა ¹	ზნგ-რულო ¹
მიც. მეს-ნ-უ ¹ ხ	მეს-რულო ¹ ხ	ზნგ-ნ-უ ¹ ხ	ზნგ-რულო ¹ ხ

თ ა ნ დ ე ბ . :

აბლ. მესნუხო	მესრულოხო	ზნგნუხო	ზნგრულოხო
კომიტ. მესნუხოლ'ან ¹	მესრულოხოლ'ან ¹	ზნგნუხოლ'ან ¹	ზნგრულოხოლ'ან ¹
ადეს. მესნუსტა	მესრულოსტა	ზნგნუსტა ზნგნუსტა	ზნგრულოსტა
ალატ. მესნუჰ	მესრულოჰ	ზნგნუჰ ზნგნუჰ	ზნგრულოჰ
სუჰერ. მესნულ	მესრულოლ	ზნგნულ ზნგნულ	ზნგრულოლ
კაუზატ. მესენკ'ენა ¹	მესრულონკ'ენა ¹	ზნგენკ'ენა ¹	ზნგრულონკ'ენა ¹

ბ) აშ „საქმე“—მრ. აშრუხ || აშმუხ გ) ტულ „ყურძენი“—მრ. ტულრუხ

ძ ი რ ი თ . :

ერგ. აშ-ენ აშ-ლ-ენ	აშრულონ	ტულ-ენ	ტულრულონ
ნათ. აშ-ნ-ა ¹ აშ-ლ-ა ¹	აშრულო ¹	ტულ-ა ¹ ტულ-ნ-ა ¹	ტულრულო ¹
მიც. აშ-ნ-უ ¹ ხ აშ-ლ-ა ¹ ხ	აშრულო ¹ ხ	ტულ-უ ¹ ხ ტულ-ნ-უ ¹ ხ	ტულრულო ¹ ხ

თანდებ.:

აბლ. აშ-ნუხო აშ-ლ-ახო	აშრუღობო	ტულუუხო	ტულრუღობო
კომ. აშ-ნუხოლ'ან' აშ-ლ- აოლ'ან'	აშრუღობოლ'ან'	ტულუუხოლ'ან'	ტულრუღო- ხოლ'ან'
ადეს. აშ-ნ-უსტა აშ-ლ- ასტა	აშრუღოსტა	ტულუუსტა	ტულრუღოსტა
ალატ. აშ-ნ-უჟ აშ-ლ-აჟ	აშრუღოჟ	ტულუუჟ	ტულრუღოჟ
სუჟერ. აშ-ნ-ულ აშ-ლ-ალ	აშრუღოლ	ტულუულ	ტულრუღოლ
კაუზ. აშ-ენკ'ენა' აშ-ლ- ენ-კ'ენა'	აშრუღონკ'ენა'	ტულენკ'ენა'	ტულრუღონენკ- ენა'

ღ) გორ „სარი“—მრ. გორ-რუხ

ე) ხოდ „ხე“—მრ. ხოდ-რუხ

ძირით.:

ერგ. გორ-ენ	გორრუღ-ონ	ხოდ-ენ	ხოდროღონ←ხოდრუ- ღონ
ნათ. გორრა←გორ-ნაჲ	გორრუღ-ოჲ	ხოდ-დაჲ←ხოდ-ნაჲ	ხოდროღოლ'ჲ←ხოდ- რუღოჲ
მიც. გორრუხ←გორ- ნუხ	გორრუღ-ოხ	ხოდ-დუხ←ხოდ- ნუხ ხოდახ	ხოდროღოლ'ხ←ხოდ- რუღოხ

თანდებ.:

აბლ. გორრუხო	გორრუღობო	ხოდდუხო	ხოდროღობო←ხოდრუღობო
კომ. გორრ-უხ-ო- ლან	გორრუღობო- ლან	ხოდდუხოლან	ხოდროღობოლან←ხოდრუღო- ხოლან
ადეს. გორრუსტა	გორრუღოსტა	ხოდდუსტა	ხოდროღოლ←ხოდრუღოლ
ალატ. გორრუჟ	გორრუღოჟ	ხოდდუჟ	ხოდროღოჟ←ხოდრუღოჟ
სუჟერ. გორრუღ	გორრუღოლ	ხოდდულ ხოდალ	ხოდროღოლ←ხოდრუღოლ
კაუზ. გორენკ'ენა'	გორრუღონკ'ენა'	ხოდენკ'ენა'	ხოდროღონკ'ენა'←ხოდრუ- ღონკ'ენა'

მეხ (ნამგალი) და ზანგ (ზარი) სახელთა მსგავსად იბრუნვის: ეზ (ხნუ-
ლი), ეხ (სამგალი), ეყ (ხორცი), ეჲ (ვაშლი), ოხ (სავარცხელი) ოყ (ფსკერი
ძირი), ოჯ, უჯ (მდინარე), უჲყ (კაკალი), უღლ (სხვენი), ოჲყ (უღელი)...; ბეღლ
(მზე), ბეჲჯ (ნემსი), ბოჲყ (ღორი), ბაჩ (ქვევრის სარქველი), ბიზ (სადგისი), ბუშ
(აქლემი)...; მუშ (ქარი), მუზ (ენა), მუჯ (ფრჩხილი), მუმ (ცვილი), მეც (ბუდე),
მეჯ (მატლი)...; ნეჲ (ძილი, სიზმარი), ნეჯ (მზე), ნელ (ცრემლი), ნეწ (მკებნარი),
ნეთ (წარბი) ...; მაჯ (სარი), მაჲჯ (მუხა), მაღლ (სიმღერა) ...; ცაც (ეკალი), ტატ
(ბუზი), ყოყ (ყელი), გოჯ (ცა), ხალხ (ხალხი), სან (ხმა)...; შეთ (ლოყა), ჭაჲ (ვა-
ზი), წაჲფ (ტაში), ლაჩ (შეკრული რამ), ხაჩ (ჯვარი); ჭიკ (რტო, ტოტი), ტაჲ (ჭარ-
ხალი), ტიკ (ტიკი); ცაჲ (ნაწერი, წარწერილი; ასო-ნიშანი), ნაჲ (ნამი), ეიჲ (ყანა-
ფი), ბაღ (ბაწარი), ფაჲ (ბალი), ქენ (ნიორი)...

ტულ (ყურძენი) სახელის მსგავსად იბრუნვის: გულ (საცერი), კულ (მიწა), ცილ (თესლი), წილ (ნაკვერჩხალი), ჩილ (მძივი), ქოლ (ბუჩქი), ლოლ (გუბე), ეოლ (საცობი), შალ (შალი). ჩალ (ლობე), მალ (საქონელი, ქონება), ხელ (ტვირთი, ბარგი)...

გორ (სარი) სახელის მსგავსად იბრუნვის: ფორ (ობი), ზორ (ღონე)...; ქურ (ორმო), ჟურ (კობი, კუზი), ჩურ (ფური), მურ (ღერძი), ბერ (ბალიში); არ (მსხალი).

ხოდ (ხე) სახელის მსგავსად იბრუნვის: ბოდ (ბარკალი), ზოდ (რამე)...; კატ (წვეთი), ტატ (ბუზი), უქე-ტატ (ფუტკარი)...

§ 13. ა) ტანა „ფეტვი“—მრ. ტანიუხ მუყაა „რქა“—მრ. მუყაიუხ

ძ ი რ ი თ.:

ერგ. ტან-ინ-ენ	ტანილონ	მუყ-ინ-ენ	მუყილონ
ნათეს. ტან-ინ	ტანილო ^რ ა ¹	მუყ-ინ	მუყილო ^რ ა ¹
მიც. ტან-ინ-ა ^რ ხ	ტანილო ^რ ხ ¹	მუყ-ინ-ა-ხ	მუყილო ^რ ხ ¹

თ ა ნ დ ე ბ.:

აბლ. ტანინახო	ტანილოხო	მუყინახო	მუყილოხო
კომიტ. ტანინახოლ ^{ან} ა ¹	ტანილოხოლ ^{ან} ა ¹	მუყინახოლ ^{ან} ა ¹	მუყილოხოლ ^{ან} ა ¹
ადეს. ტანინასტა	ტანილოსტა	მუყინასტა	მუყილოსტა
ალატ. ტანინაჟ	ტანილოჟ	მუყინაჟ	მუყილოჟ
სუპერ. ტანინალ	ტანილოლ	მუყინალ	მუყილოლ
კაუზატ. ტანინე ^რ ქენა ¹	ტანილო ^რ ქენა ¹	მუყინე ^რ ქენა ¹	მუყილო ^რ ქენა ¹

ეგრევე იბრუნვის: ფაშა (გოგრა), თარნა (თონე), ფუშა (კომში), ლაჰანა (ყვავი), აჰანა (მინა), მალარა (კოჭი ძაფისა), კაჟა (ხელუერი), მუჟა (მუჟა), ტრა-ტრა (ტოროლა), ლურა (ეკალა), ბოლჩა (ბოხჩა), ლჰჰჰ (ლეზანი), ბაჰანა (მერ-ცხალი), არაბა (ურემი), მირაბჰ (მურაბა)...

ბ) ვაღ—მრ. ვაღიუხ || ვაღიმუხ

ძ ი რ ი თ.:

ერგ. ვაღ-ინ-ენ	ვაღილონ ვაღიმლონ
ნათ. ვაღ-ინ	ვაღილო ^რ ა ¹ ვაღიმლო ^რ ა ¹
მიც. ვაღ-ინ-ა ^ხ	ვაღილო ^რ ხ ¹ ვაღიმლო ^რ ხ ¹

თ ა ნ დ ე ბ.:

აბლ. ვაღინახო	ვაღილოხო ვაღიმლოხო
კომიტ. ვაღინახოლ ^{ან} ა ¹	ვაღილოხოლ ^{ან} ა ¹ ვაღიმლოხოლ ^{ან} ა ¹
ადეს. ვაღინასტა	ვაღილოსტა ვაღიმლოსტა
ალატ. ვაღინაჟ	ვაღილოჟ ვაღიმლოჟ
სუპერ. ვაღინალ	ვაღილოლ ვაღიმლოლ
კაუზატ. ვაღინე ^რ ქენა ¹	ვაღილო ^რ ქენა ¹ ვაღიმლო ^რ ქენა ¹

ასევე იბრუნვის: კაშა (თითი), თაჟჰ (ჯიხვი)...

ბ) ბიში „ქადა“

მრ. ბიშიუბ

ერგ. ბიშ-ინ-ენ (ბიში-ნ-ენ?)

ბიშილონ

ნათ. ბიშ-ინ (ბიში-ნ?)

ბიშილოფქ

მიც. ბიშ-ინ-ახ (ბიში-ნ-ახ?)

ბიშილოფხ

აბლატ. ბიშ-ინ-ახ-ო (ბიში-ნ-ახ-ო?)

ბიშილოხო

ეგრევე იბრუნვის: ტური (ძაფი), ჩალი (თევეზი), მოზი (ხბო, მოზვერი).
კუპი (შაშვი), კუნკური (ბოლოქანქალა), მუჭული („ეარსკვლავი“ — ნიჭ.), კა-
ქოლი (კიტრი), ბესალი (მთხოვარა), ჯარჯი (ჯავი). თუქვი (მელა); ყაროლჩი
(ღარაჯი), ყორუხჩი (მეველე) და მისთ.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: 1) ჩამოთვლილ -ი ბოლოხმოვან სახელებში ნათელ
არ არის ის, თუ „ირიბ“ ბრუნვათა წარმოების დროს რას ეკვეცება ი
ხმოვანი: საბრუნებელ ფუძეს თუ ნათესაობითი ბრუნვისა -ი ფორმანტს?
(ამიტომაცაა, რომ ფრჩხილებში მოქცეულ ფორმებს კითხვის ნიშანი უზის).
უდიდურისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური კანონების მიხედვით (მახ-
ვილი ბოლო მარცვალზე, ამით გამოწვეული წინმავეალი ხმოვნის აძო-
ვარდნა...) უფრო სარწმუნო ხდება ის, რომ აქ აღნიშნულ სახელთა ბრუნე-
ბის დროს იკვეცება საწარმოებელი ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი და არა
ფორმანტისა. 2) ამ წესის მიხედვით არ იბრუნვიან -ი ბოლოხმოვნისანი
ისეთი სახელები, როგორცაა: ვ ი ჩ ი (ძმა), ხ უ ნ ჩ ი (ღა) — იხ. § 5.

გ) ბელე „პირუტყვი“, „საქონელი“ — მრ. ბელე-უბ

ძ ი რ ი თ .:

ერგ. ბელე-ნ-ენ

ბელე-ლ-ონ || ბერ-ლ-ონ

ნათ. ბელე-ნ-უნ

ბელე-ლ-ოფქ || ბერ-ლ-ოფქ

მიც. ბელე-ნ-აჩ

ბელე-ლ-ოფხ || ბერ-ლ-ოფხ

თ ა ნ დ ე ბ .:

აბლატ. ბელენახო

ბელელოხო || ბერლოხო

კომიტ. ბელენახოლანქ

ბელელოხოლანქ || ბერლოხოლანქ

ადეს. ბელენასტა

ბელელოსტა || ბერლოსტა

ალატ. ბელენაქ

ბელელოქ || ბერლოქ

სუპერ. ბელენალ

ბელელოლ || ბერლოლ

კაუზატ. ბელენენქენაქ

ბელელონქენაქ || ბერლონქენაქ

§ 2. პირის ნაცვალსახელთა

ა) პირველი პირისა:

ბ) მეორე პირისა:

§ 14. ზუ „მე“ — მრავლ. ჯან

უნ „შენ“ — მრ. ვაან || ეჭაან

ძ ი რ ი თ .:

ერგ. ზუ

ჯან

უნ

ვაან || ეჭაან

ნათ. ბე-ზ-ი

ბე-შ-ი

ვი

ეჭი

მიც. ზ-აჩ

ჯაჩ

ეაჩ

ვააჩ || ეჭააჩ

აბლ. ზახო	ჯახო	ვახო	ვახო ეჭახხო
კომიტ. ზახოლან ¹	ჯახოლან ¹	ვახოლან ¹	ვახოლან ¹ ევახოლან ¹
ადეს. ზასტა	ჯასტა	ვასტა	ვასტა ეჯასტა
ალატ. ზაჟ	ჯაჟ	ვაჟ	ვაჟ ევაჟ
სუპერ. ზალ	ჯალ	ვალ	ვალ ეჯალ
კაუზატ. ზენკენა ¹	ჯენკენა ¹	ვენკენა ¹	ვენკენა ¹

შ. „თვითონ“ ნაცვასახელითა:

4. „ვინ“ ნაცვალსახელითა:

§ 15. იჩ „თვითონ“—მრ. იჩლონ

§ 16. „ვინ“—მრ. არ იხმ.

ძირითა:

ერგ. იჩ-ენ იჩ-ინ	იჩლონ	შ-ი-ნ
ნათ. იჩ-ი	იჩლონ ¹	შ-ი
მიც. იჩ-უნ ¹	იჩლონ ¹	შუნ ¹

თანდებ.:

აბლ. იჩუხო	იჩლოხო	შუხო
კომიტ. იჩუხოლან ¹	იჩლოხოლან ¹	შუხოლან ¹
ადეს. იჩუსტა	იჩლოსტა	შუსტა
ალატ. იჩუჟ	იჩლოჟ	შუჟ
სუპერ. იჩულ	იჩლოლ	შულ
კაუზატ. იჩენკენა ¹	იჩლონკენა ¹	შენკენა ¹

5. მსაზღვრელ (ატრიბუტიული) სახელთა¹

ა) მითითებით ნაცვალსახელითა:

§ 17. მენო „ეს“—მრ. მენორ; ქანო „ეგ“—მრ. ქანორ; შენო „ის, იგი“—მრ. შენორ

ძირითა:

ერგ. მე-ტ-ინ	მე-ტ-ლონ	ქა-ტ-ინ	ქა-ტ-ლონ	შე-ტ-ინ	შეტ-ლონ
ნათ. მე-ტ-ა ¹	მე-ტ-ლოა ¹	ქა-ტ-ა ¹	ქა-ტ-ლოა ¹	შე-ტ-ა ¹	შეტ-ლოა ¹
მიც. მე-ტ-უნ ¹	მე-ტ-ლოუნ ¹	ქა-ტ-უნ ¹	ქა-ტ-ლოუნ ¹	შე-ტ-უნ ¹	შეტ-ლოუნ ¹

თანდებ.

აბლ. მე-ტ-უხო	მეტლოხო	ქატუხო	ქატლოხო
კომიტ. მე-ტ-უხოლან ¹	მეტლოხოლან ¹	ქატუხოლან ¹	ქატლოხოლან ¹
ადეს. მე-ტ-უსტა	მეტლოსტა	ქატუსტა	ქატლოსტა
ალატ. მე-ტ-უჟ	მეტლოჟ	ქატუჟ	ქატლოჟ
სუპერ. მე-ტ-ულ	მეტლოლ	ქატულ	ქატლოლ
კაუზატ. მე-ტ-უნკენა ¹	მეტლონკენა ¹	ქატუნკენა ¹	ქატლონკენა ¹

აბლ. შეტუხო	შეტლოხო
კომიტ. შეტუხოლან ¹	შეტლოხოლან ¹
ადეს. შეტუსტა	შეტლოსტა
ალატ. შეტუჟ	შეტლოჟ
ტერმ. შეტულ	შეტლოლ
კაუზატ. შეტუნკენა ¹	შეტლონკენა ¹

¹ resp. გასუბსტანტივებულ მსაზღვრელ სახელთა

ბ) „რა“ ნაცვალსახელისა: გ) განუსაზღვრ. ნაცვალსახელისა:
 ეკა „რა“—სახელ. მრავლ. არ იხმ. პარ-ო „ყველა“, „ყოველი“—მრ: პარო-რ

ძირითა:

ერგ. ე-ტ-ინ	ე-ტ-ლ-ონ	პარ-ო-ტინ	პარო-ტ-ლონ
ნათ. ე-ტ-აჩ	ე-ტ-ლ-ოჩ	პარ-ო-ტ-აჩ	პარ-ო-ტ-ლ-ოჩ
მიც. ე-ტ-უჩ	ე-ტ-ლ-ოჩ	პარ-ო-ტ-უჩ	პარ-ო-ტ-ლ-ოჩ

თანდებ.:

აბლ. ე-ტ-უხო	ე-ტ-ლ-ოხო	პარო-ტ-უხო	პარ-ო-ტ-ლ-ოხო
კომიტ. ე-ტ-უხოლან	ე-ტ-ლ-ოხოლან	პარო-ტ-უხო-ლან	პარ-ო-ტ-ლ-ოხო- ოლან
ადეს. ე-ტ-უს-ტა	ე-ტ-ლ-ოს-ტა	პარ-ო-ტ-უს-ტა	პარ-ო-ტ-ლ-ოს-ტა
ალატ. ე-ტ-უჰ	ე-ტ-ლ-ოჰ	პარ-ო-ტ-უჰ	პარ-ო-ტ-ლ-ოჰ
სუპერ. ე-ტ-ულ	ე-ტ-ლ-ოლ	პარ-ო-ტ-ულ	პარ-ო-ტ-ლ-ოლ
კაუზატ. ე-ტ-ენ-ქენა	ე-ტ-ლ-ონ-ქენა	პარ-ო-ტ-ენ-ქენა	პარ-ო-ტ-ლ-ოენქენა

ღ) ვითარების გამომხატველი ზედსართავი სახელისა: ე) რიცხვითი სახელისა:

შელო-ო „კარგი“—მრ. შელო-რ ხიბო-ო „სამი“—მრ, ხიბო-რ

ძირითა:

ერგ. შელო-ო-ტ-ინ	შელო-ო-ტ-ლ-ონ	ხიბო-ტ-ინ	ხიბოტ-ლონ
ნათ. შელო-ო-ტ-აჩ	შელო-ო-ტ-ლოჩ	ხიბო-ტ-აჩ	ხიბოტლოჩ
მიც. შელო-ო-ტ-უჩ	შელო-ო-ტ-ლოჩ	ხიბო-ტ-უჩ	ხიბოტლოჩ

თანდებ.:

აბლ. შელო-ო-ტ-უხო	შელო-ო-ტ-ლ-ოხო	ხიბოტუხო	ხიბოტლოხო
კომიტ. შელო-ო-ტ-უხო- ლან	შელო-ო-ტ-ლ-ოხო- ლან	ხიბოტუხოლ ან	ხიბოტლოხოლან
ადეს. შელო-ო-ტ-უს-ტა	შელო-ო-ტ-ლ-ოს-ტა	ხიბოტუსტა	ხიბოტლოსტა
ალატ. შელო-ო-ტ-უჰ	შელო-ო-ტ-ლ-ოჰ	ხიბოტუჰ	ხიბოტლოჰ
სუპერ. შელო-ო-ტ-ულ	შელო-ო-ტ-ლ-ოლ	ხიბოტულ	ხიბოტლოლ
კაუზ. შელო-ო-ტ-ენ-ქენა	შელო-ო-ტ-ლ-ონ- ქენა	ხიბოტენქენა	ხიბოტლოენქენა

3) კუთვნილებითი ნაცვალსახელისა:

ბეზი-ო „ჩემი“—მრ. ბეზი-ო ვი-ო „შენი“—მრ. ეფი-ო „თქვენი“

ძირითა:

ერგ. ბეზი-ო-ტ-ინ	ბეზი-ო-ტ-ლონ	ვი-ო-ტ-ინ	ვი-ო-ტ-ლონ
ნათ. ბეზი-ო-ტ-აჩ	ბეზი-ო-ტ-ლოჩ	ვი-ო-ტ-აჩ	ვი-ო-ტ-ლოჩ
მიც. ბეზი-ო-ტ-უჩ	ბეზი-ო-ტ-ლოჩ	ვი-ო-ტ-უჩ	ვი-ო-ტ-ლოჩ

თან დ ე ბ.:

აბლ. ბეზიო-ტუხო	ბეზიოტუხო	ვიო-ტუხო	ვიოტლოხო
კომიტ. ბეზიო-ტუხოლან ¹	ბეზიოტუხოლან ¹	ვიო-ტუხოლან ¹	ვიოტლოხოლან ¹
ადეს. ბეზიო-ტუსტა	ბეზიოტუსტა	ვიოტუსტა	ვიოტლოსტა
ალატ. ბეზიო-ტუქ	ბეზიო-ტუქ	ვიოტუქ	ვიოტლოქ
სუპერ. ბეზიო-ტულ	ბეზიო-ტულ	ვიოტულ	ვიოტლოლ
კაუზ. ბეზიო-ტენკენა ¹	ბეზიო-ტენკენა ¹	ვიოტენკენა ¹	ვიოტლონკენა ¹

ეგრევე იბრუნვის: შეტაჟო (მისი), შეტლოჟო (მათი), იჩიო (თავისი), იჩ-ლოჟო (თავიანთი)...

9. მიმღეობისა:

არიო-ო „მოსული“—მჭრ. არიოორ ელალო „მომსვლელი“—მრ. ელალორ
ძ ი რ ი თ.:

ერგ. არიო-ო-ტინ	არიოტლონ	ელალო-ტინ	ელალოტლონ
ნათ. არიო-ტაქ ¹	არიოტლოქ ¹	ელალო-ტაქ ¹	ელალოტლოქ ¹
მიც. არიო-ო-ტუნ ¹	არიოტლონ ¹	ელალოტუნ ¹	ელალოტლონ ¹

თან დ ე ბ.:

აბლ. არიოტუხო	არიოტლოხო	ელალოტუხო	ელალოტლოხო
კომიტ. არიოტუხოლან ¹	არიოტლოხოლან ¹	ელალოტუხოლან ¹	ელალოტლოხოლან ¹
ადეს. არიოტუსტა	არიოტლოსტა	ელალოტუსტა	ელალოტლოსტა
ალატ. არიოტუქ	არიოტლოქ	ელალოტუქ	ელალოტლოქ
სუპერ. არიოტულ	არიოტლოლ	ელალოტულ	ელალოტლოლ
კაუზ. არიოტენკენა ¹	არიოტლონკენა ¹	ელალოტენკენა ¹	ელალოტლონკენა ¹

ეგრევე იბრუნვის გასუბსტანტივებული მიმღეობის ყველა ფორმა.

6. მრავლ. რიცხვის -უხ გაქვავებულსუფიქსიან სახელთა ბრუნება

§ 18. ა) ბიხაჯხ „ღმერთი“—ჩვეულ. მრ. არ იხმ. ბ) ელმუხ „სული“—მრ. არ იხმ

ძ ი რ ი თ.:

ერგ. ბიხაჯულენ → ბიხაჯულონ ბიხოლონ	ელმულონ
ნათ; ბიხაჯულოქ ¹ ბიხოლოქ ¹	ელმულოქ ¹
მიც. ბიხაჯულან ¹ → ბიხაჯულონ ¹ ბიხოლონ ¹	ელმულონ ¹

თან დ ე ბ.:

აბლ. ბიხაჯულახო   → ბიხაჯულახო   ბიხოლოხო
კომიტ. ბიხაჯულახოლან ¹   → ბიხაჯულახოლან ¹   ბიხოლოხოლან ¹
ადეს. ბიხაჯულასტა   → ბიხაჯულოსტა   ბიხოლოსტა
ალატ. ბიხაჯულაქ   → ბიხაჯულოქ   ბიხოლოქ
სუპერ. ბიხაჯულალ   → ბიხაჯულოლ   ბიხოლოლ
კაუზ. ბიხაჯულენკენა ¹ → ბიხაჯულონკენა ¹   ბიხოლონკენა ¹

ბ) ჩუბუბ „დედაკაცი“, „კოლი“—მრ. ჩუბუბოხ

ერგ. ჩუბულონ	ჩუბულონ
ნათ. ჩუბულონ ¹	ჩუბულონ ²
მიც. ჩუბულონ ³	ჩუბულონ ³
აბლატ.	ჩუბულოხო ჩუბულოხო

7. ინფინიტივ-მასდარისა

ბეს „კეთებად“—მრ. არ იხმ.	ბესუნ „კეთება“—მრ. არ იხმ.
ერგ. ბეს-ინ	ბესუნ-ენ
ნათეს. —	ბესუნ-უნ
მიც. ბეს-ა ¹ ხ ¹	ბესუნ-ა ¹ ხ ¹
აბლატ. —	ბესუნ-ახ-ო ...

ბრუნვათა ფუნქციები უდიურში

1. ყველა ძირითადი ბრუნვა გამოხატავს სიტყვათა აბსტრაქტულ ურთიერთობას — სულ ერთია, წმინდაფუძიანი იქნება ის, თუ ამა თუ იმ ელემენტით გართულებული. სახელდობრ: სახელობითი გამოხატავს გარდაუვალ ზმნის სუბიექტს და (მიცემითის პარალელურად) გარდამავალი ზმნის პირდაპირ ობიექტს, ერგატიული ბრუნვა — გარდამავალი ზმნის სუბიექტს (ყველა დრო-კალში დასმულ შემასმენელთან), მიცემითი — ირიბ ობიექტს, აღქმა-მგრძობელის გამოხატველი ზმნის სუბიექტს. გამოიყენება ლოკატივის ფორმაც. სათესაობითი გამოხატავს კუთვნილება-განსაზღვრებას, პოსესიური წყობის ზმნის „სუბიექტს“.

2. თანდებულის ბრუნვათა ფუნქცია უფრო კონკრეტულია და ძირითადად ლოკატივის მნიშვნელობის გამოხატვა ეკისრება, თუმცა ზოგი მათგანი სხვა დანიშნულებითაც გამოიყენება, კერძოდ. სუპერესივით („ზე“ ბრუნვის ფორმით) ზოგჯერ მიცემითის პარალელურად ირიბი დამატება აღინიშნება, მაგ.: ჩ უ რ ა ლ ლარინე „ფურსა ჰგავს“¹, ზ ა ა ლ თადა „მე მომიცი“²; აბლატივს („გან“-ბრუნვას) ეკისრება ასეთი ფუნქციები: ა) ინსტრუმენტალისა, მაგალ.: ჩ უ რ ა ხ ო ირაზინე „ფურისაგან (ფურით კმაყოფილია)“, ვ ა ხ ო ირაზინე „შენგან (-შენით) კმაყოფილი ვარ“; ბ) შედარებისა, მაგალ.: შენო ვ ა ხ ო ილაღუნე „ის შენგან (შენზე) უფრო მაღალია“...

ნ ი ჯ უ რ დ ი ა ლ ე ქ ტ შ ი ბრუნვების სისტემა და ბრუნვათა ნიშნები ძირითადად ისეთივეა, როგორც ვართაშნულში; ამასთან შეინიშნება ზოგთავისებურებაც, სახელდობრ: 1) ერთმარცვლიან სახელებში „ირიბ“ ბრუნვათა წარმოების დროს. როგორც წესი, ნიჯურმა არ იცის „ჩ ა ნ ა რ თ ე ბ ი“; შდრ.. ზაგალ.: ვ ა რ თ ა შ ნ. ეზ-ნ-უ(ხ) — ნ ი ჯ. ეზ-ა „ხნულს“, ვ ა რ თ ა შ ნ. ეზ-ნ-აჲ — ნ ი ჯ. ეზ-აჲ „ხნულის“ (ეზ „ხნული“); ვ ა რ თ ა შ ნ. ეკ-ნ-უ(ხ) — ნ ი ჯ. ო ჭ ა „კალოს“, ვ ა რ თ. ეკ-ნ-აჲ — ნ ი ჯ. ო ჭ ა-აჲ „კალოსი“ (ე ჭ ო ჭ კ რ კალო“)... თავისებურება შეინიშნება ბრუნვის ნიშანთა გამოყენების მხრივ...

¹ სიტყვა-სიტყვით: ფ უ რ ზ ე ჰგავს.

² სიტყვა-სიტყვით: ჩ ე მ ზ ე მომიცი.

ვაც. კერძოდ: ა) ნათესაობითი ბრუნვის -უნ სუფიქსი წარმოდგენილია რკ-
 ლუკირებული -გნ ვარიანტი (უნ—გნ), შდრ., მაგალ.: კოკოწ-უნ (ვართ.) ...
 კოკოწ-გნ (ნიჯ.) „ქათმისა“ (კოკოწ „ქათამი“); შკოლ-უნ (ვართ.)
 შკოლ-გნ (ნიჯ.) „სკოლისა“ (შკოლ „სკოლა“)... ბ) მიცემითი ბრუნვის ფორმა.
 როგორც წესი, ნიჯურში წარმოდგენილია -ა (იშვითად -თ, -ი) ხმოვანი ელემენ-
 ტით. -ახ (-ეხ, -უხ, -იხ) ვარიანტი არ იხმარება, თუ არ ვივთხისხმებთ ვადმო-
 ნაშთად შემონახულ ერთადერთ შემთხვევას — „ქონება (აქვს)“ ზმნას, რომელ-
 შიც მიცემითიანი სუბიექტი გამოიხატება სწორედ -ახ ან -უხ. მაწარმოებლით
 გაფორმებული პირის ნაცვალსახელით: ზახ-პუ (მაქვს), ვახ-პუ (გაქვს), ტუხ-პუ
 (აქვს). ეს ფაქტი საფუძველს იძლევა ვიფიქროთ, რომ ამ კილოშიც მიცე-
 მითი ბრუნვა იწარმოებოდა ხ-ს შემცველი (-ახ, -უხ) ფორმანტით¹. გ) ალატივის
 („კენ“ ბრუნვის) ვართაშნულ -[ა]-ჭ მაწარმოებელს ნიჯურში წესისამებრ
 ეფარდება -[ა]-ჩ ვარიანტი; შდრ.; მაგალითად: ამდარ-ა-ჩ (ნიჯ.) — ადამარ-ა-ჭ
 (ვართ.) „ადამიანისაკენ“... დ) კაუზატივის („თვის“-ბრუნვის) ვართაშნულ -[ენ]-
 კენა—||-[ენ]-კ დაბოლოებას ნიჯურში უპირისპირდება -[ა-ენ]-ა-კ; შდრ.; ადა-
 მარ-ენ-კენა (ვართ.) — ამდარ-ა-ენ-ა-კ (ნიჯ.) „ადამიანისთვის“, ზ-ენ-კენა
 (ვართ.) — ზ-ა-ენ-ა-კ (ნიჯ.) „ჩემთვის“, ე-ენ-კენა (ვართ.) — ე-ა-ენ-ა-კ (ნიჯ.)
 „შენთვის“...

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: ნიჯურ მასალაში კარგად ჩანს, რომ ამ მიზეზობითა
 ბრუნვის, კაუზატივის, წარმოებისათვის საყრდენად ერგატიულ ბრუნვაში
 დასმული ფუძე კი არ არის გამოყენებული (ერთი შეხედვით ეს ასე ჩანს;
 შდრ. ვართაშ. ადამარ-ენ „ადამიანმა“ და ადამარ-ენ-კენა „ადამიანის-
 თვის“...), არამედ ყველა დანარჩენ თანდებულის ბრუნვათა მსგავსად —
 მიცემითში დასმული ფუძე; შდრ. ამდარ-ა „ადამიანს“ — ამდარ-
 ა-ა-ენ-ა-კ „ადამიანისთვის“ (როგორც ეს სრულიად მართებულად აღნიშნუ-
 ლი აქვს ვლ. ფანჩიძეს). ეს იმითაც ხდება სარწმუნო, რომ პირველ და
 მეორე პირის ნაცვალსახელშიც ფუძის მართლებელ ელემენტად -ენ გა-
 მოიყოფა — მაშინ, როდესაც აღნიშნულ ნაცვალსახელებს ერგატივის
 ასეთი ფორმა არ მოეპოვება (პირის ნაცვალსახელთა ერგატივი და ნო-
 მინატივი ერთნაირად გამოიხატება წრფელობითის „ფორმით“, წმინდა
 ფუძით). ვართაშნულ-ნიჯურის შედარება შესაძლებლობას გვაძლევს, ავხს-
 ნათ ვართაშნული -ენ მაწარმოებლის წარმოშობა: -ენ-ე-ენ-ა-ენ-
 მაგალ., ზ-ე-ნ-კ-ზ-ენ-კენა (ვართ.)—ზ-ე-ენ-კენა—ზ-ა-ენ-კენა—ზ-ა-ენ-ა-კ
 (ნიჯ.) „ჩემთვის“. თავის მხრივ ნიჯურ ვარიანტი (ამდარა-ენ-ა-კ, ზა-ენ-ა-კ
 და მისთ.) ახსნას საჭიროებს ბოლოკიდურ მარკვალში (ისევე მიცემითის?)
 -ა ელემენტის არსებობა, აგრეთვე -ენ ელემენტის (ზა-ენ-ა-კ, ამდარა-ენ-
 ნ-ა-კ...) ეტიმოლოგია. ეფიქრობთ, ეს (-ენ) ელემენტი ნათესაობითი ბრუნ-
 ვის ნიშანია.

ბ) აბლატივი და კომიტატივი ნიჯურში ერთნაირად იწარმოება: ამ ორა
 ბრუნვისთვის ზიარად გამოიყენება -[ახ]-უნ მაწარმოებელი; მაგალ.: ზ ა ხ უ ნ
 „ჩემგან“, „ჩემით“, „ჩემთან ერთად“; ა მ დ ა რ ა ხ უ ნ „ადამიანისგან“, „ადამი-
 ანით“, „ადამიანთან ერთად“... ვართაშნულ კილოში, როგორც აღინიშნა, ეს ორი

¹ ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ზოგი ნიჯური თანდებულიანი ბრუნვის ფორმა, რომლის
 ფუძეში მიცემითი ბრუნვის -ახ მაწარმოებელი გამოიყოფა (იხ. ქვეშ. მე-2 მუხლი).

ბრუნვა დიფერენცირებულა: შდრ. ზ ა ხ ო „ჩემგან“. „ჩემით“ — ზ ა ხ ო ლ ა ნ || — ზ ა ხ ო ლ „ჩემთან ერთად“; ა დ ა მ ა რ ა ხ ო „ადამიანისაგან“, „ადა-
მიანით“; ა დ ა მ ა რ ა ხ ო ლ ა ნ || — ა დ ა მ ა რ ა ხ ო ლ „ადამიანთან ერთად“...

3) ნათესაობითი ბრუნვის ა—ი ნიშანი ვართაშნულში ხშირად იკვეცება, —
განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ამ ბრუნვაში დასმული სახელი მსაზღვრელა-
დაა გამოყენებული; ნიჭურში, როგორც წესი, ეს ა—ი ნიშანი არ იკვეცე-
ბა, ავლენს რა შედარებით უფრო არქაულ მდგომარეობას; მაგალ.: კ ო -
კ ო წ ო ლ კ ო ჯ. (ვართ.) — კ ო კ ო წ ო ლ კ ო ჯ (ნიჭ.) „ქათმების სახლი“, „საქათ-
მი“; ნ ა ნ ა თ უ ლ || ნ ა ნ ა ბ ა ლ ა (ვართ.) — ნ ა ნ ა ა თ უ ლ || ნ ა ნ ა ბ ა ლ ა (ნიჭ.) „დე-
დის ბიჭი“, „დედის აზიზი შვილი“...

4) მრავლ. რიცხვის -უხ სუფიქსის ხ ელემენტი, რომელიც ე. წ. ირიბ ბრუნ-
ვათა ვართაშნულ ფორმებში მეღვრდება ხოლმე (უხ—უღ—ღ), ნიჭურში, რო-
გორც წესი, დატულია გაუმეღვრებელი, ყრუ ვარიანტით; შდრ., კ ო კ ო წ -ღ-ო
(ვართ.)—კ ო კ ო წ -ო-ა (ნიჭ.) „ქათმებისა“ აქაც მოწმდება ნიჭურის არქაულობა.

სხვა შენიშვნები და განმარტებები სახელთა

ბრუნებასთან დაკავშირებით

1. ა) უდიდრი ერგატივისა და სახელობითი ბრუნვის ფორმები გარჩეული
არ არის ორივე რიცხვის I და II პირის ნაცვალსახელებში (ქართულის მსგავ-
სად): ერთიცა და მეორეც წარმოდგენილია წმინდა ფუძის სახით — წრფელო-
ბითი ბრუნვის „ფორმით“ (იხ. მე-14 პარადიგმა); ბ) ემთხვევა აგრეთვე, ერთა
მხრავ, ერგატიულ და ნათესაობით ბრუნვათა ფორმები (იხ. მე-11 პარადიგმა);
ხოლო მეორე მხრივ, — ნათესაობითი და მიცემითი ბრუნვებისა (იხ. პარადიგ-
მები: მე-10 „ღ“, „ვ“, მე-5, მე-6, აგრეთვე პარადიგმა მრავლობითში დასმულ
სახელთა ბრუნებისა). ბრუნვის ფორმათა დამთხვევა ზოგჯერ მორფოლოგიური
(სტრუქტურული) ხასიათისაა: ფ უ ლ (თვალი), ფ-ი ნ (თვალმა), ფ-ი ნ (თვა-
ლის, თვალით). — იხ. მე-11 პარადიგმა; ზოგჯერ კი იგი ფონეტიკური ცვლილე-
ბის — ბრუნვის ნიშნის დასუსტებისა და მოკვეცის ან საბრუნებელი ფუძის ბო-
ლო ხმოვანთან შერწყმის შედეგად ხდება; შდრ., მაგალითად, ვიჩი (ძმა) —
ვიჩი-ა-ი-ვიჩი-ა-ა-ვიჩი-ე-ა-ე-ი ჩ ე (ძმისა), ვიჩი-აბ-ვიჩი-ე-ბ-ვიჩი-ე-ბ-ვიჩი-ე
(ძმას); ნანა (დედა) — ნანა-ი-ნანა-ა-ნ ა ნ ა (დედის), ნანა-აბ-ნანა-ა-ა-ნ ა ნ ა
(დედას)... — იხ. პარადიგმები მე-10 „ღ“, მე-5—6.

2. ბრუნვათა სიაში და პარადიგმებში დასახელებული არ არის მოქმედები-
თი ბრუნვა (ინსტრუმენტალისი), რადგანაც უდიდურში მას დამოუკიდებელი
მაწარმოებელი არ მოეპოვება, — აქვს ერგატივთან ან (ზოგჯერ) ერგატივთან და
ვენეტივთან ზ ი ა რ ი ფორმა და ისიც სახელთა მხოლოდ ერთ ჯგუფში —
ჩ ი ვ თ ი ს კლასის სახელებში (ადამიანის კლასის სახელებში ინსტრუმენტალა-
ის ფუნქციით მხოლოდ აბლატივი გამოიყენება); შდრ., მაგალ.: ტე იშ-ენ ბე-
ღულ-ენ ქაჩნება კულლუხ „ის კ ა ც ი (ერგ.) ბ ა რ ი თ თხრის მიწას“; ქა
ნ ო ქ პ რ -ენ ეთარ-ა-თოგდე: ზაპუნ-ენ, აოხსამ ზოყალ-ენ; „მაგ ნ ო ქ პ ა რ მ ა
როგორ გაყიდა: წ ო ნ ი თ, თუ თ ვ ლ ი თ?“ ან კიდევ: ფ-ი ა ბ ტ უ კ ს ა „თვალმა
(= თ ვ ა ლ ი თ) ხედავს“, ფ ი ნ ხ ა შ „თვალის სინათლე, ჩინი“...

3. ზოგი სახელი იბრუნვის ფუძის შენაცვლებით; შდრ., მაგალ. ქ უ ლ (ხე-
ლი) — ქ-ინ (ხელმა, ხელით, ხელის), ქ-ეხ (ხელს); ზ უ (მე), ბე-ზი (ჩემი),

ზ-ახ („მე“ — მიცემ.); ძ ა ნ (ჩვენ) — ბე-ში (ჩვენი), ძ ა-ხ (ჩვენ — მიცემ.); უ ნ, ჰ უ ნ (შენ) — ვ-ი (შენი), ვ-ახ („შენ“ — მიცემ.) — იხ. მე-8, -11. -14 პარადიგმები.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: აქ (1—3 მუხლებში) აღნიშნული მორფოლოგიურ პროცესების (ბრუნვათა სტრუქტურული დამთხვევის, ალტერნაციულ ფუძეთა გამოყენებისა და სხვა) საკითხთა ასახვას ეძლევა არ კმარა უდიდესი მასალა, საჭიროა თვისებრივ ენათა მონაცემების მოხმობა. ამგვარი (ისტორიულ-შედარებითი) ანალიზი ამ წიგნის ამოცანათა ფარგლებს სცილდება, — იგი მომავლის საქმეა.

4. სახელთა ბრუნების მე-10, მე-12 და მე-13 პარადიგმებში მოქცეულ ფორმები გვიჩვენებენ, რომ ერთი ჯგუფის სახელთა ფუძეები გართულბულნი არიან ამა თუ იმ ელემენტით. ეს ელემენტებია: -ი ნ ა ნ და -ი ნ-||-ი-; -ნ-, ა ნ და -ნ-||-ლ-; -ტ-. აქედან: 1) ცხადად ჩანს, რომ -ი ნ- ელემენტი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტია; იგი დაერთვის -ა, -აჲ, -ჲ ხმოვნებზე დაბოლოებულ ფუძეებს — თანაც ისე, რომ ეს ხმოვნები ყველა ბრუნვის ფორმაში იკვეცება: მაგალ. ფ ა შ ნ ა (გოგრა) — ფაშნ-ინ (გოგრისა), ფაშნ-ი ნ-ენ (გოგრამ), ფაშნ-ი ნ-ახ (გოგრას)... 2) ზოგ სახელთა ფუძის მართულბულ -ნ- ელემენტსაც უდიდესი ენის მკვლევარები წარმოშობით ნათესაობითი ბრუნვის მაწარმოებლად ან მის ნაშთად მიიჩნევენ (ა. შიფერი, ა. დირი, ვ. ფანჩიძე). გვაქვს საფუძველი, რომ ვ-დვიკროთ: ეს -ნ- (მეხ „ნამგალი“ — მეხ-ნ-აჲ „ნამგლისა“, მეხ-ნ-უხ „ნამგალს“...) და ზოგჯერ ამის პარალელურად ნახმარი -ლ- (ა შ „საქმე“ — აშ-ნ-აჲ||აშ-ლ-აჲ „საქმისა“, აშ-ნ-უხ||აშ-ლ-ახ „საქმეს“, გა „ადგილი“ — გა-ნ-ეჲ||აშ-ლ-აჲ „ადგილისა“, გა-ნ-უხ||აშ-ლ-ახ „ადგილს“) არ არის ნათესაობითი ბრუნვისა.

ეს -ნ- და -ლ- ძველთაძველი მდგომარეობის მიხედვით უნდა დახასიათდეს როგორც საწარმოებელი ფუძე-ძირისეული ელემენტი; იგი ზოგი ფუძის აბსოლუტურ ბოლოს სუსტდება და იკვეცება (მაგალ.: გა—გან||გალ; ხე—ხენ...); ხოლო სიტყვის შიგნით, ხმოვნებს შორის, ან ხმოვნის წინ („ირიბ“ ბრუნვებში) შემონახულია (იხ. ზემ. სახელთა მარტივი ფუძეები). აქ ერთი ასეთი ალბათობის დაშვებაც შეიძლება: ისეთ სახელებში, როგორიცაა მაგალითად, მე ხ (ნამგალი), ჰ ე მ (ჰუჭყვი), ც ა მ (ნაწერი), ბ ე ჲ ლ (მზე), მ ა ჯ (სარი) და მისთ. „ჩანართი“ -ნ- (-ნ-აჲ, -ნ-უხ მორფემები) შესაძლოა სულაც ნაცვალსახელური წარმომავლობის ელემენტი იყოს და ეტიმოლოგიურად დაუკავშირდეს უდიდესისავე (ზმნაში მხ. რ. მესამე პირის ნიშნად გამოყენებულ) -ნე ელემენტს („იგი“). იხ. ქვემ. პირის ნიშნები. ეს ალბათობაც საფუძველიანი მოგვეჩვენება ქვემოთ, მე-5 და მე-6 მუხლებში, მოცემულ განმარტებათა კვლობაზე.

5. -ტ- ელემენტიც არ არის ჩანართი, არ არის აფიქსი. იგი წარმოშობით უდიდესისავე ტე (ის, იხი) ნაცვალსახელს უკავშირდება, ამა თუ იმ ბრუნვის (ერგატ. -ტი ნ, ნათეს. -ტ ა ჲ, მიცემ -ტ უ ხ) ფორმით დაერთვის გარკვეული ჯგუფის სახელთა ფუძეს და წარმოვიდგება როგორც პოსტ-დეტერმინანტი, სახელდობრ ასე:

შელ-ო („კარგი“ — გასუბტ.)

შელ-ო-ტი ნ (კარგ-მ ა ნ—კარგმა)

1 შდრ., მაგალ.: უდიდესი: ხე (წყალი) — ხე ნ-ენ (წყალმა), ხე ნ-ეჲ (წყლისა), ხე ნ-ახ (წყალს) და წახური ხ ა ნ, მუხალური ხ ა ჲ (წყალი)...

შელ-ო-ტ ა ჯ (კარგ-მ ი ს—კარგისა)
 შელ-ო-ტ უ ხ (კარგ-მ ა ს—კარგს) ¹

და ასე ყველა გასუბტიანტივებულ მსაზღვრელ სახელში (იხ. მე-17 პარადიგმა). ამ შემთხვევაში ხელთა გვაქვს ბრუნების ისეთივე აღწერით-ლექსიკური (ნაც-ვალსახელური) ტიპი, როგორცაა, მაგალითად, ქართული მოთხრობითი (კაც-რწა-კაც-მან) და სახელობითი (კაცი-ი-კაცი-იგი). ქართულისაგან უდიდური იმით განსხვავდება, რომ აქ (უდიდურში) ბრუნების ეს სისტემა მოწმდება მხოლოდ არსებით სახელთან გატოლებულ ატრიბუტიულ სახელებში (უკლებლივ), თანაც — ყველა ბრუნვის ჩათვლით.

6. ზემოთ უწყებულ ერთ (ლია და დახურულ) მარცვლიან არსებით სახელთა ნათესაობითი და მიცემითი ბრუნვების ფორმებში -ნ (და -ლ) ელემენტი რომ ტ-ს რიგისაა (შდრ.: -ტ-აჲ და -ნ-აჲ, -ტ-უხ და -ნ-უხ) და, მაშასადამე, იგი არც ფუძისაა და არც რომელიმე ბრუნვის ნიშნის კუთვნილება, ამას თავის მხრივ ნათელს ხდის ამ ჩუქუფში შემავალ ისეთ ნ ა ს ე ს ხ ე ბ სახელთა ბრუნებაც, როგორცაა, მაგალითად: ა შ (საქმე), ა რ ხ (არე, არხი), ხ ა ლ ხ (ხალხი), ყ უ შ (ჩოტი: ფრინველი), ზ ა ნ გ (ზარი), ხ ა ჩ (ჭვარი), კ ო ჭ —კ ო ტ (ტარი), ჯ ა მ (ჯამი), ყ ა ზ (ბატი), ხ ა მ (ხამი), შ ა მ (სანთელი), ფ ი ლ (სპილო), დ უ ზ (სწორი; მოვაკებული), ვ ა რ დ (ვარდი) და მისთ. ყველა ეს ნასესხები სახელი ერთმარცვლიან უდიდურ არსებით სახელთა ბრუნების საერთო ტიპის მიხედვით იბრუნვის; სახელდობრ, ასე:

სახ.	აშ	ნალ	ვარდ
ერგ.	აშ-ენ აშ-ლ-ენ	ნალ-ენ	ვარდ-ენ
ნათ.	აშ-ნ-აჲ აშ-ლ-აჲ	ნალ-ლ-აჲ—ნალ-ნ-აჲ	ვარდ-დ-აჲ—ვარდ-ნ-აჲ
მიც.	აშ-ნ-უხ აშ-ლ-ახ	ნალ-ლ-უხ—ნალ-ნ-უხ	ვარდ-დ-უხ—ვარდ-ნ-უხ...

ამ პარაგრაფში ჩამოთვლილი ყველა სხვა სახელი ასევე იბრუნვის. ბრუნვის ფორმათა ამ პარადიგმების მიხედვით ერთი ასეთი განმარტებაცაა შესაძლებელი: -ნ (და -ლ) შესაძლოა მართლაც ჩანართი ელემენტი იყოს და ეტიმოლოგიურად ერგატიული ბრუნვის -ენ ნიშანს დაუკავშირდეს: ნ—ენ; შდრ., მაგალ.: ხაჩ-ენ (ჭვარმა), ხაჩ-ნ-აჲ—*ხაჩ-ენ-აჲ (ჭვრისა), ხაჩ-ნ-უხ—*ხაჩ-ენ-უხ (ჭვარს)... მაშასადამე, -ნ ელემენტი ერგატიული ბრუნვისა იქნება თუ ნაცვალსახელური წარმომავლობის ტ- ელემენტის ფარდი, სულ ერთია, მას საწარმოებელი ფუძის ოდინდელ კუთვნილებად ვერ მივიჩნევთ.

7. ბრუნვათა პარადიგმებიდან კარგად ჩანს, რომ ყველა თანდებულიანი ბრუნვა იწარმოება მიცემითში დასმულ სახელზე დაყრდნობით. ყურადღებას აპყრობს ისიც, რომ ამ საყრდენი ფორმის მაწარმოებელი ფონეტიკურად ერთგვაროვანი არ არის; აბლატივისა და კომიტატივის საყრდენად აქვს მიცემითის -ახ სუფიქსიანი ფუძე (ვართაშნ. ადამარ-ა ხ-ო, ადამარ-ა ხ-ოლან: ნიჯ.: ამდარ-ა ხ-უნ...), ადესივს — მიცემითის -ახ სუფიქსიანი ფუძე (ვართაშნ.: ადამარ-ა ს-ტა, ნიჯ.: ამდარ-ა ს-ტ-ა...), ხოლო ალატივისა და სუპერესივის — მიცემითის -ა

¹ -ტაჲ და -ტუხ რომ ბრუნეაველებადი ნაცვალსახელია, ეს კარგად ჩანს, კერძოდ, გენეტიკური (ნათესაობით-სუბიექტიანი) და დატიური (მიცემით-სუბიექტიანი) კონსტრუქციის წმენბში; შდრ., სახელდობრ: ბუ-ტ ა ჯ (მყოფი-მ ი ს ი) „აქვს“ აბა-ტ უ ხ (მცოდნე-მ ა ს) -რცის — იხ. ქვემ. ზმნის კონსტრუქციები.

სუფიქსიანი ფუძე (ვართ. ადამარ-ა-ჰ. ნიჯ. ამდარ-ა-ჩ, ვართ. ადამარ-ა-ლ, ნიჯ. ამდარ-ა-ლ...). აქედან -ახ||-ა ამჟამინდელ უდიურში მოქმედი, ცოცხალი აფიქსია მიცემითისა (იხ. ზემ.); -ას სუფიქსი კი ამ ფუნქციით ცალკე არ იხმარება (ამგვარი ან ამის ფარდი სუფიქსი მოეპოვებათ თვისტომ ენებს — წახურს, მუხადურს და სხვ. — შღრ., მაგალ.: ზე (ზე) — მიცემ. ზ ა ს; ვე (ვენ) — მიცემ. ვ ა ს. ისე, რომ -ახ და -ას სუფიქსთა ფონეტიკურ-მორფოლოგიური ურთიერთმიმართების საკითხი მხოლოდ უდიურის მონაცემებზე დაყრდნობით ვერ აიხსნება. ერთი კი ცხადია: -ახ და -ას სინონიმური მნიშვნელობის მორფემებია.

8. ყურადღებას იპყრობს უდიურ ბ ე ზ ი (ჩემი), ბ ე შ ი (ჩენი) და ე ქ ი (თქვენი) კუთვნილებით ნაცვალსახელთა თავიკიდური მარცვალი ბე- და -ე; ორივე ეს ელემენტი დახასიათებულია — როგორც კლას-კატეგორიის გაქვეყნებული პრეფიქსები (ივ. ჭავჭავაძის მიხედვით). ჭერჯერობით სხვაგვარი ახსნა ამ თავიკიდურ ელემენტებს არა აქვს.

9. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მოწოდებული ცნობების, კერძოდ ა. ღირის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებათა წყალობით წამოჭრილია უდიურში აკუზატივის არსებობის პრობლემა: უდიურ ბრუნვათა შორის დასახელებულია ბრალდებითი ბრუნვა (винительный падеж), რომლის მაწარმოებლად მიჩნეულია -ახ, -ეხ, -უხ, -ოხ სუფიქსები, რამდენადაც ამით გამოხატული სახელი წარმოადგენს პირდაპირ დამატებას, თუმცა ამის დასაბუთება არც ა. ღირსა და არც იმას, ვინც მის შრომებს ეყრდნობა, არ მოუცია. მანამდე ბრუნვის ეს ფორმა ა. შიფანის მიერ მიჩნეულია აფექტივად (Affectiv) და ფუნქციის მიხედვით შეფარდებულია აკუზატივთან (იხმარება სხვა ენათა აკუზატივის ნაცვალად). ფრ. მაულერი და რ. ერკერტი აღნიშნულ ფორმას აკუზატივის უწოდებენ. 3. შუხართი, მართალია, ამ ფორმას მიიჩნევს აკუზატივის მნიშვნელობისად, მაგრამ დასძენს: იგი გარკვეულ შემთხვევაში მიცემითს უტოლდება. ი. მეშჩანინოვმა საჭიროდ დაინახა, დაეყენებინა უდიური ბრალდებითი ბრუნვის შესახებ ა. ღირის მიერ მოწოდებულ ცნობათა შემოწმების საკითხი (რამდენადაც ეს ბრუნვა საერთოდ არ არის დამახასიათებელი ერგატიული კონსტრუქციის მქონე ენისთვის). ვლ. ფანჩიძემ უდიური ენის ორივე კილოს მონაცემთა მოხმობით ეს საკითხი სპეციალურად შეისწავლა და დაასკვნა, რომ აკუზატივად მიჩნეული -ახ, -ეხ, -უხ, -ოხ ფორმანიანი ბრუნვის ფორმა მიღებულია მიცემითის დიფერენციაციით და მას უწოდა ჭერ ე. შ. „აკუზატივი“, ხოლო შემდეგ — „მეორე მიცემითი“, ე. ი. ეს ბრუნვა მანც ძალაში დარჩა, როგორც პირდაპირი დამატების გამოხატველი ფორმა, თუმცა, როგორც ითქვა, მიჩნეულ იქნა მეორეულ მორფოლოგიურ მოვლენად.

ამ ენის დიალექტთა და თვისტომ ენათა სათანადო მონაცემების ერთმანეთთან შეჯერება-შედარების შედეგად ირკვევა, რომ აკუზატივად (ბრალდებით ბრუნვად), თუნდაც „ე. შ. აკუზატივად“ ან „მეორე მიცემითად“ მიჩნეული (ე. ი. პირდაპირი დამატების აღნიშვნელი) სპეციალური ფორმა უდიურს არ მოეპოვება. -ახ-ეხ, -ოხ დაბოლოებიანი ბრუნვა სინტაქსურად ისეთივე ან იმავე ფუნქციის მქონეა, როგორც -ხ თანხმოვნის გარეშე. მიცემითის -ა, -ე, -უ, ო მაწარმოებელს აქვს. ისე, რომ აკუზატივად მიჩნეული ფორმა იგივე მიცემითი ბრუნვაა. სხვანაირად რომ ვთქვათ: -ახ, -ეხ, -უხ—ოხ და -ა, -ე, -უ,—ო მაწარმოებლები ერთიმეორის ფონეტიკური ვარიანტებია: პირველი (-ახ, -ეხ, -უხ, -ოხ) სრული სახის ფორმანტია, ხოლო მეორე (ა, ე, -უ, -ო) — მისი ფონეტიკური

სახესხვაობა (გამარტივებული სახეობა); სინტაქსურად ორივე ამ ვარიანტს აქვს ერთნაირი ფუნქციები: ერთიცა და მეორეც თანაბრად გამოიყენება როგორც პირდაპირი, ისე ირიბი დამატების გამოსახატავად. შდრ., მაგალ., 1) ფასქადენ ააყანებსა მე ღარახ (ზღაბ. „რუსტამიდან“) — „მეფე გზაენის ამ ვაეს“; თანეშ-სა შეჯათანენ შოტუ... ალაღუ ბურღოლ „მიჰყავს ეშმაქს იგი... მაღალ შთაზე“ (ოთხთ.: შთ., IV, 8); 2) ვაჲ ფინე შოტუ „და ეუნებამას“ (შთ. IV. 6, 9); ვაჲ ფინე შოტლოხ (შთ. IV, 19) — „და ჰრქუა (უთხრა) „შათ“... ამასთან. ორივე ვარიანტი ერთნაირადაა გამოყენებული დროისა და ადგილის გარემოების გამომხატველ ფორმად, თანაც ერთნაირად მიუყვებას კითხვაზე: „სად — куда და где“-ს მნიშვნელობით. მაგალ.: შვარან||შვარანხ „ქალაქს“, „ქალაქში“, „ქალაქად“, გაღა||გაღა||განხ||განხუ||განხუხ „ადგილას“, „ადგილზე“...; ფაქი||ფაქიხ „ბაღს“, „ბაღში“. კაჲჲანე||კაჲჲანეხ „მინდორში“, „მინდვრად“; „ფაჲჲიხ||ფაჲჲიხხ „შემოდგომაზე“; ენე||ენეხ „ამიერიდან“...

-ახ რომ მიცემითის ფორმაა, ეს ნათლად ჩანს აგრეთვე მიცემით-სუბიექტიანი (resp. ირიბ-ობიექტიანი) ზმნებიდანაც; მაგალ.: აბა-ზახ (ვიცი), აბა-ვახ (იცი), აბა-ტუხ (იცის)...; ანდა (ნიჭური): ზახ-პუ (მაქვს), ვახ-პუ (გაქვს), ტუხ-პუ (მას აქვს). — ისე, რომ უდიურს არ მოეპოვება არც აკუ-ზატივი (ბრალდებით ბრუნვა) და არც ეგრეთწოდებული აკუზატივი, ან მეორე მიცემითი (იხ. ქვემ. სინტაქსი: დამატების ფორმები).

ზ მ ნ ა

როგორც ზემოთაც აღინიშნა, უდიური ზმნა არ ხასიათდება მორფოლოგიურ კატეგორიათა მრავალფეროვნებით. უდიურ ზმნაში სპეციალური აფიქსებით არ გამოიხატება, მაგალითად, მრავლობითი რიცხვი; მოშლილია კლას-კატეგორია; ზმნათა მხოლოდ ერთი ჯგუფის მიხედვით შეიძლება ვიმსჯელოთ გვარის კატეგორიის ჩანასახებზე და ასპექტის კატეგორიის გადმონაშთებზე; პრევერბის ხასიათის ელემენტებიც ჩანასახის სახით გვხვდება.

უდიური ზმნისათვის სისტემებში ნიშანდობლივია მხოლოდ პირისა და დრო-კილოთა ფორმების არსებობა.

უდიური ზმნა სტრუქტურულად

უდიურს მოეპოვება როგორც მარტივი, ისე რთული აგებულების ზმნები. ამათგან პირველი ჯგუფის (ე. ი. მარტივი) ზმნებს აქვთ ასეთი მოდელები:

1. ზმნები, რომელთა საყრდენად გამოყენებულია ღია ან დახურული მარცვლის სახით წარმოდგენილი პირველადი (ნეიტრალური) ფუძე-ძირი, რომელსაც მოსდევს ყველა სხვა მორფემა¹; ასეთებია, მაგალითად, აკ-, აყ-, ეწ-, ოწ-, ახა-, პოჲ-, წორო-, ბარ-, ბოშ-, გირ-, გურ-, ჩურ-, ჭურ-, ჯარ-, ეალ-, კაწ-, კუწ-, ჩუხ-, დოჲფ-, ცამ-, ღაჩ, ა-, კე-პა-, ე-, ა-, ლა||ლაჲ, ცი- ფუძე-ძირისეულ ელემენტთა შემცველი ზმნები; სახელდობრ:

¹ ამ მორფემათა გარეშე, აღნიშნული სახის ფუძე-ძირთა უმრავლესობის ლექსიკური მნიშვნელობა (სემანტიკა) აშეამდ ცოცხალი არ არის.

1) აჲ-: აჲ-ეს-უნ (დანახვა, გამოჩენა): აჲ-ნე-სა—აჲ-ნე-ესა (ჩანს...): აჲ-ნე-ცჲ (გამოჩნდა); აჲ-ელ-ალ-ლე—აჲ-ელ-ალ-ნე (გამოჩნდება, დასანახი გახდება)...

2) აჲ-: აჲ-ეს-უნ (აღება, აყვანა; გადატ. გაკვირება. გაოცება, განცვიფრება): აჲ-ნე-სა (აიღება. აიყვანება, აღება, აყვანა ხდება; უკერს. გაკვირებულთა. გაოცებულთა); აჲ-ნე-ცჲ (აღებულ იქნა, აყვანილ იქნა; გაოცდა, განცვიფრდა); აჲ-ელ-ალ-ლე (აიღება, აიყვანება; გაუკვირდება, გაოცდება. განცვიფრდება)...

3) ეწ-: ეწ-ეს-უნ (შეშრობა. მკირედ გაშრობა): ეწ-ნე-სა (მკირედ შრება): ეწ-ნე-ცჲ (მკირედ გაშრა, შეშრა); ეწ-ელ-ალ-ლე (მკირედ გაშრება. შეშრება)...

4) ოწ-: ოწ-ეს-უნ (გარეცხვა, ჩამორეცხვა): ოწ-ნე-სა (გარეცხება. ჩამორეცხება); ოწ-ნე-ცჲ (გარეცხა, ჩამორეცხა); ოწ-ელ-ალ-ლე (გარეცხება. ჩამორეცხება)...

5) ახა-: ახა-ეს-უნ (აკიდება, ზურგზე ჩამოკიდება): ახა-ნე-სა (ზურგზე ეკიდება); ახა-ნე-ცჲ (ჩამოეკიდა, აეკიდა ზურგზე); ახა-ელ-ალ-ლე (ჩამოეკიდება, დაეკიდება ზურგზე)...

6) პოჲ-: პოჲ-ეს-უნ (საკმარისობა, საკმარისად, საკმაოდ მოპოვება): პოჲ-ნე-სა—პოჲ-ნე-ესა (საკმარისია, საკმაოა, ჰყოფნის); პოჲ-ელ-ალ-ლე (საკმარისი, საკმაო იქნება, ეყოფა)...

7) წორო-: წორო-ეს-უნ (წურწურით. წვეთ-წვეთად დინება); წორო-ნე-სა (წურწურით, წვეთ-წვეთად სდის, ედინება, ჩამოდის, იღვენთება); წორო-ნე-ცჲ (წურწურით, წვეთ-წვეთად წამოვიდა, დაიწურა; ჩამოიღვენთა); წორო-ელ-ალ-ლე (წურწურით, წვეთ-წვეთად წამოვა, დაედინება; ჩამოიღვენთება)...

8) ბარ-: ბარ-ეს-უნ (ცვენა; ფანტვა; ღვრა); ბარ-რე-სა—ბარ-ნე-სა (ცვივა, იფანტება; იღვრება), ბარ-რე-ცჲ (დაცვივდა, დაიფანტა, დაიღვრა).

9) ბოშ-: ბოშ-ეს-უნ (დაფლვა, ჩაფლვა, დამარხვა): ბოშ-ნე-სა (იფლობა, იმარხება); ბოშ-ნე-ცჲ (დაიფლო, დაიმარხა); ბოშ-ელ-ალ-ლე (დაიფლობა, ჩაიფლობა, დაიმარხება)...

10) გირ-: გირ-ეს-უნ (მოგროვება, თავის მოყრა): გირ-რე-სა (გროვდება, თავს იყრის); გირ-რე-ცჲ (მოგროვდა, თავი მოიყარა); გირ-ელ-ალ-ლე (მოგროვდება, თავს მოიყრის)...

11) გურ-: გურ-ეს-უნ (წაქცევა): გურ-რე-სა (იქცევა); გურ-რე-ცჲ (წაიქცა); გურ-ელ-ალ-ლე (წაიქცევა)...

12) ჯარ-: ჯარ-ეს-უნ (წვა, ხრუტვა): ჯარ-რე-სა (იწვება, იხრუტება); ჯარ-რე-ცჲ (დაიწვა, დაიხრუტა); ჯარ-ელ-ალ-ლე (დაიწვება, დაიხრუტება)...

13) კაწ-: კაწ-ეს-უნ (წყდომა; ამოწყდომა, ხოცვა): კაწ-ნე-სა (წყდება; იხოცება); კაწ-ნე-ცჲ (გაწყდა; ამოწყდა, დაიხოცა); კაწ-ელ-ალ-ლე (გაწყდება; ამოწყდება, დაიხოცება)...

14) შამ-: შამ-ეს-უნ (კვლა): შამ-ნე-სა (იკვლება); შამ-ნე-ცჲ (დაიკლა. დაკლულ იქნა); შამ-ელ-ალ-ლე (დაიკვლება)...

15) ჟალ-: ჟალ-ეს-უნ (დუღილი, დუღება): ჟალ-ლე-სა—ჟალ-ნე-სა (დუღდება); ჟალ-ლე-ცჲ (აღუღდა, მოღუღდა); ჟალ-ელ-ალ-ლე (აღუღდება, მოღუღდება)...

16) ჭურ-: ჭურ-ეს-უნ (გრება): ჭურ-რე-სა—ჭურ-ნე-სა—ჭურ-ნე-ესა (იგრება); ჭურ-რე-ცჲ (დაიგრინა); ჭურ-ელ-ალ-ლე (დაიგრინება)...

17) ჩურ-: ჩურ-ეს-უნ (გავლა, გასეირნება ნიჭ. დიალ.: შეყვარება, სიყვარული); ჩურ-რე-სა (გაივლის, მიდი-მოდის, სეირნობს...); ჩურ-რე-ცე (გაი-არ-გამოიარა. გასეირნა...); ჩურ-ელალ-ლე (გაივლ-გამოვივლის, გასეირნებს...).

18) ჩუხ-: ჩუხ-ეს-უნ (შეკრა, ძვრომა, შეჩხვრა); ჩუხ-ნე-სა (იჩრება, ძვრე-ზა, ეჩხირება); ჩუხ-ნე-ცე (შეიჭრა, შეძვრა, შეეჩხირა); ჩუხ-ელალ-ლე (შეიჭრე-ზა, ჩაიჩრება. შეეჩრება, შეძვრება, შეეჩხირება)...

19) კუწ-: კუწ-ეს-უნ (დასკუპება); კუწ-ნე-სა (დასკუპდება); კუწ-ნე-ცე (დასკუპდა); კუწ-ელალ-ლე (დასკუპდება)...

20) ყუპ-: ყუპ-ეს-უნ (შეკუყუნვა, შეჩრა, ჩატენა); ყუპ-ნე-სა (იკუყუნება, იჩრება, ჩაიტენება); ყუპ-ნე-ცე (შეიკუყუნა, შეიჩრა, ჩაიტენა); ყუპ-ელალ-ლე (შეკუყუნება, შეიჩრება, ჩაიტენება)...

21) ღოფ-: ღოფ-ეს-უნ (სკდომა). ღოფ-ნე-სა (სკდება), ღოფ-ნე-ცე (გასკდა); ღოფ-ელალ-ლე (გასკდება)...

22) ცამ-: ცამ-ეს-უნ (წერა); ცამ-ნე-სა (იწერება); ცამ-ნე-ცე (დაიწერა); ცამ-ელალ-ლე (დაიწერება)...

23) ლაჩ-: ლაჩ-ეს-უნ (შეკვრა; გადატ. შეკავშირება); ლაჩ-ნე-სა (იკვრება; შეკავშირება ხდება); ლაჩ-ნე-ცე (შეიკრა, შეუკავშირდა); ლაჩელალ-ლე (შეიკვრება, შეკავშირდება)....

24) ჯამ-: ჯამ-ეს-უნ (გაღება, გახსნა); ჯამ-ნე-სა (იღება, იხსნება); ჯამ-ნე-ცე (გაიღო, გაიხსნა); ჯამ-ელალ-ლე (გაიღება, გაიხსნება)...

25) ჭე-: ჭე-ს-უნ—ჭე-ეს-უნ (გასვლა, გამოსვლა); ჭე-ნე-სა (გადის, გამოდის); ჭე-რე-ნე (გავიდა, გამოვიდა); ჭე-ლალ-ლე (გავა, გამოვა)...

26) ბა-ა, ბა-; ბა-ს-უნ—ბა-ეს-უნ (ნიჭ. ბა-ს-უნ—ბა-ეს-უნ) შესვლა; ბა-ნე-სა||ბა-ნე-სა (შედის), ბა-ნე-ცე||ბა-ნე-ცე (გავიდა, გამოვიდა); ბა-ლალ-ლე||ბა-ლალ-ლე (გავა, გამოვა).

27) ე-; ა-: ე-ს-უნ—ე-ეს-უნ||ე-მს-უნ (მოსვლა); ე-ნე-სა (მოდის); ა-რ-ე-ნე (მოვიდა); ე-ლალ-ლე (მოვა)...

28) თა-: თა-მს-უნ—თა-ის-უნ—თა-ეს-უნ (წასვლა); თა-ნე-სა—თა-ნე-ეს-ა (მიდის); თა-ნე-ცე (წავიდა); თა-ლალ-ლე (წავა).

29) ლამ-; ლა-: ლამ-სუნ, ნიჭ. ლა-ს-უნ—ლა-ეს-უნ (ასვლა); ლამ-ნე-სა (ადის); ლამ-ნე-ცე (ავიდა); ლამ-ლალ-ლე (ავა)...

30) ცი-: ცი-სუნ—ცი-ეს-უნ (ჩასვლა); ცი-ნე-სა (ჩადის); ცი-რე-ნე (ჩავიდა); ცი-ლალ-ლე (ჩავა)...

დასახელებულ ფუძე-ძირთა უმრავლესობის სემანტიკა (ლექსიკური მნიშვნელობა) მათზე დართული სხვა მორფემებისა თუ ფორმანტების გარეშე, ცოცხალი არ არის; სხვანაირად რომ ვთქვათ, ასეთი ფუძე-ძირები (ზოგის გამოკლებით) ცალკე ლექსიკურ ერთეულად არ იხმარება და, მაშასადამე, არ გამოხატავს რაიმე საგნობრივ მნიშვნელობას. გამონაკლისია ცამ, ლაჩ, ჯამ, რომლებსაც დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აქვთ (ცამ „ნაწერი“, „ასო-ნიშანი“, ლაჩ „შეკრული რამ“. ჯამ „ღია“). ერთი ჯგუფის ზმნებში კი (იხ. მაგალითება: §5 25-30) გვაქვს ისეთი ფუძე-ფორმები, რომლებიც გამოხატავენ ერთმანეთთან დაპირისპირებულ ადგილ-მიმართულებას. ეს ზმნები საპირისპირო ადგილ-მიმართულების მიხედვით რომ დაეაწყვილოთ, ასეთი სურათი გვექნება:

1) ე-სუნ „მო-სვლა“ — თამ-სუნ, თა-სუნ „წა-სვლა“; 2) ჭე-სუნ „გა-სვლა“ — ბამ-სუნ, ბა-სუნ, „შე-სვლა“; 3) ლამ-სუნ „ა-სვლა“ — ცი-სუნ „ჩა-

სვლა. როგორც ჩანს, ამ საყრდენ ფუძე-ძირებს ოდესღაც ადევრბიალური მნიშვნელობა ჰქონდათ და, მაშასადამე, თითოეული მათგანი ოდითგან სრული მნიშვნელობის სიტყვა იყო; ამჟამად ასეთი მნიშვნელობა დაიკარგა და ყოველმან ამგვარმა თავიკლურმა ელემენტმა სხვა ენათა პრევერბის ადგილი დაიჭირა¹.

2. ზმნები, რომელთა საყრდენად ამჟამად გამოყენებულია ერთი თანხმოვნისაგან შემდგარი ძირი, რომელსაც წინ შეზრდილი აქვს გაქვეებული სახის ერთმარცვლიანი მორფემა, ხოლო ბოლოში მოსდევს რაიმე სხვა (ცოცხალი) ფორმანტი ან ფორმანტები; ასეთებია, მაგალითად, ბა-ქ-, ბაქ-, ბი-ხ-, ბი-ყ-, ბო-კ-, ბო-შ-, ბო-ტ-, ბო-ს-, ბო-ხ-, ბო-ყ და მისთ. ფუძე-ძირთა შემცველი ზმნები, სახელდობრ:

1) ბა-ქ-² ბაქსუნ—ბაქ-ეს-უნ (ყოფა, არსებობა, გახდომა, დაბადება): ბა-ნე-ქ-სა—ბა-ნე-ქ-ეს-ა (არის ხოლმე, არსებობს, ხდება; იბადება); ბა-ნე-ქე, ბა-ნე-ქ-ი (იყო, იარსება, გახდა, დაიბადა); ბა-ქალ-ლე—ბა-ქ-ალ-ნე (იქნება, იარსებებს, გახდება; იბადება)...

2) ბა-ჭ-³ ბაჭსუნ—ბა-ჭ-ეს-უნ (შეძლება): ბა-ტუ-ქ-სა—ბა-ტუ-ქ-ეს-ა (შეუძლია, ძალუძს): ბა-ტუ-ქე, ბა-ტუ-ქ-ი (შეძლო); ბა-ქ-ალ-ტუ (შეეძლება)...

3) ბაქ-⁴ ბაქ-ეს-უნ (მჭონობა, ხელთქონა, მოპოვება): ბა-ქ-ნე-სა—ბა-ქ-ნე-ეს-ა (ხელთაა, მოიპოვება, იშოვება); ბა-ქ-ნე-ცე; ბა-ქ-ნე-ცი (ხელთ იყო, მოიპოვეს, იშოვეს); ბა-ქ-ელ-ალ-ლე (მოიპოვებენ, იშოვიან, მოიპოვება, შოვნა შესაძლებელი იქნება).

4) ბი-ხ-⁵ ბიხსუნ—ბი-ხ-ეს-უნ (შობა, დაბადება): ბი-ნე-ხ-სა—ბი-ნე-ხ-ეს-ა (შობს, ბადებს); ბი-ნე-ხ-ე, ბი-ნე-ხ-ი (შვა, დაბადა); ბი-ხ-ალ-ლე (შობს, დაბადებს)...

5) ბიხ-⁶ ბიხ-ეს-უნ (შობა-დაბადება): ბიხ-ნე-სა—ბიხ-ნე-ეს-ა (იშობა, იბადება); ბიხ-ნე-ცე, ბიხ-ნე-ცი (იშვა, დაიბადა); ბიხ-ელ-ალ-ლე (დაიბადება)...

6) ბი-ყ-⁷ ბიყსუნ—ბი-ყ-ეს-უნ (პყრობა, დაჭერა; აგება, აშენება): ბი-ნე-ყ-სა (იპყრობს, იჭერს; აგებს, აშენებს); ბი-ნე-ყ-ე, ბი-ნე-ყ-ი (იპყრო, დაიჭირა; ააგო, ააშენა, ააშენა); ბი-ყ-ალ-ლე (დაიპყრობს, დაიჭერს, შეიპყრობს; ააგებს, ააშენებს)...

7) ბი-ყ-⁸ ბი-ყ-ეს-უნ (პყრობა, დაჭერა; აგება, აშენება): ბი-ყ-ნე-სა (იპყრობენ, იჭერენ; იგება, შენდება); ბი-ყ-ნე-ცე, ბი-ყ-ნე-ცი (პყრობილ, დაჭერილ იქნა; აიგო, შენდა); ბი-ყ-ელ-ალ-ლე (პყრობილ, დაჭერილ იქნება; აიგება, აშენდება)...

8) ბო-კ-⁹ ბოკსუნ—ბო-კ-ეს-უნ (წვა, ხრუკვა), ბო-ნე-კ-ს-ა (იწვება, იხრუკე-

¹ აღსანიშნავია, რომ ასეთი ადგილ-მომართულების აღმნიშვნელი თავიკლური ელემენტები გუხედება გარდამავალ ზმნებშიაც: შდრ., მაგალ.: ბა-ჩესუნ (შეტანა, შეყვანა), ბა-საქსუნ (შევიდება, შედება) ჰე-ე-ესუნ (გაგდება, დათხოვნა), ცი-ე-ესუნ (ჩამოტანა, ჩამოყვანა), ლა-ჩესუნ (ატანა, აყვანა), ლა-ე-ესუნ (აცემა, ასხმა). თა-შ-შუნ—თაშუნ—თა-შესუნ (წალება, წაყვანა); ანგეარსავე ელემენტებს ეხედებით ისეთ ზმნებშიაც, როგორიცაა, მაგალითად, ჰე-ბაქსუნ "გადასვლა", ჰე-ჭ-ტესუნ—ჰე-ე-დესუნ "გამოვარდნა", "გამოძრობა", "გამოძრომა" და სხვ. — იხ. ქვეშ. პრევერბის ჩანასახები უღიურში.

² ნომინატიური კონსტრუქციით.

³ დატიური კონსტრუქციით.

⁴ ერგატიული კონსტრუქციით.

⁵ ნომინატიური კონსტრუქციით.

⁶ ერგატიული კონსტრუქციით.

⁷ ნომინატიური კონსტრუქციით.

ბა); ბო-ნე-ეე, ბო-ნე-ეი (დაიწვა. დაიხრუკა); ბო-კ-ალ-ლე (დაიწვება. დაიხრუკება)...
9) ბოშ: ბოშშენ—ბოშსუნ—ბო-შ-ეს-უნ (ძღომა); ბო-ნე-შშ-ა—ბო-ნე-შ-ს-ა—ბო-ნე-შ-ეს-ა (ძღება); ბო-ნე-შ-ე, ბო-ნე-შ-ი (გაძლა); ბო-შალ-ლე (გაძლებდა)...
10. ბო-ტ-¹: ბოტსუნ—ბოტსუნ—ბო-ტ-ეს-უნ (წყვეტა, ჭრა); ბო-ნე-სტა—ბო-ნე-ტსა—ბო-ნე-ტ-ეს-ა (წყვეტს; ჭრის); ბო-ნე-ტ-ე, ბო-ნე-ტ-ი (წყვიტა. გაჭრა); ბო-ტალ-ლე (გაწყვეტს, შეწყვეტს, გაჭრის, გამოჭრის)...
11) ბო-ტ-²: ბოტესუნ (წყდომა; ჭრა); ბო-ტ-ტე-სა—ბო-ტ-ნე-სა (წყდება; ჩ-რება); ბო-ტ-ტე-ცე, ბო-ტ-ტე-ცი (შეწყდა; გაიჭრა); ბო-ტ-ელალ-ლე (შეწუღება, გაიჭრება)...
12) ბო-ხ-: ბოსსუნ—ბოს-ეს-უნ (გადაგდება, გადასროლა, გადაყრა); ბო-ნე-სსა—ბო-ნე-ს-ეს-ა (აგდებს; ყრის); ბო-ნე-ს-ე, ბო-ნე-ს-ი (გადააგდო, გადაისროლა, გადაყარა); ბო-სალ-ლე (გადააგდებს, გადაყარის)...
13) ბო-ხ-³: ბოხსუნ—ბო-ხ-ეს-უნ (ხარშვა); ბო-ნე-ხსა—ბო-ნე-ხ-ეს-ა (ხარშავს); ბო-ნე-ხ-ე, ბო-ნე-ხ-ი (მოხარშა, ხარშა), ბო-ხალ-ლე (მოხარშავს)...
14) ბო-ხ-⁴: ბოხესუნ (ხარშვა); ბოხ-ნე-სა (იხარშება); ბოხ-ნე-ცე, ბოხ-ნე-ცი (მოიხარშა, იხარშა); ბოხ-ელალ-ლე (მოიხარშება)...
15) ბო-ყ-⁵: ბოყსუნ ← ბოყ-ეს-უნ (კრეფა); ბო-ნე-ყ-სა ← ბო-ნე-ყ-ეს-ა (ბკრეფს); ბო-ნე-ყ-ე, ბო-ნე-ყ-ი (მოკრიფა, კრიფა); ბო-ყალ-ლე (მოკრეფს)...
16) ბო-ყ-⁶: ბოყესუნ (კრეფა); ბო-ყ-ნე-სა ← ბო-ყ-ნე-ეს-ა (იკრიფება); ბო-ყ-ნე-ცე, ბო-ყ-ნე-ცი (მოიკრიფა); ბო-ყ-ელალ-ლე (მოიკრიფება)...

პირველი მუხლით გათვალისწინებული ზმნების კვალობაზე შეგვეძლო ეს ფუძე-ძირებიც (ბა-ქ-, ბა-ჯ-, ბი-ხ-, ბი-ყ-, ბო-კ-, ბო-შ-, ბო-ტ-, ბო-ს-, (ბო-ხ-, ბო-ყ- და მისთ.) არ დაგვეშალა და წარმოგვედგინა დიფულურად, მაგალითად, ასე: ბაქ-, ბაჯ-, ბიხ-, ბიყ-, ბოკ-, ბოშ-, ბოტ-, ბოხ-, ბოყ- და ა. შ.⁷ მაგრამ ჩვენ ეს ფუძე-ძირები მაინც დავშალეთ იმის გამო, რომ უღვლილების კერძოდ—პირის კატეგორიის წარმოების, დროს ეს ფუძეები იხლინებოდა სწორედ იმგვარად, როგორც ზემოთ წარმოვადგინეთ, ხოლო ამ ფუძე-ძირთა გახლენილ თუ დაშლილ ელემენტთა შორის მოექცევა ხოლმე პირის ნიშანი. რაც თავის მხრივ იწვევს ზოგიერთი (ალტერნაციული) საკითხის დასმას; სახელდობრ, ასე: ან აქაც პირველ მუხლში დასახელებულ (აკ, აყ, ეწ, ოწ, ახა. ბარ. ბოშ, გირ, ჭარ და მისთ.) ფუძეთა მსგავსად გვაქვს პირველადი (ნეიტრალური, წმინდა) ფუძეები, რომლებშიც პირის ნიშანი მოექცევა ხოლმე ინფიქსაციის შედეგად; ან არა-და, აქ გვაქვს ორი მორფემისაგან შემდგარი ფუძეები, სადაც პირველი მორფემა (ბა-, ბი-, ბო- და მისთ. მარცხლის სახით წარმოდგენილი თავ-

¹ ერგატული კონსტრუქციით.

² ნომინატიური კონსტრუქციით.

³ ერგატული კონსტრუქციით.

⁴ ნომინატიური კონსტრუქციით.

⁵ ერგატული კონსტრუქციით.

⁶ ნომინატიური კონსტრუქციით.

⁷ ისევე, როგორც ზემოთ ჩამოთვლილ ზმნათაგან ზოგიერთ გარდაუვალ (res.) ენებით ვვარის შინაარსის) ზმნაში. შდრ.: ბაქ-ნე-სა (მოიპოვება), ბოხ-ნე-სა (იხადება), ბიყ-ნე-სა (იკრეფენ, იპყრობენ), ბოტ-ტე-სა—ბოტ-ნე-სა (წყდება, იჭრება), ბოხ-ნე-სა (იხარშება) და მისთ.

კილური ელემენტი) გენეტურად ფორმანტია, ხოლო ამისი მიმყოლი მეორე მორფემა (ერთი თანხმოვანი ან ერთი მარცვლი) წარმოადგენს ძირისეულ ელემენტს. პირიან ფორმებში ამ ორ მორფემას შორის მოქცეული ელემენტი კი სხვა პრეფიქსად გამოყენებული პირის ნიშანია. დანარჩენი მორფემები თუ ფორმანტები სხვადასხვა ფუძე-ფორმაში მოსდევნენ აქ დასახელებულ ს ა ყ რ დ ე ნ ფუძე-ძირს (იხ. ზემ. ნიმუშები. სხვა მაგალითები დასახელებული იქნება ქვემოთ ზმნის ამა თუ იმ მორფოლოგიურ კატეგორიაზე მსჯელობის დროს).

ორივე ეს (ერთმანეთის საპირისპირო) განმარტება სწორი მოგვეჩვენება იმის-და მიხედვით, თუ რა თვალსაზრისზე დავდგებით. წმინდა სტრუქტურული ანალიზის საფუძველზე (სინქრონულად თუ მიუდევებით ამ ფაქტს) ამ განმარტებათაგან პირველი (საყრდენ ფუძე-ძირთა ერთმარცვლიანობა) უნდა იყოს სწორი: მაგრამ, თუ დავეყრდნობით მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ უდიურს ინფიქსები არ მოეპოვება, ამასთან, უდიური ენის ამ მასალას თუ შევუდარებთ თვისტომ ენათა სათანადო მონაცემებს, მაშინ შეიძლება მეორე განმარტება მოგვეჩვენოს უფრო სწორად (რომ აქ გვაქვს ერთთანხმოვანი ძირი, რომელსაც თავიღურ ელემენტად შეზღვილი აქვს რაღაც ფორმანტი)!

მეორე ჯგუფის (ე. ი. კომპოზიტი) ზმნების მოდელები კი ასეთია:

1. კომპოზიტი-ზმნები, რომელთა პირველი შემადგენელი ნაწილია სახელია წმინდა (მარტივი) ფუძე, რომელსაც ერთის მეშველი ზმნა — ამასთან ისე, რომ ცალ-ცალკე ორივე ეს ნაწილი ცოცხალი ლექსიკური ერთეულია. ასეთი ზმნებია, მაგალითად: ა შ ბ ე ს უ ნ „მუშაობა“ (ა შ „საქმე“, ბ ე ს უ ნ „კეთება“), შ ე ლ ბ ე ს უ ნ „მეურნალობა“, „მორჩენა“, „გამოჯანმრთლება“, (შ ე ლ „კარგი“, ბ ე ს უ ნ „კეთება“), ბ ა რ ბ ე ს უ ნ „ღარიგება“, „ღანაწილება“, „ჩამორიგება“ (ბ ა რ „წილი“, ბ ე ს უ ნ „კეთება“), ჯ ო კ ბ ე ს უ ნ „გაყოფა“, „განაწილება“ (ჯ ო კ „წილი“, „გამონაყოფი“, „ცალკე“, ბ ე ს უ ნ „კეთება“)...; ო ხ ფ ე ს უ ნ „ვარცხნა“ (ო ხ „სავარცხელი“, ფ ე ს უ ნ „თქმა“, „ქმნა“), ა ჩ ი ფ ს უ ნ — აჩი-ფესუნ „თამაშობა“ (ა ჩ ი „თამაში“, ფ ს უ ნ — ფ ე ს უ ნ „თქმა“, „ქმნა“), ც ა მ ფ ე ს უ ნ „წერა“ (ც ა მ „ნაწერი“, „ღამწერლობა“, ფ ე ს უ ნ „თქმა“...), გ ო ლ ო შ ფ ე ს უ ნ „ცეკვა танцевать“ (გ ო ლ ო შ „ცეკვა .танец“, ფ ე ს უ ნ „თქმა“), შ ე ლ ბ ა ქ ს უ ნ „გამოჯანმრთლება“, მ ა ლ ფ ე ს უ ნ „მღერა“ (მ ა ლ „სიმღერა“, ფ ე ს უ ნ „თქმა“), ა მ თ ფ ე ს უ ნ (ა მ თ „სიტყვა“¹, ფ ე ს უ ნ „თქმა“)...; შ ე ლ ბ ა ქ ს უ ნ „მორჩენა“, „გამოჯანმრთლება“ (შ ე ლ „კარგი“, ბ ა ქ ს უ ნ „ყოფნა“, „გახდომა“), ა ბ ა ბ ა ქ ს უ ნ „გაგება“, „შეტყობა“ (ა ბ ა „მკოდნე“, ბ ა ქ ს უ ნ „გახდომა“, „ყოფნა“), ჳ ო ჳ ბ ა ქ ს უ ნ „გაწითლება“ (ჳ ო ჳ „წითელი“, ბ ა ქ ს უ ნ „გახდომა“, „ყოფნა“), ზ ო მ ბ ბ ა ქ ს უ ნ „დასწავლა“, „მეცადინეობა“ (ზ ო მ „მიჩვეული“, „ნაეარჯიშევი“, ბ ა ქ ს უ ნ „გახდომა“, „ყოფნა“), ბ უ ჯ ბ ა ქ ს უ ნ „გავსება“, „ამოვსება“ (ბ უ ჯ „სავსე“, ბ ა ქ ს უ ნ „გახდომა“), მ უ ა ე ბ ა ქ ს უ ნ „გახარება“ (მ უ ა ე „ლალი“, „მზიარული“,

¹ ამის თაობაზე ვრცელი მსჯელობა, რასაკვირველია, სცილდება ამ წიგნში აღძრულ საკითხთა ფარგლებს, ამიტომაც, ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში საკმარისი უნდა იყოს განსხვავებულ თვალსაზრისთა მიხედვით საკითხის შხოლოდ ამგვარი დასმა.

² ნასესხები სიტყვაა თურქულ-აზერბაიჯანულიდან.

ბ ა ქ ს უ ნ „განდობა“, „ყოფნა“, კ ა პ-ბ ა ქ ს უ ნ „დამალვა“, „გაქრობა“ (კ ა პ „დამალული“, „გამქრალი“, ბ ა ქ ს უ ნ „გახდობა“, „ყოფნა“)...

2. კომპოზიტი-ზმნები, რომელთა პირველი შემადგენელი ნაწილია სახელის წმინდა (მარტივი) ფუძე, რომელსაც ერწყმის მეშველი ზმნა, ამასთან ისე, რომ აღნიშნული სახელური ფუძე ცოცხალი სიტყვაა, ხოლო ზმნური ნაწილი — არა (ცალკე აღარ იხმარება): ასეთებია, მაგალითად: ე ო ლ-დ ე ს უ ნ „დაცობა“ (ე ო ლ „საცობი“, დ ე ს უ ნ-?)¹; თ ო გ-დ ე ს უ ნ „გაყიდვა“ (თ ო გ „ფასი“ დაე-ს უ ნ-?) ა ჩ ი ს ტ უ ნ—ა ჩ ი ს ტ უ ნ—ა ჩ ი დ ს უ ნ—ა ჩ ი დ ე ს უ ნ „ათამაშება“, „გათამაშება“ (ა ჩ ი „თამაში“, დ ე ს უ ნ-?) უ ხ ლ ე ს-დ ე ს უ ნ „დაღვივება“ (უ ხ ლ ე ს „სმა“, დ ე ს უ ნ-?), უ ქ ე ს-დ ე ს უ ნ „კმევა“ (უ ქ ე ს „კმა“, დ ე ს უ ნ-?)¹...

3. კომპოზიტი-ზმნები, რომელთა პირველი შემადგენელი ნაწილია ნეიტრალური (წმინდა) ფუძე, რომელსაც ერწყმის მეშველი ზმნა—ამასთან ისე, რომ ამ კომპონენტთაგან პირველი (შესაძლოა, სახელური ფუძე) დღეს ცოცხალი სიტყვა არ არის, ხოლო მეორე (ზმნური ფუძე-ფორმა), როგორც ცოცხალი ლექსიკური ერთეული, ცალკეც იხმარება. ასეთებია, მაგალითად ბ ა ფ ს უ ნ—ბ ა ფ-ფესუნ „ჩახხმა“, „ჩაყრა“ (ბ ა-? ფესუნ „თქმა“), ც ი ფ ს უ ნ—(ცი-? ფესუნ „თქმა“), ა ხ ა-ფ ს უ ნ—ახა-ფესუნ „აქიდება“ (ა ხ ა-? ფესუნ „თქმა“), კ ა ხ-ფ ე ს უ ნ „ხმის გაცემა, ამოღება“, „კრიზისის დაძვრა“ (კ ა ხ-? ფესუნ „თქმა“), ფ უ რ-ფესუნ „ფერენა“ (ფ უ რ-?, ფესუნ „თქმა“), ქ ი შ-ფ ე ს უ ნ „წათლა“, „გათლა“ (ქ ი შ-?, ფესუნ „თქმა“), შ ა მ-ფ ე ს უ ნ „დაკვლა“ (შ ა მ-?, ფესუნ „თქმა“), კ ა წ-ფესუნ „გაწვევტა“, „ამოწვევტა“ (კ ა წ-? ფესუნ „თქმა“), მ ა ს-ფესუნ „განიავება (მარცვლეულისა)“, „განიავებით გასუფთავება მარცვლეულისა სარეველები-საგან“, (მ ა ს-?, ფესუნ „თქმა“), ყ უ ჭ-ფესუნ „ყლაპვა“ (ყ უ ჭ-?, ფესუნ „თქმა“), კ ა ლ-ფ ე ს უ ნ „დაძახება“, „წაქითხვა“, „სწავლა“ (კ ა ლ-?, ფესუნ „თქმა“). კ ა კ-ფ ე ს უ ნ „არჩევა“, „ამორჩევა“ (კ ა კ-?, ფესუნ „თქმა“), კ ო ა კ-ფ ე ს უ ნ „დახაყვა“. „დაბეგვა“ (კ ო ა კ-?, ფესუნ „თქმა“), წ ა რ-ფ ე ს უ ნ „დაყვირება, წამოყვირება (დასატუქსავად)“, „ხმამაღლა შენიშვნის მიცემა“ (წ ა რ-? ფესუნ „თქმა“), ე ი ლ-ფ ე ს უ ნ „არევე-დარევა (ხალხისა, ხმებისა...“), „არეულობა“ (ე ი ლ-?, ფესუნ „თქმა“)...

4. კომპოზიტი-ზმნები, რომელთა ორივე შემადგენელი ნაწილი — პირველადი (შესაძლოა, სახელური) ფუძე და მისი მიმყოლი ზმნური ფუძე-ფორმა ცალ-ცალკე ცოცხალ ლექსიკურ ერთეულს არ წარმოადგენს, ხოლო ერთად, ერთმანეთთან შერწყმის შედეგად, წარმოქმნის ერთნებიან ზმნას, ასეთებია, მაგალითად: ო წ-კ ე ს უ ნ „რეცხვა“, ბ ა ს-კ ე ს უ ნ „წოლა“, ბ ა თ-კ ე ს უ ნ „დაღუპვა“, უ ს-კ ე ს უ ნ „გაზომვა“, „არწყვა“; გ უ რ-დ ე ს უ ნ „წაქცევა“, ჩ უ რ-დ ე ს უ ნ „შეჩრება“, „გაჩერება“, „დაყენება“, ჭ უ რ-დ ე ს უ ნ „მოგრება“, „მოღრეცა“; უ რ-ტ ე ს უ ნ „დაძახვა“, ტ ი-ტ ე ს უ ნ „გაქცევა“; ს ა ქ ს უ ნ—ს ა-ქ ე ს უ ნ „დაგდება“, „დანარცხება“, ჩ უ ქ ს უ ნ—ჩ უ ქ ე ს უ ნ „მოწყვეტა“, „მოგლეჯა“; ბ უ რ-კ ე ს უ ნ—ბ უ რ-ხ ე ს უ ნ „დაწყება“, ქ ა რ-ხ ე ს უ ნ „ცხოვრება“, ბ ე რ-ხ ე ს უ ნ „ფქვა“; ბ ო მ-ყ ს უ ნ ← ბ ო მ-ყ ე ს უ ნ (ნიჯურ. დიალ.; ჰაფე-ყ ს უ ნ ← ჰაფე-ყ ე ს უ ნ) „კრეფა“...

¹ იმ ზმნაში, რომლის კომპონენტთაგანი ცალკე აღარ იხმარება, დაესმის კითხვის ნიშანი, ხოლო ცოცხალ ლექსიკურ ნაწილს ყოველთვის (გამეორების შემთხვევაშიც) ახლავს თარგმანი.

5. კომპოზიტი-ზმნა. რომელიც შედგება წარმოებული სახელისა და მეშვე-
ლი ზმნისაგან ან ადვერბიალური სიტყვისა და მეშველი ზმნისაგან: ასეთებია.
მაგალითად: ა ზ ა რ უ-ბ ა ქ ს უ ნ „აეად გახდომა“ (ა ზ ა რ უ—აზარ-უ—აზარ-ლუ
„სნეულებიანი“, „ჭირიანი“; აზარ „აეადმყოფობა“. „სნეულება“. „ჭირი“: ბ ა ქ-
ს უ ნ „ყოფნა“, „გახდომა“); ო ყ ა ლ უ-ბ ა ქ ს უ ნ „დადაბლება“. „დამცირება“
(ოყალუ „დაბალი“ — ოყა „დაბლა“, „ძირს“: ბ ა ქ ს უ ნ „ყოფნა“. „გახდომა“):
ფ შ ე ხ-თ ა მ ს უ ნ „გათხოვება“ (იშეხ „ქმარს“ — იშუ „ქმარი“. „კაცი“: თ ა მ-
ს უ ნ „წასვლა“); ნ ე კ ა ხ-ე ს უ ნ „დაძინება“ (ნეპახ „ძილს“. „ძილში“ — ნე?
„ძილი“; ესუნ „მოსვლა“); ალა-ბაქსუნ „აწევა“, „აზიდვა“, „აღმართვა“. „ადგო-
მა“, „ზე-ზე წამოქრა“ (ალა „მალლა“, „ზემოთ“ + ბაქსუნ); ოყა-ბაქსუნ „დაწევა“
„ჩაშვება“ (ოყა „დაბლა“, „ქვემოთ“ + ბაქსუნ)...

პ ი რ ი ს კ ა ტ ე მ ო რ ი ა

პირის მაწარმოებლები, მათი ხასიათი და ადგილი უდიუთ ზმნაში

უდიუთი ზმნისათვის დამახასიათებელია პირის ფორმათა სისტემა. ამასთან
აქ ენის ზმნაში აღინიშნება მხოლოდ ერთი (მოქმედი) პირი სამი პოზიციით:
პირველი, მეორე და მესამე (მხოლოდობითი და მრავლობითი რიცხვისა).

უდიუთი ზმნა ხასიათდება პირის გამოხატვის ოთხი (resp. სამი) სისტემით.
სახელდობრ, სუბიექტი დაისმის: 1) სახელობით ბრუნვაში (გარდაუვალ ზმნებ-
თან), 2) ერგატიულ ბრუნვაში (გარდამავალ ზმნებთან), 3) მიცემით ბრუნვაში
(აღქმა-მგრძნობელობის გამოხატველ ზმნებსა) და 4) ნათესაობით ბრუნვაში,
(მქონეობის გამოხატველ, პოსესიური წყობის ზმნებთან).

ყველა ამ შემთხვევაში სამივე პ ი რ ი ს მაწარმოებელი წარმოშობით უკვე-
შირდება შესაბამისი პირის ნაცვალსახელებს და წარმოგვიდგება ამ სახით:

1. გარდაუვალ და გარდამავალ (ნომინატიური და ერგატიული კონსტრუქ-
ციის) ზმნებში¹:

მხოლ. რ. I პ. ზუ||—ზ

II პ. ნუ||—ნ

III პ. ნე

მრავლ. რ. I პ. მან

II პ. ნან

III პ. ყუნ

მაგალითად: 1) ბუ-ზუ||—ბუ-ზ (ვარ), ბუ-ნუ||—ბუ-ნ (ხარ), ბუ-ნე (არის);
ბუ-მან (ვართ), ბუ-ნან (ხართ), ბუ-ყუნ (არიან).

2) ბი-ზუ||—ბი-ზ (ვაკეთე), ბი-ნუ||—ბი-ნ (აკეთე), ბი-ნე (აკეთა); ბი-მან
(ვაკეთეთ), ბი-ნან (აკეთეთ), ბი-ყუნ (აკეთეს)...

¹ გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნებში მოქმედი პირი აღინიშნება ერთნაირად: სხვა-
ნაირად რომ ვთქვათ: ერგატიუში (მოთხრობითში) და ნომინატიუში (სახელობით ბრუნვაში).
დასმული ქვემდებარე ერთი და იმავე მორფემით გამოიხატება.

2. აღქმა-მგრძობელობის გამომხატველ (დატიური კონსტრუქციის) ზმნელები:

ზოლ. რ. I პ. ზაბ—||ზა
II პ. ვაბ—Iვა
III პ. ტუბ—||ტუ

III პ. ყობ—||ყო
II პ. ვაბ → || ვაა
III პ. ყობ—||ყო

მაგალითად: 1) აბა-ზაბ—||აბა-ზა (ვიცი), აბა-ვაბ—||აბა-ვა (იცი), აბა-ტუბ—
→ || აბა-ტუ (იცის); აბა-ააბ → || აბა-აა (ვიცი), აბა-ვააბ ← || აბა-ვაა (იცი), აბა-
ყობ—||აბა-ყო (იციან).

2) ბა-ზა-ქსა (შემიძლია), ბა-ვა-ქსა (შეგიძლია), ბა-ტუ-ქსა (შეუძლია);
ბა-აა-ქსა (შეგიძლია), ბა-ვაა-ქსა (შეგიძლიათ), ბა-ყო-ქსა (შეუძლიათ).

ან კიდევ: ბუ-ზა-ყსა (მიყვარს), ბუ-ვა-ყსა (გიყვარს), ბუ-ტუ-ყსა (უყვარს);
ბუ-აა-ყსა (გიყვარს), ბუ-ვაა-ყსა (გიყვართ), ბუ-ყო-ყსა (უყვართ).

3) მქონეობის (ქონება-ყოლის) გამომხატველ (გენეტიური კონსტრუქციის) ზმნელები:

ზოლ. რ. I პ. ბეზი||—ბეზ
II პ. ვი
III პ. ტაა||—ტა

მრავლ. რ. I პ. ბეზი||—ბეზ
II პ. ეფი||—ეფ
III პ. ყოა||—ყო

მაგალითად: 1) ბუ-ბეზი||—ბუ-ბეზ (მაქვს, ბუ-ვი (გაქვს), ბუ-ტაა—ბუ-ტა
აქვს); ბუ-ბეზი||—ბუ-ბეზ (გვაქვს) ბუ-ეფი—ბუ-ეფ (გაქვთ), ბუ-ყოა—||ბუ-ყო
(აქვთ).

2) უმუდ-ბეზ-ბუ (იმედი მაქვს), უმუდ-ვი-ბუ (იმედი გაქვს) უმუდ-ტა-ბუ
(იმედი აქვს); უმუდ-ბეზ-ბუ (იმედი გვაქვს), უმუდ-ეფ-ბუ (იმედი გაქვთ), უმუდ-
ყო-ბუ (იმედი აქვთ)...

ამ სქემებიდან და მაგალითებიდან ჩანს, რომ ყველა კონსტრუქციის ზმნაში
უოელი პირისთვის (ზოგი შემთხვევის გამოკლებით) ორვარიანტიანი ნიშანი გა-
მოიყენება: სრული და გამარტივებული (ბოლოში რომელიმე ელემენტმოკვე-
ცილი).

ეს პირის ნიშნები, როგორც ზემოთაც ითქვა, გენეტიურად ამა თუ იმ ბრუნ-
ვაში დასმული პირის ნაცვალსახელებია. ეს თვალსაჩინო გახდება, თუ ამ მა-
წარმოებლებს შესაძარებლად სათანადო პირის ნაცვალსახელთა ბრუნვის ფორ-
მებს მიუყენებთ:

ზოლ. რ.

I პირი: სახ. ზ უ „მე“
ერგ. ზ უ
მიც. ზ ა ხ||—ზ ა

ბუ-ზ უ „ვარ“ (=მყოფი-მე)
ბი-ზ უ „ვაკეთე“ (=მკეთებელი-მ ე)
აბა-ზ ა ხ||—აბა-ზ ა „ვიცი“ (=მცოდნე-
მ ე)

ნათ. ბ ე ზ ი||—ბ ე ზ

ბუ-ბ ე ზ ი||ბუ-ბ ე ზ „მაქვს“ (=მყოფი-
ჩ ე მ ი)

მრავლ. რ.

სახ. მ ა ნ „ჩვენ“
ერგ. მ ა ნ

ბუ-მ ა ნ „ვართ“ (=მყოფი-ჩ ე ე ნ)
ბი-მ ა ნ „ვაკეთეთ“ (=მკეთებელი-
ჩ ე ე ნ)

მიც. ა ა ხ||—ა ა

აბა-აახ|| — აბა-აა „ეით“ (=მცოდ-
ნე-ჩ ე ე ნ)

ნათ. ბ ე შ ი||—ბ ე შ

ბუ-ბ ე შ ი||—ბუ-ბ ე შ „გაქეს“ (=მყოფი-
ჩ ე ე ნ)

მხოლ. რ.

II პირი: სახ. უ ნ „შენ“

ბუ-ნ უ „ხარ“ (=მყოფი-შ ე ნ)

ერგ. უ ნ

ბი-ნუ „აკეთე“ (=მკეთებელი-შენ)

მიც. ვ ა ხ||—ვ ა

აბა-ვა ა ხ||—აბა-ვა „იცი“ (=მცოდნე-
შ ე ნ)

ნათ. ვ ი

ბუ-ვ ი „გაქეს“ (=მყოფი-შ ე ნ ი)

მრავლ. რ.

სახ. ვ ა ი ნ || ე წ ა ი ნ „თქვენ“

ბუ-ნ ა ნ „ხართ“ (=მყოფი-თ ქ ე ე ნ)

ერგ. ვ ა ი ნ || ე წ ა ი ნ

ბი-ნ ა ნ „აკეთეთ“ (=მკეთებელი-
თ ქ ე ე ნ)

მიც. ვ ა ი ხ → ვ ა ი ე წ ა ი ხ → ე წ ა ი ხ

აბა-ვა ი ხ || აბა-ვა ი „იცი“ (=მცოდ-
ნე-თ ქ ე ე ნ)

ნათ. ე წ ი → ე წ ე

ბუ-ე ქ ი ||—ბუ-ე ქ „გაქეთ“ (=მყოფი-
თ ქ ე ე ნ ი)

რამდენადმე განსხვავებულია ორსავე რიცხვში დასმული მეორე პირის ნიშანი და ამისი შესაბამისი ნაცვალსახელი: შდრ. უნ „შენ“ და ბუ-ნუ „ხარ“; აი, ეწაი „თქვენ“ და ბუ-ნან „ხართ“... პირველ შემთხვევაში ფონეტიკური პროცესის (ხმოვნისა და თანხმოვნის გადასმის) შედეგად მიღებული ცვლილება აშკარა არის და, მაშასადამე, მათი ფარდობაც სარწმუნოა. მაგრამ ასეთივე ფარდობა არ ჩანს მეორე შემთხვევაში, — მრავლობით რიცხვში: შდრ. ვაი ნ || ეწაი „თქვენ“ — ნან — II პ. ნიშანი მრავლ. რიცხვში. როგორც ჰგავს, ზმნაში პირის ნიშნად გამოყენებული -ნან ძველ უდიურში ცალკე პირის ნაცვალსახელადაც იხმარებოდა, ხოლო შემდეგ შეეწარდა რა ზმნის ფუძეს პირის მაწარმოებლად, დაკარგა დამოუკიდებელი ლექსიკური მნიშვნელობა¹; მისი, როგორც ნაცვალსახელის, ადგილი დაიკირა (ალბათ ოდითგანვე სინონიმად ხმარებულმა), ვაი ნ || ეწაი (თქვენ) ნაცვალსახელმა. სხვა (დატიური, პოსესიური წყობის) ზმნებში მიცემითისა და ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით პირის ნიშნად ამ ნაცვალსახელთა გამოყენება თვალსაჩინოა (იხ. ამ პირის ნიშანთა სქემა და გამოყენების ნიმუშები).

ამჟამინდელი მდგომარეობის მიხედვით სურათი კიდევ უფრო დაბნელებულია მხოლოდობითი და მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის ფორმებში — ე, ტ უ ხ, ტ ა ე (მხოლ. რ.), ყ უ ნ, ყ ო ხ, ყ ო ა (მრავლ. რ.) მორფემებში. ეს ელემენტები პირის ნაცვალსახელის მნიშვნელობით ცალკე არ იხმარებიან, მაგრამ ბრუნვათა მიხედვით მათი ცვლის ხასიათი სარწმუნოს ხდის იმას, რომ აქაც პირველი

¹ შდრ. არჩიბული ნენ, რომელიც ექსკლუზიურ „ჩენ“ ნაცვალსახელად გამოიყენება ინკლუზიურ ნენტუს-საპირისპიროდ (ო. კახაძე).

და მეორე პირის ნაცვალსახელთა მსგავსად უნდა გვექონდეს ისეთი მაწარმოებელი, რომელიც წარმოშობით უკავშირდება ბრუნეაცვალებად ნაცვალსახელს.

შდრ.

მხოლ. რ.

სახ. შე-ნ-ო-^{*}შე-ნე-ო „იგი“

ბუ-ნე „არის“ (=მყოფი-ი გ ი)

ერგ. შე-ტის

ბ ი-ნე „აკეთა“ (=მკეთებელი-ი გ ი)

მიც. შე-ტუხ||—შე-ტუ

აბა-ტუხ||—აბა-ტუ „იცის“ (=მცოდნე-მ ა ს)

ნათ. შე-ტაჟ||—შე-ტა

ბუ-ტ ა ჟ||—ბუ-ტა „აქვს“ (=მყოფი-მ ი ს ი)

მრავლ. რ.

სახ. შე-ნ-ო-რ

ბუ-ყუნ „არიან“ (=მყოფი-ი ს ი ნ ი)

ერგ. შე-ტლონ^{*}—შე-ტ-უხ-ენ

ბი-ყუნ „აკეთეს“ (=მკეთებელი-ი ს ი ნ ი)

მიც. შე-ტლოხ^{*}—^{*}შე-ტ-უხ-ახ

აბა-ყოხ „იციან“ (=მცოდნე-მ ა თ)

ნათ. შე-ტლოჟ^{*}—^{*}შე-ტ-უხ-აჟ

ბუ-ყოჟ „აქვთ“ (=მყოფი-მ ა თ ი)

აღნიშნული ნაცვალსახელისა და ზმნის ერთმანეთთან შეფარდებული ეს ფორმები მწყობრად გვიჩვენებენ, რომ მესამე პირიც გამოიხატება ბრუნეაცვალეზადი ნაცვალსახელით, ოღონდ ისე, რომ 1) პირველი და მეორე პირის მსგავსად, აქაც სახელობითისა და ერგატიულ ბრუნეაში დასმული ქვემდებარის პირის ნიშანი არ არის დიფერენცირებული: ორივე გადმოიცემა წრფელობითი ბრუნევის ფორმით (ფუძის სახით) წარმოდგენილი ნე (მხოლ. რ.) და ყუნ (მრავლ. რ.) ნაცვალსახელით, შდრ. შენო არე-ნე . ის მოვიდა“ და შეტინ ბი-ნე „მ ა ნ აკეთა“; შენორ არე-ყუნ „ი ს ი ნ ი მოვიდნენ“ და შეტლონ ბი-ყუნ „მათ აკეთეს“... 2) შეზღავრდებულ დასახელებულ ნაცვალსახელში, ერთი მხრივ, მიცემითის -ტუხ||—ტუ მორფემა (შე-ტ უ ხ||—შე-ტ უ „მას“) და ზმნაში პირის ნიშნად გამოყენებული -ტუხ||—ტუ მორფემა (აბა-ტ უ ხ||აბა-ტ უ „იცის“, ბუ-ტუ-ყსა „უყვარს“, ილა-რი-ტუ-მსა „აციებს“, ბა-ტუ-ქსა „შეუძლია“) და, მეორე მხრივ, იმავე ნაცვალსახელში ნათესაობითი ბრუნევის -ტაჟ||—ტაჟ მორფემა (შე-ტაჟ||—შე-ტა „მის“, „მისი“) და პირის ნიშნად გამოყენებული -ტაჟ—||—ტა მორფემა (ბუ-ტაჟ||—ბუ-ტა „აქვს=მყოფი-მისი“) ერთი და იგივე ელემენტია, რაც თავის მხრივ ეტიმოლოგიურად უკავშირდება უდიურშივე ცალკე ლექსიკურ ერთეულად ხმარებულ ტე („ის“) ნაცვალსახელს.

სახელობითისა და ერგატიულ ბრუნეაში დასმული მესამე პირის მხოლ. რ. ნე მაწარმოებელი კი ცალკე ნაცვალსახელად ამჟამინდელ უდიურში არ იხმარება. ამისი ანარეკლი უნდა იყოს ისევე ზოგი სახელის მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნევის საწარმოებლად გამოყენებული -ნუხ||—ნუ (მიც. ბრ.) და -ნაჟ||—ნა (ნათ. ბრ.) მორფემები (მაგალ.: ცაც-ნუხ||—ცაც-ნუ „ეკალს“, ცაც-ნაჟ||—ცაც-ნა „ეკლისა“—ცაც „ეკალი“...)¹. — შდრ. ტე ნაცვალსახელსაგან ნაწარმოები -ტუხ||—ტუ და -ტაჟ||—ტა მორფემები.

გასარკვევი რჩება მრავლობითში; დასმული მესამე პირის ყუნ, ყოხ||—ყო,

¹ შდრ. აქვლური ლე („ის“ მალა მყოფი), ლეზიური ვ ი-ნ ი („იგი“, „ის“—მალა მყოფი). ისტორიულად უდიური ნე კმ აღულურ და ლეზიურ ნაცვალსახელთა ფარდი უნდა იყოს.

ყოფა||—ყო მარჯამობლის საკითხი. ეს ელემენტებიც რომ ოდინდელი ბრუნვა-ცვალებადი სიტყვებია. ამას თავად მათი გაფორმება და ამა თუ იმ კონსტრუქციის ზმნაში გამოყენება გვიჩვენებს: 1) ყუნ — სახელობითსა და ერგატივში დასმული სუბიექტის პირისათვის, 2) ყოხ||—ყო — მიცემითში დასმული სუბიექტის resp. *ობიექტის პირის გამოსახატავად, ხოლო 3) ყოფ||—ყო მქონეობის გამოხატველ (პოსესიური წყობის) ზმნაში. ამ კონსტრუქციების მიხედვით მრავლობით რიცხვში დასმული მესამე პირის მარჯამობლის (resp. *ნაცვალსახელის) ბრუნება პარადიგმის სახით ასე წარმოგვიდგება:

- სახ. ყ უ-ნ (*ისინი)
 ერგ. ყ უ-ნ (*ისინი resp. მათ)
 მიც. ყ ო||—ყოხ—*ყუ-ახ (*მათ)
 ნათ. ყ ო||—ყოფ—*ყო-ი—**ყუ-აი (*მათი).

ამ ფორმათა მიხედვით ბოლოკიდურ ელემენტთა ფუნქციები ასე ნაწილდება: -ნ წარმოადგენს ისეთ ელემენტს, რომელიც თავდაპირველი მნიშვნელობის მიხედვით გამოიყოფა როგორც სუფიქსი-დეტერმინანტი (შდრ.. ერთი მხრივ, ყ უ-ნ, ხოლო, მეორე მხრივ, ზუ—*ზუ-ნ „მე“, უნ—ჰუ-ნ „შენ“, შე-ნ-ო „ის“. — იხ. ზემ. პირის ნაცვალსახელები). -ხ—ახ მიცემითი ბრუნვის სუფიქსია, ხოლო -ფ(—ფ)—აფ(—აფ) — ნათესაობითისა (იხ. ზემ. სახელთა ბრუნება). მასასადამე, ამ შემთხვევაშიც უნდა გვქონდეს რაღაც ისეთი ფუძე (ყუ), რომელიც ი ბ რ უ ნ ე ის (დაირთავს ნათესაობით და მიცემით ბრუნებათა ნიშანს), ანდა ფ ო რ მ დ ე ბ ა (სახელობითში, ერგატივში) სადეტერმინაციო სუფიქსით¹.

ამგვარად, გვეძლევა მწყობრი სურათი იმისა, რომ უდიდურ ზმნაში გამოხატული სამივე პირის მარჯამობელი წარმოშობით ბრუნვაცვალებადი ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ი ა.

ამ ბრუნვაცვალებად ნაცვალსახელთა პირის ნიშნად გამოყენების ადგილი ზმნაში ასეთია: 1) სტატიკურ ზმნებში ყოველთვის ბოლოსაა, მაგალითად: ბუ-ნე (არის), არცი-ნე (ზის), არცი-თე-ნე (არ ზის); ბასკი-ნე (წევს); ჩურფი-ნე (დგას)... 2) დინამიკურ (გარდაუვალ და გარდამავალ) ზმნათა ფუძეში გამოიყენება სხვადასხვა ადგილას; მაგალითად, ასე: 1) ბა-ნე-ქსა (არის ხოლმე; ხდება), ჰე-ნე-ბაქსა (გადადის); ე-ნე-სა (მოდის), თე-ნე-ესა (არ მოდის); აშ-ნე-ბსა (მუშაობს), თე-ნე-აშბესა (არ მუშაობს); ყუჰ-ნე-სა (იჭყუნება), ბოხ-ნე-სა (იხარშება), ჩუჰ-ნე-სა (წყდება), აზარუ-ნე-ბაქსა (ავალ ხდება, ავალდება); ანდა; 2) ჩუ-ნე-ქსა (წყვეტს), ბო-ნე-ხსა (ხარშავს), ბი-ნე-ხსა (შობს)... ან კიდევ ასე: 3) ბაქსა-ნე (არის ხოლმე; ხდება და...), ჰებაქსა-ნე (გადადის და...), ესა-ნე (მოდის და...), ესა-თე-ნე (არ მოდის, რომ...); აშბესა-ნე (მუშაობს და..., მუშაობს, რომ...), აშბესა-თე-ნე (არ მუშაობს და..., არ მუშაობს, რომ...); ყუჰესა-ნე (იჭყუნება და...), ჩუჰესა-ნე (წყდება და...), აზარუბაქსა-ნე (ავალდება და...)... როგორც ვხედავთ, პირის ნიშანი არც ერთი ზმნის აბსოლუტურ დასაწყისში არ იხმარება: პრეფიქსად გამოყენების დროს იგი მაინცდამაინც უნდა მოსდევდეს რაღაც სხვა თავკიდურ (მორფემულ) ელემენტს (იხ. პირველი მუხლი

¹ ე. თანხედის აზრით: ყუნ||ყო-ში მონაწილე ყ (ყუ) ელემენტი მრ. რიცხვის სუფიქსია, იგი ეფარდება ქართ. ყუ ნაწილსა და მრავლობითობის აფხაზურ ქჷა, ჰ აფიქსს.

ნიმუშებისა). საინტერესოა, რომ პირის ნიშნის ადგილის ცვლით გარკვეული ჯგუფის ზმნებს ეცვლება გრამატიკული მნიშვნელობა; ეს კარგად ჩანს თუნდაც პირველსა და მეორე მუხლში დასახელებული ნიმუშებიდან; შდრ., მაგალითად: ბოხ-ნე-სა (იხარშება) — ბო-ნე-ხსა (ხარშავს), ბიხ-ნე-სა (იბადება) — ბი-ნე-ხსა (შობს, ბადებს)... ან კიდევ: ბა-ნე-ქსა (არის ხოლმე, ხდება) — ბაქსა-ნე (არის ხოლმე, ხდება და...) ქე-ნე-ბაქსა (გადადის)—ქებაქსა-ნე (გადადის და...); ე-ნე-სა (მოდის) — ესა-ნე (მოდის, რომ...; მოდის და...) და ასე—სხვა შემთხვევებშიც.

როგორც დასახელებული მაგალითებიდანაც ჩანს, კომპოზიტ-ზმნებში პირის ნიშანი ან სულ ბოლოს, სუფიქსად (უფრო სწორად, პოსტპოზიტიურ ელემენტად) გამოიყენება, მაგალითად: აშ-ბესა-ნე, (მუშაობს და...), ეზ-ბესა-ნე (წნავს და...), ეხ-ბესა-ნე (მკის და...), თოგ-დესა-ნე (პყიდის და...), ანდა იგი თავ-კიდურ (სახელურ, ადვერბიულურ) კომპონენტსა და მისი მიმყოფი მეშველი ზმნის ფუძე-ფორმას შუა მოექცევა ხოლმე; მაგალითად: აშ-ნე-ბსა (მუშაობს), ეზ-ნე-ბსა (ხნავს), ეხ-ნე-ბსა (მკის); აზარუ-ნე-ბაქსა (ავად ხდება), ნეპახ-ნე-ესა (ვილს მიდის, იძინებს) და ასე — რთული აგებულების ყველა სხვა ზმნაში.

პირის მაწარმოებელთა ადგილი ყველა კონსტრუქციის ზმნაში ერთნაირია. ყველა ეს ცნობა თუ განმარტება მოცემულია უდიურ. ჩანს ვ ა რ თ ა შ ნ უ ლ ი ც ე ლ ო ს მ ო ნ ა ც ე მ თ ა მიხედვით.

ნიჭურ კილოში ძირითადად ისეთივე მდგომარეობაა, როგორც ვართაშნულში; არის ზოგი თავისებურებაც; სახელდობრ: 1) ქ ო ნ ე ბ ა-ყ ო ლ ი ს გამომატველ ზმნაში. იცვლება რა აქ ვართაშნულში დამოწმებული გენეტიური კონსტრუქცია დატიურით, პირის ნიშანი გამოიყენება ზმნის აბსოლუტურ დასაწყისში: ზ ა ხ-პუ-ზ ა ხ-ბუ (მაქვს); ვ ა ხ-პუ-ვ ა ხ-ბუ (გაქვს); ტ ა ხ-პუ-←ტ ა ხ-ბუ || ტ უ ხ-პუ-←ტ უ ხ-ბუ (აქვს მას); ჯ ა ხ-პუ-←ჯ ა ხ-ბუ (გვაქვს); ვ ა ხ-პუ-←ვ ა ხ-ბუ (გაქვთ); ტ უ ხ-პუ-←ტ უ ხ-ბუ (აქვთ). ნიჭურშიც შესაძლებელია, პირის ექსპონენტმა ადგილი იცვალოს, მოექცეს ბოლოში; შდრ., მაგალ.: ბუ-ზ ა ხ (მაქვს), ბუ-ვ ა ხ (გვაქვს), ბუ-ტ უ ხ (აქვს) და ა. შ. შდრ. ვართაშნული: ბუ-ბ ე ზ ი (მაქვს), ბუ-ვ ი (გაქვს), ბუ-ტ ა მ (აქვს); ბუ-ბ ე შ ი (გვაქვს), ბუ-ე ჟ ი (აქვთ).

ნიჭურის თავისებურება ისიცაა, რომ ამ ზმნის მესამე პირის ტ უ ხ მაწარმოებლის გვერდით (ერთნაირი მნიშვნელობით) იხმარება ტ ა ხ მაწარმოებელიც: ტ უ ხ-პუ || ტ ა ხ-პუ; მაგალ.: მუ-ყაოხ-ტახ-პუ „რქები აქვს“, თე-ტახ-პუ „არა აქვს“. იმაჯი-ტახ-პუ „მამითაი აქვს“!... 2) მრავლობით რიცხვში დასმულ მესამე პირის ვართაშნულ ყ უ ნ მაწარმოებელს ნიჭურში ენაცვლება ტ უ ნ²; მაგ.: აშ-ტუნ-ბსა (მუშაობენ), ქარ-ტუნ-ხსა (ცხოვრობენ), ლამან-ტუნ-დსა (ხედებიან ერთმანეთს), ფი-ტუნ (თქვენს), ბოტალ-ტუნ (გაქრიან)... 3) პირველი პირის ზუ|| —ზ მაწარმოებელი საერთოა ვართაშნულსა და ნიჭურში; ამ ორ ვარიანტს ნიჭურში ემატება მეტათეზისისა და ნაწილობრივი რედუქციის შედეგად მიღებული -უზ||—უზ ვარიანტებიც; მაგალითად: აშ-ზუ-ბსა (ვართაშ.)→აშ-უზ-ბსა—|| აშ-უზ-ფსა (ნიჯ.) „ემუაშობ“; ქარ-ზუ-ხსა (ვართაშ.)→ქარ-უზ-ხსა—||ქარ-უზ-ხსა (ნიჯ.), „ეცხოვრობ“, ოწ-ზუ-ქსა (ვართ.)→ოწ-უზ-ქსა—||ოწ-უზ-ქსა (ნიჯ.) „ვერ-

¹ ნიჭურა ტ ა ხ. მაწარმოებელიც, ზემოთ უწყებულ ტ უ ხ, ტ ა მ პირთაშნის მსგავსად, მაწარმოებელი უდიურსავე ტე („ის“) ნაცვალსახელს უკავშირდება.

² ტუნ მაწარმოებელიც გენეტურად ტე („ის“) ნაცვალსახელს უკავშირდება.

ცხავ“, „ეცხოვრობ“... 4) მხოლ. რ. მეორე პირის ნუ||—ნ ვართაშნულ მაწარმოებელს ნიჭურ კილოში ენაცვლება უნ||—უნ||—ნ ვარიანტები. შდრ., მაგალითად: ენ-ნუ-ბსა (ვართ.) — ენ-უნ-ბსა—ენ-უნ-ფსა (ნიჯ.) „მკი“; აშ-ნუ-ბსა (ვართ.)—აშ-უნ-ბსა (ნიჯ.) „მუშაობ“; ჩურ-რუ-სა (ვართ.) „სეირნობ“ — ჩურ-უნ-სა (ნიჯ.) „გინდა“, „გსურს“, „გეყვარს“; ე-ნ-სა—ე-უნ-სა—ე-უნ-სა „მოდისა“... 5) მხოლ. რ. მესამე პირის ნე მაწარმოებლის გვერდით ნიჭურში (ამავე მნიშვნელობით) გამოიყენება ოდენ ე ხმოვანი; შდრ., მაგალ.: ტუმპაალაყ-ნე-დული (ვართ.)—დომბალაყ-ე-დული (ნიჯ.) „გადაკოტრიალდა“; კპრპპათ-თე-ბსა—კპრპპათ-ნე-ბსა (ვართ.) — კპრპპათ-ე-ბსა (ნიჯ.) „ცდილობდა“, ტუტტაგ-ნე-ქარება (ვართ.)—ტუტტაგ-ე-ქარე (ნიჯ.) „სალამურს უკრავს“, ნამ-ნე-ბი (ვართ.) -ნამ-ე-ბი (ნიჯ.) „დანამა“, „დაანესტიანა“. 6) ნიჭურის თავისებურებად ისიც უნდა ჩაითვალოს, რომ მეორე და მესამე პირის მაწარმოებლის თავიკიდური ნ არ ემსგავსება წინამავალ რ, ლ, დ, თ, ტ თანხმოვნებს, — როგორც ეს ვართაშნულ კილოში ხდება: შდრ., მაგალითად, ქარ-ჩან-ხსა (ვართ.)—ქარ-ნან-ხსა (ნიჯ.) „ცხოვრობთ“, ბიტალ-ლან (ვართ.)—ბიტალ-ნან (ნიჯ.) „დათესათ“, კპრპპათ-თან-ბსა (ვართ.)—კპრპპათ-ნან-ბსა (ნიჯ.) „ცდილობთ“, კატ-ტან-დესა (ვართ.)—კატ-ნან-დესა (ნიჯ.) (აწვეთებთ, აღვენთებთ)...; ბიტალ-ლუ (ვართ.)—ბიტალ-ნუ (ნიჯ.) „დათესავ“, ქარხალ-ლუ (ვართ.)—ქარხალ-ნუ (ნიჯ.) „იცხოვრებ“...

მრავლობითი რიცხვის გამოხატვა ზმნაში

უკვე აღინიშნა, რომ უდიურ ზმნაში მრავლობითი რიცხვი სპეციალური აფიქსით არ გამოიხატება (ამ ენაში რიცხვი ოდენ სახელის მორფოლოგიური კატეგორიაა). რიცხვისა და პირის კატეგორიას გამოხატავს პირის მაწარმოებლად გამოყენებული ნაცვალსახელი; მაშასადამე, ერთი და იგივე მორფემა (პირისა) ერთსა და იმავე დროს ორი გრამატიკული ცნების გამოხატველია; სხვანაირად რომ ვთქვათ, უდიურ ზმნაში რიცხვი სემასიოლოგიური კატეგორიაა: პირის მაწარმოებლად გამოყენებული ნაცვალსახელის ფუძის მნიშვნელობაზეა დამოკიდებული, ზმნა მხოლოდობით რიცხვშია დასმული თუ მრავლობითში; შდრ., მაგალითად: ბუ-წ||—ბუ-წუ „ვარ“ (ზუ „მე“) — ბუ-ჩან „ვართ“ (ჩან „ჩვენ“); ბი-წ||—ბი-წუ „ვაკეთე“ (წუ „მე“) — ბი-ჩან „ვაკეთეთ“ (ჩან „ჩვენ“)... ვართაშნულსა და ნიჭურ კილოში ამ მხრივ სხვაობა არ არის.

დრო-კილოთა ფორმები. მათი წარმოების პრინციპი. ჭგუფები. მაწარმოებლები

საწარმოებელი (საყრდენი) ფუძის ხასიათის მიხედვით უდიური ზმნის დრო-კილოთა ფორმები იყოფა სამ ძირითად ჭგუფად, რომელიც თავის მხრივ შეიძლება დაიყოს რამდენიმე ქვეჯგუფად.

პირველ ჭგუფში შემავალი ფორმებია აწმყო და აქედან წარმოებული ნამყო უწყვეტელი; ამ დროთა წარმოებისათვის საყრდენ ფუძე-ფორმად გამოიყენება ინფინიტივმასდარი.

მეორე ჭგუფში შედის ორი ქვეჯგუფი. აქედან პირველ ქვეჯგუფს ქმნის: აორისტი I და აქედან ნაწარმოები ნაწილაკოვანი კავშირებითი I (კატეგორიული) და ნაწილაკოვანი კავშირე-

¹ შდრ.: უნ (ვართ.)—ჰუნ (ნიჯ.) „შენ“.

ბ ი თ ი II (პირობით, შესაძლებლობით). დრო-კილოთა ამ ფორმების საყრდენად მიმღეობაა გამოყენებული¹. მეორე ქვეჯგუფი: მყოფადი I (თხრობითი) და აქედან წარმოებული ნაწილაკოვანი მყოფადი (ატეგორიული, დამაჭერებლობითი, უეჭველობითი). დრო-კილოთა ამ ფორმებსაც საყრდენად მიმღეობა აქვთ².

მესამე ჯგუფში თავს იყრიან დრო-კილოთა ფორმები, რომლებიც იწარმოებიან წმინდა (ნეიტრალურ, პირველად) ფუძეზე დაყრდნობით. ასეთებია: აორისტი II: ბრძანებითი; კავშირებითი პირველი³; მყოფადი II (კავშირებითის ხასიათისა)⁴. დრო-კილოთა ყველა ეს ფორმა ქმნის ამ (მესამე) ჯგუფის პირველ ქვეჯგუფს. მყოფად მეორეზე დაყრდნობით იწარმოება ნაწილაკოვანი კავშირებითი III, რომელიც გამოიყოფა (ამავე ძირითადი) ჯგუფის მეორე ქვეჯგუფად.

შენიშვნა: შეიძლებოდა ზმნის ფუძეთა მოდელისა თუ სტრუქტურის ხასიათის მიხედვით დრო-კილოთა კლასიფიკაცია სხვაგვარად მოგვეხდინა. მათი ჯგუფებად დაყოფა ბოლოდან დაგვეწყო; სახელდობრ: პირველ ჯგუფად გამოგვეყო ის ფორმები, რომლებიც იწარმოებიან წმინდა (ნეიტრალურ, პირველად) ფუძეზე დაყრდნობით, ხოლო შემდეგ გარკვეული თანმიმდევრობის დაცვით (ე. ი. მეორე და მესამე ჯგუფებზე) გააკენაწილებინა ნაწარმოებუფუძიანი ფორმები: მეორე ჯგუფში მოგვექცია ინტინიტოვ-მასდარისაგან წარმოებული ფორმები, ხოლო მესამეში (დაგვეყო-რა ეს ჯგუფი ორ ქვეჯგუფად) — მიმღეობისაგან წარმოებული ფორმები... მაგრამ ანგარიში გაეწიარა ტრადიციით მიღებულ წესს, წინ წამოწეულ იქნა ზმნის შინაარსი: პირველ ჯგუფად მიჩნეულ იქნა აწმყო-სა და აქედან წარმოებული ნამყო-უწყვეტელის გამომხატველი ფორმები, რომელსაც მეორე და მესამე ჯგუფის სახით მოსდევენ სხვა ფორმები: აორისტი, მყოფადი და ა. შ. — ისე, როგორც ეს სხვა ენათა მიხედვით უკეთებიათ სხვა გრამატიკოსებს.

დრო-კილოთა ეს ფორმები პარადიგმების სახით ასე გამოიხატება:

1. ბაქეს, ბაქსუნ „ყოფნა“, „არ- სებობა“	ქებბაქეს, ქებბაქსუნ „გადასულა“
ბაქი „მყოფი“, „ყოფილი“, „არ- სებული“ (საერთოდ)	ქებბაქი „გადასული“, „გასული“ (საერთოდ)
ბაქალ „მყოფი (ვინც, რაც არის ან იქნება)“	ქებბაქალ „გადამსვლელი“, „გადასასვლელი“

I ჯგუფი

აწმ. ბაქს-ა-ნე ბა-ნე-ქს-ა ⁵	ქებბაქს-ა-ნე ქე-ნე-ბაქს-ა ⁵
ნ. უწყვ. ბაქს-ა-ნე ბა-ნე-ქს-ა-მ	ქებბაქს-ა-ნე-მ ქე-ნე-ბაქს-ა-მ

¹ დიუბრატელოვის, ზოგადობის გამომხატველი (ექსტემპორალური) მიმღეობა.

² აწყო-მყოფადის მიმღეობა.

³ ასეთი შინაარსისა: „უნდა იყოს“, „უნდა აეთოს“, „შესაძლებელია, მოვიდეს“, „უნდა მოვიდეს“...

⁴ დანიშნულებით ძველი ქართული კავშირებითი მეორის ფარდი.

⁵ ნიშნად დასახელებულია მხოლ. რ. მესამე პირის ფორმა.

II ქვეჯგუფი

I ქვეჯგუფი

აორ. I. ბი-ნე ¹	აშ-ნე-ბ-ი აშ-ბ-ი-ნე ¹
ნაწ. კავშ. I. ბ-იყ-ან ²	აშ-ყ-ან-ბ-ი ²
ნაწ. კავშ. II, ბ-ი-გი-ნ ³	აშ-გი-ნ-ბ-ი

II ქვეჯგუფი

მყოფ. I. ბალ-ლე—ბალ-ნე	აშ-ბალ-ლე—აშ-ბალ-ნე
ნაწ. მყოფ. ბალ-ალ-ლე ⁴	აშ-ბალ-ალ-ლე ⁴

III ქვეჯგუფი

I ქვეჯგუფი

აორ. II ბ-ე-ნე ⁵	აშ-ნე-ბ-ე აშ-ბე-ნე ⁵
ბრძან. ბ-ა! ბ-ა-ნან! ⁶	აშ-ბ-ა! აშ-ბ-ა-ნან! ⁶
კავშ. I. ბა-ნე ⁷	აშ-ბ-ა-ნე ⁷
მყოფ. II. ბ-ო-ნე ⁸	აშ-ბ-ო-ნე აშ-ნე-ბ-ო ⁸

II ქვეჯგუფი

ნაწ. კავშ. III. ბ-ო-ალ-ლე—ბო-ალ-ნე⁹ აშ-ბ-ო-ალ-ლე⁹

სამ ძირითად ქვეჯგუფად დაყოფილ ამ დრო-კილოთაგან

1) აწმყოს, ბრძანებითისა და კავშირებითი პირველის მაწარმოებელია -ა, ოღონდ იმ სხვაობით, რომ ეს (ა) ელემენტი აწმყოს საწარმოებლად დაერთვის -ეს სუფიქსიან ინფინიტივ-მასდარის ფუძე-ფორმას (ბაქ-ეს-ა-ნე—ბაქს-ა-ნე, ანდა: ბა-ნე-ქ-ეს-ა—ბა-ნე-ქ-ს-ა „არის ხოლმე“, „არსებობს“; ბეს-ა-ნე „აკეთებს“...), ბრძანებითისა და კავშირებითის წარმოების დროს კი საყრდენად პირველადი („წმინდა“) ფუძეა გამოყენებული (ბაქ-ა, ბ-ა; ბაქ-ა-ნე, ბ-ა-ნე...); ოღონდ ისე, რომ აქედან პირველს (ბრძანებითს) მხოლოდობით რიცხვში პირის ნიშანი ა რ მოუღდის (შდრ. ბა „აკეთე! — კავშ. I. მხ. რ. III პ. ბ-ა-ნე „აკეთო“...). სხვანაირად რომ ვთქვათ, უდიდური კავშირებითი პირველი სტრუქტურულად პირის ნიშან-დართული ბრძანებითის ფორმაა.

აღნიშნულ დრო-კილოთა (აწმყოს, ბრძანებითისა და კავშირებითი პირველის) საზიარო ა მაწარმოებელთან დაკავშირებით ღებვა ასეთი საკითხი: როგორ

¹ „აკეთა (საერთოდ, ერთთავად)“; „იმუშავა (საერთოდ, ერთთავად, ნიადაგ)“...

² „აკეთოს (უთუოდ, უკვევლად)“; „იმუშაოს (უთუოდ, აუცილებლად)“...

³ „რომ ეკეთებინა“, „ეკეთა“; „რომ ემუშავა“...

⁴ „გაკეთებს კიდეც“; „იმუშავებს კიდეც“...

⁵ „გაკეთა“; „იმუშავა (უკვე)“.

⁶ „გაკეთე!“ „გაკეთეთ!“ „იმუშავე!“ „იმუშავეთ!“

⁷ „გაკეთებს (შესაძლავს)“, „უნდა გააკეთოს“.

⁸ „გაკეთებს (ვინცობა)“, „გაკეთებს (ვთქვათ-და)“, „გაკეთებს-და“ „იმუშავებს (ვინცობა)“, „იმუშავებს (ვთქვათ-და)“, „იმუშავებს-და“...

⁹ „გაკეთებს კიდეც-და...“, „იქნება გააკეთებს კიდეც“; „იმუშავებს კიდეც-და“, „იქნება იმუშავებს კიდეც-და“...

გახდა შესაძლებელი, რომ ყველა ამ ფორმას აქვს ერთნაირი მაწარმოებელი? არის თუ არა ნამდვილად ეს ერთი და იგივე მაწარმოებელი? ამის კვალობაზე შეიძლება დადგეს ამ ფორმანტის თავდაპირველი მნიშვნელობის საკითხიც. აქ თავის მხრივ საინტერესოა, რომ აწმყო დროის გამოსახატავად გამოყენებული ა მაწარმოებელი (რომელსაც მოსდევს პირის ნიშანი) დაერთვის ინფინიტუ-მას-დარის ფორმას; მაგალ.: ბეს-ა-ნე „აქეთებს“, ბაქს-ა-ნე—ბაქეს-ა-ნე „არის“. „ხდება“ (ბეს „აქეთებს“, ბაქეს „ყოფნა“, „გახდობა“, „არსებობა“)...¹ ამგვარად წარმოებული ფორმის გამო კი შეიძლება დადგეს ასეთი საკითხიც: როგორ გახ-და შესაძლებელი, რომ დროისა და ამის მიმყოლი პირის ნიშანი დაერთვის ინ-ფინიტუ-მასდარის ფორმას? დასმულ კითხვაზე პასუხის გაცემა თავად უდიურა ენობრივი მონაცემების საფუძველზე ვერ ხერხდება. ეს შესაძლებელი ხდება თვისტომ ენათა, კერძოდ, წახური და მუხხალური ენების მონაცემთა მოხმობით. უდიურში აწმყოს საწარმოებლად გამოყენებული ა- ფორმანტი ემთხვევა დასა-ხელებულ ენებში ამავე ფუნქციით გამოყენებულ ა ელემენტს, რომელიც გენე-ტურად უკავშირდება „ა რ ი ს“ მეშველ ზმნას. ეს მკაფიოდ ჩანს, სახელდობრ, მუხხალურში (ცილოებში) ხმარებული აწმყო დროის² ფორმიდან, სადაც ბოლო-კიდურ ელემენტად გამოიყოფა ა—ჟ ა—*ყ ა, რომელიც ამაჟამდ აწმყოს მორ-ფემაა, ხოლო წარმოშობით მეშველი ზმნაა (ასეთი მნიშვნელობით: „არის, იყო-ფება ამაჟამდ“); შდრ., მაგალ.: ჰაღარაა—ჰაღარა-ჟა—*ჰაღარა-ყა „აქეთებს“ (სიტყვა-სიტყვით: „აქეთებს-რა ა რ ი ს“)... ამის კვალობაზე³ უდიურის ზმნის აწმყოს ა მაწარმოებელიც შეიძლება დახასიათდეს, როგორც „ა რ ი ს“ მეშველი ზმნის ნაშთი, ოღონდ იმ სხვაობით, რომ უდიურში საყრდენ ფუძე-ფორმად ინ-ფინიტუ-მასდარია გამოყენებული, ხოლო აღნიშნულ თვისტომ ენებში—აბსო-ლუტივის ფორმა⁴. ამ შესაძლებლობის მიხედვით, მაგალითად, უდიური ბეს-ა-ნე, ბაქს-ა-ნე—ბაქეს-ა-ნე და მისთანა ფორმათა თავდაპირველი მნიშვნელობა ასე უნდა გავიგოთ და განვმარტოთ: ბეს-ა-ნე—*ბეს-ჟა-ნე (—*ბეს-ყა-ნე) „აკე-თებად არის“= „აქეთებს“; ბაქს-ა-ნე—*ბაქეს-ჟა-ნე (—*ბაქეს-ყა-ნე) „ყოფნად არის“= „არსებობს“, „არის“, „იყოფება ამაჟამდ“...

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი ს ა (ბა- „აქეთე!“ ბაქ-ა „იყავი!“...) და კავშირებითის (ბ-ა-ნე „ეკეთებინოს“, „უნდა აკეთოს“. ბაქ-ა-ნე „ყოფილიყოს“, „უნდა იყოს“...) ფორმებში კი ა ელემენტი სხვა წარმოშობისა ჩანს, — ამ ფორმათა სა-თავე, სახელდობრ, აბსოლუტივის მნიშვნელობასთან მიდის. ამგვარი ეტიმო-ლოგიური ძიება ეყრდნობა, ერთი მხრივ, თვითონ უდიური ენის რეალიებს, ხო-ლო, მეორე მხრივ, იმავე თვისტომ წახურ და მუხხალურ ენათა მონაცემებთან შედარებას. აქ, საგულისხმებელია აბსოლუტივის ისეთი ფორმები, როგორიცაა.

¹ კომპოზიტ-ზმნებში ეს წესი არ ირღვევა, ოღონდ აქ შესაძლოა ადგილი იცვალოს პირის ნიშანმა — მოექცეს ზმნის ინგრადიენტად გამოყენებულ ორ (სახელურ და ზმნურ) ნაწილს შა-რის; მაგალ.: აშ-ნე-ბეს-ა „მუშაობს (=საქმეს აკეთებს)“...

² კონკრეტული აწმყო.

³ — თუ დავეყრდნობით რწმენას, რომ წახურ-მუხხალური და უდიური თვისტომი ენებია.

⁴ საგულისხმა, რომ ამ პრინციპით მათზედებული ზმნის ინფინიტუის ფორმაზე „არის“ მეშველი ზმნის დართობი იწარმოება მყოფადის ფორმაც; შდრ., კერძოდ, მუხხალური (რთუ-ელური) ზმნები ა რ ი ს ი ი — ი ქ ი ს — ა ი — ი ქ ი ს — ა ი ლ ი „ყოფნა+არის=იქნება (ჟაცი, სავანი); რ რ — ი ს ი — რ ი ქის — რ ი — რ ი ქის — რ ი ლ ი „ყოფნა+არის=იქნება (ქალი)“; ვიქისი—ვიქის-ვი—ვიქის-ვი-ლი „ყოფნა+არის=იქნება (ცხველი)“...

მაგალითად, უდიდურშივე ხმარებული ბ-ატან||ბ-ახუნ („კეთებისას“, „კეთების დროს“). ბ-ა-მინ||ბ-ა-მა („კეთებამდე“, „ვიდრე გააკეთებდეს“), ბაქ-ატან||ბაქ-ახუნ („ყოფნისას“, „ყოფნის დროს“, „არსებობის უამს“) და წახურ-მუხადური პაქ-ა („კეთებისას“, „კეთების დროს“) ან კიდევ მუხადური პაქ-ა-მა („კეთებამდე“, „ვიდრე გააკეთებენ“) და მისთ.

საყურადღებოა ისიც, რომ წახურ და მუხადურ ენებში აბსოლუტივის ფორმა გამოიყენება მოდალური (ბრძანებითი კილოს) მნიშვნელობითაც, ეს კი თავის მხრივ უფრო სარწმუნოს ხდის ამ ფორმათა (აბსოლუტივის, ბრძანებითი და კავშირებითი კილოების) ერთმანეთთან დაკავშირების შესაძლებლობას; შდრ., წახ.: პ ა ე ა. მუხად.: პ ა ე ა—პ ა ე—პ ა ე (ბრძანებითი კატეგორიული)¹; წახ.: პ ა ე ა-შინ—პ ა ე ა-შინ (ბრძანებითი პოტენციური)²; მუხად.: პ ა ე ა-მ ე||—პ ა ე ა-მ ე (ბრძანებითი დაყოლიებითი)³... მაშასადამე, უდიდური ბრძანებითისა (მაგალ., ბ ა . ბ ა ქ ა...) და კავშირებითის (მაგალ.: ბა-ნე, ბაქა-ნე...) მაწარმოებელი (ა) და აწმყოს მაწარმოებელი (ა) შეიძლება დახასიათდეს, როგორც სხვადასხვა წარმოებულობის მორფემები.

2) ნამყო უწყვეტელი იწარმოება აწმყოს მზამზარეულ ფორმაზე ა—ი მაწარმოებლის დართვით. ა ელემენტი რომ ი ხმოვნის დასუსტებული ვარიანტია, ეს ჩანს მრავლობითად წარმოდგენილი ამავე ნამყო უწყვეტლის ფუძე-ფორმებ-დან შდრ.. მაგალ., ბეს-ა-ნე-ა (აკეთებდა) — ბეს-ა-ყუნ-ი (აკეთებდნენ); ბაქს-ა-ნე-ა||ბა-ნე-ქს-ა-ა (იყო ხოლმე, მყოფობდა, არსებობდა) — ბა-ყუნ-ქეს-ა-ა, ნაჯრამ: ბაქს-ა-ყუნ-ი (იყვნენ ხოლმე, მყოფობდნენ, არსებობდნენ...)

საგულისხმოა, რომ ა) ეს ა—ი მაწარმოებელი დართვის უდიდურ დრო-კი-ლოთა თითქმის ყველა სხვა ფორმას, რის შედეგადაც იქნება თითოეული ამ ფორმის უწყვეტელობის, დიურატიულობისათუ პერმანენტულობის კატეგორია. შდრ.; მაგალ.: ბა-ქი-ყან (იყოს, იარსებოს...) — ბაქი-ყან-ი (იყოს. იარსებოს ხოლმე), ბაქალ-ლე (იქნება) — ბაქალ-ლე-ა (იქნებოდა ხოლმე. რომ...); ბაქალ-ალ-ლე (იქნება კიდევ) — ბაქალ-ალ-ლე-ა (იქნებოდა ხოლმე. რომ...), ბაქე-ნე, ბა-ნე-ქე (იყო უკვე) — ბაქე-ნე-ა, ბა-ნე-ქე-ა (იყო ხოლმე ოდესღაც); ბაქა-ნე (იქნება ალბათ) — ბაქა-ნე-ა (შესაძლოა იყოს ხოლმე; უნდა ყოფილიყო ხოლმე); ბაქო-ნე (იქნება იყოს; ვინიცობაა, ვთქვამთ და იქნება) — ბაქო-ნე-ა (იქნება იყოს ხოლმე; ვთქვამთ და იქნება ხოლმე)... ბ) რო-გორც ამ ერთმანეთთან შეპირისპირებულ ფორმათა თარგმანიდანაც ვხედავთ, ამ-გვარი მორფოლოგიური პროცესის (ა—ი ელემენტთა დართვის) შედეგად, გარ-და უწყვეტლობის, ერთთავადობის მნიშვნელობისა, წარმოიქმნება სხვა კატე-გორიაც. კერძოდ — ნამყო წინარწარსულისა (ბა-ნე-ქე-ა, ბაქე-ნე-ა „იყო. იარ-სება ოდესღაც“...).

ნამყო უწყვეტელი, რომელიც ი—ა ფორმანტის დართვით აწმყოს ფუძე-ფორმისაგან იწარმოება, არსებითად (წარმოშობით) არის რეინტერპრეტი-რებული (ნამყო უწყვეტელისად გაგებულ-გამოყენებულ) ისტორიული აწმყო. ანუ აწმყო-ზოგადი.

3) ი ნიშანი გამოიყენება აგრეთვე აორისტი პირველისა (იხ. ზემ. დრო-კი-

¹ „კეთე!“

² „შეგიძლია, აკეთო!“

³ „რაც იყო, იყო, აკეთე!“ „ეგებ გააკეთო!“

ლოთა მეორე ჯგუფის პირველი ქვეჯგუფი) და ზოგი სტატიკური ზმნის საწარმოებლად: შდრ., მაგალითად: ბი-ნე (აყეთა), ფ-ი-ნე (თქვა ხოლმე), ბაქ-ი-ნე ბა-ნე-ქ-ი (იყო, იარსება) და ბასკ-ი-ნე (წევს). ჩურფ-ი-ნე (დგას), არ-ი-ნე (ზის)... ან ფორმათა გარშემო ზოგი სხვა ცნობა მოცემული იქნება ქვემოთ (იხ. სტატიკური ზმნები. აორისტი პირველის წარმოებასთან დაკავშირებული ზოგი სხვა განმარტება. ასპექტის საკითხი).

4) როგორც აღინიშნა, დრო-კილოთა მეორე ჯგუფის პირველ ქვეჯგუფში შემავალი ნაწილაკოვანი კავშირებითის ორი ფორმა — ნაწილაკოვანი კავშირებითი პირველი და ნაწილაკოვანი კავშირებითი მეორე — იწარმოება აორისტი პირველის ფუძე-ფორმის გამოყენებით. დასახელებულ ორ ფორმათაგან პირველის საწარმოებლად აორისტის ფორმას დაერთვის ყა ნაწილაკი¹, ხოლო მეორის საწარმოებლად — ნაწილაკი გი (მნიშვნელობის მხრივ კავშირებითი კილოს ამ ორი ფორმის სხვაობა ნაჩვენებია ზემოთ).

5) მეორე ძირითადი ჯგუფის მეორე ქვეჯგუფში შემავალი ფორმები (მყოფადი პირველი² და აქედან წარმოებული ნაწილაკოვანი მყოფადი), როგორც უკვე ითქვა, იწარმოებიან მიმღობის ფორმისაგან; შდრ., მაგალითად: ბა ლ „მკეთებელი“, „საკეთებელი“ — ბალ-ლე—ბალ-ნე „გააკეთებს“, ბალ-ალ-ლე „გააკეთებს კიდევ“; ბა ქა ლ „მყოფი“, „არსებული“ — ბაქალ-ლე—ბაქალ-ნე „იქნება“, „იარსებებს“; ბაქალ-ალ-ლე—ბაქალ-ალ-ნე „იქნება, იარსებებს კიდევ“... საინტერესოა, რომ ამ ფუძე-ფორმასაც (მიმღობას) ამჟამინდელი ბრძანებითის, ხოლო გენეტურად ამსოლუტივის ფორმა უდევს საფუძვლად: შდრ., მაგალითად: ბა (იხ. ზემ.) — ბა-ლ (მიმღ.): ბა-ალ-ლე—ბა-ლ-ნე (მყოფ.): ბა-ქა (იხ. ზევ.) — ბა-ქა-ლ (მიმღ.): ბა-ქა-ალ-ლე—ბა-ქა-ლ-ნე (მყოფ.)...³

6) მესამე ჯგუფის ყველა ფორმა (მეორე ქვეჯგუფში მოქცეული ნაწილაკოვანი კავშირებითის გარდა) იწარმოება პირველად („წმინდა“) ფუძეზე ამა თუ იმ ფორმანტის დართვით, სახელდობრ:

ა) -ე მაწარმოებლის დართვით — აორისტი მეორე. ქართულს რომ შეეუპირისპიროთ, ეს ე-ნიანი აორისტი შეეფარდება ნამყო წყვეტილის პრევერბიან (სრული სახის) ფორმას: ბ-ე-ნე — „გააკეთა“, სერარებე—სერ-ნე-ბ-ე „აავა“, „ააშენა“, „გააკეთა“, ეხ-ნე-ბ-ე „მომკა“; ბ) -ა მაწარმოებლის დართვით იწარმოება ბრძანებითისა და კავშირებითი პირველის ფორმები (იხ. ზემ.); გ) -ო მაწარმოებლის დართვით — მყოფადი მეორე, რომელსაც შეუძლია გამოხატოს „კავშირებითი კილოსა და მყოფადის მნიშვნელობა (ბ-ო-ნე „აკეთოს“, „გააკეთოს“, „გააკეთებს“; ბა-ნე-ქ-ო „იყოს“, „იქნეს“, „იქნება“...); დ) ამავე ჯგუფში (მეორე ქვეჯგუფში) შემავალი ნაწილაკოვანი კავშირებითი მესამე იწარმოება წყოფადი მეორის ფორმაზე -ალ („ც“) ნაწილაკის დართვით.

როგორც ზემოთ წარმოდგენილი პარადიგმებიდან ჩანს, გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების დრო-კილოთა ფორმები და ამ ფორმათა ჯგუფები არ განს-

¹ რომელიც ეტიმოლოგიურად შეიძლება დაუკავშირდეს უღიურშივე ხმარებულ „და“ კავშირის მნიშვნელობის ყ აიყ ა ნ სიტყვას.

² მყოფადი-თხრობითი.

³ იხ. რომ მიმღობის მაწარმოებლად გამოიყოფა -ლ სუფიქსი და არა -ალ, როგორც ეს უღიურის სხვა მკვლევრებს აქვთ გამოყოფილი (სახელდობრ, ასე: ბ-ალ, ბაქ-ალ...), -ლ სუფიქსის მორფოლოგიურ-ფონეტიკური კორელატებია -ნ, -ნა (წახურში) და -დ, -დჯ (მუხადურში); შდრ., მაგალ.: პაქა-ნ, პაქა-ნა (წახ.), პაქა-დ, პაქა-დჯ (მუხად.) „მკეთებელი“...

ხვადდება ერთიმეორისაგან. ამ მხრივ ერთნაირი მდგომარეობაა უდიური ენის ორსავე დიალექტში; რასაკვირველია, თუ არ ვიკვლისხმებთ ფონეტიკურ ცვლილებათა შედეგად მიღებულ სხვაობას.

საგულისხმებელია, რომ საერთო უდიურში ზოგი ზმნის დროთა ფორმების საწარმოებლად გამოიყენება ალტერნაციული ფუძე-ძირები, შდრ., მაგალითად: ე-ნე-სა (მოდის), არი-ნე, არე-ნე (მოვიდა), ელალ-ლე—ელალ-ნე (მოვა); თა-ნე-სა (ნიდის), თა-ნე-ცი, თა-ნე-ცე (წავიდა), თალალ-ლე—თალალ-ნე (წავა); ან კიდევ: ეხ-ნე—ეხ-ა-ნე (ამბობს), ფე-ნე (თქვა), უკალ-ლე—უკალ-ნე (იტყვის)... ასეთი სხვაობა, რა თქმა უნდა, არ არღვევს დრო-კილოთა წარმოებისა და ჯგუფებად დაყოფის საერთო წესს.

ეს საერთო წესი რამდენადმე ირღვევა მხოლოდ ბ უ-ნ ე (არის), ბ უ-ტ ა ე (აქვს) და ფ ე ს უ ნ (თქმა) ზმნათა უღვლილების სისტემაში. სახელდობრ: ბ უ-ნ ე ზმნა დეფექტურია, მას ეწარმოება მხოლოდ ორსავე რიცხვში დასმული სამივე პირის აწმყოსა და აქედან ნაწარმოები ნამყო უწყვეტლის ფორმები (იხ. ქვემ.). ფ ე ს უ ნ ზმნის აწმყოსა და ნამყო უწყვეტლის ფორმათა საყრდენად ინფინიტე-მასდარის ნაცვლად პირველადი („წმინდა“) ფუძე გამოიყენება; სახელდობრ: ე ხ-ნე—ე ხ-ა-ნე (ამბობს), ე ხ-ნე-ა (ამბობდა). ამ (ფესუნ) ზმნას, როგორც აღინიშნა, დრო-კილოთა სხვა ფორმები ალტერნაციული ფუძეების გამოყენებით ეწარმოება: ფი-ნე, ფე-ნე (თქვა), ფი-ყა-ნ (თქვას); ფი-გი-ნ (ეთქვა); უკალ-ლე—უკალ-ნე (იტყვის), უ-ნე-კო (იტყვის, რომ...); თუმცა ამ ზმნის სუბლექტურ ფუძესაც დრო-კილოთა ამა თუ იმ ფორმის საწარმოებლად ის აფიქსი დაერთვის, რაც სხვა (გარდამავალ თუ გარდუვალ) ზმნებს.

„ა რ ი ს“ და „ა ქ ვ ს“ ზმნები უდიურში

„არის“ და „აქვს“ ზმნები უდიურში მიმღეობური წარმოებისაა, საყრდენად ბოუდის ბუ („მყოფი“), რომელსაც დაერთვის პირის ნიშანი. „არის“ ზმნა, რასაკვირველია, ნომინატიური კონსტრუქციისა და, მაშასადამე, პირის ნიშანიც ამის შესაბამისად დაერთვის, სახელდობრ, ასე: ბუ-ზუ||—ბუ-ზ (ვარ); ბუ--ნუ||—ბუ-ნ (ხარ), ბუ-ნე (არის); ბუ-ჟან (ვართ), ბუ-ნან (ხართ), ბუ-ყუნ (არიან). ეს ფორმები დასახელებულია ვართაშნული დიალექტის მონაცემთა მიხედვით. ნიჯურში მრავლობით რიცხვში დასმული მესამე პირის ფორმა სხვა ნიშნით იწარმოება: ბუ-ტუნ „არიან“ (შდრ. ვართ. ბუ-ყუნ); სხვა ფორმები კი აქაც ისეთივეა, როგორც ვართაშნულში. ეს ზმნა დეფექტურია: ეწარმოება მხოლოდ აწმყოს აღნიშნული ფორმები და ამაზე -ი—ჟ ნიშნის დართვით — ნამყო უწყვეტელი: ბუ-ზუ-ჟ (ვიყავი ხოლმე), ბუ-ნე-ჟ (იყავი ხოლმე), ბუ-ნე-ჟ (იყო ხოლმე); ბუ-ჟან-ი (ვიყავით ხოლმე), ბუ-ნან-ი (იყავით ხოლმე); ბუ-ყუნ-ი (იყვენენ ხოლმე); ნიჯ. ბუ-ტუნ-ი (იყვენენ...). ამ ზმნას პირის ნიშნები, როგორც ვხედავთ, ბოლოს მოუღის. მაგრამ რთული ზმნის ინგრედიენტად (მეშველ ზმნად) გამოყენების დროს პირის ნიშანმა შეიძლება ადგილი იცვალოს — მოქცეს ასეთი (კოპოზიტი) ზმნის შემადგენელ ნაწილთა შორის; შდრ., მაგალითად: თე-ნე-ბუ „არ არის“, ქა-ნე-ბუ „მანდ არის“, „მანდაა“, ბეზი-ნე-ბუ „ჩემი არის“, „ჩემია“, „მე მომეპოვება“, უმუდ-დე-ბუ—უმუდ-ნე-ბუ „იმედი არის“, „იმედია“, შენო-ნე-ბუ „ის არის“. ასეთ შემთხვევაში შესაძლოა ფუძისეული ბუ ელემენტი ამოვარდეს და „არის“ მეშველ ზმნიანი ფორმები ასე გამარტივდეს: თე-ნე „არ არის“,

ქა-ნე „მანდაა“, ბეზი-ნე „ჩემია“, უმულ-დე—უმულ-ნე „იმედია“, შენო-ნე „ისაა“... და ასე — ყველა პირში: ზუ ბუ-ზუ||ზუ-ზუ „მე ვარ“, უნ ბუ-ნუ||უნ-ნუ „შენ ხარ“...; მან ბუ-მან || მან-მან „ჩვენ ვართ“; ვან ბუ-ნან || ვან-ნან „თქვენ ხართ“; შენორ ბუ-ყუნ||შენორ-ყუნ „ისინი არიან“...

„აქვს“ ზმნაც იმავე ბუ („მყოფი“) ფუძეზე დაყრდნობით იწარმოება. ო.ლონდ იმ სხვაობით, რომ აქ პირის მწარმოებლად გამოიყენება ა) კუთვნილებითი ნაცვალსახელი (ვართაშნულში) და ბ) მიცემით ბრუნვაში დასმული პირის ნაცვალსახელი (ნიჭურში). თანაც ისე, რომ პირველ შემთხვევაში (ვართაშნულ ვარიანტში) სუფიქსური წარმოება გვაქვს, მეორე შემთხვევაში კი (ნიჭურ ვარიანტში) — პრეფიქსული; შდრ., სახელდობრ:

- ვ ა რ თ ა შ ნ.: ბუ-ბ ე ზ ი||—ბუ-ბ ე ზ „მაქვს (მყოფი-ჩემი)“
ბუ-ვ ი „გაქვს (მყოფი-შენი)“
ბუ-ტ ა მ „აქვს (მყოფი-მისი)“
ბუ-ბ ე შ ი||—ბუ-ბ ე შ „გვაქვს (მყოფი-ჩვენი)“
ბუ-ე ფ ი||—ბუ-ე ფ „გაქვთ (მყოფი-თქვენი)“
ბუ-ყ ო მ „აქვთ (მყოფი-მათი)“
ნ ი ჭ უ რ ი: ზ ა ხ-პუ—ზ ა ხ-ბუ „მაქვს (მე-მყოფი)“
ვ ა ხ-პუ—ვ ა ხ-ბუ „გაქვს (შენ-მყოფი)“
ტ უ ხ-პუ—ტ უ ხ-ბუ „აქვს (მას-მყოფი)“
მ ა ხ-პუ—მ ა ხ-ბუ „გვაქვს (ჩვენ-მყოფი)“
ვ ა ხ-პუ ← ვ ა ხ-ბუ „გაქვთ (თქვენ-მყოფი)“
ტ უ ა ხ-პუ ← ტ უ ა ხ-ბუ „აქვთ (მათ-მყოფი)“

რთული ზმნის ინგრედიენტად (მეშველ ზმნად) გამოყენების დროს ამ ზმნაშიც პირის ნიშანმა შესაძლოა იცვალოს ადგილი, — მოექცეს კომპოზიტა-ზმნის შემადგენელ ნაწილთა შუა¹; მაგალითად: უმულ-ბეზ-ბუ „იმედი მაქვს (იმედი ჩემი არის)“, უმულ-ვი-ბუ „იმედი გაქვს (იმედი შენი არის)“, უმულ-ტა-ბუ—უმულ-ტამ-ბუ „იმედი აქვს (იმედი მისი არის)“. შდრ. ნიჭური: უმულ-ზახ-პუ, (იმედი მაქვს), უმულ-ვახ-პუ (იმედი გაქვს), უმულ-ტახ-ბუ (იმედი აქვს) და ა. შ.

მაშასადამე, აქვს ზმნა უდიუროში ორგვარი კონსტრუქციისა — გ ე ნ ე-ტ ი უ რ ი (პოსესიური)² და და ტ ი უ რ ი³.

როგორც ითქვა, ა რ ი ს და ა ქ ვ ს ზმნები დეფექტურია. ამ ზმნათა უღვლილების პარადიგმებში ფორმათა ხარვეზის ამოვსება ხდება ბ ა ქ ს უ ნ (ყოფნა) ზმნის სხვა დრო-კილოთა ფორმებით; მაგალითად, ასე: ა) ბა-ნე-ქი, ბა-ნე-ქე (იყო), ბაქალლე—ბაქალ-ნე (იქნება) და ა. შ.⁴ ბ) ბა-ბეზ-ქი, ბა-ბეზ-ქე (მქონდა), ბაქალ-ბეზი||—ბაქალ-ბეზ (მექნება) და ა. შ.⁵

¹ იგულისხმება ვართაშნული ვარიანტი. ნიჭურ ვარიანტში პირის მწარმოებელი რჩება თავის ადგილას.

² ვართაშნულ დიალექტში.

³ ნიჭურ დიალექტში.

⁴ იხ. ზემ. დრო-კილოთა პარადიგმები და განმარტებები.

⁵ იხ. ზემ. პირის ნიშნები.

სტატიკური ზმნები უდიურში

უდიურს მოეპოვება ორი ტიპის სტატიკური ზმნები: ნიშნიანი და უნიშნო. პირველს მიეკუთვნება¹: ჩ უ რ ფ ი ნ ე (დგას), ა რ ც ი ნ ე (ზის), ბ ა ს კ ი ნ ე (წევს), ლ ა რ ი ნ ე (ჰგავს), ბ ა რ ი ნ ე (ყრია), ბ ი თ ი ნ ე (გდია) და მისთ., ხოლო მეორე ტიპს — კ ო წ ნ ე (მოხრილია, დაქანებულია, ირიბადაა), მ უ შ ნ ე (ქარია, ქრის), ა ლ ა ნ ე (წვიმა- წვიმს) და მისთ. არის ერთმანეთის პარალელურად სმარებული ნიშნიანი და უნიშნო ფორმებიც: ლ ა ხ ი ნ ე | ლ ა ხ ნ ე (ძევს). ბ უ ე ე ც ი ნ ე | ბ უ ე ნ ე (გაბერილ-გაბლენძილია). ჩ უ ხ ე ც ი ნ ე | ჩ უ ხ ნ ე (შემძვრალია, შერჩილია, გაჩრილია), კ უ წ ე ც ი ნ ე | კ უ წ ნ ე (დასკუპებულია, ჩა-ცუტებულია). ყ უ ჰ ე ც ი ნ ე | ყ უ ჰ ნ ე (შეჰყუნულია, შერჩილია, შეტენილია) და სხვ. ორივე ჯგუფის ამ სტატიკურ ზმნებს ბოლოკიდური -ნე ელემენტი რომ ჩამოეაცილოთ, დაგვრჩება, ერთი მხრივ. -ი ბოლოხმოვნისანი (ჩურფი, არცი, ბასკი, ლარი, ბარი, ბითი; ლახი, ბუეეცი, კუწეცი, ჩუხეცი და მისთ.) ფუძე, ხოლო, მეორე მხრივ, ამ -ი ბოლოხმოვნის უქონელი (მუშ, ალალა, კუწ, კოწ, ყუჰ და მისთ.) ფუძე. ამათგან პირველი ჯგუფის (-ი ხმოვანზე დაბოლოებული) საყრდენი ფუძე ამჟამად ცალკე, პრაქტიკულად, ხმარებული მ ი მ ლ ე ო ბ ი ს ა ნ „ზედსართ. სახელის“ ფორმაა, რომელიც ა რ ა რ ი ს გ ა რ ჩ ე უ ლ ი დ რ ო ი ს ა დ ა გ ვ ა რ ი ს თ ე ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი თ; მაგალითად: ჩ უ რ ფ ი „მდგარი“, „მდგომარე“, ა რ ც ი „მჭდარი“, „მჭდომარე“, ბ ა ს კ ი „დაწოლილი“, „მწოლარე“, ლ ა რ ი „მსგავსი“, „მგვანი“, ბ ა რ ი „დაყრილი (რაც დაყარეს ან ყრია საერთოდ)“, ბ ი თ ი „დაგდებული (რაც ვინც დააგდეს ან გდია საერთოდ)“, ლ ა ხ ი „დადებული“ (რაც დადეს ან დევს საერთოდ)“ და ა. შ. მეორე ჯგუფის (-ი ხმოვნის უქონელ) საყრდენ ფუძეთაგან ზოგი ცალკე ხმარებული, ცოცხალი, სიტყვაა (სახელის ფუძეა), მაგალითად: მუშ. „ქარი“, ბუე „ამპარტავანი“, „ბლენძი“, ალალა „წვიმა“, კოწ „დახრილი“ და სხვ., ზოგს კი ამჟამად მნიშვნელობა დაკარგული აქვს და, მაშასადამე, დამოუკიდებელ ლექსიკურ ერთეულს აღარ წარმოადგენს, ასეთებია, მაგალითად, ყ უ ჰ, კ უ წ და სხვ.

უნდა ვიფიქროთ, რომ მეორე ჯგუფის საყრდენ ფუძესაც კჷონდა იგივე -ი მაწარმოებელი, რომელიც მას პირველი ჯგუფის (-ი ბოლოელემენტის) ფუძეებს უტოლდება. ამგვარ განმარტებას შეიძლება საფუძვლად დაედოს, ჭერ ერთა, სტატიკურ ზმნათა წარმოების ზემოთ დასახელებული ნარევი ტიპის (-ი მორფე-მიანი ან ამ მორფემის უქონელი) ზმნების ერთმანეთის პარალელურად არსებო-ბა; მეორეც—ის, რომ სახელის წმინდა ფუძეზე ამგვარი ელემენტის გარეშე პი-რის ნიშნის დართვა (საწარმოებელი ფუძის ზმნური მნიშვნელობის საწყისთა საკითხი) აუხსნელი იქნებოდა. მაშასადამე, უდიურში სტატიკურ ზმნათა წარ-მოებისთვის საყრდენ ფუძედ გამოიყენება მ ი მ ლ ე ო ბ ა, რომელიც ამჟამინ-დელი ვითარების მიხედვით ამგვარ ზმნათა ერთ ჯგუფში ცხადად ჩანს, სოლო მეორეში — საძებნია...

მაგრამ აქ დგება ის საკითხიც, თუ როგორ გახდა შესაძლებელი პირის ნიშ-ნის დართვა მიმღებობის ფორმაზე (მიმღებობა ხომ თავად ითვლება ნაზმნარ სა-ხელად!).

საფიქრებელია, რომ დინამიკურ (გარდაუვალ და გარდამავალ) ზმნათა აწმ-ყოს ფორმის მსგავსად აქაც წარმოშობით გვაქვს „არის“ მეშველზმნიანი წარ-

¹ ნიშნულად ყველაგან დასახელებულია მხოლოდითი რიცხვის შესამე პირის ფორმა.

მოება. ამგვარი მეშველი ზმნის ნაშთი უნდა იყოს სწორედ მიძლეობის ბოლო-კიდურ ელემენტად გამოყოფილი - ი ხმოვანი: ბასკ-ი, ჩურფ-ი, არც-ი, ბით-ი... მაგრამ თუ დინამიკურ ზმნათა აწმყოს წარმოების დროს საყრდენად იხმარება ინფინიტივ-მასდარის ფორმა, რომელსაც დაერთვის ა ელემენტი, — წარმოშობით ა—ცა*—ყა „არის“ ზმნის¹ ნაშთი. სტატიკურ ზმნებს, როგორც დასახელებული ნიშნუშებიდანაც ჩანს, ასეთი საყრდენი არა აქვთ, თანაც საყარაუდოა, რომ მათ საწარმოებლად ოდითვან გამოიყენებოდა აგრეთვე „არის“ მეშველი ზმნის ისეთი ფორმა, რომელშიც მონაწილეობდა - ი ელემენტი, ამასთან ისე, რომ ასეთ მეშველ ზმნას კონკრეტული აწმყოს საპირისპიროდ უნდა ჰქონოდა განუხსნადელი, ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობა. ასეთი მეშველი ზმნა უდიურს ამეამად არ მოეპოვება. ეტიმოლოგიური ძიებისათვის ამ შემთხვევაშიც საჭირო იქნება მოვიშველიოთ ზოგი მასალა თვისტომ ენათა არეალიდან. აქ, კერძოდ, საგულისხმებელია „არის“ ზმნის აწმყოს აბსოლუტივის (resp. ექსტემპორალური მნიშვნელობის) ფორმა, რომელიც მოწმდება მუხადურ (რუთულურ) ენაში ასეთი სახით: $\text{ქი-ჰიცი (I და IV გრ. კლ.)}$, $\text{ქი-რიცი (II გრ. კლ.)}$, $\text{ქი-ვიცი (II გრ. კლ.)}$.² ქი , რომელიც თავის მხრივ მიღებულია *-ყი ფონეტიკური ვარიანტიდან³, ამ ენაში კიდევ უფრო მარტივდება და ი ხმოვნამდე — ოდენ ფორმანტამდე⁴ დაიყვანება. სრული თუ გამარტივებული სახით ზმნა გამოიყენება სწორედ დიურატიულობის, ერთთვადობის, დროის მხრივ განუსაზღვრელობის გამომხატველ მორფემად — „არის“ მეშველ ზმნად⁵.

თვით სტატიკურ ზმნათა აგებულებისა და შინაარსის ხასიათის მხედვით ამგვარი მეშველი ზმნის ინგრედიენტად გამოყენება სრულიად ბუნებრივია და ლოგიკური. ამას თუ იმასაც დაეუმატებთ, რომ საწარმოებელი ზმნის ფუძე-ფორმაში ოდენ ფორმანტამდე დაყვანილ ან ინკორპორაციის შედეგად მორფემად (ფორმანტად) ქცეული მეშველი ზმნის გამოყენება ჩვეულებრივი გრამატიკული პროცესია უდიურსა და თვისტომ ენებში, სარწმუნო იქნება უდიურ სტატიკურ ზმნათა რთული აგებულების შესახებ აქ მოცემული განმარტებები და სწორად მოგვეჩვენება ამგვარ ზმნათა მაწარმოებლის ეტიმოლოგიური ძიება. ამის კვალობაზე ზემოთ დასახელებული ზმნების თავდაპირველი აგებულება და მნიშვნელობა ასე უნდა გავიგოთ⁶, მაგალითად: ბასკ-ი-ნე *—ბასკ-ცი-ნე (წოლილი არის საერთოდ — მწოლარე არის — მწოლარეა — წეცს); ჩურფ-ი-ნე — *ჩურფ-ცი-ნე (დამდგარი არის საერთოდ—მდგარი ან მდგომარე არის — მდგომარეა—დგას); არც-ი-ნე—არც-ცი-ნე (დაჯდომილ არს საერთოდ—ჯდომილ არს—მჯდომარეა—ზის); ბით-ი-ნე—*ბით-ცი-ნე (გდებულ არს—დაგდებუ-

¹ კონკრეტული აწმყოს.

² ზმნის ამ ფორმას აქვს ასეთი შინაარსი: „არის-რა საერთოდ“, „არსებობს-რა საერთოდ“, „არის-რა ნიდაც, ერთთვად“||„არის ხოლმე“, „არის, არსებობს ნიდაც“, „სულ მუდამ არს-ბობს, არის“...

³ ასეთი ფონეტიკური ვარიანტების დადასტურება შეიძლება ამ ენაზე მოლაპარაკე აულთა მეტყველებაში.

⁴ აქ ძირისეული მასალა ქი-ყი თანხმოვანი და არა ი, როგორც ამას ა. დირი მიიჩნევს 1911 წელს გამოქვეყნებულ „რუთულურ ენაში“.

⁵ ევგ. ჭეიჩიანიშვილი, „წახურ და მუხადურ ენათა ფონეტიკისა და მორფოლოგიის ძირითადი საკითხები (საწერ მანქანაზე ნაბეჭდი), 1965, გვ. 865—935; სადოქტ. დისერტ. ავტორეფერატი (რუს. ენ.), გვ. 57—61. შტრა.: ა. დ ი რ ი, „რუთულური ენა“, 1911.

⁶ რეკონსტრუირებულ ნიშნუშებში წარმოდგენილია მხოლოდ ამ ზმნათა განვითარების ორი ბოლო საფეხური.

ლია—გღია): ბარ-ი-ნე—*ბარ-ღი-ნე (ყრილ არს—დაყრილია—ყრია) და ა. შ. ამას თუ დაუვმარტებთ იმასაც, რომ „ყოფნა (ვარ, ხარ, არის...)“ ზმნის მოშველიებით სტატიკურ ზმნათა წარმოება ჩვეულებრივი მოვლენაა სხვა ენებშიც (შდრ., კერძოდ, ქართული ვწე-ვარ, წევ-ხარ; ვდგა-ვარ, დგა-ხარ; ვზი-ვარ, ზი-ხარ; ვსხედ-ვართ, სხედ-ხართ და მისთ.), დამაჩვენებელი იქნება უდიურო სტატიკურ ზმნათა - ი მაწარმოებელში ზმნური საწყისის ძიება. ასეთი ძიების შედეგად კი ცხადი გახდება, ერთი მხრივ ის, თუ რატომ გამოიყენება მიმღეობა აბსოლუტივის მნიშვნელობით და რატომ აქვს მას პრედიკატული დანიშნულება ზუსტიტყევაში, ხოლო, მეორე მხრივ, ნათელი გახდება მიმღეობის ამგვარ ფორმალურ-პირის ნიშნის დართვის შესაძლებლობა.

სხვა ცნობები ნამყო უწყვეტლისა და აორისტი პირველის მაწარმოებლის შესახებ. ახევეტის კატეგორიის ხაკითხი

ყურადღებას იპყრობს ის, რომ უდიუროში აორისტი პირველი და ნამყო უწყვეტელი იწარმოება ერთი და იმავე ი ელემენტით¹.

რით უნდა იყოს შეპირობებული ამ ორი ფორმის — აორისტისა და ნამყო უწყვეტლის მაწარმოებლის იგივეობა?

აქ საგულისხმოა შემდეგი: **ქ ე რ ე რ თ ი**—თეად აორისტის ზემოთ აღნიშნული ორი (იწინანი და ეწინანი) ფორმა განსხვავდება ზმნის უ ს რ უ ლ ი და ს რ უ ლ ი სახის გადმოცემით; კერძოდ, ქართულს რომ შევეუპირისპიროთ, ეწინანი აორისტი შეეფარდება ქართული ნამყო უწყვეტლის სრული სახის (პრევერბიან) ფორმას; მაგალითად: ბ-ე-ნე „გააკეთა“, სერებ-ე „ააშენა“, ეზნებ-ე „მოხსნა“, ქ-ე-ნე „შეჰამა“..., ხოლო იწინანი აორისტი გადმოსცემს ნამყო უწყვეტლის უ ს რ უ ლ ი ასპექტის მნიშვნელობას, მაგალითად: ბ-ი-ნე „აკეთა“, სერებ-ი „აშენა“ და ა. შ. **მ ე ო რ ე ე** — საყურადღებოა, რომ უდიურო ს ტ ა ტ ი კ უ რ ი ზმნებიც სწორედ ისე იწარმოებიან, როგორც აორისტი პირველი (საყრდენად მიმღეობის ისეთივე² ფორმა აქვთ, როგორიც — აორისტ პირველს): შდრ., მაგალითად, ერთი მხრივ, ბ ი (მკეთებელი, ნაკეთები): ბი-ნე „აკეთა“, ფ ი (მთქმელი, ნათქვამი): ფი-ნე „თქვა“, ხოლო მეორე მხრივ, ა რ ც ი (მჯდომარე, დამჯდარი): არცი-ნე „ზის“, ბ ა ს კ ი (მწოლარე, დაწოლილი): ბასკი-ნე „წევს“ და ა. შ. საინტერესოა ისიც, რომ ი მაწარმოებლიანი მიმღეობა გამოიყენება როგორც ნ ა მ ყ ო, ისე ა წ მ ყ ო-მ ყ ო ფ ა დ ი ღ რ ო ა ს ა ბ ს ო ლ უ ტ ი ვ ა დ ა ც; შდრ., მაგალითად: ტ ი ტ ე რ ი თანეც „გაიქცა-რა წავიდა (გაქცეული წავიდა)“ ტ ი ტ ე რ ი თანესა „მირბის-რა მიდის (გამქცევი. მიმრბენი მიდის), ტ ი ტ ე რ ი თალალე „გაიქცევა-რა წავა (გამქცევი, გასაქცევი წავა)“. ამასთან მნიშვნელოვან-

¹ ეს-ი ფორმანტი უდიუროს შესახებ არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურაში, გარდა აორისტისა და ნამყო უწყვეტლისა, გამოყოფილია ნამყო წინარე წარსულისა და ნაწილაკიანი კავშირებითის ფორმებში, პირობით-ნატურითში (ა. შ. ი ფ ნ ე რ ი, ვ. ფ ა ნ ჩ ე ო ძ ე). ამასთან აღნიშნულია ისიც, რომ აორისტი პირველისა და ნამყო უწყვეტლის ი მაწარმოებელი ისტორიულად ერთმანეთთან კავშირში უნდა იყოს, მათი ურთიერთობის საკითხი საყურადღებოა და დროთა ჩამოყალიბების ისტორიის ეხება (ვ. ფ ა ნ ჩ ე ო ძ ე). უდიურო ენის პირველი მკვლევარი ა. შაფ-სერი ი ელემენტს იმპარფეტის, განუსაზღვრელი ნამყოსა და პრეტერიტუმის მაწარმოებლად გამოყოფს. ა. დირი ძირითადად ა. შიფნერის მოსაზრებებს ეყრდნობა.

² დროის (და გვარის) თვალსაზრისით გაურჩეველი — ექსტემპორალური.

ნია ისიც, რომ **მ** მაწარმოებელი დაერთვის დრო-კილოთა სამივე ჯგუფის რა-
გინდარა ფორმას და გამოხატავს ამ დროისა და კილოს უწყვეტლობას.
გ ა ნ გ რ ძ ო ბ ი თ ო ბ ა ს , დ ი უ რ ა ტ ი უ ლ ო ბ ა ს .

როგორც ჩანს, **მ** ფორმანტი ნაწარმოები ნამდვილი ნამყო უდიურს თავ-
ლაბირველად არ ჰქონია; დღევანდელი მდგომარეობის მიხედვითაც ამ მორფე-
მით გამოხატული დრო მაინცადამაინც გ ა ნ უ ს ა ზ დ რ ე ლ ო ბ ი ს , უ წ ყ -
ე უ ტ ლ ო ბ ი ს ცნება უკავშირდება. ამასთან დაკავშირებით აქ საჭირო იქნება
გვიმეორით ის, რაც **მ** მორფემით წარმოებული ნამყო უწყვეტლის თაობაზე
წევით ითქვა: ეს ფორმა წარმოშობით და ოდინდელი მნიშვნელობით აწმყო-
ზოგადის ფორმაა, რაც ამჟამად რეინტერპრეტირებულია ნამყო უწყვეტლის კა-
ტეგორიად. ამავე **მ** მაწარმოებლის შემცველი აორისტი (ნამყოს ფორმა) კი უნდა
გაგებულ იქნეს ისე, როგორც ეს ძველ ბერძენ გრამატიკოსებს ესმოდათ: ეს
ფორმა, მართალია, გამოიყენება ნამყოს მნიშვნელობით, მაგრამ არსებითად
(თავდაპირველი მნიშვნელობის მიხედვით) ამაში არ აისახებოდა მოქ-
მედების ლოკალიზაცია დროში; ამ ფორმით გადმოიცემა სწორედ
ის კომპლექსური, კონცენტრირებული აორისტის მნიშვნელობა, რაც დაკავში-
რებულია გ ა ნ გ რ ძ ო ბ ი თ ო ბ ი ს , გ ა ნ უ ს ა ზ დ რ ე ლ ო ბ ი ს (a-oristos)
ცნებასთან. ამის კვალობაზე ზმნის ისეთი უდიური ფორმები, როგორიცაა, მა-
გალითად, ბ ი ნ ე (აკეთა, ქმნა), ფ ი ნ ე (თქვა), თ ა დ ი ნ ე ი თ ა ნ ე დ ი (მისცა),
ა ყ ი ნ ე | ა ნ ე ყ ი (იყიდა), ო წ კ ი ნ ე | ო წ ნ ე კ ი (რეცხა, ჭანა), ა რ ი ნ ე (მოვი-
ცა) და მისთ. უნდა გავიგოთ, როგორც ძვ. ქართული: ყ ვ ი ს (ბინე), თ ქ ვ ი ს
(ფინე), მ ი ს ც ი ს (თადინე, თანელი), ა დ ი ლ ი ს (აყინე, ანეყი), დ ა ი ბ ა ნ ი ს
(ოწკინე, ოწნეყი), ვ ი დ ი ს (არინე) და მისთ. მაშასადამე, უდაურში ზმნის ამ-
გვარი ფორმის ნამყოლ გაგება, ე. ი. დროის მიხედვით მისი კონკრეტიზაცია,
ნეორეულ, გვიანდელ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ. ისტორიულად ჩვენ აქ საქმე
უნდა გვეკონდეს ზმნის ე ქ ს ტ ე მ პ ო რ ა ლ უ რ ფორმასთან. სხვანაირად რომ
ვთქვათ, ძველი მდგომარეობის მიხედვით ამ ფორმით (**მ** მაწარმოებლით) რომე-
ლიმე კონკრეტული დრო კი არ გამოიხატებოდა, არამედ — ა ს პ ე ქ ტ ი ს კ ა -
ტ ე გ ო რ ი ა

**უდიური ზმნა გარდამავლობა-გარდაუვალობის მიხედვით. ზმნის
სინტაქსური კონსტრუქციები. გვარის კატეგორიის ხაკითხი**

უდიური ზმნები ერთმეორისაგან განირჩევიან იმის მიხედვით, ეწყობა თუ
არა მათ სამოქმედო სახელი (ობიექტი), — ე. ი. ავლენენ თუ არა სინტაქსურად
ობიექტის არსებობას (უდიურ მონოპერსონალურ ზმნაში, როგორც უკვე ითქ-
ვა, ობიექტი მორფოლოგიურად არ აისახება). სხვანაირად რომ ვთქვათ: უდიუ-
რი ზმნები განსხვავდებიან სემანტიკური დაპირისპირებით (ფუძის შინაარსით)
გამოხატული გარდამავლობისა და გარდაუვალობის მიხედვით.

გარდამავალი ზმნებია; მაგალითად: ბ ე ს უ ნ (კეთება), ფ ე ს უ ნ (თქმა),
უ ქ ს უ ნ (ჭამა), უ ა ლ ს უ ნ (სმა, დაღევა), ბ ი ხ ს უ ნ (შობა, დაბადება), ბ ო ხ -
ს უ ნ (ხარშვა), ბ ო ს ტ უ ნ (ჭრა), ბ ი ს ტ უ ნ (თესვა), ბ ი ყ ს უ ნ (პყრობა,
ჭერა) და სხვ.

გარდაუვალი ზმნებია: ბ ა ქ ს უ ნ (ყოფნა, გახდომა, დაბადება), ბ ა ყ ს უ ნ

(ჩატევა), ბ ის თ უ ნ (ვარდნა), ბ ო კ ს უ ნ (წვა), ბ ი ე ს უ ნ (კვდომა). კ ე ს უ ნ (ჯავსლა) და სხვ.

ყველა დრო-კილოში დასმული გარდამავალი ზმნის ქვემდებარე დაისმის ერგატიულ (მოთხრობით) ბრუნვაში, ხოლო პირდაპირი დამატება — სახელო-ბოთსა და მიცემითში; ირიბი დამატება — მიცემითში, ან სახედლო ბრუნვაში. მაშასადამე, უდიურში გარდამავალი ზმნის სუბიექტისა და ობიექტის ფორმებზე საბოლოოა. მაგალითად: 1) შე ტ ი ნ ბესანე ა ში ა შ ლ ა ხ „ის აკეთებს საქმეს (=მან აკეთებს საქმეს აქმეს აქმეს)“. შე ტ ი ნ ბენე ა ში ა შ ლ ა ხ „მან გააკეთა საქმეს აქმეს აქმეს“. შე ტ ი ნ ბალლე ა ში ა შ ლ ა ხ „ის გააკეთებს საქმეს (მან გააკეთებს საქმეს აქმეს აქმეს)“... 2) თადა შე ტ უ ს ა ისტაქან ხე „მიეცი მას ერთი ქიქა წყალი!“ შე ტ ი ნ ზ ა ლ თ ე -ნე-ცამფე ეკალ „მან მე არაფერი მომწერა (=მან ჩემზე არ დაწერა არაფერი)“...

გარდაუვალი ზმნის სუბიექტი წარმოდგენილია სახელობითი ბრუნვის ფორმით; პირდაპირი ობიექტი, ცხადია, არ იგულისხმება.

საგულისხმოა, რომ ზოგი ზმნა უდიურში შეიძლება გაგებულ იქნეს გარდა მამაკვლად ა ც და გარდა უ ქ ლ ა დ ა ც — resp. შესაძლოა, ერთი და იგივე ზმნა ინმარებოდეს მოქმედებითი გვარისა და ვნებითი გვარის მნიშვნელობით. ასეთებია, მაგალითად: 1) ბ ა თ კ ე ს უ ნ „დაღუპვა“ (ბ ა თ თ ე კ ს ა „იღუპება“); „დაფლვა, ღრმად ჩადება მიწაში“ (ბ ა თ თ ე კ ს ა კომახ „ფლავს, ღრმად დებს მიწაში ქვევრს“); 2) ზ ო მ ბ ა ქ ს უ ნ „სწავლა“ (ზ ო მ ნ ე ბ ა ქ ს ა „სწავლობს yчнтря“, „იწვრთნება“, „ვარჯიშობს“); „დასწავლა“, „მეცადინეობა“. (ზომნებაქსა დასნუხ, ფეშაგახ „სწავლობს გაკვეთილს, ხელობას“); 3) ქ უ რ უ ფ ს უ ნ „სიარული“, „სეირნობა“ (ქ უ რ უ ნ ე ხ ა „დადის“ „სეირნობს“); „ძებნა“, „ძიება“. (ქ უ რ უ ნ ე ხ ა აჩესბიტუხ „ძებნს, ძებნის დაკარგულს“; ქ უ რ უ ნ ე ხ ა ნჰინინახ „ძებნს მიზეზს“)...

ზმნათა ასეთი გაურჩევლობა, ნეიტრალურობა, შეპირობებული უნდა იყოს კვარის მორფოლოგიური კატეგორიის უქონლობით.

თუმცა ამჟამინდელ უდიურს მოეპოვება ამ კატეგორიის ზოგი ჩანასახიც, — აქ მოწმდება ზმნათა მოქმედებითი და ვნებითი გვარის მიხედვით დაპირისპირების ტენდენცია. ამ დაპირისპირებულ კატეგორიათა გამოსახატავად გამოიყენება ა) სემასილოგიური (აღწერით-ლექსიკური) ხერხები, ბ) აფიქსაცია და ა) ფონეტიკურ პროცესთა გრამატიზაცია; სახელობრ:

1) მოქმედებითი გვარის resp. ფაქტიტივ-კაუზატივის გამოსახატავად¹ გამოიყენება ა) მეშველი ზმნა დ ე ს უ ნ (ფონეტიკური ცვლილების შედეგად — ტ ე ს უ ნ — ტ ს უ ნ — ს ტ უ ნ), რომელიც ცალკე არ ინმარება და აღარც რაიმე ლექსიკური შინაარსი აქვს, ხოლო რთული ზმნის ინგრედიენტად (მეშველ ზმნად) გამოყენების შემთხვევაში დაახლოებით ასეთი მნიშვნელობისაა: ჩადენა, მოხდენა, კეთება, შესრულება (შდრ. ბ ე ს უ ნ „კეთება“, „ქმნა“). მაგალითად: 1) ბ ა ს კ ე ს უ ნ „წოლა“: ბ ა ს ნ ე კ ს ა „წევა“ — ბასკეს-დ ე ს უ ნ — ბასკეს-ტ ე ს უ ნ „დაწვენა“: ბასკეს-ნე-ს ტ ა „აწვენს“; უ ქ ს უ ნ „ჭამა“: უ ნ ე ქ ს ა „ჭამს“ — უ ქ ს -ტ ე ს უ ნ „კმევა“: უ ქ ს -ნე-ს ტ ა „აჭმევს“... 2) ა შ ბ ე ს უ ნ „მუშაობა“: ა შ ნ ე ბ ს ა „მუშაობს“ — აშბეს-დ ე ს უ ნ „ამუშავება“.

¹ ზმნის ნეიტრალური ფუძის მანქტიურებლად ან კაუზატივის (კონტაქტის) კატეგორიის ქაწარმოებლად.

„ხმარება“. „გამოყენება“: აშბეს-ნეს-ტა „ამუშავებს“, „ხმარობს“, „იყენებს“, ჰიგსუნ „გარეკვა“, „გალაღა“: ჰინეგსა „რეკავს“, „ლაღავს (ბრუტყვს)“ — ჰიგეს-ლდესუნ—ჰიგესტესუნ „გარეკვინება“, „გალაღვინება“: ჰიგესნეს-ტა „არეკვინებს“, „ალაღვინებს“... დასახელებული ნიმუშები გვიჩვენებენ, რომ აღნიშნული დესუნ—ტესუნ—ტესუნ-სტუნ ზმნა შეიძლება დაერთოს: ა) სხვადასხვა ზმნის მასდარ-ინფინიტივის (-ეს მაწარმოებლიან) ფორმას: აშბეს (მუშაობა) + ტესუნ—დესუნ (კეთება, შესრულება...); ბ) თავად — დესუნ მეშველზმნიან ფუძე-ფორმას: თოგ-დეს-დესუნ—თოგდეს-ტესუნ (ფასი + მოხდენა, კეთება, შესრულება) „გაყიდვინება“.

ბ) -ევ აფიქსი. მაგალითად: 1) ბათკესუნ „დალუპავა“: ბათთეს: „ილუპება“ — ბათ-ევ-კესუნ „დალუპავა“; ბათ-ევ-ნეს-კსა „ლუპავს“. ზერესუნ „მორთვა“, „მოკაზმვა“: ზერრესა „ირთვება“, „იკაზმება“: „უხდება“ — ზერ-ევ-კესუნ „მორთვა“, „მოკაზმვა“: ზერ-ევ-ნეს-კსა „რთავს“, „კაზმავს“; ქესუნ „გასვლა“: ქენესა „გადის“ — ქე-ვ-კესუნ—ქე-ევ-კესუნ „გავლებავა“: ქენესა „ავდებს“ და ა. შ. 2) ბათ-ევ-კესუნ „დალუპავა“ (იხ. ზემ.) — ბათ-ევ-კეს-დესუნ „დალუპვინება“: ბათეკესნესტა „ალუპვინებს“; ქევეკესუნ „გავდება“ — ქევეკესდესუნ „გავდებინება“: ქევეკესნესტა „ავდებინებს“... დასახელებული ნიმუშები გვიჩვენებენ, რომ -ევ აფიქსი უპირატესად -კესსუნ მეშველ ზმნასთან გამოიყენება. ეს ზმნა ცალკე არ იხმარება, რთული ზმნის ინგრედიენტად გამოყენების დროს კი აქვს როგორც გარდამავალი, ისე გარდაუვალი ზმნის მნიშვნელობა — დაახლოებით ასეთი: ყოფნა, გახდომა; კეთება, მოხდენა. ამასთან, -ევ აფიქსი ყოველთვის წინ უსწრებს პირის ნიშანს; მაგალ.: ბათ-ევ-წუნ-კსა „ელუპავა“, ბათ-ევ-წუნ-კსა „ლუპავა“, ბათ-ევ-ნეს-კსა „ლუპავს“... იხმარება აგრეთვე მავტიურებელ დესუნ მეშველ ზმნასთან ერთად: ბათ-ევ-კეს-დესუნ „დალუპვინება“...

2) გვარის resp. გარდამავლობა-გარდაუვლობის თვალსაზრისით ზმნის მნიშვნელობათა დაპირისპირება ხდება ფონეტიკური პარაცესები სგრანატიზაციითაც: პირის ნიშანთა ადგილის ცვლითა და საწარმოებელი ზმნის ფუძის კუმშვა-უკუმშველობით; შდრ., მაგალითად: ა) აყესუნ „აღება“, „აყვანა“; გადატ. „გაკვირება“, „გაოცება“: აყ-ნეს-სა „აიღება“, „აიყვანება“; „უკვირს“, „გაოცებულია“ — ყსუნ „აღება“, „აყვანა“; გადატ. „ყიდვა“: ანესსა „იღებს“, „იყვანს“; „ყიდულობს“; ბ) ბოხესუნ „ხარშავა“: ბოხ-ნეს-სა „იხარშება“ — ბოხსუნ „ხარშავა“; ბო-ნეს-სა „ხარშავს“; გ) ჩუქესუნ „წყდომა“: ჩუქ-ნეს-სა „წყდება“ — ჩუქსუნ „წყვეტავა“: ჩუ-ნეს-სა „წყვეტს“; დ) უქესუნ „კვამა“: უქ-ნეს-სა „იკვება“ — უქსუნ „კვამა“; უ-ნეს-სა „კვამს“; ე) ბიყესუნ „პყრობა“, „პყერა“; „ავება“, ბიყ-ნეს-სა „დაჭერა, პყრობა ხდება“; „აიგება“ — ბიყსუნ „ჭერა“, „პყრობა“; „ავება“: ბი-ნეს-სა „იჭერს“. „იპყრობს“; „ავება“...

როგორც ვხედავთ, ზმნის ფუძეთა სემანტიკური დაპირისპირებისა თუ აღწერით-ლექსიკური საშუალებების გარდა, უდიდურ ზმნაში გარკვეულ ადგილს იჭერს ორგანული წარმოება (აფიქსაცია), ან აფიქსის მაგივრობის გამწვევი საშუალება — ფონეტიკურ ცვლილებათა გრამატიზაცია. ეს კი თავის მხრივ იმას გვიჩვენებს, რომ გვარის კატეგორიის ჩასახვა ამ ენაში შედარებით უფრო ადრე დაიწყო და უფრო მეტადაც განვითარდა, ვიდრე თვისტომ (წახურ, მუხალურ

და სხვა) ენებში, სადაც ეს კატეგორია დღესაც ანალიტიკური წარმოების (ლექსიკური ბერძენის) ფარგლებს არ სცილდება.

ზემოთ ნაჩვენები იყო ზმნის ორი კონსტრუქცია — ნ ო მ ი ნ ა ტ ი უ რ ი (გარდაუვალ ზმნისა) და ე რ გ ა ტ ი უ ლ ი (გარდამავალი ზმნისა). ამ ორი კონსტრუქციის გარდა, უდიდურისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე დ ა ტ ი უ რ ი კონსტრუქცია ა) აღქმა-მგრძნობლობის გამომხატველი ზმნისა (ვართაშნულ დიალექტში) და ბ) ქონება-ყოლის გამომხატველი ზმნისა (ნიჭურ დიალექტში): აგრეთვე — გენეროური კონსტრუქცია (პოსესიური წყობა) ქონება-ყოლის გამომხატველი ზმნისათვის (ვართაშნულ დიალექტში).

აქ უნდა მივუთითოთ ერთ თავისებურებაზე, რაც მეღავენდება როგორც ვარცაშნულ, ისე ნიჭურ დიალექტში. ორივე დიალექტში შეინიშნება ქვემდებარის ფორმათა უ ნ ი ფ ი კ ა ც ი ი ს ტენდენცია: ვართაშნულში აღქმა-მგრძნობლობის გამომხატველ ზმნასთან მიცემითის ნაცვლად ერგატიული ბრუნვაც გამოიყენება (ერთმანეთის პარალელურად, ფაკულტატურად). ოღონდ ისე, რომ პირის მაწარმოებლად რჩება ისევე მიცემით ბრუნვაში დასმული ნაცვალსახელური ელემენტი, მაგალითად: შ ე ტ უ აბა-ტუ „მას სცოდნია (იცის)“||შ ე ტ ი ნ აბა-ტუ „მან იცის“. შ ე ტ უ ილარი-ტუ-ბსა||შ ე ტ ი ნ ილარი-ტუ-ბსა „მას აციებს“||.შ ე ტ ან აციებს“. ღ ა აბა-აახს||ღ ა ნ აბა-აახს „ჩვენ ვიცით“ და ასე — ყველა ასეთ ზმნასთან. ნიჭურ დიალექტში უნიფიკაციის პროცესი უფრო შორსაა წასული: აქ ამგვარ ზმნებთან (Verba sentiendi), გარდა იმისა, რომ ქვემდებარე ერგატივშია დასმული, პირის ნიშნებიც ამ (ერგატიული) ბრუნვის შესაბამისად იხმარება; სახელდობრ: შ ე ტ ი ნ ავა-ნე (მან იცის), შ ე ტ ი ნ ილარი-ნე-ბსა (მან აციებს), ღ ა ნ ავა-აან (ჩვენ ვიცით) და ასე — ყველა ამგვარ ზმნასთან.

მოქმედების ადგილ-მიმართულების გამოხატვა უდიურ ზმნაში. პრევერზის საკითხი

უდიურში ერთი ჭგუფის გარდაუვალი და გარდამავალი ზმნების ფუძე-ფორმათა დასაწყისში გამოიყენება ისეთი ელემენტები, რომლებიც გამოხატავენ მოქმედების ადგილ-მიმართულებას: მიმართულებას ზემოდან ქვემოთ, ქვემოდან ზემოთ, აქედან (მოლაპარაკისაგან) იქით, ან იქიდან აქეთ (მოლაპარაკისაკენ) და სხვ. სახელდობრ:

1) ე-სუნ||ე-ა-სუნ (მოსვლა) — თა-ა-სუნ¹ (წასვლა); ე-ჩეს-უნ (მოტანა, მოყვანა) — თა-შესუნ (წალება, წაყვანა)... 2) ლა-ა-სუნ² (ასვლა) — ცი-სუნ (წასვლა); ლა-ხსუნ (დადება), ლა-ფსუნ (ჩაცმა), ლა-ა-ჩესუნ (ატანა, აყვანა) — ცი-ე-კესუნ (ჩატანა), ცი-გსუნ (ჩამოყრა, ჩამოცემა ფოთოლ-ტოტებისა)... 3) ბა-ა-სუნ³ (შესვლა) — ჭე-სუნ||ჭე-ა-სუნ (გასვლა), ჭე-ბაქსუნ (გადასვლა)⁴, ბა-ა-ჩესუნ⁵ (შეტანა, შეყვანა), ბა-საქსუნ (შეგდება) — ჭე-ე-კესუნ (გაგდება, გაძევება, გამოძევება), ჭე-ფ-ტესუნ (გამოვარდნა, გამოძრობა)... 4) ჭა-ა-ესუნ

1 ნიჭურში: თა-სუნ

2 ნიჭურში: ლა-სუნ

3 ნიჭურში: ბა-სუნ

4 ნიჭურში: ჭრ-ბაქსუნ||ჭრ-ვა-ქსუნ.

5 ნიჭურში: ბა-ჩესუნ||ბა-ა-ჩესუნ.

(გაღება, გახსნა), ჯა-ე-ბაქსუნ (დაბრუნება, მობრუნება. უკუ-ყოფნა. უკუ ქვე-ვა) — ჯა-ე-დესუნ (დაბრუნება წაღებულისა, უკუ-ძღვეა)...

აქ ჩამოთვლილი ზოგი ზმნის თავიკიდური ელემენტი გამოძახილს პოულობს უდიურისავე თანდებულის (ლოკატიურ) ბრუნვათა მწარმოებლებსა და ზმნის-სართებში: შდრ., მაგალითად: 1) ლა-ე-სუნ (ასვლა), ლა-ხსუნ (დაღება). ლა-ე-კესუნ (აცმა, ასხმა) — და ადამარ-ა-ლ (ადამიანზე), ისტოლ-ა-ლ (მაგიდაზე). ხოდ-ა-ლ (ხეზე), ოჩალ-ა-ლ (მიწაზე), ე-ა-ლ (შენზე), და მისთ. — შდრ. აგრეთ-ვე: ლ ა ხ ო (ზედ, ზედა), ა ლ ა ხ ო (ზემოდან) ა ლ ა (ზემოთ)... 2) ჭე-სუნ|ჭე-ე-სუნ (გასვლა), ჭე-ე-კესუნ (გამოგდება), ჭე-ბაქსუნ (გადასვლა) — და კუა-ჭ (სახლისკენ), ადამარა-ჭ (ადამიანისკენ), ე-ა-ჭ (შენკენ)... შდრ., აგრეთვე: ქ ო შ (ნიჭ.), ტ ო შ (ვართ.) „გარეთ“, „ქარში“... 3) ზა-ე-სუნ, ზა-სუნ (შესვლა), ზა-საქ-სუნ (შეგდება), ზა-ჭ-ტესუნ (შევარდნა, ჩავარდნა)... და ბ ო შ (შიგ, შიგნით)... 4) ცი-სუნ (ჩასვლა), ცი-ე-კესუნ (ჩამოტანა, ჩამოყვანა) და ცი ნ ა („ქვემოთ, „ქვემო მხარეს“, „ქვემო უბანში“)... 5) ჯა-ე-ბაქსუნ (დაბრუნება, უკუ-ქცევა), ჯა-ე-დესუნ (დაბრუნება, უკუ-ძღვეა), ჯა-ე-სუნ—ჯა-ესუნ (გაღება) — და ჯა (ღია; ღიად), ქ ო შ (უკან, უკუ)...

როგორც ვხედავთ, უდიურში მიმართულების გამომხატველი ელემენტი (ჩვეულებრივ ერთი მარცხლის სახით წარმოდგენილი) ყოველთვის წინ უძღვის ზმნის შედგენილობაში შემავალი ყველა სხვა ელემენტს, — მათ შორის პირის ნიშანს (ისევე, როგორც ეს ქართულშია); შდრ., მაგალითად: ლა-ზ-ხო (და-ე-ღებ), ლა-ნ-ხო (და-ს-ღებ), ლა-ნ-ე-ხო (და-ღებს). ლა-აან-ხო (და-ე-ღებთ), ლა-ნან-ხო (და-ს-ღებთ), ლა-ყუნ-ხო (დასღებენ). ნიჭურ კრლოშიც ასევე: ლა-ნ-ე-ხო (დასღებს), ლა-ტუნ-ხო (დასღებენ)...

ზემოთ შეპირისპირებულ-შეფარდებული მასალიდან ისიც ჩანს, რომ ამ ენაში ზმნის ადგილ-მიმართულების გამომხატველი თავიკიდური ელემენტები. ლოკატიური მნიშვნელობის პოსტპოზიციური ელემენტები (სახელის ფუძე-ფორმებთან შერწყმული თანდებულები) და ზოგი ადვერბი ბგერითად და მნიშვნელობით ემთხვევა ან ეფარდება ერთიმეორეს. ეს ფარდი ელემენტები, როგორც ჰგავს, წარმოსდგებიან ადვერბიალური მნიშვნელობის სიტყვებისაგან. მაშასადამე, ამ ცნობაზე დაყრდნობით შეიძლება ვთქვათ, რომ უდიურ ზმნას მოეპოვება პრევერბული მნიშვნელობის ელემენტთა ჩანასახები. ამ მხრივ უდიური ენის დიალექტებში — ვართაშნულსა და ნიჭურში — არსებითი სხვაობა არ არის. ზოგი თავისებურება (ფონეტიკური ხასიათისა) ნაჩვენები იყო გზადაგზა.

უარყოფის გამოხატვა ზმნაში

უარყოფის გამოსახატავად უდიური ზმნის ამა თუ იმ ფორმასთან იხმარება ასეთი ნაწილაკები: თე (არ), ნუ (არ), მა (ნუ), ნა (რომ არ), ნუთ (არ, არა)¹. ამ

¹ ნუ თ ნაწილაკი რთული აგებულებისაა და იშლება ასე: ნუ-თ, რაც მიღებული უნდა იყოს ნუ და თე ნაწილაკთა კომბინაციით: ნუთ—ნუ-თე. უ ხმოვნის გავლენით ეს ნაწილაკი შეიძლება ასეც იყვალოს: ნუ თ—მუ თ; მაგალითად: ნუ თ ესუნ|მუ თ ესუნ „არ მოსვლა“, „მოუსწავლობა“...

ეს ნაწილაკი სახელთანაც გამოიყენება, ოღონდ — პოსტპოზიციურ ელემენტად; მაგალითად: ნანა-ნუთ (უღედო, უღედოდ), კოჭ-მეც-ნუთ (უსახლკარო, უსახლკაროდ), ქულ-ნუთ (უხელო, უხელოდ) და სხვ. როგორც ამ სიტყვათა თარგმნიდან ჩანს, უდიურ ნუ თ ნაწილაკს ახელო ფუძეებთან გამოიყენების დროს აქვს ქართული უ—ო პრეფიქს-სუფიქსის მნიშვნელობა.

ნაწილაკების გამოყენება ხდება ზოგ შემთხვევაში ზმნის ამა თუ იმ ფორმასთან შერწყმით, ინკორპორაციით, ზოგ შემთხვევაში კი შეურწყმელად, აღწერითი (ახალიტიკური) წარმოების წესით.

ე ა რ თ ა შ ნ უ ლ ი დიალექტის მონაცემთა მიხედვით ამ ნაწილაკთა გამოყენების არე ასეთია:

1) თე ნაწილაკი იხმარება აწმყოს. ნამყო უწყვეტლისა და მყოფადი მეორის ფორმებთან: ამასთან ეს ნაწილაკი შერწყმულია რომელიმე ამ ფორმასთან, — თანაც ისე, რომ იგი ყოველთვის წინ უძღვის პირის ნიშანს (სულ ერთია, ეს ნიშანი დასაწყისში მოუღის ზმნას, თუ ბოლოში). მაგალითად: 1) თე-ზ-ბუ (არ ვარ), თე-ნ-ბუ (არ ხარ), თე-ნე-ბუ (არ არის); თე-მან-ბუ (არ ვართ), თე-ნან-ბუ (არ ხართ), თე-ყუნ-ბუ (არ არიან). ან კიდევ: ბუ-თე-ზ||—ბუ-თე-ზუ (არ ვარ), ბუ-თე-ნ||—ბუ-თე-ნუ (არ ხარ), ბუ-თე-ნე (არ არის) და ა. შ. 2) თე-ზ-ბესა||ბესა-თე-ზ (არ ვაკეთებ), თე-ნ-ბესა||ბესა-თე-ნ (არ აკეთებ), თე-ნე-ბესა||ბესა-თე-ნე (არ აკეთებს) და ა. შ. თე-ზ-ბესა-მ||ბესა-თე-ზუ-მ (არ ვაკეთებდი), თე-ნ-ბესა-მ||ბესა-თე-ნუ-მ (არ აკეთებდი), თე-ნე-ბესა-მ||ბესა-თე-ნე-მ (არ აკეთებდა) და ა. შ. 4) თე-ზ-ბო||ბო-თე-ზ (არ გააკეთებ), თე-ნ-ბო||ბო-თე-ნ (არ გააკეთებ), თე-ნე-ბო||ბო-თე-ნე (არ გააკეთებს) და ა. შ. (და ასე ყველა კონსტრუქციის შემთხვევაში).

2) ნუ ნაწილაკი გამოიყენება მხოლოდ კავშირებითი პირველის ფორმასთან და აქვს ქართული „არ“ ნაწილაკის მნიშვნელობა. იხმარება ზმნასთან შეურწყმელად; მაგალითად: ნ უ ბაქა-ზ „არ ვიყო“, ნ უ ბა-ქან (არ იყო), ნ უ ბაქა-ნე (არ იყოს)...; ნ უ ელა-ზ (არ მოვიდეს), ნ უ ელა-ნ (არ მოხვიდეს); ნ უ ელა-ნე (არ მოვიდეს)...; ნ უ ბა-ზ (არ ვაკეთო), ნ უ ბა-ნ (არ აკეთო), ნ უ ბა-ნე (არ აკეთოს)...

3) მა ნაწილაკი გამოხატავს ქართულ „ნუ“ და „არ“ ნაწილაკთა მნიშვნელობას და იხმარება ორივე რიცხვში დასმული მეორე პირის ბრძანებითისა და მოავლობით რიცხვში დასმული პირველი პირის ბრძანებითის ფორმებთან; იხმარება აგრეთვე ყველა პირის უკუქცევითი ბრძანებითის გამოსახატავად გამოყენებულ ყა-ნაწილაკოვანი კავშირებითის ფორმასთან; მაგალითად: ა) მა ექე (ნუ მოხვალ!). მა ბა (ნუ აკეთებ!); მა ექენან (ნუ მოხვალ!), მა ბა-ნან (ნუ აკეთებ!)... ბ) მა ელენ (ნუ მოვალ!), მა ბენ (ნუ გააკეთებ!)... გ) მა ა-ყან-არი (არ ზოვიდეს!). ფინ მა ა-ყა-ზ-აკი (თვალთ არ ვნახო!), მა ა-ყა-ნ-ბი (არ აკეთოს!)...

4) ნა ნაწილაკი მნიშვნელობით უდრის ქართულ „რომ არ“-ს და გამოიყენება გი-ნაწილაკოვანი კავშირებითის ფორმასთან (შერწყმის თავიკიდური ელემენტის სახით); მაგალითად: ნა-გი-ნ-არე (რომ არ მოსულიყო), ნა-გი-ნ-ბეჲ (რომ არ გაეცებინა)...

ნა ნაწილაკს აქვს აგრეთვე ქართული „არც“, „ნურც“ რთული ნაწილაკების მნიშვნელობა და იხმარება ბრძანებითის ფორმასთან, ოღონდ ისე, რომ ეს ნაწილაკი უშუალოდ არ უძღვის წინ ზმნის აღნიშნულ ფორმას (მათ შორის უთუოდ უნდა იქდეს რაიმე სხვა სიტყვა); მაგალითად: ნა უნ მა ექე, ნა შონო მყანარი (ნ უ რ ც შენ ნუ მოხვალ და ნ უ რ ც ის); ნა ქა ნუთ ელაღუ, ნა ტაა (არ ც მანდ მოვალ, არ ც — იქ)...

5) ნუთ (—ნუ-თე) ნაწილაკის გამოყენების არე უფრო ფართოა: იხმარება ზმნასთან (მყოფად პირველთან, აღ-ნაწილაკოვან მყოფადთან), აგრეთვე — ინ-

ფინიტივ-მასდართან. მიმღობასთან. აბსოლუტივ-გერუნდიუმისა და სუპინუმის ფორმებთან და, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, — სახელთან. ამ ნაწილაკს ზმნის პირიან ფორმებთან აქვს ქართ. „არ“ ნაწილაკის მნიშვნელობა. ხოლო დანარჩენებთან — „არ“ ნაწილაკისა და უარყოფის გამომხატველი „უ“ პრეფიქსისა. მაგალითები:

1) ნ უ თ ბალზუ (არ გავაკეთებ). ნ უ თ ჩურკალზუ (არ დაედგები, არ გავჩერდები)...; 2) ნ უ თ ბალ-ალ-ზუ (არ გავაკეთებ კიდევ). ნ უ თ ჩურკალ-ალ-ზუ (არ გავჩერდები კიდევ, არ დაედგები კიდევ)...; 3) ნ უ თ-ბესუნ (არ კეთება, გაუკეთებლობა). ნ უ თ-ესუნ (არ მოსვლა, მოუსვლელობა)... 4) ნ უ თ-ელალ (არ ზომსვლელი, მოუსვლელი). ნ უ თ-ელა-ლა (არ მოსასვლელი); ნ უ თ-არი (არ მოსული, მოუსვლელი)... 5) ნ უ თ-ელახუნ||ნ უ თ-ელატან (არ მოსვლის დროს, მოუსვლელობის შემთხვევაში)...; 6) ნ უ თ-ბესან (არ გასაკეთებლად. რომ არ აკეთოს)...

ნიჭ უ რ დიალექტშიც უარყოფის გამოსახატავად იხმარება ზემოთ დასახელებული თე, შა, ნუ, ნუთ, ნან ნაწილაკები. ოღონდ აქ ზოგი ამ ნაწილაკის გამოყენების არე უფრო ფართოა, ვიდრე ვართაშნულში; კერძოდ:

1) თე ნაწილაკი იხმარება ყველა პოზიციაში და დრო-კილოთა თითქმის ყველა ფორმასთან: მაგალითად: თე-ზ-თაჟსა—თა-თე-ზ-სა (არ მივიდვიარ), თე-ნ-თაჟსა||თა-თე-ნ-სა (არ მიდიხარ), თე-ნე-თაჟ-სა||თა-თე-ნე-სა (არ მიდის)...; თე-ზ-თაჟე||თა-თე-ზ-ე (არ წავედი) და ა. შ. ზუ თე-ზ-ბალ||ბალ-თე-ზუ (არ გავაკეთებ). თე-ნ-ბალ||ბალ-თე-ნუ (არ გააკეთებ), თე-ნე-ბალ||ბალ-თე-ნე (არ გააკეთებს)... თე-ნ-ბო||ბო-თე-ნ (არ გააკეთებ, ნუ გააკეთებ)...

2) შა ბა (არ გააკეთო! ნუ აკეთებ!), შა უქა-ნან||უ-შა-ქა-ნან (არ ქამოთ! არ შეკამოთ!), შა-ყა-ტუნ-ბი (არ აკეთონ!); შა-უფა||უ-შა-ფა (არ თქვა!).

უარყოფის ნაწილაკთა (კერძოდ, შა ნაწილაკის) ასეთი ლოკალიზაცია ვართაშნულშიც შეინიშნება, მაგრამ ისე სისტემატურად არაა, როგორც ნიჭურში. ვართაშნულში ამგვარ ფიქსაციას (უ-შა-ფა...) უფრო სპორადული ხასიათი აქვს, — იხმარება მეტყველების ერთგვარი სტილიზაციის, სათქმელის გაზვიადების დროს.

თე ნაწილაკი, რომელიც ნიჭურში თან ვარიანტივად მოწმდება, საერთო უდიურში გამოიყენება ცალკეც. — ქართული „არა“ ნაწილაკის მნიშვნელობით. მაგალითად: დამუნ ოხხაღა თაღალღუ? — თე! (ვართაშ). — აჟქ ოხხაღა თაღალღუ? — თან (ნიჭ). „ხვალ სანადიროდ წახვალ? — არ ა!“.

სახელზმნური ფორმები

უდიურს მოეპოვება სიტყვათა ისეთი ფორმები, რომლებსაც ერთსა და იმავე დროს აქვთ როგორც ზმნის, ისე სახელის თვისება. ზმნური თვისება აქვთ, რამდენადაც: ა) გამოხატავენ მოქმედებას ან მდგომარეობას და ბ) როგორც წინადადების წევრები, უტოლდებიან პრედიკატს: მართავენ მათთან დაკავშირებულ სახელთა ფორმას სწორედ ისე, როგორც — ზმნის პირიანი ფორმები, მაგრამ ამავე დროს, არ წარმოადგენენ რა ზმნის პირიან ფორმას, იწარმოებიან სახელისათვის დამახასიათებელი ამა თუ იმ ფორმანტი (მიცემითი ან ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნით), განსაზღვრულ შემთხვევაში შეიძლება იბრუნებოდნენ. იცვალან რიცხვის ფორმაც; — აქ ჩანს სწორედ მათი, როგორც სახელის,

თვისება. ამიტომაც ვამბობთ, რომ უდიდეს მოეპოვება სახელმწიფო
ფორმაზე.

ფორმათა ამ ჯგუფს მიეკუთვნება: ინფინიტის-მასდარი, სუპი-
ნუმი, მიმღეობა, აბსოლუტივ-გერუნდიუმი.

ინფინიტის-მასდარი

უდიდეს მოეპოვება ორი ტიპის — წმინდა ფუძეზე დაყრდნობით წარმო-
ბული (მარტივ მაწარმოებლიანი) და ამგვარად ნაწარმოებ ფორმაზე აგებული
(რთულ მაწარმოებლიანი) — ინფინიტის-მასდარი¹.

პირველი ტიპის ინფინიტის-მასდარი, როგორც ითქვა,
წარმოება პირველად, ნეიტრალურ ფუძეზე -ეს სუფიქსის დართვით; მაგა-
ლითად: ბაქ-ეს (ყოფნა), ბეს (კეთება, ქმნა), უქ-ეს (კმა), ფ-ეს (თქმა), ბიხ-ეს
(შობა), ბიყ-ეს (პყრობა), ბოხ-ეს (ხარშვა), ბით-ეს (ვარდნა, გდება), არ-ეს
(ჯდომა), ბასკ-ეს (წოლა), ჩურფ-ეს (დგომა), ელ-ეს—ეფ-ეს—ეფ-ეს (მოსვლა)
და სხვ.

ასეთი ფორმა წინადადებაში გამოხატავს მოქმედების მიზან-მიზეზს, მიზან-
დასახულებას, მისწრაფებასა და ტენდენციას; მაგალითად: ზა ბაქალთეზა მე
აშლახ ბეს „მე არ შემიძლია ამ საქმის კეთება, შესრულება“, „არ შემიძლია, ეს
საქმე ვაკეთო“ (სიტყვა-სიტყვით: მე არ შემიძლება ამ საქმეს კეთება); ბა-
ეფ-ეს ბაქალთეზა „შეგიძლიათ მანდ ჯდომა“, „შეგიძლიათ მანდ ისხდეთ“;
უქ ბაეფ-ეს ქაქალთეზა „შენ შეგიძლია ეგ თქვა (სიტყვა-სიტყვით: შენ შეგიძ-
ლება მაგას თქმა); მელინ ქელ-ეს (ქეეს) ოხარი-თენე „აქედან გასვლა
ადვილი არ არის“; ევახტ-ვა-ბუყსა უნივერსიტეტა ბაქალ-ეს (ბაეს)? „როდის
გსურს უნივერსიტეტში შეხვიდე (=რა დროს გინდა უნივერსიტეტში შეს-
ვლა)?... ინფინიტის-მასდარის აღნიშნულ ფორმას დართვის რამდენიმე
ბრუნვის ნიშანი, მაგალითად: ფეს (თქმა) — ფეს-ახ (მიცემ.), ფეს-ახ-ო (აბ-
ლატ.), ფეს-ახ-ო-ლან (კომიტატ.), ფეს-ინ (ინსტრუმ.); ბეს (ქმნა, კეთება) —
ბეს-ახ (მიც.), ბეს-ახ-ო (აბლატ.), ბეს-ახ-ო-ლან (კომიტატ.); ბეს-ინ (ინსტრუმ.);
ელ-ეს (მოსვლა) — ეს-ახ (მიც.), ეს-ახ-ო (აბლატ.), ეს-ახ-ო-ლან (კომიტ.). ეს-ინ
(ინსტრ.)... მაგრამ აქ საგულისხმო ის არის, რომ, მაგალითად, მიცემითში დას-
მული ინფინიტის-მასდარის ფორმა (ფეს-ახ, ბეს-ახ...) თავისი შინაარსითა და
ფუნქციით არ განსხვავდება თავად საწარმოებელი (ინფინიტის-მასდარისავე)
ფუძე-ფორმისაგან: ორივე ეს ფორმა ერთსა და იმავე მნიშვნელობას გამოხა-
ტავს: შდრ., მაგალითად: ტევახტა ისუს ქენებაქსა შამატლენა ბიტუნუნ დუზუორ-
ლოხო; შეტა შევირდუნ ბუსაყუნბაქე ვა ბურყუნჯი სუმბულლოხ ჩუქსახ ვა
უქსახ „მას ეამსა შინა წარვიდოდა იესუ დღესა შათათსა ყანობირსა მათსა,

¹ სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია სხვადასხვა მოსაზრება: კერ-
ძოდ, აღნიშნულია, რომ უდიდეს აქვს ინფინიტის, განუსაზღვრელი კილო, რომელსაც აწარ-
მოებს სუფიქსი სუნ (ა. შიფერი, ა. დირი). მოწოდებულია სხვა ცნობებიც: უდიდეს
მოეპოვება ორგვარი მასდარი: მასდარი პირველი, რომელსაც აწარმოებს სუფიქსი -ეს
და მასდარი მეორე — წარმოებული რთული სუფიქსით: ეს-უნ—ს-უნ. ამასთან აღნიშ-
ნულია ისიც, რომ ორივე მასდარი წარმოადგენს ნაზმწარსახელს, თუმცა ერთი და
მეორეც „მართავს მასთან შესიტყვებაში მყოფ სახელს იმ ბრუნვაში, რომელიც დასტურდება
უსაბამისი ზნის პირიელ ფორმასთან (ვ. ფანჯიძე).

ხოლო მოწაფეთა მისთა შეემშია, და იწყეს მ უ ს ე რ ა დ თაჲსა კოვილისა და კ ა მ ა დ „ (მათე, 12,1). ხოლო სხვა ბრუნვათა (აბლატივის, კომიტატივის, ინსტრუმენტალისის) ნიშნის დართვით ინფინიტევ-მასდარის ეს ფორმა იძენს აბსოლუტივის მნიშვნელობას; შდრ., მაგალითად, ვაჲ ქაროზნეთასტა ფესინ „და ქადაგებდა და იტყოდა, ვითარ... И проповедываша, г о в о р я (მარკოზი, 1,7). ასევე: ქატუხ ფესახო, შონო შელლე ტაქან ადამარახ „ვიდრე მაგას იტყოდე (მაგის თქმამდე), უმჯობესი იქნება სცემო ადამიანს“. ან კიდევ: მე ხაბარახ ფესახოლან ჭუნეფე იჲ გალახო „ამ ამბის თქმისთანავე (თქმის დროსვე) წამოხტა თავისი ადგილიდან“...

ამგვარად, ინფინიტევ-მასდარის პირველი (-ეს მაწარმოებლიანი) ფორმა ეველა ბრუნვის ნიშანს ვერ იგუებს, ხოლო ბრუნვის ის მაწარმოებლები, რაკ მას შეიძლება დაერთოს, ვერ უკარგავენ პრედიკატის ძალას. რადგანაც ასე უშემთხვევაშიაც ეს ფორმა რჩება ისევე ინფინიტევის (resp. ინფინიტევ-სუბინუმის), ანდა აბსოლუტივის (resp. აბსოლუტივ-გერუნდიუმის) მნიშვნელობის ფარგლებში.

როგორც ითქვა. ინფინიტევ-მასდარის აღნიშნული ფორმა (ყველა ამ მორფოლოგიური ვარიაციით) მასთან შეწყობილ სახელს მართავს ისევე, როგორც ზმნის პირიანი ფორმა; ეს ჩანს თუნდაც ზემოთ წარმოდგენილი საილუსტრაციო ნიმუშებიდან; შდრ., აგრეთვე: ბავაქო მე აშლახ ბეს „შეგიძლია ეს საქმე აკეთო“ (სიტყვა-სიტყვით: შეგიძლია ამ საქმეს კეთება). შეტინ ქახახ ბრახ ფესახო, შონო შელე ლალ-ბაქანე „ის (ერგატ.) მაგ ამბის (მიც.) თქმამდე, უმჯობესი იყო დამუნჯებულიყო (ის ვიდრე მაგ ამბავს იტყოდა, უმჯობესი იყო დამუნჯებულიყო“ — სიტყვა-სიტყვით: მან ეგ ამბავს თქმამდე, ის კარგია, მუნჯი გახდეს)...

მაშასადამე, ინფინიტევ-მასდარის პირველ ტიპში მორფოლოგიურად (წარბოების მხრივ) ვლინდება სახელის თვისება (მოუღის ბრუნვის ნიშანი). ხოლო სინტაქსურად — ზმნისა (გამოიყენება შემასმენლად).

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: თავად ამ ფორმის (-ეს მაწარმოებლიანი ინფინიტევ-მასდარის) ფორმანტიც შესაძლოა ეტიმოლოგიურად მიცემითი ბ რ უ ნ ე ის ნიშანს დაუკავშირდეს. ასეთი მოსაზრება გარდა უდიურისა. გამოთქმულია აგრეთვე წახურ, მუხადურ (რუთულურ), ლეზგიურ, თაბასარანულ. აღულურ, ხუნძურ, დილოურ-ხვარიშულ-კინუხურ, ლაქურ და სხვა ენათა მონაცემების მიხედვით (ა. შ ი ფ ნ ე რ ი. ა. დ ი რ ი. პ. უ ს ლ ა რ ი. ა. ჩ ი ქ ი ბ ა ვ ა, ლ. ყ ი რ კ ი ვ ი, შ. გ ა ფ რ ი ნ დ ა შ ე ი ლ. დ. ი მ ნ ა ი შ ე რ ლ ი, ი. ც ე რ ც ვ ა ძ ე, ა. შ ა პ ო მ ე ტ ო ვ ი, გ. თ ო ფ უ რ ი ა, ე. ჭ ე რ ა ნ ი შ ე ი ლ ი). ასეთი ეტიმოლოგიური ძიება ეყრდნობა იმას, რომ ამ ენებში, ერთი მხრივ, ინფინიტევისა თუ მასდარის, ხოლო, მეორე მხრივ, მიცემითის ფორმანტები ემთხვევა ან შეესატყვისება ერთმანეთს. ამ ხაზით გამოთქმული აქვს ერთი მეტად საინტერესო მოსაზრება პროფ. შ. გ ა ფ რ ი ნ დ ა შ ე ი ლ ს: დარგულში ამ ორი ფორმის მაწარმოებლად -ას, ის (დიალექტებში -აჲ, -იჲ) გამოიყოფა. ამ ენის იმ კილოებში. სადაც ინფინიტევის მაწარმოებლად -ს სუფიქსი გამოიყოფა. მიცემითისაც -ს აქვს, ხოლო იმ კილოებში, სადაც ამის ნაცვლად ინფინიტევის ფორმად -ჲ სუფიქსია ნახმარი, მიცემითისაც ეგვევ -ჲ მოუღის. ამ ორი ფორმის ეს მაწარმოებლები ერთმანეთთან გენეტურ კავშირშია. ამასთან გამოკვლეულია ისიც, რომ:

დარგულსა (წუდახარულ კილოში) და ხუნძურში მიცემითი ბრუნვის ნიშანსა და ინფინიტივის მაწარმოებელს ფონეტიკური ევოლუციის ერთნაირი საფეხურები გაუვლია: დე—ძე—ზე (ხუნძურში). დე—ძე—ზე (დარგული ენის წუდახარულ კილოში)—ს (სალიტერატურო დარგულ ენაში). აღსანიშნავია, რომ უდიურის თვისტომ წახურ ენაშიც დაახლოებით ისეთივე მდგომარეობაა, როგორც დარგულსა თუ ხუნძურში. თუ მაგალითად, წახური ენის წახურულ და მიშლეშურ კილოებში მიცემითისა და ინფინიტივის (resp. ინფინიტივ-სუპინუმის) ერთნაირ მაწარმოებლად -ს ელემენტი გამოიყოფა, ამ ენის გილმიწურ კილოში ამ ორი ფორმის მაწარმოებლად გამოყენებულია -ზ. შდრ., მაგალითად: ჰაჰა-ს (წახურულ-მიშლეშურში)—ჰაჰა-ზ (გილმიწურში) „კეთება“, „კეთებად“, „ქმნა“, „ქმნად“; ადამი-ს (წახურულ-მიშლეშური)—ა დ ა მ ი ე ზ (გილმიწური) „ადამიანს“...

ამჟამინდელ უდიურს, თუ არ ვივლისხმებთ ადესივის ფორმაში შეზღავნულ -ას (-ეს, -ის, -უს, -ოს) ელემენტებს (იხ. ზემ. თანდებულებიან ბრუნვებში). ინფინიტივის -ეს—ს ფორმანტის ფარდი მაწარმოებელი მიცემითი ბრუნვისა არ მოიპოვება. აქ ამ ბრუნვის ნიშანია: -ახ, -ეხ, -იხ, -უხ, -ოხ||—ა, -ე, -ი, -უ, -ო (შესაბამისად). მაგრამ ინფინიტივ-მასდარისა და მიცემითი ბრუნვის მაწარმოებელთა ისტორიულ ურთიერთობასთან დაკავშირებით საინტერესოა სწორედ ის ერთი ფაქტი, რაც ზემოთ აღინიშნა: ეს ფორმა (ინფინიტივ-მასდარი), მართალია, შეზღუდულად, მაგრამ მაინც იბრუნვის: მას დაერთვის. მაგალითად, მიცემითის -ახ ნიშანი, თუმცა ამ შემთხვევაში ფ უ ე ქ ე ი ა არ ი ც ვ ლ ე ბ ა: მი ც ე მ ი თ ბ რ უ ნ ე ა შ ი დასმის დროსაც იგი (-ეს ფორმანტით ნაწარმოები ინფინიტივ-მასდარი) რ ჩ ე ბ ა პრელიკატად — მოქმედების მიზან-მიზეზის გამოხატველ ფორმად. სხვანაირად რომ ვთქვათ: ამ შემთხვევაში მიცემითის -ახ სუფიქსსა და ინფინიტივ-მასდარის -ეს სუფიქსს შორის ფუნქციური სხვაობა არ არის; მაშასადამე, აშკარად ჩანს, რომ მიცემითი ბრუნვის ფუნქციის ფარგლებში რჩება ინფინიტივ-მასდარის მნიშვნელობის გამოხატვა. ეს კი თავის მხრივ ამგარებს მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ინფინიტივ-მასდარის მაწარმოებელი წარმოშობით შეიძლება იყოს მიცემითის ნიშანი.

მეორე ტიპის (რ თ უ ლ-მ ა წ ა რ მ ო ე ბ ლ ი ა ნ ი) ინფინიტივ-მასდარის მოდელი ასეთია: პირველი ტიპის (-ეს მაწარმოებელიანი) მასდარის ფორმა + უნ სუფიქსი. ამგვარად წარმოებული ამ ფორმის მაგალითები ასეთი იქნება: ბეს-უნ (კეთება), ფეს-უნ (თქმა), არცეს-უნ (ჯდომა), ბას-კეს-უნ (წოლა), ჩურფეს-უნ (დგომა); უქს-უნ—უქეს-უნ (ჭამა), ბისხ-უნ—ბიხეს-უნ, ზრცეს-უნ—ბიყეს-უნ (პყრობა, ჭერა), ბოხს-უნ—ბოხეს-უნ (ხარშვა); ესუნ—გესუნ—ელესუნ (მოსვლა), ჰესუნ—ჰეეს-უნ—ჰელეს-უნ (გასვლა), ცისუნ—ციესუნ—ცილეს-უნ (ჩასვლა): ბისთუნ—*ბითსუნ—ბითეს-უნ (ვარდნა, გდება), ბისტუნ—*ბიტსუნ—ბიტეს-უნ (თესვა)... ყველა ასეთი ფორმა (ფონეტიკურად სახეცვლილი თუ უცვლელი) იბრუნვის, თანაც ისე, რომ პირველი ტიპის ინფინიტივ-მასდარისაგან განსხვავებით, შეიძლება დაერთოს ყველა ბრუნვის ნიშან-

ნი: მაგალითად: ბესუნ (კეთება). ბესუნ-ენ (კეთებამ. კეთებით); ბესუნ-უნ (კეთებისა), ბესუნ-ახ (კეთებას), ბესუნ-ახ-ო (კეთებისაგან, კეთებიდან) და ა. შ.

ინფინიტევ-მასდარის (სახელთან უფრო ახლოს მდგომი) ამ ფორმის მნიშვნელობა. ერთი მხრივ. ემთხვევა პირველი ტიპის ინფინიტევ-მასდარის მნიშვნელობას, მეორე მხრივ კი. სხვაობს — განსხვავდება იმით. რომ მას აქვთ წმინის (მოქმედების) სახელის შინაარსი; ეს ისეთი ფორმაა. როგორც ქართული მასდარი (საწყისი) ან რუსული нмЯ глагола, თუმცა შესიტყვებაში ანასაც ისეთივე პრედიკატული დანიშნულება აქვს. როგორც—პირველი ტიპის ინფინიტევ-მასდარისა თუ ზმნის პირიან ფორმას; ყველა ეს ფორმა სახელს (და-მატებას) ერთნაირად მართავს; შდრ., მაგალითად: აშაშლა ბესუნ „საქმე || საქმეს კეთება“, მაჰლ || მაჰლ უხ ფესუნ „სიმღერა || სიმღერას თქმა“. ეზიუნ ბესუნ „ხელის ხელს კეთება (ხემა)“, კოზალ || კოზალახ დულსუნ „კოხი || კოხის რტემა. ცემა (კოხით ცემა)“ და არა: „საქმის კეთება“, „სიმღერის თქმა“, „კოხის ცემა“ და მისთ., როგორც ეს ქართულშია. ამ ტიპის მასდარ-ინფინიტევის მაწარმოებელი, როგორც ეს სამეცნიერო ლიტერატურაშიაცაა აღნიშნული (ა. შიფნერი, ა. დირი, ნ. ტრუბეცკოვი, ვ. ფანჩიძე), შესაძლოა, გენეტურად დაუკავშირდეს ნათესაობითი ბრუნვის უდიურშივე ამაჰმად პრაქტიკულად არსებულ-უნ ნიშანს (შდრ., კოლ-უნ „ზაფხულისა“, დირიგ-უნ „ბოსტინისა“, შკოლ-უნ „სკოლისა“...).

სუპინუმი

უდიურს მოეპოვება მოქმედების მიზეზ-მიზნისა თუ მიზანდასახულების გამოხატველი (სუბციალური აფიქსით ნაწარმოები) ფორმა — სუპინუმი (გინდა—სუპინი). ეს ფორმა იწარმოება პირველი ტიპის (-ეს მაწარმოებლით გამოხატული) ინფინიტევ-მასდარის ფორმაზე -ან სუფიქსის დართვით: მაგალითად: ბეს-ან (კეთებად, საკეთებლად), ფეს-ან (თქმად, სათქმელად). ბიყს-ან—ბიყეს-ან (პყრობად, ჰყრად; საპყრობად, საჰყრად), უქს-ან—უქეს-ან (ჰამად, საქმელად), ბოხს-ან—ბოხეს-ან (ხარშვად, სახარშვად), არკეს-ან (ჯდომად, დასაჯდომად), ბასკ-ეს-ან (წოლად, დასაწოლად), ჩურფეს-ან (დგომად, დასადგომად)..., აშბეს-ან (მუშაობად, სამუშაოდ), მაჰლფეს-ან (მღერად, სიმღერად), ცამფეს-ან (წერად, საწერად), ბიეს-ან (კვდომად, სიკუდილად)... წინადადებაში ასეთი ფორმები მიზნის დამატებად გამოიყენებიან; მაგალითად: თასსა ხეთას-ტან (ხე-თა-დეს-ან) „მივდივარ წყლის მისაცემად (მოსარწყავად)“. არრეცე ცამფეს-ან „დაჯდა წერად (საწერად). ევახთე იყობაქი მე ღარი მაჰლნუხ, არიყუნ ჰეჟვანუხ იმუხ-ლახს-ან (—ლახეს-ან) „რა ესმოდის მღერა ყმისა. სმენად (ყურის [გ]დებად) მხეცნი მოვიდიან“!... როგორც ზემოთაუ აღინიშნა, სუპინუმი უდიურ შესიტყვებასა თუ წინადადებაში ევრბალურ-პრედიკატული მნიშვნელობის წევრია: ეს ფორმაც მასთან შეწყობილ სახელს მარ-

¹ საუფლისხმოა უდიური სუპინუმის (-ან მაწარმოებლიანი ინფინიტევ-მასდარის) ამ ფორმისა და ჰვ. ქართულში ამაჰ მნიშვნელობით ნახმარი. ვითარებითი ბრუნვის -ად მაწარმოებლიანი მასდარის ფორმის შორის არსებული ფარდობა თუ მსგავსება: შდრ., მაგალითად: სმე-ინად, წერად, მღერად, და მისთ. (შდრ. ახ. ქართ. მოსასმენ-ად, საწერ-ად, სიმღერ-ად)...

თავს ზმნის პირიანი ფორმის მსგავსად. შღრ., მაგალითად: თასსა ე ზიე ზ ნ უ ხ ზესან „მიედივარ ხ ნ უ ლ ი ხ ნ უ ლ ს კეთებად, ქმნად (მიედივარ სახნავად)“: არ-ყუნცე უ შ მ შ უ შ მ ა ხ უქსან (—უქეს—ან) „დასხდნენ კ უ რ ი ქ უ რ ს კამად (დასხდნენ პურის საკმელად)“, დეე არენე ა დ ა მ ა რ ა ყუჭყვესან „დე-ცი მოვიდა ა დ ა მ ი ა ნ ს ყლაპვად (საყლაპავად)“... შღრ., ქართ. ხ ნ უ ლ ი ს კეთებად (სახენელად), პურის კამად (საკმელად)...

მიმღეობა

უღიური მიმღეობა ნ ა ზ მ ნ ა რ ი ს ა ხ ე ლ ი ა რ ა რ ი ს — იგი ზმნის ღუძეზე დაყრდნობით არ იწარმოება. ზოგ ასეთ ფორმას, ინფინიტევ-მასდარის მსგავსად, საყრდენად აქვს პირველადი, ნეიტრალური, ფუძე და გარკვეულ შემთხვევაში თვითონ არის ზმნის პოსტულატი¹; ასეთებია, მაგალითად: ბ-ი (ნაკეთები, მკეთებელი), ფ-ი (ნათქვამი, მოქმელი), უ ქ-ი ქ ა მ — ქ ა ნ-ი (ნა-კამი, მკამელი), ა რ-ი (მოსული), ა რ-ი (მგდომარე, დამჯდარი), ბ ა ს-ი (მწოლარე, დაწოლილი), ჩ უ რ-ი (მდგომარე, მდგარი, დამდგარი) და მისთ. მიმღეობის ამ ფორმათა მაწარმოებელია ბოლოკიდური ხმოვანი -ი, რომლის თავდაპირველი მნიშვნელობის შესახებ ცნობები ზემოთაა მოწოდებული. ეს ბოლოკიდური -ი ეღემენტი რომ ჩამოვაცილოთ, საგვრჩება რაღაც ისეთი ნეიტრალური ფუძე, რომელიც არც ზმნაა და არც სახელი, მაგრამ აღნიშნული (-ი) მაწარმოებლის დართვის შემთხვევაში იქმნება სახელზმნური ფორმა, რომელიც სხვა ენაზე, კერძოდ, ქართულად, მიმღეობის მნიშვნელობით გაღმო-იცემა; ამასთან — მიმღეობის ეს ფორმა დროისა და გვარის თვალსაზრისით არ გამოხატავს რაიმე კონკრეტულ მნიშვნელობას (იხ. ზემ. ნიმუშები და მათი თარგმანი).

ინფინიტევ-მასდარისა და სუბინუმის მსგავსად ეს უღიური მიმღეობა მას-თან შეწყობილ სახელს (ქვემდებარეს, დამატებას) ისევე მართავს, როგორც ზმნის პირიანი ფორმა². მაშასადამე, მას შესიტყვეებაში აქვს ვერბალურ-პრე-დიკატული დანიშნულება. მაგალითები: შე ტ ი ნ ბ ი ა შ „მან ნაკეთები ს ა ქ მ ე (ე. ი. მის მიერ გაკეთებული, შესრულებული საქმე)“. უ ნ ფ ი ხ ა ბ ა რ ქ ე ი ფ ი ხ ა ბ ა რ „შენ (ერგატ.) ნათქვამი ამბავი“ შე ნ ი ნ ა თ ქ ე ა მ ბ ა ვ ი (შენ მიერ ნათქვამი ამბავი, — შენი ნამბობი)“. მ ე ნ ო ბ ე ზ ნ ა ნ ა ნ ა ყ ი კ ა ბ ა ნ ე „ეს ჩემ დე დამ ნაყიდი კაბა -ა (ეს დედა-ჩემის ნაყიდი კაბა)“. ქ ა ნ ო შე ტ ი ნ კ ა წ ფ ი უ შ-ნ ე „ეგ მან დაჭრილი, დააბილი შე-შ ა ა (ეგ მისი დააბილი შეშა)“...

უღიურს მოეპოვება აგრეთვე მიმღეობის ორი ასეთი ფორმა: 1) ბ ა ლ (მკეთებელი), უ ქ ა ლ (მკამელი), ბ ა ქ ა ლ (მყოფი), ე ლ ა ლ მომსგლე-ლი), ბ ა ს კ ა ლ (მწოლი), ა რ ც ა ლ (მგდომი, დამჯდომი), ჩ უ რ კ ა ლ (მდგომი, დამდგომი) და მისთ.; 2) ბ ა ლ ა (საკეთებელი), უ ქ ა ლ ა (შესაქ-მელი), ბ ა ქ ა ლ ა (სამყოფი, სამყოფელი), ე ლ ა ლ ა (მოსასგლელი), ბ ა ს-

¹ იხ. დრო-კილოთა ფორმები.

² ასევე აქვს ეს აღნიშნული პროფ. ვ. ფ ა ნ ჯ ე ი ძ ე ს ა ც შრომაში — „მიმღეობის წარ-მოება და ფუნქციები უღურ ენაში“, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, 11, 1948; მის-ვე, „ნაზმნარი სახელობის მიერ სახელთა მართვა უღურ ენაში“, იბერიულ-კავკასიური ენათ-მეცნიერება, XI, 1960.

კალა (დასაწოლი). არცალა (დასაჯდომი). ჩუკკალა (დასადგომი) და მიათ. როგორც მიმღებობის ამ ფორმათა მნიშვნელობის თარგმანიდანაც ჩანს. უდიურს აქვს. ერთის მხრივ. აწყო-ყოფადის მიმღებობა მოქმედებითი გვარის შინაარსისა. ხოლო. მეორე მხრივ, ყოფადის მიმღებობა ენებითი გვარის მნიშვნელობით: შდრ., მაგალ.: ბალ (მკეთებელი) — ბალა (საკეთებელი), აკესტალ (მაჩვენებელი) — აკესტალა (საჩვენებელი)... ამ ფორმების — მაგალითად: ბალ და ბალა, ბაქალ და ბაქალა, უქალ და უქალა და მისთანების—ერთმანეთთან მიყენებით ცხადი ხდენა, რომ მეორე ჯგუფის (ბალა, ბაქალა...) მიმღებობის წარმოებას საფუძვლად უდევს პირველი ჯგუფის (ბალ, ბაქალ...) მიმღებობა, ხოლო მის საწარმოებლად გამოიყოფა სუფიქსი -ა: ბალ-ა, ბაქალ-ა... ეს სუფიქსი მიმღებობის ასეთ ფორმას შესაძლოა მოეკვეცოს მსაზღვრელად გამოყენების დროს; მაგალ.: აკესტალ (—აკესტალა?) ჩემნიუხ „საჩვენებელი მაგალითები“. თუმცა აქ შესაძლოა, სიტყვის ბოლოში ხმოვნის ოკვეციის შემთხვევა კი არ გვაქვს, არამედ პირველი ტიპის (ბი, ბაქი და მისთ.) მიმღებობის მსგავსად გვარის მიხედვით ფორმათა გაურჩევლობა: უქალ „მოქმელი||სათქმელი“; ბალ „მკეთებელი||საკეთებელი“, აკესტალ „მაჩვენებელი||საჩვენებელი“ და ა. შ.

მიმღებობასთან შეწყობილი სახელი იმართვის სხვა სახელშმნურ ფორმათა მსგავსად; მაგალითად: 1) აშლაშლახ (ანდა — აშნუხ) ბალ „საკმე||საკმეს მკეთებელი“, ხოდხოდახ ქიშკალ „ხეხეს მთელი“, ხეხენახ ზაპკალ „წყალ||წყალის მზიდველი“ და ა. შ.; 2) შეტინ ბალა იშლაშლახ „მან საკეთებელი საქმე“, შეტინ ქიშკალა ხოდხოდახ „მან გასაშლაშინებელი ხე“; შეტინ ზაპკალა ხეხენახ „მან საზიდი წყალ||წყალს“ და ა. შ.¹—შდრ.: შეტინ ბესანე აშლაშლახ (აშნუხ) „მან აკეთებს საკმეს||საკმეს; შეტინ ბენე აშლაშლახ „მან გააკეთა საკმეს||საკმეს“...

ყურადღებას იპყრობს ბალ, ბაქალ, ელალ და მისთ. მიმღებობის წარმოების საკითხიც. ზმნის დრო-კილოთა ზოგ ფორმასთან დაკავშირებით ზემოთ აღინიშნა, რომ მიმღებობის ამ ფორმის მაწარმოებლად შეიძლება გამოიყოს — სუფიქსი და არა -ალ (როგორც ეს აქამდე იყო გამოყოფილი უდიურის შესახებ არსებულ სპეციალურ გამოკვლევებში). ეს მოსაზრება ეყრდნობა იმას, რომ ამ მიმღებობის საწარმოებლად შესაძლოა წმინდა პირველადი, ფუძე კი არ იყო გამოყენებული, არამედ — აბსოლუტივი (ისევე, როგორც ეს ამჟამად თვისტომ ენებში, კერძოდ, წახურში, მუხანდურში და ამ ჯგუფის სხვა ენებშია გამოყენებული). ასეთად კი უდიურში წარმოშობით ბა, ბაქა, ელა, უქა და მისთ. ფორმები შეიძლება ჩაითვალოს. ეს ფორმები ამჟამინდელ უდიურში ბრძანებითისა და ერთ-ერთი კავშირებითის მნიშვნელობით გამოიყენება (იხ. ზემ. დრო-კილოთა ფორმები), მაგრამ თვისტომ ენათა სათანადო მო-

¹ და არა: „საკმის მკეთებელი“, „ხის მთელი“, „წყლის მზიდველი“, ანდა: „მისი საკეთებელი“, „მისი სათელი“, „მისი საზიდი“ — როგორც ქართულში.

ნაცემებთან შეჯერება-შეფარდება სარწმუნოს ხდის, რომ ზმნის ეს უდიურო ფორმაც ისტორიულად აბსოლუტივი იყო. შდრ., სახელდობრ, წახური: ჰაჲა (არის-რა) აქედან—ჰაჲა-ნ, ჰაჲა-ნა „მკეთებელი, საკეთებელი (ამჟამად)“; მუხადური: ჰაჲა (არის-რა)—ჰაჲა-დ, ჰაჲა-დჲ „მკეთებელი, საკეთებელი (ამჟამად)“.. მაშასადამე, ამის კვალობაზე უდიურო მიმღეობის აღნიშნული ფორმები ასე დაიშლება: ბა-ლ, ბაჲა-ლ, ელა-ლ, უჲა-ლ... და არა: ბა-ლ, ბაჲ-ლ, ელ-ალ, უჲ-ალ... აღსანიშნავია, რომ ზემოთ დასახელებული ბა. ბაჲა, ელა, უჲა და მისი. ფუძე-ფორმები გამოიყოფა უდიურისავე გერუნდიუმის ფორმებშიც, რომლის შესახებ ცნობები ქვემოთ იქნება მოწოდებული.

აბსოლუტივ-გერუნდიუმი

უდიურს მოეპოვება აბსოლუტივ-გერუნდიუმის ასეთი ფორმები: 1) ბა-ს უწიბატან „კეთების დროს“, „კეთებისას“, ბაჲა ხ უწიბატან „ყოფნის დროს“, „ყოფნისას“, „დაბადების დროს“, „დაბადებისას“; უჲა ხ უწიბატან „ჰამის დროს“, „ჰამისას“, ელა ხ უწიბატან „მოსვლის დროს“, „მოსვლისას“ და სხვ. 2) ბამაჲ ბამინ „ვიღრე გააკეთებენ, ან გაკეთდება“. „კეთებამდე“, ბაჲამაჲ ბამინ „ყოფნამდე“, „დაბადებამდე“, უჲამაჲ ბამინ „ჰამამდე“, ელაამაჲ ბამინ „მოსვლამდე“...

ყველა ამ ფორმის საყრდენად გამოყენებულია იგივე ფორმა. რაც — აწმყო-ყოფადის მიმღეობისთვის, სახელდობრ: ბა, ბაჲა, უჲა, ელა. რომლის წარმოშობის (აწმყოს აბსოლუტივთან ეტიმოლოგიური კავშირის) შესახებ ზემოთ ითქვა. ამ ფუძე-ფორმის ჩამოცილების შემდეგ აბსოლუტივ-გერუნდიუმის მაწარმოებლად რჩება: 1) -ბ უწიტან, 2) -ბაჲ-ბინ. აჲ (-მა ფორმანტის გამოკლებით) ანდა გვექნდეს რთული მაწარმოებლები. კერძოდ. -მინ ფორმანტი შეიძლება დაიშალოს ასე: მ-ინ, რომელიც მიღებულ უნდა იყოს -მა ელემენტისა (ბა-მა, ბაჲა-მა...) და -ინ სუფიქსის კომბინაციით. ბოლოკიდური -ინ ელემენტი ბრუნების სისტემიდან უნდა იყოს ნასესხები: ეს ფორმანტი ერგატივ-ინსტრუმენტალისა და ნათესაობითი ბრუნვის საზიარო -ინ ნიშანს ჰგავს. საგულისხმოა, რომ ასეთივე -ინ მაწარმოებელი აქვს ინფინტივ-მასდარის ფორმისაგან ნაწარმოებ გერუნდიუმსაც: ბეს-ინ „კეთება-კეთებით“, ფეს-ინ „თქმით“, „ლაპარაკით“. -ტან მაწარმოებელიც რთული აგებულებისა ჩანს და შეიძლება დაიშალოს ასე: ტ-ან, აქედან ბოლოკიდური -ან ელემენტი სუპინუმის -ან მაწარმოებელს ემთხვევა ფონეტიკურად და ალბათ მნიშვნელობითაც. -მა (→ -მ) და ტ- ელემენტთა თავდაპირველი მნიშვნელობა საკვევია. რაც შეეხება -ხუნ მაწარმოებელს, ესეც, როგორც ითქვა, რთული შედგენილობისაა და მთლიანად ემთხვევა აბლატივ-კომიტატივის უდიურისავე მაწარმოებლის ნიჭურ ვარიანტს; შდრ., მაგალითად: ამდარ-ახუნ (ადამიანი-სავან; ადამიანთან ერთად), ზახუნ (ჩემგან; ჩემთან ერთად)...

აბსოლუტივ-გერუნდიუმის აღნიშნული ფორმებიც სახელს მართავენ სასელზმნური მნიშვნელობის სხვა ფორმათა კვალობაზე, მაგალითად: 1) შეტიინ აშიაშლახ ბახუნშატან „მან საქმეს საქმეს კეთებისას“, შეტიინ

ა მ თ | ა მ თ ა ხ უკახუნე | უკატან „ მ ა ნ ს ი ტ ყ ვ ა | ს ი ტ ყ ვ ა ს თქმისას...“
2) შე ტ ი ნ ა შ ი ა შ ლ ა ხ ბ ა მ ა | ბ ა მ ი ნ „ მ ა ნ ს ა ქ მ ე | ს ა ქ მ ე ს თქმამდე“...
შ ე ტ ი ნ ა მ თ | ა მ თ ა ხ უკ ა მ ა | უკ ა მ ი ნ „ მ ა ნ ს ი ტ ყ ვ ა | ს ი ტ ყ ვ ა ს თქმამდე...“

**საერთო ხასიათის შენიშვნები. სახელწმუნურ
ფორმათა წარმოებასთან დაკავშირებით**

ინფინიტივ-მასდარის, სუპინუმის, მიმღეობისა და აბსოლუტივ-გერუნდიუმის შესახებ ზემოთ მოწოდებული ცნობები საფუძველს იძლევა დავსძინოთ, რომ არც ერთი ამ ფორმათაგანი არ იწარმოება ზმნიდან; ყოველ ამათაგანს საყრდენად აქვს პირველადი, ნეიტრალური, ფუძე, ანდა — აბსოლუტივის ფორმა. მაშასადამე, ეს უდიდური ფორმები ნ ა ზ მ ნ ა რ ს ა ხ ე ლ ე ბ ს კ ი ა რ წ ა რ მ ო ა დ გ ე ნ ე ნ (როგორც ეს, კერძოდ, ქართულშია); არამედ — ნ ა ა ბ ს ო ლ უ ტ ი ვ ა რ ფ ო რ მ ა ს (ასეთია, მაგალითად, აწმყო-მყოფადის მიმღეობა. გერუნდიუმი), ანდა, ზმნურ ფუძეთა თანაბრად. აქ გვაქვს პირველად-ფუძიანი (ნეიტრალურ-ფუძიანი) წარმოება. პირიქით: უდიდური ზმნის ფორმები (ყოველ შემთხვევაში, გარკვეული ნაწილი მინც) იწარმოება ამ სახელწმუნურ ფორმათა გამოყენებით, სახელდობრ, დრო-კილოთა პირველი ჯგუფის ფორმებისათვის საყრდენად ინფინიტივ-მასდარია გამოყენებული, ხოლო მეორე ჯგუფის ფორმებისათვის (აორისტი პირველისა და აქედან წარმოებული სხვა ფორმებისათვის, აგრეთვე მყოფადი პირველისა და აქედან წარმოებული სხვა ფორმებისთვის) — მიმღეობა (იხ. ზემ. დრო-კილოთა ფორმები). თუ ისიც დაემატება, რომ ინფინიტივ-მასდარი, სუპინუმი, მიმღეობა და აბსოლუტივ-გერუნდიუმი ისევე მართავენ სახელთა ფორმას, როგორც ზმნის პირიანი ფორმა (და, მაშასადამე, ამათაც ისეთივე ვერბალურ-პრედიატული მნიშვნელობა აქვთ, როგორიც ზმნის პირიან ფორმებს), საწმუნო იქნება ამ უდიდურ ფორმათა და ქართულ მასაღარ-მიმღეობას შორის არსებული სხვაობა.

ინფინიტივ-მასდარის, სუპინუმის, მიმღეობისა და გერუნდიუმის წარმოებისა და გამოყენების მხრივ ვართაშნულსა და ნიჭურ დიალექტებში არსებით სხვაობა არ არის; შეიმჩნევა მხოლოდ ზოგი ასეთი თავისებურება: ინფინიტივ-მასდარის ფორმაში ხდება ზოგი ფონეტიკური ცვლილება (რედუქცია, ასიმილაცია...); შდრ., მაგალითად, ქარხესუნ (ვართ.)—ქარხსუნ (ნიჭ.) „ცხოვრება“, აშბესუნ (ვართ.)—აშფსუნ (ნიჭ.) „მუშაობა“...; 2) ნიჭურში უპირატესად გამოიყენება -ტან მაწარმოებლიანი გერუნდიუმი; 3) -ან მაწარმოებლიანი სუპინუმი ნიჭურში შემთხვევათა უმეტესობაში შეცვლილია -ტან მაწარმოებლიანი გერუნდიუმით, ანდა კალზატივის („თვის“-თანდებულიან ბრუნვის) ფორმით; შდრ., მაგალითად: ა) დოღრი-ყუნ-ეხა: ბესანალ ქრმაგ, უქსანალ ქრმაგ „მართალს ამბობენ: კეთებადაც (გასაკეთებლადაც) შევლა, ჰამადაც (საქმელადაც) შევლა“, ე. ი. „საპიროა შევლა როგორც მუშაობის, ისე ჰამის დროს“ (ვართაშ.) — დოღრი-ტუნ-ნეხ: ბატანალ ქრმაგ (ნიჭ.), უქატანალ, მართალს ამბობენ: მუშაობისასაც (მუშაობის დროსაც) შევლა უნდა, ჰამისასაც (ჰამის დროსაც)“... ბ) ჩოვალლო კაჭთა ა-ტან სერჟანბე... ყუთი „ბელურებისათვის საკენკის მიცემად (მისაცემად) გავაკეთეთ ყუთი“... (ვართაშ.)—ჩოვალხო კაჭთასტე ანაკ... ყუთი-ჟან-სერბიო „ბელურებისათვის საკენკის მიცემისათვის (მისაცემად) ყუთი გავაკეთეთ“ (ნიჭ.).

თავკიდური უფუნქციო ელემენტები უღიურ ზმნებსა და
 /სახელზმნურ ფორმებში. კლას-კატეგორიის გაპავავებულ
 პრეფიქსთა საკითხი

უღიურ ზმნათა და სახელზმნურ ფორმათა ერთ ნაწილში გამოიყოფა ისე-
 თი თავკიდური ელემენტი, რომელსაც ამჟამად არავითარი ფუნქცია არა აქვს.
 ფუნქციონირება უფუნქციო შეზრდილი ამგვარი ელემენტები გვხვდება ხმოვნისა-
 გან ანდა თანხმოვნისა და ხმოვნისაგან შემდგარი მარცვლის სახით. ეს ელემ-
 ენტები, მაგალითად: ა-, ე-, უ , უჲ-; ბა-, ბი-, ბო-, ბოჲ-, ბუ- და სხვ. ასეთი
 ელემენტები შეზრდილი აქვს: 1) ი ნ ფ ი ნ ი ე-მ ა ს და რ ს; მაგალითად:
 ა-ყსუნ (აღება. აყვანა; ყიღება); ე-ქსუნ (შენახვა, მოვლა), უ-ქსუნ (ჰამა);
 უჲ-ლსუნ (სმა, დაღვევა); ბა-ქსუნ (ყოფნა, დაბადება; შეძლება); ბა-ჯესუნ (მო-
 პოვნება); ბა-პესუნ (დაწვევა, მიღწევა, მიწვდომა); ბა-ყესუნ (ჩატევა, დატევა.
 ხოთავსება...); ბე-სესუნ (თხოვნა) ბე-სუნ (კეთება...); ბი-ტესუნ (თესვა),
 ბი-ხსუნ (შობა, დაბადება); ბი-ყსუნ (პყრობა, ჭერა); ბი-თესუნ (დაცემა, ვარდ-
 ნა); ბი-ესუნ (კვდომა...); ბო-ხესუნ (ხარშვა), ბო-ტესუნ (ჭრა), ბო-სესუნ
 (გადადგება), ბო-კესუნ (წვა...), ბო-ყესუნ (კრეფა ხილისა და მისთ.); ბუ-ყ-
 სუნ (წადილი, სურვილი; სიყვარული...) და მისთ.; 2) ზ მ ნ ი ს ამა თუ იმ პ ი-
 რ ი ა ნ ფ ო რ მ ა ს, მაგალითად: ა-ნე-ყსა (იღებს), ე-ნე-ქესა (ინახავს) უ-ნე-ქ-
 ქსა (ჰამს), უჲ-ნე-ლსა (ჰამს); ბა-ნე-ქსა (არის; იბადება); ბა-ტუ-ქსა (შეუძ-
 ლია); ბა-ნე-ქსა (ეწვევა, აღწევს); ბა-ნე-ყსა (ეტევა); ბი-ნე-ტესა (თესავს),
 ბი-ნე-ყსა (იჭერს); ბო-ნე-ხსა (ხარშავს); ბო-ნე-ტესა (ჭრის); ბო-ნე-სსა
 (აღღებს); ბო-ნე-ყსა (იწვის); ბო-ნე-ყსა (კრეფს); ბუ-ტუ-ყსა (ჰსურს.
 უყვარს); 3) მ ი მ ლ ე ო ბ ა ს; მაგალითად: ა-ყი (აღებული, აყვანილი; ნაყი-
 დი); ე-ჰი (შენახული), უ-ჰი¹ (ნაჰამი), უჲ-ლი (ნასამი, შესმული), ბა-ჰი
 (ნამყოფი; დაბადებული...); ბა-ბი (დაწეული, მიღწეული), ბა-ყი (ჩატეული),
 ბი-ტი (დათესილი), ბი-ხი (ნაშობი, შობილი), ბი-ყი (პყრობილი, დაჭერილი),
 ბო-სი (გადადებული), ბო-ტი (გაჭრილი), ბო-კი (დამწვარი), ბო-ყი (მო-
 კრეფილი), ბუ-ყი (მოსურვებული), ბუ-ყალ (მოსურნე, მსურველი...); 4) ს უ-
 პ ი ნ უ მ ს; მაგალითად: ა-ყსან (ასაღებად), ე-ქსან (შესანახავად), უ-ქსან (საჭ-
 მელად), უჲ-ლსან (დასაღვეად), ბა-ქსან (სამყოფად, დასაბადებლად, შესაძ-
 ლებლად); ბა-ქსან (დასაწვეად, მისაღწვეად), ბი-სტან (დასათესად), ბო-
 -ქსან (დასაწვეად). ბუ-ყსან (მოსასურვებლად, შესაყვარებლად) და ა. შ.
 5) გ ე რ უ ნ დ ი უ მ ს; მაგალითად: ა-ყახუნ||ა-ყატან (აღებისას, აყვანისას),
 უ-ქახუნ||უ-ქატან (ჰამისას)...; ბა-ქახუნ||ბა-ქატან (ყოფნისას, დაბადებისას);
 ბი-ტახუნ||ბი-ტატან (თესვისას), ბო-სახუნ||ბო-სატან (გადადებისას), ბუ-
 -ყახუნ||ბუ-ყატან (მონდომებისას, როცა კი სურვილია) და ა. შ.

დასახლებულ ა-, ე-, უ-, უჲ-; ბა-, ბე-, ბი-, ბო-, ბოჲ-, ბუ- ელემენტებს,
 როგორც ითქვა ამჟამად დაკარგული აქვთ მნიშვნელობა, მაგრამ მორფოლო-
 გიურ ფორმათა დაპირისპირება, თვისტომ ენათა შესაბამის ფუნქცი-ფორმებთან
 შედარება და ამის კვალობაზე ამ ენებში საერთო მორფემების (ძირების, მაწარ-

¹ ქ ა ე ფორმის პარალელურად.

მოებლების) გამოყოფა იძლევა ფუნქციამოშლალ ამ ელემენტთა ეტიმოლო-
გიური ძიების შესაძლებლობას. ამგვარი ძიება. რასაკვირველია, სცილდება
ამ წიგნის ამოცანებს. მაგრამ მოვლენათა კონსტატაციის წესით (ვრცელი ისტო-
რიულ-შედარებითი ძიების გარეშე) მაინც საჭირო იქნება, აქაც ამ საკითხით და-
ვინტერესდეთ და ყურადღება გავამახვილოთ შემდეგზე: ამ ელემენტებს უდიურ
ზმნებსა და სახელზმნურ ფორმებში უჭირავთ სწორედ ის ადგილი. რაც — თვს-
ტომ ენათა შესაბამის ფუძე-ფორმებში გ რ ა მ ა ტ ი კ უ ლ ი კ ლ ა ს - კ ა ტ ე -
გ ო რ ი ის გამომხატველ პრეფიქსებს: შდრ., მაგალითად: 1) უ დ ი უ რ ო :
ბა-ქსუნ—ბა-ქ-ესუნ (ყოფნა...): ბა-ნე-ქ-სა (არის), ბა-ნე-ქ-ე (იყო), ბა-ქ-ალ-ლე
(იქნება); ბა-ქი, ბა-ქალ (ყოფილი, მყოფი...) — მ უ ხ ა დ უ რ ი : მ ი - ქ - ის (ყოფ-
ნა კაცისა ან ნივთისა, მოვლენისა), რ ი - ქ - ის (ყოფნა ქალისა), ვ ი - ქ - ის
(ყოფნა, არსებობა ცხოველისა...); დ ი - ქ - ის (ყოფნა მრავალთა: ადამიანთა,
ნივთთა, მოვლენათა, ცხოველთა); ამის შესაბამისად: მ ი - ქ - ის ი (იქნება კა-
ცი, ნივთი...), რ ი - ქ - ის ი (იქნება ქალი), ვ ი - ქ - ის ი (იქნება ცხოველი). ა რ ჩ ი -
ბ უ ლ ი : ვ ი - ქ - ი რ , დ ი - ქ - ი რ , ბ ი - ქ - ი რ , ი - ქ - ი რ , („ყოფნა“—გრამ. კლასების მიხედ-
ვით): წ ა ხ უ რ ი : ზ ხ - ა მ („ყოფნა კაცისა, ნივთისა — მოვლენისა“); მ ი - ხ - ა მ
(ყოფნა ქალისა), ვ უ - ხ - ა მ (ყოფნა ცხოველისა); 2) უ დ ი უ რ ი ბ ი - ხ - ს უ ნ —
ბ ი - ხ - ე ს - უ ნ (შობა); ბ ი - ნ ე - ხ ს ა (შობს), ბ ი - ნ ე - ხ ე (შობა); ბ ი - ხ - ი (ნაშობი), ბ ი - ხ ა ლ
(წმობელი, დამბადებელი)—წ ა ხ უ რ ი : უ - ხ - ი , მ უ - ხ - ი , ვ უ - ხ - ი (გრამ. კლასების
მიხედვით); მ უ ხ ა დ უ რ ი : მ უ - ხ - ზ ნ . რ უ - ხ - ზ ნ , ვ უ - ხ - ზ ნ (გრამ. კლასების მიხედ-
ვით); ლ ე ჳ გ ი უ რ ი : ხ - უ ნ „შობა“... 3) უ დ ი უ რ ი : ბ ო - კ - ს უ ნ — ბ ო - კ -
- ე ს უ ნ (წვა); ბ ო - ნ ე - კ - ს ა (იწვის), ბ ო - ნ ე - კ - ე (დაიწვა), ბ ო - ნ ე - კ - ო (დაიწვება); ბ ო -
- კ - ი (დამწვარი) — ა რ ჩ ი ბ უ ლ ი : უ - კ ო - ას , დ ო - კ ო - ას , ბ ო - კ ო - ას („წვა“—გრამ.
კლასების მიხედვით)... შესადარებლად ჩამოთვლილი ზოგი ეს ფუძე-ფორმაც¹
სარწმუნოს ხდის განმარტებას იმის შესახებ, რომ თავდაპირველად ზემოთ და-
სახელებული (ამჟამად ფუძესთან უფუნქციოდ შეზრდილი) თავკიდური ელე-
მენტები უდიურშიც წარმოადგენდნენ კლას-კატეგორიის ექსპონენტებს. საინტე-
რესოა, რომ ამგვარი (გაქვეავებული) თავკიდური ელემენტები გვხვდება უდიურ
სახელებშიც; შდრ., მაგალითად: ჰ ა ლ ა ნ ყ ო (მაყვალა), ბ ა ჩ (ბრტყელი
ქვა — ქვევრზე დასაფარებლად), ბ ა ჩ ა (ასი), ბ ა ჯ ო (თხელი, თხიერი),
ბ ა შ ა (დამპალი); ბ ი ჰ (ეშმაკი, ცულლუტი, გაქსილი), ბ ი ჰ ი (უმბი, მო-
უმწიფებელი), ბ ი ს ი (ძველი; ჩვარი), ბ ი პ (ოთხი); ბ ე ა ლ (მზე). ბ ე ა ქ (ნემსა);
ბ ო ყ ო (კომი), ბ ო ხ ო (გრძელი), ბ ო ა ყ (ღორი); ბ უ შ ა ქ ლ ე მ ი , ბ უ ტ (ფა-
რული, დამალული), ბ უ ე (გაბლენძილი); ბ უ ლ (თავი), ბ უ ქ უ ნ (მუცელი),
ბ უ რ უ ხ (მთა), ბ ო ა ხ მ ო ა ხ (ცხვირი)... საფიქრებელია, რომ ამ სახელებშიც კლას-
კატეგორიის გამომხატველი ისეთივე (ან იგივე) პრეფიქსები გამოიყოფა, როგო-
რიც—ზემოთ უწყებულ ზმნებსა და სახელზმნურ ფორმებში.

¹ ამგვარი შედარებისათვის შეიძლება დაგეისახელებინა სხვა ნიმუშებიც.

² ნიმუშები დასახელებულით არ ამოიწურება.

ფორმალური სიტყვები

უდიურს მოეპოვება ისეთი სიტყვები, რომლებიც არ იცეციან ფორმას: არ იზრუნვიან და არ იუღვლიან; არ ეცელებათ ფორმა რიცხვის ან კლას-კატეგორიის მიხედვით. ასეთი სიტყვებია: ზმნისართი, თანდებული. ნაწილაკი, მაკავშირებელი სიტყვა...

ზ მ ნ ის ა რ თ ი

ზმნისართთა აგებულება. სემანტიკური ჯგუფები

უდიურს მოეპოვება მარტივი, ნაწარმოები და რთული აგებულების ზმნისართები.

მარტივი აგებულების ზმნისართებში უნდა ვიგულისხმოთ ისეთებიც, რომლებიც შესაძლოა შემადგენელ ნაწილებად ამჟამად ვერ დაეშალოთ, მაგრამ ისტორიულად თითოეული მათგანის დაშლა ხერხდებადეს; ასეთია, მაგალითად: შელ (კარგად), გოლზ (ძალიან, ბევრად, ფრიალ); ბეშ (წინ), კოშ (უკან), ბოშ (შიგ), ტოშ (გარეთ)¹; ცინა (ქვემოთ, ქვემო მხარეს), ბულა (ზემოთ, ზემო მხარეს); ბაას (საღამო, საღამოს)... მარტო ამ ჯგუფის ზმნისართთა ერთი ნაწილის (მაგ., ბოშ, ტოშ, ბულა, ცინა და სხვ.) ერთმანეთთან შედარება (მათში საერთო ელემენტების არსებობა) გვარწმუნებს, რომ აქ გენეტურად ნაწარმოები ან თხზული ფუძეები გვაქვს.

ნაწარმოებულნი ზმნისართებია, მაგალითად: მაა (აქ), ტაა (იქ)², დამნუნ (ხვალ), ბაასუნ (საღამოს), ბლზარუნ (შუადღეს)³; ბეშტან (წინიდან), კოშტან (უკნიდან), ტოშტან (გარედან), ბოშტან (შიგნიდან)⁴; ალა (მალა), ოყა (დაბლა, ქვემოთ)⁵.

რთულ ფუძიანი ზმნისართები: ა) ფუძეთა გამეორებით წარმოქმნილები: დამ-დამ (დილას), უსინ-უსინ (ჩქარ-ჩქარა, მალ-მელი), ჯოკ-ჯოკ (ცალ-ცალკე), ტალა-ტალა (იქით-იქით)...; ბ) სხვა რთულფუძიანები: მეხო (აქეთ, ამ მხარეს), ქაჩო (მაგ მხარეს), ტეჩო (იქით, იმ მხარეს), ჰარჩო (ირგვლივ, ყოველმხრივ), ბიჰჩო (ოთხმხრივ, ირგვლივ, გარშემო); ტაა-მაა (აქეთ-იქით, აქა-იქ)...; სა-გალა (ერთად), ჰარ-გალა (ყველგან)...; ჩო-ბა-ჩო (პირდაპირ)...; ტე-თარ (იმგვარად)...

ადგილის ზმნისართები. უდიურს სამი რიგის ადგილის ზმნისართი მოეპოვება: 1) ნაცვალსახელური წარმოშობის ზმნისართები (ამგვარ ზმნისართთა წარმოებისთვის საყრდენად გამოიყენება მითითებითი ნაცვალსახელი და განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი). ლოკატიური ფორმით წარმოდგენილ ნაცვალსახელს აქვს ადვერბიალური მნიშვნელობა, სახელდობრ: მაა-მი-ა-მე-ა* „აქ“, მალა-შე-ლა „აქეთ“ (შდრ. მე „ეს“), ქა-

¹ ნიქერკლოში: კოშ.

² შდრ. მე (ეს), ტე (ის).

³ შდრ. დამ-დამ (დილა, დილა), ბაას (საღამო), ბლზარ (შუადღე).

⁴ შდრ. ბეშ (წინ), კოშ (უკან), ტოშ (გარეთ), ბოშ (შიგ, შიგნი)

⁵ შდრ. ლახო (ხელ. ზედა: სტოლუნ ლახო „მეიდაზე“); ოყ (ძირი, ფსკერი).

*ქა—*ქა-ა „მანდ“ (შდრ. ქა „ეგ“). ტაა—ტი-ა*—ტე-ა „იქ“. ტალა—*ტე-ლა „იქით“ (შდრ. ტე „ის“). -ა ლოკატივის საწარმოებლად გამოყენებული ერთ-ერთი ფორმანტია უდიურში. შელაწმელინ „აქედან“. ქალაწმელინ „მანდედან“, ტელაწმელინ „იქიდან“ (შდრ. ზემოთ დასახელებული მე, ქა, ტე ნაცვალსახელები). -ლ-აწმელინ ლოკატივის მრჩობლი მწარმოებელია უდიურში — ერთი ამათგანი (-ლ-) წარმოშობით სუპერესივის (ზე-ბრუნვის) ფორმანტია, ხოლო მეორე (-ინ||-ან) — ნათესაობითი ან მოქმედებითი ბრუნვისა. ზმნისართთა ამ ჯგუფს მიეკუთვნება აგრეთვე ტალა (იქით), მალა (აქეთ), ტალა-მალა (იქით-აქეთ). ამ ზმნისართების თავიიდური მდატ (ანდა: მა- და ტა-) ელემენტებიც ნაცვალსახელოური წარმოშობისაა (შდრ., მე „ეს“, ტე „ის“). ადგილის ზმნისართი უდიურში წარმოიქმნება აგრეთვე ნაცვალსახელის არსებით სახელთან შერწყმის გზით; მაგალითები: მეჩო („აქეთ“, „აქეთკენ“), ქაჩო (მანდეთ, მანდეთკენ), ტეჩო (იქით, იქითკენ). შდრ.: მე, ქა, ტე+ჩო „სახე“, „მხარე“...; ქაჩო „ყოველმხრივ“. „ირველივ“, „გარშემო“ (პარ „ყოველი“+ჩო)... 2) ზმნისართები, რომლებიც ისტორიულად ლოკატივის (თანდებულიანი ბრუნვის) გაქვეებული სუფიქსის შემტველ არსებით სახელებს წარმოადგენენ. მაგალითები: ა) კოტელ „ნაპირას“, „ნაპირზე“, „კიიდურზე“, „კიდეზე“ (შდრ. კოტ „ნაპირი“, „კიიდური“), ტოალოალ „თანა“, „გვერდით“, „ვისიმე ან რისამე სიახლოვეს“ (შდრ. ტოალ „გვერდი“, „ფერდი“), ბიხლიალ „შუა“, „შუაში“, „შორის“ (შდრ. ბიხლ „შუა“, „შუათანა“, „შუა წელი“)¹. აახიხლ „შორს“²... ბ) ბულა „ზევით“, „თავში“, „ზემო უბანში“ (შდრ. ბულ „თავი“, „საწყისი“...); ცინა „ქვევით“, „ბოლოს“, „ბოლოში“, „ქვემო უბანში“ (შდრ. ცისუნ „ჩასვლა“, ციფსუნ „დაყრა“, „ჩაყრა“, „დაბნევა“; „დაღერა“; „ჩაყენა“)... ოყა „დაბლა“, „ქვევით“, „ძირს“, „ფსკერზე“ (შდრ. ოყ „ძირი“, „ფსკერი“, „ქვედა მხარე“); ოშა „შემდეგ“ „შომდეგნო ადგილას“ (შდრ. ოშ „ბოლო“, — „ბოლო ნაწილი“, „ბოლო ადგილი, მხარე“). ბოლოკიიდური -ა ელემენტი ყველა დასახელებულ შემთხვევაში მიცემითი ბრუნვის resp. ლოკატივის სუფიქსია. ასევე იწარმოება: ალა „მალა“ და იშა „ახლოს“. ადვერბიალოური მნიშვნელობის ეს ორი სიტყვა უნდა დაიშალოს ასე: ალ-ა, იშ-ა-ა აქაც ლოკატივის მწარმოებელია. შდრ. ოყა, ბულა და მისთ.

3) სხვაგვარი აგებულების ადგილის ზმნისართები: 1) ბოშ „შიგ. შიკნათ“, ტოშ (ნიჭურში: კრშ ← კოშ) „გარეთ“, კოშ „უკან“, ბეაშ „წინ“. ყველა ამ ზმნისართის ფუძეში საერთოა -ოშ, -შ ელემენტი (შდრ. ზემოთ დასახელებული ოშ „ბოლო“, ოშა „შემდეგ“). ამ ფუძესთან ბ-, ტ-, კ-, ჯ-, ჰე თაკვიდური ელემენტების შეზრდით წარმოქმნილია ადვერბიალოური მნიშვნელობის სიტყვები.

¹ -ელ, -ოალ-ოლ-ალ, -იხლ-ილ „ზე“- თანდებულიანი ბრუნვის (სუპერესივის) მწარმოებელია უდიურში. — იხ. ზემ.: სახელთა ბრუნება. თანდებულიანი ბრუნვები.

² ეს ზმნისართი უდიურ ნიადაგზე ვერ იშლება: აახ- ფუძე ცოცხალი ილარაა უდიურში. -ი ბ ელემენტი აქ დასახელებულ ზმნისართთა ანალოგიითაა გამოყოფილი. შდრ. ბაღლ-ალ „შუაში“.

4) აღნიშნულ ზმნისართებზე - ტან ელემენტის დართით წარმოიქმნება ზმნისართთა ასეთი სახეობა: ბოშტან „შიგნიდან“, ტოშტან (ნიჟ.: ქოშოხენ) „გარედან“ ქოშტან „უქნიდან“, ბეშტან „წინიდან“ ...

5) გაბაგა „ყველგან“, ყოველ მხარეს“. ეს ადგილის ზმნისართი წარმოადგენს რთულ ფუძეს — მიღებულს „ადგილის“ აღმნიშვნელი გასახელის გარდაგებით და ამ ფუძესთან შერწყმული - ბა-კავშირის გამოყენებით: გა-ბა-გა-ადგოლ და ადგილ. ამ ზმნისართის სინონიმებია: განენ და ჰარ-გალაჰ ჰარ-განუჰ, რომელთაგან პირველი ნაწარმოები (მოქმედებით ბრუნვაში დასმული) ფუძეა: გან-ენ, ხოლო მეორე — რთული ფუძე: ჰარ²+გალაჰ-განუჰ „ყველა ადგილას“ (შდრ. ქართ. ყველგან).

ადგილის ზმნისართი თანდებულის ფუნქციით. ადგილის ზმნისართები უდიუროში ზოგჯერ თანდებულადაც გამოიყენება. ამგვარი ზმნისართები, იხმარებიან-რა სახელთან (მოსდევნ მათ. მართავენ სათანადო ბრუნვაში), ფუნქციით სხვა ენათა თანდებულებსა თუ წინდებულებს შეესაბამებიან (იხ. ქვემოთ „თანდებული“).

დროის ზმნისართი. წარმოება-აგებულების მიხედვით უდიუროი დროის ზმნისართები რამდენიმე ჯგუფად იყოფა: 1) დროის ზმნისართები — წარმოქმნილი არსებითი სახელის მიცემით ან ნათესაობით ბრუნვაში დასმით (ეს ბრუნვის ნიშნები ამჟამად წარმოადგენენ საწარმოებელი ფუძის შენაზრდებს). მიცემითი ბრუნვის სუფიქსით წარმოებული დროის ზმნისართებია, მაგალითად: ღე „დღეს“: ღე—ღი (დღე)+მიც. ბრ. ნიშანი ა (შდრ. ქართ. დღეს); ღე^აახ „ყოველდღე“: ღე^აახ←ღენ-აახ (შდრ. ღი „დღე“): უსენ^აახ←უსენ-აახ „ყოველწლიურად“, „ყოველ წელიწადს“ (შდრ. უსენ „წელიწადი“. ნათესაობითი ბრუნვის სუფიქსით ნაწარმოები დროის ზმნისართები: ბჟასუნ←ბჟას-უნ „სალამოს“ (შდრ. ბჟას „სალამო“), ბლზზარუნ←ბლაზზარ-უნ „შუადღეს“ (შდრ. ბლზზარ „შუადღე“), იშოუნ←იშო-უნ „შუალამეს“ (შდრ. შოუ „ლამე“), დამენ-უნ „ხვალ“ (შდრ. დამდამ „დილას“); 2) დროის ზმნისართები — წარმოებულნი მიცემითი ბრუნვის ფორმით — ამასთან ისე, რომ საწარმოებელი ფუძე გართულებულია ბაჰ-, ბაჰ-გარ- ანდა სა-მე- თავსართოვანი ელემენტით: ბაჰღენა (←ბაჰ-ღენა) „გუშინწინ“, ბაჰგზრღენა (←ბაჰ-გზრ-ღენა) „გუშინწინისწინ“, სამეღენა (←სა-მე-ღენა) „ზეგ“, „ხვალზევით“. წარმოების ხასიათის მიხედვით „სამეღენა“-ს რიგისაა უდიუროში სამეგზრდაჰსამეგერდა („ზეგისზეგ“; „ხვალზევითის ზევით“): სა-მე-გზრდა—სა-მე-გერდა; ოლონდ ამ ზმნისართის -გზრდა-ჰ-გერდა-კომპონენტიც (რაც უეჭველად თავის დროზე დამოუკიდებელი მნიშვნელობის რაღაც ფუძე უნდა ყოფილიყო) ამჟამად ცალკე აღარაფერს ნიშნავს; 3) ბაჰ-, ან ბაჰ- გზრ—თავსართიანი ელემენტით გართულებული არსებითი სახელის ფუძით ან ამ ფუძის მიცემითში დასმით წარმოქმნილი დროის ზმნისართები: ბაჰუსენ || ბაჰუსენა „მარშანწინ“, ბაჰგზრუსენ || ბაჰგზრუსენა „მარშანწინისწინ“ (შდრ. უსენ „წე-

¹ ნიჟურ დიალექტში ეს ვარიანტი გავრცელებული.

² ნასესხები სიტყვაა და ნიშნავს: „ყოველი“, „ყველა“.

ლიწადი“) 1; ეტიმოლოგიურად უსენ სიტყვასთან უნდა იყოს დაკავშირებული ორი ასეთი ზმნისართი: ესენ (შარშან), ეფსენ (წელს); 4) ნამოცემთარი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით ნაწარმოები დროის ზმნისართი: ღენახუნ (—ღენ-ახ-უნ) „ღღისით“ 2; ამის სინონიმად უდიურში ასეთი გამოთქმაც იხმარება: ღენეფინ (—ღენეფინ) „ღღისით“ (ეტიმოლ.: „ღღის თვალით“), „ღღისით-მზისით“ 1; 5) ზმნისართები, რომლებშიც მარჯვნივ (მიცემითი ბრუნვის სუფიქსის) გამოყოფა მხოლოდ ანალოგიით ხერხდება. ეს ზმნისართებია: ა) ისა „ახლა“ (შდრ. ოშა „შემდეგ“, ოყა „დაბლა“, ალა „მაღლა“), ჰაგა „გვიან“. — შდრ. ფაქი „ბალს“, „ბალში“, „ბალად“ (ფაქ „ბალი“), ჰალაგა „ტყეს“, „ტყეში“, „ტყედ“ (ჰალაგ „ტყე“); 6) ზმნისართი, რომელშიც სუფიქსურ ელემენტად -ინ გამოიყოფა: უსინ||—უსინ „მალე“, „ჩქარა“: უსინ—უსინ. -ინ ელემენტი წარმოშობით ან ნათესაობითი ბრუნვისაა, ან არადა — მოქმედებით ბრუნვის მნიშვნელობით გამოყენებული ერგატისა (შდრ.: თურ-ინ „ფეხისა“; „ფეხმა“—„ფეხით“, ბ-ინ „თავისა“: „თავმა“—„თავით“...). 7) სხვაგვარი აგებულების დროის ზმნისართები:

ა) ნაახენე „გუშინ“, ბ) ნარზუხ „წუხელ“. ამ სიტყვათა აგებულება მთლად ნათელი არ არის. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ზმნისართებიც რთულა შედგენლობისაა და იშლება ასე: ნაახენე, ანდა ნაახენე; ნარზუხ, ანდა: ნარზუხ. ბოლოკიდური -ე (ნაახენე) და -უხ (ნარზუხ) მარცვლი შეიძლება დაუკავშირდეს მიცემითი ბრუნვის სუფიქსს: შდრ. ნაახენე და კახახენე||კახახენე „მინდორს“, „მინდვრად“, „მინდორში“; ნარზუხ||ნარზუ და შუ—შუხ „ვის“ *кому*, ზანგუ—ზანგუ-უხ „ზარს“. ამ ორთაგან -ე ელემენტის კვალიფიკაცია შეიძლება სხვა ვარაუდსაც დაეყრდნოს და იგი (ბოლოკიდური -ე) წარმოშობით ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნად იქნეს მიხნეული (შდრ. შულე ← შაული „მელიისა“, თურე ← თურე ← თურაი „ფეხისა“) 3, ხოლო ნარზ — ფუქედ: ნარზუხ(!?).

რთულფუძიანი დროის ზმნისართები. ამგვარი ზმნისართები რამდენიმე ჯგუფად იყოფა: 1) მარტივი ფუძის გამეორებით წარმოქმნილი ზმნისართები: ა) ორი მარტივი („წმინდა“) ფუძის შერწყმით მიღებული ზმნისართები; მაგ.: დამდამ (დამ+დამ) „დილას“, „დილით“; ბახახას (ბახ+ბახ) „სალამობით“, „ყოველ საღამოს“... ბ) ერთმანეთთან -ბა- ელემენტით დაკავშირებული ორი მარტივი ფუძისაგან შედგენილი ზმნისართები: ღი-ბ-ღი „ღღით-ღღე“ (ღი „ღღე“), უსენ-ბ-უსენ „წლიდან წლამდე“, „ყოველწლიურად“, „წლითი-წლობით“ (უსენ „წელიწადი“)... გ) ფუძეთა გამეორებით წარმოქმნილი ზმნისართები — ამასთან ისე, რომ პირველი ნაწილი წმინდა ფუძეა,

1 შესაძლოა, რომ ბაა-, ბა-, -გარ თავიკიდურ ელემენტები ოდითგან რაიმე სიტყვის ფუძეს (ან ფუძეებს) წარმოადგენდნენ; დღეს ამ ელემენტებს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აღარა აქვთ.

2 საყურადღებოა, რომ -ახ-უნ ფორმანტებით უდიურში იწარმოება გერუნდოშის ძეგლი ფორმაც: ელახუნ „მოსელისას“, ბახუნ „კეთებისას“, უკახუნ „თქმისას“, აკახუნ „ნახვისას“... ამის კვალობაზე უდიური ღენახუნ (ღღისით) სიტყვის თავდაპირველი მნიშვნელობა ან უნდა განვიხილოთ: *ღღესთან ერთად, ე. ი. „როდესაც ღღე“ (—„ღღისით“).

3 შდრ. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნით წარმოებული ზმნისართები: ბლაზარ-უნ „შუაღღეს“ (=შუაღღისა), ბას-უნ „საღამოს“ (=საღამოსი) და მისთ. (იხ. დროის ზმნისართი — მე-2 პუხლი).

ხოლო მეორეს დართული აქვს აბლატივის ან კომიტატივის მაწარმოებელი; მაგალითად: დამ-დამახო „დილა-ადრინანდ“, დამ-დამახოლან „დილა-ადრინანდე“ (დამდამ „დილა“, „დილას“)... 2) სხვაგვარად თხზული დროის ზმნისართები: ა) ისეთი, რომლის პირველი ნაწილი არსებითი სახელის წმინდა ფუძეა, ხოლო მეორე — მიმღეობა; მაგალითად: დიკურდი „დღე-ჯამოშეებით“ (ღი „დღე“ + კურდი „დაგრეხილი“; გადატ. „გამოტოვებული“)... ბ) ოთულფუძიანი ზმნისართი, რომლის პირველი კომპონენტი არსებითი სახელის ან ნაცვალსახელის ლოკატივი, ხოლო მეორე — ადგილის ზმნისართი; მაგალითად: ქინხიშა „უთენია“, „ალიონზე“ (ქინხ „თენებას“, „თენებაში“ + შიშა „ახლოს“), დეუნახოტადა „დღეის-იქით“, „ამიერიდან“ (დეუნახო „დღეისაგან“ + ტადა „იქით“, „იქითკენ“), ძახოტადა „ამიერიდან“, „შემდგომად-ამისა“ (ძახო „ჩვენგან“ + ტადა „იქით“, „იქითკენ“)... გ) ისეთი ზმნისართი, რომლის პირველი კომპონენტი მითითებითი ნაცვალსახელია, ხოლო მეორე — არსებითი სახელი ან ზმნისართი; მაგალითად: მეშუ „ამაღამ“ (მე „ეს“ + შუ „ღამე“); ტეეახტ „იმ დროს“, „მაშინ“ (ტე „ის“ + ვახტ „დრო“); ტებანტ „წელან“ (ტე „ის“ + ბანტ „უკენ“, „წელან“)... დ) რთული ზმნისართა, რომლის პირველი შემადგენელი ნაწილია რიცხვითი სახელი, ხოლო მეორე — არსებითი სახელი; მაგალითად: სავახტ „ერთ დროს“, „ოდესმე“, „ოდესლაც“; სავემახტ „ერთხანს“ (სა „ერთი“ + ემა „რამდენი“ + ვახტ „დრო“)...

ადგილისა და დროის ზიარი ზმნისართები. ქართული ენის მსგავსად, უდიდესი ზოგიერთი ზმნისართი გამომხატავს როგორც ადგილის, ისე დროის გარემოებას (გარჩევა კონტექსტის მიხედვით ხდება); ასეთებია: ოშა „შემდეგ“, უსუსტა „ზედზედ“, „ზედმიყოლებით“, „დაუყოვნებლად“; ბეაშუწინ“, ბეაშახო „წინათ“, „უწინ“, „ძველად“, ბეაშახოლან „წინათვე“, „უწინვე“, „ძველადვე“, „ოდითგან“, „ძველთაგანვე“; ქოშტან „შემდგომ“, „მომდევნო დროს“, „მას უკან“, „ამას უკან“...¹

ვითარების ზმნისართი. ამ მნიშვნელობის ზმნისართებიც რამდენიმე ჯგუფად იყოფა: 1) ვითარების გამომხატველი სიტყვები, რომლებიც მიიღებიან ზედსართავი სახელის ადვერბიალიზაციით; მაგალითად: შელკარგად (—შელ „კარგი“: შელ ადამარ „კარგი ადამიანი“); გოლო „ძალიან“, „ბევრად“, „ფრიალ“ (—გოლო „ბევრი“: გოლო ადამარ „ბევრი ადამიანი“)... ადვერბის მნიშვნელობით ეს სიტყვები იხმარება ზმნებთან; შდრ., მაგალითად: შელ ცანენხა „კარგად წერს“, გოლო იღარიტუბსა „ძალიან ციებს“. — შდრ. აგრეთვე: გოლო შელ „ძალიან კარგი“, „ფრიალ კარგი“... 2) ვითარების გამომხატველი სიტყვები, რომლებიც მიიღებიან ა) არსებითი სახელის ან ნაცვალსახელის ფუძეზე რაიმე ფორმანტის, ანდა რომელიმე (საკუთარი თუ ნასესხები) სიტყვის დართვით; მაგალითად: ზორორამინკ „ძალად“, „ძლივს“ (ზორ „ძალა“); შორ (—შე-ორ) შე-თან, ტე-თან, ტე-ჭურა, „ისე“, „იმგვარად“, „იმნაირად“ (ტე „ის“ + თან, ჯურა)... ბ) ფუძის გამოკრებით: გოლო-გოლო „ბევრ-ბევრი“, „ბლომად“; კიწ-კიწი „ცოტ-ცოტა“, „ცოტათი“, „ცოტა-ოდნად“... 3) თავისებურად ნაწარმოები ვითარების ზმნისართი: სავალქი—სავალ „ერთიც“, „სულაც“, „ერთხელაც“,

¹ ზოგი ეს ზმნისართი (ბეაშახო, ბეაშახოლან...) აბლატივის ან კომიტატივის ფორმითაა წარმოდგენილი, ზოგი კი -ტან მაწარმოებით (შდრ. გერუნდუში).

„არც როდის“; „კიდევ“, „კვლავ“, „ერთხელ კიდევ“ (სა „ერთი“ + ალ „ც“ — ნაწილაკი).

უდიურს მოეპოვება აგრეთვე ნასესხები ზმნისართები (resp. აღვერ-ბიალიზებული ზედსართავი სახელები), სახელდობრ: ძავეაშ „ნელა“, „აუჩ-ქარებლივ“; დინჯ „დინჯად“, „მშვიდად“, „წყნარად“; ძეგინ „აჩქარე-ბით“, „სწრაფად“; მეკქამ, მოკქამ, ოსტავარ „მაგარად“, „მჭიდ-როდ“; ყოკქალ, ყოჩჩალ „ყოჩაღად“, „ვეაკაცურად“, „მხნედ“; ფის „ცუდად“, „უნაიროდ“; შავატ (ნიჭურში: შაპატ||შაატ) „ლამაზად“; „მოხდენილად“; ძახეჯარ „გონჯად“, „უშნოდ“. ეს ნასესხები ზმნისარ-თებიც შესაძლოა გამოყენებულ იქნენ რთული ფუძის სახითაც (რედუბლიკა-ციით); მაგალითად: ძავეაშ-ძავეაშ „ნელ-ნელა“, ძეგინ-ძეგინ „ჩქარ-ჩქარა“...

კითხვითი ზმნისართები. ამ ჯგუფის ზმნისართები წარმოიქმნება სხვადა-სხვა ელემენტთა კომბინაციით, სახელდობრ: 1) ე- („რა“) კითხვითი ნაცვალსახე-ლისა და -თარ ელემენტის შერწყმით: ეთარ (ე-თარ) „როგორ“, „ვითარ“... 2) ე ნაცვალსახელის კაუზატივის („თვის“-ბრუნვის) ფორმით: ეტენქ||— ეტენქ||— ეტენქენა (ე-ტენ-კენა) „რატომ“, „რისთვის“, „რის გამო“... 3) ამავე ნაცვალსახელის აბლატივ-კომიტატივის ფორმით: ეტუხო||— ეტუხო, ეტუხოლან||— ეტუხოლან „რატომ“, „რისთვის“, „რისგან“... 4) მა (სად?) სიტყვისა და ჩო (მხარე) სიტყვათა შერწყმით: მაჩო „საით“, „სა-ითყენ“... 5) ეკალხ (რაც) ნაცვალსახელზე მიცემითის -უხ სუფიქსის დარ-თვით: ეკალუხ „რატომ“...

მიზან-მიზეზის ზმნისართი. ამ მნიშვნელობის ზმნისართებია: 1) შეტე— შეტენქ||შეტებახტინქ, ანდა 2) შეტეთე||შეტენქეთე||შეტე-ბახტინქთე „იმიტომ, რომ“; „იმიტომაც“, „იმისთვის“, „რომ“, „იმისთუ-საც“, „იმიტომ, რომ“, „იმისთვის, რომ“, „იმის გულისთვის“. ერთ შემთხვევაში გვაქვს კაუზატივის („თვის“-ბრუნვის) ფორმით წარმოდგენილი მესამე პი-რის ნაცვალსახელი (შდრ. შენო „იგი“ — კაუზატ. შეტენქენა), ხოლო მეორე შემთხვევაში ეგვევ ფორმა გართულებულია თე („რომ“) კავშირის დართვით (შეტე-თე, შეტებახტინქ-თე). როგორც ვხედავთ, მიზან-მიზნის ზმნი-სართი უდიურში ხელოვნურად წარმოქმნილი სიტყვაა.

ეს ცნობები ზმნისართების შესახებ მოწოდებულია ეართაშნული დიალექტის მონაცემთა მიხედვით. ნიჭურ დიალექტში დამოწმებული ზოგი-თავისებურება ასეთი იქნება: 1. აქ ზმნისართთა დიდი ნაწილი გამოიყენება ფონეტიკური ცვლილებებით; შდრ., მაგალითად: 1) ტძა (ვართაშ.) — ტიძა (ნიჯ.) „იქ“; ტოშ (ვართ.) — ჭოშ (ნიჯ.) „გარეთ“; მძა (ვართ.) — მიძა (ნიჯ.) „აქ“; მაჩო (ვართ.) — მაჩუ (ნიჯ.) „საით“; კჭა (ვართ.) — კოძა (ნიჯ.) „შინ“; ტალა (ვართ.) — ტალაძ (ნიჯ.) „იქით“, მალა (ვართ.) — მალაძ (ნიჯ.) „აქეთ“... 2) ისა (ვართ.) — ისა (ნიჯ.) „ახლა“, ოშა (ვართ.) — ოშა (ნიჯ.) „შემდეგ“; ნააძენ (ვართ.) — ნააძნი (ნიჯ.) „გუშინ“, სამეღენა (ვართ.) — სამანა (ნიჯ.) „ხეალზევით“, ზგენა; ბააღენა (ვართ.) — ბააღაინა (ნიჯ.), გუშინწინ, ბააგარღენა (ვართ.) — ბააგარღინა (ნიჯ.) „გუშინწინწინ“; ტებარ (ვართ.) — ტებარ (ნიჯ.) „წელან“; უსინ (ვართ.) — უსუნ — უსუნ (ნიჯ.) „მალე“, „ჩქარა“; ჭვი (ვართ.) — ჭვი (ნიჯ.) „გვიან“; ჰაძს-გარ (ვართ.) —

პ ა მ ს ა - ჯ ა (ნიჯ.) „ეხლავე“... 3) გ ო ლ ო (ვართ.)—გ ე ლ ე (ნიჯ.) „ძალიან“, „ბევრად“... 4) ე თ ა რ (ვართ.)—ჰ ე თ ა რ (ნიჯ.) „როგორ“... 2. მოწმდება ზოგი ლ ე ქ ს ი კ უ რ ი და მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი სხვაობაც. შდრ., მაგალითად: 1) დროის ზმნისართები: ა) დამდამ (ვართ.)—ა მ ჰ ა, ა ჰ უ ჰ ა, ა კ უ ჰ ა (ნიჯ.) „ხვალ“; დამდამახო (ვართ.) — უ შ ე ნ ე ნ ო (ნიჯ.) „დილაადრია-ნად“; დამდამ (ვართ.)—ს ა ე ა ხ ტ ა ნ (ნიჯ.) „დილით“ ...; ბ ე ა მ ა ხ ო (ვართ.) — ტ ო ე ა რ ი ა ხ უ ნ (ნიჯ.) „უწინ“, „დიდი ხნის წინ“²; ბ) ბ ა ა - ს უ ნ (ვართ.) — ბ ი ა მ ა ს ო ნ (ნიჯ.) „სალამოს“; ბ ლ ა ზ ა რ უ ნ (ვართ.) — ბ ე რ ე ზ ა რ ე (ნიჯ.) „შუალღეს“... 2) ვითარების ზმნისართი: ა) ს ა კ ი წ ა, ს ა კ ი, ს ა მ (ვართ.) — მ ა ლ - ჯ ა (ნიჯ.) „ცოტათი“, „ოდნავ“, „ოდნა-ვად“... ბ) გ ო ლ ო - გ ა რ (ვართ.) — გ ე ლ ე - ჯ ა (ნიჯ.) „ბევრად“, „ბევრადვე“...

თანდებულო

თანდებულები უდიურში ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: 1. შ ე რ წ ყ მ უ - ლ ი (სუფიქსური მნიშვნელობის) თანდებულები, რომლებიც დაერთვიან სა-ხელს; მათ ამჟამად დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აღარ აქვთ (იხ. ზემ. თან-დებულებიანი ბრუნვები); 2. შ ე უ რ წ ყ მ ე ლ ი, ც ა ლ კ ე ხ მ ა რ ე ბ უ ლ ი თანდებულები. ამ ჯგუფს მიეკუთვნება 1) თანდებულის მნიშვნელობით გამო-ყენებული ადგილის ზმნისართები; სახელდობრ: ბ ე ა შ (წინ), ქ ო შ (უკან), ტ ო ა ღ ო ა ლ (თან), ბ ო შ (შიგ, შიგნით), ტ ო შ (გარეთ), ო შ ა (შემ-დევ); ჯ ო კ (გარდა)... 2) ისეთი თანდებული, რომელიც წ ა რ მ ო შ ო ბ ი თ ზმნისართს წარმოადგენს; სახელდობრ: -ც ი რ ი კ (-მდე), -ლ ა ხ ო (ზედა, ზედ, -ზე).

ზმნისართული მნიშვნელობის ეს სიტყვები, მოსდევენ-რა სახელს⁴, მარ-თავენ მას ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმაში და აქვთ ის მნიშვნელობა, რაც სხვა ენათა (კერძოდ, ქართულ) თანდებულებს. ამ რიგის თანდებულებს შეიძლება ვუწოდოთ ა დ ვ ე რ ბ ი ა ლ უ რ ი (ზ მ ნ ი ს ა რ თ უ ლ ი) თ ა ნ დ ე ბ უ - ლ ე ბ ი.

ეს ადვერბიალური, ანუ ზმნისართული თანდებულები სახელს მართავენ ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ბ რ უ ნ ვ ა შ ი ა ნ ა ბ ლ ა ტ ი ვ - კ ო მ ი ტ ა ტ ი ვ ს ა („გან-ნათესაობით დასუბერეს ივეში“ („ზე“-ბრუნვაში).

მაგალითები:

1. ნათესაობით ბრუნვაში მართვისა:

¹ ნიჭური უ შე ნ ე ნ უნდა დამალოს ასე: უშენ-ენ, რაც ერატივ-ინსტრუმენტალისის ისეთივე ფორმაა, როგორც, მაგალითად, „ზამთრის“ აღმნიშვნელი საერთო უდიური ი ბ ე ე ნ (იბე-ენ).

² შდრ. ვართაშნული აბლატივისა და ნიჭური აბლატივ-კომპარატივის (ზ ა ხ ო „ჩემგან“, „ჩემით“, ა დ მ ა რ ა ხ ო „ადამიანისაგან“, „ადამიანით“; ზ ა ხ უ ნ „ჩემგან“, „ჩემით“, „ჩემთან ერთად“; ა მ დ ა რ ა ხ უ ნ „ადამიანისაგან“, „ადამიანით“, „ადამიანთან ერთად“) ფორმები.

³ შდრ. ვართაშნული ტ ე ბ ა რ „წიდან“, ტ ე ბ ა რ ა ხ ო „წიდანდელს აქეთ“ — სიტყვა-სიტყვით: „წიდანდლისაგან“.

⁴ ე. ი. გამოყენებიან სახელთანაც.

კოჯინ ბეშ, „სახლის წინ“, კოჯინ ჯოშ „სახლის უკან“, კოჯინ ტოლოლ „სახლთან“, კოჯინ ბოშ „სახლში“...; კოჯინ ცირიკ „სახლამდე“, კოჯინ ლახო „სახლზე“...

2. თანდებულის ბრუნვაში მართვისა:

ზახო ბეშ (=ჩემგან წინ), ზახოლან ბეშ (ჩემთან წინ) „ჩემ წინ“; კჷალ ცირიკ (სახლზე+მდე) „სახლამდე“, ბურლოლ ცირიკ (მთაზე+მდე) „მთამდე“¹...

ამ მხრივ ვართამუნულსა და ნიჭურ დიალექტებში თითქმის ერთნაირი მდგომარეობაა; შენიშნული თავისებურება უმთავრესად ფონეტიკური ხასიათისაა; შდრ., მაგალითად: ცირიკ (ვართ.) — ცირი (ნიჭ.) „მდე“² ჯოკ (ვართ.) — ჯოხ (ნიჭ.) „გარდა“³...

ნაწილაკი

უდიურს მოეპოვება ნაწილაკების მთელი სერია. ეს ნაწილაკები შეიძლება დავაჯგუფოთ შემდეგნაირად: 1) ნაწილაკი. რომელიც იხმარება სახელთან, ზმნასთან, ზოგჯერ — მეტყველების სხვა ნაწილებთანაც; 2) ნაწილაკი. რომელიც მხოლოდ სახელთან იხმარება; 3) ნაწილაკი, რომელიც მხოლოდ ზმნასთან იხმარება. უდიური ნაწილაკები შეიძლება დავაჯგუფოთ სხვაგვარადაც: 1) ნაწილაკი, რომელიც რომელიმე სიტყვასთან შერწყმით იხმარება: 2) ნაწილაკი, რომელიც სხვა სიტყვასთან შეურწყმელად, ცალკე იხმარება. ფონეტიკური შედგენილობის მიხედვით კი უდიური ნაწილაკები ასე ჯგუფდებიან: 1) ოდენ ხმოვნით წარმოდგენილი ნაწილაკები; 2) ერთი ლია ან დახურული მარცვლისაგან შემდგარი ნაწილაკები; 3) ორი ან ორზე მეტი მარცვლისაგან შემდგარი ნაწილაკები.

უდიური ნაწილაკები ფუნქციის მიხედვით. 1) კითხვითი ნაწილაკი -ა. ეს ნაწილაკი გამოიყენება მეტყველების თითქმის ყველა ნაწილთან, სახელდობრ: 1) არსებით სახელთან: ადამარ-ა, ჯოხსამ თუ „ადამიანია, თუ არა?“ ქანო შეტანა ნანა-ა—ტატი „ეგ მისი დედაა, თუ ბებო?“; 2) ზედსართავ სახელთან: ალალუ-ა-ოყალუ „მალალი თუ დაბალი?“ შელ-ა-ფის „უცუდია თუ კარგი?“; 3) გასუბსტანტივებულ მსაზღვრელ სიტყვებთან: მანო-ა „რომელია?“ ბეზიო-ა-ვიო „ჩემია თუ შენი?“ ემო-ა, ყაო-ა „რამდენია?“ „ოცია?“; 4) ნაცვალსახელებთან: ა) კითხვის ნაცვალსახელთან: შუ-ა „კინაა?“ ეკა-ა „რაა?“ ბ) მესამე პირის ნაცვალსახელთან: შენო-ა-თე „ისაა თუ არა?“; 5) ზმნისართებთან: ქა-ა-თე „მანდაა?“ „მანდ ხომ არაა?“ „მანდაა თუ არა?“... მა-ა „სადაა?“ მაჩო-ა-თა-ცე „საით წავიდა?“ მაჩხო-ა-რე „საიდან მოვიდა?“... 6) ზმნასთან. სახელ-ზმნურ ფორმებთან (მასდართან, მიმღეობასთან. გერუნდოუმთან, სუპინუმთან): ა) არე-ა „მოვიდა?“ ფი-ა „თქვა?“ „თუ თქვა?“ შონო ქა ელო-ა „ის მანდ მოვა. განა? ეხ-ა-თე „ამბობს თუ არა?“... ბ) კოჯ გირბი-ა-ბარი „სახლი დალაგებულია,

¹ როგორც ჩანს, უდიურ ენას აქვს ორთანდებულის ბრუნვათა წარმოებას ტანდენცია.

² ნიჭურში სპორადულად ცირიკ ვარიანტიც იხმარება.

³ ამ მნიშვნელობით ნიჭურში სხვა — „ბაშყა“-სიტყვაც იხმარება.

⁴ პირველ და მეორე პირის ნაცვალსახელთან კითხვითი -ა ნაწილაკი არ იხმარება უდაურში.

·თუ დაყრილი (დაულაგებელი)?“ გ) ქანო ეკა ფესუნ-ა „ეგ რა თქმაა?“ „ეგ რა სათქმელია?“ „ეგ რას ნიშნავს?“... დ) ელახუნ-ა-ფე, თალახუნ „მოსვლისას თქვა ოთუ წასვლისას?“ ქატუ ბატან-ა-დლდე, ოშა „მაგის კეთებისას დაარტყა, თუ შემღევე?“ ქატუ ესქან-ა-თაიცი, ფეს ბაქალ-თე-ზა „მაგის მოსატანად წავიდა, თუ არა. თქმა არ შემოძლია?“...

ა ნაწილაკი უდიურ ენაში მიინცდამინც მხოლოობითი რიცხვის მესამე სუბიექტურ პირთან იხმარება; პირველ და მეორე პირთან (არც მხოლოობითსა და არც მრავლობითში) იგი არ გვხვდება; არ გვხვდება აგრეთვე მრავლობითი რიცხვის მესამე პირის ფორმასთან. -ა ნაწილაკის გამოყენების დროს პირის ნიშანი (ნე) არ დაერთვის ზმნას. იკავებს-რა მესამე პირის ბინის ადგილს, ეს ნაწილაკი განსაზღვრულ შემთხვევაში „არის“ ზმნის ნიშნულსა და გამოხატავს; შდრ., მაგალითად: ბუ-ნე? = ბუ-ა „არის?“ შენო თუ-ა „ის ვინ არის?“ „ის ვინაა?“ არე-ნე-თე||არე-ა-თე „მოვიდა თუ არა?“ შენო მზა-ა. მზა-ა „ის აქაა? სადაა?“ ლე ხაშნა ემო-ა „დღეს თვისა რამდენია (რა რიცხვია)?“...

2. უ ა რ ყ ო ფ ი ს ნ ა წ ი ლ ა კ ე ბ ი : -თე (არ), ნუ (არ), მა (ნუ, არ), ნა (რომ, არ), ნუთ (არ). — ამ ნაწილაკთა გამოყენების შესახებ იხ ზემოთ: უარყოფის გამოხატვა ზმნაში. აგრეთვე — ნაწარმოები ფუძეები (სახელთა წარმოქმნა).

3. მ ო დ ა ლ უ რ ო ბ ი ს გ ა მ ო მ ხ ა ტ ვ ე ლ ი ნ ა წ ი ლ ა კ ი „ყა“ (იხ. ზემ. დრო-კლოთა ფორმების წარმოება). ეს ნაწილაკი გამოიყენება აგრეთვე მაკავშირებელი სიტყვის მნიშვნელობით.

4. ნ ა წ ი ლ ა კ ი „აღ“. ეს ნაწილაკი მნიშვნელობით ქართული -ცა ნაწილაკის ფარდია; გამოიყენება არსებით სახელთან, ნაცვალსახელთან, რიცხვით სახელთან. გასუბტანტივებულ მსაზღვრელ სიტყვებთან, ზმნისართთან; გამოიყენება ზმნისთანაც. მაგალითები: ადამარად „ადამიანიც“, ადამარეგალ „ადამიანმაც“, „ადამარახალ „ადამიანსაც“, ადამარილ „ადამიანისაც“... ადამარუხალ „ადამიანებიც“, „ადამარლონალ „ადამიანებმაც“... ზუალ „მეტ“, უნალ „შენც“. შონოალ „ისიც“, შონორალ „ისინიც“; იჩალ „თვითნაც“, იჩილ „თაერისც“; ბეზილ „ჩემიც“, ვილ „შენიც“, ბეშილ „ჩვენიც“...; ვიწალ „ათიც“ ზაჩალ „ასიც“...; შელოალ „კარგიც“, ფისოალ „ცუდიც“, ალუნოალ „ზემოთაც“... მალ „აქაც“, ტალ „იქაც“...

როგორც დასახელებული ნიმუშებიდანაც ჩანს, -აღ ნაწილაკი ყოველთვის ბოლოში მოუდის სიტყვას (ამ ნაწილაკის ზმნასთან გამოყენების შესახებ იხ. ზემოთ: დრო-კლოთა ფორმები).

5. ნ ა წ ი ლ ა კ ი „მა“. ეს ნაწილაკი იხმარება სხვა სიტყვებთან (ჩვეულებრივ — მითითებით ნაცვალსახელთან, ზმნისართთან...) შერწყმითაც და შეზღუდულად. პირველ შემთხვევაში იგი დასაწყისში მოუდის სიტყვას, მეორე შემთხვევაში კი — ბოლოს. ამასთან: შერწყმით გამოყენების დროს ეს ნაწილაკი გამოხატავს კატეგორიულობას, დადასტურებას, ექვიპოტანლობას და აქვს ასეთი მნიშვნელობა: „მინცადამინც“, „სწორედ“, „აი“; შდრ., მაგალითად: მენო (ეს) — ჰამენო (აი ეს, სწორედ ეს...); ქანო (ეგ) — ჰამენო (აი ეგ, სწორედ ეგ...). შენო (ის) — ჰამენო (აი ის, მინცადამინც ის...); მზა (აქ) — ჰამმა (სწორედ აქ, აი აქ...), ქა (მანდ) — ჰამქა (მინცადამინც მანდ...), ტმა (იქ) — ჰამტმა (სწორედ იქ...); მეთარ (ასე) —

3) ამ ეთარ (აი ასე, სწორედ ასე) და ა. შ. მეორე (ბოლოს გამოყენების) შემთხვევაში ხმოვანი გრძლად. ვაბმით წარმოითქმის და გამოხატავს ემოციურ-რობას (დადებით ან უარყოფით ემოციებს): მაგალითად: ენლო, კან! „უნდა მოხვიდე. კან! „უნდა მოხვიდე, იცოდე, თორემ!“... დინჯ ჩურთა, ტაპზუყო, კან?... „წყნარად იდექი. გეშ. იცოდე!“ ექე, კან! „პა, მოლი!“... „მოლი, მე ვიცი და რამეს გახლები ჩემთან!“...

6. ნაწილაკი „ნე“. ამ ნაწილაკის გამოყენების არე განსაზღვრულია: რმარება მხოლოდ ბრძანებითის ან ბრძანებითად გამოყენებული კავშირებითი კოლოს ფორმასთან (ბოლოში) და აქვს ის მნიშვნელობა, რაც — ქართულ „რა“. „რალა“, „და“ ნაწილაკებს. შდრ., მაგალ.: ექე! „მოლი!“ — ექე-ნ ე! „მოლი-რა!“ უფა „თქვი!“ — უფა-ნე! „თქვი-რა!“, „თქვი რალა!“...

7. სხვა ნაწილაკები. უდიურს ზოგი სხვა (საკუთარი და ნასესხები) ნაწილაკებიც მოეპოვება, სახელობრ: 1) ვა „გინდ“: ვა უნ, ვა შენო... — „გინდ შენა და გინდ ისა“; 2) ბ უ რ ი მ „თურმე“: მა უფა ბურიმ „თურმე ნუ იტყვი...“; 3) გ ე ნ ა „კი“: ზუ გ ე ნ ა არე-ზ „მე კი მოვედი“; 4) კ ე ნ ა „კით“: ვა კ ე ნ ა ადამარ... შენსავით (შენნაირი) ადამიანი...“; 5) მ ი გ ი ლ ა „აი“: მი გ ი ლ ა ეჭურაზ ოწყესა... „აი, როგორ ვრეცხავივიბან...“; 6) პ ო მ „მაშ“, „მაშა“: ეზლო, პოა!... მოვალ, მაშ!...“; 7) დ ე „დაე“, „პა“: ექე დე! „პა, მოლი!“... დე ბიყან „დაე აკეთოს“...; 8) გ ა მ „ხან“: გ ა მ უქა, გ ა მ ათთა... „ხან კამე, ხან ილაპარაკე“; 9) გ ა რ „გე“: ტა-გარ „იქვე“, შელ-გარ „კარგად-ვე...“; 10) და-დასტურებითი ნაწილაკი: პ ო — „პო“, „კი“, „დიად“: პო, ელალე? — პო! „მაშ მოვა? — პო! კი! დიად!... 11) სა „ერთი“: სა მეტუ ბელა „ერთი, ამას უყურე!“... თ ა მ ქ ს ა „ოლონდ“: თამქსა უნ ქატუ ბა „ოლონდ ეგ შენ გააკეთე და...“; 12) ბ ა რ თ ა „დაე“, „გაუშვი“: ბართა ფიყან! „დაე გაუშვი, თქვას!“

ეს ცნობები მოწოდებულია ვ არ თ ა მ ნ უ ლ ი დიალექტის მონაცემთა მიხედვით. ნ ი ზ უ რ დიალექტშიც ეგვე ნაწილაკები ინმარება; არის ზოგი თავისებურებაც: ა) ფონეტიკური ხასიათისა; შდრ., მაგალითად: თ ა მ ქ ს ა (ვართ.) — თ ა მ ქ ი (ნიჯ.): თამქი დავა მყანბი „ოლონდ არ იხუბოს!“ თამქი უნ ირპიზიბა-ჟან „ოლონდ შენ კმყოფილი იყო!“ ბ) ჰა — ჰ ნაწილაკის გამოყენება სცილდება ზემოთ (ვართაშნულის მიხედვით) დასახელებულ სიტყვათა ფარგლებს. ნიჯურში ეს ნაწილაკი ინმარება, მაგალითად, „რა“ კითხვით ნაცვალსახელთანაც; შდრ. სახელობრ: ე კ ა (ვართ.) — ჰ ი კ ა — ჰეკა¹.

ჩამოთვლილი ნიმუშები გვიჩვენებენ, რომ უდიურს აქვს ნამდვილი (დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელი) ნაწილაკები და ნაწილაკად გაგებულ-გამოყენებული სრული მნიშვნელობის სიტყვები.

აავიზის გამოხატავი სიტყვაბი

უდიურს მოეპოვება კავშირის გამომხატველი საკუთარი და ნასესხები სიტყვები, რომელთა უმეტესობა წარმოქმნილია ხელოვნურად — საკუთარი ან ნასესხები სიტყვებისა თუ ნაწილაკების კომბინაციით. ეს სიტყვები ფუნქციის მიხედვით ასე უნდა განვალაგოთ: 1) მ ა ე რ თ ე ბ ე ლ მ ა კ ა ვ შ ი რ ე ბ ე ლ ი (ქართ. „და“ კავშირის მნიშვნელობის) სიტყვები: ყა||ყან (ზუ ყან უნ||ზუ ყა უნ „მე და შენ“...), ვა || ვა (უქა ვა || ვა მა ათთა „კამე და ნუ ლაპარა-

¹ ი. ზემ. კითხვითი ნაცვალსახელი „რა“.

კობ!"), ბა (ჩო-ბა-ჩო „პირდაპირ“...); 2 მ ა ქ ე მ დ ე ბ ა რ ე ბ ე ლ ი : თე „რომ“ (უნ არენ, თე... „შენ მოხვედი, რომ“...; უნ თე არენ „შენ რომ მოხვედი...“), ქა „რომ“ (შეტინ ფენე, ქი... „მან თქვა, რომ...“); მანო-თე „რომელიც“ (=რომელი+რომ: მანო „რომელი+თე „რომ“)¹, ეკა-თე „რაც“ (=რატომ: ეკა „რა“+თე²); მა-თე „სადაც“ „სადაც-კი“ (=სად+რომ: მა „სად“+თე), შუ-თე „ვინც“ (=ვინ+რომ: შუ „ვინ“+თე), ევახთე-ე+ვახთ+თე „როდესაც“ „როცა“ (ევახტ „როდის+თე)³; მალ||მწლ—მა-ალ „სადაც“ (მა „სად“+ალ „ც“)⁴; 3) შ ე მ ა პ ი რ ო ბ ე ბ ე ლ ი : აგანამ, აგარ „თუ“, „თუკი“; აოხსამ „თორემ“ (აგანამ||აგარ უნ ქა აშლახ ბან... „თუ შენ მაგ საქმეს გააკეთებ...“; ექე, აოხსამ... „მოდი თორემ...“); 5) მ ა პ ი რ ი ს პ ი რ ე ბ ე ლ ი : აა, აე „ან“, „ანდა“ (აე მა უფა, აე მა ბა „ან ნუ იტყვი, ანდა ნუ გააკეთებ...“), აე-გენა „ან-კი“ (აეგენა ეკალუნხუბესა „ან კი რატომ აკეთებ“), აე-თე, აა-თე „ან არა-და“ (აე-თე ეკალუხ გარაგ ბან „ან არა-და, რატომ უნდა გააკეთო“), ამა „მაგრამ“ (თაქე ლაშკონა, ამა გროლ ნუ უფან „წადი ქორწილში, მაგრამ ბევრს ნუ დაღეე! ...). ჩამოთვლილთაგან საკუთარი მკაცვშირებელი სიტყვებია: ა) მარტივი აგებულების უა||ყან; თე; ბ) რთული აგებულების მანო-თე, ეკა-თე, შუ-თე; მა-ალ. ყველა დანარჩენი ან ნასესხებია⁵ (ქი, ვა || ვაა, ბა; აგანამ, აგარ, აოხსამ, აა, აე, ამა), ანდა — ნასესხებისა და საკუთარის კომბინაციით მიღებული (ევახ-თე, აა-თე, აე-გენა...). ერთი ნაწილი კი წარმოქმნილია საკუთარი ნაწილაკოვანი სიტყვისა და სრული მნიშვნელობის სიტყვის შერწყმით (მანო-თე, ეკა-თე, შუ-თე. მა-ალ...).

ნი ქ უ რ დ ი ა ლ ე ქ ტ შ ი, თუ არ ვიგულისხმებთ ზოგიერთ ფონეტიკურ ცვლილებას, გამოიყენება იგივე მკაცვშირებელი სიტყვები, რაც — ვ ა რ თ ა შ ნ უ ლ შ ი (ზემოთ ცნობები ამ კილოს მიხედვითაა მოწოდებული). შდრ., მაგალითად: ა გ ა ნ ა მ (ვართ.)—ა ა მ მ (ნიჯ.) „თუ“, „თუკი“; ა ო ხ ს ა მ (ვართ.)←ა ო ხ ს ა (ნიჯ.) „თორემ“; ვ ა , ვ ა ა (ვართ.)←ვ ე (ნიჯ.), „და“; ა ა ე (ვართ.)—ა ა (ნიჯ.) „ან“, „ანდა“⁶. ვართაშნულისაგან განსხვავებით, ნიქურში მოწმდება ერთი ასეთი მკაცვშირებელი სიტყვა: ა ა ხ უ ტ („ანდა“, „თუ“): ზანაქ შაპარ ა ა ხ უ ტ ა ა ხ ს ა ნ ე — „ჩემთვის“ ქალაქი ან სოფელი (ქალაქი თუ სოფელი) სულ ერთია...“

1 მაგალ.: ადამარ, მანოთე... „ადამიანი, რომელიც...“

2 მაგალ.: ბუთუნ, ეკათე ვი ქენე... „ყველაფერი, რაც შენ ხელშია...“

3 მაგალ.: ტე უსენა, ევახთე უნ ბანქე... „იმ წელს, როდესაც შენ დაიბადე...“

4 მაგალ.: თაღენ, მალ ვა ბუეაყსა „წაიღეთ, სადაც შენ გასურს“...

5 თურქულ-აზერბაიჯანულიდან ან სპარსული და არაბული ენებიდან.

6 ყველა ეს სიტყვა თურქულ-აზერბაიჯანულიდანაა ნასესხები და თითოეული ამათგან წარმოითქმის გამსესხებელი ენის ფონეტიკური შესაძლებლობის კვალობაზე.

ს ი ნ ზ ა ქ ს ი

წინადადების წევრები

უღიური წინადადების წევრებია: ქვემდებარე, შემასმენელი, დამატება (პირდაპირი, ორიბი, უბრალო), მსაზღვრელი, გარემოებთა გამომხატველი სიტყვები (ადგილის, დროის, ვითარების, კითხვის, მიზან-მიზნისა), მაკავშირებელი სიტყვები.

კვანძობა

უღიური ქვემდებარის ფორმებია: 1) ნო მ ი ნ ა ტ ი ვ ი (ერთპირიან გარდაუვალ ზმნასთან), 2) ე რ გ ა ტ ი ვ ი (გარდამავალ ზმნასთან), 3) დ ა ტ ი ვ ი (აღქმა-მგრძობელობის გამომხატველ ზმნასთან), 4) გ ე ნ ე ტ ი ვ ი (კუთვნილების გამომხატველ ზმნასთან). ქვემდებარის ეს კონსტრუქციები სტაბილურია. ქვემდებარე, როგორც წესი, წინ უძღვის შემასმენელს, ეთანხმება რიცხვში, მართავს პირში. მაგალითად: შე ნ ო არე-ნე „ის მოვიდა“, — შე ნ ო რ არე-უნ „ისინი მოვიდნენ“; შე ტ ი ნ ბე-ნე „მან გააკეთა“, შე ტ ლ ო ნ ბე-უნ „მათ გაკეთეს“; შე-ტუ აბა-ტუ „მან იცის (=მას იცის)“, შე-ტლო აბა-ყო „მათ იციან“; შე-ტაბ ბუ-ტაბ „მას აქვს (=მისი მყოფია)“, შე-ტლო ბუ-ყო „მათ აქვთ (=მათი მყოფია)“... თუ წინადადება შეიცავს აბსოლუტივის ამა თუ იმ ფორმას, ქვემდებარე წინ უძღვის მას (აბსოლუტივს) და იმართვის მისგან ბრუნვაში: სხვანაირად რომ ვთქვათ: თუ ზმნის პირიანი ფორმა გარდაუვალი ზმნაა, ხოლო მისი წინამავალი წევრი გარდამავალი ზმნის აბსოლუტივი, ქვემდებარე ამ უკანასკნელის შესაბამისად დაისმის ერგატიულ ბრუნვაში და პირშებრუნებით, თუ ზმნის პირიანი ფორმა გარდამავალი ზმნაა, ხოლო მის წინ გარდაუვალი ზმნის აბსოლუტივია, მაშინ ქვემდებარე ამ აბსოლუტივის შესაბამისად სახელობით ბრუნვაში დაისმის. თუმცა ეს წესი ამეამად ზოგჯერ ირღვევა, რადგანაც არის შემთხვევები, როდესაც ქვემდებარის ფორმის მმართველად აბსოლუტივი კი არ გამოდის, არამედ — მისი მომდევნო შემასმენელი (პირიანი ფორმა ზმნისა). მაგალითად: მე ამათა შე ტ ი ნ უ კ ა ხ უ ნ, ბიესანე — „ამ სიტყვის თქმისას ის (ერგ.) კვდება (=ამ სიტყვას იგი (მან) ამბობს-რა, კვდება)“. შე ნ ო მელის თალახუნ, ოანეხეხაბ „ის აქედან წასვლისას ტიროდა (ის, აქედან, მიდიოდა-რა, ტიროდა)“, შე ტ ი ნ ა ლ ა ყ ი არესცა „ისიც (მანაც) იღებს-და ჯდება“; შე ტ ი ნ მეტუხ ფ ი თანესა „ის (მან), ამას ამბობს-რა, მიდის“... ზოგჯერ ქვემდებარე წინადადების ცალკე წევრად არ გამოიყოფა: იგი შეერწყმის შემასმენ-

ნელს (ზმნის ფუძეს), იქცევა ამ უკანასკნელის შემადგენელ ნაწილად; ამას შედეგად წარმოიქმნება „უქვემდებარო“ (ამათან — რთულშემასენელიანი) წინადადება.

შემასენელი

შემასენელი ჩვეულებრივ მოსდევს ქვემდებარეს, ეთანხმება რ ი ც ხ ე შ ი, მართავს მის ფორმას (ბრუნვას) და იმართვის მისგან პირის მიხედვით. შემასენელი მართავს აგრეთვე დამატების ფორმასაც: თუ შემასენელი გარდამავალი ზმნაა, ან გარდამავალის ტიპის (კერძოდ, აღქმა-მგრძნობელობის გამომხატველი) ზმნა¹, მისი პირდაპირი დამატება დაისმის სახელობითსა და მიცემით ბრუნვაში, ირავი დამატება—მიცემითში.

უდიურს მოეპოვება ორგვარი აგებულების შემასენელი — მ ა რ ტ ი ვ ი და რ თ უ ლ ი. მარტივი აგებულებისაა, მაგალითად, ბ ე ს ა ნ ე (აკეთებს), ე ხ ნ ე (ამბობს), ე ს ა ნ ე ი ნ ე ს ა (მოდის), ბ ი ე ს ა ნ ე (კვდება), ბ ა ნ ე ქ ს ა (ხდება, არის) და მისთ., ხოლო რთულია: ა შ-ბ ე ს ა ნ ე, ა შ-ნ ე ბ ე ს ა (მუშაობს, საქმეს აკეთებს), მ ა ლ-ნ-ე-ხ ა (მღერის, სიმღერას ამბობს), ნ ე პ ა ხ-ნ ე-ს ა, ნ ე პ ა ხ-ნ ე ს ა ნ ე (იძინებს, ძილს მიდის) და მისთ. გარდა ამ ტიპის (სახელისა და მეშველო ზმნისაგან შედგენილი) რთული შემასენელისა, უდიურს მოეპოვება აგრეთვე თხზული შემასენელი, რომელიც შედგება ორი ან რამდენიმე ერთმანეთთან შერწყმული ზმნის ფუძე-ფორმისაგან, ოღონდ ისე, რომ ფუძეთა ამგვარი შერწყმის დროს პირის ნიშანი მხოლოდ ერთ-ერთ მათგანს, ჩვეულებრივ, ბოლოდან პირველს აქვს, უფრო სწორედ — ბოლოდან პირველსა და მეორე ფუძე-ფორმას შორისაა მოქცეული; ორი ზმნური ფუძე-ფორმის შერწყმის შემთხვევაში პირის ნიშანი მათ შუა მოექცევა ხოლმე. მაგალითები: შენო ეს ა-ბ ე ღ ს ა-ნ ე-თ ა ხ ს ა — „ის მოდის, უყურებს და მიდის“; შეტინ მე ხუპახ უ ქ ს ა-ნ ე-მ ა რ ტ ე ვ ე კ ე ს ა — „ის (მან) ამ ფლავს ქამს-და-ათავებს“; მე თამბაღენ უ ქ ა ლ-ბ ო შ ა ლ-ბ ა ს კ ა ლ ლ ე — „ეს ზარმაცი (ზარმაცმა) შექამს-გაძღება-და წამოწეება“; ტე ხინარენ ბეაღი-ბეაღი-ნე-თ ა ც ი — „იმ ქალმა უყურა-უყურა და წავიდა“... რთული შემასენლის ინგრედიენტი შეიძლება იყოს აგრეთვე საგარემოებო ან მსახლვრელი სიტყვა, სუბინუმი, გერუნდიუმი. რომელიც — ფორმათაგანი წინ დაერთვის ზმნის პირიან ფორმას — ამასთან ისე, რომ პირის ნიშანი აქაც მოექცევა ხოლმე შერწყმულ ფუძე-ფორმათა შორის. მაგალითად: 1) შეტინ კ ი წ ი-ნე-აშბე „მან ც ო ტ ა იმუშავა“; სალდათახო : დ ე-ნე-არე „გარიდან დღეს-მოვიდა (დაბრუნდა)“; 2) ლევეტახ ე შ ქ ა ნ-ნე-თავე „ქვანის (მიცემ.) მოსატანად წავიდა“; ა რ ც ი-ნე-ქაჟ „დაჯდა და შექამა“; მე ხაბარახ კუა ე ღ ა ხ ე-ზუ-უკო „ამ ამბავს შინ მოსვლისას ვიტყვი“...

სხვანაირად რომ ვთქვათ, უდიური რთული შემასენლის რაობისთვის ნიშანდობლივია, ერთი მხრივ, სახელისა და ზმნისართის, ხოლო, მეორე მხრივ, სახელზმნურ ფორმათა (ინფინიტივ-მასდარის, მიმღეობის, სუბინუმისა და გერუნდიუმის) შერწყმა, ინკორპორაცია ზმნის პირიან ფორმასთან. ამის კვალობაზე შეიძლება ვთქვათ, რომ უდიურს მოეპოვება რთული შემასენლის

¹ შდრ., მაგ.: მე ა შ ლ ა ატუსა ხ ა ბ (— ხ ა ხ) „ამ ამბავს (საქმეს) ხელავს ძალი (ძალს)“; ღარა ბუტუსა ხ ი ნ ა რ ა ქ ი ხ ი ნ ა რ ა ვაჟს უყვარს ქ ა ლ ი შ ე ი ლ ს ქ ა ლ ი შ ე ი ლ ი ... — ამ დამატების ფორმა ისეთია, როგორც — ჩვეულებრივ გარდამავალ ზმნასთან.

ასეთი სახეობა: 1) ს უ ბ ი ე ქ ტ შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი (მაგალ.: აღაღ ა-ნე-სა—აღაღ ა-ნე-ესა „წვიმა მოღის“, „წვიმს“); 2) ო ბ ი ე ქ ტ შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი (მაგალ.: აშ-ნე-ბესა „საქმეს აკეთებ“.. „მუშაობს“); 3) ა დ ი ე ქ ტ ი ვ - r e s p . ა დ ე რ ბ შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი (მაგალ.: აზარუ-ნე-ბაქსა „ავად ხდება“.. „ავადყოფი ხდება“: შელ-ლე-ბესა—შელ-ნე-ბესა „კარგად ხდის“, „არჩენს“); 4) ი ნ თ ი ნ ი ტ ი ე შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი (მაგალ.: აშ ბ ე ს-ნე-დესა „ამუშაებს.. მუშაობა აკეთებინებს“), 5) მ ი მ ლ ე ო ბ ა - r e s p . ა ბ ს ო ლ უ ტ ი ვ შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი (მაგალ.: არ ი-არ-რე-ცესა „მოსული (მოღის-რა) ჯდება“.. 6) ს უ პ ი ნ უ მ შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი (მაგალ.: ხაბარახ ფესა ნ-ნე-არე „ამბის (მიცემ.) თქმად (სათქმელად) მოვიდა“; 7) გ ე რ უ ნ დ ი უ მ შ ე რ წ ყ მ უ ლ ი შ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ი (მაგალ.: ქატუხ ელახუნ-ნე-ფე||ელა-ტან-ნე-ფე „ეგ მოსვლისას თქვა“)..

უდიური შემასმენელი შეიძლება გართულდეს რაიმე ნაწილაკის დართვითაც; მაგალითად; აღაღა თე-ნე-ესა „წვიმა არ მოღის“, შენო კჷა მ ა-ყახ-აოი ის შინ არ მოვიდეს („ნუ მოვა“)..

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

დამატება უდიურშიც სამია: პირდაპირი, ირიბი და უბრალო.

პირდაპირი დამატება გამოიხატება ორი — სახელობითი და მიცემითი — ბრუნვის ფორმით. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სახელობითი ბრუნვით გადმოიციება ამ დამატების განუსაზღვრელი ფორმა, ხოლო მიცემითით—განსაზღვრული (პ. შუხარათი). მართლაც, თითქოს ზოგჯერ მიცემითი ბრუნვის ფორმით გამოიხატება კონკრეტული, განსაზღვრული პირდაპირი ობიექტი, ხოლო სახელობითით — არაკონკრეტული, განუსაზღვრელი; მაგრამ ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ რა ადგილი უჭირავს ამ დამატებას — მოსდევს თუ წინ უსწრებს იგი შემასმენელს; როდესაც პირდაპირი დამატება შემასმენელს წინ უსწრებს და დასმულია მიცემით ბრუნვაში, გვეძლევა ამ დამატების განსაზღვრული ფორმა; მაგალითად: შეტინ აშლახ ბენე „მან საქმე (მიცემ.) აკეთა“ — ის „საქმე“, რაზედაც უკვე იყო ლაბარაკი; შეტინ ბონეზე ზუპახ „მან ფლავი (მიცემ.) მოხარშა“—ის „ფლავი“, რაზედაც უკვე იყო ლაბარაკი; უსტან კჷახ სერრებე (ალანებე) „ოსტატმა სახლო (მიცემ.) ააგო“—ის „სახლი“, რაზედაც უკვე ითქვა.. მაგრამ, როდესაც შემასმენელს მოსდევს პირდაპირი დამატება, იგი ფაკულტატურად დაისმის სახელობითსა და მიცემითში, ამასთან ისე, რომ ასეთ შემთხვევაში ამ ორი ბრუნვის ფუნქცია არ განსხვავდება ერთიმეორისაგან: პირდაპირი დამატების ფორმა მაინცდამაინც არ უკავშირდება განუსაზღვრელობისა თუ განსაზღვრელობის ცნებას. თანაბრად ითქმის: შეტინ ბენე აშლაშლახ „მან ფაკეთა საქმე||საქმეს“, შეტინ ბონეზე ხუპ||ხუპახ „მან მოხარშა ფლავი||ფლავს“, „უსტან სერრებე (ალანებე) კოჟ||კჷახ „ოსტატმა ააგო სახლი||სახლს“.. მაშასადამე, პირდაპირი დამატებისათვის სახელობითისა და მიცემითის გამოყენება განუსაზღვრელობისა და განსაზღვრელობის ცნების გამოხატვით კი არ არის შეპირობებული, არაჲედ—წინადადების წევრთა ადგილით, — ე. ი. იმით, პირდაპირი დამატება მოსდევს თუ წინ უძღვის შემასმენელს. თუმცა ამგვარი განლაგება მაინცდამაინც

არ არის დაკავშირებული რაიმე კანონზომიერებასთან; ეს რომ ასე იყოს, მაშინ აღნიშნულ შემთხვევაში პირდაპირი დამატება სახელობითისა და მიცემითის ფორმით არ იქნებოდა ფაქტობრივად გამოსატული. აქ საგულისხმოა ამ ორი ბრუნვის ფუნქციური ტოლობა და ზოგჯერ შეტყვევების სტილიზაცია. (სათქმელს ხაზგასმით აღნიშვნა).

გამოთქმულია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ უღიურს პირდაპირი დამატების გამოსახატავად, სახელობითის გარდა, მოეპოვება ბრალდებითი ბრუნვა — აქ უხატვი. ასეთად მიჩნეულია სწორედ ზემოთ უწყებულებული მიცემითის ფორმა.

შენიშვნა: უკვე ითქვა, რომ ა. დირმა ხაზგასმით პირველმა აღნიშნა: ახ, -ოხ, -უხ, -იხ ბრალდებითი ბრუნვის სუფიქსებიანო. შემდეგ ეს აზრი განვითარებულია ამნაირად: „მოქმედებითი გვარის ზმნის პირდაპირი დამატება დაისმის ბრალდებით ბრუნვაში“. ა. დირი ამ ცნობებს საილუსტრაციოდ ურთავს ასეთ მაგალითს: ნანან თენე-სრემიშბესაი მარიამაზ „დედას არ უყვარდა მარიამი“ („უღიური ენის გრამატიკა“, 1903, გვ. 16-17). თუ რატომ არის ამ ბრუნვის ფორმა აკუზატივი, ამისი არგუმენტაცია ა. დირს არ წარმოუდგენია. ზემოთ ისიც აღნიშნა, რომ ა. შიფნერი ამ ბრუნვას აფექტივს უწოდებს, თანაც აღნიშნავს, რომ ეს „აფექტივი იკავებს სხვა ენათა აკუზატივის ადგილს“ („ცდა უღიური ენის გამოკვლევისა“, 1863, გვ. 17, 40). არც ა. შიფნერს მოუცია რაიმე განმარტება იმისა, თუ რას გულისხმობს აღნიშნული ბრუნვისათვის შერჩეულ ამ ტერმინში. პ. შუხართმაც მიაქცია ყურადღება ამ ბრუნვის ფორმას და აღნიშნა: ფრ. მიულერი და რ. ერკერტი აფექტივს უწოდებენ აკუზატივს და მართებულა, რომ იგი მეტწილ შემთხვევაში ჩვენი (იგულისხმება ინდო-ევროპული ენები — ე. წ.) აკუზატივით გადმოიცემა, მაგრამ მრავალ შემთხვევაში ჩვენ შეგვიძლია იგი მიცემითი ბრუნვის ფორმით გადმოვიღოთ-ო. ამის ნიმუშად ასახელებს კერძოდ: ზახ ფინე „მე (მიც) მითხრა“... („კავკასიურ ენათა გარდამავალი ზმნის პასიურობის შესახებ“, 1895, გვ. 31...). ი. მესჩანინოვი შენიშნავს: „ა. დირი მიუთითებს უღიურ ენაში ბრალდებითი ბრუნვის არსებობაზე, რაც არ არის ნიშანდობლივი ერგატიული კონსტრუქციის ენისათვის. ა. დირის ეს მითითება უნდა შემოწმდეს“ („ენის შესახებ ახალი მოძღვრება“, 1936, გვ. 184.). უღიური ენის ორივე კილოს — ვართაშნულისა და ნიჭურის მონაცემების მოხმობით ეს საკითხი საგანგებოდ შეისწავლა ვ. ფანჩიძემ, რომელმაც დაასკვნა, რომ „...-ახ ბრუნვა წარმოადგენს იმ ავემიცემითს,.... ის იჩენს მიცემითის საერთო თვისებებს“... („აკუზატივის გენეზისისათვის უღიურ ენაში“—ენიმკის მოამბე, ტ. V—VI, 1940, გვ. 150). ამ სრულიად მართებული დასკვნის შემდეგ უცნაური ჩანს ის, რომ ვ. ფანჩიძემ ამ შრომის სხვა ადგილას და უფრო გვიანდელ შრომებში ამ ბრუნვას, თუმცა ბრჭყალებში, მაგრამ მაინც აკუზატივს უწოდებს („აკუზატივი“), ხან—„ე. წ. აკუზატივის“, ხან კი—„მიცემით მეორეს“, მაშინ როდესაც თვითონვე აღნიშნავს: სინტაქსურად ამ ბრუნვასა და მიცემითს ერთი და იგივე ფუნქციონირება აქვს: ორივე ბრუნვა გამოიყენება როგორც პირდაპირი, ისე ირიბი

დამატების გამოსახატავადო (დასახელ. შრ., გვ. 151). საკვირველია, რაღა რჩება ამის იქით, რომ ძირითად ბრუნვათა პარადიგმაში მარცხ ცალკე გამოყოფს ამ ფორმას(!): უდიურს არც ორი მიცემითი აქვს და არც აკუზატივად ქცეული მიცემითი.

ირიბი დამატება.—ეს დამატება, როგორც წესი, გამოიხატება მიცემითი ბრუნვის ფორმით (სხვა ენათა შაბლონი), ზოგჯერ — სუპერესივიის (-„ზე“ თანდებულის ბრუნვის) ფორმითაც; ამ ფუნქციით გამოიყენება აგრეთვე **ლახო** („ზე“, „ზედა“) ადვერბიალური თანდებულისა და მის მიერ მართული ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელი. მაგალითები ირიბი დამატების ა) მიცემითი ბრუნვის ფორმით გამოხატვისა: თაღა ზა (ზახ) საისტაქან ხე „მომეცი მე (მიც.) ერთი ჭიქა წყალი!“ ზუვა (ვახ) ფე-ზ, თე... „მე შენ (მიც.) ვითხარი, რომ...“; უნ შეტუ (შეტუხ) ეკალ მა უფა „შენ მას არაფერი უთხრა...“ ბ) სუპერესივის ფორმით გამოხატვისა: თაქა... ჩურალ ლარინე „ჩიხვი ფურს (ფურზე) ჰგავს“, ქაღარ იხ ბაბალ ლარინე „ეგ ბიჭი თავის მამას (მამაზე) ჰგავს“, ქატინ ზალ ეკალ თე-ნე-ეხა „ეგ მე (ჩემზე) არაფერს მეუბნება“... გ) **ლახო** („ზე“, „ზედა“) ადვერბიალური თანდებულისა და მის მიერ მართული სახელით გამოხატვისა: უნ ბეზ ლახო უსინ-უსინ ქალღუ-ცამფა „შენ მე (ჩემზე) ხშირ-ხშირად მომწერე (დაწერე) წერილი“... **უბრალო დამატება** გამოიხატება სამი თანდებულის ბრუნვის ფორმით — აბლატივით, კომიტატივითა და კაუზატივით. ამ დანიშნულებიან გამოიყენება აგრეთვე ნათესაობითში დასმული სახელი, რომელსაც მოსდევს ბახტინკ-|| ბახტინკენა („თვის“, „გულისთვის“) სიტყვა. მაგალითად: ა) ბეზვიჩეხო საბარრაეუე „ჩემი ძმისაგან ამბავი მოვიდა“; ბ) ახენვახოლ დოდმა ვიჩიმუხ-დან „ჩვენ შენთან (ჩვენ და შენ) ღვიძლი ძმები ვართ“, გ) ბეშ აპტეკენკ აოდ-ყუნ-ეჩერე „ჩვენი აფთიაქითვის იოდი მოიტანეს“...; დ) ვი ბახტინკ კაბა-ზ-აყე „შენთვის კაბა ვიყიდე“; ე) ეტაბახტინკ-ნუ-ბესა ქატუნ-„რისთვის აკეთებ მაგას?“ — ვი ბახტინკენა „შენი გულისთვის“...

მსაზღვრელო

უდიურისთვის ნიშანდობლივია ფორმათუცვლელი მსაზღვრელი, რომელიც ყოველთვის წინ უძღვის საზღვრულს. მაგალითად: ალალუ კოჯ (მალალი ზახლი), ალალუ კოჯენ (მალალმა სახლმა), ალალუ კოჯინ (მალალი სახლის), ალალუ კუხან (მალალ სახლს); ალალუ კოჯრუხ (მალალი სახლები), ალალუ კოჯროლი (მალალმა სახლებმა) და ა. შ. ან აიდევე: შელ ადამარ (ჯარგი ადამიანი). შელ ადამარენ (ჯარგმა ადამიანმა)...; შელ ადამარუხ (ჯარგი ადამიანები) და ა. შ.

შენიშვნა: მსაზღვრელ-საზღვრულის ადგილის შენაცვლებით წარმოიქმნება კომპოზიტები; შდრ., მაგალითად: ფულჰელალ ყოჯში (თვალ-ამოსავარდნი მეზობელი), ფულჰელალ ყოჯშინენ (თვალამოსავარდნმა მეზობელმა) და ა. შ. — მაგრამ: ყოჯში-ფულჰელალ (სახელობ.), ყოჯში-ფულჰელალენ (ერგატ)...

გარიგობა

უდიურს აქვს ადგილის, დროისა და ვითარების გამომხატველი საგარე-ყოებო სიტყვები, რომლებიც ინმარებიან შემასქნელის წინ, ხან კი მოსდევენ

¹ ეტიმოლოგიურად — „ბედისთვის“.

მას. ადგილის გარემოების გამომხატველი სიტყვებია ადგილს ზმნისარაზებან ლოკატივის ამა თუ იმ ფორმიანი არსებითი სახელი (იხ. ზემ. ადგილის ზმნისარათი. თანდებულთ. თანდებულთან ბრუნვები). დროის გარემოების გამოსახტავად იხმარება დროის ზმნისართი (იხ. ზემ. დროის ზმნისართი). ვითარების გარემოების მნიშვნელობით გამოიყენება ვითარების ზმნისართი, რომლის ადგილი წინადადებაში მაინცაღამაინც ფიქსირებული არ არის, თუმცა უპირატესად შემასმენლის წინ იხმარება.

შენიშვნა: შემასმენლის წინ შეიძლება იხმარებოდეს სხვა საგარემოებო სიტყვებიც (ადგილის გარემოება, დროის გარემოება). საგულისხმოს არის, რომ ასეთი სიტყვები შეერწყმის შემასმენელს, რის შედეგად წარმოიქმნება თხზული („გარემოება-შერწყმული“) პრედიკატი; შდრ., მაგალითად: არე-ნე შენო ქაშშენო ქა-ნე-არე „ის მანდ მოვიდა“; ყონალუხ თაყუნცე უსინწყონალუხ უსინ-ყუნ-თაცე „სტუმრები მალე წავიდნენ“; უნ ცამუნხა შელლუნ შელ-ლუ-ცამეხა „შენ კარგად წერ“... (იხ. ზემ. შემასმენელი).

წინადადების წმკრთა შემანხმება-მართვის საკითხი

შემანხმება

ეს მომენტი საგულისხმებელია უდიური წინადადების ორ-ორად აღებული წევრის (სინტაგმის) — ქვემდებარე-შემასმენლისა და მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთდამოკიდებულების ხაზით (სხვა ენათა შაბლონი). ქვემდებარისა და შემასმენლის შემანხმება ხდება რიცხვის მიხედვით; მაგალითად: ადამარქარ-რე-ხსა ბაჩა უსენ „ადამიანი ას წელიწადს ცოცლობს — ადამარუხქარ-ყუნ-ხესა „ადამიანები ცოცლობენ, ცხოვრობენ“; უსტან სერ-რე-ბსა „ოსტატი აშენებს“ — უსტაღონ სერ-ყუნ-ბესა „ოსტატები აკეთებენ“...

უდიურში შეინიშნება ქვემდებარე-შემასმენლის რიცხვში შეუთანხმებლობის ასეთი ფაქტებიც: ფაქი ბელეუხ-ნე-ბუ „ბაღში საქონელია (პირუტყვი)“ — და არა: ბელეუხ-ყუნ-ბუ (პირუტყვები არიან); ბეში ყონალუხ-ნე-ბუ „ჩვენ სტუმრები გვევანან (= ჩვენი სტუმრები არის) შდრ., ბეშ კუა ყონალუხ-ყუნ-ბუ „ჩვენსა სტუმრები არიან“...

როგორც ზემოთაც აღინიშნა, უდიურში მსაზღვრელი და საზღვრული არეთანხმება ერთიმეორეს არც რიცხვისა და არც ბრუნვის მიხედვით (იხ. მსაზღვრელი). გარდა ამისა, როდესაც მსაზღვრელად რიცხვითი სახელია გამოყენებული, საზღვრული არ დაისმის მრავლობით რიცხვში (ქართულისებრ): მაგალითად: ვიწკოჯ (ათი სახლი), ხიბვიჩი (სამი ძმა), ყაუსენ (ოცი შელი). ეს წესი ზოგჯერ ირღვევა; იტყვიან, მაგალითად: გოლო ადამარგოლო ადამარუხ (ბევრი ადამიანი|ბევრი ადამიანები); კუაბუ-ბეშმულ უქალოშულ უქალორ (შინ მყავს რვა მკამელი|მკამენი, — ე. ი. რვა სარჩენი, კმაყოფაზე მყოფი)...

მართვა

უდიური შემასმენელი (ზმნა) მართავს ქვემდებარისა და დამატების ფორმას (ბრუნვას), ხოლო მისი (შემასმენლის) პირი იმართვის ქვემდებარის მიერ (იხ..

ქვემდებარე შემსემენელი დამატება). უღიურ შესიტყვებაში ქვემდებარესა და დამატების ფორმათა მმართველი წევრებია სახელმწიფო ფორმებიც. იე, რომ. უღიურ წინადადებაში პრედიკატული მნიშვნელობის წევრება როგორც ზმნის პირიანი ფორმა, ისე ინფინიტუ-მასლარი, მიმღობა, სუბიანქო, აპლო-ლუტიე-გერუნდოეპი.

წინადადება შინაარსის მიხედვით

უღიური წინადადება შინაარსის მიხედვით ასე ჭგუფდება: 1) თხრობი-თი. მაგალითად: აბრაამენ ბინეხე ისაკან „აბრაამ შვა ისაკ“...; ყურთენ კალღესა წირიკღონ „კრუხი ეხახის წიწიღებს“. ეექ კოჯინ ჰეფანენ „ცხენი შინაური ცხოველია“... 2) კითხვითი. მაგალითად: შენო ეახო ქალა-ა-იწქე „ის შენზე უფროსია თუ უმცროსი?“ ვი ბაბა ე ფეშაგუნ კონჯუხს-ა „მამა-შენი რა ხელობის პატრონია?“ ქა-შუ-ა-არცი „მანდ ვინ ზის?“... 3) კითხვით-გაკვირვებითი. მაგალითად: მარქმარიტ შუ-ტუ-აბა მა-ა-ტიტრეე „მარგარიტა ვინ რისი, სად გაიქცა?!. ავკსა, ე აღამარუხ-ა-ბუ მე ღუნდანუნ ჩოელ „ხედავ, რა აღამიანები არიან ამ ღელამიწის ზურგზე!“ 4) ბრძანებითი. მაგალითად: თავარას აყა, თაქე უშ-კაწფესან! „ცული აიღე, წადი შეშის საჭრელად!“ თაქე არღოქ, გამ-ექე „წადი ცეცხლისკენ, გათბი!“

წინადადება აგებულების მიხედვით

უღიურისთვის ნიშანდობლივია მარტივი გავრცობილი და მარტივი გაუვრცობელი წინადადებები. რთული წინადადებების ესა თუ ის სახეობა უღიურში ახალი წარმონაქმნია, — შისი განვითარების პროცესი ახალდაწყებულა.

მარტივი წინადადების სახეობა

მარტივი გაუვრცობელი წინადადება

ამ სახის წინადადება უღიურში რაიმე თავისებურებით არ ხასიათდება. აქ ევაქეს ერთწევირიანი (ოღენ შემასმენლ : ა ნ ი), ანდა ორწევრიანი (ქვემდებარე-შემასმენლისაგან შემდგარი) მარტივი წინადადება.

ერთწევრიანი მარტივი წინადადება

აქ უნდა ვიგულისხმოთ ისეთი წინადადება, როგორიცაა მაგალითად: ცივ-არრეხა || ხოხონეხა „ცრის (წვიმა)“, ალაღანესა „წვიმს“, იაჟ-ნესა „თოვს“, თნგარრესა „სეტყავს (ისეტყვება)“, გურუნესა „ქუხს“, „გრგეინავს“, ლიპლიპნეხა, „ელავს“. რომ ვთქვათ, ამჟამად ერთი შემასმენლისაგან შედგენილი ასეთი წინადადება წარმოშობით ორწევრიანია, რამდენადაც აქა გვაქეს სახელის ფუძე და მასთან შერწყმული ზმნა. პირველი ამ კომპონენტთაგანი სუბიექტია, ზოგჯერ—ობიექტი, ხოლო მეორე — ზმნური ფორმა, პრედიკატი; სახელდობრ: ცივარ-რე-ხა—ცივარ-რე-ე ხა—ცივარ-ნე-ეხა||ხო-ხონეხა—ხოხო-ნე-ხა—ხოხო-ნე-ეხა „ცრა ხდება resp. ცრას ამბობს, ახდენს =

ცრის“; ალაანესა—აღაღა-ნე-ესა — „წემა მოდის=წემს“ (ალაღა „წვი-
მა“). იაენესა ← იაე-ნე-ესა — „თოელი მოდის=თოეს“ (იაე „თოელი“); თა-
გარესა—თაგარ-რე-სა—თაგარ-ნე-ესა „სეტყვა მოდის=სეტყვავს, ისეტყვე-
ბა“ (თაგარ „სეტყვა“); გურუნესა—გურუნ-ნე-ხა—გურუნ-ნე-ესა — „ქუხილს ამ-
ბობს=გრავინვას, გრივალს ახდენს, ამბობს=„გრავინავს“. ქუხს“...; ლილიპხე-
ნა—ლილიპ-ლიპ-ნე-ესა „ელვას ამბობს, აკეთებს=ელავს“...

ამ სახელთა და ზმნათა შერწყმით წარმოიქმნება შედგენილი შემასმენელი
(კომპოზიტი-ზმნა), რომელიც ამჟამინდელ უდიურში ერთნებნიანი სიტყვებია.
საჯანაირად რომ ვთქვათ, ზმნასთან შერწყმულ სახელურ ფუძეს დაკარგული
აქვს ქვემდებარის მნიშვნელობა, გადაქცეულია რა იგი ზმნის (შემასმენლის)
რგურეიდენტად. მასასადამე, უდიური ენის ახლანდელი მდგომარეობის მიხედ-
ვით დასახელებულ შემთხვევაში, ე. ი. ცივარება || ხობონება, ალაანესა, იაენე-
სა, თაგარესა, გურუნესა, ლილიპნება და მისთანათა სახით გვაქვს ერთწევრი-
ანი. ე. ი. მხოლოდ შემასმენელის resp. რთული (შედგენილი) შემასმენელის
შეპყველი წინადადება.

ორწევრიანი წინადადება

უდიური წინადადების ამ სახეობაში უნდა ვიგულისხმოთ: ა) ნამდვილად
ორი წევრისაგან — ქვემდებარისა და შემასმენლისაგან შემდგარი წინადადება.
მაგალითად: მოზინენ ბოლოანება „ხბო ბლავს“, აზარუ ბას-
კინე „ავადმყოფი წევს“, „ავადმყოფი მწოლარეა“, უსენუხ ქენებაქ-
სა „წლები გადიან“... და ბ) ორწევრიანი წინადადება, რომელიც ისტორიულად,
წარმოშობით სამწევრიანი წინადადებაა. ამგვარ წინადადებაში მესამე წევრი
ახლანდელი ვითარების მიხედვით აღარ შეიცნობა წინადადების ცალკე წევრად,
იგი შერწყმულია შემასმენლის (პირიანი ზმნის) ფუძე-ფორმასთან. შემასმენლის
რგურეიდენტად ქცეული ასეთი წევრი თავდაპირველი მნიშვნელობის მიხედვით
წარმოადგენს 1) დამატებას, 2) საგარემოებო სიტყვას ან 3) განსაზღვრებას.
მაგალითად: 1) ირპატენ ეხ-ნე-ბესა „გლები მკის — გლები სამკალს აკეთებს“
(ირპატენ „გლებმა“, ეხ „სამკალი“-ნე-ბესა ← ბესა-ნე „აკეთებს“). ბეაღენ
ხაშ-ნე-დესა „მზე ანათებს=მზე სინათლეს აკეთებს“ (ბეაღენ „მზემ“, ხაშ
„სინათლე“-ნე-დესა ← დესა-ნე „აკეთებს“). აშულ-ყარიბენ მაღ-ნე-ხა „აშულ-
ყარიბი მღერის=აშულ ყარიბი სიმღერას ამბობს (აშულ-ყარიბენ „აშულ-
ყარიბმა“, მაღ „სიმღერა“, -ნე-ხა ← ნე-ესა ← ეხა-ნე „ამბობს“) ... 2) აზარუ შელ-
ლე-ბაქსა „ავადმყოფი რჩება, იკურნება=ავადმყოფი კარგად (კარგი) ხდება
(აზარუ „ავადმყოფი“, შელ „კარგად“, „კარგი“, ლე-ბაქსა-ნე-ბაქსა-ბაქსა-ნე
„ხდება“), ზუ აპინახ-ზუ-ბაქე „მე ვავოფლიანიღი=მე ოფლიანი გავხდი (ზუ
„მე“, აპინახ „ოფლიანი“, -ზუ-ბაქე-ბაქე-ზუ „გავხდი“), შენორ ნეპარ-ყუნ-ეცე
„მათ დაიძინეს=იანი ძილს მოვიდნენ“ (შენორ „ისინი“, ნეპახ „ძილს“, ყუნ-
ეცე „მოვიდნენ“)...

მარტივი გავრცობილი წინადადება

უდიური შეიტყვეების ეს სახეობაც რამდენიმე ჯგუფად იყოფა: 1) წინა-
დადება, რომელშიც, გარდა ძირითადი წევრებისა (ქვემდებარისა და შემასმენ-

ლისა), შეიძლება გამოიყოს დამატება (პირდაპირი, ირიბი...), განსაზღვრება, საგარემოებო სიტყვები. მაგალითად: შეტინ შელ მახლნება „ის კარგად მღერის“. უნ შვაჯტ ცაჰნუხა „შენ ლამაზად წერ“. დამნუნ ექე ბეჟ კუა „ხვალ მოღო ჩვენს სახლში“. თჳქჳ ქორარესა ალაღუ ბურლოლ „ჯოხვი ცხოვრობს ჰალალ მთაზე“, შულ ბაანეცე კოკოწუნ-კუა „მელა შევიდა საქათმეში“... 2) მარტივი გავრცობილი წინადადება, რომელიც შეიცავს თხზულ შემასმენელს. რომლის ინგრედიენტიცაა დამატება, ან საგარემოებო სიტყვა თუ განსაზღვრება, ამასთან — ისე, რომ ამგვარ წინადადებაში ტ ა ე ტ ო ლ ო გ ი უ რ ა დ მონაწილეობს ცალკე აღებული იგივე დამატება, საგარემოებო სიტყვა თუ განსაზღვრება: მაგალითად: ოყონუნ ა დ ლ უ ხ მ ა ა დ-ბიყა „ძმრის სუნს ნუ უსუნებ, ნუ ყნოსავ (ოყო-ნუნ „ძმრისა“, ა დ ლ უ ხ „სუნს“ მა „არ“, „ნუ“, ა დ „ს უ ნ ი“, ბიყა „იქერ“. „ჩაველებ“). ბეჟ ჰჳქუმენ შ ე ლ შ ე ლ-ლე-ბესა ჩემი ექიმი კ ა რ გ ა დ არჩენს. ჰქურნალობს (ბ ე ზ-ბეჟი „ჩემი“, ჰჳქუმენ „ექიმმა“, შ ე ლ „კარგი“, „კარგად“; შ ე ლ-ლე-ბესა—შელ-ნე-ბესა „კარგად ხდის“, „კურნავს“, „არჩენს“)... 3) მარტივი გავრცობილი წინადადება, რომელშიც მონაწილეობს მიმღეობა (აბსოლუტივის ფუნქციით), გერუნდიუმი, სუპინუმი, ამასთან—ისე, რომ ეს ფორმები შესაძლებელია წინადადების ცალკე წევრადაც იხმარებოდეს და შემასმენელთან რეკორპორაციითაც ან სულაც (მეორე სახეობის მარტივი გავრცობილი წინადადების მსგავსად) — ორივე სახით, ერთმანეთის გვერდით ტაეტოლოგიურად. მაგალითად: 1) ა რ ი არეცე „მოსული (მოვიდა-რა) დაქდა“; ტ ი ტ ე რ ი თანესა „გაქცეული (მირბის-რა) მიდის“; ბ ო ხ ი ჩინეჩესა „მობარშული, მხარშავი (ხარშავს-რა) გამოაქვს“; თ ა ც ი ფინე, თე... „წასული (წავიდა-რა) თქვა, რომ...“; 2) კტახო თა ლ ა ხ ე ნ ჰაბა შუქნუხ „სახლიდან წასვლისას ჩააქერ სინათლე“; შუქნუხ კტახო თალახუნ-ნუ ჰაბო „სინათლეს სახლიდან წ ა ს ვ ლ ი ს ა ს ჩააქრობ“; ბ ა ტ ა ნ ა ლ ჰრმანგ, უ ჰ ა ტ ა ნ ა ლ ჰრმანგ „ე თ ე ბ ი ს ა ს ა ც (კეთება-მიც, შრომამიცი) შევლა, ჰ ა მ ი ს ა ს ა ც (ჰამამიცი) შევლა“... 3) თაყუნცე ჩალო-ნახ ბ ი ყ ს ა ნ||ჩაწინახ ბ ი ყ ს ა ნ-ყუნ-თაცე „წავიდნენ თევზის საჰქერად“. კოვალახ ალანებე დ უ ლ ს ა ნ||კოვალახ დ უ ლ ს ა ნ-ნე-ალაბე „ჯოხი ასწია დ ა -ს ა რ ტ ყ მ ე ლ ა დ“...

ყველაფერი ის, რაც აქ ამა თუ იმ სახეობის მარტივი გავრცობილი და მარტივი გაუფრცობელი წინადადების შესახებ ითქვა, წარმოადგენს უდიდური სინტაქსის სპეციფიკას, ამ ენის შესიტყვებისათვის დამახასიათებელ მოვლენას. ყოველივე ეს, რასაკვირველია, თანაბრად ეხება როგორც ვარაუდნულ. ისე ნიჟურ დიალექტს.

რთული წინადადება

როგორც ითქვა, რთული წინადადება უდიდურში შედარებით უფრო ახალ-წარმონაქმნია. საგულსხმოა, რომ ამგვარი წინადადების შედგენისათვის საჭირო მკაცრპირებელ სიტყვათა მეტი ნაწილი ხელოვნურადაა წარმოქმნილი, ან სხვა ენიდანაა ნასესხები. ასეა თუ ისე, უდიდური რთული წინადადება ორ ჯგუფად ნაწილდება — თანწყობილ და ქვეწყობილ (დაქვემდებარებულ) წინადადებად. პირველის ნიმუში იქნება: ნიკალაენ ქარარესა, სერგინენ გოლოშნენსა „ნიკალა უკრავს, სერგი ცეკვავს“. ბაბან ტოშ-ნე აშბესა, ნანან კტახუნ გორბესა „მამა გარეთ მუშაობს, ღედა სახლს ალაგებს“. ლე სოონე მისუნ ვაჰ სოონე დჳაჟოდ-

ლუნ „დღეს პირველია მაისისა და პირველია გაზაფხულისა (=დღეს პირველი
ჰაისია და პირველი გაზაფხული)“. მეორე სახეობის (ქვეწყობილი) წინადადების
ნიმუშებია: შეტინ ზა ფენე, თე მეშუ ექ კჷა ელაღზუ „მან მე მითხრა, რომ ამა-
ღამ თქვენა მოვალ“. თაქე არცა, მათე გა-ნე-ბუ „წადი დაჯეკი, სადაც ადგალი
ნახო (წადი დაჯეკი, სადაც ადგილი არის)“. ბუყოყი ექსკურსინა თალაყუნი, ამა
ფაჰ ლინეჲ. თაღეს თეყობაქე „უნდოდათ, ექსკურსიაზე წასულიყვენენ, მაგრამ
ცუდი ამინდი (=ცუდი დღე) იყო, წასვლა ვერ შეძლეს“...

ნიმუშები დასახელებულია ვართაშნული დიალექტის მიხედვით. ნიჭური დია-
ლექტი ამ მხრივ არსებითად არ განსხვავდება ვართაშნულისაგან.

ქალის მამა. მამის მამა

ამ სახელმძღვანელოს მეორე ნაწილი — ქრესტომათია; შედგენილია ასე: ჯერ მოცემულია სავარჯიშო (სასაუბრო) მასალა, ხოლო შემდეგ — საკითხავი ტექსტები. სავარჯიშო მასალა დაყოფილია პარაგრაფებად (§§1-32); თითოეულ პარაგრაფს ახლავს ლექსიკონი, რომელშიც შეთავსებულია სიტყვა მოცემული ტექსტში არსებული ფორმით; თანაც ისე, რომ თუ ეს სიტყვა (უკეთეს იგი სახელია ან ზმნა) მხოლოდობითი რიცხვის ფორმითაა წარმოდგენილი, გვერდით უზის მრავლობითი რიცხვის ფორმა (იმავე ბრუნვაში; იმავე პირში) და — პირშებრუნებით. აღნიშნულია აგრეთვე ზოგი სხვა (ძირითადი) ფორმაც. საკითხავ ტექსტებს ლექსიკონი არ ერთვის, სამაგიეროდ მოცემულია პარალელური ქართული თარგმანი თავისებურ სიტყვათა და გამოთქმათა განმარტებებით. სავარჯიშო მასალა მთლიანად უდიურო ენის ვართანული (ვართაშნულ-ოქტომბრული) დიალექტის კუთვნილებაა. ქრესტომათიის მეორე ნაწილში — საკითხავ ტექსტებში კი ვართაშნულის პარალელურად მოცემულია ნიჭური ტექსტებიც. ავთენტურ (ერთი და იმავე შინაარსის) ტექსტთა ამგვარი განლაგებით მკითხველი უფრო მარჯვედ შეამჩნევს დიალექტურ თავისებურებებს.

უდიურო-ქართული და ქართულ-უდიურო ლექსიკონი შედგენილია უდიურო ენის ვართაშნული (ვართაშნულ-ოქტომბრული) დიალექტის მონაცემებზე დაყრდნობით; გზადაგზა გათვალისწინებულია აგრეთვე ამ ენის მეორე დიალექტის — ნიჭურის თავისებურებანიც (ლექსიკური, ფონეტიკური-მორფოლოგიური). ამ ლექსიკონის შედგენის ხასიათი ზოგჯერ სცილდება თარგმნითი ლექსიკონებისათვის მიღებული წესების ფარგლებს: ზოგ შემთხვევაში თარგმანთან ერთად მოცემულია განმარტებები, ეტიმოლოგიური ხასიათის ექსკურსები და სხვა (უმთავრესად ივლისხმება ეთნოგრაფიულ ცნებათა გამომხატველი სიტყვა-სტატები). ავტორი ამგვარ გადახვევებს შეგნებულად აკეთებს იმისათვის, რომ სიტყვათა თუ გამოთქმათა მნიშვნელობა უკეთ ან ზედმიწევნით სწორად იყოს გაგებული. ლექსიკონის ხასიათი (ტიპი) ყოველი მისი ნაწილის დასათაურებამა (მთავარ სათაურსა და ქვესათაურებშია) განსაზღვრულფიქსირებული: იგი თემატურ-ბუდობრივია; მაშასადამე, ყველა სიტყვა-სტატია შეიცავს სემანტიკურად და წარმოება-კომპოზიციით ერთმანეთთან დაკავშირებულ სიტყვათა ჯგუფს. ლექსიკონში საკუთარ სიტყვებთან ერთად შეტანილია ნასესხებიც — უმთავრესად ამგვარ სიტყვათა ის ნაწილი, რომელიც ძველთაგან შეუზარდა ამ ენის ლექსიკურ მარაგს: ეს ლექსიკონი, რა თქმა უნდა, სრული არ არის (აკი სათაურშიცა აღნიშნული: მოკლე ლექსიკონია); მაგრამ მასში თავმოყრილია უდიურო ლექსიკონის ის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომლის ცოდნა აუცილებელია ამ ენის შესწავლით-დაინტერესებულ პირათთვის. უდიურო-ქართული ლექსიკონის სიტყვა-სტატები უფრო ვრცლად, მასალის მეტი სიუხვითაა შედგენილი, ვიდრე ქართულ-უდიურო ლექსიკონისა, რომელსაც უდიურო-ქართულ ლექსიკონში მოცემული სიტყვისა-

თუ გამოთქმის „საძიებლის“ დანიშნულება უფრო აქვს, ვიდრე „ცალკე“ ლექსიკონისა.

ლექსიკონის ზოგ სიტყვა-სტატიაში ფრჩხილებში უთარგმნელადაა აღნიშნული ესა თუ ის სიტყვა: ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი ამჟამად ცალკე არ იხმარება, მისი მნიშვნელობა ცოცხლდება მხოლოდ ამა თუ იმ რთული ზმნის კომპონენტად გამოყენების შემთხვევაში. ის სიტყვა, რომელსაც ვარსკვლავი უზის, არქაულია, — მოწმდება მხოლოდ დროულ ადამიანთა მეტყველებაში ანდა ფიქსირებულია ისეთ ტექსტებში, რომელიც ადრეა (ვთქვათ, მე-19 საუკუნის მეორი ნახევარსა თუ ბოლოს, ან მე-20 საუკუნის 20-იან წლებამდე) ჩაწერილი.

შემოკლებულ სიტყვათა განმარტება

ანატ. — ანატომია, ანატომიური

არქ. — არქაული

ატრიბ. — ატრიბუტიური (შაზღვრული) სახელი

ახ. — ახალი

ბოტან. — ბოტანიკა, ბოტანიკური

ბრ. — ბრუნვა

ბრძან. — ბრძანებითი

გადატ. — გადატანითი, გადატანითი

გასუბტ. — გასუბტანტიკებული

დამციარ. — დამციარებითი

ეფემ. — ეფემერიზმი, ეფემერი

ეთნ. — ეთნოგრაფია, ეთნოგრაფიული

ერგ. — ერგატივი, ერგატიული ბრუნვა

ვართ. — ვართაშნული

ველგარ. — ველგარული

ზმნ. — ზმნისართა

თანდ. — თანდებული

ირონ. — ირონიული

იშვ. — იშვიათად იმარებული

იხ. — იხილეთ

კავშ. — კავშირი

კრებ. — კრებითი

ლანძღ. ხლანძღ. — სალანძღაო სიტყვა

მიც. — მიცემითი

მოფერ. — მოფერებითი

მოქ., მოქმ. — მოქმედებითი

მრ. — მრავლობითი

მრ. არ იხმ. — მრავლობითში არ იხმარ

მხ. — მხოლოდითი

ნათ. — ნათესაობითი

ნახეხს. — ნახეხებითი

ნიჭ. — ნიჭური

სახელობ. — სახელობითი

ხინონ. — ხინონიმი, ხინონიშეი

უბრ. — უბრუნველი (არ იბრუნვის)

უპირატ. — უპირატესად

ფიგურ. — ფიგურალური

ფრინვ. — ფრინველი

შდრ. — შეადარე

შორისდ. — შორისდებული

ჩვეულ. — ჩვეულებრივი

ხმაბაძვ. — ხმაბაძვითი

I

საგარეო მასალა ლექსიკონითურთ

§ 1.

ადამარ. მუზ. ადამარი მუზ. უდი. უდინ მუზ. გურჯი. გურჯინ მუზ. ურუზ. ურუზუნ მუზ. ნანა. ნანა მუზ. დსა. კალკალ. კალკალ ზელ. კალკალ დსა. ქლგზ. კალკალო. შელ კალკალო. ზომბალო ყა კალკალო.

ადამარ (ნათ. ადამარი, მრ. ადამარუხ) ადამიანი.

ადამარი (მრ. ადამარლოფ) ადამიანისა.

მუზ (ნათ. მუზნაფ; ერგ. მუზენ; მიც. მუზნუხ, მუზენ; მრ. მუზრუხ) ენა.

უდნ (ნათ. უდინ, ერგ. უდინენ. მიც. უდინახ; მრ. უდიუხ) უდი. უდინ მუზ უდის ენა, — უდიური ენა.

გურჯი (ნათ. გურჯინ, ერგ. გურჯინენ, მიც. გურჯინახ; მრ. გურჯიუხ) ქართველი. გურჯინ მუზ ქართველის ენა, — ქართული ენა.

ურუზ (ნათ. ურუზუნ; მრ. ურუზუხ) რუსი. ურუზუნ მუზ რუსის ენა, — რუსული ენა.

ნანა (ნათ. ნანაფ, ერგ. ნანან, მიც. ნანახ; მრ. ნანახ) დედა. ნანა მუზ დედის ენა, — დედაენა.

დსა (ნათ. დსნაფ, ერგ. დსენ, მიც. დსნუხ; მრ. დსარუხ) გაკვეთილი.

ქლგზ (ნათ. ქლგზენ, ქლგზუნ; მრ. ქლგზუხ, ქლგზუხ) ქალღი; წერილი წიგნი.

კალკალო (ნათ. კალკალოტაფ; ერგ. კალკალოტინ, მიც. კალკალოტუნ; მრ. კალკალორ) 1. წამკითხველი; მოსწავლე. 2. დამძახებელი; დამპატიყებელი.

შელ 1. აჭრიბ. (უბრ.; მრ. არ იხმ.) კარგი. შელ ადამარ კარგი ადამიანი. 2. ზმნს კარგად. შელ კალკალო კარგი (კარგად) მოსწავლე, წესიერი მოწაფე.

ზომბალო (ნათ. ზომბალოტაფ; ერგ. ზომბალოტინ; მიც. ზომბალოტუნ; მრ. ზომბალორ) 1. მასწავლებელი; მწერთნელი. 2. წამქეზებელი.

ყა, ყან კავშ. და ზომბალო ყა (ყან) კალკალო მასწავლებელი და მოწაფე.

§ 2.

ნანა. ბაბა. ნანა-ბაბა. ხუნჩი. ვიჩი. ხუნჩი-ვიჩი. ღარ. ხინწარ. ნანა ყა (ყან) ბაბა. ხუნჩი ყა ვიჩი. მე ღარ. ქა ღარ. ტე ღარ. ღარ ყა ხინწარ. შუ. შუა. მჟა. მჟა შუა. ქა. ქა შუა. ტჟა. ტჟა შუა. ბუ-ნე. ბუ-ყუნ. სა. მჟა ბუნე სა ადამარ. მჟა ბუყუნ ადამარუხ.

ბაბა (ნათ. ბაბაჲ, ერგ. ბაბან; მრ. ბა-
ბაუხ) მამა.
ნანა-ბაბა (ნათ. ნანა-ბაბაჲ, ერგ. ნანა-
-ბაბან; მრ. ნანა-ბაბაუხ) დედ-მამა,
შშობლები.
ხუნჩი (ნათ. ხუნჩეჲ, ერგ. ხუნჩენ; მრ.
ხუნჩიმუხ, ხუნჩიუხ) და.
ვიჩი (ნათ. ვიჩეჲ, ერგ. ვიჩენ; მრ. ვი-
ჩიმუხ, ვიჩიუხ) ძმა.
ხუნჩი-ვიჩი (ნათ. ხუნჩი-ვიჩეჲ, ერგ.
ხუნჩი-ვიჩენ; მრ. ხუნჩი-ვიჩიმუხ, ხუნ-
ჩი-ვიჩიუხ) და-ძმა, დედმამისშვილები.
ლარ (ნათ. ლარი, ერგ. ლარენ; მრ. ლარ-
მუხ) ვაჟი, ვაჟიშვილი, ბიჭი.
ხინწარ (ნათ. ხინწარი, ერგ. ხინწარენ; მრ.
ხინწარმუხ) ქალიშვილი, ქალწული, ასუ-
ლი, გოგო.

შე (უბრ.; მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ეს. მე
ლარ ეს ვაჟი.
ქა (უბრ.; მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ეგ. ქა
ლარ ეგ ვაჟი.
ტე (უბრ.; მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ის. ტე
ლარ ის ვაჟი.
შუ (ნათ. ში, ერგ. შინ, მიც. შუხ. შუ:
მრ. არ იხმ.) ვინ. შუ-ა ვინაა? ვინ არის?
შუ-ა იხ. შუ.
მმა აქ.
ქა მანდ (შდრ. ქა — ეგ)
ტმა იქ
ბუ-ნე (მრ. ბუ-ყუნ) არის, იმყოფება.
ბუ-ყუნ იხ. ბუ-ნე.
ხა (უბრ.; მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ერთი.
მმა ბუ-ნე სა ადამარ აქ არის
ერთი ადამიანი.

§ 3.

ტმა შუ-ა-არცი. ტმა არცი-ნე ქალბაბა. ტატი. ქალნანა. ტატი ყა ქალნანა სანე.
არცი-ნე. ქა შუ-ა-არცი. ქა არცი-ყუნ ტატი ყა ქალბაბა. ნწვ. მენო. მენო შუ-ა. მენო.
ქანო. შენო. ბეზი (ბეზ). მენო ბუნე ბეზ ტატი. ქანო ბუნე ვი ქალბაბა. შენო ბუ-
ნე ნწვ. დწდ. ბეზ დწდ. ვი დწდ. შენო ბეზ ვიჩი-ნე. ხალიკ. ყომ. ქა პურან შუა-
ბუ. მმა პურან ბუნე ბეზ ხალიკ. ქა ბუყუნ წმიკ, ხალა. ტმა ბუყუნ ხალიკუნ-ლარ,
ხალიკუნ-ხინწარ, დწდ-ლარ, დწდწხინწარ ვაჲ მანდი ყომარუხ. ჰაჲსა ქალბაბან ეკა-ისა.
ჰაჲსა ქალბაბა ბასკინე. ტატინენ ეკა-ბსა. ტატი ჩურფი-ნე. წათ. ტატინენ წათ-ეხა.

შუ-ა-არცი ვინ ზის (=ვინაა მქლომი,
მქლომარე).
არცი-ნე (მრ. არცი-ყუნ) ზის (=მქლო-
მარეა).
ქალბაბა (ნათ. ქალბაბაჲ, ერგ. ქალბა-
ბან, მიც. ქალბაბახ; მრ. ქალბაბაუხ)
ბაბა.
ტატი (ნათ. ტატინ, ერგ. ტატინენ, მიც.
ტატინახ; მრ. ტატიუხ) დიდელა, ბებო.
სინონ. ქალნანა.
ქალნანა (ნათ. ქალნანაჲ, ერგ. ქალნანან,
მიც. ქალნანახ; მრ. ქალნანაუხ) დი-
დელა. სინონ. ტატი.
ხა-ნე ერთია, სულ ერთია, იგივეა.
არცი-ყუნ (მხ. არცი-ნე) სხედან.

ნწვ (ნათ. ნწვინ. ერგ. ნწვინენ, მიც.
ნწვინახ; მრ. ნწვიუხ) შვილიშვილი.
მენო, მონო (ნათ. მეტაჲ, ერგ. მეტინ,
მიც. მეტუხ; მრ. მენორ) გასუბსტ. ეს.
მენო შუა ეს ვინაა? მენო-ნე, მონ-
ო-ნე ესაა.
ქანო (ნათ. ქატაჲ, ერგ. ქატინ, მიც. ქა-
ტუხ; მრ. ქანორ) გასუბსტ. ეგ. ქანო
ბუნე ეგ არის, ეგ არსებობს, ეგ იმყო-
ფება, მყოფობს. ქანო-ნე ეგაა.
შენო, შონო (ნათ. შეტაჲ, ერგ. შეტინ,
მიც. შეტუხ; მრ. შენორ) ის, იგი. შე-
ნო ბუნე ის არის, ის არსებობს, ის
იმყოფება, მყოფობს. შენო-ნე ისაა.
იგია.

ბეზი (უმრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ჩემი.
ვიჲ (უმრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. შენი.
დღეჲ (ნათ. დღეაჲ, ერგ. დღენ. მიც.
დღენს: მრ. დღეაჲ) მამიდა.
ხალიკ (ნათ. ხალიკენ; ერგ. ხალიკენ: მრ.
ხალიკენ) ძია, ბიძა (დედის ძმა).
ყომ (ნათ. ყომნაჲ, ერგ. ყომენ; მრ. ყო-
მრუხ) ნათესაევი.
პურან ისეჲ, კიდევ, აგრეთვე.
წმიკ (ნათ. წმიკენ, ერგ. წმიკენ; მრ. წმი-
კენ) ძია, ბიძა (მამის ძმა).
ხალა (ნათ. ხალაჲ, ერგ. ხალან; მიც. ხა-
ლახ; მრ. ხალაჲ) დეიდა.
ხალიკენ-ლარ (ნათ. ხალიკენ-ლარი, ერგ.
ხალიკენ-ლარენ; მრ. ხალიკენ-ლარმუხ) ბიძაშვილი — ვაჟი (დედით).
ხალიკენ-ხინარ (ნათ. ხალიკენ-ხინარი, ერგ.
ხალიკენ-ხინარენ; მრ. ხილიკენ-
ხინარმუხ) ბიძაშვილი — ქალი (დედით).
დღღე-ლარ (ნათ. დღღე-ლარი, ერგ. ლა-

ლა-ლარენ; მრ. დღღე-ლარმუხ) მამიდა-
შვილი (ვაჟი).
დღღე-ხინარ (ნათ. დღღე-ხინარი, ერგ.
დღღე-ხინარენ: მრ. დღღე-ხინარმუხ) მამი-
დაშვილი (ქალი).
ვაჲ კაჲშ და.
ყომრუხ. (მხ. ყომ) ნათესაევი.
ჰაჰა აი ახლა, ეხლა.
ქალჰაჰან (მრ. ქალჰაჰალონ) ჰაჰან.
ეჲა-ჰსა (მრ. ეჲა-ყუნ-ბესა) რას შერება?
რას აკეთებს?
ბახეი-ნე (მრ. ბახეი-ყუნ) წვეს, გართ-
ხმულია (= მწოლარეა).
ტატიენ (მრ. ტატილონ) დიდდამ, ბე-
ბიამ.
ჩურფი-ნე (მრ. ჩურფი-ყუნ) დგას (= მდგომარეა).
წათ (ნათ. წათენ, ერგ. წათენ; მრ. წათ-
რუხ) სიტყვა.
წათეხა, წათენეხა (მრ. წათყუნეხა) ლაჰა-
რაკობს.

§ 4

უნ მა-ნუ ჰაჰსა? ზუ ჰაჰსა კუა-ზუ. შენო მა-ა ჰაჰსა. შენო ჰაჰსა მჰა თე-ნე. მე ადა-
მარუხ შუ-ყუნ? იშუ. ჩუბუხ. მენორ იშუ-ჩუბუხი-ყუნ. ჰა ადამარ შუ-ა. მე ადამარ
ბეჲ ყომ-ნე. ტე იშუ ყა ჩუბუხ ჩურფი-ყუნ ტჰა ვაჲ იხტლმთ-ყუნ-ბესა. შუ-ა-ბუ
ჰა პურან. მჰა პურან ბუ-ყუნ: ყაჰან, ყაჰანჰო, ყაჰანბაჰა, ჟეზნა, ბინ, სეჲჲე, სეჲნე
სეჲდღე. ყოჰნში. ყოჰნშიმუხალ მჰა-ყუნ. ბუთუნ მჰა-ჰან. ვაჰან (ეჲჰან) მა-ნან-ჰარხე-
სა? შჰჰარ. შჰჰარ-ჰან. ჰარ-ჰან-ხესა შჰჰარ. მა-ა-ჰარხესა ეჲ ბაბა-ნანა. ბეშ ბაბა-ნა-
ნა ჰარხესა აჰჰი.

უნ (ერგ. უნ, ნათ. ვი, მიც. ვახ, ვა; მრ.
ვან, ეჰან) შენ.
მა-ნუ, მჰა-ნ საღ ხარ?
ზუ (ერგ. ზუ, ნათ. ბეზი, მიც. ზახ, ზა;
მრ. ჰან) მე.
კუა-ზუ, კუა-ზუ შინ ვარ, სახლში ვარ
(შდრ. კოჲ — სახლი).
მა-ა საღა? საღ არის?
თე-ნე (მრ. თე-ყუნ) არაა, არ არის.
იშუ (ნათ. იშეჲ, ერგ. იშენ, მიც. იშეხ,
იშე, მრ. იშყარმუხ) კაცი, მამაკაცი;
ჰმარი.
ჩუბუხ (ნათ. ჩუბულოჲ, ჩუბლოჲ; ერგ.

ჩუბულონ, ჩუბლონ; მიც. ჩუბულოხ,
ჩუბულო, ჩუბლოხ, ჩუბლო; მრ. ჩუბ-
უხ) დედაკაცი; ცოლი.
იშუ ჩუბუხ (ნათ. იშუ-ჩუბულოჲ) (= ჰმარ-
ცოლი). ცოლ-ჰმარი. იშუ-ჩუბუხ-
ყუნ ცოლ-ჰმარი არიან.
იხტლმთ-ყუნ-ბესა (მხ. იხტლმთ-ნე-ბსა,
იხტლმთთესა) საუბრობს.
ყაჰან (ნათ. ყაჰანაჲ, ყაჰანა; ერგ. ყაჰანენ,
მიც. ყაჰანახ, ყაჰანუხ; მრ. ყაჰანრუხ,
ყაჰანმუხ) ცოლის-ძმა.
ყაჰანჰო (ნათ. ყაჰანჰონენ, ერგ. ყაჰანა-

ქონენ, მიც. ყანაქონახ; მრ. ყანა-ქოუხ) სიღღერი.
 ყანბაბა (ნათ. ყანბაბაჲ, ერგ. ყანბაბან, მიც. ყანბაბახ, ყანბაბაჲ; მრ. ყანბაბაუხ) სიმაპრი.
 ჲუნა (ნათ. ჲუნაჲ, ეზნა; ერგ. ჲუნან; მრ. ჲუნაუხ, ჲუნამუხ) სიძე.
 ბინ (ნათ. ბინეჲ, ბინე; ერგ. ბინენ; მრ. ბინხოხ) რძალი, პატარძალი.
 სეგჩე (ნათ. სეგჩეჲ, სეგჩე; ერგ. სეგჩენ; მრ. სეგჩეუხ) მაზლი.
 სეგნე (ნათ. სეგნეჲ, სეგნე; ერგ. სეგნენ; მრ. სეგნეუხ) დეღამთილი.
 სეგდე (ნათ. სეგდეჲ, სეგდე; ერგ. სეგდენ; მრ. სეგდეუხ) შამამთილი.
 ყოანში (ნათ. ყოანშინ, ერგ. ყოანშინენ; მრ. ყოანშიმუხ, ყოანშიუხ) მეზობელი. ყო ა ნ შ ი მ უ ხ ა ლ მ ა ყ უ ნ

მეზობლებიც აქ არიან, ბუთუენ (უბრ.; მრ. არ იხმ.) ყველ, ყველაფერი, ყოველი. მია-ჲან აქა' ვართ.
 ვან, ეჭან (ნათ. ეჭა, ეჭ; ერგ. ვან, ეჭან; მხ. უნ, პუნ) თქვენ.
 მან-ჲან-ქარხესა (მხ. მან-ქარხესა) საუცხოვრობთ?
 შანპარ (ნათ. შანპარ-უნ, ერგ. შანპარენ; მრ. შანპარუხ) ქალაქი. შ ა ნ პ ა რ ა ქ ა ლ ა ქ ს, ქალაქში, ქალაქად.
 მან-ჲან-ქარხესა საღ ცხოვრობს? ეჭ იხ. ვან, ეჭან.
 ბაბან-ჲან იხ. ნანა-ბაბა (ფ 2).
 მან (ნათ. ბეში, ბეშ; ერგ. მან, მიც. მახ, მა; მხ. ზუ) ჩვენ.
 ქარ-ჲან-ხესა (მხ. ქარ-ზუ-ხსა) ვცხოვრობთ.

§ 5

ლშშგ. ბულ. ფოფ. მაჲან ფოფ. მაწი ფოფ. ადამარი ლშშგ. ლშშგენ გამხოხ. ადამარი ბუნე სა ბულ, პაჲ ქულ, პაჲ თურ, პაჲ ფულ, სა ყომოხ, სა ბოხმოხ, პაჲ იმუხ, სა კოდოხ. მენო ეყა-ა. მენო კოდოხ-ნე. პოჲ, მენო ეყა-ა. ქანო ბუნე ჩო, შეთ, მანგო, ყეყერი. ფინ ლახო ბუნე ხურუ-ნეთ. ფეხო ალა ბუნე ნეთ. ბინ ლახო ბანეჲსა ფოფ. შეთთუხო ალა, იმლო ტომლოჲ' ბუნე ლაჲლაჲკალ. ჲადჲა ყომოხ, აქსტა მუზენ, კატიკახ. ემა ულუხ-ტა-ბაქსა (ემა ულუხ-ტა-ბუ) ადამარი?—ადამარი ბანეჲსა (ბუნე) საყოპაწიე ულუხ.

ლშშგ (ნათ. ლშშგუხ; მრ. ლშშგუხ) სხელი.
 ბულ (ნათ. ბინ, ერგ. ბინ, მიც. ბენ, ბე; მრ. ბულრუხ, ბულმუხ) თავი.
 ფოფ (ნათ. ფოფნაჲ, ერგ. ფოფენ, მიც. ფოფენუხ; მრ. ფოფრუხ) თმა.
 მაჲან (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. შაეი, მაჲან ფოფ შაეი თმა.
 მაწი (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. თეთრი. მაწი ფოფ თეთრი, ქალარა თმა.
 გამხოხ (მრ. ნათ. გამხოჲ, ერგ. გამხოხ; მხ. გა) ადგილები. ლ შ შ გ უ ნ გ ა მ ხ ო ხ სხეულის ნაწილები.

პაჲ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ორი. ქულ (ნათ. ქინ, ერგ. ქინ, მიც. ენ; მრ. ქულმუხ, ქულრუხ) ხელი.
 თურ (ნათ. თურინ, თურეჲ; ერგ. თურენ; თურინ; მიც. თურრუხ, თურენ; მრ. თურმუხ, თურხოხ) ფეხი.
 ფულ (ნათ. ფინ, ერგ. ფინ, მიც. ფენ; მრ. ფულმუხ) თვალი.
 ყომოხ (ნათ. ყომოჲ, ყომოხუნ; ერგ. ყომონ, ყომოლონ; მრ. ყომოხოხ) ანატ. პირი.
 ბოხმოხ (ნათ. ბოხმოლოჲ, ბოხმოლუნ; ერგ. ბოხმოლონ, ბოხმოლოენ) ცხვირი.

იმუხ (ნათ. იმლოჲ, იმლოჲ, ერგ. იმო-
ლონ, იმლონ; მრ. იმხოხ) ყურძი.
კოდოხ (ნათ. კოდოლოჲ, კოდოლოჲ; ერგ.
კოდოლონ; მრ. კოდოლოხ) შუბლი.
კოდოხ-ნე შუბლია.
ძოჲ (ნაწილაკი) მაშ! მაშა!
ჩოჲ (ნათ. ჩოჲ, ერგ. ჩოჲ, მიც. ჩო-
ეხ, ჩოახ; მრ. ჩოროხ) სახე, პი-
რისახე.
შეთ (ნათ. შეთნაჲ, შეთთაჲ. ერგ. შე-
თენ, მიც. შეთნუხ, შეთთუხ; მრ. შე-
თრუხ) ლოყა. შეთთუხო ალა ლო-
ყის (=ლოყისაგან) ზემოთ.
მაანგო (ნათ. მაანგონუხ, ერგ. მაანგონენ;
მრ. მაანგოუხ) ნიკაპი.
ჯეჯეჲ (ნათ. ჭეჭერუხ; მრ. ჭეჭერუხ)
ბაგე, ტუჩი.
ლახო თანდ. -ზე, -ზედა. ფინ ლახო
თვალზე.
ხურუ-ნეთ (ნათ. ხურუ-ნეთნაჲ, ხურუ-
ნეთთაჲ ხურუ-ნეთუხ; ერგ. ხურუ-ნე-
თენ; მიც. ხურუ-ნეთნუხ, ხურუ-ნეთახ;
მრ. ხურუ-ნეთრუხ) = წერილი წარბი
— წამწამი.
ფეხო თვალისაგან, თვალიდან, თვალით.
ალა მაღლა, ზემოთ.

ნეთ (ნათ. ნეთნაჲ. ნეთთაჲ; ერგ. ნეთენ;
მიც. ნეთნუხ, ნეთთუხ; მრ. ნეთრუხ)
წარბი.
შეთთუხო ლოყისაგან, ლოყიდან. ლო-
ყით.
იმლო იხ. იმუხ. იმლო კოალოალ
ყურთან.
ტოლოალ გვერდით, სიახლოვეს: -თან.
ლიპლიპკალ (ნათ. ლიპლიპკალუხ; მრ.
ლიპლიპკალუხ) საფეთქელი.
ჭაფა (მრ. ჭაფა-ნან) ბრძან. გააღე, გა-
ხსენი.
აქესტა (მრ. აქესტა-ნან) ბრძან. აჩვენე
(მაჩვენე).
მუზუხ (მრ. მუზროლოხ) ენას.
კატიკახ, კატიკა (მრ. კატიკლოხ, კატიკ-
ლო) სასას. — კატიკ (მრ. კატიკუხ)
სასა.
ემა (უბრ.; მრ. არ იხმ.) ატრიბ. რამდენ-
ნი. ემა ულუხ-ტა-ბაქსა, ემა
ულუხ-ტა-ბუ რამდენი კბილი აქვს?
ბა-ნე-ქსა (მრ. ბა-ყუნ-ქესა) 1. არის,
არსებობს, მყოფობს. 2. ხდება. 3. იბა-
დება.
საყომაწე (უბრ.; მრ. არ იხმ.) ატრიბ.
ოცდათორმეტი. საყომაწე ულუხ
ოცდათორმეტი კბილი.

§ 6

მე იშეჲ ბუტაჲ ბოხო კაჯუხ. ტე იშე კაჯუხ გრდჷქ-ნე. ჯა იშეჲ თე-ტა-ბუ ბილ.
ტე იშეჲ ბილ ყა კაჯუხ კობი-ნე. ბეზ ვიჩენ იჩ ფოფნუხ უსინ-უსინ კონებსა. ზუ თე-
ზ-კო ბსა. უნ კონ-ბესა ვი ფოფნუხ? — თე, ზუ კობსა-თე-ზ ბეზ ფოფნუხ. ჩოეხ
ეტინ-ნუ-ხამენა? — ჩოეხ, კაჯულახ ყა ბილნუხ ხამ-ზუ-ხა ნიშტარენ. ეკან-ბესა უნ?
ზუ ბეზ ბეხ-ზუ-ოხენა. ოხ. ეტინ-ყუნ-ოხენა ბეხ? ბეხ ოხ-ყუნ-ეხა ოხენ.

იშეჲ (მრ. იშეჲარმულოჲ, იშეჲარმოლოჲ),
კაციხ; ქმრის.
ბუ-ტაჲ (მრ. ბუ-ყოჲ) აქვს, მოეპოვება.
ბოხო (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. გრძე-
ლი.
კაჯუხ (ნათ. კაჯულოჲ, კაჯულუხ; ერგ.
კაჯულონ, მიც. კაჯულოხ) წვერი, წვე-
რები (თმა).

გრდჷქ-ნე მოკლე. — გოდჷქ (უბრ.,
მრ. არ. იხმ.) ატრიბ. მოკლე.
თე-ტა-ბუ (მრ. თე-ყო-ბუ) არა აქვს, არა
ჰყავს.
ბილ (ნათ. ბილნაჲ, ერგ. ბილენ, მიც. ბილ-
ნუხ; მრ. ბილრუხ) ულვაში.
კობი-ნე (მრ. კობი-ყუნ) გაპარსულია, გაკ-

რეკლია. — კობი (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. გაპარსული, გაკრევილი.

ვიჩენ (მრ. ვიჩიმლონ) ძმამ.

იჩი, იჩი (მრ. იჩხო, იჩლო) თავის, თავისი. იჩ ფოფ თავისი თმა.

ფოფნუხ, ფოფნუ (მრ. ფოფროლოხ, ფოფროლო) თმას.

უსინ-უსინ ხშირ-ხშირად, მალ-მალე, ჩქარ-ჩქარა.

თე-ზ-კობსა (მრ. თე-მან-კობსა) არ ვპარსავ, არ ვკრეპ.

კო-ნ-ბესა (მრ. კო-ნან-ბესა) პარსავ, კრეპ.

ჩაოეხ, ჩაოე (მრ. ჩაოროხოხ, ჩაოროხო) სახეს, პირი-სახეს.

ეტინ-ნუ-ხამეხა (მრ. ეტინ-ნან-ხამეხა) რით პარსავ, რით კრეპ; რით ფხან (იფხან).

ხან-ზუ-ხა, ხამ-ზუ-ეხა (მრ. ხამ-მან-ეხა)

ეპარსავ, ვიპარსავ (სახეს); ვფხან, ვიფხან.

კაჯულახ, კაჯულა წვერს, წვერებს.

ბილნუხ, ბილნუ (მრ. ბილროლოხ, ბილროლო) ულვაშს.

ნიშატარენ (მრ. ნიშატარლონ) სამართებლით. — ნიშატარ მრ. ნიშატარუხ) სამართებელი, საპარსი (დანა).

ეკა-ნ-ბესა (მრ. ეკა-ნან-ბესა) რას შერეობი? რას აკეთებ?

ბეხ-ზუ-ოხეხა (მრ. ბეხ-მან-ოხეხა) თავბ (თმას) ვივარცხნი.

ოხ (ნათ. ოხნაჲ, ერგ. ოხენ, მიც. ოხნუხ; მრ. ოხრუხ) სავარცხელი.

ეტინ-ყუნ-ოხეხა (მხ. ეტინ-ა-ოხეხა) რით ვარცხნიან, ივარცხნიან.

ბეხ (მრ. ბულრულოხ, ბულროლოხ) თავს. ოხ-ყუნ-ეხა (მხ. ოხ-ნე-ხა) ვარცხნიან, ივარცხნიან.

ონენ (მრ. ოხანდღონ, ოხანდღონ) სავარცხლით.

§ 7

ზუ ოწ-ზუ-კა ჩაოეხ, ოხანეხ. ლაილაალ-ზუ-სტა ეომოხ, ყოყეხ; თამიზ-ზუ-ბსა ულ-ხოხ ყა იჩ თუმურლოხ. უსინ-უსინალ ოწკალ-ზუ-ეხა. საპუნ-ნუთ ჭემნუხ ციფსუნ ქოჯ-ნე. ბეშ უაზი ბუნე ჰამამ. ჰამასა საპუნახ, ღვამულახ აყი თასა ჰამამა.

ოწ-ზუ-კა (მრ. ოწ-მან-კესა) ვრეცხავ. ოხანეხ ოხანე (მრ. ოხანლოხ, ოხანლო) კისერს. — ოხან (მრ. ოხანუხ) კისერი.

ლაილაალ-ზუ-სტა (მრ. ლაილაალ-მან-დესა) ვეკლებ, ვივლებ (წყალში).

ყოყეხ. ყოყე (მრ. ყოყროლოხ, ყოყროლო) ხელს. — ყოყ (მრ. ყოყრუხ) ყელი.

თამიზ-ზუ-ბსა (მრ. თამიზ-მან-ბესა) ვწმენდ. ვასუფთავებ.

თუმურლოხ (მხ. თუმეხ) ძირებს; ღრძილებს. — თუმურუხ (მხ. თუმ) ძირი; ღრძილი.

უსინ-უსინალ ხშირ-ხშირადაც, მალ-მალეც.

ოწკალ-ზუ-ეხა (მრ. ოწკალ-მან-ეხა) ვიბანები, ვბანაობ.

საპუნ-ნუთ უსაპუნო; უსაპუნოდ. — საპუნ (მრ. საპუნუხ) საპონი.

ჭემნუხ ჭეჭეყს, სიბინძურეს. — ჭემ ჭეჭეყი, სიბინძურე.

ციფსუნ ჩამოცვენა, ჩამოყრა; ღვრა. ჭემნუხ ციფსუნ ჭეჭეყის მოშორება, მოცილება (= ჭეჭეყის ჩამოყრა).

ქოჯ-ნე ძნელია. — ქოჯ 1. (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ძნელი. 2. ზმნს ძნელად. ბეში, ბეშ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ჩვენი.

უაზიხ, უაზი სოფელში, სოფლად. — უაზ (მრ. უაზრუხ) სოფელი.

ჰამამ (ნათ. ჰამამუნ; მრ. ჰამამუხ) აბანო,

საპუნახ, საპუნა (მრ. საპუნღოხ, საპუნ-
ლო) საპონს.
დნსმწლახ, დნსმწლა (მრ. დნსმწლოხ,
დნსმწლო) პირსახოცს. — დნსმწლ
(მრ. დნსმწლუხ) პირსახოცი.
აჟი (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. აღებუ-

ლი, აყვანილი; ნაყიდი. — აჟი თასსა
ვიღებ-რა (ვიყვან-რა; ვყიდელომ-რა)
მივიღიარ.

თახსა, თაზსა (მრ. თაძანსა) მივიღიარ.
ჰამამა (მრ. ჰამამლო) აბანოს, აბა-
ნოში.

§ 8

აჟეა ქულ. სოლოხა ქულ. აჟეა თურ. სოლოხა თურ. კაჟეაჰ. კაჟეაჰუხ. პაჰ
კაჟეაჰ. სა ქინ ლახო ბუნე ეო კაჟა. პაჰლინ ქინ ლახო ბუნე ეიჟ კაჟა. პარ თურინ
ლახოალ ბანეჟსა ეო კაჟა. პაჰ თურინ ლახო ბუნე ეიჟ კაჟა. პოჰ, ემა კაჟა-აბუ
პაჰლინ თურინ ლახო? — ვიჟო. ემა კაჟა-ტაბუ (კაჟა-ტა-ბაჟსა) ადამარი? — ადამარი
ბჟთუენ ბუტად (ბანეჟსა) ყა კაჟა. კაჟინ ლახო ბანეჟსა მეტ. კაჟინ მეტრუხ. თურინ
მეტრუხ. მეტ ქალა-ნე-ბაჟსა. ქალაბაჟახუნ (ქალაბაჟატან) დან მეტნუხ ბოჰანტესა.

აჟეა (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. მარ-
ჯვენა. აჟეა ქულ მარჯვენა ხელი.
სოლოხა (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ.
მარცხენა.

კაჟეაჰ (ნათ. კაჟეაჰუხ; მრ. კაჟეაჰუხ)
მუხლი.

კაჟეაჰუხ იხ. კაჟეაჰ. ,

ქინ 1. (მრ. ქულმულონ) ხელმა; ხელით.
2. (მრ. ქულმულოჰ) ხელის. სა ქინ
ლახო ერთ ხელზე.

ეო (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ხუთი.
კაჟა (ნათ. კაჟინ, ერგ. კაჟინენ, მიც. კა-
შინახ; მრ. კაჟიუხ, კაჟიმუხ) თითი.

პაჰლინ, პაჰლინ (უბრ., მრ. არ იხმ.)
ატრიბ. ორივე. პაჰლინ ქინ ლა-
ხო ორივე ხელზე.

ვიჟ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ათი.
პარ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ყოველი,
ყველა.

თურინ 1. (მრ. თურმულონ) ფეხმა; ფე-
ხით. 2. (მრ. თურმულოჰ) ფეხის თუ-
რინ ლახო ფეხზე. პარ თურინ
ლახოალ ყველა (ყოველ) ფეხ-
ზეც.

ემა კაჟა-ა-ბუ რამდენი თითია?
ვიჟო (ნათ. ვიჟოტად, ერგ. ვიჟოტინ,
მიც. ვიჟოტუხ; მრ. ვიჟორ) გასუბსტ.
ათი.

კაჟა-ტა-ბუ (მრ. კაჟა-ყო-ბუ) თითი
აჟეს.

კაჟა-ტა-ბაჟსა (მრ. კაჟა-ყო-ბაჟსა) იგი-
ვეა, რაც კაჟა-ტა-ბუ.

ბჟთუენ 1. (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ.
ყველა, ყველაფერი. 2. ზმნს სულ,
სულერთიანად.

ყა (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ოცი.
კაჟინ (მრ. კაჟიმლოჰ) თითისა. კაჟინ
ლახო თითზე.

მეტ (ნათ. მეტნაჰ, ერგ. მეტენ, მიც. მეტ-
ნუხ; მრ. მეტრუხ) ფრჩხილი.

მეტრუხ იხ. მეტ.

ქალა-ნე-ბაჟსა (მრ. ქალა-ყუნ-ბაჟსა) ღი-
ლი ხლება, ღიღღება, იზრდება.

ქალაბაჟახუნ, ქალაბაჟატან ღიღად გახ-
ლომის დროს, გიღღებისას, გაზრდისას.
მეტნუხ იხ. მეტ.

ბოჰანტესა (მხ. ბოზტესა) ვკრი, ვიჟ-
რით, ვუკრით.

§ 9

ჩიჩა ფართალახ, აკესტა ვი ლწშგახ, — ეხნე ჰწჟუმენ შალახ. შღლენ ჩინეშჩა
გურატახ, აკესნესტა იჩ აამნუხ (აამეხ), დრწნუხ; ჰწჟუმენ ბეინეილსა, ეხნე: ვი უჰ
საჰ (საკიწი) შელ თე-ნე, ვი უკინ ტაპნეხა, ვი ბუჟენ ქალა-ნე, ბანეჟო ტალად ბაჟა-

ვი. ომა პაქტუმენ შელ ბენეილი, შალუნ მაწი-ფუშფუშახ, ხორაგუნ-ლეკერახ. მაჰან-ფუშფუშახ, ბაქანახ... ზუ პაქტუმახ ეხზუ: ბეზი ტოკმაშან-ე-ყაქენა. პაქტუმენ აზარუ ადამარა შელლებსა.

ჩიჩა (მრ. ჩიჩა-ნან) გამოიტანე! გამოიყენე!

ფართალახ, ფართალა (მრ. ფართალ-ლოხ, ფართალლო) ტანსაკმეღს. — ფართალ (მრ. ფართალუხ) ტანსაკმელი.

ვი (მრ. ეჭი) შენი (სახელობ. უნ [კართაშენ.], პუნ [ნიჯ.], მიცემ. ვახ, ვა).

ლშშაგახ, ლშშაგა (მრ. ლშშაგლოხ, ლშშაგლო) სხეულს.

ეხ-ნე (მრ. ეხ-ყუნ) ამბობს.

პაქტუმენ (მრ. პაქტუმლონ) ექიმმა. — პაქტუმ (მრ. პაქტუმუხ) ექიმი.

შაღახ, შაღა (მრ. ახალოლოხ, ახალოლო) ბავშუს. — შაგელ (მრ. ახაღუხ) ბავშვი.

შაღენ (მრ. ახალოლონ) ბავშვმა.

ჩი-ნე-შჩა (მრ. ჩი-ყუნ-ჩესა) გამოაქვს, გამოჰყავს.

გურატახ (მრ. გურატლოხ) პერანგს. — გურატ (მრ. გურატუხ) პერანგი.

აკეს-ნე-ხტა (მრ. აკეს-ყუნ-ღესა) აჩვენებს, ანახევებს.

ამშულხ, ამშეხ (მრ. ამშროლოხ) მხარს. — ამშ (მრ. ამშრუხ) მხარი.

დრშნულხ, დრშნულ (მრ. დრშროლოხ, დრშროლო) მკერდს. — დრშ (მრ. დრშრუხ) მკერდი.

ბე-ნე-ღხა (მრ. ბე-ყუნ-ღესა) უყურებს, უშზერს, უცქერის; გადატ. სინჯავს; უკლის; ზედამხედველობს.

უპ (ნათ. უქაჲ, უკეჲ; ერგ. უკინ, უკენ; მიც. უქნუხ, უკენ; მრ. უკრუხ) გული: ხაჲ, ხაყიწი ცოტა, ცოტათი; ოღნავ.

შელ 1. (უმრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. კარგი. 2. ზმნს კარგად.

თე-ნე (მრ. თე-ყუნ) არ არის, არაა.

უკინ გულით, გულით და სულით; გულწრფელად.

ტაპ-ნე-ხა (მრ. ტაპ-ყუნ-ენა) სცემს. ო უკინ ტაპანეხა გული სცემს, ფეთქავს, ფანცკალებს.

ბუქუნ (ნათ. ბუქუნუნ; მრ. ბუქუნუხ) მუცელი.

ქალა-ნე (მრ. ქალა-ყუნ) ღიღია.

ზანეკო შესაძლოა, იქნება, ეგების.

ტალალ (ნათ. ტალალუნ; ჩვეულ. მრ. არ იხმ.) ტყირაბი.

ბაქა-ვი (მრ. ბაქა-ენა, ბაქა-ენა) გქონდეს, ომა შემდეგ, მერე.

ბენეილი, ბეანეღე (მრ. ბეყუნლი, ბეყუნლე) შეხედა, უყურა, უცქირა; გადატ. გასინჯა; შეამოწმა; მოუღარა.

შალუნ (მრ. ახალოლოჲ) ბავშვის.

მაწი-ფუშფუშახ, მაწი-ფუშფუშა (მრ. მაწი-ფუშფუშლოხ, მაწი-ფუშფუშლო) ფილტვს. — მაწი-ფუშფუშუშ (მრ. მაწი-ფუშფუშუშუხ) ფილტვი.

ხორაგუნ-ლეკერახ, ხორაგუნ-ლეკერა (მრ. ხორაგუნ-ლეკეროხ, ხორაგუნ-ლეკერლო) კუჭს. — ხორაგუნ ლე-კერ (მრ. ხორაგუნ-ლეკერუხ) კუჭი.

მაჰან-ფუშფუშახ, მაჰან-ფუშფუშა (მრ. მაჰან-ფუშფუშლოხ, მაჰან-ფუშფუშლო) თირკმელს. — მაჰან-ფუშფუშუშ (მრ. მაჰან-ფუშფუშუშუხ) თირკმელი.

ბაჭანახ, ბაჭანე (მრ. ბაჭანლოხ, ბაჭანლო) ზურგს. — ბაჭან (მრ. ბაჭანუხ) ზურგი, წელი.

პაქტუმახ, პაქტუმა (მრ. პაქტუმლოხ, პაქტუმლო) ექიმს.

ეხ-ზუ (მრ. ეხ-ჰან) ვამბობ.

ტოკმაშა (ნათ. ტოკმაშინ, ერგ. ტოკმაშინენ, მიც. ტოკმაშინახ; მრ. ტოკმაშიუხ) გვერდი, ფერდი. ბეზი ტოკმაშაშან-ე-ყაქენა გვერდი, ფერდი მტკიავ, ფერდს ვიტკივებ.

აზარუ (უმრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ავადმყოფი, სნეული, დავრდომილი.

ადამარახ, ადამარა (მრ. ადამაროხ, ადამარლო) ადამიანს.

შელ-ლე-ღხა (მრ. შელ-ყუნ-ღესა) კარგად ხდის, — არჩენს, კერნავს, უმკურნალებს.

მენო კოლხოზუნ ბელე-ნე. ბეშ კოლხოზა ბუნე: ქალ, უს. ჩურ, ელე, ბოაყ. ბეში ბუშ თე-ნე-ბუ. ბუშ ბეშ გამხო თე-ნე-ბაქსა. ბეშ ჩურენ ბინეხე სა შავატ მოზი. მოზინა დან შელ ქალაბალან. მოზინენ წუმნეხა ჩურე წიწიკა. ტე ბოაყე ფოთიკუხ ბეში-ნე. პურან ეკა ბუ? ბეშ კოლხოზა ბუნე გროლ რეჟ, კოპი, ველ, ველჩიკ. ელე, ყუზი. შოტლოხალ შელ ბეილაღან, უქესტალღან, უღესტალღან.

კოლხოზუნ (მრ. კოლხოზლო) კოლმეურნეობისა. — კოლხოზ (მრ. კოლხოზუხ) კოლმეურნეობა.

ბელე-ნე პირუტყვია, საქონელია. — ბელე (მრ. ბელეუხ) პირუტყვი, საქონელი.

კოლხოზა (მრ. კოლხოზლო) კოლმეურნეობაში (=კოლმეურნეობას).

ქალ (ნათ. ქალა, ერგ. ქალენ. მიც. ქალლუხ; მრ. ქალრუხ, ქალხოხ) კამეჩი.

უხ (ნათ. უსნაჲ, ერგ. უსენ, მიც. უსნუხ, უსახ; მრ. უსრუხ) ხარი.

ჩურ (ნათ. ჩურრაჲ, ჩურეჲ, ერგ. ჩურენ; მიც. ჩურრუხ, ჩურახ, ჩურეხ; მრ. ჩურრუხ, ჩურხოხ) ძროხა, ფური.

ელელ, **იდედ** (ნათ. ელელუნ; მრ. ელელუხ) ცხვარი.

ბოაყ (ნათ. ბოაყნაჲ, ერგ. ბოაყენ, მიც. ბოაყნუხ; მრ. ბოაყრუხ) ღორი.

ბუშ (ნათ. ბუშნაჲ, ერგ. ბუშენ, მიც. ბუშნუხ; მრ. ბუშრუხ) აქლემი.

თე-ნე-ბუ (მრ. თე-ყუნ-ბუ) არ არის. შდრ. თე-ნე-ბაქსა.

გამხო (მშ. გალა, განუ) ადგილებში, მიღამოებში.

თე-ნე-ბაქსა (მრ. თე-ყუნ-ბაქსა) 1. არ არის, არ მოიპოვება, არ მოიძებნება. 2. არ ხდება. 3. არ იბადება.

ჩურენ (მრ. ჩურლონ, ჩურხოხ) ფურმა, ძროხამ.

ბი-ნე-ხე (მრ. ბი-ყუნ-ხე) შვა, დაბადა. **შავატ** 1. (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ლამაზი, მოხდენილი. 2. შმნს ლამაზად, მოხდენილად.

მოზი (ნათ. მოზინ, ერგ. მოზინენ, მიც. მოზინახ; მრ. მოზიუხ) ხბო, მოზვერი.

მოზინახ (მრ. მოზილოხ) მიც. იხ. მოზი.

ქალაბალ-დან (მშ. ქალაბალ-ზე) გავზრდით, დავზრდით.

მოზინენ (მრ. მოზილონ) ერგ. ინსტრ. იხ. მოზი.

წუმ-ნე-ხა (მრ. წუმ-ყუნ-ეხა) წოვს, წუნწის.

ჩურეჲ (მრ. ჩურლოჲ, ჩურხოჲ) ნათ. იხ. ჩურ.

წიწიკახ, **წიწიკა** (მრ. წიწიკოხ, წიწიკლო) ძიქუს. — წიწიკ (მრ. წიწიკუხ) ძიქუს.

ფოთიკუხ (მშ. ფოთიკ) გოკები. **ბეში-ნე** (მშ. ბეზი-ნე) ჩვენია.

გაღლ 1. (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ბევრი, მრავალი. 2. შმნს ძლიან, ძლიერ.

ეჟ (ნათ. ეჟნაჲ, ეჟეჲ; ერგ. ეჟენ; მიც. ეჟნუხ, ეჟახ; მრ. ეჟრუხ) ცხენი.

კოპი (ნათ. კოპინ, ერგ. კოპინენ, მიც. კოპინახ; მრ. კოპიუხ) კვიცი.

ველ (ნათ. ველლაჲ, ერგ. ველენ, მიც. ველლუხ; მრ. ველრუხ) თხა.

ველჩიკ (ნათ. ველჩიკუნ; მრ. ველჩიკუხ) თიკანი.

ყუზი (ნათ. ყუზინ, ერგ. ყუზინენ, მიც. ყუზინახ; მრ. ყუზიუხ) ბატკანი.

შოტლოხალ (მშ. შოტლუხალ) იმათაც. **ბეილაღალ-დან** (მშ. ბეილაღალ-ზე) 1. ვუყურებთ, შევხედავთ; მივხედავთ. 2. გადავტ. მოვუვლით, გავუფრთხილებით.

უქესტალ-დან (მშ. უქესტალ-ზე) ეკმევთ, გამოვკვებავთ.

უღესტალ-დან (მშ. უღესტალ-ზე) დავალეკინებთ, ვასმევთ.

დადალ. დადალენ ელღეხა. შუმაკ. შუმაკენ კაკანება. კოკოწ. ჯოჯლა (ჯოხ-
ლა). კოკოწენ ჯოხლა-ნე-ლახსა. ყურთ. წირიკ. ყურთენ წირიკ-ნე-ქვეცქესა. კოკო-
წუნ კოჯ. მეც. მეცბიყალ. შოულ ბაენეცე კოკოწუნ-კჷთა. კოკოწუნ-კჷთა ბუნეჲ, კოკო-
წლოხო სავაჲ. პინტ, ორდბგ, ყაზ. პინტა ბალა, ყაზნა ბალა, ორდბგუნ ბალა. პინ-
ტა ბალიუხ. შოულენ ბუტუყსა კოკოწლო ბაშყანეჲ, აჷა თე-ტუ-ბაქსა, ხეჲჲნ ბაჲფნეხა
იჩ ლახო. შოულ ტინესტა.

დადალ (ნათ. დადალუნ; მრ. დადალუხ) მამალი.

დადალენ (მრ. დადალონ) მამალმა.

ელღეხა (მრ. ელღუნეხა) ყივის.

შუმაკ (ნათ. შუმაკუნ; მრ. შუმაკუხ) დე-
დალი (ფრინვ.); ვარია.

შუმაკენ (მრ. შუმაკონ) დედალმა
(ფრინვ.); ვარია.

კაკა-ნე-ხა (მრ. კაკა-ყუნ-ეხა) კაკანებს.

კოკოწ (ნათ. კოკოწუნ; მრ. კოკოწუხ) ქათამი.

ჯოჯლა, ჯოხლა (ნათ. ჯოჯლინ, ერგ. ჯოჯლინენ, მიც. ჯოჯლინახ; მრ. ჯო-
ჯლიუხ) კვერცხი.

კოკოწენ (მრ. კოკოწლონ) ქათამმა.

ჯოხლა-ნე-ლახსა (მრ. ჯოხლა-ყუნ-ლახ-
სა) კვერცხს სდებს.

ყურთ (ნათ. ყურთთაჲ, ერგ. ყურთენ,
მიც. ყურთთუხ; მრ. ყურთრუხ) კრუხი.

წირიკ (ნათ. წირიკუნ; მრ. წირიკუხ) წიწილა.

ყურთენ (მრ. ყურთრულონ, ყურთრო-
ლონ) კრუხმა.

წირიკ-ნე-ქვეცქესა (მრ. წირიკ-ყუნ-ქვე-
ცქესა) წიწილას ჩეკს.

კოკოწუნ (მრ. კოკოწლო) ქათამისა. კო-
კოწუნ კოჯ ქათამის სახლი, — სა-
ქათმე.

კოჯ (ნათ. კოჯინ; ერგ. კოჯინ, კოჯენ;
მიც. კჷახ; მრ. კოჯრუხ) სახლი.

მეც (ნათ. მეცნაჲ, ერგ. მეცენ, მიც. მეც-
ნუხ; მრ. მეცრუხ) ბუღე.

მეცბიყალ (ნათ. მეცბიყალუნ; მრ. მეც-
ბიყალუხ) მძევალი (ბუღეში ჩატოვებუ-
ლი კვერცხი).

შოულ (ნათ. შოულლაჲ, შოულეჲ; ერგ.
შოულენ; მიც. შოულლუხ; მრ. შოულ-
რუხ) მელია.

ბაჲ-ნე-ცე (მრ. ბაჲ-ყუნ-ცე) შევილა, შე-
მოვილა.

კოკოწუნ-კჷთა (მრ. კოკოწუნ-კოჯროლო)
საქათმეში.

ბუნეჲ (მრ. ბუყუნი) იყო; იმყოფებოდა.
კოკოწლოხო (მხ. კოკოწახო) ქათამებისა-
გან; ქათამებით. კოკოწლოხო სა-
ვაჲ ქათამების გარდა.

სავაჲ გარდა, გარეშე.

პინტ (ნათ. პინტნაჲ, პინტაჲ; ერგ. პინ-
ტენ; მიც. პინტნუხ, პინტუხ; მრ. პინტ-
რუხ) ინდაური.

ორდბგ (ნათ. ორდბგუნ; მრ. ორდბგუხ)
იხვი.

ყაზ (ნათ. ყაზნაჲ, ერგ. ყაზენ, მიც.
ყაზნუხ; მრ. ყაზრუხ) ბატი.

ბალა (ნათ. ბალინ, ერგ. ბალინენ, მიც.
ბალინახ; მრ. ბალიუხ) ნაშიერი. ყაზ-
ნა ბალა ბატის ქუკა.

ბალიუხ იხ. ბალა.

შოულენ (მრ. შოულრულონ) მელიამ.

ბუ-ტუ-ყსა (მრ. ბუ-ყო-ყსა) უნდა, ის-
ურეებს, სწადს; უყვარს.

კოკოწლო, კოკოწლოხ (მხ. კოკოწა, კო-
კოწახ) ქათამებს.

ბაშყანეჲ (მრ. ბაშ-ყა-ყუნი) მოეპარა.
აჷა კავშ. მაგრამ; თუმცა.

თე-ტუ-ბაქსა (მრ. თე-ყო-ბაქსა) არ შეუ-
ძლია, არ ძალღმს.
ხეიან (მრ. ხაიხონ, ხაიონ) ძალღმა.
ხაი—ძალი.

ზაფ-ნე-ხა (მრ. ბაფ-ყუნ-ეხა) ყვეს,
იყეფება.
ტი-ნე-სტა (მრ. ტი-ყუნ-ტესა) შირბის,
შეპართება.

§ 12.

ხეიან ჯამნეფე ზახ, ბეზ ეყნუხ კიწი-ნე-მანდი ტამარლოენ-გარ ჩუნევე. ჰერენე გრლრ პი. ზუ ციხფი გრლრ ნელ, ონეზეფე. ბეზ სსილ არენე ქალპაპა. ქალ-
პაპან ხახ ტა-ნე-ფე, დუნელე კოვალენ (კობალენ.) ბეზ თურ პამსა უჟეფანალ ცი-
რიკ ყაქნება. თურ ყაჭ-ბეზ-ეხა.

ხეიან (მრ. ხაიხონ, ხაიონ) ძალღმა. —
ხაი (მრ. ხარხოხ, ხაიუხ) ძალი.
ჯამ-ნე-ფე (მრ. ჯამ-ყუნ-ფე) ჩაქბინა;
ჩაქბინა. ჯამნეფე ზახ მიქბინა.
ჯახ, ჯა (მრ. მახ, მა) მიყემ. მე.
ეყნუხ, ეყნუ (მრ. ეყრულოხ, ეყრულო)
ხორცს. — ეყ (მრ. ეყრუხ) ხორცი.
კიწი-ნე-მანდი ცოტას შორჩა (= ცოტა
დარჩა), — კინალამ.
ტამარლოენ-გარ (მხ. ტამარენ-გარ) ძარ-
ღევიანად, ძარღევითეფე. — ტამარ
(მრ. ტამარუხ) ძარღვი.
ჩუ-ნე-ქე (მრ. ჩუ-ყუნ-ქე) მოვლიჯა; მო-
წყვიტა.
ჰერენე (მრ. ჰერე-ყუნ) გამოვიდა.
პი (ნათ. პინეა, ერგ. პინენ, მიც. პინახ;
მრ. პირხოხ) სისხლი.
ცი-ზ-ფი (მრ. ცი-მან-ფი) ვეჯარე; ვეჯარე-
ნელ (ნათ. ნელნაა, ერგ. ნელენ, მიც. ნე-
ლნუხ; მრ. ნელრუხ) ცრემლი.

ონე-ზ-ფე (მრ. ონე-მან-ფე) ვიტირე.
სსილ (მრ. სსაროლოლ) ხმაზე. — სსს
(მრ. სსარუხ) ხმა.
არე ნე (მრ. არე-ყუნ) მოვიდა.
ხახ (მრ. ხაიხონ) ძალღს.
ტა-ნე-ფე (მრ. ტა-ყუნ-ფე) სემა.
დუ-ნე-ლე (მრ. დუ-ყუნ-ლე) დაარტყა.
კოვალენ, კობალენ (მრ. კოვალონ,
კობალონ) ჯოხით. — კოვალ, კო-
ბალ (მრ. კოვალუხ, კობალუხ) ჯოხი.
პამხალ აი ახლაჲ, — ახლაჲ.
უჟეფანალ; უჟეფანალ ცირიკ ძელამდე.
— უჟეყეიან (მრ. უჟეფანუხ) ძვალი.
ყაქნება ტკევილს გრძობს, განიცილის.
— ყაჭ (მრ. ყაქნუხ) ტკევილი.
ყაჭ-ბეზ-ეხა (მრ. ყაჭ-ბეზ-ეხა) მტკევა.
— ყაჭ-ე-ი-ეხა (მრ. ყაჭ-ე-ეხა) გტკე-
ვა. ყაჭ-ტა-ე-ეხა (მრ. ყაჭ-ყო-ეხა)
სტკევა.

§ 13

კოჯინ ჰეფან ადამარი ქალა ქრამგ-ნე: ვიქენ ხელღუხ ზან-ნე-ხა, იჩ ლახო
არმან-ცესა, მალ ბუმაყსა, მახ თანეშმა. ქალღუხ ყა უნანუხ (უსახ) ლაჩმანება არა-
ბინა, მუხახალა, ქრთანა. ელენ თანესტა ხა, ჩურენ თანესტა მუქანაყ. უნანუ ყა ქალ-
ღუ ლაჩ-ყუნ-ეხა ოყენუ. ჩურახ ჩახყუნება ჩუბყოლონ. ხახ კოყუნება იშყარმლონ.
ბელენუნ ტოლოლუხო იყუნბესა ქალამან. მუქანაყხო სერერესა ქმან, ღესჰე. ქმანუ
(ქმანა) ხეფანბესა. ხებაქი-ქმან უსინ თე-ნე-ხარაბ-ბაქსა.

კოჯინ (მრ. კოჯროლო) სახლისა. — კო-
ჯინ ქეფან შინაური ცხოველი.
ჰეფან (ნათ. ჰეფანუნ; მრ. ჰეფანუხ)
ცხოველი.

ქალა (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. დი-
დი; უფროსი.
ქრამგ-ნე (მრ. ქრამგ-ყუნ) შემწეა, მშე-
ლელია, ქომავი.

ეიქენ (მრ. ეიქერულონ, ეიქეროლონ) ცხენმა.
 ხელლუხ, ხელლუ (მრ. ხელრულახ, ხელრულახ) ტვირთს, ბარგს. — ხელ (მრ. ხელრუხ) ტვირთი, ბარგი.
 ზამანე-ხა (მრ. ზამ-ყუნ-ეხა) 1. სწევს, ზიდავს; ეწევა, ეზიდება. 2. სწონის.
 არ-მან-ცეხა (მხ. არ-ზუ-ცესა, არ-ზუ-სწა) ესხდებით.
 მაალ სადაც. — მა სად.
 ბუ-მა-ყხა (მხ. ბუ-ზა-ყხა) გვესურს, გვინდა; გვიყვარს.
 მახ, მა (მხ. ზახ, ზა) მიცემ. ჩვენ.
 თა-ნე-შუა (მრ. თა-ყუნ-შესა) მიჰყავს, მიიქვს. — მახ თან ეშუა მიყვარათ.
 ქაღლუხ, ქაღლუ (მრ. ქაღრალოხ, ქაღრალო) კამეჩს.
 უხნუხ, უხახ (მრ. უსრულოხ) ხარს.
 ლაჩ-მან-ეხა (მხ. ლაჩ-ზუ-ეხა) ვაბამთ; ვკრავთ.
 არაზინა (მრ. არაზილო) ურემში; ურემს.
 — არამა (მრ. არაზილუხ) ურემი.
 მუხახალია (მრ. მუხახალილო) კევრში; კევრს. — მუხახალი (მრ. მუხახალილუხ) კევრი.
 ქოთანა (მრ. ქოთანლო) გუთანში; გუთანს. — ქოთან (მრ. ქოთანლუხ) გუთანი.
 ელელენ (მრ. ელელლონ) ცხვარმა; ცხვრით.
 თა-ნე-ხტა (მრ. თა-ყუნ-დესა) იძლევა, აძლევს.
 ხა (ნათ. ხაე; ერგ. ხაენ. მიც. ხახ, ხა მრ. ხარხოხ) მატყლი.
 ჩურენ (მრ. ჩურლონ) ფურმა, ძროხამ.
 მუჭანაყ (ნათ. მუჭანაყნა, ერგ. მუჭ-

ნაყენ, მიც. მუჭანაყნუხ, მუჭანაყახ; მრ. მუჭანაყუხ) რძე.
 ლაჩ-ყუნ-ეხა (მხ. ლაჩ-ნე-ეხა) აბამენ; ჰკრავენ.
 ოაყნუ (მრ. ოაყროლო) უღელში; უღელს.
 — ოაყ (მრ. ოაყრუხ) უღელი.
 ჩახ-ყუნ-ეხა (მხ. ჩახ-ნე-ეხა) წველიან.
 ჩუბყოლონ (მხ. ჩუბულონ, ჩუბლონ) ქალებმა, დედაკაცებმა; ცოლებმა.
 ხახ (მრ. ხარხოხ) მატყლს.
 კო-ყუნ-ბესა (მხ. კო-ნე-ბესა) პარსავენ.
 იშყარმულონ (მხ. იშენ) კაცებმა, მამაკაცებმა; ქმრებმა.
 ტოღლუხლო (მრ. ტოღრულახლო) ტყავისაგან, ტყავიდან, ტყავით. — ტოღ (მრ. ტოღრუხ) ტყავი.
 ეო-ყუნ-ბესა (მხ. ეო-ნე-ბესა) კერავენ.
 ქალამახ, ქალამა (მრ. ქალამლოხ, ქალამლუხ) ქალამანს. — ქალამ (მრ. ქალამლუხ) ქალამანი.
 მუჭანაყახო რძისაგან, რძიდან; რძით.
 სერჩესა კეთდება, გამოდის.
 ჭან (ნათ. ჭანნა; მრ. ჭანრუხ) ცხიმი (კარაქი...)
 ლუსმე (ნათ. ლუსმენუნ, ერგ. ლუსმენენ, მიც. ლუსმენახ; მრ. ლუსმენუხ) ყველი.
 ჭანნუხ, ჭანნახ (მრ. ჭანნოლოხ, ჭანნოლო) ცხიმს (კარაქს და მისთ.)
 ხე-მან-ბესა (მხ. ხე-ზ-ბესა) ვადნობთ.
 ხემაქი-ჭან (ნათ. ხემაქი-ჭანნა; ჩვეულ. მრ. არ იხმ.) ერბო.
 უსინ მალე, ჩქარა, სწრაფად.
 თე-ნე-ზარაბ-ბაქსა (მრ. თე-ყუნ-ზარაბ-ბაქსა) არ ფუქდება.

§ 14

თაქჷ. ულ (ჯანაყარ). შაუე. მაშალ. მარალ. ჯჷჷჷრ: ჯირან. თაქჷ ქარრესხა ალაღუ ბურლოლ. მუხაყა. თაქინ გოღო ქალა მუხეყოლუხ-ტა-ბუ. ბეშ ბურ-ლოლ ყა ქაღლუღო ულ, შაუე, მარალ, ჯჷჷჷრ, არანტოლ გოღო-ნე. ტოღმანუხალ ბუნე. ტოღმანუნ ბუტაღ ბოხო იშხოხ ყა გოღო-ჷ ოჯილ. მაშალ, ჭილ, ასლან ბეშ ყათმლო თე-ნე-ბაქსა. მე ჰედვანუხ ქარყუნესხა გამ გალა.

თაქჷ (ნათ. თაქინ, ერგ. თაქინენ, მიც. თაქინახ; მრ. თაქილუხ) ჯიხვი.

ულ (ნათ. ულლაღ, ულეგ; ერგ. ულენ, მიც. ულლუხ; მრ. ულრუხ) მგელი.

ჯანაგარ (ნათ. ჯანაგარუნ; მრ. ჯანაგარუნ) მგელი.
 შაუე (ნათ. შაუენუნ; ერგ. შაუენენ, მიც. შაუენახ; მრ. შაუეუს) დათვი.
 მაშალ (ნათ. მაშალუნ; მრ. მაშალუნ) ვეფხი.
 მარალ (ნათ. მარალუნ; მრ. მარალუნ) ირემი.
 ჯუჭუჭურ (ნათ. ჯუჭუჭურუნ; მრ. ჯუჭუჭურუნ) შველი.
 ჯეირან (ნათ. ჯეირანუნ, ჯეირანი; მრ. ჯეირანუნ) ქურციკი, ჯეირანი.
 ბურღოლ მთაზე. — ბურუნ (მრ. ბურუნოხ) მთა.
 მუყაყა (ნათ. მუყაყინ, ერგ. მუყაყინენ, მიც. მუყაყინახ; მრ. მუყაყიუნ) რქა. — მუყაყიუნ-ტა-ბუ რქები აქვს.
 კლანგლო (მხ. კლანგო) ტყეებში.
 არანტოლ (ნათ. არანტოლუნ; მრ. არანტოლუნ) ტურა.
 გრლო-ნე (მრ. გრლო-ყუნ) ბევრია; ბევრადაა.

ტოშანუხალ (მხ. ტოშანალ) კერძო-დღეობი. — ტოშან (მრ. ტოშანუნ) კურდღელი.
 ტოშანუნ (მრ. ტოშანუნო) კურდღლისა.
 ოჯილ (ნათ. ოჯილუნ; მრ. ოჯილუნ) კული.
 ჭილ (ნათ. ჭილლა, ერგ. ჭილენ, მიც. ჭილუნ; მრ. ჭილრუნ) სპილო.
 ასლან (ნათ. ასლანუნ; მრ. ასლანუნ) ლომი.
 ყათმოლო ბეშ ყათმოლო ჩვენს არე-მარეში, ჩვენს მხარეს, ჩვენ სადაც ვართ. თე-ნე-ბაქსა (მრ. თე-ყუნ-ბაქსა) არ არის ხოლმე, არ არსებობს, არ მოიპოვება.
 ქარ-ყუნ-ხესა (მხ. ქარუნესა) ცხოვრობენ, ბინადრობენ.
 გამ 1. (უმრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. თბილი. 2. ზმნს თბილად.
 გალა (მრ. გამხო) ადგილას. — გამ გალა თბილ ადგილას, თბილ ქვეყნებში.

§ 15.

ო. გოგინ. ციციკ. ხოდ. თაგ. თუმ. ზოყ. ხაზალ. მენო ბეშ მწალ-ნე. მწალინ ბიპჩო ბოშ-მან-დე მავრუნ, სერ-მან-ბე ჩალ. მწალინა სა ყე თე-ნე-ბუ. ბუთუნ გირ-მანბე, ბოშანსე. ქაჩანდე ქურრუნ, ტაქანდე ქოქა, ნეშუმე, მწი ციციკუნ. ბოშ-ანდე ხოდრუნ. მე ხოდინ ლახო კიწი ხაზალ-ლე-ბუ, ტე ხოდინ ლახო გრლო-ნე.

ო (ნათ. ოე, ონე; ერგ. ოენ; მიც. ოახ; მრ. ორხონ) ბალახი.
 გოგინ 1. (ნათ. გოგინუნ; მრ. გოგინუნ) ბალახი; ჯეჯილი; მწვანელი. 2. (უმრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. მწვანე, ლურჯი.
 ციციკ (ნათ. ციციკუნ; მრ. ციციკუნ) ყუავილი.
 ხოდ (ნათ. ხოდნა, ხოდნა, ხოდინ; ერგ. ხოდენ; მიც. ხოდუნ, ხოდუნ; მრ. ხოდრუნ) ხე.
 თაგ (ნათ. თაგნა, ერგ. თაგენ, მიც. თაგუნ; მრ. თაგრუნ) ტოტი (მსხვილი).
 თუმ (ნათ. თუმნა, თუმე; ერგ. თუმენ; მიც. თუმუნ, თუმენ; მრ. თუმრუნ) ძირი, ფესვი.

ზოყ (ნათ. ზოყნა, ერგ. ზოყენ, მიც. ზოყუნ; მრ. ზოყრუნ) დუყი, ყლორტი.
 ხაზალ, ხაძალ (ნათ. ხაზალუნ; მრ. ხაზალუნ) ფოთოლი.
 მწალ-ნე ეზოა. — მწალ (მრ. მწალუნ) ეზო.
 მწალინ (მრ. მწალინო) ეზოსი.
 ბიპჩო ოთხპრიგ, ირგვლივ, გარშემო.
 ბოშ-მან-დე (მხ. ბოშ-ზე-დე) ჩადეთ (მიწაში), ჩამარხეთ, დამარხეთ.
 მავრუნ (მხ. მავ) სარები.
 სერ-მან-ბე (მხ. სერ-ზე-ბე) გაეკეთეთ, გაემართეთ.

ჩალ (ნათ. ჩალლაჲ, ერგ. ჩალენ, მიც. ჩალლუხ; მრ. ჩალრუხ) ლობე.
 მწაღლინა (მრ. მწაღლილო) ეზომი.
 უჲე (ნათ. უჲენეჲ, ერგ. უჲენენ, მიც. უჲენახ; მრ. უჲერხობ) ქვა.
 გირ-მან-ბე (მხ. გირ-ზუ-ბე) ავკრიფეთ, ავლაგეთ, მოვწესრიგეთ.
 ბო-მან-სე (მხ. ბოსე) გადავადგეთ, გადავყარეთ.
 ქაჩა-მან-ფე (მხ. ქაჩა-ზუ-ფე) ვთხარეთ, ამოვთხარეთ.
 ქურრუხ (მრ. ქურხობ, ქურმელოხ) ორმოს, თხრილს. — ქურ (მრ. ქურრუხ, ქურმუხ) ორმო, თხრილი; მღვიმე.

ტაკ-მან-ფე (მხ. ტაკ-ზუ-ფე) მიგრით დავრგით, ჩამოვამწკრივეთ (ნარგავი).
 ჭოჭოა (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. წითელი.
 ნეშაუმ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ყვითელი.
 მაწი (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. თეთრი.
 ციცოკუხ იხ. ციცოკ.
 ხოდრუხ იხ. ხოდ.
 ხოდინ იხ. ხოდ.
 კიწი (უბრ., მრ. იხმ.) ატრიბ. ცოტა, მცირე.
 ხაზალ-ღე-ბუ ფოთოლია.
 გრლზ-ნე ბევრია.

§ 16.

ფაქ. ქა ქალა ფაქ კოლხოზუნ-ნე. უკოლუნ-ნე. ეკა-ა-ბუ ეწ უკოლუნ ფაქი. მეგინახ: ეშ, არ, ფუშა, ბაჲ, დამპულ, თოხანანა (თოჯანანა), თუთ, ერეუ; უჲყ ... ჰამსა ეკა-ნან-ბესა? დან ჰამსა ბოჲმანყესა თამანშესა კუა.

ტე კიწკე ფაქ ში-ა. ტე კიწკე ყაქ ბუშ ბეშ უკოლუნ ხოდროლონ ქენეხა ჰარსა მეგინახ, ბამანეხა კანცარიკლო, ქოსუმლო, თამანშესა კუა.

ფაქ (ნათ. ფაქნაჲ, ერგ. ფაქენ, მიც. ფაქნუხ, მრ. ფაქრუხ) ბალი.
 კოლხოზუნ-ნე (მრ. კოლხოზუნ-ყუნ) კოლმეურნეობისა.
 კიწკე (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. პატარა.
 ში-ა ვისია?
 უკოლუნ-ნე (მრ. უკოლუნ-ყუნ) სკოლისა.
 ეკა-ა-ბუ რა არის? რა მოიპოვებ? რა მოიძებნება?
 ფაქი, ფაქიხ (მრ. ფაქროლო, ფაქროლოხ) ბალში.
 ხოდროლონ (მხ. ხოდენ) ხეგბმა.
 ქენეხა (მრ. ქეყუნახ) 1. გამოაქვს, გამოჰყოფს. 2. იხდის (სამოსელს).
 ჰარსა (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ყოველივე.¹
 მეგინახ (მრ. მეგვილოხ) ხილს. — მეგ-ეა (მრ. მეგვიუხ) ხილი.

ეშ (ნათ. ეშნაჲ, ერგ. ეშენ, მიც. ეშნუხ; მრ. ეშრუხ) ვაშლი.
 არ (ნათ. არრაჲ; მრ. არრუხ) მსხალი.
 ფუშა (ნათ. ფუშინ, ერგ. ფუშინენ, მიც. ფუშინახ; მრ. ფუშოუხ) კომში.
 ბაჲ (ნათ. ბამანაჲ; ერგ. ბამენ, მიც. ბამნუხ; მრ. ბამრუხ) ბალი.
 დამპულ (ნათ. დამპულენ; მრ. დამპულუხ) ქლიავი.
 თოხანანა, თოჯანანა (ნათ. თოხანანინ, ერგ. თოხანანინენ, მიც. თოხანანინახ; მრ. თოხანანინუხ) ლეღვი.
 თუთ (ნათ. თუთნაჲ, თუთთაჲ; ერგ. თუთენ, მიც. თუთნუხ, თუთთუხ; მრ. თუთრუხ) თუთა.
 ერეუ (ნათ. ერეყუნ, ერეყნაჲ; ერგ. ერეყენ; მიც. ერეყახ; მრ. ერეყუხ) თხილი.
 უჲყ (ნათ. უჲყნაჲ, ერგ. უჲყენ, მიც. უჲყნუხ; მრ. უჲყრუხ) კაკალი (ნიგოზი).

ეკა-ნან-ზეხა (მხ. ეკან-ბესა) რას აკეთებთ?

ბოა-მან-ყესა (მხ. ბოა-ზ-ყესა) ვკრეფთ. მეფინახ, მეფინა (მრ. მეფილოს) ხილს.
— მეჯვა (მრ. მეფილებ) ხილი.

ბა-მან-ეხა (მხ. ბა-ზ-ეხა) ვასხამთ, ცურით (რამეში).

კანცარილო (მხ. კანცარიკა) ქალათბუში.
— კანცარიკ (მრ. კანცარიკუხ) ქალათი.

ქოსუმლო (მხ. ქოსუმა) ვოდრებუში. — ქოსუმ (მრ. ქოსუმუხ) ვოდორი.

თა-მან-შესა (მხ. თაშშესა, თაზშესა) მიგვაქვს; მიგვაყავს.
კუა შინ, სახლში.

§ 17.

ღირიგ. გეზ. ჭერგვ. გორ. გორრა ფახლა. ბეშ შკოლუნ ღირიგა ეკაა ბუ-ვა-ყსა ბუნე: ჭინკორ, კაროვ, კაზნარ, ტუჰა, ჰვექვ, ჭვალმ, კარტოპლი, დაფუან, შიკლამ, ჭენ, რეჰან, ფახლა, კაქოლი, ფაშნა, პატუმჰან, შაუვეტ, ფუშნიკ, წილაამპურ. ისა ენეხ შოტლოს ჩუქსან ბურ-მან-ჭე. ჰაჰსა ბოსტანუნ შელ ვაძმანე. ჩუბყოლონ ილ-ყუნ-ბესა, მან თაფიქ-მან-ბესა ...

ღირიგ (ნათ. ღირიგუნ; მრ. ღირიგუხ) ბოსტანი.

გეზ (ნათ. გეზნაჲ, ერგ. გეზენ, მიც. გეზუნხ; მრ. გეზრუნხ) 1. კვალი (ბოსტანში, ნათესაში). 2. ბოსტანი (მცირე).

ჯერგვ (ნათ. ჭერგინ, ერგ. ჭერგინენ, მიც. ჭერგინახ; მრ. ჭერგიუხ) 1. კვალი (ბოსტანში...). — სინონ გეზ (მნიშვ. 1). 2. რიგი (ნარგავისა, ნათესისა...); მიჯრით დარგული (რამ). 3. გადატ. სტრიქონი.

გორ (ნათ. გორრაჲ, ერგ. გორენ, მიც. გორრუხ; მრ. გორრუხ) სარი (ბოსტანში და მისთ.). — შდრ. მაჯ სარი (ლობისა...). გორრა ფახლა სარის ლობით (ლობით ამოსული სარზე).

გორრა იხ. გორ.

ღირიგა (მრ. ღირიგლო) ბოსტანში (= ბოსტანს).

ეკა რაც გინდა, რაგინდარა.

ბუ-ვა-ყსა (მრ. ბუ-ვაჲ-ყსა, ბუ-ვა-ყსა-ნან) გსურს, გინდა; გყვარს.

ჭინკორ (ნათ. ჭინკორუნ; მრ. ჭინკორუხ) წიწმარი.

კაროვ (ნათ. კაროვუნ; მრ. კაროვუხ) ოხრახუში.

კაზნარ (ნათ. კაზნარუნ; მრ. კაზნარუხ) სტაფილო.

ტუჰა (ნათ. ტუჰანაჲ, ტუჰაჲეჲ; ერგ. ტუჰენ; მიც. ტუჰანუხ; მრ. ტუჰარუხ) ბოლოკი.

ჰვექვ (ნათ. ჰვექუნ; მრ. ჰვექუხ) ჭინძი.

ჭვალმ (ნათ. ჭვალმუნ; მრ. ჭვალმუხ) კომპოსტო.

კარტოპლი (ნათ. კარტოპლინ; ერგ. კარტოპლინენ. მიც. კარტოპლინახ; მრ. კარტოპლიუხ) კარტოფილი.

დაფუან (ნათ. დაფუანუნ; მრ. დაფუანუნუხ) მხალი (ბაღ-ბოსტანში იცის, გრძელფოთლოვანია, ყვავილს არ იკეთებს). შდრ. წილაამპურ (იხ. ქვემ.) შიკლამ (ნათ. შიკლამუნ; მრ. შიკლამუნ) ხახვი.

ქენ (ნათ. ქენნაჲ, ერგ. ქენენ. მიც. ქენუნ; მრ. ქენრუხ) ნიორი.

რეჰან (ნათ. რეჰანუნ; მრ. რეჰანუხ) რეჰანი.

ფახლა (ნათ. ფახლინ, ერგ. ფახლინენ. მიც. ფახლინახ; მრ. ფახლიუხ) ლობიო.

კაქოლი (ნათ. კაქოლინ, ერგ. კაქოლინენ, მიც. კაქოლინახ; მრ. კაქოლიუხ) კიტრი.

ფაშნა (ნათ. ფაშნინ, ერგ. ფაშნინენ, მიც. ფაშნინახ; მრ. ფაშნიუხ) გოგრა.

პატუმეჯან (ნათ. პატუმეჯანუნ; მრ. პატუმეჯანუხ) ბადრიჯანი.
 შიუვეტ (ნათ. შიუვეტუნ; მრ. შიუვეტუნ) კამა.
 ფუშნიკ (ნათ. ფუშნიკუნ; მრ. ფუშნიკუნ) პიტნა.
 წილაამპუზარ (ნათ. წილაამპურუნ; მრ. წილაამპურუხ) მხალი (ველური, მრგვალოფოთლოვანი, წითელ ყვავილს იკეთებს). შდრ. დაავუნ (იხ. ზემ.) ისა ახლა.
 ენეხ, ენე უკვე.

ჩუქსახ გლეჯას, წყვეტას, კრეფას. — ჩუქეს, ჩუქსუნ გლეჯა, წყვეტა. კრეფა.
 ბურ-მან-ვე (მხ. ბურ-ზუ-ვე) დავიწყეთ. ბოსტანუნ (მრ. ბოსტანლოჲ) ბოსტინსა. — ბოსტან (მრ. ბოსტანუხ) ბოსტანი.
 ვაღ-ნე დროა, სეზონია.
 ილ-ყუნ-ბესა (მხ. ილ-ლე-ბესა) მარგლავენ. — ილ (მრ. ილრუხ) სარეველა ბალახი.
 თაფიქ-მან-ბესა (მხ. თაფიქ-ზუ-ბესა) ებარავთ.

§ 18

არუმ. ცილ. მუტულ. ბიტუნ. სუმბჰულ. ბიტალა ცილ. ბიტალა არუმუნ ცილ. ფაშინი ცილ. მუ. ტანა. ყარლოდალი. ეზ. ეხ. ეზ-ბესუნ. ეხ-ბესუნ. ეჭ. ეჭ-ტაფსუნ. ეოლულ. დმა-ეოლულ. ფაჰ. იაენ. კულ. ოჩალ. დმაეოლლა ეზ-ყუნ-ბესა კულლუხ, ბიყუნტესა ყარლოდალინახ. ფაჰიხ ბიყუნტესა არუმან, მუახ, ტანინახ. ეოლლა ბიტუნახ ეზ-ყუნ-ბესა, ექუნტ ტაპ-ყუნ-ეხა. იაენა გამ გალა არცი უყუნქესა-უყაყუნდესა.

არუმ (ნათ. არუმუნ; მრ. არუმუხ) ხორბალი.
 ცილ (ნათ. ცილაჲ, ერგ. ცილენ, მიც. ცილლუხ; მრ. ცილრუხ) თესლი.
 მუტულ (ნათ. მუტულუნ; მრ. მუტულლუხ) მარცვალი.
 ბიტუნ (ნათ. ბიტუნუნ; მრ. ბიტუნუხ) ნათესი.
 სუმბჰულ (ნათ. სუმბჰულუნ; მრ. სუმბჰულლუხ) თათავი.
 ბიტალა (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. დასათესი, სათესი. ბიტალა ცლ სათესი, საჯიშე თესლი.
 არუმუნ იხ. არუმ.
 ფაშინი, ფაჩინი (მრ. ფაშნილოჲ, ფაჩნილოჲ) გოგრისა.
 მუ (ნათ. მუეჲ, ერგ. მუენ, მიც. მუახ, მუეხ; მრ. მურხოხ) ქერი.
 ტანა (ნათ. ტანინი, ერგ. ტანინენ, მიც. ტანინახ; მრ. ტანინუხ) ფეტვი.
 ყარლოდალი (ნათ. ყარლოდალინ, ერგ. ყარლოდალინენ, მიც. ყარლოდალინახ; მრ. ყარლოდალიუხ) სიმინდი.

ეზ (ნათ. ეზნაჲ, ერგ. ეზენ, მიც. ეზნუხ; მრ. ეზრუხ) ხნული.
 ეხ (ნათ. ეხნაჲ, ერგ. ეხენ, მიც. ეხნუხ; მრ. ეხრუხ) სამკალი.
 ეზ-ბესუნ (ნათ. ეზ-ბესუნუნ; მრ. არ იხმ.) = ხნულის კეთება, — ხენა.
 ეხ-ბესუნ (ნათ. ეხ-ბესუნუნ; მრ. არ იხმ.) = სამკალის კეთება, — მკა.
 ეჭ (ნათ. ექნაჲ, ერგ. ექენ, მიც. ექნუხ; მრ. ექრუხ) კალი.
 ეჭ-ტაფსუნ (ნათ. ეჭ-ტაფსუნუნ; მრ. არ იხმ.) კალოს ლეწვა.
 ეოლულ (ნათ. ეოლლუნ; მრ. ეოლულლუხ) ზაფხული.
 დმა-ეოლულ (ნათ. დმა-ეოლლუნ; მრ. დმა-ეოლულლუხ) გაზაფხული (= მწვანე, ნედლი ზაფხული).
 ფაჰ (ნათ. ფაჰუნ; მრ. ფაჰრუხ) შემოღვომა.
 იაენ (ნათ. იაენუნ; მრ. იაენუხ) ზამთარი.
 კულ (ნათ. კულლაჲ, ერგ. კულენ, მიც. კულლუხ; მრ. კულრუხ) მიწა; ნიადავი.

ოჩალ (ნათ. ოჩალუნ; მრ. ოჩალუხ) დე-
 დამიწა; ნიადაგი.
 დნაფოდლა ვაზაფხულზე.
 ეზ-ყუნ-ბესა (მხ. ეზ-ნე-ბსა) ხნავენ.
 კულლუხ იხ. კულ.
 ბიყუნტესა (მხ. ბინესტა) თესავენ.
 ყარლოდალინახ, ყარლოდალინა (მრ.
 ყარლოდალილოხ, ყარლოდალილო) სი-
 მინდს.
 ფაჯიხ, ფაჯი შემოდგომაზე.
 არუმახ, არუმა (მხ. არუმლოხ, არუმლო)
 ხორბალს.
 მუახ, მუა (მრ. მურხოხ, მურხო)
 ქერს.
 ტაინინახ, ტაინინა (იშვ. მრ. ტაინილოხ,
 ტაინილო) ფეტქს.
 უოღლა ზაფხულში.
 ბიტუნახ, ბიტუნა (მრ. ბიტუნლოხ, ბი-

ტუნლო) ნათესს. — ბიტუნ (მრ. ბი-
 ტუნუხ) ნათესი.
 ეხ-ყუნ-ბესა (მხ. ეხ-ნე-ბსა) მკიან.
 ეპნუხ, ეპნუ (მრ. ეპროლოხ, ეპროლო)
 კალოს.
 ტაპ-ყუნ-ბესა (მხ. ტაპ-ნე-ბსა) სცემს, ლე-
 წავს. — ექნუხ ტაპყუნბესა კა-
 ლოს ლეწავენ.
 იოფენა ზამთარში.
 გამ 1. (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. თბი-
 ლი. 2. შმნს თბილად.
 გალა ადგილას. — გამ გალა თბილ
 ადგილას.
 არცი 1. (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ.
 მჭდარი. მჭდომარე. 2. აბსოლ. ჭღბა-
 რა, დაჯდა-რა, დაჯდება-რა.
 უყუნქესა-უფეუანდესა (მხ. უნექსა-უფ-
 ნელსა) ჭამენ-სეამენ, — შეექცევიან (საჭ-
 მელ-სასმელს).

§ 19

აზხ. ქალა აზხ. კიწკე აზხ. აზხუნ ბულ. აზხუნ ბეხ. აზხუნ ოშ. აზხუნ ოშეხ
 (ოშიხ). ბეხ აზხიხო იზა ბუნე კვლავ. კვლავი ბუილა-ნან-ბო, ავაკონან პარსა ხო-
 დახ. მაიჯ. მაიჯნა ხოდ. წაბულ. წაბულა ხოდ. ლუჯ. ნაზუქ. ოსტაეარ. ჟუ. მაიჯნა
 ხოდ ლუჯ-ნე, ქალა-ნე, ნაზუქ თე-ნე. მან კაწ-მან-ფე ვიწ ხოდ, სერ-მან-ბე უშ. მე-
 ნოდ დნა უშ-ნე, ქანო ყარი უშ-ნე. ბოკესბესუნ. უშნუხ ბოკესბესუნ. ბოკესბალ-მან
 ქრმჭრ, ერალ-მან კუა. იოფენა ბაჩუკდალ-მან არღოხ.

აჯ (ნათ. აჯუნ; მრ. აჯრუხ) სოფე-
 ლი.

აჯუნ (მრ. აჯროლოჯ) სოფლისა. აჯ-
 უნ ბულ სოფლის თავი, სოფლის
 ზემო მხარე, ზემო უბანი. აჯუნ
 ბეხ სოფლის თავში, ზემო უბანში.
 აჯუნ ოშ სოფლის ბოლო, ქვემო
 მხარე, ქვემო უბანი. აჯუნ ოშეხ
 (ოშიხ) სოფლის ბოლოს, ქვემო უბან-
 ში.

ბულ იხ. აჯუნ.

ბეხ იხ. აჯუნ.

ოშ იხ. აჯუნ.

ოშეხ, ოშიხ იხ. აჯუნ.

აჯიხო (მრ. აჯროლოხო) სოფლისაგან,
 სოფლიდან, სოფლით.

იზა ახლოს, სიხლოვეს.

კვლავ (ნათ. კვლავუნ; მრ. კვლავუხ)
 ტყე.

კვლავი (მრ. კვლავლო) ტყეში.

ბუილა-ნან-ბო (მხ. ბუილა-ნ-ბო) იხო-
 ვით.

ა-ვა-კო-ნან (მხ. ა-ვა-კო) ნახეთ.

ჰარსა (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ყო-
 ველგვარი, ყოველნაირი.

ხოდახ, ხოდა (მრ. ხოდროლოხ, ხოდ-
 როლო) ხეს.

მაიჯ (ნათ. მაიჯნა, ერგ. მაიჯნ, მიც.

მაიჯნუხ; მრ. მაიჯრუხ) რკო; მუხა. —

მაიჯნა ხოდ (მრ. მაიჯნა ხოდრუხ)

მუხის ხე.

მაიჯნა იხ. მაიჯ.

წაბულ (ნათ. წაბულენ, წაბულაჲ; მრ. წაბულუბ) წაბლი. — წაბულუნ (წაბულა) ხოდ წაბლის ხე.

წაბულლა იხ. წაბულ.

ღუჲ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. სქელი. ნაზუქ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. წერილი.

ოხტავარ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. მაგარი, მტიციუ.

ჟუ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. რბილი. ღუჲ-ნე სქელია.

ქალა-ნე დიღია.

თე-ნე (მრ. თე-ყუნ) არ არის, არაა.

კაწ-ჲან-ფე (მხ. კაწ-ზუ-ფე) 1. დავქერით, მოვქერით (მრავალი). — კაწჲან-ფე ვიწ ხოდ დავქერით, მოვქერით ათი ხე, დავჩეხეთ ათი ხე. 2. დავწყვიტეთ. გავწყვიტეთ. — ტურინა კაწჲან-ფე ძაფი გავწყვიტეთ.

სერ-ჲან-ზე (მხ. სერ-ზუ-ზე) გავაკეთეთ.

უში (ნათ. უშიანაჲ, ერგ. უშიენ, მიც. უშიანუხ; მრ. უშიარუხ) შეშა.

ღაჲ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ნელ-ლი.

უში-ნე შეშა.

ყარი (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ხმელი. ზოკესზეხუნ (ნათ. ზოკესზეხუნ-უნ; მრ. არ იხმ.) წვა.

უშინუხ (ნათ. უშიროლხ) შეშას.

ზოკესზალ-ჲან (მხ. ზოკესზალ-ზუ) დავწვათ; გამოვწვათ.

ქამჭურ (ნათ. ქამჭურენ; მრ. ქამჭურენ) ნახშირი.

ერალ-ჲან (მხ. ერალ-ზუ) მოვიტანთ; მოვიყვანთ.

კუა შინ.

ზარუკდალ-ჲან (მხ. ბარუკდალ-ზუ) დავანთებთ.

არღხ ცეცხლს.—არუხ ცეცხლი.

§ 20.

ჰაბ. ჰაბალ. ჰაბალულ. ტულ. კოჲ. ფაჲზ-ნე. მეფინახ ბოჲყი ჩიხარ-ჲან-კესა. ბურ-ჲან-ჰე ტულლუხ ბოჲყსუნახ. ლომა. ლომიღოხ ბოჲანტესა მენენ. ტულლუჲ ყაჰ-ჲანეხა; ბაჲანეხა წინახ კოჲროლო ბოშ. ბაჩ. კოჲახ ბუტჲანკესა ბაჩენ. ჰაჲსა ფაჲ-ზუნ შელ ვაღა-ნე. ჲან ბუთუნ ჰაბალულა-ჲან. მუჲჲ. მუჲჲ-ჲან. ახშუმ. ახშუმჲანეხა. აშ-აშ-ჲან-ბესა. ხურუ აჲლოლონ ჲენკ ეყუნჩესა ჩახ ხე. ჲან უჲანღესა ხენახ. ელეღ. ტოღ. შამ-ყუნ-ენა ელეღახ, ჰეყუნყესა იჩ ტოღლუხ. ბოყუნჩესა ჰალა ლევეტუნ ბოშ ხორაგახ. აშლახ უსინ ჩიხარკალჲან, არცალჲან, შიჲმ უქალჲან.

ჰაბ (ნათ. ჰაბანაჲ, ერგ. ჰაბენ, მიც. ჰაბ-ნუხ; მრ. ჰაბარუხ) ვაზი.

ჰაბალ (ნათ. ჰაბალუნ; მრ. ჰაბალუხ) ვაზის (ან თუთის) ფოთოლი; ვაზის (ან თუთის) ნერგი.

ჰაბალულ, ჰაბალუხ (ნათ. ჰაბალულუნ; მრ. ჰაბალულუხ) ვენახი.

ტულ (ნათ. ტულლაჲ, ერგ. ტულენ, მიც. ტულლუხ; მრ. ტულრუხ) ყურძენი.

კოჲ (ნათ. კოჲეჲ, კოჲანაჲ; ერგ. კოჲენ, კოჲენენ; მიც. კოჲნუხ, კოჲახ; მრ. კოჲ-რუხ, კოჲანოხ) ჰვეერი.

ფაჲზ-ნე შემოდგომა.

ბოჲყი 1. (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ნაკრეფი, — მოკრეფილი, დაკრეფილი. 2. აბსოღ. კრიფა-რა, — მოკრიფა-რა, დაკრიფა-რა (მოკრიფეს-რა, დაკრიფეს-რა).

ჩიხარ-ჲან-კესა (მხ. ჩიხარ-ზუ-კესა) ვამთავრებთ, ვათავებთ, ვაბოლოებთ.

ბურ-ჲან-ჰე (მხ. ბურ-ზუ-ჰე) დავიწყეთ, შევეღუქეთ.

ტულღუხ, ტულღუ (მრ. ტულრუღოხ, ტულრუღოღ) ყურძენს.

ბოჲყსუნახ. ბოჲყსუნა კრეფას. — ბოყეს, ბოყესუნ კრეფა.

ლომა (ნათ. ლომინ, ერგ. ლომინენ, მიც. ლომინახ; მრ. ლომიუხ) მტევანი.
ლომილოხ, ლომილო (მხ. ლომინახ, ლო-ლომინა) მტევნებს.
ზოჯანტესა (მხ. ბოზტესა) ვკრით, ეაკ-რით.
მენენ (მრ. მერხონ, მერლონ) დანით. — მე (მრ. მერხონ) დანა.
ეაკ-ჯან-გხა (მხ. ეაკ-ზუ-ხა) ეწურავთ.
ჯაჯანგხა (მხ. ბაზეხა) ვასხამთ, ვკრით (რამეში).
ჭინახ, ჭინა (მრ. ჭირხონ, ჭირხო) ღვი-ნოს. — ჭი (მრ. ჭირხონ) ღვინო.
კოჯროლოჯ, კოჯროლო (მხ. კოჯეჯ, კო-ჯანა) ქვევრების. — კოჯროლო მოშ = ქვევრების შიგნით, შიგ, — ქვევრებ-ში.
ზოშ შმნს. თანდ. შიგნით, შიგ, -ში.
ბაჩ (ნათ. ბაჩნაა, ერგ. ბაჩენ, მიც. ბაჩ-ნუხ; მრ. ბაჩრუხ) ბრტყელი ქვა ქვევრ-სარქველად.
კოჯახ, კოჯა (მრ. კოჯროლოხ, კოჯრო-ლო) ქვევრს.
ბუტ-ჯან-კესა (მხ. ბუტ-ზუ-კესა) ეხუ-რავთ, ვახურავთ, ვაფარებთ.
ბაჩენ (მრ. ბაჩროლონ) ქვევრსარქველით; ქვევრსარქველმა.
ფაჯაზუნ (იშვითად მრ. ფაჯაზროლოჯ) შემოდგომის. — ფაჯაზუნ შელ ვა-დ ან-ე შემოდგომის კარგი დროა, — ნამდვილი შემოდგომაა.
კაპლულა-ჯან (მხ. კაპლულა-ზუ, კაპლუ-ლა-ზ) ეენახში ვართ.
მუჯ 1. (უმრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. მხიარული, ლალი, გახარებული. 2. შმნს მხიარულად, ლალად. — მუჯ-ჯან (მხ. მუჯ-ზუ) მხიარულნი ვართ, გახა-რებულნი ვართ; მხიარულად, ლალად ვართ, — გვიხარია, ვლალობთ.
მუჯ-ჯან- იხ. მუჯ.
ახშუმ (ნათ. ახშუმენ; მრ. არ იხმ.) სი-ცილი, ღიმილი. ახშუმ-ჯან-გხა (მხ. ახშუმ-ზუ-გხა) ვიციანით, ვიღიმებით.
ახშუმ-ჯან-გხა იხ. ახშუმ.

აშ (ნათ. აშნაა, აშლაა; ერგ. აშენ, აშ-ლენ; მიც. აშნუხ, აშლახ; მრ. აშრუხ) საქმე. — აშ-ჯან-გესა (მხ. *აშ-ზუ-ბა = საქმეს ვაკეთებთ, — ვემუშაობთ.
აშ-ჯან-გესა იხ. აშ.
ხურუ (უმრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. 1. წერილი, მცირე. 2. დამტვრეული, დამ-სხერეული.
აჯლოლონ (მხ. აჯლონ) ბავშვებმა.
აენჯ, აენჯანა (მხ. ზენჯ, ზენჯანა) ჩვენ-თვის, საჩვენოდ.
ე-ყუნ-ჩესა (მხ. ენე-ჩესა, ენე-შქა) მო-აკეთ: მოჰყავთ.
ჩახ 1. (ნათ. ჩახნაა, ერგ. ჩახენ, მიც. ჩახნუხ; მრ. ჩახრუხ) უჩნული; გადატ-ნაყინი. 2. (უმრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ცივი. 3. შმნს ცივად.
ხე (ნათ. ხენეჯ, ერგ. ხენენ, მიც. ხენახ; მრ. ხერხონ) წყალი; გადატ. მდინარე, ხევი.
უა-ჯან-ღესა (მხ. უა-ზ-ღესა) ესეამთ. ხენახ, ხენა (მრ. ხერხონ) წყალს.
ტოლ (ნათ. ტოლლაა, ერგ. ტოლენ. მიც. ტოლლუხ, ტოლახ; მრ. ტოლ-რუხ) ტყავი, კანი.
შამ-ყუნ-გხა (მხ. შამ-ნე-ხა) კლავენ.
ელელახ, ელელა (მრ. ელელოხ, ელელ-ლო) ცხვარს.
ქე-ყუნ-ყესა (მხ. ქე-ნე-ყესა) ატყავენ, — ამრობენ, აცლიან (ტყავს, კანს, ქერქს...).
იჩ 1. (ნათ. იჩი, ერგ. იჩენ, მიც. იჩუხ; მრ. იჩლონ) თვით, თვითონ. 2. იგივეა, რაც იჩი (თავისი). იჩ ტოლლუხ თავის ტყავს.
ტოლლუხ, ტოლლუ (მრ. ტოლროლოხ, ტოლროლო) ტყავს; კანს.
ზო-ყუნ-ხესა (მხ. ზო-ნე-ხესა) ხარშავენ.
ლევეტუნ (მრ. ლევეტლოჯ, ლევეტლო) ქვაბის. ლევეტუნ მოშ ქვაბის შიგ-ნით, ქვაში. — ლევეტ (მრ. ლევე-ტუხ) ქვაბი.
ხორაჯახ, ხორაჯა (მრ. ხორაჯოხ, ხო-რაჯლო) საქმელს, საკვებს.

აშლახ, აშლა (მრ. აშროლოხ, აშროლო) საქმეს.
ჩიხარკალ-ჲან (მხ. ჩიხარკალ-ზე) გავე-
თავეთ, დავამთავრებთ.
არცალ-ჲან (მხ. არცალ-ზე) დავსდებ-
ბით.

შაუმ (ნათ. შაუმეა, შაუმნა: ერგ. შაუ-
მენ, მიც. შაუმნუხ, შაუმახ; მრ. შაუმ-
რუხ) პური (გამომცხვარი).

უქალ-ჲან (მხ. უქალ-ზე) შევეკამთ. შიუ
უქალჲან პურს შევეკამთ, — ვისაუზ-
მებთ, ვისადილებთ, ვივანშმებთ.

§ 21

დმაჟოღულ ბაანეცე. ბეიღენ ხაშნესტა. ბაჰანიუხ ფურფი არეჟუნ. სეჟანლო
ქუნჯროლო ბიჟუნე მეც. ბაჰანილო აბაჟო(ხ), თე ჲან ნუთ ფასბალჲან მეცროლოხ.

ჩოვალუხ ჟუჟუნეხა ჩალლა ლახო. გეგარუხ ფურჟუნეხა კოჯროლო ბელ-
გრგილ აკჟუნეცე ლაჲანიუხ, ჩალლანუხ. შოტლონ, აბაზახ, ბიჟალყუნ წირიკლოხ.

დმაჟოღულ ბაანეცე გაზაფხული დაღ-
გა, — გაზაფხულდა (სიტყვა-სიტყვით:
გაზაფხული შეშოვიდა).

ბეიღენ (მრ. ბეიღროლონ) 1. შზემ 2.

შხით. — ბეღ (მრ. ბეღარუხ) შზე.

ხაშ-ნე-სტა (მრ. ხაშ-ყუნ-დესა) ანათებს.
ბაჰანიუხ (მხ. ბაჰანა) მერცხლები.

ფურფი 1. აბსოლ. მოფრინდენ-რა, მო-
ფრინდა-რა. 2. მიმღ. მოფრინილი; გა-
ფრინილი.

არე-ყუნ (მხ. არე-ზე, არე-ზე) მოვიღ-
ნენ.

სეჟანლო, სეჟანლოჲ (მხ. სეჟანუნ)
აიგნების, დერეფნების. — სეჟან (მრ.
სეჟანუხ) აიგანი, დერეფანი.

ქუნჯროლო (მხ. ქუნჯი, ქუნჯიხ) კუთ-
ხებში.

ბი-ყუნ-ყე (მხ. ბი-ნე-ყე) გამართეს,
აგეს, ააშენეს.

ბაჰანილო, ბაჰანილოხ (მხ. ბაჰანინა,
ბაჰანინახ) მერცხლებს.

აბა-ყო, აბა-ყოხ (მხ, აბა-ტუ, აბა-ტუხ)
იციან. — აბა მცოდნე.

თე კავშ. რომ.

ნუთ ნაწილაკ. არ, ვერ.

ფასბალ-ჲან (მხ. ფასბალ-ზე) დავფუ-
შავთ, ჩავშლით; დავანგრევთ; დავშ-
ლით.

მეცროლოხ, მეცროლო (მხ. მეცნუხ, მეც-
ნუ) ბუღეებს.

ჩოვალუხ, ჩობალუხ (მხ. ჩოვალ, ჩო-
ბალ) ბელურა.

ჯუჰ-ყუნ-ეხა (მხ. ჟუჰ-ნე-ხა) ხტიან,
ხტუნაობენ.

ჩალდა, ჩალდაჲ (მრ. ჩალროლო, ჩალ-
როლოჲ) ლობის. — ჩალდა ლახო
ლობეზე.

გეგარუხ (მხ. გეგარ) მტრედები.

ფურ-ყუნ-ეხა (მხ. ფურენა) დაფრინა-
ვენ, ფრინავენ.

კოჯროლო, კოჯროლოჲ (მხ. კოჯინ) სახ-
ლების. — კოჯროლო ბელ სახლე-
ბის თავზე.

გრგილ (მხ. გრგროლო) ცაზე. — გრგ
(მრ. გრგრუხ) ცა.

აკ-ყუნ-ეცე (მხ. აკ-ნე-ეე) გამოჩნდენ.

ლაჲანიუხ (მხ. ლაჲანა) ყუვეები.

ჩალლანუხ (მხ. ჩალლან) ყორნები.

შოტლონ (მხ. შეტინ) მათ (ერგატ.).

აბა-ზახ, აბა-ზა (მრ. აბა-მახ, აბა-მა)
ვიცი.

ბიჟალ-ყუნ (მხ. ბიჟალ-ლე) 1. დაიკე-
რენ, დაიპრობენ, დაიკავებენ, ჩავე-
ლებენ. 2. გამართავენ, ააგებენ, ააშე-
ნებენ.

წირიკლოხ, წირიკლო (მხ. წირიკახ, წი-
რიკა) წიწილებს.

§ 22.

იღარის. ყალკა. ყურახლულ. იღარის-ნე. იღარის თე-ნე. ყოღლა იღაროლო
უნდ ვაღინალ ბანეჟსა გროლო ტატ. ტატრუხ ფურყუნეხა ტოშ-ბოშ, ჯაშ-ყუნ-
ეხა ჯახ. ჯან კაწჷმანეხა ტატროლოხ.

ტატ, ნეწ, ინ, დივარუნ-ნეწ ბანეჟსა კემენ გამხო. ქატლოხ გარაგ კაწკა-ჯან.

იღარის (ნათ. იღარილოჲ, ერგ. იღარი-
ლონ, მიც. იღარილოხ; მრ. არ
იხმ.) სიცხე. იღარის-ნე სიცხეა,
ცხელა. იღარის თე-ნე არ ცხელა,
სიცხე არ არის.

ყალკა (ნათ. ყალკან, ერგ. ყალკინენ,
მიც. ყალკინახ; მრ. არ იხმ.) მღულა-
რე.

ყურადლულ (ნათ. ყურადლულუნ, ერგ.
ყურადლულენ, ყურადლულახ; მრ. არ
იხმ.) გვალვა.

იღარის-ნე იხ. იღარის.

თე-ნე (მრ. თე-ყუნ) არ არის, არაა.

იღარილო, იღარილოჲ იხ. იღარის.

თუნდ ცხარე, სუსხიანი. იღარილო
თუნდ ვაღინალ პაპანაქება სიც-
ხეში, გაგანია (ცხარე) სიცხის დროს.

ვაღინალ (მრ. ვაღიმლოლ) დროზე.

ტატ (ნათ. ტატნაჲ, ტატტაჲ, ერგ. ტა-
ტენ, მიც. ტატნუხ, ტატტუხ; მრ. ტა-
ტრუხ) ბუზი.

ტატრუხ იხ. ტატ.

ფურ-ყუნ-ეხა (მხ. ფურრეხა) ფრინავენ.

ტოშ-ბოშ გარეთ-შიგნით, — შინ 'და' გა-
რეთ.

ჯაშ-ყუნ-ეხა (მხ. ჯაშ-ნე-ხა) კუნენ. იკ-
ბინებთან. ჯაშ-ყუნ-ეხა ჯახ ვეკუნენ
ჩვენ.

ჯახ, ჯა (მხ. ზახ, ზა) მიცემ, ჩვენ.

კაწ-ჯან-ეხა (მხ. კაწ-ზუნ-ხა) ვეყვეტო,
ვხოცავთ.

ტატროლოხ, ტატროლო (მხ. ტატტუხ,
ტატტუ) ბუზებს.

ნეწ (ნათ. ნეწნაჲ, ერგ. ნეწენ. მიც. ნეწ-
ნუხ; მრ. ნეწრუხ) მკბენარი.

ინ (ნათ. ინნაჲ, ინეჲ; ერგ. ინენ, მიც.
ინნუხ; მრ. ინრუხ) რწყილი.

დივარუნ-ნეწ (ნათ. დივარუნ-ნეწნაჲ,
ერგ. დივარუნ-ნეწენ, მიც. დივარუნ-
ნეწნუხ; მრ. დივარუნ-ნეწრუხ) ბალ-
ლინჯო (=კედლის ტილი).

კემენ (უბრ.; მრ. არ იხმ.) ქუქყიანი. —
კემ (მრ. კემრუხ) ქუქყი.

გამხო (მხ. გალა, განუ) ადგილებში.

ქატლოხ, ქატლო (მხ. ქატუხ, ქატუ) მი-
ცემ. მაგათ.

გარაგ უნდა, საკიროა.

კაწკა-ჯან (მხ. კაწკა-ზუნ, კაწკა-ზ)
ვეყვეტოთ, ვხოცოთ.

§ 23.

ბეშ აჯიხი იშა ენესა უჯ. უჯე ბოშ ჩალიუხ-ნე-ბუ. მათე ხე ბუღაღალე-ნე.
ტაჲ სა ყაქ ბიხიხი-ნე-ბუ. ხენე ბოშ ააღლუხ იზაკუხ-კენა უილყუნეხა. უჯა ააღლო-
ლონ ოწკალყუნეხა. უჯახო იშა გროლ-ლე-ბუ. გროლა ხე გამ-ნე, იჩ ბოშ ბაღაღალა-
ყუხ-ნე-ბუ. ტე ლი გროლა ტოაღოლო ჯან სა ცამფი დიხიკ-ჯან-ბუღაღაბე. დიხიკ.
თოშო. ყოღაღა.

ე-ნე-ხა (მრ. ე-ყუნ-სა) მოდის.

უჯ, ოჯ (ნათ. უჯეჲ, უჯნაჲ; ერგ. უჯენ;
მიც. უჯეხ, უჯნუხ; მრ. უჯრუხ) მდი-
ნარე, ხევი. უჯე ბოშ; უჯა მდინა-
რის შიგნით, მდინარეში.

უჯეჲ, უჯე (მრ. უჯროლოჲ, უჯროლო)
მდინარისა.

ბოშ 1. ზმნს შიგ, შიგნით. 2. თანდ.
-ში.

ჩალიუხ-ნე-ბუ თეუზებია. — ჩ ა ლ ი (მრ. ჩალიუხ) თეუზი.
 მათე სადაც, სადაც კი, სადაც რომ...
 ბუაღალუ-ნე ღრმაა, ღრმადაა.—ბ უ ე-
 ლ ა ი ლ უ ღ რ მ ა.
 უაჟ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ვიწრო.
 ბიხიხა-ნე-ბუ ხილია, ხიდი არის.—ბ ი ხ-
 ბ ი ა (მრ. ბიხიხუხ) ხიდი.
 იზაკუხ-კენა კიანკველებიეთ.—ი ზ ა კ
 (მრ. იზაკუხ) კიანკველა.
 ეილ-ყუნ-ეხა (მხ. ეილ-ლე-ხა) ირე-
 ვიან.
 უჟა იხ. უჟ.
 იწყალ-ყუნ-ეხა (მხ. იწყალ-ზუ-ეხა) ბა-
 ნაობენ.
 უჯახო (მრ. უჯროლობო) მდინარისაგან,
 მდინარითგან, მდინარიდან.—უ ჟ ა ხ ო
 ი შ ა მდინარესთან ახლოს, მდინარის
 სიახლოვეს.

გრლ-ლე-ბუ გუბეა.—გ რ ლ (მრ. გრლ-
 რუხ) გუბე; ტბა.
 გრლლაჲ, გრლლა (მრ. გრლოლოჲ,
 გრლოლო) გუბისა; ტბისა.
 ტოილოლ 1. ზმნს გვერდით, იქვე, ახ-
 ლოს. 2. თანდ.—თ ა ნ.—გ რ ლ ლ ა ტ ო ა-
 ლ ო ლ გ უ ბ ე ს თ ა ნ.
 ცამფი (უბრ., მრ. არ იხმ.) 1. დაწერი-
 ლი. 2. აქრელებული, კრელი. ც ა მ-
 ფ ი ღ ი შ ი კ კ რ ე ლ ი გ ვ ე ლ ი.
 დიზიკ-მან-ბუელაჲზე (მხ. დიზიკ-ზუ-
 ბუელაჲზე) გველი ვიპოვეთ.
 დიზიკ (ნათ. დიზიკენ; მრ. დიზიკუხ)
 გველი.
 თოშო (ნათ. თოშონენ, ერგ. თოშონენ,
 მიც. თოშონახ; მრ. თოშოუხ) ძლოვეი.
 ყოიდაჲ (ნათ. ყოიდინ, ერგ. ყოიდინენ,
 მიც. ყოიდინახ; მრ. ყოიდიუხ) კუ.

§ 24.

უსენ. ხაშ. შამატ. ღი. სა უსენ. სა ხაშ. სა შამატ. სა ღი. სა უსენ პაწე ხაშ-
 ნე. პაწე ხაშენ ბესანე ბიპ ვაღნ: იეიენ, დეჟაოლულ, ეოლულ ყა ფაჲ. იეიენა ღი
 გრდჱ-ნე-ბაქსა, შაუ გენა ბოხო. უსენუნ სა ვაღნა ხიბ ხაშ-ნე-ბაქსა. სა ხაშის ბიპ
 შამატ-ტე-ბაქსა. შამატი—უჟლ ღი. ლე ე ღია. ლე ბეიენლ-ნე. პაჲსა ე ვაღნ-ა.
 პაჲსა დამაჲმ-ნე. ბჲსაუნ მან-თაჲსა. მე ბჲსა ზა ბუზაყსა თალაზ ტატინ კჱა. ნაჲნე
 მან-ბაქჱე? ნაჲნე ბაჱჱე ყეჲრი გალა. დამუნ ეკა-ვა-ბუყსა ბან? დამუნ უშენკ-ზუ-
 თაჲსა კჱლჱგი.

უსენ (ნათ. უსენუნ; მრ. უსენუხ) წელი,
 წელიწადი.
 ხაშ (ნათ. ხაშნაჲ, ერგ. ხაშენ, მიც. ხა-
 შნუხ; ხაშრუხ) თვე; მთვარე; სინათ-
 ლე. ხაშ-ნე თვეა; მთვარეა; სინათ-
 ლეა, ნათელია.
 შამატ (ნათ. შამატუნ; მრ. შამატრუხ)
 შაბათი; კვირა (= შვიდი დღე).
 ღი (ნათ. ღინეჲ, ღენეჲ, ღიჲეჲ; ერგ.
 ღინენ, ღენენ; მიც. ღინახ, ღენახ, ღიჲ-
 ახ; მრ. ღიმხოხ, ღირხოხ) დღე.
 პაწე (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. თორ-
 მეტი.
 ხაშ-ნე იხ. ხაშ.

ხაშენ (მრ. ხაშროლონ). თვე; მთვარე;
 სინათლემ.
 ბესა-ნე (მრ. ბესა-ყუნ) აკეთებს, შეად-
 გენს.
 ბიპ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ოთხი.
 გრდჱ-ნე-ბაქსა (მრ. გრდჱ-ყუნ-ბაქსა)
 მოკლე ხდება,—მოკლდება, პატარაე-
 დება, იკლებს.—გ რ დ ჱ ე მ ო კ ლ ე.
 შაუ (ნათ. შაუნეჲ, შაუნე; ერგ. შაუნენ,
 მიც. შაუნახ; მრ. შაურხოხ) დამე.
 გენა ნაწილ. კი.
 ბოხო (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. გრძე-
 ლი; მაღალი.
 უსენუნ (მრ. უსენლოჲ) წლისა, წელიწა-

დისა. უსენუნ სა ევდინა წლის ერთ დროს.—მთლიანად წელიწადში. ხიბ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. სამი. ხიბ საშენ-ბაქსა სამი თვე არის ხოლმე. სამ თვეს შეადგენს, შეიცავს. ხაშიხ, ხაში თვეში.

შამატ-ტე-ბაქსა: სა ხაშიხ ბიპ შამატ-ტე-ბაქსა ერთ თვეში ოთხი კვირა არის.

შამატი, შამატიხ კვირაში.

ვუალ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. შეილი.

ლე ზმნს დღეს.

ე (უბრ., მრ. არ იხმ.) რა.—ლე ე ღია დღეს რა დღეა? ე ევდვა რა დროა? ბეჟან-ნე კვირა-დღეა, კვირაა.—ბეჟან დღე კვირა-დღე, კვირა.

ღამღამ-ნე დილაა.—ღამღამ 1. (ნათ. ღამღამუნ; მრ. არ იხმ.) დილა. 2. ზმნს დილით, დილას.

ბჟასუნ სალამო.—ბჟას სალამო.

მა-ნ-თაჟსა (მრ. მა-ნან-თაჟსა) საღ მიდინარ?

ბჟას სალამო.—მე ბჟას ამ სალამოს.

ზა იხ. ჟახ, ჟა.

ბუ-ზა-ყსა (მრ. ბუ-მა-ყსა) მსურს, მინდა, მწადას; მიყვარს.

თალა-ზ, თალა-ზუ (მრ. თალა-ჟან) წავიდე.

ტატი (მრ. ტატილო) დიდდასი, ბებია.—ტატი კჷა ბებიის სახლში.—ბებიანთა.

ნაჟანე გუშინ.

მა-ნ-ბაქე (მრ. მა-ნან-ბაქე) საღ იყავი?

ბა-ზ-ქე (მრ. ბა-ჟან-ქე) ვიყავი.

ეჟარი (უბრ., მრ. არ იხმ.) სხვა, უცხო, შორეული.

ღამუნ ხვალ.

ეკა-ვა-ბუყსა (მრ. ეკა-ვაჟ-ბუყსა, ეკა-ვა-ბუყსა-ნან) რა გსურს, რა გინდა; რა ვიყვარს.

უშენკ-ზუ-თაჟსა (მრ. უშენკ-ჟან-თაჟსა) შეშისთვის მიედივარ.—

უშენკენა, უშენკ (მრ. უშროლონკ) შეშისთვის, შეშის მოსატანად.—უშ (მრ. უშრუხ) შეშა.

§ 25.

კოჯ. კოჯინ ასლაათ. კოჯინ გა. ბისი კოჯ. თაზნ (ინი) კოჯ.

ფას-ჟან-ბესა ბისი კჷხ. სერ-ჟან-ბესა თაზნ კოჯ. ბიყალ-ჟან ალაალე კოჯ. ოყალე. ბისი კოჯ ოყალე-ნე. მენო ე კოჯ-ა. მენო შკოლუნ კოჯ-ნე. მაწი. შკოლუნ კოჯინ ბარუ მაწი-ნე. ოთალ. ემა ოთალ-ა-ბუ შკოლა. კჷა. შკოლუნ კჷა ბუნე მულ ოთალ. ოთალანო ალა სერეცი-ნე უჟალ. კოჯინ ჰარჩო ბუნე პაჟ აკუშკა. ჩომოხ. მე კოჯინ ვიწ ჩომოხ-ტა-ბუ. ჟაჟ. პაჟ ჩომოხ ჰაჟსა ჟაჟ-ნე. მულო გენა ბუტ.

კოჯ (ნათ. კოჯინ ერგ. კოჯენ, მიც. კჷახ: მრ. კოჯრუხ) სახლი.—კოჯ-ნე ე სახლია. ნაგებობაა.

კოჯინ (მრ. კაჯროლო) სახლისა.

ასლაათ (ნათ. ასლაათუნ; მრ. ასლაათუხ) მასალა, მოწყობილობა.

გა (ნათ. განეჟ, გალაჟ; ერგ. განენ, გალენ; მიც. განუხ. გალახ; მრ. გამხოხ, გარხოხ) ადგილი.

ბისი 1. (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ძველი. 2. (ნათ. ბისინ, ერგ. ბისინენ, მიც. ბისინახ; მრ. ბისიუხ) ჩვარი. ძონძი.

თაზნ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ახალი.—სინონ. ინი.

ინი იხ. თაზნ.

ფას-ჟან-ბესა (მხ. ფას-ზუ-ბესა) ეშლით, ვანგრევთ, ვფუშავთ.

კჷახ (მრ. კოჯროლოხ) სახლს.

სერ-ჟან-ბესა (მხ. სერ-ზუ-ბესა) ვაკეთებთ, ვაშენებთ, ვაგებთ.

ბიყალ-ჟან (მხ. ბიყალ-ზუ) 1. ავაშენებთ, ავაგებთ, აღეშრათავთ. 2. დავიკერთ, დავიკავებთ, დავიპყრობთ.

აღალუ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. მა-
ლალი.—აღალუ-ნე მაღალია.
ოყალუ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. და-
ბალი.—ოყ ალუ-ნე დაბალია.
ოყალუ-ნე იხ. ოყალუ.
მენო ე კოჯ-ა ეს რა სახლია? ეს რო-
გორი სახლია? რას წარმოადგენს ეს
სახლი?
შკოლუნ (მრ. შკოლროლო) სკოლისა.
—შკოლ (მრ. შკოლრუხ) სკოლა.
კოჯ-ნე იხ. კოჯ.
ბარუ, ბარუნ (ნათ. ბარუნუნ; მრ. ბა-
რუნუნ) კედელი.
ოთალ, ოთახ (ნათ. ოთალუნ; მრ. ოთა-
ლუნ) ოთახი. ეშა ოთალ-ა-ბუ რამ-
დენი ოთახია?
ეშა (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. რამ-
დენი.
ოთალ-ა-ბუ იხ. ოთალ, ოთახ.
შკოლა (მრ. შკოლროლო) = სკოლას, —
სკოლაში.
კჷა სახლში; შინ.
ოთალახო (მრ. ოთალღოხო) სკოლისაგან,
სკოლითგან, სკოლიდან.—ოთალახო
ალა ოთახს ზემოთ.
აღა ზემოთ, მაღლა.

სერეცი-ნე (მრ. სერეცი-ყუნ) გაკეთებუ-
ლია, აგებულია, აშენებულია, მოწყო-
ბილია, გამართულია.
უჲლ (ნათ. უჲლნაჲ, ერგ. უჲლენ, მიც.
უჲლუნ; მრ. უჲლრუხ) სხვენი.
ჰარჩო ყოველმხრივ, ირგვლივ, გარ-
შემო.
აყუშკა (ნათ. აყუშკინ, ერგ. აყუშკინენ,
მიც. აყუშკინა, აყუშკინახ; მრ. აყუშ-
კიუნ) სარკმელი, ფანჯარა.—სინონ.
ფანჯარა, — ლუალო.
ჩომოხ (ნათ. ჩომოლოჲ, ჩომოლუნ; ერგ.
ჩომოლონ, მიც. ჩომოლოხ; მრ. ჩომ-
ხოხ) კარი, კარები.—ჩომოხ-ტა-ბუ
(მრ. ჩომოხ-ყო-ბუ) კარები აქვს.
ჩომოხ-ტა-ბუ იხ. ჩომოხ.
ჯაჲ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ღია.
გახსნილი.—ჯაჲ-ნე ღიაა.
ჯაჲ-ნე იხ. ჯაჲ.
მულო (ნათ. მულოტაჲ, ერგ. მულოტინ,
მიც. მულოტუნ; მრ. მულორ) გასუბსტ.
რვა.—მუღ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატ-
რიბ. რვა.
ბუტ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. და-
ხურული; დაფარებული; ფარული.

§ 26

იჲყ. იჲყენ. ჰასო. ჩანჩანან. ალალა. ალალა-ნე-ესა. თავარ. მუშ. მუშ-ნე. მუშენ
ჭუ-ნე-ხა. იჲყენ არი ბანეცე. გრგუნუხ, ბეჲლუნუხ ბუტრტეკე ჰასონენ. ენუხ ილარის-
თე-ნე, მი-ნე, ჩახ ღიმოხო-ნე. არენე იჲყ. უჯრუხ ბუტრტეკე ჩახენ. ლაჲანფე ბოჩო
ფართალ, გამ თურინ-ლეკერ. არუხ. ჰარსა კჷა არუხ-ნე-ბარუჲ (ბარუჲ-ნე-არუხ). ჲან
არცი-ჲან კჷა. ცამ-ჲან-ეხა, კალ-ჲან-ეხა. ბაბან ყან ქალაპან იხტლანთ-ყუნ-ბესა.
წინდაკ. ტატინენ წინდაკ-ნე-ააღდესა. ყომოკოჲ. ბეს ვიჩი ყომოკჷა-ნე. შონო ყო-
მონ-ნე-თაჲ, ხარი ეჩალ-ლე. დამუნენ ნანან ბოყო ჰუჲჲუ-კალ-ლე, შოჲუ ბაღალ-ლე.

იჲჲ (ნათ. იჲჲნაჲ, ერგ. იჲჲენ, მიც. იჲჲ-
ნუხ; მრ. იჲჲრუხ) თოვლი.
ჰახო (ნათ. ჰასონუნ, ერგ. ჰასონენ, მიც.
ჰასონახ; მრ. ჰასოუნ) ღრუბელი.
ჩანჩანან (ნათ. ჩანჩანინ, ერგ. ჩანჩანინენ,
მიც. ჩანჩანინახ; მრ. ჩანჩანინუხ) ნის-
ლი.
აღალა (ნათ. აღალინ, ერგ. აღალინენ,

მიც. აღალინახ; მრ. აღალიუნ) წვიმა.
აღალან-ე-ესა, აღალან-ესა წვი-
მა მოღის, წვიმს.
აღალა-ნე-ესა იხ. აღალა.
თავარ (ნათ. თავარუნ; იშვიათად მრ.
თავარუხ) სეტყვა.
მუშ (ნათ. მუშნაჲ, ერგ. მუშენ, მიც.
მუშუნ; იშვიათად მრ. მუშრუხ) ქარი.

მუშ-ნე ქარია. მუშენ ჭუნ-ე-ნ-ა ქარი უბერავს. ქრის.
 მუშ-ნე იხ. მუშ.
 მუშენ (იშვიათად მრ. მუშროლონ) ქარ-
 მა.
 არი 1. (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. მო-
 სული, წამოსული. 2. ამსოლ. მოვიდა-
 რა, წამოვიდა-რა.
 გრგუნუხ, გრგუნუ (იშვიათად მრ. გრგ-
 როლოხ, გრგროლო) ცას.
 ბეილნუხ, ზეილნუ (იშვიათად მრ. ბეილ-
 როლოხ) მზეს.
 ბუტ-ტე-კე, ბუტ-ნე-კე (მრ. ბუტ-ყუნ-
 კე) დაფარა, დახურა; დააფარა, და-
 ხურა.
 ჰასონენ (მრ. ჰასოლონ) ღრუბელმა.
 ილარიხ-თე-ნე სიციხე არ არის, არ ცხე-
 ლა.
 მი-ნე სიციხეა, ციხე.
 ლიმხოხ-ნე (მხ. ლი-ნე) დღეებია.
 არე-ნე (მრ. არე-ყუნ) მოვიდა.
 უჯრუხ (მხ. უჯ) მდინარეები, ხეები.
 ბუტ-ტე-ცე (მრ. ბუტ-ყუნ-ცე) დაფარულ
 იქნა, დაიფარა, დაიხურა.
 ჩახენ (მრ. ჩახროლონ) ყინულით.
 ლა-ჰან-ფე (მხ. ლა-ზ-ფე) ჩაიცივით.
 ბოჩო (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. სქე-
 ლი.
 არუხ (ნათ. არლოჲ, ერგ. არლონ, მიც.
 არლოხ; იშვიათად მრ. არხოხ.) ცეც-
 ხლი.
 არუხ-ნე-ბაჩუკ, ბაჩუკ-ნე-არუხ ცეც-
 ხლი ანთია.
 არცი-ჰან (მხ. არცი-ზუ, არცი-ზ) ესხედ-
 ვართ.
 ცამ-ჰან-ეხა (მხ. ცამ-ზუ-ეხა, ცამ-ზუ-ხა)
 ეწერთ.

კალ-ჰან-ეხა (მხ. კალ-ზუ-ეხა, კალ-ზუ-
 ხა) ვკითხულობთ; ვსწავლობთ.
 ზაზან (მრ. ბაბალონ) მამამ.
 ქალჰაჰან (მრ. ქალჰაპალონ) პაპამ.
 იხტლანთ-ყუნ-ბესა (მხ. იხტლანთ-თე-ჰსა)
 ბასობენ, საუბრობენ.
 ტატიენენ (მრ. ტატილონ) დიდედამ, ბე-
 ბიამ.
 წინდაკ (ნათ. წინდაკენ; მრ. წინდაკეხ)
 წინდა.—წინ დაკ-ე-ა-ი-ღ-ღ-ესა წინ-
 დას ქსოვს.
 წინდაკ-ნე-აილდეხა (მრ. წინდაკ-ყუნ-
 აილდესა) იხ. წინდაკ.
 ყომოკოჯ (ნათ. ყომოკოჯინ, ერგ. ყო-
 მოკოჯენ, მიც. ყომოკოჯან; მრ. ყო-
 მოკოჯრუხ) წისქვილი.—სინონ ყო-
 მოხ.
 ყომოკოჰა-ნე (მრ. ყომოკოჰა-ყუნ) წის-
 ქვილშია.
 ყომოხ (ნათ. ყომოლოჲ, ყომოხუნ;
 ერგ. ყომოლონ; მიც. ყომოლოხ) იხ.
 ყომოკოჯ.
 ყომოხ-ნე-თაცე (მრ. ყომოხ-ყუნ-თაცე)
 წისქვილში წაივია.
 ხარი (ნათ. ხარინ, ერგ. ხარინენ, მიც.
 ხარინახ; იშვიათად ხარიუხ) ფქვილი.
 ეჩალ-ღე (მრ. ეჩალ-ყუნ) მოიტანს; მოი-
 ყვანს.
 ნანან (მრ. ნანალონ) დედამ.
 ბოყო (ნათ. ბოყონუნ, ერგ. ბოყონენ,
 მიც. ბოყონახ; იშვიათად მრ. ბოყონუხ)
 ცომი.
 ჭუჭუკალ-ღე (მრ. ჭუჭუკალ-ყუნ) მო-
 ზელს.
 ბადალ-ღე (მრ. ბადალ-ყუნ) შეაგდებს.
 —შუ მ-მ-ა-ღ-ღ-ღ-ღ პურს გამოაც-
 ხობს.

§ 27.

არუხ. არლო-გა. კ უფან. იყ. არლო-განუ ლახ-ნე ლევეტ. ლევეტუნ ბოშ ყაალ-
 ყუნ-დესა ხენახ. იჩ ბოშ ლახალ-ყუნ ეყნუხ, ბაკალ-ყუნ ელლუხ. ბოხალ-ყუნ. ლე-
 ვეტუნ ტოლოლოლ ჩურფი-ნე ბუხ ნანა. ნანან ბენელსა, თე არუხ ნუ ჰაბაჰანე. მუშ.
 მუშენ ჰაბ-ნე-ბსა არლოხ.

არლო-ვა (ნათ. არლო-ვანემ. არლო-ვა-
ლა: ერგ. არლო-ვანენ, არლო-ვალენ;
მიც. არლო-ვანუხ. არლო-ვალახ; მრ.
არლო-ვაშხოს, არხო-ვარხოს) ცეცხლის
ადგილი.—ქერია, შუა-ცეცხლი.

კუჲან (ნათ. კუჲანამ; ერგ. კუჲანენ;
მიც. კუჲანახ, კუჲანუხ; იშვიათად მრ.
კუჲანრუხ) კვამლი, ბოლი.

იყ (ნათ. იყნამ, ერგ. იყენ. მიც. იყნუხ;
იშვიათად მრ. იყრუხ) ნაცარი.

ლახ-ნე (იშვიათად მრ. ლახ-ყუნ) დეეს,
ძეეს.

ლევებ (ნათ. ლევებუნ; მრ. ლევებუხ)
ქვაბი. ლევებუნ ბოშ ქვაბის შიგ-
ნით, ქვაბში. ლევებუნ ტოხ-
ლოხლ ქვაბის გვერდით, ქვაბთან.

ლევებუნ (მრ. ლევებლო) იხ. ლევებ.
ჯალ-ყუნ-ღესა (მხ. ყალ-ლე-ღესა,
ყალ-ლე-სტა) ადუღებენ.

ხენახ, ხენა (მრ. ხერხოხ, ხერხო) წყალს.

ლახალ-ყუნ (მხ. ლახალ-ლე) დადებენ,
დაადებენ, ჩადებენ, შედებენ.

ყენუხ, ყენუ (მრ. ყერულოხ, ყერულო)
ხორცი.—ყყ (მრ. ყერუხ) ხორცი.

ბაკალ-ყუნ (მხ. ბაკალ-ლე) ჩაყრიან; შე-
ყრიან; დაყრიან; ჩაასხამენ, დაასხამენ,
შეასხამენ.

ელლუხ (იშვიათად მრ. ელრულოხ) მა-
რილს.—ელ (იშვიათად მრ. ელრუხ)
მარილი.

ზოხალ-ყუნ (მხ. ბოხალ-ლე) მოხარშა-
ვენ.

ჩურფი-ნე (მხ. ჩურფი-ყუნ) დგას (=
მღვომარეა).

ნუ ნაწილ. არ.

ჭაბაქა-ნე (მრ. ჭაბაქა-ყუნ) 1. ჩაქრეს,
გაქრეს. 2. გადატ. დაიშალოს, მიი-
შალოს.

ჭაბ-ნე-ხა (მრ. ჭაბ-ყუნ-ხესა) 1. აქ-
რობს. 2. გადატ. მალავს.

არლოხ, არლო (იშვიათად მრ. არხოხ,
არხო) ცეცხლს.

§ 28

უჲა. უჲე-ტატ. უჲე-ტაპან. მუჲა. უჲა მუჲა-ნე. უჲე-ტატენ ადამარა თა-
ნე-სტა უჲა. უჲანუხ უჲე-ტატროლონ სერ-ყუნ-ხესა ტაპანუნ ბოშ. ჩეჩ. ჰარ ტაპა-
ნუნ ბოშ ბუ-ნე ჩეჩ. ტაპანუხ ლახ-ნე ფაქი. ფაქი სა გალა ბუ-ნე ყა ტაპან, სა გა-
ლალ—საყოფიწ-ბაყოა ტაპან. ჰარ ტაპანუნ ბოშ ბანეჲო საჰაზარ უჲე-ტატ. ტა-
პანუნ ოყა ლახ-ნე ლეკერ. ლეკერუნ ბოშ უჲა-ნე-ბუ. ციციკ. ტაპანლო ბეჲუ ყა ჲომ
ციციკუხ-ნე-ბუ. უჲე-ტატროლონ ციციკლო ხენახ წუშ-ყუნ-ეხა. ახლოლონ აჩი-ყუნ-
ეხა ფაქი. ტაპანლოხო ახლო, იშა თე-ყუნ-თამსა, ყოი-ყო-ბსა ტატროლონ ნუ ჲაშ-
კა-ყუნ.

უჲა (ნათ. უჲანამ, უჲეჲ; ერგ. უჲენ;
მიც. უჲანუხ; იშვიათად მრ. უჲარუხ)
თაფლი.

უჲე-ტატ (ნათ. უჲე-ტატრამ, უჲე-
ტატნამ; ერგ. უჲე-ტატენ; მიც. უჲე-
ტატუხ, უჲე-ტატნუხ; მრ. უჲე-ტა-
ტრუხ) = თაფლის ბუზი,—ფუტკარი.

უჲე-ტაპან (ნათ. უჲე-ტაპანუნ; მრ.
უჲე-ტაპანუხ) სკა. შდრ. ტაპან-
ვარცილი.

მუჲა (უზრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ.
ტკბილი.—მუჲა ა-ნ ე ტკბილია.

უჲე-ტატენ (მრ. უჲე-ტატრულონ, უჲე-
ტატროლონ, ფუტკარამა.

თა-ნე-სტა, თა-ნე-ღესა (მრ. თა-ყუნ-
ღესა) იძლევა, აძლევს.

მუჲა-ნე იხ. მუჲა.

უჲანუხ, უჲანუ (იშვიათად მრ. უჲარუ-
ლოხ, უჲარულო) თაფლს.

უჭიე-ტატროლონ იხ. უჭიე-ტატენ.
 ტაპანუნ (მრ. ტაპანლოჲ): ტაპანუნ
 ბოშ სკაში.—ტაპან (მრ. ტაპანუხ)
 ვარკლი (იხმარება სკის მნიშვნელო-
 ბითაც). შდრ. უჭიე-ტაპან (იხ.
 ზემ.).
 ჩიგ (ნათ. ჩიჩნაჲ, ერგ. ჩიჩენ, მიც. ჩიჩ-
 ნუხ; მრ. ჩიჩრუხ) ფიჭა.
 ტაპანუხ იხ. ტაპან.
 უა (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ოცი.
 გალალ, გალაალ (მრ. გამხოალ): სა
 გალალ (გალაალ) ერთგანაც, ერთ
 ადგილსაც.
 ხაყოფიწ-შაჲყო (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატ-
 რიბ. ოცდაათი-ორმოცი.
 ბანექო (მრ. ბაყუნქო) იქნება, შეიძლება
 იყოს.
 ხაშაზარ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ.
 ათასი.
 ოყა ძირს, დაბლა, ქვემოთ, ქვეშ.
 ლეკერ (ნათ. ლეკერუნ; მრ. ლეკერუხ)
 ჭურჭელი. ლეკერუნ ბოშ ჭურჭ-
 ლის შიგნით, ჭურჭელში.

უჭი-ნე-ზუ თაფლია.
 ციცკ (ნათ. ციცკენ; მრ. ციცკეხ)
 ყვაილი.—ციციკუხ-ნ-ე-მ უ ყვაი-
 ლეზია.
 ციცკუხ-ნე-პუ იხ. ციცკ.
 ციცკლო, ციცკლოჲ (მხ. ციცკენ).
 ყვაილების. ციცკიკლო ხენახ ყვა-
 ილების წენს (=წყალს).
 წუმ-ყუნ-ეხა (მხ. წუმ-ნე-ეხა, წუმ-ნე-
 ხა) წუწნიან, წოვენ.
 აჩი-ყუნ-ეხა (მხ. აჩი-ნე-ეხა აჩი-ნე-ხა)
 თამაშობენ.—აჩი (მრ. აჩიუხ) თამაში.
 ტაპანლოხო (მხ. ტაპანახო) სკებისაგან,
 ტაპან ღოხო ახჩიოლ სკების მო-
 შორებით, სკებისაგან შორს.
 აახილ 1. (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ
 შორი; შორეული. 2. ზმნს შორს, მო-
 შორებით.
 თე-ყუნ-თაჲსა (მხ. თე-ნე-თაჲსა) არ მი-
 დიან.
 ყი-ყო-ბხა (მხ. ყი-ტუ-ბსა) ეშინიათ,
 შიშობენ, უფრთხიან.—ყი-ბ შიში.
 ჯაშკა-ყუნ (მხ. ჯაშკა-ნე) უკბინონ, დაკ-
 ბინონ.

§ 29

კაჭი. ქარ. კალა. კაჭი ადამარ. კაჭი ფულ. ქარ ადამარ. ქარ იმუხ. იმუხ-ქარ
 ადამარ. კალა ადამარ. კალა ეჲქ. კალა თურ. თურკალა. კორი. დუშ. კორი კობალ. კორი
 თურ. დუშ კობალ. დუშ ჯაყ. შენო თანესა დუშ ჯაყენ. ტე ადამარ სა ფინ კაჭი-ნე,
 სა იმლონალ ქარ-რე. ქარ ადამარენ დუშ თე-ნე-ჰჲთეხა, კორი-ნე-ჰჲთეხა. ეფ ეჲქ კალა
 თე-ნე, ჭურუნეხა დუშ. ბეშ ეჲქ კალა-ნე, ჯაყა დუშ თე-ნე-ჭურუნეხა, კორი-ნე-თაჲსა.
 კაჭი (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ბრმა.
 კაჭი-ნ-ე ბრმაჲ.
 ქარ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ყრუ.
 ქარ-რე ყრუა.
 კალა (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. კოჭ-
 ლი.—კალა-ნე კოჭლია.
 იმუხ-ქარ (უბრ., მრ. არ იხმ.) იგივეა,
 რაც ქარ.
 თურ-კალა (უბრ., მრ. არ იხმ.) იგივეა,
 რაც კალა.
 კორი (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. მრუ-
 დე, მრუდი.
 დუშ 1. (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ.
 სწორი, პირდაპირი. 2. ზმნს სწორედ.
 პირდაპირ.
 ჯაყ (ნათ. ჯაყნაჲ, ჯაყენ; ერგ. ჯაყენ;
 მიც. ჯაყნუხ, ჯაყახ; მრ. ჯაყმუხ, ჯაყ-
 რუხ) გზა.
 ჯაყენ (მრ. ჯაყმულონ, ჯაყროლონ) გზით;
 გზამ.
 ფინ (მრ. ფულმულონ, ფულმოლონ) თეა-
 ლით; თეალის; თეალმა.
 კაჭი-ნე (მრ. კაჭი-ყუნ) იხ. კაჭი.

იმოლონალ, იმუხენალ: სა იმოლონალ
ერთი ყურითაც.

ქარ-რე (მრ. ქარ-ყუნ) იხ. ქარ.

თე-ნე-წამთეხა (მრ. თე-ყუნ-წამთეხა) არ
(ვერ) ლაპარაკობს.

კორი-ნე-წამთეხა (მრ. კორი-ყუნ-წამთეხა)
მრუდელ ლაპარაკობს, სწორად არ ლა-
პარაკობს, ცუდად უქცევს (ლაპარაკ-
ში).

ეფ, ეფი (მხ. ვი) თქვენი. ეჲ ეჲ თქვე-
ნი ცხენი.

ფურუ-ნე-ხა (მრ. ფურუ-ყუნ-ნეხა) და-
დის.

ბეშ, ბეში (მხ. ბეხ, ბეხი) ჩვენი.

მაჟა (მრ. მაჟმოლო) გზაზე, გზაში.

კორი-ნე-თაჟსა (მრ. კორი-ყუნ-თაჟსა)
მრუდელ მიდის, უსწორ-მასწოროდ და-
დის, ფეხი ერევა.

30

ბეშ კოჯინ ოყა ბითინე მაშარ, თავარ, კირო, ბედულ, მეხ. ბაბან ჟახ ეხნე:
აყანან სუნტინ თავარა ყა მაშარა, სუნტინ ბედულა, სუნტინალ მეხნუ. თაღენ კაჟ-
ვანე ყა ქულავი, აშბენ. ბაბან ზომენებსა ღარმოლო, ეთარ გვარუგ აშბაყუნ. ნანან გე-
ნა ხინარმოლო ეხნე: ჟან გენა აყენ ბეჟნუხ, ტურინახ, ყაჩინახ, ბენ კოჯინ აშლახ.
ნანან ბონესტა ყვწნუ, ხინარმოლონ ეყყუნბესა.

ბითი-ნე (მრ. ბითი-ყუნ) გღია, აგღია.
მაშარ (ნათ. მაშარუნ; მრ. მაშარუნ)
ხერხი.

თავარ (ნათ: თავარუნ; მრ. თავარუნ)
ცული.

კირო (ნათ. კირონუნ; მრ. კიროუნ) წალ-
ლი.

ბედულ (ნათ. ბედულუნ; მრ. ბედულუნ)
ბარი (იარალი).

მეხ (ნათ. მეხნაჟ, ერგ. მეხენ, მიყ. მეხ-
ნუხ: მრ. მეხრუნ) ნამგალი.

აყა-ნან (მხ. აყა) მრძან. აიღეთ! აიყვა-
ნეთ!

სუნტინ ერთმა.—სოო (მრ. სოორ) გა-
სუბსტ. ერთი (ვინმე, რამე).

თავარა, თავარახ (მრ. თავარლო, თა-
ვარლოხ) ცულს.

ბედულა, ბედულახ (მრ. ბედულლო,
ბედულლოხ) ბარს.

მეხნუ, მეხნუხ (მრ. მეხროლო, მეხრო-
ლოხ) ნამგალს.

თაღენ მრძან. წავიდეთ!

კაჟვანე, კაჟვანენ (მრ. კაჟვანლო, კაჟ-
ვანლოხ) მინდორს, მინდორში, მინდ-
ვრად.

აშბენ მრძან. ეიმუშაოთ!

ჴომ-ნე-ბესა (მრ. ჴომ-ყუნ-ბესა) ასწაე-
ლის; აჩვეეს; ავარჯიშებს; წერთნის;

ღარმოლო, ღარმოლოხ, (მხ. ღარა, და-
რახ) ვაჟებს, ვაჟიშვილებს, ბიჭებს.

ეთარ როგორ.

აშბა-ყუნ (მხ. აშბა-ნე) იმუშაონ.

ხინარმოლო, ხინარმოლოხ (მხ. ხინარა,
ხინარახ) ქალიშვილებს, გოგოებს.

აყენ მრძან. ავილოთ! ავიყვანოთ!

ბეჟნუხ, ბეჟნუ (მრ. ბეჟროლო, ბეჟ-
როლოხ) ნემსს.—ბეჟ (მრ. ბეჟრუნ)
ნემსი.

ტურინახ, ტურინა (მრ. ტურილოხ, ტუ-
რილო) ძაფს.—ტური (მრ. ტურიუნ)
ძაფი.

ყაჩინახ, ყაჩინა (მრ. ყაჩილოხ, ყაჩილო)
მაკრატელს.—ყაჩი (მრ. ყაჩიუნ) მაკ-
რატელი.

ბენ მრძან. ვაკეთოთ!

კოჯინი, კოჯინ აშლახ, აშლა სახ-
ლის საქმე, საშინაო საქმე, საოჯახო
საქმე, შინაური საქმე.

ბო-ნე-ხტა (მრ. ბო-ყუნ-ტესა) ჳრის.

ყვწნუ, ყვწნუხ (მრ. ყვწრულო, ყვწრო-
ლოხ) ჳსოვილს.—ყვწ (მრ. ყვწრუნ)
ჳსოვილი.

ხინარმოლონ (მხ. ხინარენ) ქალებმა, ქა-
ლიშვილებმა, გოგოებმა.

ეა-ყუნ-ბესა (მხ. ეა-ნე-ბესა) კერავენ.

ბაშენ ბაას (ბაასუნ) ხაშნესტა. ვაბუნ. ვაბუნლონ წაიყუბდესა. ნაშ ორალ-კენა კაკანიკ-ნე. პაალიონორ ნიკონა ლარი-ყუნ. ხაშნაჲ იჩი შუქ-ხაშ თე-ტა-ბუ (თეტაბაქ-სა).—ჰოჲ ეთარ-ა-ხაშტესა ხაშენ? ხაშნუხ შუქნა ზორრუ თანესტა ბელიენ.

ბუტკა ვი ბელ კოჲანახ, ჰეჲე ტომ, ბეილაჲ, ხაშ ბუ-ა, ჲოსსამ-თე? ბეზ ჰეხო აშლახ ბარზუხა, ჰესსა ტომ. ბეჲმეყ-ნე. იზაბაქსა, ახიილახო ჰარაჲნებსა, ზოზონენა არანტოლენ, მანო-თე ჰაჲსა, აბაზა, ბუსა-ნე. არანტოლონ მე-უსენ ბეშ სა ჰაზარ კოკოწახო ბაჲი კოკოწალ ცირიკ თაყუნშერე, ტელინ ბიპყოვიწ-ბიპყოჲსაწიე შუმაკ-ნეჲ, მანდიორ დაღალ.

ხაშენ 1. მთვარემ. 2. თვემ. 3. სინათ-
ლემ.

ბაას, ბაასუნ საღამოს.

ვაბუნ (ნათ. ვაბუნუნ; მრ. ვაბუნუხ) ვარ-
სკლავი.

ვაბუნლონ (მხ. ვაბუნენ) ვარსკვლავებმა.
წაჲე-ყუნ-დესა (მხ. წაჲე-ნე-დესა, წაჲე-
ნესტ) ბრწყინავენ, კიაფობენ,
ოჩალ-კენა დეღამიწასავით.

კაკანიკ-ნე (მრ. კაკანიკ-ყუნ) მრგვალია.

—კაკანიკ მრგვალი.

პაალიონორ, პააღენორ ორიენი.

ნიკონა, ნიკონალ (მრ. ნიკოლო, ნიკო-
ლოლ) ბურთს.—ნიკო (მრ. ნიკოუხ)
ბურთი.

ლარი-ყუნ (მხ. ლარი-ნე) ჰეჲანან.

შუქ-ხაშ (ნათ. შუქ-ხაშნაჲ; იშვიათად
მრ. შუქ-ხაშრუხ) სხივი-სინათლე.

თე-ტა-ბუ (მრ. თე-ყო-ბუ) არა აქეს.

თე-ტა-ბაქსა (მრ. თე-ყო-ბაქსა) არა აქეს
(საერთოდ), არ მოეპოვება, არ გააჩ-
ნია.

პოჲ ნაწილაკ. მაშ.

ეთარ-ა-ხაშტესა (მრ. ეთარ-ყუნ-ხაშტე-
სა) როგორ ანათებს?

ხაშნუხ, ხაშნუ 1. მთვარეს. 2. თვეს.

3. სინათლეს.

შუქნა, შუქნაჲ სინათლის, შუქის.

ზორრუ, ზორრუხ ღონეს, ძალას.—ზო რ
ღონე, ძალა.

ბუტკა ბრძან. დააფარე (დაიფარე)! დაა-
ხურე! დახურე!

ბელ (მრ. ბულროლოლ) თავზე.

კოჲანახ, კოჲანა (მრ. კოჲანროლოხ, კოჲ-

ანროლო) ქუდს.—კოჲან (მრ. კოჲან-
რუხ) ქუდი.

ჰეჲე ბრძან. გაღი! გამოღი!

ტომ გარეთ.

ბეილაჲ ბრძან. უყურე! შეხედე!

ბუ-ა არის? თუ არის?

ჲოსსამ კეშ. 1. თუ, თუ რომ. ხაშ
ბუა, ჲოხსამ თე სინათლე არის
თუ არა? 2. თორემ.

ჰეხო (მრ. ჰულმულოხო) ხელისაგან, ხე-
ლიდან.

აშლახ, აშნუხ (მრ. აშროლოხ) საქმეს.

ბარ-ზუ-ხა (მრ. ბარ-ჲან-ეხა) ვუშვებ.

ჰესსა, ჰეზსა (მრ. ჰე-ჲან-სა) გამოვდი-
ვარ, გავდივარ.

ბეჲმეყ-ნე ბნელა.—ბეჲმეყ სიბნელე,
ბნელი.

ი-ზა-ბაქსა (მრ. ი-ჲა-ბაქსა) მესმის, მე-
ყურება.

ახიილახო შორიდან.

ჰარაჲ-ნე-ბხა (მრ. ჰარაჲ-ყუნ-ბესა) ყვი-
რის, ღრიალებს.

ზოზონ-ნე-ხა (მრ. ზოზო-ყუნ-ეხა) ზუ-
ზუნებს, ზუის; ყმუის.

არანტოლენ (მრ. არანტოლონ) ტუ-
რებმა.

მანო-თე რომელიც.

ბუსა-ნე (მრ. ბუსა-ყუნ) მშვიერია.—ბუ-
სა მშვიერი.

არანტოლონ იხ. არანტოლენ.

მე-უსენ ამ წელს, წელს, წლეულს.—
სინონ. ეფსენ.

კოკოწახო (მრ. კოკოწოლოხო) ქათმისა-
გან, ქათმიდან.

ბაჩა (უბრ.; მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ასი.
კოკოწალ (მრ. კოკოწლოლ) ქათამზე.
კოკოწალ ცირიკ ქათამძღე.
ცირიკ შმნს თანდ. -მღე.
თა-ყუნ-შერე (მხ. თა-ნე-შერე) წაიღეს:
წაიყენეს.
ტელინ, ტელან იქიდან.

ბიპყოფიწ-ბიპყოფსაწე ოთხმოცდაათი-
ოთხმოცდათერთმეტი.
შუმაკ-ნე-ა დედალი იყო; ვარია იყო.—
შუმაკ (მრ. შუმაკუბ) დედალი, ვა-
რია.
შანდიორ (მხ. მანდიო) დანარჩენნი, დარ-
ჩენილნი.

§ 32.

ზილო ბი-ნე ყენახო, ყე ბი-ნე დურუტახო. მა პაყოფიწ ყე-ნე-ბუ. სა
ბარ ყენახ მელინ გირ-ზუ-ბე ზუ. ვი ბარ ყენახ უნ ევახტ გირბალ-ლუ?—ჯი ლი ზუ
აშ-ზუ-ბე, ეზჩერე საყოფაწე დურუტ, პაყოფსაწე ზილო. მაყალ ხენეზა-ზ-ბაქე, ბუსა-
ზ-ბა-ქე. ბეღაჲ ბეზ თოყა ბინესთა. ბეზ ბუქუნ ყარი-ნე-ბაქე, ბეზ ბოხმოლოხო
ოყო-ნე-ბარსა. ენეხ აშბეს ბაქალ-თე-ზა, მეთარ ბაქალ-თე-ნე, ქა ყენახ უნ ეჩა! მე
აშლახალ უსინ თამბენ.

ზილო (ნათ. ზილოუნ; ერგ. ზილოუნ; მრ. ზილოუნ) რკინა.
ბი-ნე (მრ. ბი-ყუნ) მძიმეა.—ბი მძი-
მე.

ყენახო (მრ. ყერხონო) ქვისაგან, ქვი-
დან; ქვაზე უფრო.—ზილო მინე
ყენახო რკინა ქვაზე უფრო მძიმეა.
დურუტახო (მრ. დურუტლოხო) ხისაგან,
ხიდან; ხეზე უფრო.—ყე ბინე
დურუტახო ქვა ხეზე უფრო მძი-
მეა.

პაყოფიწ (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ.
ორმოცდაათი.

ყე-ნე-ბუ ქვაა, ქვა არის.

ბარ (ნათ. ბარაჲ; ერგ. ბარენ, მრ. ბარუბ; მრ. ბარხონ) წილი, ნაწილი,
არჩივი.

ყენახ (მრ. ყერხონ) ქვას.

გირ-ზუ-ბე (მრ. გირ-ჲან-ბე) დავაგროვე,
მოვაგროვე; ავკრიფე.

ევახტ რა დროს, როდის.

გირბალ-ლუ (მრ. გირბალ-ლან) დაავ-
როვებთ, მოავროვებთ; აკრეფთ.

ჯი (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ. ნახევა-
რი.

აშ-ზუ-ბე (მრ. აშ-ჲან-ბე) ვიძუშავე.

ე-ზ-ჩერე (მრ. ე-ჲან-ჩერე) მოვიტანე;
მოვიყვანე.

საყოფაწე ოცდათერთმეტი.

დურუტ (ნათ. დურუტუნ; მრ. დურუ-
ტუნ) ხე (მასალა).

პაყოფაწე (უბრ., მრ. არ იხმ.) ატრიბ.
ორმოცდათერთმეტი.

მაყალ (მრ. მაყმულოლ, მაყროლოლ)
გზაზე.

ხენეზა-ზ-ბაქე (მრ. ხენეზა-ჲან-ბაქე) მო-
მწყურდა.—ხენეზა მწყურვალი.

ბუსა-ზ-ბაქე (მრ. ბუსა-ჲან-ბაქე) მომ-
შიგდა.—ბუსა მშიგერი.

თოყა (ნათ. თოყინ, ერგ. თოყინენ,
მრ. თოყინენ; მრ. თოყიუნ) ქამა-
რი, სარტყელი.

ბი-ნე-ხთა, ბი-ნე-თესა (მრ. ბი-ყუნ-თე-
სა) ვარდება.

ყარი-ნე-ბაქე (მრ. ყარი-ყუნ-ბაქე) გახმა,
გაშრა—ყარი ხელი.

ბოხმოლოხო ცხვირიდან, ცხვირისგან;
ცხვირზე უფრო.

ოყო-ნე-ბარსა ძმარი სცივა (დინდება).
—ოყო (ნათ. ოყონუნ) ძმარი.

აშბეს მუშაობა.

ბაქალ-თე-ზა, ბაქალ-თე-ზახ (მრ. ბა-
ქალთე-ჲა, ბაქალ-თე-ჲახ) არ შეემძლე-
ბა; ვერ შეეძლებ.

მეთარ ასე, ამგვარად, ანაირად.

ბაქალ-თე-ნე არ შეიძლება, არ იქნება.

ეჩა (მრ. ეჩა-ნან) ბრძან. მოიტანე! მოი-
ყვანე!

აშლახალ (მრ. აშროლოხალ) საქმესაც.

თამბენ. ბრძან. დავასრულოთ! დავაბო-
ლოთ! მოვრჩეთ!

II

ტ ი ქ ს ტ ი ბ ი

თავისებურ ფორმათა და გამომთქმათა განმარტებითურთ

ნ ა ლ ზ ლ

(ზღაპარი)

სა ფაშქალუნ ჩუბულოჲ ყა სა თამ-
ბაზლუნ ნაღჯლ

ბანექსა სა ფაშქალ-კენა ადამარ, ბა-
ნექოჲ თე ლაფ ფაშქალალ ბაქანეჲ, იშ
წიახ მალინ მა-ა-თე-ყო-აბა-ა. მე ფაშ-
ქალ-კენა ადამარი ბაქსანე სა ჩუბუხ,
იჩალ ბეილუხო ბარაბარ ...

სა ლი მე იშენ ეხნე, თე: „კოჯ იშეჲ-
ნე, ჩრლ ჩუბულოჲ“. ჩუბულონ ეხნე:
„ეთარ-ა-ბაქო!?—ჩრლ იშეჲ-ნე, კოჯ—
ჩუბულოჲ!“

შეტინალ ეხნე, თე „ეთარ-ა-ბაქო,
ზაჰმბთ-ზაჰკალ იშუ ჩრლი ბაქანე“. ჩუბუ-
ლონ იჩიტუ-ნე-ბსა, იშენ გენა იჩიტუ, ახ-
რი სა ვაღდ ჰრჯათი-ყუნ-ბაჭტესა მონორ.

იშენ-აჯულ-ბიყეცი ბჰრმიშ-ნე-ბსა:
„თაშინან ჩუბულო, ბესპანან, ბოსანან,
იჩ ფართალა, გურატა, ლაჰლულა პინა
ჩაფა-ეჩანან!“

ვეზირ-ნაზირლონ მოტუ თაშშა-ყუნ
ბესპესან, ამა ჰაჰყ-ყუნ-ბესა, ბესპესა-თე-
ყუნ. ჩუბუხალ გრლო შელ-ჟეკლა ადა-
მარტეჲ. მოტლონ შოტუ ბარ-ყუნ-ეხა, ეხ-

ერთი დედოფლისა და ერთი ზარ-
მაცის აშბავი

იყო ერთი მეფესავით ადამიანი, შე-
საძლოა, რომ სულაც მეფეც კი ყოფილ-
იყო, თვისი [=მისი] სახელი საიდან საღ
არ იცოდნენ. ამ მეფესავით ადამიანს ჰყავ-
და ერთი ცოლი, თვით მზის სწორი ...

ერთ ღლეს ეს კაცი ამბობს, რომ „სახ-
ლი კაცისაა, მინდორ-ველი ქალისა“. ქა-
ლი ამბობს: „როგორ შეიძლება?!—მინ-
დორ-ველი კაცისაა, სახლი—დედაკაცისა“
ისიც ამბობს, რომ „როგორ შეიძლება,
შრომა-ჯაფის გამწევი კაცი ველად იყოს“.
ქალი თავისას შვრება, კაცი კი თავისას,
ბოლოს და ბოლოს ერთ ხანს კამათობ-
დნენ ესენი.

ქმარი გაჯავრებული ბრძანებს: „წაი-
ყენეთ ქალი, მოკალით, გადაადგეთ. თა-
ვისი ტანისამოსი, პერანგი, ხილაბანდი
სისხლში ამოავლეთ-და!-მოიტანეთ!“

ნაზირ-ვეზირებს ეს მიჰყავთ მოსაკ-
ლავად, მაგრამ დაენანებათ, არ კლავენ.
ქალიც ძალიან კეთილი ადამიანი იყო.
ესენი მას უშვებენ, ეუბნებიან: „საღწაც’

ყუნ: „მა ბუ-ვა-ყსა, თაქე, აჩეს-ბა ვახ მელან. თჳქსა ფაშქალუნ ფელ მა აკე-ქე!...“

მეტრნალ ბურიმ სა აზრავგვ ყვზღლ-ლე-აყსა; მე აზრავგინა აყი თანესა. გრ-ლრ-ნე-თახსა, კიწი-ნე-თახსა, თაცი სა აზნი ბანეჳსა. მე აზნი სა ჳარვანუ ყა რიილ სა თჳმბულ ლარ-რე-ბაქსა.

მონო არი დჳზ მოტლო კჳა-ნე-ესა. ჳარვანახ ეხნე: „აჲ ნანა, ჳახ მე ბჲასუნ ყონალ-ბა!“ მე ჳარვანენ ეხნე: „ბუი სა თჳმბულ ლარ-ბეზ-ბუ, კჳალ ეჳალ თე-ბეზ-ბუ, ვახ ეთარ ყონალ-ბა-ზ!?...“

ღორღიდან. ტე ლარენ სა იმ ჳეხ ბო-ხოსტა-თე-ნე, თე სა კატ ზე უღლანე.

მე ჩუბლოხ ახრი ყონ-ღ-ყუნ-ბესა. მო-ნო ბჲა სა ხეღლახ მანნესტა.

სა ლი მე ჩუბლონ სა უჲჳ ეჳშ აყი კოჯინ ბიჳჩო უჲჳ გალა ტაქნეხა. სა ეჳშ-ნუხ ტომ-ნე-ლახსა, თე მე ეჳშნუ ბეჲლი ტე ლარ ტომ-ჳელანე. ეჳშნა სოოტუ ლა-ნეხსა ტე-სა-გალა, საჲალ ახილ, თე მე ლარ საჲ ახიილ ჳელანე, ახრი მერ-ტერ, სოოტუ ტჲა, სოოტუ ბჲა, ტალა-მალა ლანეხსა. სა აჲთენ, ტესუნტუ ტალა, მე-სუნტუ მალა...

ახრი ჳამეთარულუნ ტე ლარახ მე ჩუბლონ ტომ-ნე-ჩიშჳა—ეჳშნა რირინდ.

სა ლი მე ჩუბლონ ეხნე მე ლარა: „ვენ-კენა ჳანახუჳ ბოხალზუ, თჳქსა სა შანე ეჩა!“ თჳმბულენ ეხნე: „სა შანალ ჳა შინ-ა-აშბესტო?“

შეტინ ეხნე: „უჲჳ მერ: სა შანალ აშბესტალ, სა შანალ აშბესტალ! ჳამერ ფესინ თაქე ტალა-მალა, თაქე ბოხო ჲაყ. ვახ სა ვალა-თე-საგალა აშბესტალყუნ“...

თანესა მე ლარალ ჳამერ ჳარაჲ-ბესინ, —ჳარსა აშლა ბესანე ჩუბლონ უკლო-: ეენა.

გსურს წადი, დაიკარგე აქედან, ოლონდ მეფის თვალს არ ეჩვენო!“...

ესეც თურმე ერთ ხურჯინ ოქროს წა-მოიღებს; ამ ხურჯინს აიღებს-რა მიდის. ბევრს ივლის, ცოტას ივლის, მიდის-ტა ერთ სოფელს მიდევნებს. ამ სოფელში ერთი დედაბერი და თავისი ჳარმაცი ვა-ყი იქნება.

ეს მიდის-რა სწორედ ამათ სახლს მოადგუა. დედაბერს ეუბნება: „დედავ, ამ სალამოს სტუმარ-მყავე!“ ეს დედაბერი ამბობს: მე ერთი ჳარმაცი ვაყი მყავს, შინაც არაფერი მაქვს, შენ როგორ სტუ-მარ-გყო!?...“

მართლაც, ის ვაყი ზელს ერთს არ გაიშვერს, რომ ერთი წვეთი წყალი და-ლიოს.

ამ ჳალს ბოლოს სტუმრად მიიღებენ. ეს აქ კარგა ხანს რჩება.

ერთ დღეს ეს ჳალი ერთ ექვს ვაშლს აიღებს-და სახლის გარშემო ექვს ადგი-ლას დასაწყობს. ერთ ვაშლს გარეთ სდებს, რომ ამ ვაშლს შეხედავს-რა ის ვაყი, გარეთ გამოვიდეს. ვაშლის ერთ ცალს სდებს სხვა ადგილას, კიდევ უფ-რო შორს, რომ ეს ვაყი ცოტათი შორს გავიდეს, ბოლოს, ასე-ისე, ერთი იქ, ერ-თიც აქ, აქეთ-იქით სდებს, ერთი სი-ტყვით იმ ერთს იქით, ამ ერთს აქეთ...

ბოლოს ამ ზერხებით ის ვაყი ამ ჳალს გარეთ გამოჳყავს—ვაშლის წყალობით.

ერთ დღეს ეს ჳალი ეუბნება ამ ვაყს: „შენთვის ერბოსფლავს მოვხარშავ, ოლონდ ერთი შაური მოიტანე;“ ჳარმაცი ამბობს: „ერთ შაურად მე ვინ მამუშავებს?“

ის ამბობს: „თქვი ასე: ერთ შაურად დამსაქმებელი, ერთ შაურად დამსაქმებე-ლი! ასე თქმით წადი იქით-აქეთ, წადი მთელი გზა. შენ ერთგან თუ არა, მეო-რეგან გამუშავებენ“...

მიდის ეს ვაყიც ასე ყვირილით,—ყვე-ლაფერს აკეთებს ისე, როგორც ეს დე-დაკაცი ამბობს.

მეტუ, მა უფა ბურიმ, აშბესყენჯასა. მორტუ თანგვანლ-ყუნ-თანსტა, გროლო თანგა. მეტინ შანდუნხო აბუზ აყსა-თენე. ეჩერი თანესტა ჩებლო.

მე ჩუბლონ მე თამბზლა ოშუნ ღენალ ჰაა შანდენკ-ნე-მაყაბსა, ჰამალ ეხნე: „პურან ვა კანანახუკ თაულაზუ. საძალ აბუზ!“

თანესა, თამბზლენ ბესანე ჩუბულონ უკალო-კენა. თაყუნდესა ჰაა შანდ. აყი ენესა კჷა. ჩუბულონ ხუპა თანესტა.

ახრახალ სა აბაზინალ-ლე-აშბესა. მე ღარენ აბაზინა ეჩესხოლან, მეტუ ჩუბლონ ეჩერი კანანახუპა სა შელ უქესნესტა.

საა ოშა მე ჩუბლონ თამბზლან პურან მაყა-ნე-ბსა, ჰამალ ფეს-ნე-სტა: „სა უსენ აშბესტალ! სა უსენ აშბესტალ!... თაქე, აშბა სა უსენ, ოშა ექე, ვახ ბეჟლაა ეჯუ-რან ღრეღვანთ ქაჭტალა!“

ღარ თანესა, ჰაშორალ ეხნე ტმა-შმა. სა ჰარვენენ ბინესა მორტუ გვანდლულა. შმა მე ღარენ ელა გავალო თანგროლოხ დურჷს-დურჷს ალა-ნე-ბსა. მე თამბზლენ აშბესუნენ ღონ ბუთუნტაა ქეჭილ-ლე-სა. მელან აჯაზერი მაყალ-ყუნ-ქესა ბუშრულონ. მაყალ ბუშრუხ ხენგზა-ყუნ-ბაქსა, ამა ხე თასტან ლეკერ იჩხოა თენე-ბაქსა... მე ღარ თამაზა-ბეჟლან-ნე, თე სა ყუშ ხოდალ ფურფი ლანდესა-ბინეს-თა, ლანდესა-ბინესთა...

აა დალაა, აა დალაა, ბინაჷუხ, ვა შუქჷრ, ბინაჷუხ, ვა შუქჷრ!“ ჰამერ ფესინ ღარ თანესა ტალა, ენესა მალა, თე ხენე ლეკერა ბუჟლაა-ბანე...

„ბინაჷუხ, ვა შუქჷრ! შმა ხე ბაქალ-ლე, ბაღლა-ბეჟლა-ზ...“ მე ღარენ შმა ბეჟლანე, თე სა-ჰაა დეგ-ნე-ბუ. ბურიმ შმა დევროლო ფაშჷალღულ-ნე. იჩხო, დევროლო ყათილ სა შავატ, ბეჟლ-კენა ხაშტალ, ბეჟლუნხო ბარაბარ, ნუთაყევი

ამას, თურმე ნუ იტყვი, აშუშავებენ. ამას ფულსაც აძლევენ, ბევრ ფულს. ეს შურზე მეტს არ იღებს. მოაქვს-რა აძლევს ქალს.

ეს ქალი ამ ზარმაცს შემდეგ დღესაც ორი შურისათვის გზავნის, თანაც ამბობს: „კიდევ შენ ერბოსფლავს მოგცემ. უფრო მეტსაც!“

მოდის, ზარმაცი აკეთებს ისე. როგორც ქალი ეუბნება. აძლევენ ორ შურს. იღებს-რა მოდის შინ. ქალი ფლავს აძლევს.

ბოლოს კიდევ ერთ აბაზად მუშაობს. როგორც კი ეს ვაჟი აბაზს მოიტანს, ამას ქალი, მოაქვს-რა ერბოსფლავი, ერთი კარგად აქმევს.

ცოტა 'ხნის' შემდეგ ეს ქალი ზარმაცს ისევე გზავნის, თანაც ათქმევინებს: „ერთ წელიწადს დამსაქმებელი, ერთ წელიწადს დამსაქმებელი!“ წალი, იმუშავევ ერთ წელიწადს, შემდეგ მოდი, ნახე შენ როგორი სიმდიდრე შეგხვდება!“

ვაჟი მიდის, ისეც ამბობს აქა-იქ. ერთი დედაბერი იჭერს ამას მოჯამაგირედ. აქ ეს ვაჟი მარილის ტომრების ცალებს მთელ-მთელს სწევს. ამ ზარმაცის მუშაობის იერი ყველას მოსწონს. აქედან დგებიან-რა, გზად გადიან (=გზას გაუღდებინ) აქლემებზე. გზაში აქლემებს მოსწყურდებათ, მაგრამ წყლის მისაცემად ჭურჭელი თვითონ არა აქვთ... ეს ვაჟი მიდის-ხედავს, რომ ერთი ჩიტო ხეზე აფრინდება-რა, ადის-ვარდება, ადის-ვარდება...

„ჰე დალაა, ჰე დალაა, ღმერთო, დიდება შენდა, ღმერთო, დიდება შენდა!“ ასე თქმით ვაჟი მიდის იქით, მოდის აქეთ, რომ წყლის ჭურჭელი იპოვოს.

„ღმერთო, დიდება შენდა! აქ წყალი იქნება, შევიღე-ვნახო...“ ეს ვაჟი აქ ხედავს, რომ ერთი-ორი დევია. თურმე აქ დევების სამეფოა. იმათ, დევებს შორისაც ერთი ლამაზი, მზესავით მანათობელი, მზის სწორი, არანახული ქალიშვი-

ხინწარ-რე-ბუ. ... მე ხინწარი ფულალ ბი-
ნესთა მე ლარი ლახო.

ხინწარენ ლარა არი ჰაკინ ენ-ნე: „ამან,
ვას ბესპალყუნ დევროლონ, უნ მენო მძა
მან-არე?“ მე ხინწარენ თანესტა. ლარა
პილინჯა, მე ლარენ კაწწენხა დევროლო.
ხინწარ ბანეჰსა აზად. ხინწარენ ლარა სა
აჰლამ-ნე-თასტა, დწწმანი ნუთ-ბაჰალა
შეა.

მე აჰლამა ლარენ აყი ტე ფაშჰა-
ღუნ ჩუბლონე-ნე-მაყაბსა. ფაშჰალუნ ჩუბ-
ლონ ბეჰილი-ბეჰილი ბეჰლსანე, თე მე აჰლამ
დომ ბირლიანტ-ე. მეტინ მე ბირლიანტუნ
თოგენ კოჯრუხ-ნე-ბიყსა, ზერევენესკა ჰარ-
სა შეა-შუდენ ... ჰამალ თმმბალ ლარი
მაყ-ნე-ბეჰლსა.

ლარ თე-ნე-ესა ამა ჰაჰ აჰლამ-ნე-
მაყაბსა ტე ჩუბლონეჰ შელლულა ბესუნა
გორაჰ. ირ ჰალა ტე ხინწარი ტოჰლოჰლ-
ლე მანდესა. სა უსენ არი თამნემაჰსა.
ხინწარ ტმა ეხნე: „ზახ მაყა ბიტინ ფენე,
თე სა უსენახო აბუზ მა ჩურფა“. ლარ
ჰამბაჰი ენესა; არი ბეჰლსანე, თე ირ კოჯ-
მეც ბუ-თე-ნე; ჭურუნენხა, ამა იშ დწწინა
ბუჰლამბეს თე-ტუ-ბაჰსა. იშ გალა სა მი-
წარიუხ ჩურფინე. აყენესა. ფაშჰალუნ
ჩუბლონ ირუ აყეცი ეხნე: „თაჰე, ერა ტე
დვენა ზუნჩეხ, არცესტა მძა ვენკენა ბინ!“
ლარენ თაცი ენეშჰა ხინწარჰხ, ანეყსა შო-
ტუ იჩენე ბინლულა. მძა სა შელ ლაშჰო-
ნე-ბაჰსა.

ისა მანწენი ფასჰალ ...

იწლო ჰერი ჰაკინ ტიტერი არი ჩუბ-
ლონ, მძა თე მე აწმმმთლო ბესანე, ოშა
თაცი ფასჰალა ყერიტა ჟომონ ხაბარბი,
ყონალ-ნე-კალესა. იშულა ენესა. ბეჰლსა-
ნე, თე მე ჭულან ჩუბლო ჰარხალ გა იშ
ფასჰალლულახო აბუზ-ნე ირ მალ-დწწვლ-
თენ. იშენ ჰალა თე-ტუ-აბა, მენო ში
გამხოხ-ა, ში დწწვლ-თ-ა. ფასჰალენ ემ-
ზირლოხ ეხნე: „მოტუ ჰაწირბიო შუ-ა,
არიყან სა!“

ლია. ... ამ ჰალის თვლიც ეცემა ამ ვაყ-
ზე [ამ ჰალსაც მოწწონება ეს ვაყი].

ჰალიშვილი ვაყს მოდის-და ჩუმაღ
ეუბნება: „გეთაყვა, შენ მოგკლავენ დე-
ვები, შენ ეს საღ მოხვედი?“ ეს ჰალიშ-
ვილი აძლევს ვაყს ხმალს, ეს ვაყი ხოცავს-
დევებს. ჰალიშვილი ხდება თავისუფალი.
ჰალიშვილი ვაყს ერთ ბროწეულს აძლევს.
ჰეყყანაზე არნახულ რამეს.

ამ ბროწეულს ვაყი იღებს-და იმ დე-
ლოფალს უგზავნის [= დედოფლისათვის-
გზავნის]. დედოფალი უყურებს-რა ხე-
დავს, რომ ეს ბროწეული მთლად ბრილი-
ანტია. ეს ამ ბრილიანტის ფასით სახლებს
ყიდულობს. რთავს ყოველწაირი რამე-
რუმით ... თანაც ზარმაც ვაყს ელოდება.

ვაყი არ მოდის. მაგრამ ორ ბროწეულს
გზავნის იმ ჰალისთვის სიყეთის ჰმნის
გამო. თვითონ ჰერ იმ ჰალის გვერდით
რჩება. ერთი წელი მოდის-და სრულდე-
ბა. ჰალს იჰ ეუბნება: ჩემმა გამომგზავნმა
თჰვა, რომ ერთ წელზე მეტი არ გაჩერ-
დე. ვაყი ბრუნდება-რა მოდის; მოდის-
და ხედავს, რომ თავისი სახლ-კარი აღარ
არის; ეძებს, მაგრამ თავის ჰოხს ვერ პოუ-
ლობს. თავის (= იმის) ალაგას ერთი სრა-
სასახლე დგას. უკვირს. დედოფალი მას
ეჩვენება და ამბობს: „წადი, მოიყვანე იმ დე-
ვის დაჰ, დასვი აჰ შენთვის პატარძლად!“
ვაყი მიდის-და მოჰყავს ჰალიშვილი, იყ-
ვანს მას თავისთვის საპატარძლოდ. აჰ
ერთი კარგად ჰორწინდება.

ახლა დარჩა მეფე ...

მისგან განრიღებული ჩუმაღ გამოჰ-
ყეული და [აჰ] მოსული ჰალი, აჰ რომ
ამაებს აკეთებს, შემდეგ მიდის-და მეფეს
სხვის პირით ატყობინებს-და სტუმრად
ეძახის. ჰმარიც მოდის, უყურებს, რომ
ამ ვილაც ჰალის საცხოვრებელი ადგილი
თავის სამეფოზე მეტია თავისი ჰონებითა
და სიმდიდრით. თვითონ ჰერ არ იცის,
ეს ვისი ადგილებია, ვისი სიმდიდრეა. მე-
ფე ვეზირებს ეუბნება: „ეს ვინც მოამზა-
და, ვინაა, მოვიდეს ერთი!“

ჩუბუხ ზურეცი-ლაფეცი, ყვზგლენ ბა-
 ბოჩალოხ იჩ კაშიმლო ლავკი, იმოლო-
 სურუქ'ალო იჩ იმლო სურუქი, იჩ ბელ
 ყვზგლენ ყა გუმუშუნ კატარა ლახი, იჩ
 ლახოალ ჭინჭიკა ბუტიკი, მახპურენ თუ-
 რინლეკერაჲ ლაფი, იჩ ქეალ სა სინინახ
 აყი, იჩ ლახოალ სა ალაჰამახ ლახი ქე-
 ნესა, აქნესა მე იშე ვაჲ ეხნე: „მე გამხო
 კონჯუხ ზუ-ზუ!“ იჩ ჩოეხო ჭინჭიკახ ალა-
 ბი აქენესეტა იჩუხ. ფაშქალ აყესა-ნე-ტუჲ-
 ყესა, ჰამეთარ ეჲომოხ აჲმ, აყეცი გჲ-
 ლარ ვახტ ფეხ ციჲოლარამი იჩ გალახო
 გალფეს თე-ტუ-ბაქსა. ჩუბლონ პურანალ
 ეხნე: „ჰამე ლარ ტე თამბზლ ლარ-რე,
 ბეჲლაჲ მანო გალა-ზ-ბაჰესჰე! ისა ვახბაქ-
 სან, თე ჩრლ იშეჲ-ნე, კოჯ გენა ჩუბ-
 ლოჲ!“ ჩუბლონ სინინ ლახო ბეჲლი ეხნე:
 „აჲლაჲმ, დოჲფაჲ, ფასბაქა!“ აჲლაჲმ დოჲ-
 ფენეხა, ჰარსა ჯოჯ სა ქაალა ფასქალლუ-
 ლა-ნე-ქურესა. მჲა ერერი მე ჩუბლონ ბზ-
 რენ თამბზლ ლარა ფაშქალ-ნე-არკესტესა.
 იშ იშეხალ მეთარლულენ ოტბესტესანე,
 ენეხ ეხნე: „ეკჲა ბანექე, ბართა ბაყანქი, ისა
 თაღენ ჲანალ ბეჲშ ფაშქალლულა, თჲქსა
 მოთხო ოშა აბა-ყა-ვა-ბაქი: ჩრლ იშეჲ-
 ნე, კოჯ გენა ჩუბლოჲ!“ ფაშქალენ ბეჲლი-
 ბეჲლი, ჩუბლო თურელდა ჩოქტი, ეხნე:
 „ფაშქალ უნ-ნუ, ზუ გენა ვი ბეჲშ ბულ-
 კოწბი ვი ჲესირ-ზუ ლეუნახო ოშა!“ ...

ქალი მორთულ-ჩაცმული, ოქროს ბე-
 ქლები თავის თითებზე ამოცმული, საყუ-
 რეები თავის ყურებზე ჩამოკიდებული,
 თავის თავზე ოქროს და ვერცხლის ჩიხ-
 ტა-კოპი დადებული, ზედაც ლეჩაქ გა-
 დაფარებული, ხავერდის ფეხსაცმელ
 ჩაცმული, თავის ხელშიაც ერთი სინი
 აღებული, ზედაც ერთი ბროწეული და-
 დებული, გამოდის, ეჩვენება ამ კაცს და
 ამბობს: „ამ ადგილთა პატრონი მე ვარ!“
 თავის პირი-სახეზე ლეჩაქ აწეული ეჩვე-
 ნება მას. მეფე გაოცდება, ასე პირდაღე-
 ბული, გაკვირვებული დიდ ხანს თვალეზ-
 გამოკარკლული თავის ადგილიდან ვერ
 იძერის. ქალი ავრეთვე ეუბნება: „აი ეს
 ვაჟი ის ზარმაცი ბიჰია, ნახე სანამდე მი-
 ვალწვევინე! ახლა ხომ გჲერა, რომ ველ-
 მინდორი კაციისაა, სახლი კი ქალისა!“
 ქალი სინაზე უყურებს-რა ამბობს: „ბრო-
 წეული, გასკდი, დაიფანტე!“ ბროწეული
 სკდება, ყოველი ნაწილი ერთ დიდზე დიდ
 სამეფოდ იქცევა. აქ მოჰყავს-რა ამ ქალს
 წელანდელი ზარმაცი ვაჟი, მეფედ სუამს.
 თავის ქმარსაც ამდაგვარად არცხეენს,
 უჲვე ამბობს: „რაც იყო, დაე იყოს, ახლა
 წავიდეთ ჩვენც ჩვენს სამეფოში, მხოლოდ
 ამის შემდეგ იცოდე: ველ-მინდორი კაცი-
 საა, სახლი კი ქალისა!“ მეფემ უყურა-
 უყურა, ქალის ფეხთ დაჩოქილი ამბობს:
 „მეფე შენა ხარ, მე კი შენ წინ თაედახ-
 რილი შენი ყმა ვარ დღეის შემდეგ!“ ...

ნ ზ ბ ა რ
 (ლექსი)

ბეშ კოჯინ შულ ყორუხ-ნე
 იჩ ბოშ ბუო ბურუხ-ნე...
 აჲ, ხინარ, ხინარ, მა-ნ-თახსა?
 ტჲა ჩურფი ლარ გორუხნე.
 ბეშ ფაქნა ოშ ოკი-ნე,
 იჩ ბოშ ბუო კაჰი-ნე...
 აჲ, ხინარ, ხინარ, შელგარ ბეჲლაჲ,
 ტჲა ჩურფი ლარ კაჰი-ნე.

ჩვენი სახლის თავი (ბანი) ველია,
 თავის შიგნით მყოფი მთაა...
 აჲ, გოგოვ, გოგოვ. სად მიღიხარ?
 იქ მდგომი ვაჟი ცოდვაა.
 ჩვენი ბალის ბოლოს ტალახია,
 თავის შიგნით მყოფი შაშვია...
 აი, გოგოვ, გოგოვ. კარგა იყურე,
 იქ მდგომი ვაჟი ბრმაა.

დოდინ ხინწარ კენებაკი,
ბეზ უკინ ვამან ხენებაკი,
გროლრ-ზ-ბუყი, ზაკ ბელანეი,
ბეზ დილსგ თამ-თე-ნე-ბაკი.

ზუ თადალ შუმას უქამან,
ვი ფეხ ბეზ ლახო საქამან,
მან ინგან მუქა-მან-ქარხო,

ვგარ უნ ბეზი ბაკამან.

დოდანთ გოგომ ვაირა,
ჩემი გულის ერბო დადნა (წყლად იქცა),
ძალიან ვისურვე, ჩემქვენ ეყურა,
ჩემი ნანატრი რამ არ შესრულდა.

ჩემს მოსაცემ პურს თუ შეკამ,
შენს თვალს თუ ჩემზე დაავლებ,
ჩვენ თავიდანვე (ადრიდან) ტკბილად
ვიცხოვრებთ,
თუკი შენ ჩემი იქნები.

ბ ა ლ ა ლ ა

ცინახო ბურუხ, ბულახო ბურუხ,
ბილიაღდა ბარი-ნე
სა ზულუმე არუხ ...
უჭურლო ხერხონ
ოწნეკსა პირხოხ ...

მიენა-ნე¹, მუშენ ვულუ-ნე-ხა ...

—მა-ნუ, აჰ ბალა, ვი ნანა ბეჰსანე,
ევეჰალოხ², ხაჩურლოხ მუშენ
ვან ჭურუ-ნე-ხა,

ვი მაყახ აჭრე-ნე-ხა ...

—მა-ნუ, აჰ ბალა, ნანა ბიესანე,
ექე, უნ ლაჭტა³, ინსაჰ-ნე ...

ნანა ფულ ჰარ-ლი მაყალ-ლე⁴,
კენესა ტოშ, მუშენ ვულუ-ნე-ხა,
ირ ლარ გენა აკესა თე-ნე ...

მი-ბურანახ ტოშ ჩურფი

მაყ-ნე-ბეჰსა⁵ ნანან ...

—მა-ნუ, აჰ ბალა, ნანა ბიესანე,
ექე, ბაბა ირ მუშელ! ...⁶

ქვემოთ მთებია, ზემოთ მთებია,
შუაში ყრია
მტანჯველი ცეცხლი ...
მდინარეთა წყლები
რეცხავენ სისხლს ...

ზამთარია, ქარი ღმუის ...

—სადა ხარ, შვილო, დედა გიკვდება
ხატეზე, ჯვრებზე მთხვევით
დაგეძებს შენ,

შენს გზასა ლოცავს ...

—სადა ხარ, შვილო, დედა კვდება,
მოღი, დაჰხედე, სინდისი მოითხოვს ...

დედას ყოველდღე გზაზე რჩება თვალი,
გამოდის კარში, ქარი ღმუის,
მისი ვაჟი კი არ ჩანს ...

ქარ-ბუქში გარეთ დგას და

ელოდება დედა ...

—სადა ხარ, შვილო, დედა კვდება,
მოღი, მოუხწარი მას! ...

¹ მი ე ნ ა ნ ე — მი ე ნ ა ნ ე — მი ე ე ნ ა ნ ე — მი ე ე ნ ა ნ ე 'ამ ზამთარიაა, ამ ზამთარშია' (მე — მე
„ეს“, იენა „ზამთარს“, „ზამთარში“ — ი ე ე ე ნ „ზამთარი“) = ქართ. „აი ეს ზამთარია“, „მდგომარე
ზამთარშია“, — „ზამთარია“.

² ე ვ ე ზ ლ ლ ო ხ მი ე ე მ. ბრ. ე ვ ე ზ ლ უ ხ (წმინდანები, ხატები) სახელისა. — ე ვ ე ზ ლ, ი ვ ე ზ ლ
წმინდანი; ხატო.

³ ლ ა მ ტ ა ბ რ ძ ა ნ. ლ ა მ ტ ე ს უ ნ (შებება, ხელის დადება; გ ა დ ა ტ. მიხედვა, მისვლა სანახავად,
ეზობად), — მის ე დეა, დახედვა, ნახვის ნატვრით მისვლა (ვინმესთან).

⁴ ფ უ ლ ... მ ა ყ ა ლ - ლ ე 'თვალი გზაზეა', — გზისკენ უჭირავს თვალი, — ელოდება, მოლოდინ-
შია (ეროთვად), მოელის.

⁵ მ ა ყ - ნ ე - ბ ე ზ ლ ს ა 'გზას უყურებს', — ელოდება.

⁶ ბ ა პ ა [ი ჩ] მ უ ზ ე ლ 'დაეწიე, მოუწიარო თავს ენას (ენახე)', — ცოცხალს (ე. ი. ვიღრე აზ-
როვნება, ლაპარაკი შეუძლია, ვიღრე გონზეა, მეტყველებს) მოუხწარი.

...ლარ გენა ესა-თენე ...
 ლარ თალანა-ნე,
 ლარ დავინა-ნე ...
 ლარ იჩ-ნე-ბიესა
 იჩ ვათანუნ ყა
 იჩ ნანა ღვრდენ ...

...ვაეი კი არ მოდის,
 ვაეი ოშშია,
 ვაეი ბრძოლაშია,
 ვაეი თვითონ კვდება
 თავის დედის და
 სამშობლოს დარღით ...

ნაწყვამთხი ოთხთავიდან*

მათყეაახო იავეალ ღვთჳრ

სახარებაჲ მათჳსი

I

1. რვლანდ ისუსი ხრისტოსი, ლარ დავი-
 დი, ლარ ავრაამი.
2. ავრაამენ ბინეხე ისაკან. ისაკენ ბინეხე
 აკოვან. აკოვენ ბინეხე იუდას ვაჲ შე-
 ტა ვიჩიმლოხ ...
- ...
11. იოსიან ბინეხე იოაკიმან. იოაკიმენ
 ბინეხე იესონიას ვაჲ შეტა ვიჩიმლოხ,
 ვავილონა ქრჩბაქიტხო ოშა.
- ...
16. იაკოვენ ბინეხე აოსიფან, მაჲრამი
 იშეხ, მატხოთე ბანეჲე ისუს, ხრისტოს
 უკელალ¹.
- ...
18. ისუს ხრისტოსი ბაქსუნ ბანეჲე მე-
 თჳრ: ბეცეცი ბაქიტხო ოშა შეტა ნანა
 მაჲრამ იოსიფანოლ, შოტლონ სუნსუ-

1. წიგნი შობისაჲ იესუ ქრისტჳსი, ძისა
 დავითისი, ძისა აბრაჳამისი.
2. აბრაჳამ შეა ისაკ. ისაკ შეა იაკობ.
 იაკობ შეა იუდა და ძმანი მისნი ...
- ...
11. იოსია შეა იოაკიმ. იოაკიმ შეა იე-
 ქონია და ძმანი მისნი, ტყუეობისა მას
 ბაბილოენისასა.
- ...
16. იაკობ შეა იოსებ ქმარი მარიამისი,
 რომლისგან იშეა იესუ, რომელსა
 პრჳჳან ქრისტე.
- ...
18. ხოლო იესუ ქრისტეს შობაჲ ესრეთ-
 იყო: რამეთუ თხოილ იყო დედაჲ მი-
 სი მარიამ იოსებისა და ვიდრე შერთ-

* ოთხთავი (სახარება) უდიურად თარგმნა ვართაშნელმა უდიმ, მღვდელმა ს ი მ ო ნ ბ ე ე ა ნ ო ე-
 მა 1893 წელს დაიბეჲდა 1902 წელს (იხ. ბიბლიოგრაფია და წინასიტყვაობა), — თარგმნა რუსუ-
 ლიდან ვართაშნულ დილეკტზე. ს. ბეჲანოჲმა უდიურ ტექსტს პარალელურად დარტო რუსული
 ტექსტი, რაჲ ამ ქრესტომათიში შეეცალაია ქართული ტექსტით; გამოიყენეთ აკადემიკოს ა კ ა ე ო
 შ ა ნ ი ძ ი ს შიერ 1945 წელს გამოცემული ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სანა შატ-
 ბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936 და 973 წწ.). ს. ბეჲანოვისუელი თარგმანი უნაკლ არ
 არის, ზოგჯერ მოკლებულია ბუნებრიობას, მართალ უდიურ სტილსა და წყობას. ზოგი ასეთი ალ-
 გილი (რამდენადაც ეს შეიძლებოდა) გადაეკეთეთ, ზოგი კი მიანდ ღარჩა ისე, როგორც ეს მოარგ-
 მნელს აქუს. ისე კი სჯობდა, უდიურად „ოთხთავი“ ხელახლა თარგმნაიყო თავისებურ გამოთქმათა
 განმარტებით, თანაც — ლექსიკონიუ დართოდა.

¹ ხ რ ი ს ტ ო ს უ კ ე ლ ა ლ ო ხ რ ი ს ტ ო ს უ კ ა ლ = ქრისტედ წოდებელი, თქმული; ქრისტედ-
 სათქმელი — „... რომელსა პრჳჳან ქრისტე“ (მთ. I. 16).

ნახ ბესამა, აშკერ-რე-ბაქე. თე შეტაჲ
ბუტაჲ ბუქუნე იჲვეჲლ ელმულოხო.

19. ჲოსიჲა გენა, შეტა იშე, იჩ დოღრი-
ლულა გორან, თე-ტუ-ბუყე აშკერ ბა-
ნეჲ, ბუ-ტუ-ყი ჭაჲკინე ბარკანეჲ შოტუხჲ.

20. ევახთე შეტინ ჭიჲირ-რე-ბი მოტუხ
იჩ უყე-ბოშ, მე ბიხოლო ჭარბიშტჲ აჲ-
კეცი შეტუ ნეჲუ-ბოშ ვაჲ ფინე: ჲო-
სიჲ, ჲარ დავიდი, მა-ყა-ვა-ყიბი მაჲ-
რამახ, ვი ჩუბლოხ, აჲსუნახო, შეტა-
ბახტინთე შოხტო ბაჲალო ბუნე იჲვეჲლ
ელმულოხო...

21. ბინეხო ჲარ ვაჲ შეტა წიახალ ჲა-
ნახო ისუს, შეტაბახტინთე შეტინ
ჩხარკესტალლე იჩ ადამარლობ იჩლო
გუნჲჲჲლოხო.

23. მე ხინარენ ბუქუნე ანეყო ვაჲ ბი-
ნეხო¹ ჲარ ვაჲ წიახალ შეტაჲ ჲაყუნ-
ხო „ემანუილ“, ფესუნ-ნე-თე: აახოლ-
ლე ბიხაჲუხ...

24. ნეჲახო აჲჲერი², ჲოსიჲენ ბინე, ეთარ-
თე ბიხოლო ჭარბიშტინენ ბუჲრულ-ნე-
ბი შეტუ ვაჲ ანეყი ჩუბლოხ იჩი,

25. ვაჲ თე-ტუ-აბაჲ შეტუხ, ეთარ ახრახ
შეტინ ბინეხი იჩ ბეშუმჲი ჲარახ ვაჲ
შეტინ შეტა წიახ ჲანეხი ისუს.

ვადმდე მათა იპოეა მიღვთმილ სული-
საგან წმიდისა.

19. ხოლო იოსებ, ჭმარი მისი, მართალი
იყო და არა უნდა განმხილებოდა მისი,
იზრახა ფარულად განტევებად იგი.

20. ამას რაჲ ზრახვდა გულსა თვისსა,
ეჩუნდა მას ანგელოზი უფლისაჲ ჩუე-
ნებასა ჲამისასა და ჭრჲუა მას: იოსებ,
ჲეო დავითისო, ნუ გეშინინ მიყვანებად
მარამისა, ცოლისა შენისა, რამეთუ
რომელი-იგი მისგან იშვეს, სულისაგან
წმიდისა არს...

21. შვეს ძმ და უწოდიან სახელი მისი
იესუ, რამეთუ მან იჲსნეს ერი თვისი
ცოდებათჲ მათთაგან.

23. აჲა ჭალწული მიუდგეს და შვეს ძმ
და უწოდიან სახელი მისი „ემანუელ“
რომელ არს გამოთარგმანებით: ჩუნ
თანა ჲმერთი...

24. განიღვა იოსებ ძილისა მისგან და
ყო ეგრე, ვითარცა უბრძანა მას ან-
გელოზმან უფლისამან და წარიყვანა
მან ცოლი თვისი,

25. და არა იცოდა იგი, ვიდრემდე შვა
ძმ და უწოდა სახელი მისი იესუ.

მარკოზახო იჲვეჲლ ჲნჲთჲარ

სახარებაჲ მარკოზიხი

II

1. სა-ემა ჲენახო Პშაჲ პურან არენე Პო-
ნო კაჲერნაჲუმა... ვაჲ იყობაჲსაჲ, თე
შონო კჲუ-ნე.

1. და შვეიდა მერმე კაჲარნაომღ შემ-
დგომად მკირედთა ჲლეთა... და ესმა,
რამეთუ სახლსა შინა არს.

¹ ბინარენ ბუქუნე ანეყო ვაჲ ბინეხო — „ჭალწული მუცელში (მუცლად) აიღებს
და შობს“ — „...ჭალწული მიუდგეს და შვეს“ (მთ I, 23).

² ნეჲახო აჲჲერი — „ძილისაგან ამღვარი, — როგორც კი გაიღვიძებს (ან გაიღვიძა) და
აღვება (ან აღვა)“ = „განიღვა... ძილისა მისგან“ (მთ I, 24).

2. ტესსაბათ გირ-ყუნ-კეი გოლრუნორ ტემბრ-თე ჩომო ტოალოალ ვა თნე-ბუჲ ვაჲ შეტინალ დინე შოტლო აჲთ.

4. ვაჲ თე-ყო-ბაქი შეტა ტოელოალ იშა-ბაქეს გოლრ ხალხ ბაქსუნახო, ჭაჲ-ყუნ-ფი კოჯინ უილნუხ, მათე ბუ-ნე-ჲ შონო ვაჲ ჭაჲფი სტრუქ-ყუნ-ბი გა-ლახ, მატალახო თე ბასკინეჲ სუსბაქიო:

22. შუკალენ თე-ნე-ბაჲხა თჲზნ ჭინახ ბისი ტიკნა ბოშ, შეტაბახტინთე თჲზნ ჭინენ ზელ-ნე-ბო ბისი ტიკნუხ ვაჲ ჭიალ ბარონე, ტიკალ ფურნებაქო, ამა თჲზნ ჭინა გჲრჲგ ბაკაყუნ თჲზნ ტიკნა ბოშ.

2. და შეკრბა მენ სიმრჲელჲ ერისაჲ, ვიდრემდე ვერლარა იტევედა წინაშე კართა მათ და ეტყოლა მათ სიტყუასა.

4. და ვითარ ვერ შეუქლეს მიახლებად მისა ერისა მისგან, აღსაძარცუეს სართული სახლისაჲ მის, სადა იყო იგი და აღიდეს და გარდაუტევეს ცხედარი იგი, რომელსა ზედა იღვა განრღუეული იგი.

22. არავინ შთაასხის ღვნოჲ ახალი თხი-ერსა ძეულსა, რაჲთა არა განეხეთქოს ღვნომან ახალმან თხიერი ძველი და ღვნოჲ იგი დაითხიოს და თხიერნი წარწყმდნენ; არამედ ღვნოჲ ახალი თხიერთა ახალთა შთაასხიან.

ლუკინახო ივეალ ღჲჭთჲრ

სახარებაჲ ლუკაჲსი

11. ტევესტა აკნეცი შოტუ ბიხოლო ჭნ-რიშტჲ, აჲა აჲმელ¹ ჩურფი ფერვარუნ ყურბან ერალ განუხო.

12. ზახარია, შოტუ აკო, საგანუხო-ნე-ბაქი² ვაჲ ყიჲ ბაჲნეცი შეტა ბოშ³.

13. ჭნრეშტინენ გენა ფინე შოტუ: მა-ყა-ვა-ყიჲბი, ზახარია, შეტაბახტინთე ვი ანრე იბაქეცინე, ვაჲ ვი ჩუბლონ ელი-სავეტენ ბიხალ-ლე ვენკენა ღარ, ვაჲ ლახალ-ლუ შეტა წიახ⁴ „იოან“,

11. და ერუენა მას ანგელოზი უფლისაჲ, მდგომარჲ მარჯუენით საკურთხეველისა მის საკუშეველისა.

12. და შეძრწუნდა ზაქარია, იხილა რაჲ იგი, და შიში დაეცა მას ზედა.

13. ჰრქეჲ ანგელოზმან მან: ნუ გეშინი, ზაქარია, რამეთუ შეესმინეს ვედრებანი შენნი, და ცოლმან შენმან ელისაბედ გიშევეს შენ ძმ, და უწოლო სახელი მისი „იოვანე“,

¹ აჲა აჲმელ = მარჯვენა მხარეზე, — მარჯვენე = „მარჯუენით“ (ლ I, 11).

² ს ა გ ა ნ უ ხ ო - ნ ე - ბ ა ქ ი = ერთი ადგილისაგან იყო, ადგილიდან იქნა, — შეძრწუნდა, შეცბა შეკრთა. = „შეძრწუნდა“ (ლ I, 11)

³ ყ ი შ ბ ა ჲ ნ ე ც ი შე ტ ა ბ ო შ = შიში შევიდა მის შიგნით, — თეზარო დაეცა, შეეშინდა = „შიწი დაეცა მას ზედა“ (ლ I' 12)

⁴ ლ ა ხ ა ლ - ლ უ შე ტ ა წ ი ა ხ = დადებ მის სახელს, — დაარქვევ (სახელად), უწოდებ. = „და უწოლო სახელი მისი“ (ლ I' 13)

14. ვაჲ ბაქალღე ვენკენა მუჲჯღულე ყა შადღულე, ვაჲ გრლრუნორალ შეტა ბაქსუნა მუჲჯბაქალ-ყუნ.

14. და იყოს შენდა სინარულ და მხარულება, და მრავალთა შობასა მისსა განინარონ.

იოანხო ივეჲლ ღწჷთჳრ

სახარებაჲ იოვანსი

. . . . .
. . . . .

. . . . .

18. შუკალა ბინოლო თე-ტუ-აკე სალ, საბაქი ლარ, მანო-თე ბუ-ნე ბაბა ყუ-ჯალე, შეტინ აკეს-ნე-დე.

18. ღმერთი არსადა ვინ იხილა, გარნა მხოლოდ შობილმან ძემან, რომელი იყო წიაღთა მამისათა, მან გამოთქუა

19. ვაჲ მიგილა იოანი ისპატრულ, ევან-თე იუდეელონ ძაყა-ყუნ-ბე ჟერუსალიმანო ბეჲნშლოხ ვაჲ ლევიტუხ შო-ტუხნო ხაბარ-აყსანა: შუ-ნუ უნ?

19. და ესე არს წამებაჲ იოვანსი, ოდეს შიავლინეს ჰურიათა იერუსალშით მღღელნი და ლევიტელნი მისა, რაჲთა ჰკითხონ მას, ვითარმედ: შენ ვინ ხარ?

20. შეტინ აბაბაქეს-ნე-დი ვაჲ თე-ნე-ქუ-ლაყე², ვაჲ აბაბაქეს-ნე-დი, თე ზუ ხრისტოს თე-ზ.

20. ხოლო მან აღიარა და არა უვარყო; აღიარა, ვითარმედ: მე არა ვარ ქრისტე.

21. ვაჲ ხაბარ-ყუნ-აყი³ შოტხო: ეკა, უნ ილია-ნ? შეტინ ფინე: თე!—ფეხამბარ-რუ?—შეტინ ჯღობ-ნე-ბი: თე!

21. და მათ ჰკითხეს მას: და უკუეთუ ვინ ხარ შენ? ელია ხარ-ა. და მან თქუა: არა ვარ! წინასწარმეტყველი ხარ-ა. და მიუგო: არა!

. . . . .

. . . . .

23. შეტინ ფინე: ზუ სჳს-კალკალო-ზ ბე-გან განუ: ღჷზ-ბანან ძაყახ ბიხო-ლოენკ, ეთჳრ-თე ფენე ფეხამბარ ისა-მან.

23. და თქუა: მე ჳმად ღალადებისად უღა-ბნოსა: წარჳმართენით გზანი უფლისა-ნი, ვითარცა თქუა ესაია წინასწარმეტ-ყუელმან.

გამოცანები. კალამბურები. ილიომები.

გ ა მ ო ც ა ნ ე ბ ი

(თაფმაჩიუხ)

1. სა ხოლდინ ოყა ბიპ ყარლო,—ეკა-ა. (ჩურე წიწიკუხ, ხოა).

1. ერთი ხის ქვეშ—ოთხი შიბაქი,—რა არის? (ფურის ძუძუეხი, ჳიქანი).

¹ ს ა ბ ა რ - ა ყ ს ა ნ — 'ამბის ასაღებად, — ამბის გასაგებად' შესატყობად. '— რაჲთა ჰკითხონ, (ი I, 19)

² თ ე ნ ე - ქ უ ლ ა ყ ე 'არა ხელი აიღო' ხელი არ აიღო, — არ მოეშვა, არ დაანება, უარი არ თქვა, არ უარყო, — არა უვარყო' (ი I, 20)

³ ხ ა ბ ა რ - ყ უ ნ - ა ყ ი — 'ამბავი აიღეს, — ამბავი გაიგეს, ჰკითხეს მას' (ი I, 21).

2. სა კოდე ბოშ პაე-ჭურშ ჭი,—ეკა-ა.
(გოხლა).
3. პაე ვიჩი, იჩლო ყათილ სა ბურუხ.
ვიჩიმუხ თაყუნსა, თაყუნსა, სუნსუნა
ლაშანდეს თე-ყო-ბაქსა,—ეკა-ა. (ფულ-
მუხ).
4. ბიპ ვიჩი. სუნსუნა გოშტან ტიყუნტე-
სა, ტიყუნტესა, ამა სუნსუნა ბაპეს
თე-ყო-ბაქსა,—ეკა-ა. (თაქარუხ).
5. სა ქრთიკუნ ლახო პაე შამკალ,—ეკა-ა.
(იმხოხ).
6. ალა-ზ-ბესა, ოხენ-ნე-ბა, —ლა-ზ-ხესა
შიპ-ნე-ბაქსა,—ეკა-ა. (ზინჯილ).
7. უფ-ნე, უფ თე-ნე, ო-ნე-უქსა, ბელე თე-
ნე, გოსლა-ნე-ლახსა, კოკოფ თე-ნე, პოფ
ეკა-ა. (ყოხად).
8. სა ბურლო ბელ სა ჯამ ნაყელ,—ეკა-ა.
(ხაშ).
9. სა ბინ ბეშ-ბუ, კუახ გირბესანე—ქუნ-
ჯი ჩურეხა,—ეკა-ა. (მუგულ).
10. კანანხო შელ, უქინუხო მუქა, თა-
რანუქა თე-ნე-ბაქსა, ბაზარალ თე-ნე-
ქესა,—ეკა-ა. (ნებ).
11. სა თარნინ ბოშ პაეჭურშ შიუმ: სო
გამ, სო ჩახ,—ეკა-ა. (ბეღლ ყა ხაშ),
12. ბილილდა არუხ, ბიპჩო ხე,—ეკა-ა.
(სიმაყარ).
13. სა ქურრა ბოშ სა ჯამ ბირინწ.—
ეკა-ა. (ულხოხ).
14. სა უს ბე-ზ-ბუ, იჩ ბეხ ნაგ-ნ-ჩუქო,
ქუა თე-ნე-ბაქსა,—ეკა-ა. (ქენეკ).
15. სა კოჯ ბეზ-ბუ, აე ჩომოხ თე-ტა-
ბუ, აე უღლ, აე ოყ, ბიპჩო თაქსა ბა-
2. ერთ ქვევრში ორნაირი ღვინო,—რა
არის? (კვერცხი).
3. ორი ძმა, მათ შორისაც ერთი მთა.
ძმები მიდიან, მიდიან, ერთმანეთს ვერ
ხედებიან (ერთმანეთის შეხვედრა არ
შეუძლიათ),—რა არის? (თვალეები).
4. ოთხი ძმა. ერთმანეთის უკან დარბიან,
დარბიან, მაგრამ ერთმანეთის დაწვევა
არ შეუძლიათ,—რა არის? (ბორბლე-
ბი).
5. ერთ კუნძუზე—ორი სოკო,—რა არის?
(ყურები).
6. მალლა ვწვე, ტირის,—ვლებ, ჩუმდება,
—რა არის? (ჯაჭვი).
7. ქვაა, ქვა არ არის, ბალახს ჰამს, პი-
რუტყვი არ არის, კვერცხს სდებს, ქა-
თამი არ არის, მაშ რა არის? (კუ).
8. ერთი მთის თავზე ერთი ჯამი მაწონი,
—რა არის? (მთავარე).
9. ერთი პატარძალი გვყავს, სახლს ალა-
გებს-და კუთხეში ჩერდება,—რა არის?
(ცოცხი).
10. ერბოზე უფრო კარგი, თაფლზე
უფრო ტკბილი, სასწორზე არ იღება,
ბაზარში არ მიდის (არ გადის),—რა
არის? (ძილი).
11. ერთ თონეში ორნაირი პური: ერთი
თბილი, ერთი ცივი,—რა არის? (მზე
და მთვარე).
12. შუაში ცეცხლი, ირგვლივ წყალი,—
რა არის? (სამოყარი).
13. ერთ ორმოში ერთი ჯამი ბრინჯი,—
რა არის? (კბილები).
14. ერთი ხარი მყავს, თავის თავს თუ
არ წაადგებინებ, შინ არ შევა (არ შე-
ღის),—რა არის? (ზღმარტლი).
15. ერთი სახლი მაქვს, არც კარი აქვს,
არც სხენი, არც ძირი, ირგვლივ მხო-

რუ-ნე, იმ ბოშ ვენა ადამარლონ ბუღ-
ნე,— ეკა-ა. (ყარფუზ. ღემიშ).

16. სა დმსმლ ბეზ-ბუ, ყათ-ზუ-ბსა, ყათ-
ზუ-ბსა, ყათბეს თე-ზა-ბაქსა,— ეკა-ა.
(აყ).

17. ჭურკა-ჭურკა ლაღ-ნე-სა, გამათ-გა-
მათ ცი-ნე-სა,— ეკა-? (კოტოშ).

ლოდ კედელია, შიგ კი ადამიანებით
საესეა,— რა არის? (საზამტრო. ნესეი).

16. ერთი პირსახოცი მაქვს, ვკეცავ, ვკე-
ცავ, დაკეცვა არ შემიძლია [= ვკეცი,
ვკეცი, ვერ დავეკეცი].— რა არის? (გზა).

17. გრეხა-გრეხით [= ხვეულად] აღის,
კოკა-კოკად [= კოკასავით] ჩამოდის,—
რა არის? (ხაპი).

კ ა ლ ა მ ბ უ რ ე ბ ი

1. ბ ღ ა - ბ ღ ა — უ ქ ა , ბ ი ღ ა !
2. უ ა ყ — ვ ი ბ უ ლ ჭ უ ი ყ ...
3. ე ა შ — უ ქ ა ვ ი ბ ე ა შ ...
4. ა რ — მ ე ნ ო ვ ი ბ ა რ .
5. ე ლ — ი ყ ვ ი ბ ე ლ !
6. ვ ი წ — ლ ა ი ზ ნ ე ნ პ ი რ წ ...
7. მ ე ნ ო ტ ე კ ა ლ — უ ნ მ ა შ კ ა ტ ე კ ა ლ
8. ფ ი შ ი კ — ვ ი ფ უ ლ დ ე შ ი კ
9. მ ა შ კ ა ტ ე კ ა ლ — ვ ი თ ო მ ტ ე კ ა ლ ...
10. ჩ ო ვ ა ლ , ჩ ო ვ ა ლ — ვ ი ბ ე ლ კ ო -
ვ ა ლ ...
11. ქ ა ა ქ ა ი — ვ ი ფ უ ლ კ ა ქ ა ი ...
12. ჰ ო , ჰ ო — მ ა მ ა ც ი ს ო ა

1. კუნელი—ქამე, მოკვილი!
2. კაკალი—თავი შენი მოტველპი-
ლი.
3. ვაშლი—თაფლი შენ წინ...
4. მსხალი—ეს შენი წილი.
5. მარილი—ნაცარი შენ თავზე!
6. ათი—ყვავის ს'კინტლი...
7. ეს კალია—შენ დამურა.
8. კატა (ფისო)—შენი თვალი ნახე-
რეტი (= ხარბი).
9. დამურა—შენს პირში კალია...
10. ბელურა, ბელურა—შენს თავზე
ჯოხი...
11. შაშვი—შენი თვალი ბრმა...
12. ჰო, ჰო—მამაცის (ქალის სახელია)
ცური.

ი დ ი ო მ ე ბ ი

1. ბეზ ფინ მაყ-ნე-ბეილსა = ჩემი თვალი
[= თვალმა] გზას [გზა] უყურებს,—
გარინდებული, გაშტერებული ვარ.
2. ვი ხუპახ ბო-ზ-ხო! = შენს ფლავს მოვ-
ხარშავ, — წესს ავიგებ, შენსას ვიზამ,
მოგკლავ და პარაკლისსაც (ალაქსაც)
გადავიხბო.
3. ბეზ ელმულოხო ბოშუე (ბოსუე ← ბოზ-
შე ← ბო-ზუ-შე) = ჩემი სულით (სული-
საგან) გავეძენი, — მომბეზრდა ყველა-
ფერი; სული აღმომხდა; სიცოცხლე
მომბეზრდა.

4. მანდაკლულ-აყსუნ. = დაღლილობის აღე-
ბა = დასვენება, შესვენება.
მანდაკლულ-ნე-აყსა. = დაღლილობის
იღებს, = ისვენებს.
5. მაყ-ბეილსუნ = გზის [= გზა]-ყურება
ვი მაყახ-ნე-ბეილსა. = შენს გზას უყუ-
რებს, = გელოდება.
6. ბეზ ფინ აჩი-ნე-ხა = ჩემი თვალი [=
თვალმა] თამაშობს, — თვალი მითამა-
შებს.
7. მუშნუ ჩიშჩუნ = ქარის [= ქარს] გა-

- მოტანა, გამოღება,—გულის ჟერება, მოხობა.
- იჩ მუქსაუ ჩინეჩერე=თავისი ქარი გა-
მოიტანა, გამოიღო,—გული იჭერა,
მოიხნა.
8. ფინ ნეწრალო კაწ-ნე-ფე=თვალის
მკმენარზე- სოცა,—1. ძილით გული
იჭერა, ძილით გაძღა. 2. ისიამოვნა,
დაკმაყოფილდა, გული იჭერა (რითიმე
სასიამოვნოთი).
  9. ზიკლამო-ნე-ბსა=საქანელას [საქანე-
ლა]-აკეთებს,—ბარბაცებს, ბანცალებს
(მაგ., მთვრალი...).
  10. ბეზ ლეე ხენა მა უღლაჰ! = ჩემი გუ-
ლის წყალს ნუ სვამ! — გული ნუ გა-
მიწყალე, ნუ გამოსიე; გულს ნუ მიწ-
ყალბე; ნუ გამიპირე საქმე.
  11. ვი ყაქნუხ-ყა-ნ-ზაყი! = შენი ტკივილი
ავიღო, შენი ტკივილიც ამიღია, — შე-
ნი პირიმე, გენაცვალე.
  12. შეტა ფელ-ლე-ბაჰსა. = მის თვალში
[= თვალზე] შედიხარ, — მლიქვნელობ,
ფარისეველობ, თვალთმაქცობ; თავს
აწონებ, ელაქუტები.
  13. მი-ნე-აყე = სიცივე აიღო, — გაცივდა.
მი-ნე-ლაჭტე = სიცივე მოხვდა, — გა-
ცივდა.
  14. შეტა ფენო-ყა-ნ-ბარი! = მისი თვალი-
დან დაიყაროს, დაცვივდეს || შეტა
ბოხმხოლოხოყა-ნ-ბარი! მისი ცხვი-
რიდან დაიყაროს, დაცვივდეს, = შხა-
მად, ძმრად ექცეს, ცხვირიდან ელი-
ნოს, არ შეერგოს.
  15. ბეზ ბოხმხოხ ბიყეცი-ნე = ჩემი ცხვი-
რი დაჭერილია, — სურდო მაქვს.
  16. ნეპალ-ლე-თაცე = ძილს [ძილზე] წა-
ვიდა, = ჩასთვლიმა, ჩაეძინა.
ნეპენ-ნე-თაშერე ძილბა წაიღო, წაი-
ყვანა, — ჩასთვლიმა, ჩაეძინა.
  17. იჩ ბოშტან-ნე-ჩიშუა = თავის შიგნი-
დან გამოაქვს, — იგონებს, თხზავს,
ტყუის, ჩმახავს.
ვი ბოშტან მა ჩიჩა! შენი შიგნიდან
ნუ გამოგვაქვს, = ნუ იგონებ, ნუ
თხზავ, ნუ ტყუი, ნუ ჩმახავ...
  18. ბეზ აქა ფინ ლასო! = ჩემ მარჯვენა
თვალის ზედა (ჩემ მარჯვენა თვალ-
ზე), — კი ბატონო! კეთილი! დი-
დი სიამოვნებით! ბატონი ბრძანდები!
უთუოდ!
  19. ბეზ ეე-ნე-ბარსა = ჩემი ხორცი ცვი-
ვა, — მეზიზღება, მძაგს, მძელს; გულს
მიმღვრევს, გული მემღვრევა.
  20. ბეზ ჰაყლენ თე-ნე-ბოსტა = ჩემი ჭკუა
[= ჭკუაში] არ ჭრის, — არა მგონია;
ჭკუა არ მიჭრის...
  21. ბეზ ბეხო ბაქა! = ჩემი თავისგან, თავ-
ვიდან იყავი! — თავი დამანებე! მომ-
ცილდი! მომშორდი!
  22. ლენე ფინ = დღის თვალით, — დღისით-
მზისით, დღის სინათლეზე.
  23. ალახო-ნე-ბაქე = შემოდან გახდა, იყო,
— გულყრა დაემართა, ბნელა მოუ-
ვიდა.
  24. თახსინ-თახსინ ... = წასვლით-წასე-
ვლით ... — თანდათან, რაც დრო გა-
დის.
  25. თი ბულ-ყა-ნ-ბათკი! = შენი თავი ჩაი-
ძიროს, ჩაიფლოს, მიწაში ჩაიღოს, —
მოგიკვდეს თავი! დაილუე! წარწყმდი!
  26. აჰმ-ბეზ-ბათკე || ბეზ აჰმ-ნე-ბათკე =
მხარი ჩემი ჩაეფლო, ჩაიქცა, — მხა-
რი მომექცა, მეცვალა; გზა აშერია,
ამენა; ორიენტაცია დაგეარგე.
  27. ვი იმუხ სსსილ-ყა-ნ! = შენი ყური
ხმაზე იყოს! — სმენად იქეცი! ყურად-
ლებით იყავი!
  28. გა-ნე ენქ || გა-ნე ვი ბახტინქ = ად-
გილია შენთვის, — ახია შენზე! ეგრე
გინდა, მოგიხდება!
  29. ვი ლეეხ ფას ეჭა! ვი ლეეხ გენგ ეჭა!
= შენი გული გაშლილად შეინახე!
— შენი გული განივრად შეინახე! —
ლაღად, მოლხენით იყავი!
  30. გა-ბა-გა ... = ადგილ-და-ადგილ, —
ყველგან; ყველა მხარეს, ადგილას.
  31. ბუსიხო ბეზ ლე წორო-ნე-სა = შიმ-
შილისაგან ჩემი გული იღვენთება,
წვეთავს, — შიმშილისაგან გული მიწ-
ყალდება.

32. მაყახო-ნე-ჩიშქა = გზისაგან (გზიდან) გამოჰყავს, — გზას აცდენს, აფუჭებს, რყენის, — ცუდ გზაზე აყენებს.
33. ვი გონ-ყა-ნ-ბოტეცი! = შენი ფერი გაიჭრას, შეწყდეს, — გაჭრი! დაიკარგე! დაილუბე!
34. ფულ-დემიკ... = თვალ-ნახვრეტი, — თვალ-გახვრეტილი, ხარბი, გაუმადლარი.
35. იჩ ბელ-ლე-დულე = თავის თავზე დაარტყა, — თავში აუვარდა, თავს გავიდა.
36. გვლდ აშ-ნე-ბიყე = მოჯამაგირის [= მოჯამაგირე] საქმე დაიჭირა, ჩაიღინა, — გაუთვლელობა, ხეპრობა გამოავლინა; ცუდად, უმსგავსოდ მოიქცა.
37. ქატა აშ ბოხო-ნე = მაგის საქმე გრძელია, = ენა ვერ იტყვის მაგის ამბავს, ვერ ასწერს მაგის საქციელს, ნამოქმედარს.
38. მეილა შანა კაქუბ! = თავის საჯდომს ჩხირი, — ჩხირი კედელს!
39. იჩ პაიზენ-ნე-გოლრშ-ნეხა = თავის ჰანგით ცეკვავს, — როგორც უნდა (ეპრობანება), ისე იქცევა.
40. აღუნტუ ოყა-ზ-თარალო... = ზემოთას ქვემოთ დავატრიალებ, — თავდაყირა, წალმა-უკლმა დაეყენებ...
41. კიწიწი ხედი იჩ იმორო კატ-ზუ-დი = ცოტ-ცოტა დავადნე-და თავის ყურს ჩავაწვეთე, — ნელ-ნელა, ნება-ნება აუღუსენი (უეამბე) და გავაგებინე, მივახვედრე.
42. შეტა ქეჩილ-ლე-ლატე = მის გუნე-მაზე (ქეიფზე) მოხდა, — ეწყინა.
43. ხეიჲ კაქნულ-ლე-ჰურეცს... = ძალის ალაფად იქცა, — არაფრად ჩაიარა.
44. შეტა ფულ-ყა-ნ-ჰერი! = მისი თვალი გამოვიდეს, — თვალი ვადმოეკარკლოს, თვალი დაუდგეს.
45. ნაყულ ბატი მეილ = დოში ჩავარდნილი თავი, — გაქუცული, გაქეცია-

- ნებული, გაძვალტყავებული; გასაწყლებული.
46. მეგნა-ტიკ = მატლის ტიკპორა, = გულღრმე, გულღვარძლიანი, გულბოროტი; შურიანი.
47. ნეპნა-ტიკ = ძილის ტიკპორა, — ძილისგულა, ძილის მოყვარული.
48. იჩლო ბაბა თოვენ = თავიანთი მამის ფასით, — ძალიან ძვირად.
49. მაყა-თახსუნ = გზას [გზად] წასვლა, — იოლად წასვლა.
50. ქულ-ბაპესბესუნ = ხელი-მიწვდენა, — ხელის შეწყობა, მოხმარება, მიშველება.
ქულ-აყსუნ = ხელი აღება, — ხელის აღება, განდგომა; უარის თქმა (ვინმეზე, რამეზე).
ქულ-ლახსუნ = ხელი დადება, — მფარველობა.
51. უკ-თახსუნ = გული-წასვლა, — გულის წასვლა, შეღონება, გულყრა.
უკ-ტა-თაცე = გული-მისი-წავიდა, — გული წაუვიდა, შეუღონდა, გულყრა დაემართა.
52. თურინ მაყ = ფეხის გზა, — ფალარათი, კუჭის აშლა.
თურინ მაყა-ნე-ბატიე = ფეხის გზას (გზაში) ჩავარდა, — კუჭი აეშალა, გააფალარათა.
53. ფეხი ბითესუნ, ბისთუნ = თვალისაგან (თვალიდან) ვარდნა, — თვალიდან ამოვარდნა, შეჯავრება.
54. ფულ-ლახსუნ, ფულ-ბიყსუნ = თვალი-დადება, თვალი-დაჭერა, — თვალის ჰერა, — მიხედვა.
55. თურ ბითესუნ, ბისთუნ: = ფეხი ვარდნა:
ვი თურ-რე-ბითე ბეშ კტა = შენი ფეხი ჩავარდა ჩვენ სახლში, — დაგვთარსე შენი მოსვლით, თარსი ფეხი შემოდგი ჩვენსა.

ვართაშენი

ნიჭური

შოულ კოკოწუნ-კიჟა

თჷლქი კოკოწუნ-კომა

შოულ ბანეცი კოკოწუნ-კიჟა. ამა კოკოწუნ ალალუ გალა-ყუნ-ი. შოულენ ჰპრპქეთ-თე-ბსაჲ კოკოწლო ბაპანეჲ. მე აშლან ატუქსა ხაჲ, ჰაეალა-ნე-ბაქსა შოულე-ლახო, შონოალ ყიიზო ბუსა ბუქუნენ ფეშმან ტიტერი თანესა.

თჷლქი ბანეცი კოკოწუნ-კომა. ამა კოკოწუნო ალლოჲ გალა-ტუნ-ი. თჷლქინენ ჰპრპქეთ-თე-ბსაჲ კოკოწუნო პაპანეჲ. მე აშლან ანეკსა ხაჲჲენ, ჰაეალა-ნე-ბაქსა თჷლქინ ლოხოლ, შონოალ ყიიჲებუნ ბუსა თათანენ ფეშმან ტიტერი თანესა.

მელა ხაქათმეში [=ქათმის სახლში]

მელა შვეიდა საქათმეში. მაგრამ ქათმები მალალ ადგილას იყენენ. მელა [=მელაშ] ცდილობდა [=არაქათს აკეთებდა] ქათმებს მისწვდომოდა. ამას [=ამ საქმეს] ხედავს ძალი, მივარდება [=ავსულიანი ხდება] მელიას [=მელიის ზედა], ისიც შინსაგან შშიერი მუცლით დანანებული მირბის-რა [=გაქცეული, ნარმენი] მიდის.

კოლხოზუნ ბელე

კოლხოზუნ ბელი

მმა ბუო კოლხოზუნ ბელე-ნე. მე ბელე შელ ეფი ბელე-ნე; ო, მუ ირ ეპინალ-ლე-თადესა, ლენნახ ბასკალა გა თშშიზ-ნე-ბაქსა, იჩალ თიმარ-რე-ბაქსა, აზარე-ბაქახუნალ ჰქქუმენ შელ-ლე-ბესა.

მმა ბაქალო კოლხოზუნ ბელი-ნე. მე ბელი შაპატ ეფი ბელი-ნე; ო, მუ ირ ეპინალ-ე-თადესა, ბასკალა გალ ჰპრლი თშშიზ-ე-ბაქსა, იჩალ თჷმარ-ე-ბაქსა, აზარიშ-ბაქატანალ ჰქქიმენ ყოლაჲ-ე-ფსა.

კოლმეურნეობის პირუტყვი

აქ მყოფი [=აქ რომ არის] კოლმეურნეობის პირუტყვია. ეს პირუტყვი კარგად მოვლილი [=შენახული] პირუტყვია; ბალახი, ქერი თავის დროზე ეძლევა, ყოველდღე დასაწოლი ადგილი სუფთავდება [=სუფთა ხდება], თვითონაც სამუნველით იწმინდება [=სამუნველიანი ხდება], ავად გახლობისასაც ექიმი [=ექიმმა] კურნავს [=კარგად ხდის].

ეჷქ

ეჷქ

ეჷქ კოჭინ ჰეჲვან-ნე, ადამარი ქომჷგ-ნე; ეზნუხ ბესანე, ხელლუხ ზაპნეხა, ეჷნუხ ტაპნეხა, მაალ ბუ ვაყსა ვახ თანეშა.

ეჷქ კოჷინ ჰეჲვან-ე, აძდარი ქომჷგ-ე; ეზა ბსანე, ხელა ზაპნეე, ოჷპ ტაპნეე, მაძალ ჩურელაჲ ვა თანეშა.

ცხენი

ცხენი შინაური [=სახლის] ცხოველია, ადამიანის შემწეა [=ქომავია]: ხნულს (ხოდაბუნს) აკეთებს, ტვირთს ზიდავს [=სწევს, ეწევა], კალოს ლეწავს [=სცემს], სადაც ვსურს შენ (მიცემ.) მიჰყავხარ.

ქალ ზორრუ ჰედვან-ნე, ამა ილარილო გროლრ თე-ნე-ფორთბესა. ქალლუხ გპრბე შელ ეფან, იჩ ევდინალ უფილესტან, უქესტან, ლენახა ოწყალდან, იაჟენა გამ გალა ეფან, ილარილო—სპრინ გალა. ეჟოლა, ილარილო თუნდ ევდინალ, შადბან, მანდაკლულ-აყესტან ვაჟ ხენა ბასკესტან.

ქალ ზორრუ ჰედვან-ე, ამა ელარელო გელე თე-ნე-ფორთფესა. ქალს გპრბე შატ ეფან, იჩ ევდინალ ჰუფილესტან, ჰუქესტან, ჰპრლი ოწყალდან, იაჟენა გამგალა ეფან, ელარელო სპრინ გალა. მაინულ, ელარელო თუნდ ევდინალ, შადბან, მანდაკლულ-ჰაყესტან ვა ხენა ბასკესტან.

კ ა მ ე ჩ ი

კამეჩი ლონიერი ცხოველია, მაგრამ სიცხეს ძალიან ვერ უძლებს [=ვერ ითმენ]. კამეჩს უნდა [=საჭირთა] კარვალ მოუარო [=შეინახო], თავის დროზე ალევინო, აჟამო, ყოველდღე აბანაყო, ზამთარში თბილ ადგილას ამყოფო [=შეინახო], სიცხეში—გრილ ადგილას. ზაფხულში, ცხარე სიცხის დროს [=სიცხის ცხარე, მწეავე დროზე], გაუშვა, დაასვენო [=დაღლილობა აღებინო] და წყალში დააწვინო.

აოლდაშმუხ

ნიკალაჲ ნახგრჩი-ნე, სერგი გენა ყორუხჩი; ლენახა ლამან-ყუნ-დესა კაჟაჟანე. ნიკალაჲენ ტუტტბჳ-ნე-ჭარეხა, სერგინენ გენა გროლრშ-ნე-ხა. ნიკალაჲა ყა სერგინა გროლრ მაჟორუხ-ყო-აბა, ოშალ ჰაჟლენტინ მაღ-ყუნ-ეხა.

აოლდაშსო

ნიკალაჲ ნახგრჩი-ნე, სერგი გენა ყორულჩი; ჰპრლი ლამან-ტუნ-დესა ოჩალა. ნიკალაჲენ ტუტტბჳ-ე-ჭარე, სერგინენალ აჩინ-ნე. ნიკალაჲენ ყა სერგინენ გელე მაჟორ-ტუნ-აჟა, ჰურანანალ მაჟორ-ტუნ-ნე.

ა მ ხ ა ნ ა გ ე ბ ი

ნიკო მენახირეა, სერგი კი მეველე; ყოველდღე ხედებიან მინდორში. ნიკო [=ნიკომ] სტირის (სალაჟურს) უკრავს, სერგი კი ცეკვავს [=ცეკვას ამბობს]. ნიკომ და სერგიმ ბევრი სიმღერა იცის [=ბევრი სიმღერები იციან], შეჰდეგაც [=აგრეთვე] ორივე [=ორივემ] მღერიან [=სიმღერას ამბობენ].

შკოლუნ დირიგ

ბემ შკოლუნ დირიგა ეჟა ბუჟაყსა, ბუნე: ჰაიჟე, შუჟეტ, კაროვ, ურუზუნ კაროვ, ჰინკორ, ტუჟა, ტაჟ, კაზპარ, ქალამ, ფუშნიკ, შიკლამ, ქენ, კაჟული, წანთარუ, ფუმფულ, ფარფედან... ისა ენეხ მოტოხ ჩუქსუნახ ბურჟანჟე. სოოტინ ახხო ტუჟანა ბეხო ბიყი ზაპ-ნე-ფე, შორ ბეჟენე ჩინეჩო, ამა ქაქულ ქეხ-ტა-მანდე, იჩენ გენა ტუმჰაჟალაყ-ნე-დელე.

შკოლუნ დირიგ

ბემ შკოლუნ დირიგჲ ჰიკჲ ჩურელაჲან, ბუნე: ჰაიჟე, შუჟეტ, კაროვ, ურუზუნ კაროვ, ჰინკორ, ტუჟა, ტაჟ, კაზპარ, ქალამ, ფუშნიკ, შიკლამ, ქენ, კაჟული, წანთარჲ, ფუმფულ, ფარფედან... ისა ენე მოტოხო ჩუქსა ბურჟი-ჲან. სოოტინ ახხო ტუჟაჲ ბეხუნ ბიყი ზაპ-ე-ფი, შორ ბეჟენეჲი ჩინეჩო, ამა ქაქულ ქიჲე-ნე-მანდე, იჩინ გენა ლომბალაყ-ე-დელი..

სკოლის ბოსტანი

ჩენი სკოლის ბოსტანში რაც კი გინდა, არის: ქინძი, კამა, ოხრახუში, პრასა, წიწმბატი, ბოლოკი, ჭარხალი, სტაფილო, კომბოსტო, პიტნა, ხახვი, ნიორი, კიტრი, ქონდარი, ბალბა, დანდური ...ახლა უკვე ამათი გლეჯა [=გლეჯას, წყვეტას, კრეფას] დავიწყეთ. ერთმა ჩვენგან (ერთმა ჩვენთავანმა) ბოლოკის ფოჩს [=ბოლოკის, თავიდან] მოჰკიდა-რა (ხელი), სწია, ისე ეგონა [=ისე უყურა, შეხედა] ამოიღებდა მაგრამ ქოჩორი [=ფოჩი, ფოთოლი] ხელს შერჩა [=მის ხელს, ხელში დარჩა], თვითონ კი ვადაკოტრიალდა [=კოტრიალი დაარტყა].

პაონერლო წათ

მა აბა-მა აშ-ბესუნ, ჯაფა-ზაფსუნ ... დამდამახო იაბაჰე ნალარინ სსსი. პაონერუს გირეციტან ბულ-ზაკალტინ ფინე: „მოლდაშმუხ, მან თაღენ აგროპუნქტუ, ქრმპგ-თაღენ ბეშ კოლხოზა სუმ-ბულ გირბესუნა!“ პაონერლონ მუავლუღენ ფი-ყუნ: „თაღენ, თაღენ!“ ვა გირეცი თა-ყუნ-ცი ეხბალა-გალა, თაცი ბაეყუნ-ცი აშლა ...

პაანერლო წათ

მან ავა-მან აშ-ფსუნ, ჯაფა-ზაფსუნ ...საეანან უშენენ იანბაჰი ნალარინ სს-სს. პაონერხო გირელალა-ყენა ბულზაკალენ ფინე: „მოლდაშხო, მან თაღენ აგროპუნქტა, ქრმპგ-თაღენ ბეშ კოლხოზა სუმბულ გირბესუნა. პაანერხონ მუავლუღენ ფი-ტუნ: „თაღენ, თაღენ!“ გირეცი თა-ტუნ-ცი ეხბალა-გალა ვა თაცი ბატუნ-ცი აშლბ.

პიონერული [=პიონერთა] სიტყვა

ჩვენ ვიცით მუშაობა (შრომა), გარჯა [=ჯაფა, ჯაფის წევა] ... დილაადრიანად [=დილისაგან] გავიგონეთ (მოგვესმა) დოლის ხმა. პიონერების მოგროვებისას მეთაურმა [=თავ-გამწევემა] თქვა: „ამხანაგებო, ჩვენ წავიღეთ აგროპუნქტში, მივეშველოთ [=ქომაგი, დახმარება მივეცეთ] ჩვენს კოლმეურნეობას თავთავის კრეფაში [=თავთავის კრეფას]. პიონერებმა სიხარულით თქვეს: „წავიდეთ, წავიდეთ!“ მოგროვდნენ-რა [=მოგროვილი, მოგროვილი] წავიდნენ სამკალში [=სამკალ ადგილას], წავიდნენ-რა [=წასული, წასულნი], შეუდგნენ საქმეს [=შევიდნენ საქმეში] ...

ციციკ-პოსტუნ

ლე შკოლა ციციკ-ყუნ-ბოტე, ენე ციციკ ჰეკალ-თე-მან. ზუ სალ თე-ზა-ყიბე-ლიზან ყა ქირქორენ ოანე-ყუნ-ფე, მპრქპრიტ შუ-ტუ-აბა მა-ა-ჰაპაჰე; ხათუნ კუა-ნე-ტიტერე. შოტლო ციციკას დამნუნ ბოტალ-ყუნ.

ციციკ-პოსტუნ

ლე შკოლა ციციკ-ტუნ-ბოტო, ენე ციციკ თი-მან-ჰეკალ. ზუ სალ თე-ზა-ყიბე-ბი. ახსაპეტენ ყა ქირქორენ ოანე-ტუნ-ფიო. მპრქპრიტ შინ-ა-ავა მაა-ა-ჰაპაჰე; ხათუნ კოა-ნე-ტიტერიო. შოტლოე ციციკ აჰეპ ბოტალ-ტუნ.

აცრა [ყვაილ-კრა]

დღეს სკოლაში აცრეს [=ყვაილი კრეს], უკვე ყვაილი არ დავგემართება [=ყვაილს არ გამოყვრით]. მე სულაც [=ერთიც] არ შემეშინდა. ლიზამ და გრიგორიმ (გიგომ) იტირეს [=ტირილი თქვეს], მარგარიტა ვინ იცის [=ვის იცის] სად დაიმალა [=გაქრა]; ხათუნა შინ გაიქცა. მათ ხელ აუცრიან [=მათ ყვაილს ხვალ მოსკრიან].

გროლრ ვახტ მოტხო ბეშ ნიკოლაჲ
ქსიბ ირპწთ-თე-ჰესაბბაქსაჲ. შეტინ გრ-
ლრ-ნე-აშბესაჲ, ამა პოჲელალა ბორზუნ
თე-ტა-ბუჲ. შეტა ქტლწათ ქამასი-ლუ-
ლენ-ნე-ქარხსაჲ, ბოშამა უქსუნ-უჲლ-
სუნ, პოჲელამა ლაფსუნ თე-ყო-ბუჲ. ჭი-
ქირრები ნიკოლაჲენ: დოღრიყუნება, თე
„ბესანალ ქრმპგ, უქსანალ ქრმპგ“...
პურანალ ეხყუნ: „საფსა სა ადამარ ქეფ-
ნა-ზოშალ გორონ-ნე... ბეზ სა ფენეწენ
ეკა ბესზა-ბაქოლ, ზუალ ბაღლაღუ კოლ-
ხოზა!“—ფინე ირ-ბოშ ნიკოლაჲენ, ჰაშო-
რალ ბინე: ბაღნეცი კოლხოზა. ჰაჲსა ნი-
კოლაჲი ქტლწათ ბახტავარუ-ნე-ქარ-
ხსა.

გელე ვაღბ მოტხუნ ბეშ ნიკოლაჲ ქს-
სიბ ირპწთ-ე-ჰესაბბაქსაჲ. შოტინ გე-
ლე-ნე აშბსაჲ, ამა პოჲელალა თახგლ თე-
ტან-ბუჲ. შოტაჲ ქტლწათ ქამასილუნ-
ე-ქარხსაჲ, ბოშამუნ ჰუქსუნ-ჰუჲლსუნ,
პოჲელამინ ლაფსუნ თეტან-ბუჲ... ჭიქი-
რები ნიკოლაჲენ: დოღრი-ტუნ-ნეხ: „ბატა-
ნალ ქომპჲ, უქატანალ ქრმპჲ“... პურუმ
ნეხტუნ: „საფსა ამდარ ქეფნე-ზოშალ გო-
როხ-ე... ბეზ სა ფენეწენ ჰიკპ-ბესბა-
ქო, ზუალ ბალაღუ კოლხოზა!“—ფინე
ირ-ბოშ ნიკოლაჲენ, ჰატეთარნლ ბინე:
ბაღნეცი კოლხოზა. ჰაჲსა ნიკოლაჲი ქტლ-
წათ ბახტავარლუ-ნე-ქარხსა.

მარტოოდენ ერთი ადამიანი ქეიფშიაც საცოდავია

(მარტო კაცი ჰამაშიაც ბრალიაო)

დიდი ხნის წინ [=ბევრი დრო ამისგან წინ] ნიკოლაი ლარობ გლეხად ითვლე-
ბოდა [=იანგარიშებოდა]. იგი ბევრს მუშაობდა [მან ბევრი საქმე აკეთებდა], მაგ-
რამ სამყოფი მოსავალი (მარცვლეულისა) არ ჰქონდა. მისი ოჯახი ხელმოკლე [=
ნაკლოვანებით] ცხოვრობდა, ძლომამდე ჰამა-სმა, სამყოფამდე ჩაცმა არ ჰქონდათ.
იფიქრა ნიკოლაიმ: მართალს ამბობენ, რომ „საკეთებლადაც [=ქმნადაც, კეთებ-
დაც] შეველა, საქმელადაც [=ჰამადაც] შეველა. კიდევაც [=აგრეთვე] ამბობენ: მარ-
ტოოდენ ერთი ადამიანი ქეიფშიაც საცოდავიაო (მარტო კაცი ჰამაშიაც ბრალიაო).
ჩემი ერთი კავით რას ვაეაწყობ [=ჩემი ერთი კავით რა კეთება შემიძლება], მეც
შეველ კოლმურნობაში!“ თქვა გულში [=თავის შიგნით] ნიკოლაიმ, ისეც (იშნაი-
რადაც) აკეთა: შევიდა კოლმურნობაში. ახლა ნიკოლაის ოჯახი ბედნიერად ცხოვრობს.

ზანღ-ბესუნ

ჭეჰამ-ბესუნ

1. ფაჲზ-ნე. ბოჲ-ყუნ-ყესა მეღვინახ,
გირბი ჩიხარ-ყუნ-კესა ბორზუნახ, ყაჰ-
ყუნ-ეხა ტულლუხ, ბა-ყუნ-ეხა კოღლო
ჭინახ.

1. ფაჲზ-ე. ჰაჲე-ტუნ-ყსა მეღვინა,
გირბი ჩარ-ტუნ-ყსა თახგლა, ყაჰ-ტუნ-ნე
ტულა, ბა-ტუნ-ნე კოღხო ჭინა.

2. ტულლა იმაჲ-ნე. აჲღლუხ არაბინ
ბიჰ-ჩო ჭურუ-ყუნ-ეხა, შუჲგ-ყუნ. ქეშკამ
ჰამპჰამ ფაჲზ ბაქანე!

2. ტულე იმაჲი-ნე. აღლუხ არაბინ
ბიჰ-ტოღლ ჭურუ-ტუნ-ნე. მუჲგ-ტუნ. ქეშ-
კამ ჰამპჰამ ფაჲზ ბაქანე!

3. ხოდურლოხო ხაზალუხ ბარ-რე-სა.
ყუმურუხ ფურფი თა-ყუნ-სა.

3. ხოდურლოხუნ ხაზალუხ ბარ-ე-სა
ყუმურხო ფურფი თა-ტუნ-სა.

დაკვირვება

1. შემოდგომა. კრეფენ ხილს, აგროვებენ-რა [=შეგროვებული, დაგროვებული, შოგროვებული] ამთავრებენ მოსავალს (ე. ი. მოსავლის აღებას), წურავენ (ჭყლე-ტენ) ყურძენს, ასხამენ ქვევრებში ღვინოს.

2. რთველია [=ყურძნის მამითაღია]. ბავშვები ურმის გარშემო [=ოთხმხრივ] დადიან. უხარბათ [=მხიარულად არიან]. ნეტავ ყოველთვის შემოდგომა იყოს.

3. ხეებს [=ხეებისგან, ხეებიდან] ფოთლები ცვივა. ფრიველები მიფრინავენ-რა [=გაფრენილი] მიდიან.

აკესტალ ჩეშნიუხ

1. ნიკლაფენ ყა ზლისკანენ ბეშ აპ-ტეკენეკ პაა შუშან ჯოდ-ყუნ-ეჩერე, საალ ფამბაკ.

2. ხათუნი, მარქარტი ყა სერგინ ნოვადა კლასა ნუთ-აკეცი თამიზლულ-ნე-ბუ.

3. ხიბუმჯი ჯოვლინა შელ კალკალ ააჟლოლონ სუსოტულო ქომპე-ბი ბეშ-ყუნ-ბადი.

აკესტალ ჩეშნგოხ

1. ნიკაფენ ყა ზლისკანენ ბეშ აპტე-კენაკ პაა შიშან ჯოდ-ტუნ-ეჩერიო, საალ ფამბაკ.

2. ხათუნენ, მარქარტინ ყა სერგინ ნოვადასტა კლასა ნუთ-აკეცი თამიზლულ-ნე-ბუ.

3. ხიბიმჯი ჯოვლინა შაპატ კალკალ ააჟლულონ ჯოშმანდატოლო ქომპე-ბი ბეშ-ტუნ-ბადიო.

მისაბაძი [=საჩვენებელი] მაგალითები

1. ნიკლაიმ და ალექსიმ ჩენი აფთიაქისათვის ორი შუშა იოდი მოიტანეს, აგრეთვე [=ერთიც] ბამბა.

2. ხათუნას, მარგარიტას და სერგის მორიგეობის დროს [=რიგში, ჯერში] კლასში არნახული სისუფთავეა ხოლმე.

3. შესამე ჯგუფში კარგად მოსწავლე ბავშვებმა სუსტებს უშველეს-რა [=დახ-მარება გაწეული] წინ წასწიეს, დააწინაურეს [=წინ შეადგეს].

მეხ ყა ჩაქუჩი

ჯან ვახოლ დოღმა ვიჩიმუხ-ჯან,
ზუ აშბალ, უნ ირპაშთ,
ბეშ მექკამ ყოლთულამიშ-ბაქსუნ
აღალოენეკ, დრვლმთულოენეკ
ბაღრიარ-ბაქსუნ-ნე.

ზუ ზიღო-ზ-ტაპეხ, უნ ეხ-ნუ-ბსა,
პააღონ ზაპმთენ-ჯან-ქარხესა,
პააღონ აზადღულა-ჯან-ქებაქე,
ზორენ პარსა ლაენგუნ-ჯან-აყსა.

მიხ ყა ჩაქუჩი

ჯან ვახუნ დოღმა ვიჩიმუხ-ჯან,
ზუ აშპალ, ჰუნ ირპაშთ,
ბეშ მრქკამ ყოლთულამიშ-ბაქსუნ
აღალოენაკ, დრვლმთულოენაკ-
ბაღრიარ-ბაქსუნ-ნე.

ზუ ზიღო-ზ-ტაპე, ჰუნ ეხ-გნ-ბსა,
პააღონ ზაპმთენ-ჯან-ქარხსა,
პააღონ აზადღულა-ჯან-ქრვაქიო,
ზორენ პარსა ლაენგ-ჯან-პაყსა.

ნამგალი და ჩაქუჩი

ჩენ შენი [=შენთან ერთად] ღვიძლი ძმები ვართ, მე მუშა, შენ გლეხი, ჩენ-ნი მკიდრო შეკავშირება ბატონებისთვის, მდიდრებისათვის გულისხმეთქვაა [=შიშის

განდომაა], მე რკინას ვქედ [=რკინას ვარტყამ], შენ მკი [=სამკალს აკეთებ],
 ორივენი შრომით ვცხოვრობთ, ორივენი გაეთავისუფლდით [თავ ისუფლება მოვიპო-
 ვეთ = თავისუფლებაში გადავედით], ყოველ ნაბიჯს ღონიერად ვდგამთ [=ღონით
 ყოველ ნაბიჯს ვიღებთ].

მაჲლ

1. ცამფი ალალა ცივარ-რე-ფი,
 ქალა კაფეანებს ნამ-ნე-ბე,
 ნამ-ნე-ბე, ნამ-ნე-ბე, ნამ-ნე-ბე,
 ქალა კაფეანებს ნამ-ნე-ბე.
2. ოქტომბერუნ ციციკუნ-მან,
 ჭაფაჲ-მან-ესა, ბუფბუ-მან-ბაქსა,
 აშბალო აფლუნ-მან,
 ჰამშა შოტლოხონ ბაქალ-მან.
 ე-მან-სა მაჲლ-ფესინ,
 მუჰა სსენ ზილდესინ,
 ციციკლონ ზერ-ე-კესინ
 ქოქა ბაჲდალონ ფერგლამიშ-

ბესინ.

მაჲლ

1. ცამფი ალაუნენ ხოხო-ნე-ფი.
 ქალა ოჩალა ნამ-ე-ბი,
 ნამ-ე-ბი, ნამ-ე-ბი, ნამ-ე-ბი,
 ქალა ოჩალა ნამ-ე-ბი.
2. ოქტაბრუნ ციციკუნ-მან,
 ჭაფაჲ-მან-სა, ბუფბუ-მან-ბაქსა,
 აშპალოხ აფლუნ-მან,
 ჰამშა შოტლოხუნ ბაქალ-მან.
 ე-მან-სა მაჲლ-ფესუნ,
 მუჰა სსენ ზილდესუნ,
 ციციკო ღმსტბსუნ,
 ქოქა ბაჲდალხონ ჭერგლდა-

მიშბსუნ..

ს ი მ ლ ე რ ა

1. უუუუნა წვიმა მოვიდა [=ჭრელი წვიმა ცრიდა], ღიღი მინდორი დანამა,
 დანამა, დანამა, დანამა, ღიღი მინდორი დანამა.
2. ოქტომბრის ყვავილები ვართ, ვიშლებით [=ვიხსნებით], ვიფურჩქნებით
 [=ვივსებით], მუშების შეილები ვართ, მუდამ მათთან ერთად ვიქნებით, მოვდივართ
 სიმღერით [=სიმღერის თქმით], ტკბილი ხმების წკრიალით [=ტკბილი ხმით წკრია-
 ლით], ყვავილებით მოკაზმვით, წითელი დროშების ფრიალით [=ფრიალ-კეთებით].

თაქენან, ბეღაჲანან! ...

თაქენან, ბეღაჲანან,
 ეტინ-ა-ქაჲ ჭაპლულახ ...
 თაჲანცი, ბეღაჲანი,
 ქეჩინენ-ნე-ქაჲ ჭაპლულახ.
 ქეჩინენ ჭაპნუხ ჰალალ-ლე-ქე, ჰალალ.
 თაქენან, ბეღაჲანან, ეტინ-ა-ქაჲ ქეჩინა.
 თაჲანცი, ბეღაჲანი:
 ულენ-ნე-ქაჲ ქეჩინა.
 ულენ ქეჩინა, ქეჩინენ ჭაპლულახ
 — ჰალალ-ლე-ქე, ჰალალ ...
 თაქენან, ბეღაჲანან,
 ეტინ-ა-ქაჲ ულლუხ.
 თაჲანცი, ბეღაჲანი:

თაქენან, ბეღაჲანან:
 ეტინ-ა-ქაჲი განუ ...
 თაჲანცი, ბეღი-მან,
 ქეჩინენ-ე-ქაჲი განუ.
 ქეჩინენ განუ ჰალალ-ე-ქე, ჰალალ.
 თაქენან, ბეღაჲანან, ეტინ-ა-ქაჲი ქეჩინა
 თაჲანცი, ბეღი-მან:
 ულენ-ე-ქაჲი ქეჩინა.
 ულენ ქეჩინა, ქეჩინენ განუ
 ჰალალ-ე-ქე, ჰალალ ...
 თაქენან, ბეღაჲანან,
 ეტინ-ა-ქაჲი ულა.
 თაჲანცი, ბეღი-მან,

თუჭანგენ-ნე-ქე ულლუბ.
თუჭანგენ ულლუბ. ულენ ქეჩინახ,
ქეჩინენ ჰაპლულახ ...
თაქენან, ბეოლანან, ეტინ-ა-ქამა
თუჭანგვპ.

თამანცი, ბეოლანდი:
ეზნგენ-ნე-ქე თუჭანგახ.
ეზნგენ თუჭანგახ, თუჭანგენ
ულლუბ, ულენ ქეჩინახ,
ქეჩინენ ჰაპლულახ ...
თაქენან, ბეოლანან,
ეტინ-ა-ქამა ეზნგუბ.
თამანცი, ბეოლანდი:
კულენ-ნე-ქე ეზნგუბ.
კულენ ეზნგუბ, ეზნგენ თუჭანგვპ,
თუჭანგენ ულლუბ,
ულენ ქეჩინახ, ქეჩინენ ჰაპლულახ ...
თაქენან, ბეოლანან,
ეტინ-ა-ქამა კულუბ.
თამანცი, ბეოლანდი:
მეოლენ-ნე-ქე კულუბ.
მეოლენ კულუბ, კულენ ეზნგუბ,
ეზნგენ თუჭანგვპ,
თუჭანგენ ულლუბ, ულენ ქეჩინახ,
ქეჩინენ ჰაპლულახ.
თაქენან, ბეოლანან,
ეტინ-ა-ქამა მეოლუბ.
თამანცი, ბეოლანდი,
ფიშიკენ-ნე-ქე მეოლუბ.
ფიშიკენ მეოლუბ, მეოლენ კულუბ,
კულენ ეზნგუბ,
ეზნგენ თუჭანგახ,
თუჭანგენ ულლუბ,
ულენ ქეჩინახ,
ქეჩინენ ჰაპლულახ ...
თაქენან, ბეოლანან,
ეტინ-ა-ბაშყე ფიშიკახ.
თამანცი, ბეოლანდი:
ბინენ-ე-ბაშყე ფიშიკახ.
თაქენან, ბეოლანან,
შინ-ა-ბაშყე ბინეხ.
თამანცი, ბეოლანდი,
ბზგენ-ნე-ბაშყე ბინეხ.
ბზგენ ბინეხ, ბინენ ფიშიკახ—
ჰალა-ლე-ბაშყე, ჰალალ ...

თუჭანგენ-ე-ქამი ულა.
თუჭანგენ ულა, ულენ ქეჩინა.
ქეჩინენ განუ ...
თაქენან, ბეოლანან, ეტინ-ა-ქამი
თუჭანგვ.

თამანცი, ბეოლანდი:
ჭარსენ-ე-ქამი თუჭანგვ.
ჭარსენ თუჭანგვ, თუჭანგენ
ულა, ულენ ქეჩინა,
ქეჩინენ განუ ...
თაქენან, ბეოლანან,
ეტინ-ა-ქამი ჭარსა.
თაციმან, ბეოლანდი
ქუმიენ-ე-ქამი ჭარსა.
ქუმიენ ჭარსა, ჭარსენ თუჭანგვ,
თუჭანგენ ულა,
ულენ ქეჩინა, ქეჩინენ განუ ...
თაქენან, ბეოლანან,
ეტინ-ა-ქამი ქუმიენ.
თაციმან, ბეოლანდი:
მეოლენ-ე-ქამი ჰამანა.
მეოლენ ჰამანა, ქუმიენ ჭარსა
ჭარსენ თუჭანგვ,
თუჭანგენ ულა, ულენ ქეჩინა,
ქეჩინენ გალა ...
თაქენან, ბეოლანან,
ეტინ-ა-ქამი მეოლა.
თაციმან, ბეოლანდი,
ფიშიკენ-ე-ქამი მეოლუ
ფიშიკენ მეოლუ, მეოლენ ჰამანა
ქუმიენ ჭარსა,
ჭარსენ თუჭანგვ
თუჭანგენ ულა,
ულენ ქეჩინა,
ქეჩინენ გალა ...
თაქენან, ბეოლანან
ეტინ-ა-ბაშყე ფიშიკე
თამანცი, ბეოლანდი,
ბინენ-ე-ბაშყე ფიშიკე.
თაქენან, ბეოლანან,
შინ-ა-ბაშყე ბინე.
თამანცი, ბეოლანდი,
ბზგენ-ე-ბაშყე ბინე.
ბზგენ ბინე, ბინენ ფიშიკე
ჰალალ-ე-ბაშყე, ჰალალ ...

წადით, ნახეთი ...

(მცირედ გადმოკეთებული „მოდი, ვნახოთ ვენახი“)

წადით, ნახეთ, რამ შეკამა ვენახი... წავედით, ვნახეთ: თხამ შეკამა ვენახი. თხამ ვენახი პირწმინდად შეკამა (= მთლად გადაკორტნა). წადით, ნახეთ, რამ შეკამა თხა. წავედით, ვნახეთ: მგელმა შეკამა თხა. მგელმა თხა, თხამ ვენახი შეკამა — პირწმინდად, სულმთლად შეკამა, სულმთლად. წადით, ნახეთ, რამ შეკამა მგელი, წავედით, ვნახეთ: თოფმა კამა მგელი. თოფმა მგელი, მგელმა თხა, თხამ ვენახი [შეკამა]. წადით, ნახეთ, რამ შეკამა თოფი. წავედით, ვნახეთ: ჟანგმა კამა თოფი. თოფი ჟანგმა, თოფმა მგელი, მგელმა თხა, თხამ ვენახი შეკამა. წადით, ნახეთ რამ შეკამა ჟანგი. წავედით, ვნახეთ: მიწამ კამა ჟანგი. მიწამ ჟანგი, ჟანგმა, თოფი, თოფმა მგელი, მგელმა თხა, თხამ ვენახი [შეკამა]. წადით, ნახეთ, რამ შეკამა მიწა. წავედით ვნახეთ: თავგმა კამა მიწა. თავგმა მიწა, მიწამ ჟანგი, ჟანგმა თოფი, თოფმა მგელი, მგელმა თხა, თხამ ვენახი [შეკამა]. წადით, ნახეთ: რამ შეკამა თავგი. წავედით, ვნახეთ: კატამ კამა თავგი. კატამ თავგი, თავგმა მიწა, მიწამ ჟანგი, ჟანგმა თოფი, თოფმა მგელი, მგელმა თხა, თხამ ვენახი [შეკამა]. წადით, ნახეთ: რამ მოიპარა კატა. წავედით, ვნახეთ: პატარძალმა მოიპარა კატა. წადით, ნახეთ, ვინ მოიპარა (მოიტაცა) პატარძალი. წავედით, ვნახეთ, საქმრომ (ნფფემ) მოიპარა (მოიტაცა). პატარძალი. საქმრამ პატარძალი, პატარძალმა კატა სულ მოიპარა, სულ ...

ი ბ ლ ა თ

— ეკა-ნ-ბესა? უფა ზახ, უნ მალ-ლუ-ესა, მა-ნ-თაჲსა?	— ჰიკა-ნ-ბსა? უფა ზა, ჰუნ მალინ-ესა, მა-ნ-თაჲსა?
— ზუ ბეზ ხალიკუნ კჷახო-ზ-ესა, ბუ-ზა-ესა კვლზვი თალა-ზ უშენკ.	— ზუ ბეზ ამიკინ კოჲახუნ-ზუ-ესა, ჩურ-გზ-სა კვლზვი თალა-ზ უშენაკ.
— ეფ კჷა შუ-ა-ბუ. ბაბა, ნანა კჷა-ყუნ-თე, ეკა-ყუნ-ბესა?	— ეფ კოჲა შუ-ა-ბუ. ვი ბაჲა, ნანა კოჲა-ტუნ-თე, ჰიკა-ტუნ-ბსა?
— კჷა-ყუნ, არცი უშუ-ყუნ-უქსა.	— კოჲა-ტუნ, არცი უშუ-ტუნ-ჰუქსა.
— ზა იბაქე-ზა, თე ვი ბაბა აზარუ-ნე, თე-ზა-ბა, აფკია-სერი! ...	— ზუ იბაქე-ზუ, თე ვი ბაჲა აზარუ-ნე, თე-ზ-აჲა, აფჩია-სერი! ...
— აფჩი თე-ნე, სერი-ნე, ბეზ ბაბა აზარუ-ნე-ჲ, ამა ისა საკი შელ-ღე, არცეს ბატუქსა.	— აფჩი თე-ნე, სერი-ნე, ბეზ ბაჲა აზარუ-ნე-ჲ, ჰამა ისა საჲ შაატ-ე, არცეს ბანექსა.
— ევანტახო მალა-ა შონო ბასკინე, ყაქკალა ვა ეკა-ტაჲ.	— ჰეგანტახუნ მალაჲა შოო ბასკინე? ჰი ვა ყაქ-ე?
— ბეზო თურელ-ცირიკ ჰარ ვა ყაქ-ტა-ეზა, საჲალ აბუზ ბულ-ტა-ყაქეზა, ბუქუნალ, საალ ულხოზ.	— ბეზუნ თურალ-ცირიკ ჰარ ვა ყაქე-ნე, ჰამა ბუთუნტოხუნ ავგზ ბულ-ე-ყაქე, თაფანალ, სალ ულხოზ.
— ჩუნქი ქორ-რე, ზა ისა ეფ კჷა ეეს ბაქალ-თე-ზა. ვი ბაბახ უნ, შონო აშნე, საფსა ბაქაჲნ, უფა, აგარ ბაქაჲტუ უყუჭულუ-ღენ მე ბჲას ბეშ კჷა-ყან-არი.	— ჩუნქი ქნთარ-ე, ზუ ისა ეფ კოჲა ეჲეს თე-ზ-ბაქო, ვი ბაეახ, აშ-ნე, საჲსა ბექაჲნ. უფა, აჰან ბანეკო უყუჭულუ-ღენ მე ბჲას ბეშ კოჲა-ყან-არი.
— აგანამ შელღე, უზყო ...	— აჰან შაატ-ე, უზყო ...

—რას აკეთებ? მითხარი [=თქვი მე], შენ საიდან მოდიხარ, სად მიდიხარ?

—მე ჩემი ბიძის სახლიდან [=სახლითგან, სახლისაგან] მოვლივარ, მინდა ტყეში წავიდე შეშისთვის.

—თქვენსა [თქვენს სახლში] ვინ არის? [=ვინაა მყოფი]. მამა, დედა შინ არიან, თუ არა, რას აკეთებენ?

—შინ არიან, სხედან-და [=დამსხდარი] პურს ჭამენ.

—მე გავიგე, რომ შენი მამა ავადაა, არ ვიცი, ტყუილია თუ მართალი [=ნამდვილი]!

—ტყუილი არ არის, მართალია [=ნამდვილია], ჩემი მამა ავად იყო [ავად-მყოფობდა], მაგრამ ახლა ცოტათი კარგადაა, ჯდომა შეუძლია.

—რის [=რისგან, რა დროიდან] აქეთაა, ის [რომ] წევს, სატკივარი [=მტკივნეული ადგილი] რა აქვს [=რაა მისი].

თავიდან ფეხამდე [=ფეხზე-მდე] ყოველი ადგილი სტკივა [=მტკივნეულია, სატკივებელია მისი, =ტკივილს ამბობს], მუცელიც, აგრეთვე [=ერთიც] კბილები.

—თუკი ეგრება, მე ახლა თქვენსა [=თქვენს სახლში] მოსულა არ (ვერ) შემძღლება. შენს მამას შენ, საკმე ისაა, თუ მართო იქნება, უთხარი [=თქვი], თუ შეეძლება უთუოდ (მიზეზსგარეშე) ამ საღამოს [=ეს საღამო] ჩვენსა [=ჩვენს სახლში] მოვიდეს.

—თუ კარგადაა, ვეტყვი...

**უღიურ-ქართული და ქართულ-უღიური
მოკლე თემაჯურ-ბულოგრივი
ლ ე ქ ს ი კ ო ნ ი**

უდიურ-ქართული ლექსიკონი

ნათესაური და სოციალური ურთიერთობის გამომხატველი სიტყვები (და გამოთქმები)

- აღმარ** (ნიჯ. ამდარ) ადამიანი. ადამარ-კენა ადამიანის მსგავსად, ადამიანივით, კაცურად.
- აღმარლულ** (ნიჯ. ამდარლულ) ადამიანობა.
- იშუ კაცი**, მამაკაცი; ქმარი. **იშეხ-თადსუნ** გათხოვება = ქმარს წასვლა. **იშეხო ჭესუნ** გაყრა ქალისა = ქმრისაგან გასვლა.
- ჩუბუხ** (ნიჯ. ჩუტუხ, ჩუეუხ) ქალი, დედაკაცი; ცოლი. **ჩუბუხ ბესსუნ** ქალის (ცოლის) თხოვა, შერთვა. **ჩუბუხ აყსუნ** (ნიჯ. ჩუეუხ ჰაყსუნ) ქალის (ცოლის) აყვანა, ყიდვა = ქალის (ცოლის) მოყვანა, შერთვა. **ჩუბულოხო ჭესუნ** (ნიჯ. ჩუეულოხოუნ ჭეჟსუნ) = ქალისაგან (ცოლისაგან) გასვლა, — გაყრა კაცისა.
- იშუ-ჩუბუხ** (ნიჯ. იშუ-ჩუტუხ, იშუ-ჩუეუხ) ცოლ-ქმარი (= ქმარ-ცოლი), მეუღლენი. **იშუ-ჩუბუხ ბაქსუნ** დაქორწინება = ცოლ-ქმრად გახდომა, ყოფნა.
- ნანა დედა**. **ნანან-უთ** უდედო, უდედოდ. **ნანან-კოჯ** (ნიჯ. ნანან-კოჟ) დედის სახლი, — დედულეთი.
- ნანალულ** დედობა; დედინაცვალი. **ნანალულ ბესსუნ** დედობის გაწევა (= კეთება).
- ბაბა** (ნიჯ. ბაეა) მამა. **ბაბა-კოჯ** (ნიჯ. ბაეა-კოჟ) მამის სახლი, — დედულეთი.
- ბაბალულ** მამობა; მამინაცვალი. **ბაბალულ-ბესსუნ** მამობის გაწევა (= კეთება).
- ქალნანა** დიდედა, ბებო, ბებია. **სინონ. ტატო**.
- ტატი იხ. ქალნანა**.
- არხა** (ნიჯ.) თაობა.
- ქალპაბა**, **ქალბაბა** პაპა, ბაბუა (= დიდი-მამა, ← დიდი-მამა)
- აპერ** (ნიჯ.) ოჯახის უფროსი (შდრ. სომხ. ახპერ).
- ხინწარ** (ნიჯ. ხოჟეაარ, ხოჟარ, ხუე-არ) ქალიშვილი, ქალწული; ასული; გოგო.
- ხინწარლულ** (ნიჯ. ხოჟარლულ) 1. ქალწულობა, ქალწულად, ქალიშვილად ყოფნა. 2. გერი ქალი, აყვანილი გოგო.
- ღარ ვაჟი**, ვაჟიშვილი; ბიჭი. **ღარ-კენა** ვაჟის მსგავსად, ვაჟივით; გაღატ. ყოჩაღად, მეღვარად, ვაჟკაცურად.
- ღარლულ** 1. ვაჟობა, ვაჟიშვილობა. 2. გერი ვაჟი, აყვანილი ვაჟი.
- ხუნჩი** და. **ხუნჩი-კენა** დის მსგავსად, დასავით.

ხუნჩილულ 1. დობა. ხუნჩილულ-ბესუნ დობის გაწევა (=კეთება). 2. გერი, არაღვიძლი და, დობილი.

ვიჩი ძმა. ვიჩი-ბაქსუნ ძმად ვახლომა, დამობილება.

ვიჩილულ 1. ძმობა. ვიჩილულ-ბესუნ ძმობის გაწევა (=კეთება). 2. გერი ძმა, ძმობილი.

კადა (ნიჯ.) უფროსი ძმა (შდრ. თურქ. აჯერმ. კარდაშ, ყარდაშ).

ხუნჩი-ვიჩი და-ძმა.

ხუნჩე-ლარ (ნიჯ. ხუნჩეა, ხუნჩაა ლარ) დისწული, დისშვილი (ვაჟი).

ხუნჩე-ხინწარ (ნიჯ. ხუნჩეა, ხუნჩაა ხუხარ) დისწული, დისშვილი (ქალი).

ვიჩე-ლარ (ნიჯ. ვიჩაა ლარ) ძმისწული, ძმისშვილი (ვაჟი).

ვიჩე-ხინწარ (ნიჯ. ვიჩაა ხუხარ) ძმისწული, ძმისშვილი (ქალი).

ნწვწ შვილიშვილი.

დწდწ მამიდა.

დწ (ნიჯ.) უფროსი და (შდრ. დწდწ—მამიდა).—შდრ. ქართ. და

დწდწ-ლარ (ნიჯ. დწდწა ლარ) მამიდაშვილი (ვაჟი).

დწდწ-ხინწარ (ნიჯ. დწდწა ხუხარ) მამიდაშვილი (ქალი).

ხალა დეიდა.

ხალა-ლარ (ნიჯ. ხალაა ლარ) დეიდაშვილი (ვაჟი).

ხალა-ხინწარ (ნიჯ. ხალაა ხუხარ) დეიდაშვილი (ქალი).

ხალიკ (ნიჯ. ხოალიკ, ხოალია) ძია, ბიძა (დედის ძმა).

ხალიკუნ-ჩუბუხ (ნიჯ. ხოალიკი-ჩუ-ეუხ) ძალო, ბიცოლა (დედის ძმის ცოლი).

ხალიკუნ-ლარ (ნიჯ. ხოალიკი-ლარ) ბიძაშვილი ვაჟი (დედით).

ხალიკუნ-ხინწარ (ნიჯ. ხოალიკი-ხუხარ) ბიძაშვილი ქალი (დედით).

ხალიკლულ (ნიჯ. ხოალიკლულ) 1. ბიძობა, არაღვიძლი ბიძა, ბიძის მაგიერი 2. ბიძის ძღვენი, საჩუქარი (მიტანილი დისწულის ქორწილში).

ჰმიკ (ნიჯ. ჰმიკა) ძია, ბიძა (მამით).

ამიკუნ-ჩუბუხ (ნიჯ. ჰმიკინ-ჩუეუხ ჰმიკინ-ჩუეუხ) ბიცოლა, ძალო (მამის ძმის ცოლი). სინონ. მამილო.

ჰმიკუნ-ლარ (ნიჯ. ჰმიკინ-ლარ) ბიძაშვილი ვაჟი (მამით).

ჰმიკუნ-ხინწარ (ნიჯ. ჰმიკინ-ხუხარ) ბიძაშვილი ქალი (მამით).

მამილო (ნიჯ. მამილო, მამიკა) ბიცოლა, ძალო. სინონ. ჰმიკუნ-ჩუ-ბუხ.

ბინ 1. პატარძალი. თჰზა (ინი) ბინ ახალი მოყვანილი რძალი, პატარძალი. ბინ ე-კოჯ (ნიჯ. ბინეა კოჯ) ახალი მოყვანილი რძლის, პატარძლის სახლი,—ოთახი, სადაც დაქორწინებული ქალ-ვაჟი თაფლობის დღეებს ატარებს. ბინე-ლარ (ნიჯ. ბინეა ლარ) პატარა ბიჭი, რომელსაც პატარძალს კალთაში ჩაუსვამენ ან შინიდან გამოაყოლებენ ქორწილის დროს, ვაჟიანობა რომ იყოს. 2. რძალი. 3. შოგჯერ მაზლის-ცოლი (ინ. სევჩეჩუ-ბუხ).

მული მული.

ჯეზნა (ნიჯ. ჯეზნა) სიძე.

სევჩე (ნიჯ. სრეჩა, სრეჩე, სევჩე) მაზლი.

სევჩე-ჩუბუხ (ნიჯ. სრეჩაა, სევჩეა ჩუეუხ) მაზლის-ცოლი. სინონ. ბინ. სეჯნე (ნიჯ. სეჯნა) დედამთილი.

სეჯდე (ნიჯ. სეჯდა) მამამთილი.

ბაჯა ქვისლი.

ბაჯანად ცოლის-და. სინონ. ჩუბლო-ხუნჩი (ნიჯ. ჩუეუხაა ხუნჩი)

ყაან ცოლის-ძმა.

ყაან-ბაბა (ნიჯ. ყაანინ-ბაბა) სიმამარი.

ყაანაკო (ნიჯ. ყაანინ-ნაკო, ყაანინ-ნანა) სიდედრი.

ოგა გერი.

ყულა მძახალი.

ყომ ნათესავი.

ხოა (ნიჯ.) გვარ-ტომი; საგვარეულო; შთამომავლობა.

რელიგიურ ცნებათა და საყოფაცხოვრებო წეს-ჩვეულებათა გამო-
ხატველი სიტყვები (და გამოთქმები). ამ ცნებებთან დაკავშირებული
სხვა სიტყვები და გამოთქმები).

ლაშკო (ნიჯ. ლაშკოჲ, თოჲ) ქორწი-
ლი. ლაშკო-ბაქსუნ ქორწინება.
ლაშკო-ნე-ბაქსა ქორწინდება.
ლაშკო-ბესუნ დაქორწინება. ლაშ-
კო-ნე-ბსა აქორწინებს. ლაშკონა
კალფესუნ ქორწილში დაძახება
დაპატიება.

ხოზამანდე: ხოზამანდ-თაქსუნ, ხო-
ზამანდ-ესუნ სამაჰანკლოდ ან და-
საწინდავდ მისვლა (მოსვლა).

მაჰანკალ, ხოზამანდ მაჰანკალი.

ფუსაკ ჯვრისწერა. ფუსაკ-ნე-ბაქსა
ჯვარს იწერს. ფუსაკ-ნე-ბესა ჯვარს
სწერს.

წი-ბესუნ, წი-ბსუნ, წი-ფსუნ (ნიჯ.) და-
წინდება.

ხილმ პატარძლისთვის მიერთებული საჩუ-
ქარი (ასეთ საჩუქრებს სამზითვო
სკივრში აწყობენ).

ღრგრან (ნიჯ.) მექორწინეთათვის და-
სახმარებლად მიტანილი ფული.

ხოზჩა: ხოზჩა-თაშშუნ საჩუქრითა
და ტკბილეულ-ხილეულით საესე ხონ-
ჩის მიტანა (პატარძლისათვის).

ბელგა (ნიჯ. ბელგა) ბელგა.

მაყარი მაყარი. მაყარუნ მაყარები, მაყ-
არიონი. მაყარ-ბაში მაყართ-უფ-
როსი.

ყურბან მსხვერპლი. შდრ. ნოჲშ, ნეჲშ.

ხაჩ ჯვარი. ხაჩ-ესუნ პირჯვრის გადასახ-
ვა: ხაჩ-ნე-ბსა პირჯვარს იწერს.

ხაჩპარაზ, ხაშპარაზ ქრისტიანი. შდრ.
(ნიჯ.) ქუშტონ.

ხაშ-ღესუნ, ხაშ-ტესუნ მონათვლა.

ქუშტონ (ნიჯ.) ქრისტიანი. სინონ. ხაჩ-
პარაზ. (შდრ. ქრისტოს, ხრისტოს)

ხაშ-ბაბა ნათლია (კაცი).

ხაშ-ნანა ნათლია (ქალი).

ხაშბაბა-ჩუბუხ (ნიჯ. ხაშბაგაჲ ჩუ-
ვუხ) ნათლის ცოლი.

ხაშ-ხაშპა (ნიჯ.) ურთიერთნათლიობა

(ნათლიად დადგომა იმ ოჯახში, საი-
დანაც თვითონაც ჰყავთ ნათლია). შდრ.
ხაშ-ბაბა.

ხაშილ ფეკილის ფაფა თაფლითა და ერ-
ბოთი მომზადებული, ნათლობის დროს
ან ახალდაბადებული ბავშვის სანახა-
ვად მისულ სტუმრებს მიართმევენ.

ხაშ-ბალ, ხაშ-ბალ საქორწილო პურის
ცომში ხაშის (საფუარის) ჩამდები
და პირველი დამლოცველი.

კუნუკ ძეობის, შვილის ყოლის გამო გა-
მართული წვეულება.

წი-ლახსუნ სახელ-დება, სახელის დარქ-
მევა.

ბიხაჯუხ (ნიჯ. ბუხსაქუხ) ღმერთი.

ღარ ბიხოდოჲ ძქ ღვთისაჲ. ზუ—
ბიხაჯუხ! ოჯოდონ! ღმერთმანი!
ჭწრიშტან გელოსი.

შეჲთან ეშმაკი.

ელმუხ სული. ელმუღ-თასტუნ = სუ-
ლის მიცემა, ძღვევა, —სულის დაღე-
ვა, აღსრულება. ელმუხ-ბღურჷს-
ლუღ ჯანმრთელობა.

ნეჲშ, ნოჲშ, ნოჲიშ მსხვერპლი. ნეჲშ

(ნოჲშ)-ყა-ზ-ბაქი მსხვერპლი ვიყო!

ვენაცვალე! ნოჲიშუხ, ნოჲშუხ

(ნიჯ.) მრ. უღიების სინონიზია. ბეშა-

ხუნ მან მა ნოჲშუხ-მან-ეხაჲ, ყვარი-

ტლონ გენა მა უღიუხ-ტუნ-ნენ—უწინ

ჩვენ ჩვენს თავს ნოჲიშუხ-ს (ნოჲი-

შებს) ვეძახდით, სხვები კი უღიებს

გვეძახდნენ.

წიშერი წმინდა ადგილი (შესაწირავის მი-
სატანი).

გერგეტ წმინდა ადგილი, სალოცავი (წმ.

გიორგის სახელობისა).

იავგელ. იავგელ წმინდა, წმინდანი; ხატი-

იავგელ (იავგელ) გა წმინდა, სალოცა-

ვი ადგილი.

ელახ ფიცი. ელახ-ფესუნ, = ფიცის

თქმა, —დაფიცება; ფიცის დადება.

ნამაჲ ეკლესია. ნამაჲ-მესუნ = ეკლე-
სიის კეთება, — წირვა-ლოცვა.

ბეაჲნშ მღვდელი. ქალა-ბეჲანშ = დი-
დი, უფროსი მღვდელი, — მღვდელთ-
მთავარი, მოძღვართ-მოძღვარი. ბეჲან-
შუნ ფელუმ მღვდლის ანაფორა.
ბეაჲნშუნ ჩუბუხ მღვდლის ცო-
ლი.

ბერაცუ დი კვანი.

ფელუმ ანაფორა (მღვდლისა).

კორკოტ წანდილი, კორკოტი.

მუგან ნაკურთხი ღვინო საზიარებლად.

კოკალ: ეღლა კოკალ მარილიანი (მლა-
შე) სეფისკვერი (ბედის მაძიებელი გაუ-
თხოვარი ქალები ჭამენ ყველიერში).

აჲამ უმარილო სეფისკვერი.

ღირუხ მარხვა. ღირლო ბაჲსუნ მარ-
ხვაში შესვლა, მარხვის დადგომა. ქა-
ლა ღირუხ დიდ-მარხვა (აღდგომის
წინ). კიწკე ღირუხ მცირე მარხ-
ვა (შობის წინ).

წუმ-ეფსუნ („წუმ“-ის შენახვა) ბედის-
მაძიებელ ქალიშვილთა მარხვა აღდგო-
მის წინ, ჭამენ მხოლოდ აჲამს-ი (იხ.).

პარიკენთან ყველიერი.

ჴარაჴართარ ბზობა.

ახციმა აღდგომა. ქალა ახციმა
(= დიდი აღდგომა) იგივეა, რაც აღ-
დგომა. კიწკე ახციმა (= მცირე
აღდგომა) შობა, შობის-ღღე.

გწრთიგწრ ფერისცვალება, მარიამობა.

წატჴუტ (ნიჲ.) საკლავი (ქორწილში).

ახარ სააღდგომო საკლავი (მოხვე-
რი, ცხვარი, — რომელსაც შეუთქვამენ
ღმერთს).

**გუნება-განწყობილებიხა და გართობა-თამაჴის გამომხატველი
სიტყვები. ამახთან დაჲავშირებული ხხვა სიტყვები (და განოთქმები)**

ჩი თამაში. აჩი-ფსუნ (= თამაში-თქმა,
ქმნა) თამაშობა: აჩი-ნ-ე-ხა თამა-
შობს. — აჩიკალ (ატრბ.), აჩიკა-
ლო (გასუბსტ.) მოთამაშე.

ნიკო ბურთი. ნიკო-ჲან-აჩიხა ბურთს
(= ბურთი) ვთამაშობთ.

აჭრე ლოცვა, კურთხევა. აჭრე-ფსუნ
დალოცვა; აჭრე-ნ-ე-ხა ლოცავს, აჭ-
ურთხებს.

ხრუშტან: ხრუშტან-ფესუნ მილოც-
ვა. ხრუშტან-ყან-ბაქი მშვიდობა-
ში!

ბულდჴრჴს: ბულ-დჴრჴს-ფესუნ
(= თავი-მთელი-თქმა) სამძიმრის თქმა,
სამძიმარი.

ბური მკედარი. ეი ბულ-ყან-პური!
მოკედი (= შენი თავი მკედარი იყოს).
ხრისტოს აჲან-ე-ხერე პური გა-
ლახო = ქრისტე ადგა მკედარი ად-
გილიდან — ქრისტე აღსდგა მკედრეთი-
თა.

მეჲდ გეამი; მიცვალეული.

გწრწწწ სამარე.

გწრწწწლულ სასაფლაო.

ბოშტესუნ დამარხვა, დასაფლავება.

პატარაჲ ქელები, ალაბი.

ტამა-ე-ფსუნ = ტამაკის კეთება, — სასა-
ფლაოზე მკედრის სულის მოსახსენებ-
ლად ტამაკებით (ხონჩებით) საქმელ-
სასმელისა და ხილეულ-ტკბილეულის
მიტანა.

ჴალ ალი, ავი სული (რომელიც ქალებს
— ეხსმის თავს და ჰგუდაეს).

ქწვთარ-ქჴსტი სულთამხუთავი (საფლა-
ვიდან ღამლამობით ამოღის, დაღია
და სულს ართმევს ადამიანებს).

ხგრხი, ხრხი (ნიჲ.) სულთამხუთავს სა-
მოსელი.

ცუ! ცუ-ნ-არი = კეთილად, სასიკეთოდ
მოხვედი, — კეთილი იყოს შენი მოს-
ვლა! მობრძნდი, გაეგმარჯოს!

მაჲლ სიმღერა. მაჲლ-ფესუნ მღერა.
მაჲლ-ჲან-ე-ხა ვმღერით. მაჲლკალ
(ატრბ.), მაჲლკალო (გასუბსტ.)
მომღერალი.

ჴიკლამო საქანელა.

დაფ დარა.

ნაღარა ნაღარა, დოლი. ნაღარა-ზურ-
ნა ნაღარა (დოლი) და ზურნა.

ტუტაჰგ (ნიჯ. ტუტჰა) სალამური,
სტვირი.

ახშუმი სიცილი. ახშუმი-ფესუნ გაცი-
ნება. ახშუმი-ნეხა იცინის. ახშუმი-
კალ (ატრიბ.), ახშუმიკალო (გა-
სუხსტ.) მოცინარი, მცინარი.

ოანე ტირილი. ოანე-ფესუნ ტირილი.
ოანე-ნეხა ტირის. ოანეკალ (ატ-
რიბ.), ოანეკალო (გასუხსტ.) მტი-
რალი, მოტირალი.

ნელ ცრემლი. ნელენ, ნელელუ ცრემ-
ლიანი. ნელენ-ბაქსუნ = ცრემ-
ლიანი გახდომა, ყოფნა, — თვალში
ცრემლის მორევა, მოდგომა.

ირიტ ზიზლი. ირიტ-ფესუნ = ზიზლის
თქმა, — შეზიზლება. ირიტ-ტეხა
ეზიზლება.

აფჩი ტყუილი. აფჩი-დულსუნ = ტყუ-
ილი-დარტყმა, — მოტყუება. აფჩი-ნ-
დულსა ატყუებს, ტყუის.

ჯალ-: ჯალ-ფესუნ შეკრთომა. ჯალ-
ნეხა კრთება.

ყიხა შიში. ყიხა-ბსუნ შიში, შეშინება.
ყიხა-ტუ-ბსა ეშინია, შიშობს. ყიხა-დეს-
ტესუნ შეშინება. ყიხა-დეს-ნეხა
აშინებს. ყიხაბაჯან მშიშარა, ლაჩარი.

ნემ ძილი, სიზმარი. ნეპან (=ძილით)
ძილში. სიზმარში. ნეპან-ესუნ და-
ძინება. ნეპან-ნეხა, ნეპან-ნ-
ესა (=ძილს მიდის) იძინებს.

**ავადმყოფობათა, პათოლოგიურ მოვლენათა გამომხატველი
სიტყვები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)**

აზარ სნეულება, ავადმყოფობა, ჭირი.
აზარუ სნეული, ავადმყოფი. აზარ-
რუ-ბაქსუნ ავად გახდომა.

აზარ-ბეზარ: ეი აზარ-ბეზარა შე-
დთანენ-ყან-თაშერიი შენი ავ-
ადმყოფა 'და' ჭირი (ჭირ-ვარა-
მი) ეშმაკმა წაიღოს!

ყაჰ ტკივილი. ბინ ყაჰ თავის ტკი-
ვილი. ყაჰ-ნეხა ტკივილი იგრძნო-

ჭკერეტ-: ჭკერეტ-ბესუნ (ნიჯ.) მოტ-
ყუება. ჭკერეტ-მა-ბა ნუ იტყუე-
ბი!

მოლორ-: მოლორ-ბაქსუნ გაღვიძება.
მოლორ-რე-ბაქსა იღვიძებს.

მოლორე-: მოლორე-დულსუნ, მო-
ლორე-დესუნ, მოლორესტუნ
მოტყუება. მოლორე-ნე-დულსა
მოლორე-ნე-დესა, მოლორე-
ნესტა ატყუებს.

ფახვლლულ, მენჯალულ შური. ფახვლ-
ლულ-ნე-ბსა ჰშურს.

ოტ სირცხვილი. ოტ-ბესუნ სირცხვი-
ლი. ოტ-ტუ-ბსა (ვართ.), ოტ-ნ-
ბსა (ნიჯ.) სცხვენია.

წაფე ტაში. წაფე-დულსუნ ტაშის
დაკრა. წაფე-ნ-დულსა ტაშს უკ-
რავს.

ზარაჰათ ხუმრობა. ზარაჰათ-თ-
ხუმრობს. ზარაჰათი ხუმარა, ტა-
კიმახარა.

გრლრშ (ნიჯ. არი) ცეკვა. გრლრშ-ნ-
ხა (ვართ.), არი-ნ-ნე (ნიჯ.) ცეკვავს.

ორე გაბუტული. ორე-ბაქსუნ გაბუტ-
ვა, ბუტიობა. ორე-ნ-ბაქსა იბუ-
ტება.

ლოვლაპაჰიკ, ლოოლაპაჰიკ ბლენძია;
ტრაბახა; გლახა-ამპარტავანი; ყოყლო-
ჩინა.

დაანგლულ სიგიჟე, სიეკლქე, სიანცე.
დაანგლულ-ნე-ბესა ცელქობს, ან-
ცობს.

ბა, ტკივილის შეგრძნებაა (БОЛИТ,
БОЛЬНО). ყაჰ-ბეზ-ნეხა მტკივა. ყაჰ-
ვი-ნეხა გტკივა. ყაჰ-ტა-ნეხა სტკი-
ვა. ყაჰ-კალ გა მტკივანი ადგილი.
ბეხა: ბეხა-ეცი შესივებული, შემუშე-
ბული. ბეხა-ნე შესივებულია, შემუშე-
ბებულია. ბეხა-ნ-ესა სივდება. ბე-
ხუნ სიმსიენე.

ქეფუნ გამონაყარი, მსხმო.

მედიუმში ძირმაგარა, თავგესკბილა (შდრ. მეალ—თავვი).

ტაყუ გამონაყარი, მსხმო (ენაზე, ღრძილზე).

ზიგილ მეჭევი.

კომოთალ სირსველი, ლიქენი.

მარა იარა; მუწუცი (მსხვილი). მარა-ფარა მუწუციები (სხეულზე მოდებული). მარალუ დაჭრილი (იარალით). ჯაღან ჩირქოვანი მუწუცი (უფრო ხელფეხის). ძვალზე იცის).

ჭუაყ: ჭუაყ-ესუნ გადაყვლეფა (კანისა, თმისა...). ჭუაყ-ეცი გადაყვლეფილი (კანი, თმა...).

ღვან (მღვრივი): უკ-ღვან-ესუ = გულის ამღვრევა, გულის არევა, ზიდება. უკ-ტალ-ღვან-ესა გული ერევა, გულს აზიდებს.

შახაქ: შახსაქ-ფესუნ გულის არევა. შახსაქ-ნ-ესა გულს აზიდებს, ასაქ-მებს.

ჯოხნ ხველა. გოგინ ჯოხნ = მწვანე ხველა, — ყივანახველა. ჯოხნ-ფესუნ ხველა, რაზეველება. ჯოხნ-ესა ახველებს. ჯოხნ-უნ-ესა-ტე = ხველებში ჩაყარდა, — ხველება დაემართა. ანჯახ ჯოხნ-ესა, ჯოხნ-ესა სულ ახველებს, ხველა აუყარდა.

გამ (= თბილი): გამლულ სიცხე (ავად-მყოფისა). გამლულ-ტა-მ-სიცხე აქვს.

ტუტუ-: ტუტუ-ფსუნ კანკალი, ბაბანი, ტუტუ-უნ-ესა აკანკალებს, აბაბანებს. ში (= სიცივე): შინ-ესა-ყე = სიცივე აილო, — გაცივდა. შინ-ელა-ტე = სიცივე მოხვდა, — გაცივდა. შინ-ტუ-მ-ეს-ცივდა.

იღარიჩი (= სიციხე): იღარი-მ-ესუნ, იღარი-მ-სუნ ცხელება, ციება, ციებ-ციხელება. იღარი-ტუ-მ-სა აციებს, ციებ-ციხელება აქვს.

გერეწ ნერწყვი, ღორბლი.

მომოწ ცინგლი, წებინტილი.

ჩუკუნ ფურთხი. ჩუ-ფსუნ დაფურთხება. ჩუ-ნ-ესა აფურთხებს.

ხანჯუ კვალი.

ტალალ ტყირაბი. ტალალ-ტა-მ-სუ ტყირაბი აქვს (გადიდებული).

ყოარ თიაქარი.

თუნთურიშ, ქუნთურიშ, ქუნთრიშ ქუნთურეშა.

ბუქუნ-თამხუნ = მუცლის წასვლა, — გადაღარათება, კუჭის აშლა.

თურინ მაყ = ფეხის გზა: თურინ მაყა 'ლ' - ლ-ესა-ტე = ფეხის გზაში ჩაყარდა, — ფაღარათი დაემართა, კუჭი აეშალა.

ღვანანჯ (ნიჯ. დრგანანჯ) კოყრი, კოყი-ყი, კორი, აბულა (ფეხზე).

ჭოჭა-მუშ წითელი ქარი.

მუჯ-ჭურკალ, მუხ-ჭურკალ დუდყო, გარკმულია, საწურელა (შდრ. მუჯ — ფრჩხილი)

ღანგ გივი, შემლილი. ღანგ-მ-ესა-ქსუნ გაგიყება. ღანგ-უნ-ესა-ქსა გიყდება, კეულიდან იშლება. ღანგ-მ-ესუნ გაგიყება. ღანგ-უნ-ესა აგიყება. ღანგ-ლ-სიგივე.

ანმან სულელი.

ალახო-: ალახო-მ-ესა-ქსუნ = შემოდან ყოფნა, გახდომა, — გულის-წასვლა, გულის-შელონება, ბნედა, ეპილეფსია. ალახო-უნ-ესა-ქე გული შეულონდა, ბნედა დაემართა. შდრ. სუს-ბაქსუნ.

სუს-ბაქსუნ = სუსტად გახდომა, — გულის წასვლა, გულის შელონება, გონების დაკარგვა. შდრ. ალახო-ბაქსუნ.

ყიით: მაცლახო-ყიით უჭკუო, უტვინო.

ღეთ-: ღეთ-ფესუნ კენესა. ღეთ-თ-ესა, ღეთ-უნ-ესა კენესის.

ახ-: ახ-სა-ქსუნ ოხვრა. ახ-უნ-ესა-ქსა ოხრავს.

ამკური-: ამკორი-: ამკურ-ი-დ-ლ-სუნ მოქნარება. ამკურ-ინ-ე-დ-ლ-სა ამოქნარებს.

ჰიგიენასთან დაკავშირებული სიტყვები

თმშიზ სუფთა. თმშიზ-ნე სუფთაა.
თმშიზულ სისუფთავე. თმშიზ-
ნე-ბესა=სუფთა-აკეთებს, სუფთას
ხდის,—ასუფთავებს. თმშიზ-ნე-ბა-ქ-
სა=სუფთა ხდება,—სუფთავდება.
ქემ ქუქყი. ქემენ, ქემელუ ქუქყიანი.
ქემენ-ჭურკუტ მთლალ, ერთი-
ნად ქუქყიანი. ზინთხიანი. ქემენ-
ნე-ბესა=ჭუქყიანს ხდის,—აქუქყია-
ნებს. ქემენ-ნე-ბა-ქსა=ჭუქყიანი
ხდება,—ქუქყიანდება.
თორ-: თორ-რე ქუქყიანია. თორ-ფე-
სუნ გაქუქყიანება. თორ-რე-ხა აქუ-
ქყიანებს (სინონ. ქემენ-ბესუნ).
შორ. ქემ.
ჩომოწაკ პირდაუბანელი.
ოწ-: ოწ-ესუნ გარეცხვა. ოწ-ნესა

ირეცხება. ოწ-კესუნ რეცხვა; ბანა.
ოწ-ნესა რეცხავს; იბანს.
ოწკალ-: ოწკალ-ფესუნ გაბანება.
ოწკალ-ლესა ბანაობს, იბანება.
ოწკალ-დესუნ გაბანება. ოწკალ-
ლესა, ოწკალ-ლესტა აბა-
ნავენს.
ლააღაღლ-: ლააღაღლ-დესუნ გამოფ-
ლება (წყლით, წყალში)
ფართალ-ჭეფსუნ=ტანსაცმლის გამოფ-
რა, გახდა,—საცელის (თეთრეულის)
გამოცვლა (გაბანების შემდეგ).
ცაფ-: ცაფ-დესუნ ბერტყვა. ცაფ-ნე-
დესა, ცაფ-ნესტა ბერტყავს (ტან-
საცემელს, ფარდაგს...)
ტოშამ-: ტოშამ-ფესუნ დაგვა. ტო-
შამ-ნესა ჰგვის.

შინაურ და გარეულ ცხოველთა სახელები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

შინაური ცხოველები

ჩურ ფური, ძროხა. ჩურ-ჩახფესუნ
ფურის წველა. ოჯას უშობელია
უნ ხარი.
ქალკამერი. თფვალ, ბულმაწი ქალ
=თავთეთრი კამერი,—ნიკორა.
ქალჩა ზაქი (მამალი).
ავარა ზაქი (დედალი).
მოზი ხბო, მოზვერი.
გრმშუშ ფურ-კამერი. გრმშუშ-ჩახფე-
სუნ ფურ-კამერის წველა.
ეიქ ცენი. მადჯანქეაქი ფაშატი «ცხე-
ნი». შრქვგ «ეიქი» მამალი ცენი.
კოპი კვიცი.
ელელ, ილელ ცხვარი. ელელუნ (ილე-
ლუნ) სურუ ცხვრის ფარი.
ველ თხა. სინონ. ქეჩი.
ველჩიკ თიკანი.
უუზი ბატანი.
კაჯილ დაუკოდავი ღორი,—კერატი.

ბოყ ღორი. ანტამი ბოყ=დაკო-
დილი ღორი,—ტახი. ჩოლლა-ბოყ
გარეული ღორი.
ფოთიკ გოქი.
ელემ სახედარი, ვირი.
უათირ ჯორი.
ბუშ აქლემი. ბუშკენა მა ჩურფა
აქლემით ნუ დადგები,—ნუ აიყაყ-
ეები; ნუ იჭიმები.
ხა ძალლი. ხეა-ღარ ძალლიშვილი,
მამაძალლი. ვი ბაბა-ყა-ნ-ხა-მაქი
=შენი მამა ძალლი გახდეს,—შე მა-
მაძალლო!
კუჭან ლეკვი. ხეა-კუჭან ძალლის
ლეკვი.
ფიშიკ კატა. ფიშიკუნ მალა, თულ
კატის ქნუტი.
ხაჯოლ, ხაჯოლ სახრე.

გარეული სიტყვები

ჯეირან ქურციკი, ჯეირანი.
ჯუშუბურ შველი. ჯუშუბურუნ ბალა,
თულ შვლის ნუკრი.

თაქა ჯიხვი

ულ, ჯანავარ მგელი. ულლა (ჯანა-
ვარუნ) ბალა, თულ, კუჭან
მგლის ლეკვი.

შუე დათვი. შუენუნ ბალა, თულ
დათვის ბელი.

შაულ (ნიჯ. თულქი) მელა. სინონ. თულ-
ქი.

აჩანტოდ ტურა.

მაშალ ვეფხვი.

ასლან ლომი. ასლანუნ ბალა,
თულ, კუჭან ლომის ლეკვი, ბოკ-
ვერი.

ფილ სპილო.

მამაშუნ მაიმუნი.

შარალ ირემი.

ტომშან კურდღელი. — სინონ. (ძვ.)
ლოა.

ციხუ ციყვი. — შდრ. ააჯმაწი (თრი-
თინა).

ააჯმაწი თრითინა, სინდიოფალა. — შდრ.
ციხუ (ციყვი).

ქვეწარმავალთა, შდრდნულთა, მწერთა, მებენართა და მითანათა სახელები

თოშო ძლოკვი.

დიზიკ გველი. დიზიკუნ ბალა,
თულ = გველის ნაშიერი, — გველის წი-
წილა.

ყვრხაჟალ მორიელი.

მეტ მატლი, ქია.

პილდონჯ, პილდონჯ (ნიჯ. დერე-
ვალ) ხელიკი.

ბაიდაილაჟ ბაყაყი.

ცაცხვადაჟალ (ნიჯ. ცაცლაჟალ)
ზლარბი.

ყოადაჟ კუ.

მეადეჟ მუმლი.

თეკალ კალია.

მოწაკ კოლო.

ცეც ჩრჩილი.

კოლაჟ ობობა.

ტატ ბუზი. უჭაე = ტატ (=თაფლის ბუ-
ზი) ფუტკარი.

იზაკ (ნიჯ. ხურითურ, ხურუ-თურ
= წერილ-ფეხი) კიანჯველა.

ჯირჯირკალ კრიკინა, კრიკინობელა.

პიწუმკალ წურბელა.

ყუმყუმ ლოკოკინა.

ნეწ ტილი.

თე წილი.

დივარუნ-ნეწ, ბარუნ-ნეწ = კედლის ტი-
ლი (შდრ. იმერ. კეტეტილი), — ბალ-
ლინჯო.

ინ რწყილი.

ბურლო-უხ = მთის ხარი, — ხოკო.

მეჟლ თავვი.

ჭურთ ჭუპრი,

ფარაქალ აბრეშუმის ქია.

შინაურ და გარეულ ფრინველთა სახელები. ამასთან დაკავში-
რებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

შინაური ფრინველები

კოკოწ ქათამი, ჩილ-ჩილ კოკოწ
ქრელი ქათამი, ციცარი.

შუმაკ დედალი (ქათამი), ვარია.

დადალ მამალი (ქათამი).

შინტ ინდაური. პინტა-დადალ (ნიჯ.

პინტაჟ დადალ) = ინდაურის მა-

მალი, — მამალი ინდაური. პინტა შუ-
მაჟ (ნიჯ. პინტაჟ შუმაკ, პინ-
ტაჟ კოკოც) დედალი ინდაური.
პინტა-ბალა (ნიჯ. პინტაჟ ბა-
ლა) ინდაურის ჭუკი.

ყაზ ბატი. ყაზნა-ბალა (ნიჯ. ყა-

ზ ა ა ბ ა ლ ა ბ ა ტ ის ქ ე ე კ ი . ჩ ო ლ ლ ა
ყ ა შ გ ა რ ე უ ლ ი ბ ა ტ ი , წ ე რ ო .

ზ ო რ დ ე ზ (ნ ი ჯ . ო ო რ დ ე ზ) ი ხ ვ ი .
წ ი რ ი ე წ ი წ ი ლ ა .

გ ა რ ე უ ლ ი ფ რ ი ნ ე ე ლ ე ბ ი

ყ უ შ ფ რ ი ნ ე ე ლ ი (გ ა რ ე უ ლ ი) , ჩ ი ტ ი . ყ უ შ -
ნ ა ბ ა ლ ა , თ უ ლ ბ ა ხ ა ლ ა , მ ა რ თ ე ე .
ჩ ო ბ ა ლ , ჩ ო ვ ა ლ ბ ე ლ უ რ ა .
ჩ ა ლ ლ ა ზ ე ზ ტ ლ ო ბ ე მ მ ვ რ ა ლ ა .
ტ რ ა ტ რ ა ტ ო რ ო ლ ა .
ჭ ა ა ზ ი შ ა შ ე ი .
ხ ზ ლ ზ რ ჩ ი შ ო შ ი ა .
ო ხ ლ ა ნ ყ უ შ ო ფ ო თ ი .
მ ა ჟ ყ უ შ კ ო ტ ი , ბ უ , ბ ა ი ყ უ შ ი .
მ ა ჰ ა ნ ა მ ე რ ც ხ ა ლ ი .
ლ ა ი ა ნ ყ ვ ე ი . მ ა ი ა ნ ლ ა ი ა ნ ა = შ ა ე ი
ყ ვ ე ი , — ყ ო რ ა ნ ი .
ჩ ა ლ ლ ა ნ ძ ე რ ა .
კ ე რ წ ა ლ კ ა ჰ კ ა ჰ ი .

ბ ი ლ ბ ი ლ ი ა დ ო ნ ი , ბ უ ლ ბ უ ლ ი .
ყ უ შ ლ ე ნ ა რ წ ი ე ი .
ტ უ ლ ა შ კ ე ლ ა ნ ი (?) .
ხ ა მ - ყ უ შ მ ი მ ი ნ ო .
ა ა ლ ლ ა - ყ უ შ მ წ ყ ე რ ი .
უ რ ო ზ ი ხ ო ხ ო ბ ი .
უ ლ უ ზ კ ა კ ა ბ ი .
ჭ ი ჭ ი კ ა ნ წ ი წ კ ა ნ ა .
ხ ე ნ ე ლ ლ ე ლ ჰ კ = წ ყ ლ ის დ ა ლ ა ჰ ი , — ნ ე მ ს ი -
ყ ლ ა პ ი ა .
კ ე ნ კ უ რ ი ბ ო ლ ო ჰ ა ნ ქ ა ლ ა .
ხ ო ლ - ტ უ ჯ ტ უ ჯ დ ა ლ = ხ ე კ ა კ უ ნ ა , — კ ო ლ ა ლ ა .
ჰ ა ე ჯ ი ლ ა ი ა ნ გ ლ ა ი ა ნ გ ყ ა ნ ჩ ა .
მ ა შ კ ა ტ ე კ ა ლ ლ ა ბ უ რ ა .

ფ რ ი ნ ე ე ლ ე ბ ო ა ნ ლ ა ც ხ ო ვ ე ლ ე ბ ო ა ნ ლ ა კ ა ვ შ ი რ ე ბ უ ლ ი ს ხ ვ ა ს ი ტ ყ ე ვ ე ბ ი (ლ ა გ ა მ ო თ ჰ მ ე ბ ი)

ფ უ რ ფ ე ს უ ნ ფ რ ე ნ ა . ფ უ რ რ ე ხ ა ფ რ ი -
ნ ა ე ს .
წ ი რ ი ე - ჰ ე ე ვ ე ს უ ნ = წ ი წ ი ლ ის გ ა მ ო გ დ ე მ ა ,
გ ა გ დ ე მ ა , — ჩ ე კ ა .
ყ უ რ თ ხ მ ა ბ ა ძ ე . კ რ უ ს ი .
მ ე ც ბ უ ლ ე . მ ე ც - ბ ი ყ ა ლ = ბ უ ლ ე - მ ჰ ე რ ი ,
მ ძ ე ვ ა ლ ი , ბ უ ლ ე შ ი ჩ ა ტ ო ვ ე ბ უ ლ ი კ ვ ე რ -
ც ხ ი .
ჯ ო ჯ ლ ა , ჯ ო ხ ლ ა კ ვ ე რ ც ხ ი . ჯ ო ხ ლ ა ლ ა ხ -
ს უ ნ კ ვ ე რ ც ხ ის დ ე ბ ა , ჯ ო ხ ლ ა - ნ ე -
ლ ა ხ ს ა კ ვ ე რ ც ხ ს დ ე ბ ს : ჯ ო ხ ლ ი ნ მ ა -
წ ი = კ ვ ე რ ც ხ ის თ ე თ რ ი , — ც ი ლ ა . ჯ ო ხ -
ლ ი ნ ნ ე შ ი უ მ = კ ვ ე რ ც ხ ის ყ ვ ი თ ე ლ ი ,
— კ ვ ე რ ც ხ ის გ უ ლ ი . ხ უ ა ე ჰ ჯ ო ხ ლ ა თ ო ხ -
ლ ო კ ვ ე რ ც ხ ი . მ ო ჩ ო ჯ ო ხ ლ ა = ს ქ ე ლ ი
კ ვ ე რ ც ხ ი , — მ ა გ ა რ ი , მ ა გ რ ა დ მ ო ხ ა რ შ უ -
ლ ი კ ვ ე რ ც ხ ი .
ბ უ ა მ შ ა ლ ნ ა ჰ უ ჯ ი .
კ ა ჰ ს ა ე ნ ე კ ი . კ ა ჰ - თ ა ს ტ უ ნ ს ა ე ნ ე კ ის მ ი -
ც ე მ ა , დ ა ყ რ ა .
ბ ი რ წ ს კ ი ნ ტ ლ ი , ს კ ო რ ე . კ ი რ წ ლ ა ს კ ი ნ -
ტ ლ ი ა ნ ი . კ ი რ წ ლ ა მ ი შ - ბ ე ს უ ნ დ ა ს -
კ ი ნ ტ ლ ე ა .
კ ა კ ა ლ ა ტ უ რ ც ლ ი , კ უ რ ც ლ ი .

ფ ე მ ნ ა კ ე ლ ი , ნ ე ხ ე ი .
თ უ ლ , ბ ა ლ ა ნ ა შ ი ე რ ი (ყ ხ ო ვ ე ლ თ ა , ფ რ ი ნ -
ე ლ თ ა ; გ ა დ ა ტ . ა დ ა მ ი ა ნ თ ა)
ყ უ ს უ რ , ყ ხ ზ რ ბ ე რ წ ი .
ხ უ ნ ი დ ე რ ა ლ ი (ც ხ ო ვ ე ლ ი) .
წ რ კ ე ზ მ ა მ ა ლ ი (ც ხ ო ვ ე ლ ი) .
ჭ ე ლ ა მ ა ე ე . ჭ ე ლ ა ჩ უ რ მ ა ე ე ფ უ რ ი .
ჭ ა ლ - დ ე ს უ ნ ლ ო ლ ნ ა .
ნ ი ე - ტ ე ს უ ნ , ნ ი ე - დ ე ს უ ნ რ ჰ ე ნ ა . უ ს ე ნ
ნ ი ე - ნ ე - ს ტ ა ხ ა რ ი უ რ ჰ ე ნ ს , ი რ ჰ ი ნ ე ბ ა .
ბ ო ა ლ ო ა - ფ ს უ ნ 1 . ბ ლ ა ვ ი ლ ი (ც ხ ო ვ ე ლ ის ა) .
2 . ყ ვ ი რ ი ლ ი (ც ხ ო ვ ე ლ ის ა ; გ ა დ ა ტ . ა დ ა -
მ ი ა ნ ის ა) .
მ ა ა - ფ ს უ ნ ბ ლ ა ვ ი ლ ი (პ ი რ უ ტ ყ ვ ის ა) . — ჩ უ -
რ ე ნ მ ა ა - ნ ე - ხ ა ფ უ რ ი ბ ლ ა ვ ის .
ლ ა ლ ა ა - ფ ს უ ნ ლ რ ე ნ ა . ხ ე ა მ ნ ლ ა ლ ა ა -
ნ ე - ხ ა ძ ა ლ ლ ი ი ლ რ ი ნ ე ბ ა . ხ ა ა კ ე ნ ა
ლ ა ლ ა ა - ნ ე - ხ ა ძ ა ლ ლ ი ე თ ი ლ რ ი ნ ე ბ ი .
მ გ რ ე - ფ ს უ ნ 1 . ლ რ ე ნ ა . მ გ რ ე - ნ ე - ხ ა ი ლ -
რ ი ნ ე ბ ა (ყ რ უ ლ , თ ა ვ ის თ ვ ის) . 2 . ლ ნ ა ვ ი -
ლ ი , კ ნ ა ვ ი ლ ი . ფ ი შ ი ე კ ე ნ მ გ რ ე - ნ ე -
ხ ა კ ა ტ ა ლ ნ ა ვ ის , კ ნ ა ვ ის .
კ ა კ ა - ფ ს უ ნ კ ა კ ა ნ ი . კ ო კ ო წ ე ნ კ ა კ ა -
ნ ე - ხ ა ჭ ა თ ა მ ი (ე რ გ ა ტ .) კ ა კ ა ნ ე ბ ს .

ელ-ფესუნ ყვილი (მამლისა). დადა-
 ლენ ელ-დე-ხა მამალი (ერგატ.)
 ყივის.
 ყიალანწი-ფესუნ ყროყინი. ეალემენ
 ყიოლანწი-ნ-ე-ხა ვირი (ერგატ.)
 ყროყინებს.
 წირით-ფესუნ წივილი; კივილი. წირით-
 თეხა, წირით-ნ-ე-ხა წივის; კივის.
 ზოზო-ფესუნ ზმუილი; ყმუილი; ზუზუ-

ნი. ზოზო-ნ-ე-ხა ზმუის; ყმუის; ზუ-
 ზუნებს.
 ჰავალა-ბაქსუნ მივარდნა (ძალისა).
 ხაა ჰავეალ-ან-ე-მაქსა შულე-
 ლახო ძალლი მივარდება მელიას.
 ოახაალ: ოახაალ-ბესუნ ნადირობა. ოახა-
 ლა თახსუნ სანადიროდ წასვლა.
 ვარ-ბაქი ცოფიანი, გაცოფებული. ვარ-
 ბაქი ხაა ცოფიანი ძალლი.

აღამიანის, ცხოველისა და ფრინველის სხეულის ნაწილთა სახელები.
 ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ბულ თავი. ბინ ყაჰ თავის ტკივილი.
 ბულ-ნუთ უთავო, უთავოდ. ბეხო
 თავიდან; დასაწყისიდან. ბეხო ოშელ-
 ცირიკ თავიდან ბოლომდე. ბეხო
 თურელ-ცირიკ თავიდან ფეხამდე.
 ბულ-ოშ თავი 'და' ბოლო. ბინ-თან-
 გჷ=თავის ფული—ვერცხლის ფული
 ახალმოყვანილი პატარძლის შებლზე
 მისადებ-მისაკრავად (გადასალოცი).
 ფულ თვალი. ფინ ხაშ თვალის სი-
 ნათლე, ჩინი. ბეჷ ფინ აჩინეხა
 (=ჩემი თვალი თამაშობს) თვალი მი-
 თამაშებს. ფულ-ნუთ უთვალო, უთ-
 ვალოდ. ფულ-ღაჩ თვალშეხვეული,
 თვალახვეული. ფულ-ჯაჷ = თვალ-
 ღია, — თვალახელილი. ფულ-ყინჰ
 თვალდახუჭული. ფეხ ყინჰ-ფესუნ
 თვალის (მიც.) დახუჭვა.

ქულ ხელი. ქინ კაშა ხელის თითი.
 ქულ-ნუთ უხელი, უხელოდ. ქულ-
 ქეხ ბიყსუნ = ხელი ხელს დაქერა,
 — ხელის ჩამორთმევა. ქულ-ოღანდ
 ხელმარჯვე, ხელ-გამომავალი. ქულ-
 აშწი ხელცარიელი.

თურ ფეხი. თურინ კაშა ფეხის თი-
 თი. თურინ გურდაკ წვივი. თურ-
 ნუთ უფეხო. უფეხო. თურ-კალა
 ფეხკოჭლი, — კოჭლი. თურ-კორი
 ფეხმრული, მრუდეფეხებიანი. თურ-
 ყაჰინ ფეხშიშველი.

კაშა (ნიჯ. კჷშჷ) თითი. ქალა კა-
 შა = დიდი თითი, — ცერი. ბიადუნ

კაშა შუათითი. კილინ კაშა (ნიჯ.
 ტილინ კჷშჷ) ნეკი-თითი, — ნეკი.
 კაშალამიშ-ბესუნ თითით ტლე-
 კა, ლოკვა შდრ. ლამ-ფესუნ (იხ. მუზ
 — ენა).

მუჷ, მუჷ ფრჩხილი; ბრჷყალი. — მუჷ-
 კურკალ = ფრჩხილის მგრეხელი, —
 დუდკო, საწერელი, გარცმულა.

ქოქნიკ, ქოქნიყ ნიდაყვი.
 კააკაჷმ მუხლი. კააკაჷმუნ ბულ
 მუხლისთავი, კვირისტავი.

ფოფნიკ ქუსლი.

ფოფ თმა. ფოფ-ნუთ უთმო, უთმოლ.
 ფოფ-ათუშ (ნიჯ. ფოფეჷ თუშ.)
 თმის ძირი. ფოფ-მაწი თმა-თეთრი,
 ჭალარა. მაწი-ფოფლა თეთრთმიანი.
 ფოფ-მარი თმაგაცვივული. (შდრ.
 ქართ. ფაფარ-).

ჭუჭუჷ კულულო, კავი (თმა).
 კოდოხ შუბლი. კოდოხ-ქალა, ქა-
 ლა კოდოხლა შუბლ-დიდი, დიდ-
 შუბლიანი. კოდოხ-ცი = შუმლჩამო-
 შვემული, — შუბლშეკრული.

ნეთ წარბი. ხურუ-ნეთ (ნიჯ. ხური-
 ნეთ, ხურუ-ნეთ) = წვრილი წარ-
 ბი, — წამწამი.

ლიბლიბკალ საფეთქელი.
 ჩოა, ჩო სახე, პირი-სახე. ჩო-ჯაჷ 1. პირ-
 გახსნილი, = დაუხურავი. 2. გადატ.
 თამამი, მოურიდებელი ჩო-მაწი (=
 პირ-თეთრი) პირნათელი; პირნათლად.
 ჩო-მაჷაჷნ = პირშავი; პირშავად, — პირ-

შერცხვნილი. ჩოელ არაღრმა: ჩოელ ლეკერ არაღრმა, გადაშლილი, ფრიალა ქურკელი. ჩო-მა-ჩო პირდაპირ. ჩო-ნ უთ უპირო, სიტყვის გამტეხი ჩო-ო-ს ტა ვარ, ჩოლა = პირ-მაგარი, — მოუერიდებელი, ზომაზე მეტად თამამი; თავხედი.

ბოხმობა ცხვირი. ბოხმობა დუნ დე-შიკ = ცხვირის ნახვრეტი ნესტო. ბოხ-ბოხ-ქალა (= ცხვირ-დიდი), ქალა ბოხმობა ღა დიდ-ცხვირა.

შეთლოყა. შეთ-ჭურ დესუნ = ლოყის გრება, შეტრიალება, — ღმეჭა, ღრეჭა, მანჭვა (სახისა).

იმუხ (ნიჯ. უამუხან) ყური. იმუხ-ნ უთ უყურო, უყუროდ. იმუხ-ქალა = ყურ-დიდი, ქალა-იმუხ ღა დიდყურა, დიდყურიანი. იმოდო. კოჭ ყურის ძირი.

ბიბიკ ზიბილო.

ჟომოხ პირი. ჟომოხ-ჭა პირლია ჟომოხ-კორი, კორი-ჟომოხ-ლა პირმრუდე, მრუდეპირიანი. ჟომოხ-აამ პირდაღებული; გადატ. სახტადღარჩენილი, გაოცებული. ჟომოხ-ბუტ პირ-დახურული; პირმოკუ-მული.

მუჟენა. 'მუჟინ, მუჟენ' ღამ-ფესუნ 'ენით' მოლოკვა, ტლეკა. მუჟ-ნ უთ უენო, უენოდ. მუჟ-ჩიშჭუნ ენის გამოღება, გამოტანა, — ენის გამოყოფა. მუჟ-ბოხო ენაგრძელი. ნანამუჟ (ნიჯ. ნანამ მუჟ) = დედის ენა — დედაენა.

ულუხ კბილი. ულუხ-ნ უთ უკბილო, უკბილოდ. ულდო-ყაჭო (ნიჯ. ულუხ-ხა, ულუხო ყაჭ) კბილის ტკივილი. ულდო-თუშ (ნიჯ. ულუხა, ულუხო თუშ) კბილის ძირი, — ღრძილი.

კატკ სასა (რბილი), ნაქი.

ჯეჯერ ტუჩი, ბაგე.

მაანგო ნიკაბი.

ყოყ ყელი. ყოყ-ბოხო ყელ-გრძელი, —

გრძელყელიანი. ყოყენ, ყოყლა ყელიანი; გადატ. საყელიანი.

ხართაგ ხორხი, ყანყრატო:

ოზან კისელი.

კანტაჟ ყეფა.

ტუამაჟ მოტვლებილი (თავი), მელოტი. აამ მხარი. აამელ მხარზე. აამ-კური

(აამკორი) — დუღსუნ მოქნარება. აამ-კური-ნ-დ-დ-ღ-ღ-ს ამოქნარება.

ღრშ მკერდი. — სინონ. (ძვ.) ააჟქ.

ააჟ იხ. ღრშ.

უა გული. უკ-ნ უთ უგულო, უგულოდ. უკ-ქაა გულია, გულწრფელი. უკ-თაახუნ გულის-წასვლა, გულყრა.

უკ-ტა-თაყ გული წაუვიდა, შეუ-ლონდა. უკინ გულით, გულითადად.

უკე-ბოშ (ნიჯ. უკეა ბოშ) გულის შიგნით, — გულში.

ბუქუნ (ნიჯ. თაფან) მუცელი. ბუ-ქუნუნ ყაჭ მუცლის ტკივილი, გვერება. ბუქუნ-ქალა (= მუცელი-დი), ქალა-ბუქუნ ღა დიდმუცელა, ღიპიანი. ბუქუნ-თაახუნ = მუცლის წასვლა, ღინება, — გაფლარათება.

წან: ბუქუნუნ წან კიპი. — წანუნ ბოხტუნ კიპის მოჭრა.

წიწიკ ძუძუ. წიწიკუნ ბულ ძუძუს-თავი. წიწიკ-წუშკალ ძუძუმწო-ვარა.

ბაჭან ზურგი, წელი. ბაჭან-კოწ წელ-მობრილი.

ოანა (ნიჯ. რანა) იღლია, უბე.

ჭად ნეჩი.

ტოკაშა ფერდი, გვერდი.

გურდაკ¹: თური გურდაკ წვივი.

გურდაკ² კუჭი (ცხოველისა, ფრინველისა). — სინონ. ხორაგუნ-ლეკერ =

= საჭმლის კურჭელი, — კუჭი (ადამიანისა).

უანილ ნაწლავი.

ფუშფუშ: მაწი-ფუშფუშ (მაწი — თეთრი) ფილტვი. მააან-ფუშფუშ (მააან — შავი) თირკმელი.

ჯიჯამ ღვიძლი.

ტამარ ძარღვი.

ტალად ეღენთა.

უფუყამან ძვალსი. უფუყამანას კარამ-
ნე-ხა ძვალს ხრავს.

ტოლ ტყავი, კანი.

პი სისხლი. პი-უაღაღალ სისხლის მსმე-
ლი. პი-წუშკალ=სისხლის მწოვე-
ლი,—წურბელა.

შან საჯდომი.—სინონ. (ეფემ.) ჯო შუნ-
ბულ (=უქანა თავი).

კოლ მამაკაცის ასო (penis).

კუტ დიატთ ასო.

ოჯილ (ნიჯ. ოჯილ) კული.

სახლ-კარი. ნაგებობა. ეზო-გარემო. შენობის ნაწილთა სახელები.
ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

კოჯ (ნიჯ. კოჟ, კოჯ). 1. სახლი,
კოჯ-ჩომოხ სახლ-კარი. კოჯ-მეც
=სახლი-ბუდე,—იგივეა, რაც კოჯ-
ჩომოხ: კოჯ-მეც-ბაქსუნ = სახ-
ლი-ბუდე. გახდომა, ყოფნა სახლ-კა-
რის გაჩენა, დაოჯახება.—კუა (ნიჯ.
კოჯა) სახლში, შინ. კოჯ-კუა ში-
ნაური ვითარება, შინაურ გარემოში,
—შინ, საშინაო. კუა-კენა=სახლსა-
ვით, შინაურვით, სახლის (ოთახის)
სითბო, — ნელთბილი. ბერდო-კოჯ
პირუტყვის სადგომი, გომური. კოკო-
წუნ კოჯ ქათმის სადგომი, საქათმე.

2. ოთახი. ალუნ კოჯ ზემოთა ოთა-
ხი. ოყუნ კოჯ ქვემოთა ოთახი.

ოთახ, ოთად ოთახი. შდრ. კოჯ (მნიშვ.
2).

მაფულ სახურავი. ქუქნა მაფულ ჩა-
ლის სახურავი. კარამიტუნ მაფულ
კრამიტის სახურავი. მაფულუნ ბელ
სახურავის თავზე. მაფულუნ ღახო
=სახურავის ზედა,—სახურავზე.

ულ სხვენი. უაღულ სხვენზე, სხვენ-
ში.

ბარუ, ბარუნ კედელი: ბარუ-ალამ-
სუნ კედლის აწევა, აგება, აღმართვა,
ბარუ-თარასტუნ კედლის შემოე-
ლება, გარშემო აგება.

ხო ცური, ჯიქანი.

მაღ ფაფარი.

მუყაო რქა.

ხა მატყლი. — ხახ კო-ყუნ-ბესა
მატყლს პარსავენ, კრეკენ.

ღგნღგ ნისკარტი.

თოხლიკ ჩიჩაყვი.

ტუნტუზ კურტუმი.

ყანად ფრთა.

ფოსფოსკალ ბუმბული.

ღშშგ სხელი. ღშშგუნ გამხობ
(=სხელის ადგილები) სხელის ნა-
წილები.

ბინრზ, ბინრვზ საძირკველი, ფუნდა-
მენტი.—ბინრვ (ბინრვრვ) საქ-
სუნ საძირკველის ჩაყრა (=... ჩავდე-
ბა, დაგდება).

სუთუნ ძელი, ბოძი.

ხეჯან აფანი.

შუშპანდ შუშპანდი.

ფანჯარა, აკუშკა სარკმელი, ფანჯარა.—
სინონ. (ძვ.) ღუხალ*.

ჩომოხ კარი, კარები. ბოშუნ ჩომოხ
შინითა კარები. ტოშუნ ჩომოხ
გარეთა კარები. ჩომოლ კარში, ეზო-
ში.

ბალაყაფ პატარა ჭიშკარი, ალაყაფი.—
ღარვაზა დიდი ჭიშკარი.

ფლქან კიბე (ქვისა. ხისა, აგურისა—
მკვიდროდ ნაგები)

კაწკალ კიბე (ხისა—მისადგმელი).

ბიბია ხიდი. ბიბიან ღახო=ხიდის
ზედა,—ხიდზე.

ჩალ ღობე. ჩალლა თუმე (ნიჯ. ჩა-
ლაჯ, ჩალუნ თუმე) ღობის ძი-
რას. ჩალ.ბესუნ=ღობე-კეთება,—
შემოღობვა.

მავ სარი (ღობისა).

ტაშუურა ყორე, ღობე-ყორე.

მანლან, მანლან ეზო.—მანლინა, მანლინა
ეზოში.

ბერლო-კოჯ (ნიჯ. ბელინ კოე, ბელინ უნ კოე) პირუტყვის სადგომი, —გომი, გომური. სინონ. თავლა, თოვლა.

აღლლ საქონლის საზაფხულო სადგომი (მხოლოდ შემოღობილი, უსახურავო). ახურ ღარი გომურში (პირუტყვისათვის საკვების, ალაფის დასაყრელად) ქუნჯე კუთხე. — ქუნჯი კუთხეში. ხელუმ თავხე (სახურავისა). კირ (ჩვეულ. მრავლ. კირ რუხ; ნიჯ.

კირ რუხო, კირხო) კავი, კავები (სახურავისა).

ხაი (ჩვეულ. მრავლ. ხაიუხ) თავისი დასაკავებელი ჭარედინად დამაგრებული ხე (ხეები).

მუჭულ (ნიჯ. ალატა) ლარტყი (სახურავისა).

თირ 1. (ნიჯ. ქარდუე) კოკი (სახლისა); 2. ძელი; მორი.

მურს მურენ კოჯ (ნიჯ.) ლერწმიანი (კერზე ლერწამდაგებული) სახლი.

საშენი და საწვავი მასალის სახელები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვება

ჭაიჭაი კულ = წითელი მიწა, —თიხა. მაწი კულ = თეთრი მიწა, —კირი (ფხვიერი).

ქირაჯე კირი (ფხვიერიც და შეზავებულიც).

ქარფუქე, ქარფიჩი აგური.

დახტაკ ფიცარი.

დურუტ ხე (მასალა). — დურუტუნ კოჯ ხის სახლი.

ფაიფ ნახერხი.

კრამიტ კრამიტი.

უბე ქვა. ჟიენე კოჯ (ნიჯ. უენაჲ კოე) ქვის, ქვიტკირის სახლი.

ნაჭთ, ნავთ ნავთი.

უშ შეშა.

თარანგუ ფიჩი.

ქრმჭურ ნახშირი.

თალაშ ნაფოტი.

იუ ნაცარი.

წილ ნაკვერჩხალი.

ოილი მუგუზალი.

ლითონთა და მისთ. სახელები

ზიდო (ნიჯ. ზიდოჲ) რკინა.

ფოლად რვალი, ფოლადი.

ბილინჯე სპილენძი. სინონ. მის.

მის სპილენძი (მოკალუელი): მისნა ლეკერ სპილენძის ქურკელი (ჩვეულ. მოკალუელი).

ყჯელ ოქრო. ყჯელუნ ბაბოჩალ ოქროს ბეჭედი.

გუმჭუ ვერცხლი. გუმჭუშუნ მალაკა ვერცხლის კოვზი. სინონ. (იშვიათად) მაწი (თეთრი).

ყურღულუ ტყვია (მასალა). — შდრ. გულულა — ტყვია (სასროლი).

ყალაჲ კალა.

თუჯე თუჯი.

ადგილ-მდებარეობა. რელიეფი. მხარე. დასახლებულ ადგილთა ზოგადი სახელი. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

გა 1. ადგილი. ბეშ გა, გამხობ ჩვენი ადგილი, ადგილები, ჩვენი ადგილ-მამული, ჩვენი მხარე. დუზ, გა, დუზ გამხობ სწორი, ვაკე ადგილი (ადგილები). ჟელა გა ქვიანი ადგილი, რიყე. სა გალა, სა განუ 206

ერთ ადგილას, ერთგან. სა-გა ღა ერ-თად. გა-ბა-გა, განენ ყველგან. განე! = ადგილია, — ახია! ზა გან-ე-ესა, ზა გან-ე-სა მწყინს, გულს მაკლია. სა განუხო-ნ-ე-ბაჟი ფეხზე აიჭრა, წამოხტა. 2. ლოგინი. გა-

საქსუნ, გალახ (განუხ) საქსუნ
ლოგინის დაგება (=დაგდება), გაშლა-
გა-ვირბესუნ, გალახ-ვირბე-
სუნ ლოგინის ალაგება, ლაგება.

ოჩალ 1. დედამიწა. ოჩალუნ ჩოელ
დედამიწის ზურგზე, ზედაპირზე. გრგ
ყა-ოჩალ ცა და დედამიწა. 2. ნია-
დაგი. შდრ. კულ. 3. გადატ. იატაკი.
4. ნიჯ. მინდორი. შდრ. კახეაან.

კულ მიწა; ნიადაგი. მახან კულ შა-
ვი მიწა, ნიადაგი. ჰაოჰაა კულ =
=წითელი მიწა, —თხა. ბეშ კულ-
რუხ ჩვენი მიწები, —ჩვენი ადგილ-მა-
მული, მიწა-წყალი.

კახეაან (ნიჯ. ოჩალ) მინდორი. კახ-
ეაან ე, კახეაან ეხ მინდვრად, მინ-
დორში.

აფუენ მივარდნილი, მიგდებული, უკაც-
რიელი ადგილი; ყამირი, ნასვენი ად-
გილი (შდრ. ქართ. ახო).

ბურუხ მთა. ბურღო თუ მთის ძი-
რი. ბურღო დამან მთის კალთა.
ბურღოლ მთაზე.

ქმბარ დაქანებული ადგილი, დამართი.
ყორფუნ უფსკრული.

ქაჩა 1. ეართ. ნიჯ. ორმო, თხრილი; გა-
მოქებაბული. 2. ნიჯ. ხეობა. შდრ. ქურ,
ქაჩფუნ.

ქაჩფუნ, ქაწფუნ თხრილი, მღვიმე, გა-
მოქებაბული.

ქურ ორმო; მღვიმე; თხრებელი. შდრ,
ქაჩა, ქაჩფუნ.

შაშ სოფელი. შაშო, შაშოხ სოფელ-
ში, სოფლად. ააშუნ ბელ, ბეხ-
სოფლის თავში, ზემო უბანში. შა-
შუნ ოშე, ოშეხ სოფლის ზოლოს,
ქვემო უბანში. შაშუნ ადამარ
სოფლის კაცი, —სოფელი. შაშ-გა
სოფელი-ადგილი.

შამპარ, შამპარ ქალაქი. შამპარა შა-
ქარას ქალაქად, ქალაქში. შამპარ-
გა ქალაქი-ადგილი. შამპარუნადა-
მა რ = ქალაქის ადამიანი, — ქალაქელი.

ჭობ კიდე.

ოშ დასალიერი, ბოლო (რაიმე ადგი-
ლისა).

ცინა 1. ქვემო მხარე, ქვემო უბანი.
2. სახბრეთი.

ზულა 1. ზემო მხარე, ზემო უბანი.
2. ჩრდილოეთი. შდრ. ბულ—თავი.

ბეიდ-ჭველად: ბეიდ-ჭველად თარაფ
აღმოსავლეთი მხარე. ბეიდ-ჭველ-
ლაკ = მზის გამოსვლისაკენ, ამოს-
ვლისაკენ, —აღმოსავლეთისკენ. არი-
ყუნ... ბილიჯიუხ ბეიდ-ჭველად
ააშეახო = მოვიდნენ... მოგვნი მზის
ამოსვლის (გამოსვლის) მხრიდან, —
მოგვნი აღმოსავალით მოვიდეს
(ოთხთ).

ბეიდ-ბუემაქალი: ბეიდ-ბუემაქალ-
თარაფ დასავლეთი მხარე. ბეიდ-
ბუემაქალაკ = მზის ავსებისაკენ,
— დასავლეთისაკენ. ევახთე ეჭაა
აკაა-ევაახ ქასო ბეიდ-ბუემა-
ქალახო ალაბაქალ... = როდე-
საკ თქვენ ნახოთ ღრუბელი მზის ავ-
სებისაკენ (=დასავლეთისაკენ) ასაწე-
ვი, —რაქამს იხილით ღრუბელი აღ-
მოსავლ და დასავლით (ოთხთ.)

დიკარ ბილიკი. ლიკარ-ლიკარ ბი-
ლიკ-ბილიკ, ბილიკის აყოლებით (ჩაყო-
ლებით)

ირიზ კვალი, ნაკვალევი (ფეხისა...).
ირიზენ = კვალით, —კვალდაკვალ.

მაყ გზა. მაყალ გზად. გზაზე. სა მაყ
(=ერთი გზა), ერთგზობა, ერთგზის;
ერთხელ. მაყ-თაახუნ გზად წას-
ვლა, მგზავრობა. მაყა თაახუნ
(ნიჯ. მაყა თახუნ) გადატ. ფიგურ.
იოლად წასვლა, მსუბუქად გადასვლა,
მცირედით დაკმაყოფილება. მაყ-
ბეიდ-სუნ = გზის ყურება, —ლოდი-
ნი. ფინ მაყ-ე-ბეიდ-სა = თვალი
(თვალმა) გზას (გზა) უყურებს, —ელო-
დება, მოლოდინშია, —თვალი ერთთა-
ვად გზაზე უპირავს.

ცისა და მნათობთა აღმნიშვნელები

გზგ (ნიჯ. გ ო ო) ცა.

ბეღღ მზე. ბეღღა ხაშ (ნიჯ. ბეღღეა, ბეღღაა ხაშ) მზის სინათლე. ბეღღა შუქ მზის სხივი. ბეღღ ჩოელ = მზის პირზე, — შუაგულ მზეში, — მზეში, მზეზე. — ბეღღ-ბუღბაქსუნ = მზის გავსება, — მზის ჩასვლა. ბეღღ-ქესუნ = მზის-გამოსვლა, — მზის ამოსვლა.

ხაშ 1. მთვარე. ხაშლა შუ მთვარიანი, ნათელი ღამე. 2. სინათლე. მხა

ხაშ ბუ-თ-ენ-ე, ბეღღ-ენ-ე აქ სინათლე, არ არის, ბნელა (= ბნელია). ხაშ-ენ-ტა = სინათლეს აკეთებს, — ანათებს 3. თვე. უსენ — ააწე ხაშ წელიწადი — თორმეტი თვე. ხაშიხო ხაშიხ, ხაშიხო ხაში = თვისაგან თვეს, — თვიდან თვემდე.

ჯაბუნ (ნიჯ. მუქაული) ვარსკვლავი. ჯაბუნენ (მუქულინენ) წაფენ-ეს-ტა ვარსკვლავი კიფობს.

ატმოსფერულ მოვლენათა აღმნიშვნელი სიტყვები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ჰახო (ნიჯ. ჰასოა) ღრუბელი ჩანჩანა ნისლი.

მუშ ქარი. მუშ-ენ ქარია, მუშენ ჭუნ-ენა ქარი უბერავს, ქრის.

ქულაგ (ნიჯ. ქულაქ, ქულაგ) ქარიშხალი.

თვარ (ნიჯ. თვარ) სეტყვა.

აღლა წვიმა. აღლა-ენ-ესა, აღლა-ენ-ესა წვიმა მოდის, — წვიმს.

ღუფ ცისარტყელა.

იფ თოვლი. იფ-ენ-ესა, იფ-ენ-ესა თოვლი მოდის, — თოვს. იფენა (ნიჯ. იფენა) ღუფიუხ თოვლის ფიფქები.

ჩახ 1. ყინვა, ყინული. ჩახ-ენ ყინვა; ცივია. ჩახ-ბიყი = ყინულ-ლაჭერილი, — გაყინული, მოყინული. 'ჩახნა' შინშილიკუხ 'ყინულის' ლოლუები. 2. ცივი. ჩახ-ენ ცივი წყალი. ჩახ-ორენ ცივი წყარო.

მი სიცივე. მი-ენ სიცივეა, ცივა. მი-შა-მე შემცივდა. მი-ვა-მე შეგცივდა. მი-ტუ-მე შესცივდა.

კაჰ ქირხლი.

ხო რთილი, ცვარი.

ხოხო ხოხო-ენ-ესა ცრის. შდრ. ცი-ვარ-რე-ხა.

ცივარ: ცივარ-რ-ესა ცრის შდრ. ხოხო-ენ-ესა.

ნამ ნამი, ნესტი, ნამ-ენ ნამია, ნესტია, ნამ-ენ-ბი (ნიჯ. ნამ-ენ-ბი) = ნამი აკეთა, — დანამა.

გამ თბილი. გამ-ენ თბილია, თბილა. გამლულ = სითბო, — სიცხე (აგადმე). გამლულ-ბეზ-ბუ (ნიჯ. გამლულ-ზახ-ბუ) სიცხე მაქვს, გამლულ-ვი-ბუ (ნიჯ. გამლულ-ვახ-ბუ) სიცხე გაქვს. გამლულ-ტა-ბუ (ნიჯ. გამლულ-ტახ-ბუ) სიცხე აქვს.

ილარის (ნიჯ. ელარის, ელარეხ) სიცხე. ილარილო (ნიჯ. ელარელო) სიცხეში.

ოჯ, უჯ მდინარე, ხევი. ოჯე (უჯე) მოტელ მდინარის პირას, ნაპირას.

ორემ წყარო, ორემენუნ ბელ წყაროს თავზე, — წყაროსთან. ორემენალ წყაროზე. აწარ ორემენ ანკარა წყარო,

ხე წყალი. ოჯე (უჯე) ხე მდინარის წყალი. ორემენუნ ხე წყაროს წყალი. ახნა ხე რუს წყალი. ჟაღდი ხე აღუღებული წყალი. ხენე ბოშ წყლის შიგნით, წყალში. — ხე-თასტუნ (= წყალი მიცემა) მორწყვა.

ბე-ზაკკალ (=წყალი მზიდველი) მეთულუხე. ხე-მსუნ, ხე-მესუნ = წყალი კეთება, —1) დნობა: ხე-ნ ე-ბსა ადნობს. 2) მონელება. ხე-ბაქ-სუნ = წყალი ყოვნა, წყლად ქცევა, —დნობა: ხე-ნ ე-ბაკსა დნება.—ხე-

მცენარე. ბალახი. ბალახეული. ყვავილი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ო ბალახი.—ორხობს ბალახები: ბალახ-ბულახი. ო-ცაფსუნ ბალახის თიბვა: ო-ხან-ცაფეხა, ოახ-ცაფ-ხან-ეხა ბალახს ვთიბავთ.

ჭუმ გაფარჩხული ფესვები (ბალახ-ბულახისა...).

ქუქ¹ ჩალა. ქუქენ არაჟა (=ჩალით ურემი) ჩალადადებული ურემი, ჩალით დატვირთული ურემი.

ქუქ² ქუქლა ბუსუსიანი, ხაოიანი. აღაჭ თივა.

ილ სარეველა (ბალახი). ილ-მესუნ =სარეველა კეთება,— გამარგვლა.

ქოლ ბუჩქი. ქოლ-ქოც ბუჩქნარი, ჯაგნარი.

ღუჯა ანწლი.

ცაც ეკალი. ცაცლუდ ეკალნარი.

მეჭ ჭინჭარი. მეჭენ ჯარრესტა ჭინჭარი სუსხავს (=წვავს).

ფუმფულ ბალბა.

ღანძილ ღანძილი.

ღურა (ნიჯ. ჰურა ეკალა).

ფარფეან დანდური.

მარცვლეულ-პურეული. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ცილ თესლი. ცილლა (ნიჯ. ცილეა) არუმ სათესლე (=თესლის) ხორბალი. ცილლა (ნიჯ. ცილეა) დადალ სათესლე, საჯიშე (=თესლის) მამალი. ცილ-მუშადალ (ვართ.), ცილ-ციკალ (ნიჯ.)=თესლის გამნიავებელი (ვართ.), თესლის მფანტეელი (ნიჯ.),—მთესველი.

მუტულ მარცვალი (ხორბლისა, ბრინჯისა და მისთ.).

ლა, ხემა წყლიანი; წენიანი. ხენე-ზა მწყურვალი, მოწყურებული. ხენე-ზა-შე მწყურია. ხენე-ზა-ნუ გწყურია. ხენე-ზა-ნე სწყურია. ხერხობს, ხემხობს კრემ. წყლები, ხეეხევი, მდინარე თავისი შენაკადებით.

დაფუინ მხალი (მალ-მოსტანში იცის, გრძელფოთლიანია, ყვავილს არ იკეთებს). შდრ. წილაამპურ.

წილაამპურ მხალი (ველური, მრგვალოფოთლიანია, წითელ ყვავილს იკეთებს). შდრ. დაიფუინ.

შამკალ სოკო.

ბურმა (ნიჯ.) ფიჩხის, ჭივოსა და მისთ. შესაკერელი.

ციციკ ყვავილი. ციციკუნ ყონჯა ყვავილის კონა. ციციკხანა საყვავილე. ყვავილის ბახჩა. ციციკ-მოსტუნ (=ყვავილი ჭრა) ყვავილის აცრა. ციციკ-ჭეფსუნ ყვავილის გამოყრა.

ვარდ ვარდი. ვარდა (ნიჯ. ვარდაა) ყონჯა ვარდის კონა.

მამუშაყ ია. მამუშაყუნ გონ იისფერი. მამუშაყუნ აღ იის სუნი.

ტარლა-ციციკ ასტრა (მალისა), ქრისტესთვალა.

შინო-ციციკ ინა (მალისა).

ხაშხაშ ხაშხაში.

ჯაიწყო ნძქლა.

ხოლ ნათესი (ბრინჯისა). ხოლ-ღაჩ-ფესუნ ბრინჯის ნათესის შეკერა,— ბრინჯის ბუღობრივად თესვა.

ბიტუნ ნათესი (ხორბლეულისა).

ბიტესუნ, ბიტუნ თესვა.

არუმ ხორბალი. არუმ-მისტუნ ხორბლის თესვა.

ტაანა ფეტვი.

მუ ქერი.

ბირინწ ბრინჯი.

კაჭა ხელეური. კაჭა-ღაჩკალ (ვართ.),
ბანდა (ნიჯ.) ხელეურის შესაკერელი.
ბანდა (ნიჯ.) იხ. კაჭა.
ჩარ ძნა.
ყარლოდალი სიმინდი.

ჭაჭ 1. კილი, ჩენჩო; ქატო. შდრ. ხოშ-
კარ, დილაღა. 2. ქერტლი.
დილაღა კილი, ჩენჩო (ბრინჯისა).
ხოშკარ ქატო. შდრ. ჭაჭ.

**ბოსტანი. ბოსტნეული. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები
(და გამოთქმები)**

ღირიგ ბოსტანი. ღირიგა ბოსტანში.
შდრ. გეზ.
გეზ 1. კვალი (ბოსტანში, ნათესში).
2. ბოსტანი. გეზიჩ ბოსტანში.
ღაღ კვალი ბრინჯის ნათესში.
ჯგრგ 1. კვალი (ბოსტანში...) შდრ.
გეზ. 2. რაგი (ნარგავისა, ნათესისა...),
მიჯრით დარგული (ხეები...). 3. გა-
დატ. სტრაქონი.
გორ სარი (ბოსტანსა...). გორრა ფახ-
ლა სარას ლობიო (ღობიო აპოსული
სარზე). გორრა კაჭოლი სარას
კიტრი (კიტრი აპოსული სარზე). შდრ.
მაჭ—სარი ღობისა.
წანთარუ ქონღარი.
კაჭოლი კიტრი. ჯუჯუქ კაჭოლი
ქორფა კიტრი. ოყონა ბიყი კაჭო-
ლი=ძმარში დაჭერილი, დაკავებული
კიტრი,—მაყე კიტრი.
კაროვ ოხრახუში.—ურუხუნ კაროვ
პრასი.
კაწარ სტაფილო.
ტუამ ბოლოკი.
ტაქ ქარხალა.
ქენ ნიორი. ქენნა ად ნიერის სენი.

ქენნა ხე ნიერის წყალი,—ნიორ-
წყალი ქენნა ბანდად ნიერის გა-
ლა. ქენ-დუღი=ნიორ დარტყუ-
ლი,—ნიერაანი.
შიკლამ ხახვი. გოგინ შიკლამ ქევა-
ნე (ახალი) ხახვი. შიკლამუნ ბულ
ხახვის თავი. სა ბულ შიკლამ
ერთი თავი ხახვი. შიკლამუნ ბან-
დად ხახვის გალა.
შვეტ (ნიჯ. ჰვეტი, ჰვეტი) ქინძი.
შუვეტ, შუვეტ კამა.
შინკორ წიწმადი.
რეშან რეშანი.
ფუნეიკ პიტნა (ბალისა).
სატუმეჯან ბადრიჯანი.
კარტოფილი, კარტოპლი, კარტოფილი
კარტოფალი.
პანიდოჰ პოპადორა.
ფანა, ფანა: გოგრა. ფანინ (ფან-
ნინ) ცილ გოგრას თესლი.
ყარფუშ, ყარფუშ საზამთრო.
ფინიშ, ფუნდოჰ ნესვი.
შანაშ, შამანო დასტამაო.
ტუა ყუნწი (გოვრისა, საზამთროსი...),
ზოყ ყლორტი, ღუყი.

**ხე. ხის ჯიშები. ხეხილი. ხილი (ნაყოფი). ამასთან დაკავშირებული
სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)**

ხოდ ხე. ხოდინ თუ მ ხის ძირი, ფესვი.
ხოდინ (ხოდღა) კანტაზ ხის
ქენწერო. ხოდინ (ხოდღა) კოხლ
ხის ქერტი. ხოდინ (ხოდღა) კორ-
მოტკი ხის ფულერო. ხოდმოშ-
ტესუნ (=ხე-ღამარხვა) ხის დარგვა
'ხოდინ' ხოჯი 'ხის' ჩრდილი.
თაგ (ნიჯ. თაგ) ხის ტოტი (მსხვილი),
—გრჯლა.

ტუნეჟ კვირტი; კოკორი.
კუპურ, ბოჭ კვირტი.
ჭიკ რტო, შტო.
კოვალ, კოხალ ქოხი (მსხვილი).
ხაზად, ხაზად ფოთოლი.
ქელაგ (ნიჯ. ქელაგ) ტყე. ქელაგო-
ქელაგის ტყეში.
ფაქ ბალი.—ფაქი, ფაქის ბალში.
ჯოიდ ქერტი.

მაჯ მუხა: რკო. მაჯნა ხოდ მუხის (რკოს) ხე. უჯ მაჯნა ოყა უჯ ბოყენ მაჯ-ნე-უჭსა (ენის სატენი ალი-ტერაციოა) ექსი მუხის ქვე ექსი ღორი რკოს ქამს.

წაბულ წაბლი (ხე და ნაყოფი). წაბულ-ლა (წაბულუნ) ხოდ წაბლის ხე. ხედ, ხედლა ხოდ თელა. სინონ. ყარა-ლაჯ.

უჟ კაკალი, ნიგოზი. ლმფ ლებანი.

ზიდ, ზიდდა ხოდ ჰადარი.

თელამუშ ბოქვი.

ჭუჭ = მაკარი ჯინის ერთგვარი ხე.

დაღღღან აკაკი (მცენ.).

ლოლოშ, ღოლოშ, ღოღოშნა ხოდ მურყანი.

ბაბა კუნელი.

ხან, ხანა ხოდ რქილა. სინონ. ყა-ბალ, ყაბადან-ხოდ.

ხორიკ, ხორიკნა ხოდ ცაცხე.

ჯადან, ჯადანა ხოდ ჯაგრცხილა.

ფუფ, ფუფნა ხოდ ლაფანი. სინონ. ლაფან, მალანყოზ.

ლაფან, ლაფანა ხოდ იხ. ფუაფ.

მალანყოზ იხ. ფუაფ...

სრგუთ წნორი.

ბალანყო მაცვალი.

ზოყად, ზოყადლა ხოდ შვინდი, შვინ-დის ხე.

ქნეც, ქნეცნა ხოდ ზღმარტლი, ზღმარ-ტლის ხე.

ინაზ უნაბი.

არ, არა ხოდ მსხალი, მსხლის ხე.

ეაშ, ეაშნა ხოდ ეაშლი. ეაშლის ხე.

ბაჟ, ბაჟნა ხოდ ბალი, ბლის ხე.— გულ-ბაჟ, გულ-ბაჟნა ხოდ ალუ-ბალი, ალუბლის ხე.

ფუშა, ფუშინ ხოდ კომში, კომშის ხე. დამბულ, დამბულუნ (დამბულლა) ხოდ ქლიავი, ქლიავის ხე.

პრუგ, პრუგნა (პრუგუნ) ხოდ ქერამი, ქერამის ხე.

ააღაჟ, ააღაჟუნ ხოდ ბროწყული, ბროწყულის ხე.

თოაჯანა (თოაჯანა), თოაჯანინ (თოა-ხანინ) ხოდ ლეღე, ლეღეს ხე.

თუთ, თუთია ხოდ თუთა, თუთის ხე. უდა თუთის ფურცელი (აბრეშუმის ქიის-თვის).

შაჭკალუკ, შაჭკალუკუნ ხოდ ატამი, ატამის ხე.

ტულ ყურძენი. ტულა (ნიყ. ტულე, ტულეა) იმჯი ყურძნის მამითა-დი,—რეელი. ტულენ ძე. შემოდ-გომის პირველი თვე (აკ. შანიძე); ან = შემოდგომა.(?).

ღომა მტევანი.

გილ მარცვალი (ყურძნის).

ქამ ვაზი. ქამნა (ნიჯ. ქამე) ხა-ხაშალ, ვაზის ფოთოლი.

ქაპალ თუთის ხე (უნაყოფო).

ქაპლულ (ნიჯ. სინონ. გა) ვენახი. შდრ. ქაპ.

ციგსუნ სხეა, აქრა (ტოტისა, ფოთლები-სა).

წელიწადის დროთა, თვეთა და დღეთა სახელები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

უსენ წელი, წელიწადი. სა უსენ ქა-წაე ხაშ-ნე ერთი წელიწადი თორ-მეტი თვეა. უსენნახ ყოველ წელი-წადს, ყოველწლიურად. უსენახო უსენა (= წლისაგან წელიწადს) წლიდან წლამდე. ჭეგაქი უსენ გასულ წელიწადს, შარშან. ეღალ უსენ (= მომსვლელ, მოსასვლელ წე-ლიწადს) მომავალ წელიწადს,—გაისად.

მე უსენ ამ წელს, ამ წელიწადს,— წლეულს.

ხაშ თვე. ხაში. ხაშიხ თვეში. ხაში-ხო ხაში = თვისაგან თვეში,—თვიდან თვემდე. სა ხაშენ ბინეყსა ბიპ შამატა ხ = ერთი თვე იჭერს ოთხ კვი-რას,—თვეში ოთხი კვირაა.

შამატ კვირა (= შვიდი დღე). შამატ-ღი შაბათი. შამატ-ღენა შაბათს.

ლი 1. დღე. ყოღლა დი ბიხონე (ბოხო-ნე-მაქსა) ზაფხულში დღე გრძელია ხოლმე (გრძელდება, დიდდება). ბოხო დი=გრძელი დღე,—მთელი დღე, მთელ დღეს. ქარ დი, დენანახ ყოველდღე. აშლა, აშბალ დი სამუშაო დღე. შელ დი კარგი, დარიანი დღე. ქასოლა დი ღრუბლიანი დღე. წიდე დი=სახელის, სახელწოდების დღე,—დღეობა. ქურტიკა დი მკვდრის დღე,—გარდაცვლილის სულის მოსახსენებელი დღე. დე დღეს. დი-ქურდი=დღე შემოტრიალებული, შემოგრებილი,—დღე-გამოშვებით. დი-ბა-დი დღედაღღე. დეუნახო ტადა, დეუნახო ოშა=დღეისაგან იქით, შემდეგ,—დღეის იქით, ამიერიდან. დეუნალ-ცირიკ დღემდე, დღეს-ამომდე. შელ დენა თენე=კარგ დღეში არ არის, —კარგ მდგომარეობა არა აქვს, ცუდ დღეშია. 2.ახ. შრომადღე. მეზ ლახო ცამ-ნე ბაჩყა დი ჩემზე წერია (მაწერია) ას ოცი შრომადღე.

პაშამატ ორშაბათი. პაშამატ დენა (=ორშაბათდღეს) ორშაბათს. ხიბშამატ სამშაბათი. ხიბშამატ დენა (=სამშაბათდღეს) სამშაბათს. ბიპშამატ ოთხშაბათი. ბიპშამატ დენა (=ოთხშაბათდღეს) ოთხშაბათს. ჯოშამატ ხუთშაბათი. ჯოშამატ დენა (=ხუთშაბათდღეს) ხუთშაბათს. ფარასკი პარასკევი. ფარასკი დენა (=პარასკევდღეს) პარასკევს. შამატ-ლი იხ. შამატ. ბეაენდ კვირა (უქმე).—სინონ. ბეაენ-ლი, ბეაენ-დ-ლი. ბეაენ დენა კვირას, კვირა დღეს. იაჟენ ზამთარი. იაჟენა ზამთარიში (შდრ. იაჟ—თოვლი). დამჟოლულ გაზაფხული. დამჟოლ-ლა გაზაფხულზე. უაოლულ (ნიჯ. დამ) ზაფხული. ჟაოლ-ლა (ნიჯ. დამულ) ზაფხულში. ფაჟ (ნიჯ. ფაჟიზ,) შემოდგომა. ფაჟ-ზი, ფაჟზიხ შემოდგომაზე.

მეურნეობა-წარმოება. სამეურნეო-საწარმოო იარაღები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ეზ ხნული. ეზ-მესუნ=ხნული კეთება, —ხენა. შაუმ: შაუმ-ჩიჩესუნ, შაუმ-ჩიხ-ჩუნ, შაუმ-ჩიშტუნ მზრალად ხენა. შდრ. შაუმ—პური. ქილამიშ-ბესუნ, ქილამიშ-ბსუნ გარდი-გარდმო, ჯვარედინად ხენა (მიწის უკეთ გასაფხვიერებლად). ეხ სამკალი. ეხუ, ეხუხ სამკალში. ეხ-ბესუნ=სამკალი კეთება,—მაკა. ქუზ (ნიჯ.) კვალი შეიდი ნაბიჯის სიგრძისა (ხნულში). ეჭ (ნიჯ. ოჭ) კალო. ეჭ-ტაფსუნ=კალო-ცემა,—კალოს გაღწევა. ცაბკალ, ო-ცაბკალ ცელი. მეხ (ნიჯ. მიხ) ნამგალი.

მანგალ ნამგალი (გრძელტარიანი). ზინჯილ ჯაჭვი. ჩანჭურ ჩაჭური, ურო. დამჭური, დამირჩი მჭედელი.—დამჭურიხანა სამჭედლო. დურგარ დურგალი. ქიშკალ, რანდ-მალ შალაშინი, რანდა. ქიშ-ფესუნ გარანდვა, გაშალაშინე-ბა: ქიშ-ნე-ხა რანდავს, აშალაშინე-ნებს. აშბალ, აშბალ მომუშავე, მუშა. აშ-ბესუნ=საქმე კეთება,—მუშაობა. ირპპთ, ირპპთ გლეხი. ირპპთ-თ-ე, ირპპთ-თ-ე (ნიჯ. ირპპთ-ე) გლეხია. კოლა ნიჩაბი.

ბედულ ბარი.—ბედულუნ კოჭ ბარის ტარი. ბედულენ თჳფიქ-მან-ბესა ბართ ებარავთ..

თავარ ცული.

კირო წალდი.

კირმონჳ (ნიჯ. კირმანჳ) კავი, კაუქი, კაუქიანი ჳოხი.

შაშარ ხერხი.

აეგჳ ქლიბი.

თოხი თოხი. თოხი-ბსუნ=თოხი კეთე ბა,—თოხნა. თოხინ-ე-ბსა თოხნის.

ქნრჳი (ნიჯ.) პატარა თოხი.

ჩანგჳლ ჩანგალი.

კოჭ ტარი. თავარუნ კოჭ ცულის

ტარი. მენე (მენეა) კოჭ დანის ტარი.

მუხხაალ კევრი.

მუშა-: მუშა-დესუნ, მუშასტუნ განიავება (ნალეწი ხორბლისა და მისთ.).

შდრ. მუშ—ქარი, ნიავი.

მუშადალ ფიწალი, ნიჩაბი (ნალეწის სანიავებლად).

შადარა ცხავი, ცხრილი (ხორბლეულისა).

მალა ფარცი. მალა-დულესუნ=ფარცი-ციე-არტყმა,—ფარცხვა.

ფენეწ კავი (სახენელი).

ქოთან გუთანი.

გავახემან სახნისი.

ტრანსპორტი. ტრანსპორტის ნაწილთა სახელები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

არაბა ურემი. არაბინ ბულ ურმის თავი. არაბინ ლახო ურემზე.

მაშინ, აფტამაშილ აეტომანქანა, აეტომობილი.

ფაფტონ ფატიონი.

შადარაპლან თეითმფორინავი, ჰაეროპლანი.

ტაჳკა ურიკა, ცხენურემი.

ქოშუგ მარხილი.

თჳქნარ ბორბალი.

თოფ ბორბლის სალტე (რკინისა).

კაწკალ: არაბინ კაწკალ ზეწარი (ურმისა).

მურ ლერძი.

აამ: არაბინ აამ უბე (ურმისა).

ფერსოვ ფერსო (ურმის თელისა).

დურაჯალ დანდალი.

ოაჳ ულელი. ოაჳნა (ოაჳნა) ბულ ულლის თავი.

საამი ტაბიკი. საამინ ჳეა (ჳეა-რ-ხოხ) ტაბიკის აპეური (აპეურები).

ოახა ურმის თავისა და ულლის დანამავრებელი ადგილი.

ჳალ ჳალი (ურმისა...)

ჳიგსუნ, ჳიგესუნ გარეჳა (ხარისა...), გაჳენება (ცხენისა...).

იში იში შორისდ. ხიო! ხიო! (შეძახილი ულელში შემბული ხარის, კამეჩის მოსამბრუნებლად ან გასაჩერებლად).

ხელ ტვირთი. ხელ-ბესუნ (=ტვირთი კეთება) დატვირთვა. ხელლუ (ხელ-ლუხ) ახაფსუნ ტვირთის (=ტვირთს) აკიდება (ზურგზე).

საბრძოლო და ხელსაწყო-იარაღი. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

თიჳანგ, თჳჳანგ, თჳანგ თოფი. თი-ფან-გ-დოთ დესუნ თოფის (=თოფი) სროლა.

თოფ ზარბაზანი.

ხანჯალ ხანჯალი.

პილინჯუ დაშნა, ხმალი. ღაჳან კილინჯუ ბასრი ხმალი.

გჳლლან ტყვია.

ლჳლან ლჳლა (თოვისა)

მე დანა.—მენენ ბონესტა დანა (დანი) ჳრის. ღაჳან მე მჳრელი დანა-ქოშმოტ მე ბლაგვი დანა.

შაჩალა შამფურბ. შდრ. ჳაჩა—ორკაპი ჳოხი.

ჩაფაფან, ჩაფაფან პატარა ცული (ხორ-
ცის საკეპად).
ჩართკალ კაკანათი.

პიფ შურდელი.
დავა ომი. — დავა-მსუნ, დავა-მე-
სუნ = ომი-კეთება, — ომობა, ომი.

საოქანო ნივთები. ჭურჭელი. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები
(და გამოთქმები)

ღვეგრ ჭურჭელი. მისნა ლეკერ სპი-
ლენის ჭურჭელი. ხურუ ლეკერ
მომცრო (წერალი) ჭურჭელი. კოჯინ
ლეკერ საწინაო (=სახლის). შინაუ-
რებისათვის საშმარი ჭურჭელი.

ღვეგრ ქვაბი. ლევეტუნ ბოშ ქვაბის
შინათ, ქვაბში. ყაღაღდი ლევეტ
მოკალული ქვაბი. ხუქანა (ხუქე)
ლევეტ ფლავის ქვაბი. ვრპყინ
ლევეტ არუის (არუის მოსახდელი)
ქვაბი. ლევეტუნ თუშ ქვაბის ძი-
რი, ფსკერი.

ყაზანა მომცრო, პატარა ქვაბი, კუმ-
კუმა.

ღენდაკ ზედაღარი.
ხინი სინი.

ხუჭუკ საწური.

ჩაშჩა ჩაშჩა. ჩაშჩინ კოჭ ჩაშჩის ტა-
რი.

მაღაკა კოვზი. ქალა მაღაკა დიდი
(სადილის) კოვზი. კიწკე მაღაკა
პატარა (ჩაის) კოვზი.

ტაღეკ თეფში. ბუღაღალე ტაღეკ
ღრმა თეფში, — მათლაღა. ჩოელ ტა-
ღეკ ფრილა (საუნის) თეფში.

ჯგამ ჯაბი.

ტოხბლიკ ქილა (უყურო).

ყანტიკ კათხა (თიბისა, სპილენძისა).

ლოკ ქოთან (უყურო). ციციკუნ (ცი-

ციკანა) ლოკ ყვავილის ქოთან.
ლოკანა-ციციკ ქოთნის ყვავილი.
ღწვიკ თიხის ჭურჭელი რძის საწველად
(ყურიანი).

შირანგ კოკა. შირანგუნ ხე კოკის
წყალი.

ჯურდაკ კოკურა.

ჟოლ საცობი. ჟოლ-ღესუნ (=სა-
ცობი-კეთება) დაცობა.

კოღ, კოღნ ქვევრი.

ქოცი პატარა ქვევრი, ქოცო.

თაღჟუფ სპილენძის ყურიანი ჭურჭელი
(წყლის ასაღებად; დასაღვეად).
ღწგან ტაშტი.

ტაშან ვარცილი. შდრ. უჭაე-ტაშან—
თაფლის ვარცილი, — სკა.

ბულეკალ საღღვებელი.

კანცარიკ კალათი.

წაშწილ კალათი (ჩაღისა).

ტანკეტ გიდელი (კონუსისებური).

განთ სპილენძის კოკა.

ქოხუმ გოდორი.

გაფალ ტომარა (დიდი), ხალდანი.

მეშიკ ტომარა (მომცრო).

ტორბაკ, ტღბრაკ, თორბაკ ტობრაკი,
პარკი.

წაგვან, წაწაგვან ხურჯინი. კვეგინ კაა
ფულ ხურჯინის ორი თვალი.

ყუთი ყუთი, უჯრა.

ხანღულ სკიერი.

ხელსაქმე. ქსოვილი. ნაქარგი. ჩასაცმელ-დასახური. ამასთან
დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ჯეწ ქსოვილი. აანა ქსოვილის კარგი
მხარე. ბეანა ქსოვილის ცული მხარე.
ფართალ ტანსაცმელი, ტანსაპოსი. აღ-
უნ ფართალ ზედა ტანსაცმელი.

ოყუნ ფართალ ქვედა ტანსაცმელი
საცვალი. მაწი ფართალ თეთრი
ტანსაცმელი, თეთრეული, საცვალი.
ჯურატ პერანგი.

კოალიცი, კოალიცი ნიფსავი; შარვალი.
კოალიცი კმა ნიფსვის (შარვლის)
ზორტი, ხეანჯარი. შდრ. კმა—აპეუ-
რი.

ახალუხ, აჩხალუდ ახალუხი.

ხალათ ნეფე-დედოფლისთვის ან რომე-
ლანე სხვა საპატიო პირისთვის მისარ-
იბევი საჩუქარი (უმთავრესად ძვარუა-
სი ქსოვილის სახით).

დამლულა, დამლიკ წინსათარი.

შალვარ, შარვად შარვალი. შარვა-
ლუნ თვ შარვლის ტოტი.

კაბა კაბა.

ქურკ ქურკი.

მაფუნჯი ნაბადი.

ჩოჯანა, ჩოჯანა უკულმა პირი (ტანსაც-
მლისა...).

ახტარ სარჩული. ბინე ახტარ პატარ-
ძლის ლოგინის სახარჩულე. ქსოვილი
(სახიძის სახლიდან საგანგებოდ ემა-
ტიკევიან ვისმე, უჩვენებენ ამ ქსო-
ვილს; მოპატიკებულნი პატარძლისათ-
ვის გადასალოცავ ფულს სდებენ).

ჯინე, ჯუბ ჯიბე.

დამან კალთა. კამინ დამან კაბის
კალთა.

ქომა, ქომა სახელო. ქომა-ნუთ უსახე-
ლო.

ყოყ საყელო (შდრ. ყოყ—ყელი). ყო-
ყენ, ყოყლა ყელიანი, საყელოანი.

დუმან ლილი.

უფანჯი: ყუჭყი კამა ნაოქებიანი კა-
ბა.

ბიჭმან ნაოქი (ტანსაცმელზე).

დუმან ნასკვი.

შალ შალი.

ლამალუდ ხილაბანი, თავსაკრავი.

კომა ქელი. კოხო კოხან გრძელი,
მალალი ქელი,—ბოხოხი (შდრ.)

ფაფახ ფაფახი.

ბაშლულ, ბაშლგდ ყაბალახი.

თოყა ქამარი (უპირატესად ტყავისა).

ქმან ვერცხლის ქამარი.

ქუშთიკ, ქუშტიკ სარტყელი (ქსოვილი-
სა).

თურინ-დევერ (ნიჯ. თოროკალ)=
ფეხის ჭურჭელი,—ფეხსაცმელი.

ჩუხტ ჩუხტი.

ლალაქან ქოში.

წაპტიკ ფლოსტი.

ქალამ ქალამანი. ქალამუნ კმა ქა-
ლანის ლევერთხი.

ტუჭლი ტუჭლი.

წინდაკ წინდა. საე წინდაკ მატყლის
წინდა.

შათალ (ჩვეულ. შრავლ. შათალ უხ)
შათალი (შათალეზი).

ჩექმ ჩექმა.

ბიჭ სადგისი.

ანგიშტან სათითური.

მილ ჩხირი (წინდისა).

ბექ ნემსი. ბექნა დეშვიკ ნემსი
ყუნწი.

ჯანან ჯარა.

ქუკ თითისტარი.

ურ-ტესუნ დართვა (ძაფისა).

ხალადულალ საჩეჩელი (მატყლისა...).

ტური ძაფი. დუხ ტური მსხვილი
(სქელი) ძაფი. არბეშუმუნ ტური
აბრეშუმის ძაფი.

მალარა კოჭი (ძაფისა). მალარინ ტუ-
რი კოჭის ძაფი.

ყაჩი მკარტელი.

ეანსუნ კერვა. ეან-ე-მესა, ეან-ე-მსა
კერავს.

ეანსუნ საკერავი.

აილ-დეფუნ ქსოვა. აილ-ე-დესა, აილ-
ე-დესა, აილ-ესტა ქსოვს.
აილ-ი, აილ-იო ნაქსოვი; მქსოვე-
ლი.

ხალა-დულსუნ ჩეჩა (მატყლისა და მისთ.).

ხალან-ე-დულსა ჩეჩს (მატყლს...).

ხალიჩა ხალი, ხალიჩა, ნოხი.

ქილიმ ფარდაგი.

ფანდ ფარდა.

განდქ (ნიჯ.) ოთახს შუა ჩამოკიდებუ-
ლი ფარდაგი, რომლის მიღმა ნე-
ფე-დედოფალი იმყოფება სანებეგროდ
(ერთოთახიანი აკეთებენ ეგრე).

ჯინჯიკ დოლბანდი; ლეჩაქი.
კატარ ჩინტა. კატარუნ ბულ=ჩინტის თავი,—კოპი (შდრ. ქართ. ჩინტა-კოპი).

ბაბოჩალ ბეკელი. ფუსაკუნ ბაბოჩალ ჯვრისწერის ბეკელი. ყვავილუნ ბაბოჩალ ოქროს ბეკელი. ბაბოჩალუნ ფულ ბეკლის თვალი.

ყონლან სამაჯური (ჩვეულ. ვერცხლისა) ჩილ მძივი (შდრ. ჩილ-ჩილ—ქრეულ-ქრელი).

ოხ სავარცხელი. ბინ ოხ=თავის სავარ-

ცხელი, — თავზე გასაკეთებული, თმაში გასაყრელი სავარცხელი (ქალისა). ოხ-ფესუნ = სავარცხელი-თქმა,-ქმნა, — ვარცხნა: ოხ-ნ-ე-ხა ვარცხნის, ივარცხნის.

ბინ-თანგა=თავის ფული,—ჩინტაზე ან პატარძლის შუბლზე მისაკრავი ან ჩამოსაკიდებელი ვერცხლის (ყულფიანი) ფული.

ქინ-აშ=ხელის საქმე,—ხელსაქმე, ხელ-გარჯილობა.

ზერ-ესუნ მორთვა, მოკაზმვა.

კულინარია. ნამცხვარი. ხანმელ-საქმელი. რძე. ხორცი. ხორცისა და რძის ნაწარმი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ბოხსუნ, ბოხესუნ ხარშვა. ბოხ-ე-ხსა ხარშავს. ბოხ-ე-ხსა იხარშება. ბოხი, ბოხეცი მოხარშული. ბოხალ, ბოხალო მხარშველი. ხორაგ-ბოხალ=საქმელ-მხარშველი,—მხარეული.

ბა-ღესუნ, ბასტუნ ცნობა. ბან-ე-ღესა, ბან-ესტა აცნობს. ბადი, ბადეცი გამომცხვარი, გამოცნობილი. ბადალ მცნობელი. შაუშ-ბადალ=ქურ-მცნობელი,—პურის მცნობელი, ხაბაზი.

უოღსუნ, უაღესუნ სმა, დალევა. უან-ე-ღესა, უან-ე-ღესასევამს, ლევს. უაღნ-ესა, უაღნ-ე-ესა ისმევა, ილევა. უაღალ, უაღალო მსმელი. უაღლი, უაღლიო ნასვამი, მთვრალი.

უქსუნ, უქესუნ ჭამა. უნ-ე-ქსა, უნ-ე-ქესა ჭამს. უქნ-ე-ესა იჭმევა. უქალ, უქალო მჭამელი. ქნა, ქნაო ნაჭამი; მჭამელი. უქეცი, უქი შეჭმული, ნაჭამი. ქნა-უოღი ნაჭამ-ნასვამი. უქსუნ-უაღსუნ ჭამა-სმა,—ნადიმი, ქეიფი, პურობა.

ქუნიკელ უზმოზე.

ხორაგ საქმელი, ხორაგი. შაუშ პური (გამომცხვარი).—თნა შაუშ ახალი, ახალგამომცხვარი პური. არუშუნ შაუშ ხორბლის პური. მუე შაუშ ქერის პური. ფორქეფი შა-

უშ=ომგამოყრილი პური,—ომბოკიდებული, დაობებული პური მუჭა შაუშ=ტკბილი პური,—ნამცხვარი. შაუშ ბეში ლაზუშლა თადა დაღე პური ესე ჩუენი არსობისა მამეც ჩუენ დღეს (ოთხთ.) შაუშ-უქსუნ=პური ჭამა,—პურის ჭამა, სადილობა; ვანშ-მობა, საუზმობა; ლხინი. შაუშ-თასტუნ=პურ-მიცემა, ძლევა,—პურის ქმევა, სადილ-ვანშის გამართვა.

ბიში ქადა. ბიშინ უკ ქადის გული. ბიში-ბესუნ, ბიში ბსუნ=ქადაკეთება,—ქადის ცნობა.

გოზინაყ გოზინაყი.

ჭატ მქალი.

ლავაშ, ლავაშ-შაუმ ლავაში, ლავაში პური.

ბოყო ცომი.

აან საფუარი. სინონ. ხაშ.

ხაშ იხ. აან.

გუნდნ გუნდა (ცომისა).

კოკალ პატარა გუნდა (ცომისა). ელლა კოკალ მარილიანი, მლაშე სეფისკერი (ყველიერში ბედის მაძიებელი გაუთხოვარი ქალები ჭამენ).

ხუშ ფლაფი. ქნან-ახუშ ერბოს ფლავი, ერბოიანი ფლაფი (ჩვეულ. ქიშიშიწაბლითა და ქათმის ხორციით მომზადებული). ფახლინ-ხუშ ლობიოს (ლობიოიანი) ფლაფი. ოშალინ-ხუშ

ხორცის წენის გარნირით მომზადებული ფლაევი. ხუჭე-ჩო = ფლაევის პირი, — ფლაევის ზემო ნაწილი. შილა-ახუჭ შილაფლაევი.

ოშალა საქონლის ან თევზის ხორციანი წენი ფლაევის გარნირად.

ჩილოვ მოხარული ბრინჯი.

კორომფუწ ფლაევის ძირი (ქერქივით შეკრული და შებრაწული).

ოხეფად (ნიჯ. ნუყულ) პურთან მისაქმელი, მისატანებელი რამე.

ყაყაფუნ ერბო-კვერცი.

ეყ (ნიჯ. ძეყ) ხორცი. ბელენუნ ეყ ძროხის (= პირუტყვის) ხორცი. მოყე-ეყ ღორის ხორცი. ბიჭი ეყ მოუხარშავი (= უმი) ხორცი. ქრქ ეყ მსუქანი ხორცი.

ჩანჩუ მწვადი. ქაჩალინა ლაეკი ჩანჩუ სამფურზე აცმული მწვადი.

აანნი სახელდახელოდ (თათარიზანად) მოხარული ხორცი (ცივად მისართმევი).

ხააგუშ მწვანულ-ხახვითა და კვერცხით მომზადებული დაკეპილი ხორცი.

ხინკალ ხინკალი.

ლუსმე ყველი. ღუსმე-შაუმ ყველი [და] პური.

შაორ ხაყო. შაორრა ღუსმე = ხაყოს ყველი, — მოხდილი ყველი.

მუჭანაყ რძე. მუჭანაყნაჩო = რძის პირი, — ნაღები.

ნაყ ღო (შდრ. ნაყელ — მაწონი, მუჭა-ნაყ — რძე).

ნაყელ მაწონი (შდრ. ნაყ — ღო).

ღოლაჭ ღოს შექმანდი.

ნე-ღესუნ, ნესტუნ შედღედა (რძე-მაწვნისა...)

ნედულად სადღედ (მაწვნისა...).

ჭან ცხიმი, ქონი. — კარაჭ-ჭან კარაჭი. ხეგაჭი-ჭან = დამდარი, წყლად ქცეული ცხიმი, — ერბო. მოყე-ჭან ღორის ქონი.

ფი თხის ქონი. ფინე-მიყე = ქონი დაიჭირა, — ქონი მოეკიდა.

შირზან მურაბა.

ჭალვა ხალვა. — ფიშიკუნ ქალვა = კატის ხალვა, — ჩხირ-ჯოხების მსგავსად მომზადებული ხალვა (კატის კუდს რომ მოგვაგონებს). კორომფუწ-ქალვა „კორომფუწით“ (იხ. ზეც.) პალვა, — ფენა-ფენებად, ასკეც ფურცლებად დამზადებული პალვა.

შანზან შარბათი.

ზადაქ ბადაგი.

მან ზომარტლის ან შვინდის წენი (საწებლად მომზადებული).

ქეჯუნ ტყლაბი (შდრ. ქეჯე — მჯევე).

კაქკუნ კევი.

უქო თაფლი. ხარბიყი უქო დაშაქრული თაფლი.

პიმპილ 1. პილპილი. მამან ქიმპილი, მამარუნ ქიმპილი შავი პილპილი, ბაზრის პილპილი. ქიმპილი ლაყურდესუნ პილპილის მოყრა, მოფრქვევა; 2. წიწკა. ღოამფაელ ქიმპილი ბულგარული წიწკა.

ელ მარლი. — ელახო, ელუჭ მარლიანი, მლაშე. ელე-ხენა მიყი მარლიწყალში ჩადებული (= დაქერილი). ელ-უთ უმარლო; უმარლოდ.

შიტ უმარლო. — შდრ. ელ-უთ (იხ. ელ).

ყორბე მაცვლის (იშვითად შვინდის, ბროწეულის) წენი ნივრითა და კამით შემზადებული.

ფი ღვინო. ფინე ღეკერ ღვინის ქურქელი. ეჭ ჭაქლულღოხო შელ ფირხოხ-ე-ჭესა თქვენი ვენახებიდან (= ვენახებისაგან) კარგი ღვინოები მზადდება (= გამოდის). ფინოხ (ნიჯ.) ნაღვინევი, ნახამი, მთვრალი.

მჭვარი მჭარი. — მჭვარი, მჭვარი-ნენ ქალღესა მჭარი ღულს, ბუყბუყებს.

ზანჩი არაყი. — სინონ. მაწი ხე (= თეთრი წყალი).

თვისება-გვარობისა და საღაურობის აღმნიშვნელი სიტყვები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

შელ (ატრიბ.), შელო (გასუბსტ.) კარგი, კეთილი. შელ ცამ კარგი ნაწერი. შელ აღამარუს კარგი, კეთილი აღამინი. შელო შენო-ნე, თე... კარგი ის არის, რომ... შელ (შმნს) კარგად. შელ ცამ-ნე-ნა კარგად წერს. შელ-ბესუნ = კარგად ქმნა, კეთება, — კარგად ვაძღობა. მორჩენა, მკურნალობა. შელ-ლე-მ-ე-მ-ა კარგად ხდის, აჩინებს, ატკნავს. შელ-მ-ა-ქ-ს-უნ = კარგად ვაძღობა, ყოფნა, — მორჩენა, განკურნება. შელ-ლე-მ-ა-ქ-ს-ა კარგად ხდება, რჩება, იკურნება. შელ-ლე-შე-ლ-უნ სიკარგე, სიკეთე. შელ-უ-კ-ლა = კარგ გულიანი. — კეთილი. ქა-ე-უ-კ-ლა-ღია გულიანი, — გულღია, გულაღილი.

ფის (ატრიბ.), ფისო (გასუბსტ.) ცუდი. ფის სამარ ცუდი მზაბი. ფის ამ ცუდი საქმე. მენო შელ შე-ნე. ქანო ფისო ეს კარგი რამეა, ვე ცუდი. ფის (შმნს) ცუდად. ვას ფის მა ფაა ცუდად ნუ იტყვი. ფის-მაქსუნ = ცუდად ვაძღობა, — ცუდ გუნებაზე დადგომა. ფის-ლე-შე-ლ-უნ სიკეთე, ბოროტება. ფის-უ-კ-ლა ცუდ გულიანი, — გულღობა.

შავატ (ატრიბ.), შავატო (გასუბსტ.) ვართამ; შაშატ, შაატ (ატრიბ.), შაშატო, შაატო (გასუბსტ.) ნიჯ. ლამაზი. შავატ ხინარ (ვართამ), შაშატ ზოფაარ (ნიჯ.) ლამაზი ქალიშვილი, გოგო.

შაშატ (ატრიბ.), შაშატო (გასუბსტ.) ნიჯ. კარგი. შაშატ, ბეშ ნიკალა... კარგი, ჩემო ნიკალა... შაშატ (შმნს) კარგად.

შაბეჯარ (ატრიბ.), შაბეჯარო (გასუბსტ.) ვართამ; შაბეჯარ (ატრიბ.), შაბეჯარო (გასუბსტ.) ნიჯ. მახინჯი. შაბეჯარ აღამარ (ვართ.), შაბეჯარ ამღარ ნიჯ. მახინჯი, გონჯი აღამინი. შაბეჯარო

ყა შავატო (ვართ.), შაბეჯარო ყა შაშატო (ნიჯ.) მახინჯი და ლამაზი.

შაბალა უსუფთაო, უწესრიგო (აღამინი), ფეთხუმი.

კალა (ატრიბ.), კალაო (გასუბსტ.) კოჭლი. კალა თურ კოჭლი ფეხი. კალა ეიქ კოჭლი ცხენი კალა-ფსუნ, კალა-ფესუნ კოჭლობა. კალა-ნ-ნ-ა, კალა-ნ-ე-ნ-ა კოჭლობს. თე-ნ-ე-კალა-ნ-ა არ კოჭლობს. კალა-ფსინ კოჭლობით.

ქალა (ატრიბ.), ქალაო, ქალაო (გასუბსტ.) დიდი, უფროსი. ქალა აღამარ დიდი, უფროსი აღამინი. ქალა, ვინი უფროსი მზა. კოჯინ ქალაო, ქალაო სახლის, ოჯახის უფროსი. ქალა-ლ-ულ დიდობა, უფროსობა, — ბატონკაცობა, დიდკაცობა. ქალა-ლე-უნ-ე-მ-ს-ა დიდობს, უფროსობს, ბატონკაცობს, დიდკაცობს. ქალა-უ-კ-ლა დიდ-გულიანი, — დიდგულა ქალა-მ-უ-ქ-უნ-ლა დიდ მუცლიანი, — ღიპიანი. ქალა-ი-მ-უ-ს-ლა დიდ ყურიანი, — დიდყურა.

ქალქალა (ატრიბ.), ქალქალაო (გასუბსტ.) ვართ. ქაქალა (ატრიბ.), ქაქალაო (გასუბსტ.) ნიჯ. დიდრონი, მსხვილი.

ქუქალა (ატრიბ.), ქუქალაო (გასუბსტ.) 1. ჩალიანი. 2. ბუსუსიანი, გინგლიანი.

ფოფლა (ატრიბ.), ფოფლაო (გასუბსტ.) თმინი; ბეწვიანი.

უქალა (ატრიბ.), უქალაო (გასუბსტ.) გულიანი.

მეჭლა, მეჭბა (ატრიბ.), მეჭლაო, მეჭბაო (გასუბსტ.) 1. მატლიანი, ქიანი; 2. გადატ. შურიანი, ღვარძლიანი.

ბუქუნლა (ატრიბ.), ბუქუნლაო (გასუბსტ.) მუცლიანი.

ეყლა, ეყბა (ატრიბ.). ეყლაო, ეყბაო (გასუბსტ.) ხორციანი.

იყლა, იყბა (ატრიბ.), იყლაო, იყბაო (გასუბსტ.) ნაცრიანი.

ყოყლა ყელიანი; საყელიანი.

წილა, წილა (ატრიბ.). წილაო, წილაო (გასუბსტ.) სასელიანი, სახელოვანი, სახელგაყოფილი.

მუჟა (ატრიბ.). მუჟაო (გასუბსტ.) ტკბალი.—მუჟაა შიუშ ტკბალი პური, ნამცხვარი. მუჟაა-მსუნ, მუჟაა-მესუნ = ტკბილი კეთება.—დატკბობა. მუჟაა-მესა ატკბობს. მუჟაა-მაქსუნ ტკბობა. გატკბობა. მუჟაა-მესა ატკბებს. მუჟაა-მესა ტკბება. მუჟაა-მესა სიტკბო, სიტკბობა.

ბაშა (ატრიბ.), ბაშაო, ბაშაო (გასუბსტ.) დამპალი. ბაშა ფუშა დამპალი კომში. ბაშა-მსუნ, ბაშა-მესუნ ლპობა. ბაშა-მესა, ბაშა-მესა ილპობს. ბაშა-მაქსუნ ლპობა. ბაშა-მესა ატკბებს. ბაშა-მი დალი პობილი (რაც დააქვს). ბაშა-მაქ-დამპალი (რაც დააქვს).

ჭნა მინაქარი, სიტუტუტუ, სისულელე. ჭნა-მესა მინაქარავს, ტუტუტობს, სულელობს.

ჭანა ცერცელა. ჭარაჭელა, ჭარიფანტია (ქალზე იტყვიან). შდრ. ჰანაა.

ჭანა ჩერჩეტი, შტერი; ჭარაჭელა; ჰა-ჰარა (მაჰაკაცნე იტყვიან). შდრ. ჰანაა.

თაშა (ატრიბ.), თაშაო, თაშაო (გასუბსტ.) ახალი. სინონ. ინი, ინიო.

ჭუბლაყ შიშველი.

ყეფარი (ატრიბ.), ყეფარიო (გასუბსტ.) სხვა, უცხო. ყეფარი განუხო (გალახო) სხვა, უცხო ადგილიდან. ყეფარი განუქა-ნე = სხვა ადგილისაა, — უცხოა, გადამთილია, გარმიანელია.

ლარი (ატრიბ.), ლარიო (გასუბსტ.) მსგავსი. ლარი-ნე ჰგავს. ლარი-მესუნ დამსგავსება. ლარი-მესა ამსგავსებს.

ყარი (ატრიბ.), ყარიო (გასუბსტ.) ხმელი, მშრალი. ყარი შიუშ ხმელი პური.¹ ყარი ხორავ მშრალი საკმელი. ყარი-

ტულ ხმელი ყურძენი.—ჩიბიჩი, ჭიბიბი. ყარი-მესუნ = მშრალი ქმნა, კეთება.—შრობა. ყარი-მესუნ აშრობს. ყარი-მაქსუნ = მშრალი გახდომა, ქცევა. ყოფნა,—შრობა. ყარი-მესა აშრობს.

ბიჭი (ატრიბ.). ბიჭიო (გასუბსტ.) 1. გყვანე. ბიჭი-ნე გყვანება. 2. უში, ბოუხარშავი. ბიჭი გე მოუხარშავი სორცი.

აბი (ატრიბ.), აბიო (გასუბსტ.) მწიფე, აბი-ნე მწიფეა.

ბისი (ატრიბ.), ბისიო (გასუბსტ.) ძველი. ბისი ფართალ ძველი ტანისამოსი. ბისი ადამარ ძველი, ხანდაზმული, დროული ადამიანი.

ბისა არსებ. სახ. ძონძი, ჩეგრა.—შდრ. ბისი.

კაჭი (ატრიბ.). კაჭიო (გასუბსტ.) ბრმა. კაჭი ფულ ბრმა თვალი.—კაჭი-ნი ბრმაა. კაჭი-მაქსუნ = ბრმა, ბრმად გახდომა, — დაბრმავება. კაჭი-ნი მაქსე დაბრმავდა. ფულ-კაჭი = თვალ-ბრმა, ბრმა. კაჭი-ნი უანილ ბრმა-წაწლავა.

კორი (ატრიბ.), კორიო (გასუბსტ.) მრუდლი, მრუდე. კორი-მორი მრუდე; მრუდედ.—ზნეველ-შოხეველი; დაბრეცილი, მოღრეცილი. კორი-მესუნ, = მრუდე ქმნა კეთება, — გამრუდება. კორი-მესა ამრუდებს. კორი (ზმნს.) მრუდედ. კორი-მესა მრუდედ ლაპარაკობს, მიკიბულ-მოკიბულად ლაპარაკობს.

ამწი (ატრიბ.), ამწიო (გასუბსტ.) ცარიელი. ამწი ლეკერ ცარიელი ჭურჭელი. ხენა ტაა მაფა, ამწიო-ტუ მაღა-მა! წყალი იქ ჩაასხი! ცარიელი (= ცარიელი ჭურჭელი) აქეთ მომწოდე! ამწი-ყუნ-მანდი! (წყევლა) = ცარიელი დარჩი,—არავინ (ან არაფერი) დაგრჩეს, დაგეხოცოს ყველა! ქულ-ამწი ხელცარიელი. ბულ-ამწი თავცარიელი. ამწი-მსუნ, ამწი-მეს-

სუნ = ცარიელ-ქმნა, კეთება, — დაცლა.
ამწი-ნ-ე-ბსა ცლის.

კიწი (ატრიბ.), კიწიო (გასუბსტ.) ცოტა,
მცირე. — სა-კიწი, სად ერთი ბეწო,
ძალიან ცოტა, ცოტაოდენი.

პური (ატრიბ.), პურიო (გასუბსტ.)
მკვდარი. კური-ყან მოკვდეს!

ცამფი (ატრიბ.), ცამფიო (გასუბსტ.)
ქრელი. ცამფი დადალ ქრელი მამალი.
ცამფი მალაკა ქრელი, დაკრულებული
კოვზი. — ცამფი ალაღა ეუუუნა წვიმა.
(შდრ. ცამ-ფესუნ წერა, ცამ-
ფი დაწერილი, ცამ ასო, ნა-
წერი).

მაწი (ატრიბ.), მაწიო (გასუბსტ.) თეთ-
რი. მაწი ყვწ თეთრი ქსოვილი. მა-
წი კულ = თეთრი მიწა, — კირი, კირ-
ქვა. მაწი-ხე = თეთრი წყალი, — არა-
ყი. გოვლინ მაწიო = კვერცხის
თეთრი, — ცილა. მაწილულ სითეთ-
რე. ბულ-მაწი, ფოფ-მაწი = თავ-
თეთრი, თმა-თეთრი, — ქალარა. ავ-
მაწი = მკერდ-თეთრი, — თრითინა.
ჩო-მაწი პირ-თეთრი, — მართალი,
სწორი, სუფთა (სინდისით).

მაჰან (ატრიბ.), მაჰანო (გასუბსტ.) შა-
ვი. მაჰან ხა შავი ძალი. ყვწნა მა-
ნო-ა შელო, მაწიო, მოხსამ მაჰანო
რომელი ქსოვილია კარგი, თეთრი (=
თეთრი ქსოვილი), თუ შავი (= შავი
ქსოვილი)? მაჰან-ბესუნ = შავი კე-
თება, შავად ქცევა, — გაშვება-
მაჰანს მოშავო, რუხი. მაჰან ფუნ
მკვარტლისაგან, მხისაგან... გაზანგუ-
ლი, გაშვებული (ვინმე ან რამე). ჩო-
მაჰან პირშავი; პირშავად.

პოჭა (ატრიბ.), პოჭაო, პოჭაოო (გა-
სუბსტ.) წითელი. პოჭა ბადალ წი-
თელი ღროშა. პოჭა კულ = წი-
თელი მიწა, — თინა. პოჭა-ბესუნ
= წითელი განდობა, კეთება, — გაწით-
ლება; შებრაწვა. პოჭა-ნ-ე-ბსა
აწითლებს; ბრაწავს. პოჭა-ბაქ-
სუნ გაწითლება; შებრაწვა. პოჭა-

ნე-ბაქსა წითლდება; იბრაწება. —
პოჭა-ბესუნ მოწითალო.

ნეშუმ (ატრიბ.), ნეშუმო (გასუბსტ.)
ყვითელი. ნეშუმ ციკო ყვითელი ყვა-
ვილი. გოვლინ ნეშაუმო = კვერც-
ხის ყვითელი, — კვერცხის გული. ნეშა-
უმ მოყვითალო.

გოგინ (ატრიბ.), გოგინო (გასუბსტ.) მწვა-
ნი; ლურჯი. — შდრ. გოგინ — მწვანი-
ნილი.

ბოზ, ბოზ-გონ რუხი, ნაცრისფერი. (გონ
— ფერი). შდრ. ბიყ-გონ.

მამუშაკუნ-გონ, მამუშაკუნ-გონენ (ატ-
რიბ.); მამუშაკუნ-გონენო (გასუბსტ.)
იისფერი.

ბიყ, ბიყ-გონ, ბიყ-გონენ (ატრიბ.); ბიყ-
გონენო (გასუბსტ.) = დაჭერილი ფერი,
— მუქი; რუხი. შდრ. ბოზ, ბოზ-
გონ.

ჯა-გონ, ჯა-გონენ (ატრიბ.); ჯა-გონ-
ენო (გასუბსტ.) ღია ფერი, ღია ფე-
რისა; მკრთალი, ფერმკრთალი. შდრ.
გონ-თაცი, გონ-ნუთ.

გონ-თაცი (ატრიბ.), გონ-თაციო (გა-
სუბსტ.) ფერწასული, — გახუნებული,
გაფერმკრთალებული; ფერმკრთალი.
შდრ. ჯა-გონ, გონ-ნუთ.

გონ-ნუთ (ატრიბ.), გონ-ნუთო (გასუბსტ.)
უფერო, უფერული; მკრთალი, ფერ-
მკრთალი. შდრ. ჯა-გონ, გონ-თა-
ცი.

ჯა (ატრიბ.), ჯაო (გასუბსტ.) ღია, გა-
ხსნილი. ჯა-ნე ღიაა. ჯა-ფესუნ
გაღება, გახსნა. ჯა-ნ-ე-ხა აღებს,
ხსნის. ჯა-ესუნ გაღება, გახსნა. ჯა-
ნ-ე-სა იღება, იხსნება. ჯა-ჯა-ესუნ
გაშლა, გაფურჩქნა. ჯა-ჯა-ნ-ე-სა
იშლება, იფურჩქნება.

ბუჟ (ატრიბ.), ბუჟო (გასუბსტ.) სავე,
სრული. ბუჟ-ნე სავეა. ბუჟ-ბესუნ
= სავე ქმნა, კეთება, სრულ-ყოფა, —
გავსება. ბუჟ-ნ-ე-ბსა ავეებს. ბუჟ-
ბაქსუნ გავსება. ბუჟ-ნ-ე-ბაქსა
ივეება.

დუჲ (ატრიბ.), **დუჲო** (გასუბსტ.) სქელი, მსხვილი; მთელი. **დუჲ-ნ ე** მთელია; სქელია, მსხვილია. **დუჲ-ბესუნ** გამთელება; გადატ. გაცოცხლება, მოსულიერება. **დუჲ-ნ ე-ბსა** ამთელებს; აცოცხლებს, ასულიერებს. **დუჲ-ბაქსუნ** გამთელება; გადატ. გაცოცხლება: **დუჲ-ნ ე-ბაქსა** მთელდება; ცოცხლდება.

დუჲ (ატრიბ.), **დუჲო** (გასუბსტ.) ბოთე, ბნდუ, დოყლაპია. **დუჲ-ნ ე** ბოთეა...

ფუჲ (ატრიბ.), **ფუჲო** (გასუბსტ.) გაბერილი, გამობერილი. — სინონ. **ფუჲეცი**, **ფუჲეციო**.

ფუჲეცი იხ. **ფუჲ**.

ღან (ატრიბ.), **ღანო** (გასუბსტ.) მკრე-ლი, ბასრი. **ღან მე** მკრელი დანა.

შან (ატრიბ.), **შანო** (გასუბსტ.) სველი. **შან-ნ ე**, **შან ე** სველია.

ხან (ატრიბ.), **ხანო** (გასუბსტ.) შარიანი, კინკყელი.

ჟუ (ატრიბ.), **ჟუო** (გასუბსტ.) რბილი. **ჟუ-ნ ე** რბილია.

ხურუ (ატრიბ.), **ხურუო** (გასუბსტ.) წვრილი. **ხურუ თანგვ** წვრილი ფული, ხურდა. **ხურუ აიღლუბ** პატარა ბავშვები. წვრილფეხობა **ხურუ-ბსუნ** 1) გატება; დაქუცმაცება. 2) დახურდადება.

აღუ (ატრიბ.), **აღუო** (გასუბსტ.) მწარე. **აღუ-ნ ე** მწარეა.

კიწკე (ატრიბ.), **კიწკეო**, **კიწკეო** (გასუბსტ.) პატარა, პაწია; უმცროსი. **კიწკე-ნ ე** პატარაა, უმცროსია. **კიწკე ლეკერ** პატარა ჭურჭელი. **კიწკე ხუნჩი** უმცროსი და (შდრ. **კიწკე-ცოტა**, **მცირე**).

ორე (ატრიბ.), **ორეო** (გასუბსტ.) გაბუტული, უმძრახი. — **ორე-ნ ე** უმძრახადაა, გაბუტულია. **ორე-ბაქსუნ** (= გაბუტული ყოფნა, უმძრახად გაბდომა) გაბუტვა: **ორე-ნ ე-ბაქე** გაიბუტა.

ქეჲე (ატრიბ.), **ქეჲეო** (გასუბსტ.) მკავე. **ქეჲე-ნ ე** მკავეა. **შდრ.** **ქეჲუნ** (ტყლაპი).

გზლზ (ნიჯ. გელე) ბევრი. **გზლზ მაა-ღურუხ-მა-აპა** (ვართ.), **გელე-მაღურ-მან-აპა** (ნიჯ.) ბევრი სიმღერა (სიმღერები) ვიციტ. — **გზლზ შელ.** (ვართ.) **გელე შაპატ** (ნიჯ.) ძლიან კარგი.

ბოხო (ატრიბ.), **ბოხოო** (გასუბსტ.) გრძელი; მთელი: **ბოხო კოვალ** გრძელი ჯოხი. **ბოხო ღი** მთელი დღე. **ბოხო აყ** გრძელი გზა; მთელ გზაზე; **ბოხო აყ ათება** მთელი გზა, მთელ გზაზე ლაპარაკობდა. **ბოხო ადამარ** გრძელი, მაღალი ადამიანი. **ბოხო-ბესუნ** დაგრძელება. **ბოხო-ნ ე-ბსა** აგრძელებს. **ბოხო-ბაქსუნ** 1) დაგრძელება; 2) გადატ. გართხმით წამოწოლა გამოტვა. **ბოხო-ნ ე-ბაქე** 1) დაგრძელდა; 2) გართხმით წამოწვა, გაიშოტა.

ბოჩო (ატრიბ.), **ბოჩოო** (გასუბსტ.) სქელი; ხშირი.. **ბოჩო-ნ ე** სქელია; ხშირია. **ბოჩო ფართალ** სქელი ტანსაცმელი. **ბოჩო ხორაგ** სქელი საკმე-ლი. **ბოჩო ფოფ** სქელი, ხშირი თმა. **ბოჩო ჩო** სქელი, გაბადრული, განიერი პირი-სახე. **ბოჩო ჯეჯერუბ** სქელი ტუჩები. **ბოჩო-ბესუნ** გასქელება. **შესქელება**. **ბოჩო-ნ ე-ბსა** სქელს ხდის, — ასქელებს. **ბოჩო-ბაქსუნ** გასქელება, შესქელება. **ბოჩო-ნ ე-ბაქსა** სქელი ხდება, — სქელდება.

ტოტო (ატრიბ.), **ტოტოო** (გასუბსტ.) მოსულელო, მოჩერჩეტო; გამოტყინებული, გამოთავყანებული.

აილაყყო ბენტერა, რეტინანი.

შიტ (ატრიბ.); **იშვიათად**: **შიტო** (გასუბსტ.) უმართლო; მწკლარტე.

ელუშ (ატრიბ.), **ელუშო** (გასუბსტ.) მართლიანი, მლაშე. **სინონ.** **ელახო**

ელახო იხ. **ელუშ**.

ტამენ (ატრიბ.), **ტამენო** (გასუბსტ.), **გემოიანი**, **გემრიელი**. **ტამენ-ნ ე** გემრიელია. — **სინონ.** **ტამელუ**, **ტამელუო**.

ტამელუ იხ. **ტამენ**.

ტაზ-ნუს. ტამ-სუს (ატრიბ.), ტაინსოთო, ტამსუსო (გასუმბტ.) უგემერი.

ტემენ (ატრიბ.), ტემენო (გასუმბტ.) ქუქყიანი. — ტემენ-ნე ქუქყიანი. ტემენ-ბესუნ = ტემენიანი კეთება, — გაქუქყიანება; ტემენ-ნ-ე-ბსა აქუქყიანება. ტემენ-ქურკუთ 1) ატრიბ. ნთლად ქუქყიანი, ბინძური. 2) ზმნს ძალიან ქუქყიანად, ბინძურად. — სინონ. ტემელუ, ტემელუო (შდრ. ტემ-ტუქყი).

ტემელუ იბ. ტემენ.

ნამუსენ, ნამუსელუ (ატრიბ.); ნამუსენო, ნამუსელუო (გასუმბტ.) ნამუსიანი, პატროსანი.

ინსაფენ, ინსაფელუ (ატრიბ.); ინსაფენო, ინსაფელუო (გასუმბტ.) სანდისიანი.

ბოზოტო (ატრიბ.), ბოზოტო (გასუმბტ.) 1. ფუტურო. 2. გადატ. თავცარიელი, უქალო.

ქოსმოტ (ატრიბ.), ქოსმოტო (გასუმბტ.) ბლაგვი. ქოსმოტო, ქოსმოტ-ნე ბლაგვია.

ქოჯ (ატრიბ.), ქოჯო (გასუმბტ.) ძნელი. ქოჯ-ნე ძნელა.

ყაჭ (ატრიბ.), ყაჭო (გასუმბტ.) ვიწრო. ყაჭ-ნე ვიწროა. ყაჭ თე-ნე არ არის ვიწრო. ყაჭ-ყრუჭ სიეწროვე, ვიწროობა; ვიწროდ. ყაჭ-ყრუჭ ქარბესუნ სიეწროვეა ვიწროობაში, ვიწროდ ცხოვრება.

გენგ (ატრიბ.), გენგო (გასუმბტ.) განიერი, ფართო. გენგ-ნე განიერია, ფართოა. გენგლულ სიფართოე, სიგანე.

გოღაქ (ატრიბ.), გოღაქო (გასუმბტ.) მოკლე. გოღაქ-ნე მოკლეა.

აფნიდულად (ატრიბ.), აფნიდულადო (გასუმბტ.) მატყუარა.

დადალად გაწეწილი (თბა). ტუტუალად მოცახცახე, მოკანკალე. — ტუტუნ-ნე-ბა ცახცახებს, კანკალებს. ტუნტუნად ნაკლული. ტუნტუნად ლეკერ ნაკლული ქუჩკული. — ტუნტუნად ამ დამთავრებელი საქმე.

ლალ (ატრიბ.). ლალო (გასუმბტ.) მუნჯი. ლალოლე, ლალ-ნე მუნჯია. ლალ-მაქსუნ = მუნჯი, მუნჯად გახდომა, — დამუნჯება. ლალ-ლე-მაქე, ლალ-ნ-ე-მაქე = მუნჯი გახდა, — დამუნჯდა.

ქარ (ატრიბ.). ქარო (გასუმბტ.) ყრუ. ქარ-ნე, ქარ-ნე ყრუა. ქარ-მაქსუნ = ყრუ, ყრუდ გახდომა, ყოფნა, — დაყრუება. ქარ-რ-ე-მაქე, ქარ-ნ-ე-მაქე = ყრუ გახდა, — დაყრუვდა.

ოსტავარ (ატრიბ.), ოსტავარო (გასუმბტ.) ვართამი: ოსტავარ, ოსტავარ (ატრიბ.), ოსტავარო, ოსტავარო (გასუმბტ.) ნიჯ-მაგარი, მტკიცე, უღრეკე.

აწარ (ატრიბ.), აწარო (გასუმბტ.) წმინდა. სუფთა; აწარა; ნათელი. აწარ-რე, აწარ-ნე წმინდა, სუფთა; აწარა; ნათელია. აწარ-ნე აწარა წყალი. — აწარ-ა-შ-ა-წ-ნათელად ვხედავ. აწარ-ბესუნ = სუფთა გახდომა, — სუფთა წყალში გავლება (სარეცხისა).

ვარ-ვარ-მაქი გაცოფებული, ცოფიანი. ვარ-მაქი-ნე ცოფიანია. ვარ-მაქი ხაა გაცოფებული, ცოფიანი ძალი. ვარ-მაქსუნ = ცოფ-გაბუთა, — გაცოფება, გაიფიქვა: ვარ-რ-ე-მაქე = ცოფიანი გახდა, — გაცოფდა, გაიფიქვა; გადატ. თავს გავიდა, თავში აღვარდა.

დაანგ (ატრიბ.), დაანგო (გასუმბტ.) გიჟი. დაანგ-ნე გიჟია. დაანგ-მაქსუნ = გიჟი გახდომა, გიჟად ყოფნა, — გაიფიქვა: დაანგ-ნ-ე-მაქე = გიჟი გახდა, — გაიფიქვა. დაანგლულ სიცულე, ონავრობა. დაანგლულ-ნ-ე-ბსა ცუქობს, ონავრობს.

ყიბაჯან (ატრიბ.), ყიბაჯანო (გასუმბტ.) მშინმარა, ლაჩარი (შდრ. ყიბა — შინი).

ანმახ (ატრიბ.), ანმახო (გასუმბტ.) ქარაფშუტა, სულელი. სინონ. ჰადასუს, ჰადასუსო.

შაბახუს იხ. ახ მახ.

მუჟე მხიარული, ლადი. მუჟე-მუჟე მხიარულად, ლაღად. მუჟელულ სიმხიარულე, სილაღე.

ქსინი (ატრიბ.), ქსინო (გასუმსტ.) ლარობი, ლატაკი. ქსინი-მე ლარობია, ლატაკია.

თოჯინ 1. (ატრიბ.), თოჯინო (გასუმსტ.) ძვირი. თოჯინ-მე ძვირია. 2. ზმინ ძვირად. თოჯინ-ყუნ-თოჯინსა ძვირად ყიდინ. თოჯინლუ ძვირფასი.

გორობ (ატრიბ.), გორობო (გასუმსტ.) საცოდავი, საწყალი; ცოდევა. გორობ-მე საცოდავია, ცოდევა. გორობ-გორობ საწყლად, საცოდავად. გორობ-გორობ არკი თანე-ნე-ხა საწყლად, საცოდავად ზის ლა ტირის.

უჯუზ (ატრიბ.), უჯუზო (გასუმსტ.-იაფი. უჯუზ-მე იაფია. უჯუზ-მე-სუნ (იაფი განდომა, კეთება) გაიადევა: უჯუზ-მე-მსა იაფეძს. უჯუზ-მაქსუნ (იაფი, იაფად განდომა, ყოფნა) გაიადევა: უჯუზ-მე-მაქე გაიადედა. უჯუზ იაფად. უჯუზ-ნუ-ყი იაფად გიყიდია.

ნუჭტო (ატრიბ.), ნუჭტო (გასუმსტ.) მუქთა. ნუჭტ-მე მუქთა. ნუჭტ-მე მუქთად; მადილუხ თოგყუნდესა ნუჭტ-მე საჯონელს ყიდინ მუქთად.

თუშ (ატრიბ.), თუშო (გასუმსტ.) პირდაპირი. თუშ, თუშ-მე-თუშ პირდაპირ.

დუშ (ატრიბ.), დუშო (გასუმსტ.) სწორი; თანაბარი. დუშ-მე სწორია. დუშ-მე-ნე სწორი არ არის. დუშ გა სწორი, ვაკე ადგილი. დუშ-ლულ სისწორე; დუშ-ი, დუშ-იხ სწორზე, ვაკე-ადგილას. დუშ-მე-სუნ = სწორი, სწორად კეთება, — გასწორება; გათანაბრება; მორიგება: დუშ-მე-მე გაასწორა; გათანაბრა; მოარიგა. დუშ-მაქსუნ = სწორი, სწორად განდომა, ყოფნა, — გასწორება; გათანაბრება; მო-

რიგება. დუშ-ყუნ-მაქე გასწორდენ; გათანაბრდენ; მორიგდენ.

ფაფუკ (ატრიბ.), ფაფუკო (გასუმსტ.) რბილი. ფაფუკ-მე რბილია.

ყართ (ატრიბ.), ყართო (გასუმსტ.) 1. მთლიად ნავარი, უმტკიცესა. ყართ-მე ნავარი ეწილი 2. ვადატ. პირწყარ-ღნილი. ყართ უღი-მე უოველმორიე (რედიტაჟ, მამითაჟ) უღია. წმინდა წყლის უღია.

ტაბაჟი (ატრიბ.), ტაბაჟო (გასუმსტ.) ბრტყელი. ტაბაჟ-მე ბრტყელია. ტაბაჟ-მე ბრტყელი ჭეა. ტაბაჟ-მე-სუნ ბრტყელი კეთება, ბრტყლად ქსევა, — გაბრტყელება.

ბიწლი (ატრიბ.), ბიწლიო (გასუმსტ.) წვეტრანი (შდრ. ბიწ-საღისი).

კაკანი (ატრიბ.), კაკანიო (გასუმსტ.) მრგვალი. კაკანი-მე მრგვალია. კაკანიო მრგვლად. კაკანიო თარახტუნ მრგვლად წემოხაზვა (— შემობრუნება).

უწუთლი (ატრიბ.), უწუთლიო (გასუმსტ.) ლოყებ-გამობერილი; ბუთაუზა. ხა ფურთლოჟ ღარ-ტა-მაქე ერთი ბუთხუნა ბიწი ეყოლა.

ჭერბეტი (ატრიბ.), ჭერბეტიო (გასუმსტ.) კრეკია; მატრაკეკა. ჭერბეტი ხინწრ კრეკია გოგო, მატრაკეკა გოგო.

შიწი (ატრიბ.), შიწიო (გასუმსტ.) ნიჯ. პატარა, პაწია, უმცროსი.

ჰაყლუ (ატრიბ.), ჰაყლუო (გასუმსტ.) ქკუიანი.

ღწვლთლუ (ატრიბ.), ღწვლთლუო (გასუმსტ.) მღიღარი, დოვლათიანი.

აღალუ (ატრიბ.), აღალუო (გასუმსტ.) მალ-ლი (შდრ. ალა-მალა).

ოყალუ (ატრიბ.), ოყალუო (გასუმსტ.) დაბალი (შდრ. ოყა-დაბლა, ოყ-ძირი, ფსკერი).

აჯუხლუ (ატრიბ.), აჯუხლუო (გასუმსტ.) ბრაზიანი.

აღუნ (ატრიბ.), აღუნო (გასუმსტ.) მალ-

ლითა, ზემოთა. აღუნ კოჯ ზემოთა, მაღლითა სახლი, ოთახი. აღუნ ფარ-თალ ზედა ტანსაცმელი (შდრ. ალა—მაღლა).

ოყუნ (ატრიბ.), ოყუნო (გასუბსტ.) ქვე-მოთა. დაბლითა. ოყუნ კოჯ ქვემოთა, დაბლითა სახლი, ოთახი. ოყუნ ფარ-თალ ქვედა ტანსაცმელი, საცვლი (შდრ. ოყა—დაბლა).

ბეაშუნ (ატრიბ.), ბეაშუნო (გასუბსტ.) წინა, წინ მყოფი, წინ მდგომი,—მო-წინავე, წინამავალი; წინანდელი, უწინ-დელი. ბეაშუნ ყათარ, ჯერგზ წინა რიგი, წინა კვალი. ბეაშუნ ჯოვლა (ჯოვლა) წინა ჯგუფი, კრებული. ბეა-შუნ აშრუხ წინანდელი, უწინდელი საქმენი (ამბები). ბეაშუნ ადამარ უწინდელი, მაშინდელი ადამიანი. ბეა-შუნ უსენ წინა, გასული წელი (შდრ. ბეაშ—წინ).

ჯოშუნ (ატრიბ.), ჯოშუნო (გასუბსტ.) უკანა, უკან მყოფი, უკან მდგომი,—მომდევნო; უკანასკნელი. ჯოშუნ ყა-თარ უკანა, მომდევნო რიგი. ჯოშუნ გა უკანა, შემდგომი ადგილი (შდრ. ჯოშ—უკან).

ტოშუნ (ატრიბ.), ტოშუნო (გასუბსტ.) ეართაშ. გარეთა; გარეშე. ტოშუნ თა-რანტ გარეთა მხარე. (შდრ. ტოშ—გა-რეთ. კარში).

ჭოშუნ, ჭოშინ (ატრიბ.), ჭოშუნო, ჭო-

შინო (გასუბსტ.) ნიჯ. იგივეა, რაც ტოშუნ, ტოშუნო (შდრ. ჭოშ—გარეთ, კარში).

ბიალუნ (ატრიბ.), ბიალუნო (გასუბსტ.) შუა, შუათანა. ბიალუნ ყათარ შუა რი-ვი. ბიალუნ ვიჩი შუათანა ძმა (შდრ. ბიალ—შუა).

ტალუნ (ატრიბ.), ტალუნო (გასუბსტ.) იქითა. ტალუნ კოჯ იქითა სახლი, ოთახი. ტალუნ თარანტ იქითა მხარე (შდრ. ტალა—იქით, იქითკენ).

ნალუნ (ატრიბ.), ნალუნო (გასუბსტ.) აქეთა. მალუნ დაყანო კემაქა! აქეთა გზაზე გადი! აქეთა გზიდან გალადი, წადი! მალუნო ვი ლეკერ-რე, ტალუ-ნო შეტაჲ აქეთა შენი ჭურქელია, იქი-თა იმისი (შდრ. მალა—აქეთ, აქეთკენ). ოშუნ (ატრიბ.), ოშუნო (გასუბსტ.) შემ-დგომი, შემდეგი, მომდევნო. ოშუნ ნო-ვალ ბეზი-ნე შემდეგი რიგი ჩემია,—შემდეგ ჩემი რიგია (შდრ. ოშა—შემ-დეგ, ოშ—ბოლო, კიდე).

ლეუნ (ატრიბ.), ლეუნო (გასუბსტ.) ღლე-ვანდელი. ლეუნ ღი ღლევანდელი ღლე-ღეუნანო ტალა ღლევანდელი ღლის (= ღლევანდელისაგან) იქით, შემდეგ,—ღლის შემდეგ, შემდგომად ამისა (შდრ. ღე—ღლეს, ღი—ღლე).

ტაჲუნ (ატრიბ.), ტაჲუნო (გასუბსტ.) იქაური (შდრ. ტაჲა—იქ).

მაჲუნ (ატრიბ.), მაჲუნო (გასუბსტ.) აქაუ-რი (შდრ. მაჲა—აქ).

ნაცვალსახელები

ზუ მე. ზუ ბუ-ზუ (ბუ-ზ) მე ვარ. ზუ ფე-ზუ (ფე-ზ) მე ვთქვი. ზა (ზან) ფე-ნე მე მითხრა.

ბეზი (ატრიბ.), ბეზიო (გასუბსტ.) ჩემი. ბეზ ნანა ჩემი ღდა. ბეზ კოჯ ჩემი სახლი. მენო ვი ტალეკ-ნე, კოჲ, ბეზიო მანო-ა ეს შენი თეფშია, მაშ, ჩემი რომელია?—მეზიო ჩემნი, ჩემები.

მე (ატრიბ.), მენო (გასუბსტ.) მონო ვართ, მონო, მონო ნიჯ. ეს. მე ნიკო ში-ა ეს ბურთი ვისია? მენო ში კოჯ-ა ეს ვისი

სახლია?—მენო ორ, მონო ორ (ვართ.) მონო ორ, მონო ორ (ნიჯ.) ესენი.

ძან ჩვენ. ძან ბუ-ძან ჩვენ ართ. ძან აშ-ძან-ბე ჩვენ ვიმუშავეთ. ძა (ძან) უფანან ჩვენ გვითხარით.

ბეში (ატრიბ.), ბეშიო (გასუბსტ.) ჩემნი. ბეშ პაჲ ჩემნი სოფელი. მენო ბეშიო-ნე ეს ჩვენია. მენორალ ბეშიორ-ყუნ ესენი ჩვენები არიან.—ბეშიორ ჩვენ-ნი, ჩვენები.

უნ (ნიჯ. ჰუნ) შენ. უნ (ჰუნ) ბუ-ნუ (ბუ-ნ) შენ ხარ. უნ (ჰუნ) ბე-ნუ (ბე-ნ) შელ აშ შენ გააკეთე კარგი საქმე. ვახ (ვა) უკალ-ზუ სა ხამარ შენ გეტყვი ვით ამბავს.

ვი (ატრიბ.), ვიო (გასუბსტ.) შენი. ეი ღარ შენი ვაჟი. მენო ბეზიო-ა, ვიო ეს ჩემია, «თუ» შენი?— ეიორ შენნი. შენიანები.

ქა (ატრიბ.), ქანო (გასუბსტ.) ვართ; ქანო, ქონო, ქოო (ნიჯ.) ებ. ქა გა ში-ა ეგ ადგილი ვისია? ქანო ბეზ გა-ნე ეგ ჩემი ადგილია.—ქანორ (ვართ.). ქანორ, ქონორ, ქოორ (ნიჯ.) ეგენი.

ვან, ექან თქვენ. ვან (ეჭან) ბუ-ნან თქვენ ხართ. ვან (ეჭან) შუ-ნან თქვენ ვინა ხართ? ვან (ეჭან) უფან-ნან თქვენ თქვით. ვახ || ეჭახ (ვაა || || ეჭაა) თე-ყუნ-ფე, თე... თქვენ არ გითხრეს, რომ...

ეჭი (ატრიბ.), ეჭიო (გასუბსტ.) თქვენი. ეჭ აშ თე-ნე მენო თქვენი საქმე არ არის ეს. მენო ბეზიო-ნე, ქანო გენა ეჭიო ეს ჩვენია, ეგ კი თქვენი.—ეჭიორ თქვენნი, თქვენიანები.

შენო, შონო (ნიჯ. შენო, შონო, შოლო) გასუბსტ. ის, იგი. შენო (შონო, შოო) ბუ-ნე ის (იგი) არის. შეტინ (შოტინ) გრლრ-ნე-აშმე მან ბევრი იმუშავა. შეტუხ (შოტუხ, შეტუ, შოტუ) უფა! მას უთხარი!—შენორ, შონორ (ნიჯ. შენორ, შონორ, შოლო, შორონ, შოლხ) ისინი, იგინი.

შეტაა, შოტაა (ატრიბ.), შეტააო, შოტააო (გასუბსტ.) მისი, იმისი. შეტა წი ბეზ იხო-ნე-ჰერე=მისი სახელი ჩემი მესხიერებიდან გამოვიდა, —მისი სახელი დამავიწყდა. მენო ვიო-ნე, შეტააო მანო-ა ეს შენია, მისი რომელია? — შეტააორ, შოტააორ მისნი, მისიანები.

შეტლოა, შოტლოა, შოტლოა (ატრიბ.); შეტლოაო, შოტლოაო, შოტლოაო (გასუბსტ.) მათი, იმათი. შოტლო

ციციკას დამნუნ ბოტალ-ყუნ (ვართ.) || შოტლოა ციციკაჲ ვაჲ-ჲჲ ბოტალ-ტუნ (ნიჯ.)=მათ ყვავილს ხვალ აყრიან (=მოსჭრიან, გასჭრიან),—მათ ხვალ აჯცრიან. შეტლოაო, შოტლოაო, შოტლოაო მანნი, იმათუბი.

ტე (ატრიბ.) ის. ტე ვადა, ტე ვადიმუხ ის ღრო, ის ღრონი. ტე ადამარ, ტე ადამარუხ ის ადამიანი, ის ადამიანები. ტე იშენ ფენე, თე... იმ კაცმა თქვა, რომ... ტე იშე აშ შელ თე-ნე იმ კაცის საქმე კარგად არ არის. ტე ღარა მა ტაჟა! იმ ვაჟს ნუ სცემ!—შენორ ისინი (მღრ. შენო—ის, იგი).

იჩ თვით, თვითონ (=თვით იგი, თვითონ ის) იჩ ჩურფი-ნე, მენო გენა არცი-ნე თვითონ დგას, ეს კი ზის. იჩენ, იჩინ თვითონ,—თვით იმან, თვითონ მან: იჩენ (იჩინ) სერრებე იჩ კუჟას თვითონ გააკეთა (ააშენა) თავისი სახელი. იჩი თავისი,—თვით იმისი, თვითონ მისი: იჩ ვათან-ნე-არე თავისი სამშობლოში მოვიდა (ჩამოვიდა). იჩუხ, იჩუ=თვით იმას, თვითონ მას: უნ იჩუხ ეკალ მა უფა შენ თვითონ! მას არაფერი არ უთხრა.—იჩლონ, იჩხონ (იჩოლონ, იჩუხონ) მრ. თვით ისინი, თვითონ ისინი; თვით იმათ, თვითონ მათ (ერგატ.): იჩლონ-გარ არი არ-ყუნ-ცე თვითონ (ისინი)-ვე მოვიდნენ და დასხდნენ. იჩლონ-გარ იჩლო აშლა ბე-ყუნ თვითონ (მათ)-ვე თავიანთი საქმე გააკეთეს. იჩოლოა, იჩლოა, იჩხოა (ატრიბ.); იჩლოაო, იჩხოაო (გასუბსტ.) თავიანთი,—თვით იმათი, თვითონ მათი: ხარჯ იჩლოა-ნე ხარჯი იმათია. მენო თე-ზა-აბა ში-ა, ზა შორ-ზა-აბა იჩლოაო-ნე ეს არ ვიცი, ვისია, მე ისე მგონია, თვითონ მათია (თვით იმათია). იჩოლოხ, იჩლოხ, იჩხოხ (იჩოლო, იჩლო, იჩხოლო, იჩხო) თვით იმათ, თვითონ მათ (მიცემ.): იჩლოლხ (იჩლო...) ბუ-ყო-ყსა, თე... მათ (მიცემ.) სურთ (უნდათ), რომ...

შუ ვინ: ქანო შუ-ა ეგ ვინაა? შუ ყა შუ ვინა და ვინ?—შინ ვინ (ერგატ.). მემ-მა შაუშან შინ ა-ქე ამდენი პური ვინ შექაბა. ში (ატრიბ.), შიო (გასუმსტ.) ვის: მენო ში ღარ-ა ეს ვისი ბიჭია? ქანო შიო-ა ეგ ვისია. შუხ, შუ ვის (მიცემ.): უნ ქა სირრუ შუხ-ნუ-ფე (შუ-ნუ-ფე) შენ ეგ საიღუმლო ვის უთხარი?

გ (ვართაშ.), ზე (ნიჯ.) ატრიბ.; ეკა (ვართაშ.), ზიკ (ნიჯ.) გასუმსტ. რა. ე ადამარ-ა(ვართ.), ჰე ამდარ-ა (ნიჯ.) რა ადამიანია, რა კაცია? ქანო ეკა-ა (ვართ.), ქოო ჰიკ-ან (ნიჯ.) ეგ რა არის? — ეტინ (ვართ.), ჰეტინ (ნიჯ.) რამ: ეტინ-ა-ქან ჰაპლულა (ვართ.), ჰეტინ ქანო (ჰეტინ-ა-ქან) განუ (ნიჯ.) რამ შექაბა ვენახი?—ეტაჲ (ვართ.), ჰეტ-ან (ნიჯ.) ატრიბ.; ეტაჲო (ვართ.), ჰეტანო (ნიჯ.) გასუმსტ. რისა, რისი: მენო ეტა არაბა-ა (ვართ.), მოო ჰე-

ტან არაბა-ა (ნიჯ.) ეს რის ურენია?— ეტუხ, ეტუ (ვართ.), ჰეტუ (ნიჯ.) რას: ეტუხ-ნუ ლაჭ-ტე || ეტუ-ნ-ლაჭტე (ვართ.), ჰუნ ჰეტ-უნ ლაჭტიო (ნიჯ.) რას ახლე? რას მოედე? — ეკკა, ეკჲა (ვართ.), ჰიკან, ჰიკან (ნიჯ.) რაც კი, რავინდარა: ბეშ შკოლუნ ღირიგა ეკკა (ეკჲა) ბუ-ვა-ყსა, ბუნე (ვართ.), ბეშ შკოლუნ ღირიგან ჰიკან ჩურელადინ, ბუნე (ნიჯ.) ჩენი სკოლის ბოსტანში რაც კი გინდა (=რაც გინდა, სულო და გულო), არის.

შანო (ნიჯ. მანუ) რომელი. — შანო-ა რომელია. — შატინ რომელმა: შატინ-ა-ფე რომელმე თქვა?— შატაჲ (ატრიბ.) შატაჲო (გასუმსტ.) რომლისა: შატა კუა-ჲან-თაჲსა რომლის სასლში მივლი-ვართ? ქანო შატაჲო-ა ეგ რომლისაა?— შატუხ, შატუ რომელს: შატუხ-ნუ-ჰაკეხა (შატუ-ნ-ჰაკეხა) რომელს ირჩევ?

რიცხვითი სახელები

1—10

სა ატრიბ.; საო, ხოო, ხო (ვართ.), სო-ლო (ნიჯ.) გასუმსტ. ერთი. სა თან ერთი სული (ვინმე). მაჲსუნ სოო (ვართ.), მაჲსუნ სოლო (ნიჯ.)=მისის (ვართ.), ერთი,— პირველი მისი.

შაჲ (ატრიბ.), შაო, შაოო, შაო (გასუმსტ.) ორი.

ხიბ (ატრიბ.), ხიბო (გასუმსტ.) სამი.

ზიბ (ატრიბ.), ზიბო (გასუმსტ.) ოთხი. ჳო (ატრიბ.) ჳოო, ჳო (გასუმსტ.) ხუთი, უჲ (ატრიბ.), უჲო (გასუმსტ.) ექვსი. ვუჲ (ატრიბ.), ვუჲო (გასუმსტ.) შვიდი.

მულ (ატრიბ.), მულო (გასუმსტ.) რვა. ვუჲ (ატრიბ.), ვუჲო (გასუმსტ.) ცხრა. ვიწო (ატრიბ.), ვიწო (გასუმსტ.) ათი.

20, 100, 1000.

ჳა (ატრიბ.), ჳაო, ჳოო, ჳო (გასუმსტ.) ოცი.

ზაჩა, ზაშა || სა-ზაჩა, სა-ზაშა (ატრიბ.),

ზაჩო, ზაშო || სა-ზაჩო, სა-ზაშო (გასუმსტ.) ასი.

ზაჳარ, საჳარ (ატრიბ.), ზაჳარო, სა-ჳარო (გასუმსტ.) ათასი.

11—10

საწაჲ (ატრიბ.), საწაჲეო (გასუმსტ.) თერთმეტი.

შაწაჲ (ატრიბ.), შაწაჲეო (გასუმსტ.) თორმეტი.

ხიბეწაჲ (ატრიბ.), ხიბეწაჲეო (გასუმსტ.) ცამეტი.

ზიბეწაჲ (ატრიბ.), ზიბეწაჲეო (გასუმსტ.) თოთხმეტი.

კოწიყე (ატრიბ.), კოწიყეო (გასუბსტ.) ხუთ-
მეტი.
უაჭეწიყე (ატრიბ.), უაჭეწიყეო (გასუბსტ.)
თექვსმეტი.
ვჟაღეწიყე (ატრიბ.), ვჟაღეწიყეო (გა-
სუბსტ.) ჩვიდმეტი.

მჟღეწიყე (ატრიბ.), მჟღეწიყეო (გასუბსტ.)
თერამეტი.
ვჟაღეწიყე (ატრიბ.), ვჟაღეწიყეო (გასუბსტ.)
ცხრამეტი.

40, 80, 80

პაჟყო (ვართ.); ზაბვიწი || პაჟყო (ნიჯ.)
ორმოცი.
ზიბჟყო (ვართ.); უაჭვიწი || ზიბჟყო (ნიჯ.)
სამოცი.

ზიბჟყო (ვართ.); მჟღვიწი || ზიბჟყო (ნიჯ.)
ოთხმოცი

21—30

საყოსა ატრიბ.; საყოსაო, საყოსოო, სა-
ყოსო (ვართ.), საყოსოლო, საყოსო
(ნიჯ.) გასუბსტ. ოცდარეტი
საყოპაა (ატრიბ.), საყოპააო, საყო-
პოაოა, საყოპოა (გასუბსტ.) ოცდა-
ორი.
საყოხიბ (ატრიბ.), საყოხიბო (გასუბსტ.)
ოცდასამი.
საყოზიბ (ატრიბ.), საყოზიბო (გასუბსტ.)
ოცდაოთხი.
საყოჯო (ატრიბ.), საყოჯოო, საყოჯო (გა-
სუბსტ.) ოცდახუთი.

საყოლაჟ (ატრიბ.), საყოლაჟო (გასუბსტ.)
ოცდაექვსი.
საყოფულ (ატრიბ.), საყოფულაო (გა-
სუბსტ.) ოცდაშვიდი.
საყომულ (ატრიბ.), საყომულო (გა-
სუბსტ.) ოცდარვა.
საყოფა (ატრიბ.), საყოფაო (გასუბსტ.)
ოცდაცხრა.
საყოვიწი (ვართ.), ზიბვიწი || საყოვიწი (ნიჯ.)
ატრიბ.; საყოვიწიო (ვართ.), ზიბვიწიო ||
|| საყოვიწიო (ნიჯ.) გასუბსტ. ოცდა-
ათი.

41—80

პაჟყოხა(ო)¹ ორმოცდარეტი. პაჟყოპაა(ო) ორმოცდაორი. პაჟყოხიბ(ო) ორ-
მოცდასამი. პაჟყოზიბ(ო) ორმოცდაოთხი. პაჟყოჯო(ო) ორმოცდახუთი. პაჟყოლაჟ-
ჟ(ო) ორმოცდაექვსი. პაჟყოფულ(ო) ორმოცდაშვიდი. პაჟყომულ(ო) ორმოცდარვა.
პაჟყოფა(ო) ორმოცდაცხრა. პაჟყოვიწი(ო) ორმოცდაათი (ნიჯ. სინონ. ჯო-ვიწი).

ზიბჟყოხა(ო) სამოცდარეტი. ზიბჟყოპაა(ო) სამოცდაორი. ზიბჟყოხიბ(ო) სა-
მოცდასამი. ზიბჟყოზიბ(ო) სამოცდაოთხი. ზიბჟყოჯო(ო) სამოცდახუთი. ზიბჟყოლაჟ(ო)
სამოცდაექვსი. ზიბჟყოფულ(ო) სამოცდაშვიდი. ზიბჟყომულ(ო) სამოცდარვა. ზიბ-
ჟყოფა(ო) სამოცდაცხრა. ზიბჟყოვიწი(ო) სამოცდაათი (ნიჯ. სინონ. ვჟაღ-ვიწი).

ზიბჟყოხა(ო) ოთხმოცდარეტი. ზიბჟყოპაა(ო) ოთხმოცდაორი. ზიბჟყოხიბ(ო)
ოთხმოცდასამი. ზიბჟყოზიბ(ო) ოთხმოცდაოთხი. ზიბჟყოჯო(ო) ოთხმოცდახუთი. ზიბ-
ჟყოლაჟ(ო) ოთხმოცდაექვსი. ზიბჟყოფულ(ო) ოთხმოცდაშვიდი. ზიბჟყომულ(ო)
ოთხმოცდარვა. ზიბჟყოფა(ო) ოთხმოცდაცხრა. ზიბჟყოვიწი(ო) ოთხმოცდაათი (ნიჯ.
სინონ. ვჟაღ-ვიწი).

¹ აქედან მოყოლებული ქვემოთ ყველა რიცხვით სახელს ბოლოში (ფრჩხილებში) უზის მასუბსტან-
ტივებელი -ო სუფიქსი.

საყოხაწივე(ო) ოცდათერთმეტი. საყოხაწივე(ო) ოცდათორმეტი. საყოხიბეწივე(ო) ოცდაცამეტი. საყოხიბეწივე(ო) ოცდათოთხმეტი. საყოჯოწივე(ო) ოცდათხუთმეტი. საყოჯოწივე(ო) ოცდათექვსმეტი. საყოჯოწივე(ო) ოცდაჩვიდმეტი. საყოჯოწივე(ო) ოცდათერამეტი. საყოჯოწივე(ო) ოცდაცხრამეტი.

51—88

შაყოხაწივე(ო) ორმოცდათერთმეტი. შაყოხაწივე(ო) ორმოცდათორმეტი. შაყოხიბეწივე(ო) ორმოცდაცამეტი. შაყოხიბეწივე(ო) ორმოცდათოთხმეტი. შაყოჯოწივე(ო) ორმოცდათხუთმეტი. შაყოჯოწივე(ო) ორმოცდათექვსმეტი. შაყოჯოწივე(ო) ორმოცდაჩვიდმეტი. შაყოჯოწივე(ო) ორმოცდათერამეტი. შაყოჯოწივე(ო) ორმოცდაცხრამეტი.

ხიბყოხაწივე(ო) სამოცდათერთმეტი. ხიბყოხაწივე(ო) სამოცდათორმეტი. ხიბყოხიბეწივე(ო) სამოცდაცამეტი. ხიბყოხიბეწივე(ო) სამოცდათოთხმეტი. ხიბყოჯოწივე(ო) სამოცდათხუთმეტი. ხიბყოჯოწივე(ო) სამოცდათექვსმეტი. ხიბყოჯოწივე(ო) სამოცდაჩვიდმეტი. ხიბყოჯოწივე(ო) სამოცდათერამეტი. ხიბყოჯოწივე(ო) სამოცდაცხრამეტი.

ბიბყოხაწივე(ო) ოთხმოცდათერთმეტი. ბიბყოხაწივე(ო) ოთხმოცდათორმეტი. ბიბყოხიბეწივე(ო) ოთხმოცდაცამეტი. ბიბყოხიბეწივე(ო) ოთხმოცდათოთხმეტი. ბიბყოჯოწივე(ო) ოთხმოცდათხუთმეტი. ბიბყოჯოწივე(ო) ოთხმოცდათექვსმეტი. ბიბყოჯოწივე(ო) ოთხმოცდაჩვიდმეტი. ბიბყოჯოწივე(ო) ოთხმოცდათერამეტი. ბიბყოჯოწივე(ო) ოთხმოცდაცხრამეტი.

200—300

შაბაბაჩი(ო) ორასი. ხიბაბაჩი(ო) || ხიბაჩი(ო) სამასი. ბიბაბაჩი(ო) ოთხასი. ვობაჩი(ო) ხუთასი. უაბაჩი(ო) ექვსასი. ვუაბაჩი(ო) შვიდასი. მუაბაჩი(ო) რვაასი. ვუაბაჩი(ო) ცხრასი.

საგარემოებო სიტყვები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

შა (ნიჯ. ში, შიჰ) აქ. შაალ-ცირიკ, მელ-ცირიკ აქამდე.

შალა (ნიჯ. შალაჰ) აქეთ, აქეთკენ. — სინონ. შეჩო (ვართ.), შეჩუ (ნიჯ.).

შელან, შელინ აქედან. — სინონ. შალახო (ვართ.), შალახუნ (ნიჯ.).

შალახო, შალახუნ იხ. შელან...

შეჩო, შეჩუ იხ. შალა...

ქა მანდ. ქალ-ცირიკ მანდამდე, მაგადგილამდე.

ქაჩო (ნიჯ. ქაჩუ) მანდეთკენ.

ქალან, ქალინ მანდელან.

ტა (ნიჯ. ტიჰ) იქ. ტაალ-ცირიკ იქამდე.

ტალა (ნიჯ. ტალაჰ) იქით, იქითკენ. — ტალა-შალა იქით-აქეთ. სინონ. ტეჩო (ვართ.), ტეჩუ (ნიჯ.).

ტეჩო, ტეჩუ იხ. ტალა...

ტელან, ტელინ იქიდან. სინონ. ტალახო (ვართ.), ტალახუნ (ნიჯ.).

ტალახო, ტალახუნ იხ. ტელან...

იშა (ნიჯ. იშჰ) ახლო, ახლოს. იშახო (ვართ.), იშახუნ (ნიჯ.) ახლოდან.

—იშაბაკსუნ (=ახლო ყოფნა) მიახლოება, მოახლოება.
 ახხილ შორს. ახხილახო (ვართ.), ახხილახუნ (ნიჯ.) შორიდან.
 ლახო (ნიჯ. ლოხოლ) ზედ, -ზე.
 სტოლოლო ლახო (ნიჯ. სტოლოლო ლოხოლ) მაგიდებზე.
 ბილიილ, ბილიილდა შუაში, შორის.
 ტოლოლო გვერდით, იქვე, —თან. სინონ. დანხულ, დანხულ.
 დანხულ იხ. ტოლოლო.
 ჭოტელ ნაპირას, ნაპირზე.
 კუა (ნიჯ. კოდა) შინ. კუახო (ვართ.), კოდახუნ (ნიჯ.) შინიდან, სახლიდან.
 ნა სად. მან-ბაქე სად იყავი? მან-თად-სა სად მიდიხარ? მაჩო (ნიჯ. მაჩუ) საით. მაჩხო საიდან. მალ-ცირიკ სადამდე. მალან, მალინ საიდან.
 მაჩო, მაჩუ იხ. მა.
 მაჩხო იხ. მა.
 მალან, მალინ იხ. მა.
 ბიპჩო (ნიჯ. ბიპტოლ) —ოთხმხრივი ირგვლივ, გარშემო.
 ალა მალა, ზემოთ, ზევით. ალახო (ვართ.), ალახუნ (ნიჯ.) მალლიდან, ზემოდან.—ალა-პსუნ, ალა-პესუნ —მალა, ზემოთ ქმნა, კეთება,—აწევა, აზიდვა.
 ოყა დაბლა, ქვემოთ, ქვევით. ოყახო (ვართ.), ოყახუნ (ნიჯ.) დაბლიდან, ქვემოდან. ოყა-პსუნ, ოყა-პესუნ =დაბლა ქმნა, კეთება,—დაწევა, ჩაწევა.
 ტოშ (ნიჯ. კრშ) გარეთ, კარში. ტოშტან (ვართ.), ტრშოხუნ (ნიჯ.) გარედან.
 ბოშ (ნიჯ. ბონა) შიგ, შიგნით. ბოშტან შიგნიდან.
 ბეშ 1. წინ. ბეშტან წინიდან. 2. უწინ.—ბეშტახო (ვართ.); ტრჭარახუნ, ბეშახუნ (ნიჯ.) წინათ, ძველთაგან, ძველად.
 კოშ უკან. კოშტან უკნიდან.
 ოშიხ, ოში ბოლოში, ბოლოს.

დე დღეს. დენახუნ დღისით. დენეფინ =დღის თვალით,—დღისით-შინისით. დენახ, დენენ, დი-ბადი ყოველდღე. დენნახო-ტადა (ვართ.), დენნახუნ-ტადა (ნიჯ.) დღის-იქით, ამის შემდეგ, აწი, ამიერიდან.
 იხა, მახა (ნიჯ. ისა, ჰადისა) ახლა, ესლა. ჰადისა-გპრ (ვართ.), ჰადისა-გპ (ნიჯ.) ესლავე.
 კვგი (ნიჯ. კვგი) გვიან.
 ოშა შემდეგ.
 ნარზუხ, ნარზუ წუხელ.
 ნაჰნე (ნიჯ. ნჰანი) გუშინ.
 ბაჰენა (ნიჯ. ბაჰანა) გუშინწინ.
 ბიგარენა (ნიჯ. ბიგარინა) გუშინწინისწინ.
 დანუნ (ნიჯ. დჰკ, აქტკ, აქტკჰ) ხელ. დამუნ, დამუნენკ (ვართ.), დჰკინენაკ, დჰკინენანა (ნიჯ.) ხელისთვის, სახელოოდ.
 დამდამ (ნიჯ. დჰკ, სავახტან) დილას, დილით.
 დამდამახო, დამდამახოლან (ნიჯ. უშენენ, უშენენ) დილაადრიანად, დილაადრიან.
 სამეილენა (ნიჯ. სამანა) ზეგ, ხელ-ზევით.
 სამეგარდ ზეგის-ზეგ (დღეიდან მესამე დღეს), მახეგ.
 ბახუნ (ნიჯ. ბახინ) სალამო, სალამოს (ბახას 'სალამო'). ბახას-ჩოკელ (=სალამო-პირზე) სალამო-უამს, შელამებისას. ბახას-ბახას სალამობით.
 იშოთუნ, შაუნენ-ბილ ლამე, შულამებს (შეუ 'ლამე').
 შე-შიუ აბალამ.
 ბლშარუნ (ნიჯ. ბერეზარე) შუადღეს (ბლშარ 'შუადღე').
 ქმ-ი ქმეიხ-იშა (ვართ.), ქმეი-იშპ, უშენენ (ნიჯ.) უთენია, ალიონზე.
 ქმ-ბაქამა, ქმ-ბაქამინ გათენებამდე, უთენია.

უხენნახ, ჰარ უხენ ყოველწლიურად, ყოველ წელიწადს (უხენ 'წელიწადი').

ფხენ წელს. სინონ. მე უსენ = ამ წელიწადს.

ესენ შარშან. სინონ. კებაქი უსენ (ვართ.), კრევექი უსენ (ნიჯ.) = გასულ, გაელილ წელიწადს.

ელალ-უხენ, ელალ-უხენა = მომავალ წელს, — გაისად.

ბარ, ტეზარ (ნიჯ. ტრევერ) წელან.

სა-ემა-ვახტ ერთხანს.

უსინ, უსინ (ნიჯ. უსუნ) მალე, ჩქარა, სწრაფად. უსინ-უსინ, უსინ-უსინ

(ნიჯ. უსუნ-უსუნალ) ჩქარ-ჩქარა, მალ-მალე; ხშირ-ხშირად.

ჰაპკინ ჩუმად, მალვით, მიპარვით; საიდუმლოდ.

შიპ ჩუმად, ხმადაბლა; ხმის ამოუღებლად.

ეთარ, ეჯუტარ როგორ, რანაირად.

მერ, მეთარ, მეჯუტარ ასე, ამნაირად, ამგვარად.

ქორ, ქათარ, ქაჯუტარ ეგრე, მავნაირად, მაგვევარად.

შორ, ტერ, შეთარ, ტეთარ, ტეჯუტარ ისე, იმნაირად, იმგვარად.

ზმნები. სახელზმნები

კატიება ზმნა. კომპოზიციით მასთან დაკავშირებული სხვა ზმნები

ბეს, ზესუნ კეთება. ბესა-ნე აკეთებს. ბი-ნე აკეთა. ბე-ნე გააკეთა. ბალ-ნე, ბალ-ლე გააკეთებს. ბალ მკეთებელი; საკეთებელი (ამეამად). ბალა საკეთებელი. ბი ნაკეთები; მკეთებელი (წარსულში). ბახუნ, ბატან კეთებისას. ბესან საკეთებლად; ქმნად, კეთებლად.

აშ-ბეს, აშ-ბესუნ მუშაობა (აშ — საქმე). ეზ-ბეს, ეზ-ბესუნ ხენა (ეზ — ხნული). ეხ-ბეს, ეხ-ბესუნ მკა (ეხ — სამკალი). ილარი-ბეს, ილარი-ბესუნ ციება, ციებ-ცხელება (ილარი, ილარის — სიციხე). თამ-ბეს, თამ-ბესუნ შესრულება, დაბოლოება (თამ — სრული). კოწ-ბესუნ მოხრა, ჩამოწევა, დაშვება, დახრა (კოწ — მოხრილი, ჩამოწეული, შვეული). ზოა-ბეს, ზომ-ბესუნ სწავლება (ზომ — ჩვეული, მიჩვეული, შესმენილი, გაწვრთნილი). გომ-ბეს ← გონ-ბეს, გომ-ბესუნ ← გონ-ბესუნ შეღებვა (გომ ← გონ — ფერი). ჯოკ-ბეს, ჯოკ-ბესუნ გაყოფა, განაწილება, დანაწილება (ჯოკ — ნაწილი, გამონაყოფი, ცალკე). სურუკ-ბეს, სურუკ-ბესუნ ჩამოკიდება, დაკიდება;

გადატ. ჩამოხრიობა (სურუკ — ჩამოკიდებული, დაკიდებული). შელ-ბეს, შელ-ბესუნ მკურნალობა, გაჯანსაღება, განკურნება (შელ — კარგი, კარგად), ხერ-ბეს, ხერ-ბესუნ გაკეთება, მოწყობა; აშენება (სერ —). ბარ-ბეს, ბარ-ბესუნ ჩამორიგება, დარიგება, განაწილება (ბარ — წილი). ბუჟ-ბეს, ბუჟ-ბესუნ გაესება, ასება, ამოესება (ბუჟ — საესე). ნამ-ბეს, ნამ-ბესუნ დანამევა (ნამ — ნამი, ნესტი). თამიზ-ბეს, თამიზ-ბესუნ გაწმენდა (თამიზ — სუფთა). ჭიქირ-ბეს, ჭიქირ-ბესუნ ფიქირ, ჩაფიქრება, დაფიქრება (ჭიქირ — ფიქირ). ჭეჭ-ბეს, ჭეჭ-ბესუნ ქეფი, ქეფობა, ნადიმობა (ჭეჭ — გუნება, ქეფი). ლაშკო-ბეს, ლაშკო-ბესუნ დაქორწილება, ქორწილის გადახდა (ლაშკო — ქორწილი). ფუსაკ-ბეს, ფუსაკ-ბესუნ ჯერისწერა (ფუსაკ —). ყონახლულ-ბეს, ყონახლულ-ბესუნ პურობა, წვეულება, ღრეობა (ყონახლულ — წვეულება). ჰემენ-ბეს, ჰემენ-ბესუნ გაჰუჰყიანება (ჰემენ — ჰუჰყიანი). გირ-ბეს, გირ-ბესუნ გროვება, თავმოყრა, შეკრება (გირ —

ნაგროვი, შეკრებილი). ჩალ-ბეს, ჩალ-ბესუნ შემოღობვა, შემორაგვა (ჩალ-ლობე). ლუბ-ბეს, ლუბ-ბესუნ გაცოცხლება, მოსულიერება (ლუბ—მთელი, მსხვილი; ცოცხალი). ყიზ-ბეს, ყიზ-ბესუნ შეშინება (ყიზ—შიში) ჭოჭოა-ბეს, ჭოჭოა-ბესუნ შეწითლება, შებრაწვა (ჭოჭოა—წითელი). მაწი-ბეს, მაწი-ბესუნ გათეთრება, შეთეთრება (მაწი—თეთრი). მიახნ-ბეს, მიახნ-ბესუნ გაშავება (მიახნ—შავი). კაჭი-ბეს, კაჭი-ბესუნ დაბრმავება (კაჭი—ბრმა). მუჭურ-ბეს, მუჭურ-ბესუნ გათლა, გაფტკენა (მუჭურ—გაფტკენილი). ბადალ-ბეს, ბადალ-ბესუნ გამოცლა (ბადალ—ბადალი, ფარდი, ნაცვალი). ჭაპ-ბეს, ჭაპ-ბესუნ დამალვა; ჩაქრობა, გაქრობა (ჭაპ—დამალული, მალული; ჩაქრა-ლი, გამქრალი). ჭვგო-ბეს, ჭვგო-ბესუნ დაგვიანება, დაბრკოლება (ჭვგო—გვიან, გვიანი). ჭრმავ-ბეს, ჭრმავ-ბესუნ შემწვობა, მწვლა, დანადრება (ჭრმავ—შემწვი, მწველი, ქომაგი). ჰზირ-ბეს, ჰზირ-ბესუნ მზადება (ჰზირ—მზა, მომზადებული). შად-ბეს, შად-ბესუნ აშვება, გაშვება; გახსნა, შესხნა (შად—აშვებული, გაშვებული; გახსნილი, შესხნილი; თავისუფალი). აზად-ბეს, აზად-ბესუნ გათავისუფლება (აზად—თავისუფალი). ბეზარ-ბეს, ბეზარ-ბესუნ მობეზრება, გაბეზრება (ბეზარ—მობეზრებული) ... აპეს-ბეს, აპეს-ბესუნ შეწვა; დამწიფება (აპეს—მწიფობა). შდრ. აპი—მწიფე). ბოკეს-ბეს, ბოკეს-ბესუნ დაწვა (ბოკეს—წვა). აჩეს-ბეს, აჩეს-ბესუნ დაკარგვა, გადაკარგვა (აჩეს—კარგვა). ჰარაჰ-ბეს, ჰარაჰ-ბესუნ დაყვირება (ჰარაჰ—ყვირილი). თარ-ბეს, თარ-ბესუნ გადაჩვევა (თარ—). თახნ-ბეს, თახნ-ბესუნ დაღვანა; დაყენება რაიმე საქმეზე (თახნ—). ნაშარ-ბეს, ნაშარ-ბესუნ დანაყრება, საუზმობა (ნაშარ—საუზმე). ფორთ-ბეს,

ფორთ-ბესუნ მოთმინება (ფორთ—) დუზ-ბეს, დუზ-ბესუნ გასწორება (დუზ—სწორი, სწორად). კორი-ბეს, კორი-ბესუნ გამრუდება; გადატ. დამახინჯება (კორი—მრუდე, მრული). შიპ-ბეს, შიპ-ბესუნ გაჩუმება (შიპ—ჩუმი, ჩუმად). ილ-ბეს, ილ-ბესუნ გამარგვლა (ილ—სარგველა ბალანი). თაფიკ-ბეს, თაფიკ-ბესუნ ბარვა (თაფიკ—წიხლი). იმაჯი-ბეს, იმაჯი-ბესუნ მამითადი (იმაჯი—მამითადი) ... *დეს, *დესუნ (ცალკე აღარ იხმარება. გამოიყენება მეშველ ზმნად და აქვს „კეთება“ ზმნის მნიშვნელობა): თოგ-დეს, თოგ-დესუნ გაყიდვა (თოგ—ფასი). გურ-დეს, გურ-დესუნ წაქცევა (გურ—). ჩოქ-დეს, ჩოქ-დესუნ დარჩება (ჩოქ—). ფურ-დეს, ფურ-დესუნ ჩამოშვება, ჩამოქცევა (ფურ—) წაფ-დეს, წაფ-დესუნ კიაფი, კიაფობა, ბრწყინება, ბრწყვიალი, ბრწყვიანება (წაფ—). ვალ-დეს, ვალ-დესუნ დაძვრა, განძრევა, განძრევა (ვალ—ადგილი). ფილ-დეს, ფილ-დესუნ არეულობის გამოწვევა (ფილ—). ოწკალ-დეს, ოწკალ-დესუნ გაბანება (ოწკალ—). ჭაჰალ-დეს, ჭაჰალ-დესუნ მოქნევა (ჭაჰალ—). ლაჩაყ-დეს, ლაჩაყ-დესუნ მიწებება, მიკერა (ლაჩაყ—მიწებებული, მიმაკერებული). ჯარ-დეს, ჯარ-დესუნ მოწვა, მოტრუსვა; გატრუსვა; შეფიცება (ჯარ—). ჟალ-დეს, ჟალ-დესუნ აღლუება (ჟალ—). ლამან-დეს, ლამან-დესუნ შეყრა პირისპირ, შეხვედრა; მოღება და შეჩერება რისამე (ლამან—). ცაფ-ტეს → ცაფ-ტეს, ცაფ-დესუნ → ცაფ-ტესუნ ბერტყვა, ფერთხვა (ცაფ—). ჭაჰ-დეს, ჭაჰ-დესუნ დაბრუნება წაღებულისა (ჭაჰ—). ჭუკ-დეს, ჭუკ-დესუნ ხოცვა მკენარათა ფრჩხილით (ჭუკ—). ააქ-დეს → ააქ-ტეს, ააქ-დესუნ, → ააქ-ტესუნ ქენება (ააქ—). ბოშ-დესუნ → ბოშ-ტეს, ბოშ-დესუნ → ბოშ-ტესუნ დამარხება (ბოშ—შიგ, შიგნით). ბეიქ-დეს → ბეიქ-

ტებს, ბეჟ-დებსუნ → ბეჟ-ტებსუნ სლო-
კინი (ბეჟ —). თა-დებს, თა-დებსუნ →
→ თახდუნ → თახტუნ ძლევა, მიცემა
(თა —), აჩი-დებს, აჩი-დებსუნ → აჩის-
დუნ → აჩისტუნ ათამაშება; თამაშით
შექცევა, გართობა (აჩი — თამაში).
ჩუბ-დებს → ჩუბ-ტებს, ჩუბ-დებსუნ →
→ ჩუბ-ტებსუნ ჩხელტა; ჩრა; შეტენა,
შეძვრენა (ჩუბ —). ტაჟ-დებს, ტაჟ-
დებსუნ ჩხელტა; რუბობა (ტაჟ —).
ბა-დებს, ბა-დებსუნ → ბახდუნ → ბახტუნ
ცხობა (ბა —). ლააღაღ-დებს, ლაა-
ღაღ-დებსუნ გავლება, გამოვლება
წყალში (ლააღაღ —). ქაჭ-დებს →
→ ქაჭ-ტებს, ქაჭ-დებსუნ → ქაჭ-ტებსუნ
წილად ხვიობა (ქაჭ —). აჰლ-დებს,
აჰლ-დებსუნ ქსოვა (აჰლ —) ...

-*ტებს, -*ტებსუნ (ცალკე აღარ იხმარება.
გამოიყენება მუშველ ზმნად და აქვს
„კეთება“ ზმნის მნიშვნელობა): ურ-
ტებს, ურ-ტებსუნ დართვა, ძახვა — მატყ-
ლისა ძაფად (ურ —). ტი-ტებს, ტი-
ტებსუნ → ტისტუნ გაქცევა, გარბენა

(ტი —). ჭურ-ტებს, ჭურ-ტებსუნ და-
ტურება, ჩატურება ფეხისა (ჭურ —).
-²კებს, -²კებსუნ (ცალკე აღარ იხმარება.
გამოიყენება მუშველ ზმნად და აქვს
„კეთება“ ზმნის მნიშვნელობა): ბათ-
კებს, ბათ-კებსუნ დაღუპვა (ბათ —).
ოწ-კებს, ოწ-კებსუნ რეცხვა (ოწ —).
მახ-კებს, მახ-კებსუნ განივებით გაწ-
მენდა სარეველებისაგან ბრინჯისა და
მისთ (მას —). უხ-კებს, უხ-კებსუნ გა-
ზომვა; აწონა (უხ — ხარი). ჩიხარ-კებს,
ჩიხარ-კებსუნ დამთავრება, გათავება,
მოთავება (ჩიხარ —). მას-კებს, მას-
კებსუნ წოლა (მას —). ოწ-კებს, ოწ-
კებსუნ რეცხვა (ოწ —). ლაგ-კებს, ლაგ-
კებსუნ აცმა, ასხმა (ლაგ —). ციგ-კებს,
ციგ-კებსუნ ჩამოსმა, მაგ., ბავშვისა; ჩა-
მოყვანა, ჩამოტანა (ციგ —). ჭევ-კებს,
ჭევ-კებსუნ გაგდება (ჭევ —). ზარ-ფე-
კებს, ზერ-ფე-კებსუნ მორთვა, მოკაზმვა
(ზერ —). ლაა-ჩ-ფე-კებს, ლაა-ჩ-ფე-
კებსუნ აყვანა, ატანა (ლაა-ჩ- —).
მარც-ფე-კებს, მარც-ფე-კებსუნ ამოწურ-
ვა, ამოთავება, გათავება (მარც- —) ...

მძმბ ზმნა. კომპოზიციით მასთან დაკავშირებული სხვა ზმნები

ფებს, ფებსუნ თქმა; გადატ. ქმნა. ეხ-ნ ე,
ეხ-ან ე ამბობს. ფე-ნ ე თქვა. ფი-ნ ე
= ძვ. ქართ. თქვს უკალ-ლე იტყვის.
უკალ მთქმელი; სათქმელი (ახლა). უკალ-
ლასათქმელი. ფი ნათქვამი; მთქმელი
(წარსულში). უკახუნ, უკატან
თქმისას. ფესან სათქმელად, თქმად.
მაღ-ფებს, მაღ-ფებსუნ მღერა
(მაღ-სიმღერა). ვახ-ფებს, ვახ-ფე-
ხუნ ხმის ამოღება, კრიტიკის დაძვრა
(ვახ —). აჰთ-ფებს, აჰთ-ფებსუნ ლა-
პარაკი (აჰთ — სიტყვა). ვოახ-ფებს,
ვოახ-ფებსუნ დახველება (ვოახ — ხეე-
ლა). ახა-ფებს, ახა-ფებსუნ აკიდება, წა-
მოკიდება ზურგზე (ახა —). ყუჭა-ფებს,
ყუჭა-ფებსუნ დაბლანდვა (ყუჭ —). ჭუჭუ-
ფებს, ჭუჭუ-ფებსუნ მოზელა (ჭუჭუ —).
ზამ-ფებს → ზა-ფებს, ზამ-ფებსუნ → ზა-

ფებსუნ აწონა (ზაპა-→ ზა —). კალ-
ფებს, კალ-ფებსუნ დაძახება; წაკითხვა;
სწავლა (კალ —). გრლლმ-ფებს, გრ-
ლლმ-ფებსუნ ცეკვა (გრლლმ — ცეკ-
ვა). აჩი-ფებს, აჩი-ფებსუნ ვართ. თამა-
შობა; ნიჯ. ცეკვა (აჩი — თამაში).
ყუჭ-ფებს, ყუჭ-ფებსუნ ყლაპვა (ყუჭ —
შერჩილი, შეჩხირული, ჩაურთული).
კაჭ-ფებს, კაჭ-ფებსუნ ღეჭვა (კაჭ —).
ყაჭა-ფებს, ყაჭა-ფებსუნ წურვა; ტკივი-
ლი (ყაჭა — ტკივილი). ვულუ-ფებს,
ვულუ-ფებსუნ ღმუილი, ზმუილი, ზუ-
ზუნი (ვულუ —). ჯუ-ფებს, ჯუ-ფებსუნ
ხტობა (ჯუ —). შახაქ-ფებს, შახაქ-ფებსუნ
პირსაქმება, გულის-რევა (შახაქ —).
ოწკალ-ფებს, ოწკალ-ფებსუნ გაბანება
(ოწკალ —). ცი-ფებს, ცი-ფებსუნ დაყრა,
ჩაყრა; დღერა; ჩაღერა. (ცი —) ოანე-

ფეს, ოანე-ფესუნ ტირილი (ოანე—
ტირილი) ჯალ-ფეს→ჯალ-ფეს ჯალ-
ფესუნ→ჯალ-ფესუნ კრთომა (ჯალ
—). ხოხო-ფეს, ხოხო-ფესუნ, ცივარ-
ფეს, ცივარ-ფესუნ ცრა (ხოხო—,
ცივარ—). ტაკ-ფეს, ტაკ-ფესუნ ჩა-
მომწკრივება, მიჯრით დაწყობა (ტაკ
—; შღრ. ტაკ-ტაკ—მიჯრით, მწკრი-
ვად, მწყობრად). ჭარ-ფეს, ჭარ-ფე-
სუნ დაკვრა (ჭარ—). წუმ-ფეს, წუმ-
ფესუნ წუმწნა, წოვა (წუმ—). ხორ-
ფეს, ხორ-ფესუნ თრევა (ხორ—).
ლა-ფეს, ლა-ფესუნ ჩაცმა (ლა—).
ჭაკ-ფეს, ჭაკ-ფესუნ გარჩევა (ჭაკ—).
ჭაკ-ფეს, ჭაკ-ფესუნ დანაყვა (ჭაკ
—), ზა-ფეს, ზა-ფესუნ ჩაყრა; ჩასხმა
(ზა—). ზაფ-ფეს→ზაფ-ფეს, ზაფ-
ფესუნ→ზაფ-ფესუნ ყეფა (ზაფ→
ზაფ—). ოხ-ფეს ოხ-ფესუნ ვარცხნა
(ოხ — სავარცხელი). ღარ-ფეს, ღარ-
ფესუნ შეკვრა, გამოკვრა (ღარ—შეკ-
ვრა, შეკრული რამ). ზაჭურ-ფეს, ზა-
ჭურ-ფესუნ შეხვევა (ზაჭურ—შეხ-
ვეული). ჭურ-ფეს, ჭურ-ფესუნ გრეხა
(ჭურ—). ქიჩ-ფეს, ქიშ-ფეს, ქიჩ-
ფესუნ, ქიშ-ფესუნ თლა ხისა და
მისთ. (ქიჩ, ქიშ—). კაწ-ფეს, კაწ-
ფესუნ წყვეტა (კაწ—). შამ-ფეს,
შამ-ფესუნ დაკვლა (შამ—). ცამ-
ფეს, ცამ-ფესუნ წერა (ცამ—წერი,
ასონიშანი, წარწერა). ჭურუ-ფეს,
ჭურუ-ფესუნ სიარული; ძებნა (ჭუ-

რუ—). ფურ-ფეს, ფურ-ფესუნ ფრე-
ნა (ფურ—). ჩუ-ფეს, ჩუ-ფესუნ და-
ფურთხება (ჩუ — შღრ. ჩუკუნ --
ფურთხი). ტამ-ფეს,→ტამ-ფეს ტამ-
ფესუნ→ტამ-ფესუნ ცემა (ტამ→ტამ-
—). ხარ-ფეს, ხარ-ფესუნ დაღრევა,
დაკწრვა (ხარ—). ელას-ფეს, ელას-
ფესუნ დაფილება (ელას—ფიცი).
ყაყა-ფეს, ყაყა-ფესუნ დახრობა
ყაყაყა—). წირით-ფეს, წირით-ფე-
სუნ წივილი (წირით—). მიჭარ-
ფეს, მიჭარ-ფესუნ დაწყველა (მი-
ჭარ — წყველა). მოაღო-ფეს, მოა-
ღო-ფესუნ ბღვილი (ბოაღოა—).
ლაღა-ფეს, ლაღა-ფესუნ ღრენა
(ლაღაღა—). ღოალ-ფეს, ღოალ-ფე-
სუნ ამოგანგვლა, მტვერში ამოსვრა,
გასვრა წუმპეში (ღოალ — წუმპე).
მაც-ფეს, მას-ფეს; მას-ფესუნ, მაც-
ფესუნ განიავებით გასუფთავება მარ-
ცულელისა (მაც—,მას—). ჭე-ფეს,
ჭე-ფესუნ გახდა ტანსაცმლისა; გამოყ-
რა ნივთებისა; გამოყრა მუწუკებისა...
ქე—). ელ-ფეს, ელ-ფესუნ ყივილი
(ელ—) ჩან-ფეს, ჩან-ფესუნ დაქერა ფე-
ხისა, ფეხით დაქერა (ჩან—). ჩაან-ფეს,
ჩაან-ფეს წველა ფურისა და მისთ.
(ჩან—). კურწ-ფეს, კურწ-ფესუნ
თელემა (კურწ—). ჟილ-ფეს, ჟილ-
ფესუნ არევა, არეულობა, ყივილი-ხივი-
ლი (ჟილ—). ლეთ-ფეს, ლეთ-ფესუნ
ქენესა (ლეთ—) ჩურ-ფეს, ჩურ-ფე-
სუნ ღგომა (ჩურ—)...

**პიფნა, არსებობა ზმნა. კომპოზიციით მასთან დაკავშირებული
სხვა ზმნები**

ბაქეს, ბაქსუნ ყოფნა, არსებობა, გახლო-
მა; გადატ. დაბადება. ბაქსან-ე, ბა-
ნ-ე-ქსა არის ხოლომე, არსებობს; ხდე-
ბა; იბადება. ბაქენ-ე, ბან-ე-ქე
იყო; ვახდა; დაიბადა. ბაქინ-ე, ბა-
ნ-ე-ქი იყო ხოლომე; ყოფილა; გამზდა-
რა; დაბადებულა. ბაქალ-ლე იქნება;
გახდება; დაიბადება. ბაქალ მყოფი
(სინონ. ბუ); სამყოფი (ახლა). ბაქა-

ლა სამყოფი (ვინც, რაც იქნება); გა-
სახლომი (ვინც, რაც გახდება); დასა-
ბადებელი. ბაქი ყოფილი; გამზდარი;
დაბადებული. ბაქახუნ, ბაქატან
ყოფნისას; გახლომისას; დაბადებისას.
ბაქსან სამყოფად, საარსებოდ: გა-
სახლომად; დასაბადებლად.

თამ-ბაქეს, თამ-ბაქსუნ შესრულე-
ბა, განხორციელება (თამ—სრული).

კოწ-ბაქეს, კოწ-ბაქსუნ დახრა, მოხრა, დაწევა (კოწ-დახრილი, მოხრილი). ზომ-ბაქეს, ზომ-ბაქსუნ დასწევა, მეცადინეობა; წერთან (ზომ-მცოდნე, გაწვრიანილი, მიჩვეული). ლაშკო-ბაქეს, ლაშკო-ბაქსუნ დაქორწინება (ლაშკო-ქორწილი). კოჯ-ჩომბ-ბაქეს, კოჯ-მეც-ნაქეს, კოჯ-ჩომბ-ბაქსუნ, კოჯ-მეც-ნაქსუნ დაოჯახება, ოჯახის, კერის გაჩენა (კოჯ-ჩომბ-სახლ-კარი, კოჯ-მეც-სახლ-ბუდე). ჯოკ-ბაქეს, ჯოკ-ბაქსუნ ცალკე ყოფნა, გაყოფა, გაყრა (ჯოკ-ცალკე). შელ-ბაქეს, შელ-ბაქსუნ გაჯანსაღება, გამოჯანმრთელება, მორჩენა, განკურნება (შელ-კარგი, კარვად). ფის-ბაქეს, ფის-ბაქსუნ ცუდად გახდომა, ცუდ გუნებაზე დადგომა (ფის-ცუდი). ბუღ-ბაქეს, ბუღ-ბაქსუნ გაღსება, აფხება (ბუღ-საფხე). თწმის-ბაქეს, თწმის-ბაქსუნ გასუფთავება, გაწმენდა (თწმიზ-სუფთა). აზად-ბაქეს, აზად-ბაქსუნ გათავისუფლება (აზად-თავისუფალი). ჭამ-ბაქეს, ჭამ-ბაქსუნ დამალვა; გაქრობა, ჩაქრობა (ქამ-დამალული; ჩამქრალი). აზარუ-ბაქეს, აზარუ-ბაქსუნ ავად გახდომა (აზარუ-ავადმყოფი, სნეული). შერე-ბაქეს, შერე-ბაქსუნ ქცობა (შერე-მქცნარი). ყარი-ბაქეს, ყარი-ბაქსუნ ხმობა (ყარი-ხმელი).

აწარ-ბაქეს, აწარ-ბაქსუნ დაწმენდა წყლისა (აწარ-ანკარა). ხე-ბაქეს, ხე-ბაქსუნ დნობა (ხე-წყალი). ეე-ბაქეს, ეე-ბაქსუნ გაქვევება (ეე-ქეა). ვე-ბაქეს, ვე-ბაქსუნ (ვართ.), ჳმ-გა-ქეს, ჳმ-გაქსუნ (ნიჯ.) გადასვლა (ქე, ქრ-). აბა-ბაქეს, აბა-ბაქსუნ (ვართ.), ავა-ბაქეს, ავა-ბაქსუნ (ნიჯ.) გაგება, შეტყობა (აბა, ავა-მცოდნე). ი-ბაქეს, ი-ბაქსუნ გაგონება, სმენა (ი-). ლუღ-ბაქეს, ლუღ-ბაქსუნ მკვდრეთით აღდგომა, გაცოცხლება, მოსულიერება (ლუღ-მთელი, მსხელი). მუფ-ბაქეს, მუფ-ბაქსუნ მოღხენა, გახარება (მუფ-მოღხენილი, ლალი, მხიარული). ჳოჭა-ბაქეს, ჳოჭა-ბაქსუნ შეწითლება, გაწითლება, შეფაცლება; შებრაწევა. (ქოქა წითელი-). ჳწგი-ბაქეს ჳწგი-ბაქსუნ (ვართ.), ჳწმი-ბაქეს, ჳწმი-ბაქსუნ (ნიჯ.) დაგვიანება (ქწგი, ქწმი- გვიან, გვიანი). ჳამ-ბაქეს, ჳამ-ბაქსუნ დაბრუნება, უკან წამოსვლა (ჳამ-), მუყამო-ბაქეს, მუყამო-ბაქსუნ ვართ. მულამო-ბაქეს, მულამო-ბაქსუნ მოელა-პატრონობა (მულამო, მულამო-). ორე-ბაქეს, ორე-ბაქსუნ გაბუტვა, უმძრახად ყოფნა (ორე-გაბუტული). ბაღრიარ-ბაქეს, ბაღრიარ-ბაქსუნ ძლიერ შეშინება, გულის გასკდომა (ბაღრიარ-ძლიერ შეშინებული, გულგახეთქილი)...

ერთგვაროვანი ან ფარდი (ამუამად უფუნქციო) თავიიდურ-ეღემენტიანი ჳმნები

აყეს (ნიჯ. ჳაყეს), აყსუნ (ნიჯ. ჳაყსუნ) აღება, აყენა; გადატ. ყიღვა: ან-ე-ყსა იღებს, იყენს; ყიღულობს. აყალ იღები, იყენანი აყალა ასალები, ასაყენი. აყი აღებული, აყენილი. აყახუნ, აყატან აღებისას, აყენისას. აყსან ასალებად, ასაყენად.

ააზეს, ააზესუნ აღგომა: აან-ე-ზესა აღება. აან-ე-ზერე აღვა. ააზერი-

ნი ამღგარია, დგას. ააზალ-ლე აღგება. ააზალ ამღგომი. ააზალა ასაღგომი. ააზერი ამღგარი, მღგომარი. ააზახუნ, ააზატან აღგომისას. ააზესან ასაღგომად.

არცეს, არცესუნ დაჯღომა: არ-ე-ეცესა, არ-რ-ე-ეცესა ჳღება. არცინ-ე მჯლომარეა, ზის. არ-ე-ეცე, არ-რ-ე-ეცე დაჯღა. არცალ-ლე დაჯღება. არცალ დამჯღომი. არცალა დასაჯღომი.

არცი მკდომარე. არცი-თე-ნე არ ზის. არცახუნ, არცატან ჯდომისას. არცესან დასაჯდომად.

აჩეხ, აჩეხუნ (აჩსუნ, ასჩუნ, ას-ქუნ) დაკარგვა: ან-ე-ჩესა (ან-ე-შ,ჭა) იკარგება. ან-ე-ჩე დაიკარგა. აჩალ-ლე დაიკარგება. აჩალ ვინც, რაც იკარგება. აჩალა დასაკარგავი. აჩი დაკარგული. აჩახუნ, აჩატან დაკარგვისას. აჩესან, აშჩან, აშ-ჭან დასაკარგავად.

ბაჯეს, ბაჯესუნ მოპოვება, შოვნა, არსე-ბობა: ბაჯ-ნ-ე-სა იშოვება, არის, მოი-პოვება. ბაჯელალა საშოვნი, მოსა-პოვებელი. ბაჯელახუნ, ბაჯელა-ტან როცა იქნება.

ბაპეს, ბაპესუნ, ბაპესუნ დაწვევა, წაწვევა; წვდომა; მიღწევა: ბა-ნ-ე-ქსა ეწვევა; სწვდება; აღწევს. ბა-ნ-ე-ქე დაეწია, წაეწია; მისწვდა: მიღწეა. ბაპალ-ლე დაეწვევა: მისწვდება; მიღწევს. ბაპალ დამწვევი; მიმწვდომი. ბაპალ დასაწვევი, მისაწვდომი; მისაღწევი. ბაპი დაწვეული; მიღწეული; გადატ-მოსწრებული (შვილი). ბაპახუნ, ბა-პატან მიწვდომისას; მიღწევისას. ბა-პსან მისაღწევადა; მისაწვდომად.

ბაყეს, ბაყესუნ; ბაყესუნ ჩატევა, დატე-ვა, მოთავსება (მკვიდროდ). ბა-ნ-ე-ყსა, ბაყ-ნ-ე-სა ეტევა, თავსდება. ბა-ნ-ე-ყე; ბაყ-ნ-ე-ყე ჩეტიო, დაეტიო. ბა-ყალა დასატევი, ჩასატევი. ბაყი ჩა-ტეული,

ბაქეს¹, ბაქესუნ¹ ყოფნა; დაბადება; გახდო-მა. ბა-ნ-ე-ქე იყო; დაიბადა. ბაქა-ლ[ა] ვინც, რაც იქნება. ბაქახუნ, ბაქა-ტან ყოფნისას. ბუნ-ე არის.

ბაქეს², ბაქესუნ² შეძლება: ბა-ტ-უ-ქსა შეუძლია; ენერგება.

ბახაქეს, ბახაქესუნ ჩავდება, შევდება. ბა-ს-ან-ე-ქე ჩავდლო, შევდლო. ბასატა-ლა ჩასავადები, შესავადები. ბასატა-ჩი ჩავდებული, შევდებული. ბასატა-ხუნ, ბასატატან ჩავდებისას, შევ-

დებისას. ბასატასან ჩასავადებად, შე-სავადებად.

ბასკეს, ბასკესუნ წოლა. ბას-ნ-ე-ქე დაწვა. ბასკი-ნე წვეს.

ბათკეს, ნათკესუნ 1. ჩადება (მიწაში), ჩაფლვა. კოდახ ბათ-დან-ქე ქვევ-რი ჩაფულით, ჩავდვით (მიწაში). 2. დაღუპვა. ბათ-თე-ქე დაიღუპა.

ბაჭტეს, ბაჭტესუნ შევარდნა: ჩავარდნა (სიღრმეში). ქურრუ ბაჭ-ნ-ე-ღე ორმოში ჩავარდა. ბაჭტალა ჩასა-ვარდნი. ბაჭტი ჩავარდნილი, შევარ-დნილი. ბაჭტახუნ, ბაჭტატან ჩავარდნისას, შევარდნისას. ბაჭტე-სან ჩასავარდნად, შესავარდნად.

ბაშყეს, ბაშყესუნ მოპარვა. ბაშ-ნ-ე-ყე-სა იპარავს. ბაშ-ნ-ე-ყე მოიპარა. ბაშყალ-ლე მოიპარავს. ბაშყალ მპარავი. ბაშყალა მოსაპარავი. ბაშ-ყი მოპარული. ბაშყახუნ, ბაშყა-ტან მოპარვისას. ბაშყესან მოსა-პარვად.

ბესეს, ბესესუნ თხოვნა. ბე-ნ-ეს-სა, ბე-ნ-ეს-ესა ითხოვს, სთხოვს. ბე-ნ-ეს-ე ითხოვა, სთხოვა. ბესალლე სთხოვს. ბესალ მთხოვნელი. ბესალა სათ-ხოვნი. ბესახუნ, ბესატან თხო-ვნისას. ბესან სათხოვნელად.

ბეიდეს, ბეიდესუნ ყურება, მზერა, ცქე-რა. ბე-ან-ე-ლ-სა, ბე-ან-ე-ღ-ესა იყურება, იმზირება, იცქირება; უყუ-რებს. უმზერს, უცქერის. ბე-ან-ე-ღ-ე, ბე-ან-ე-ღ-ე უყურა. ბე-ან-ე-ღ-ე, ბე-ან-ე-ღ-ი უყურა ხოლმე. ბე-ან-ე-ღ-ე უყურებს. შეხედავს. ბე-ან-ე-ღ-ე, ბე-ან-ე-ღ-ე უმეყურე. ბე-ან-ე-ღ-ე, ბე-ან-ე-ღ-ატან ყურებისას,

ბეიხეს, ბეიხესუნ შესივება, შემუშება. ბე-ან-ე-სა სივლება. ბე-ან-ე-ც-ე შესივდა, შემუშდა, დასივდა. ბე-ან-ე-ღ-ე შესივდება, შემუშდება. ბე-ან-ე-ღ-ე-ღ-ე, ბე-ან-ე-ღ-ატან შესივ-ებისას, შემუშებისას.

ბიხეს, ბიხესუნ, ბიხესუნ შობა, დაბადე-ბა. ბი-ან-ე-სა იშობა, იბადება; ბი-

ნე-ხსა შობს, ბადებს. ბინ-ე-ხე, ბიხე-ნე შვა, დაბადა. ბიხალ-ლე შობს, დაბადებს ბიხალ დამბადებელი. ბიხი დაბადებული. ბიხახუნ, ბიხატან დაბადებისას. ბიხსან დასაბადებულად.

ბიყეს, ბიყესუნ, ბიყსუნ პურობა, კერა, დაკავება. ბიყ-ნ-ე-სა პურობა, კერა ხდება, — იპურობა. ბინ-ე-ყსა იპურობს, იპერს, იკავებს (აკავებს). ბინ-ე-ყე, ბიყ-ნ-ე დაიპირა. ბიყალ-ლე დაიპერს. ბიყალ დამპერი. ბიყალა დასაპერი. ბიყი დაპერილი. ბიყახუნ, ბიყატან დაპერისას. ბიყსან დასაპერადა.

ბიტეს, ბიტესუნ, ბიტუნ თესვა. ბიტ-ნ-ესა, ბიტ-ტ-ნ-სა ითესება. ბინ-ესტა თესავს, ბინ-ე-ტი, ბიტ-ნ-ე დათესა. ბინ-ე-ტი, ბიტ-ნ-ე თესა ხოლმე; უთესია. ბიტალ-ლე დათესავს. ბიტალ მთესველი. ბიტალა სათესი. ბიტი დათესილი. ბიტუნ ნათესი. ბიტახუნ, ბიტატან თესვის დროს. ბიტესან, ბიტსან სათესლად.

ბითეს, ბითესუნ, ბითუნ ვარდნა. ბინ-ე-თ-ესა, ბინ-ე-ს-თა ვარდება, ეცემა, ბინ-ე-თე დავარდა. ბითალ-ლე დავარდება. ბითალ მვარდნელი. ბითალა დასავარდნი. ბითი დავარდნილი, დაგდებული. ბითახუნ, ბითატან დავარდნისას. ბითსან, ბითსან დასავარდნად.

ბიჯეს, ბიჯესუნ, ბიჯსუნ კვლობა. ბინ-ესან-ნე კვლება. პურ-ნ-ე მოკვდა. ბიჯალ-ლე მოკვდება. ბიჯალ ვინც კვდება. ბიჯალ სასიკვდილე. ბიჯახუნ, ბიჯატან კვლობისას. პური მკვლარი. ბიჯსან საკვდავად, მოსაკვლობად.

ბოკეს, ბოკსუნ წვა. ბონ-ე-კ-ესა, ბონ-ე-კ-სა იწვება, ცეცხლი უტიდია. ბონ-ე-კე, ბოკ-ნ-ე დაიწვა. ბოკალ-ლე დაიწვება. ბოკალა დასაწვაი.

ბოკახუნ, ბოკატან დაწვისას. ბოკსან საწვადა.

ბოხეს, ბოხესუნ, ბოხსუნ ხარშვა. ბონ-ე-სა იხარშება. ბონ-ე-ხ-სა ხარშავს. ბოხ-ნ-ე-ცე მოიხარშა. ბონ-ე-ხე, ბოხ-ნ-ე მოხარშა. ბოხალ-ლე მოხარშავს. ბოხალ მხარშველი. ბოხალა მოსახარში. ბოხი მოხარშული. ბოხახუნ, ბოხატან ხარშვისას. ბოხსან მოსახარშავად.

ბოტეს, ბოტესუნ, ბოტსუნ პრა; წყვეტა. ბოტ-ნ-ესა, ბოტ-ტ-ნ-სა იპრება; წყდება. ბონ-ესტა, ბონ-ე-ტ-ესა პრის; წყვეტს. ბოტ-ტ-ე-ცე, ბოტ-ე-ც-ე-ნე გაიპრა, შეწყდა. ბოტალ-ლე გაპრის; შეწყვეტს. ბოტალ მპრელი. ბოტალა საქრელი. ბოტახუნ, ბოტატან გაპრისას; შეწყვეტისას ბოტატან საქრელად; საწყვეტად.

ბოხეს, ბოხესუნ, ბოხსუნ გადაგდება, ტყორცნა; გადაყრა. ბონ-ე-ს-ესა, ბონ-ე-ს-სა აგდებს, ტყორცნის; ყრის. ბონ-ე-სე, ბონ-ე-ნე გადააგდო. ბოსალ-ლე გადააგდებს. ბოსალ გადააგდები ბოსალა გადააგდები. ბოსი გადააგდებული. ბოსახუნ, ბოსატან გადააგდებისას. ბოსსან გადააგდებულად.

ბოშეს, ბოშესუნ, ბოშსუნ ძლომა. ბონ-ე-შ-ესა, ბონ-ე-შ-შა ძლება. ბონ-ე-შე, ბოშ-ნ-ე გაძლა. ბოშალ-ლე გაძლება. ბოშალა საძლომი. ბოშახუნ, ბოშატან გაძლობისას. ბოში მძლარი. ბოშსან გასაძლომად.

ბოყეს, ბოყესუნ, ბოყსუნ კრეფა ვართ. ბოყ-ნ-ესა იკრეფება. ბოჟ-ნ-ე-ყ-ესა, ბოჟ-ნ-ე-ყ-სა კრეფს (ხილს...). ბოყ-ნ-ე, ბოჟ-ნ-ე-ყე დაკრეფა; ბოყალ-ლე დაკრეფს, მოკრეფს. ბოყალ მკრეფელი ბოყალა საკრეფი. ბოყი ნაკრეფი. ბოყახუნ, ბოყატან კრეფისას, ბოყსან საქრეფად. შდრ. ნიჯ. ჰაყეყს, ჰაყეყსუნ კრეფა.

ბუყეს, ბუყესუნ, ბუყსუნ ეყარება; ნღო-
მა. წადილი, სურვილი, მოსურვება.
ბუ-ტუ-ყსა უყვარს; უნდა, ჰსურს,
სწადს. ბუ-ტუ-ყე, ბუყე-ტუ შეი-
ყვარა; ისურვა. ბუყალ-ტუ შეიყვა-
რებს; მოსურვებს. ბუყალ, ბუყა-
ლა საყვარელი. ბუყახუნ, ბუყა-
ტან სიყვარულის, სურვილის დროს.
ბუყსან შესაყვარებლად...

ბუჟეს, ბუჟესუნ გაპრანჟეა, გაბუნძა.
ბუჟ-ნ-ე-სა იპრანჟება, იბუნძება
ბუჟ-ნ-ე-ცე, ბუჟეცე-ნ-ე გაიპრანჟეა
ბუჟეღალ-ლე გაიპრანჟება. ბუჟე-
ღალა გასაპრანჟი. ბუჟეხადუნ,
ბუჟეღატან გაპრანჟვისას. ბუჟე-
სან გასაპრანჟად.

უქეს, უქესუნ, უქსუნ ჰამა. უქ-ნ-ე-სა

იქმევა. უ-ნ-ე-ქსა ჰამს. უ-ნ-ე-ქე,
ქ-ნ-ე, ქ-ნ-ე შექამა. უ-ნ-ე-ქი
ჰამა. უქალ-ლე შექამს. უქალ მჟა-
მელი. უქალა შესაქმელი, უქი,
ქ-ნ-ე, უქეცი შექმელი. უქახუნ.
უქატან ჰამისას. უქსან საქმელად.
ჰამად.

უოღეს, უოღესუნ, უოღსუნ სმა, დაღევა.
უოღ-ნ-ე-სა ისმევა, იღევა. უოღ-ნ-ელსა
სემას, ლეეს. უოღ-ნ-ე-ცე, უოღე-
ცე-ნ-ე დაილია. შეისვა. უოღ-ნ-ელე,
უოღ-ნ-ე დალია, შესვა. უოღალ-ლე
დაღეეს. უოღალ დამღევი, მმელი.
უოღალა დასაღევი. უოღი დაღეუ-
ლი, ნსავში. უოღახუნ, უოღა-
ტან დაღევისას, სმისას. უოღსან
დასაღევეად.

ადგილ-შიმართულების გამოშხატველი თავილურ-ელემენტისანი ზმნები

ელეს, ეეს, ეელსუნ, ეახუნ, ეესუნ მოს-
ვლა. ე-ნ-ე-სა მოდის. არ-ე-ნ-ე მოვი-
და. ეღალ-ლე მოვა. ეღალ მომ-
სვლელი. ეღალა მოსასვლელი. არი
მოსული. ეღახუნ, ეღატან მოს-
ვლისას. ესან მოსასვლედალ.

ერეს; ერესუნ, ერსუნ, ერშუნ მოტანა,
მოყვანა. ე-ნ-ე-ჩესა, ე-ნ-ე-შჩა, ე-
ნ-ე-შტა მოაქეს, მოჰყავს. ე-ნ-ე-ჩერე
მოიტანა, მოიყვანა. ერალ-ლე მოი-
ტანს, მოიყვანს. ერალ მომტანი, მომ-
ყვანი. ერალა მოსატანი, მოსაყვანი.
ერერი მოტანილი, მოყვანილი ერახ-
ხუნ, ერატან მოტანისას, მოყვანი-
სას. ერესან, ერჩან, ერშან, ერ-
ჰან მოსატანად, მოსაყვანად.

თაღეს, თაღეს, თაღეს; თაღესუნ, თაღსუნ
წასვლა. თ-ან-ე-სა მიდის, მიმართება.
თ-ან-ე-ცე წავიდა. თაღალ-ლე წავა.
თაღალ წამსვლელი. თაღალა წა-
სასვლელი. თაღი წასული. თაღა-
ხუნ, თაღატან წასვლისას. თაღ-
სან წასასვლედალ.

თაშეს; თაშესუნ, თაშსუნ წაღება, წაყ-
ვანა. თ-ან-ე-შესა, თ-ან-ე-შშა მი-

აქეს, მიჰყავს. თ-ან-ე-შერე წაილო;
წაიყვანა. თაშალ-ლე წაიღებს; წაიყ-
ვანს. თაშალ წამღები, წამყვანი. თა-
შალა წასაღები, წასაყვანი. თაშერი
წაღებული, წაყვანილი. თაშახუნ,
თაშატან წაღებისას, წაყვანისას.
თაშსან, თაშშან წასაღებად.

ლაღეს, ლაღეს, ლაღეს; ლაღესუნ, ლაღ-
ესუნ, ლაღესუნ (ნიჯ. ლასუნ) ასვლა.
ლაღ-ნ-ე-სა აღის. ლაღ-ნ-ე-ცე ავიდა.
ლაღალ-ლე ავა. ლაღალ ამს-
ვლელი. ლაღალა ასასვლელი.
ლაღცი ასული. ლაღღახუნ, ლაღ-
ღატან ასვლისას. ლაღსან ასასვლე-
დალ.

ლაჩეს, ლაჩესუნ (ნიჯ. ლაჩესუნ)
ატანა აყვანა. ლ-ან-ე-ჩესა, ლაღ-ნ-ე-
შჩა, ლაღ-ნ-ე-შტა ააქეს, ააყავს.
ლაღ-ნ-ე-ჩერე აიტანა, აიყვანა; ლაღ-
ჩალ-ლე აიტანს, აიყვანს. ლაღჩალ
ამტანი, ამყვანი. ლაღჩალა ასატანი,
ასაყვანი. ლაღჩერი ატანილი, აყვა-
ნილი. ლაღჩახუნ, ლაღჩატან
ატანისას, აყვანისას. ლაღჩესან ასა-
ტანად, ასაყვანად.

ციდეს, ციადეს, ციეს; ციდეზუნ, ციდე-
სუნ, ციესუნ, ცისუნ ჩასვლა: ცი-ნ-
სა ჩადის. ცი-რ-ე-ნ-ე ჩავიდა. ცი-
ლა-ლ-ლე ჩავა. ცი-ლა-ლ ჩამსვლელო.
ცი-ლა-ლ ჩასასვლელო. ცი-რი ჩასუ-
ლი. ცი-ლა-ბ-უნ, ცი-ლა-ტ-ან ჩასელი-
სას. ცი-ს-ან ჩასასვლელო.

ცივეს, ცივესუნ ჩატანა, ჩაყვანა. ცი-
ვ-ე-კ-სა ჩააქვს, ჩაპყავს. ცი-ვ-ე-კ-ე
ჩაიტანა, ჩაიყვანა. ცი-ვ-კ-ალ-ლე ჩაი-
ტანს, ჩაიყვანს. ცი-ვ-კ-ალ ჩამტანი, ჩამ-
ყვანი. ცი-ვ-კ-ალა ჩასატანი, ჩასაყვა-
ნი. ცი-ვ-კ-ი ჩატანილი, ჩაყვანილი.
ცი-ვ-კ-ა-ბ-უნ, ცი-ვ-კ-ა-ტ-ან ჩაყვანი-
სას, ჩატანისას. ცი-ვ-კ-ე-ს-ან ჩასატა-
ნად, ჩასაყვანად.

ბადეს, ბადეს, ბაეს; ბადესუნ, ბადე-
სუნ, ბადსუნ (ნიჯ. ბასუნ) შესვლა.
ბად-ნ-ე-სა შედის. ბად-ნ-ე-ც-ე შევი-
და. ბად-ლა-ლ-ნ-ე, ბად-ლა-ლ-ლე შე-
ვა. ბად-ლა-ლ შესვლელო. ბად-ლა-ლ
შესასვლელო. ბად-ც-ი შესული. ბად-
ლა-ბ-უნ, ბად-ლა-ტ-ან შესვლისას.
ბად-ს-ან შესასვლელო.

ბადჩეს, ბადჩესუნ (ნიჯ. ბაჩესუნ) შე-

ტანა, შეყვანა. ბად-ნ-ე-ჩ-ეს-ა, ბად-
ნ-ე-შ-ტ-ა შეაქვს, შეპყავს. ბად-ნ-ე-ჩ-ე-
რ-ე შეიტანა, შეიყვანა. ბად-ჩ-ალ-ნ-ე,
ბად-ჩ-ალ-ლე შეიტანს, შეიყვანს. ბად-
ჩ-ალ შემტანი, შემყვანი. ბად-ჩ-ალა
შესატანი, შესაყვანი. ბად-ჩ-ე-რი შე-
ტანილი, შეყვანილი. ბად-ჩ-ა-ბ-უნ,
ბად-ჩ-ა-ტ-ან შეტანისას, შეყვანისას.
ბად-ჩ-ე-ს-ან შესატანად, შესაყვანად.

პედეს, პედეს, პეეს; პედესუნ, პეძსუნ,
პეზსუნ (ნიჯ. პესუნ, პრსსუნ) გას-
ვლა. პე-ნ-ე-ს-ა გადის. პე-რ-ე-ნ-ე გა-
ვიდა. პე-ლა-ლ-ნ-ე, პე-ლა-ლ-ლე გა-
ვა. პე-ლა-ლ გამსვლელო. პე-ლა-ლ
გასასვლელო. პე-რი გასული. პე-ლა-
ბ-უნ, პე-ლა-ტ-ან გასვლისას. პე-ს-ან
გასასვლელო.

პევეს, პევესუნ (ნიჯ. პრვესუნ) გა-
დგება: პე-ვ-ნ-ე-კ-ს-ა ადგებს. პე-ვ-
ნ-ე-კ-ე გააგდო. პე-ვ-კ-ალ-ნ-ე, პე-ვ-
კ-ალ-ლე გააგდებს. პე-ვ-კ-ალ გამგდე-
ბი. პე-ვ-კ-ალა გასაგდები. პე-ვ-კ-ი
გამგდებელი. პე-ვ-კ-ა-ბ-უნ, პე-ვ-კ-ა-
ტ-ან გაგდებისას. პე-ვ-კ-ე-ს-ან გასაგ-
დებად.

სხვა ზმნები

ჩუხეს, ჩუხესუნ ძერომა; ჩრა: ჩუხ-ნ-ე-
ს-ა ეჩრება, ეჩხირება. ჩუხ-ნ-ე-ც-ე შე-
ძვრა, შეეჩრა, შეეჩხირა. ჩუხ-ნ-ე-ლ-
ნ-ე, ჩუხ-ნ-ე-ლ-ლე შეძვრება, შეეჩ-
რება, შეეჩხირება. ჩუხ-ნ-ე-ლ-ლე შემ-
ძვრომი, ჩუხ-ნ-ე-ლ-ლა შესაძვრომი.
ჩუხ-ნ-ე-ც-ი შემძვრალი. ჩუხ-ნ-ე-ლ-ა-ბ-უნ,
ჩუხ-ნ-ე-ლ-ა-ტ-ან შემძვრომისას. ჩუხ-ნ-
ე-ს-ან შესაძვრომად.

ჭუჟეს, ჭუჟესუნ ბერვა. ჭუჟ-ნ-ე-ს-ა
ბებრება. ჭუჟ-ნ-ე-ც-ე ვაიბერა. ჭუჟ-
ნ-ე-ლ-ნ-ე, ჭუჟ-ნ-ე-ლ-ლე ვაიბერე-
ბა. ჭუჟ-ნ-ე-ლ-ლა ვასაბერი. ჭუჟ-ნ-ე-ც-ი
ვაბერილი. ჭუჟ-ნ-ე-ლ-ა-ბ-უნ, ჭუჟ-ნ-
ე-ლ-ა-ტ-ან ვაბერვისას.

გურეს, გურესუნ წაქცევა: გურ-ნ-ე-ს-ა,
გურ-რ-ე-ს-ა იქცევა. გურ-ნ-ე-ც-ე

გურ-რ-ე-ც-ე წაიქცა. გურ-ნ-ე-ლ-ნ-ე,
გურ-ნ-ე-ლ-ლე წაიქცევა. გურ-ნ-
ე-ლ-ალ წამქცევი. გურ-ნ-ე-ლ-ალა წასაქ-
ცევი. გურ-ნ-ე-ც-ი წაქცეული, გურ-ნ-
ე-ლ-ა-ბ-უნ, გურ-ნ-ე-ლ-ა-ტ-ან წაქცევისას,
გურ-ნ-ე-ს-ან წასაქცევად.

კადეს, კადეს; კადესუნ, კადესუნ გახსნა, გა-
ლგება: კად-ნ-ე-ს-ა იხსნება, იღება. კად-
ნ-ე-ც-ე ვაიხსნა, ვაიღო. კად-ნ-ე-ლ-
ნ-ე, კად-ნ-ე-ლ-ლე, კად-ნ-ე-ლ-ლე
ვაიხსნება, ვაიღება. კად-ნ-ე-ლ-ლა ვა-
სახსნელი. კად-ნ-ე-ც-ი ვახსნილი. კად-ნ-
ე-ლ-ა-ბ-უნ, კად-ნ-ე-ლ-ა-ტ-ან ვახსნისას.

კუწეს, კუწესუნ დასკულება: კუწ-ნ-ე-ს-ა
სკულებდა (სკუპით ჯდება). კუწ-ნ-ე-
ც-ე დასკულებდა. კუწ-ნ-ე-ლ-ნ-ე, კუ-
წ-ნ-ე-ლ-ლე დასკულებდა. კუწ-ნ-ე-ლ-ა-

ხუნ, კუწელატან დასკუბებისას.
კუწესან დასასკუბებულად.

მარცხს, მარცხსუნ გათაება, დამთარე-
ბა, ამოწურვა. მარ-რ-ე-ც-ეს-ა, მარ-
რ-ე-ს-ც-ა, მარ-რ-ე-ს-წ-ა თავდება, იწუ-
რება. მარ-რ-ე-ც-ე გათავდა, ამოიწუ-
რა. მარცალ-ნ-ე, მარცალ-ლ-ე გა-
თავდება, ამოიწურება. მარცალა გა-
სათავებელი. მარცახუნ, მარცა-
ტან გათავებისას.

ბართეს, ბართესუნ გაშეება. მარ-რ-ე-ს-ა
უშეებს, მარ-რ-ე-თ-ე გაუშეა. მარ-
კალ-ნ-ე, მარკალ-ლ-ე გაუშეებს.
მარკალ გამშეები. მარკალა გა-
საშეები. მართი გამშეებელი. მარ-
კახუნ, მარკატან გამშეებისას.
ბართესან გასაშეებად.

ბურჯეს, ბურჯესუნ (ბურჯესუნ) დაწყება.
ბურ-რ-ე-ტ-ეს-ა, ბურ-რ-ე-ტ-ს-ა (ბურ-
რ-ე-ხ-ს-ა) იწყებს. ბურ-რ-ე-ტ-ე (ბურ-
რ-ე-ხ-ე) დაიწყო. ბურტალ-ლ-ე
(ბურხალ-ლ-ე) დაიწყებს. ბურტალ
დამწყები. ბურტალა დასაწყები.
ბურტი დაწყებელი. ბურტახუნ,
ბურტატან დაწყებისას, დასაწყისში.
ბურტესან დასაწყებად.

ბერხეს, ბერხესუნ ფქვა. ბერ-რ-ე-ხ-ეს-ა,
ბერ-რ-ე-ხ-ს-ა ფქვაეს. ბერ-რ-ე-ხ-ე
დაფქვა. ბერხალ-ლ-ე დაფქვაეს.

ბერხალ მექველი. ბერხალა საფ-
ქვაი. ბერხი დაფქვილი. ბერხა-
ხუნ, ბერხატან დაფქვისას. ბერ-
ხესან საფქვადალ.

ჭარხეს, ჭარხესუნ ცხოვრება, სიცოცხლე,
არსებობა. ჭარ-ნ-ე-ხ-ს-ა, ჭარ-რ-ე-
ხ-ს-ა ცხოვრობს. ჭარ-რ-ე-ხ-ე იცხოვ-
რა. ჭარხალ-ლ-ე იცხოვრებს. ჭარ-
ხალ მცხოვრები. ჭარხალა საცხოვ-
რებელი. ჭარხი ნაცხოვრები. ჭარ-
ხახუნ, ჭარხატან ცხოვრების
დროს. ჭარხესან საცხოვრებლად.

ნემახეს, ნემახესუნ დაძინება. ნემახ-ნ-ე-
ს-ა იძინებს. ნემახ-ნ-ე-ც-ე დაძინა.
ნემახ-ელ-ლ-ე დაძინებს. ნემა-
ხ-ე-ც-ი დაძინებული, მიძინარი. ნემა-
ხ-ელ-ლ-უნ, ნემახელატან დაძი-
ნებისას, ნემახესან დასაძინებლად.

ჭეყეს, ჭეყესუნ, ჭეყესუნ ყვლეფა, გატყა-
ვება, ჭეყ-ნ-ეს-ა იყვლიფება, ტყავლე-
ბა. ჭე-ნ-ე-ყ-ს-ა ყვლეფს, ატყავებს.
ჭეყ-ნ-ე-ც-ე გაიყვლიფა, გატყავდა.
ჭე-ნ-ე-ყ-ე გაყვლიფა, გატყავა. ჭეყ-
ელ-ლ-ე გაყვლიფება, გატყავება.
ჭეყ-ალ-ლ-ე გაყვლეფს, გატყავებს.
ჭეყელალ¹, ჭეყალ¹ საყვლეფი,
გასატყავებელი. ჭეყელახუნ, ჭე-
ყელატან; ჭეყახუნ, ჭეყატან
ყვლეფისას, გატყავებისას. ჭეყსან
საყვლეფად, გასატყავებლად.

პართულ-უღიჭრი ლექსნიონი

ნათესაური და სოციალური ურთიერთობის გამომხატველი სიტყვები.
ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები).

აღმიანი (ღამარ (ვართ.), ამღარ (ნიჯ.).
აღმიანიობა აღმარლულ (ვართ.), ამღარ-
ლულს (ნიჯ.).
ბაბუა იხ. პაპა.
ბებია, ბებო იხ. დიდელა.
ბიცოლა¹ (მამის ძმის ცოლი) ბამილ, —
შმიკუნ ჩუბუნ (ვართ.), შმიკინ ჩუეუნ
(ნიჯ.).
ბიცოლა² (დედის ძმის ცოლი) ხალიკუნ
ჩუბუნ (ვართ.), ხოალიკი ჩუეუნ (ნიჯ.).

ბიძა¹ (მამის ძმა) შმიკ, შმი.
ბიძა² (დედის ძმა) ხალიკ (ვართ.), ხოა-
ლიკი, ხოალიდი (ნიჯ.).
ბიძაშვილი 1. (მამის ძმის შვილი — ვაჟი)
შმიკუნ ლარ. 2. ... ქალი შმიკუნ ხინარ.
ბიძაშვილი 1. (დედის ძმის შვილი — ქალი)
ხალიკუნ ხინარ (ვართ.), ხოალიკი ხუი-
არ (ნიჯ.). 2. ... ვაჟი ხალიკუნ (ხოალი-
კი) ლარ.
ბიჭი ლარ.

გერი ოვა.

გვარ-ტომი ხოა (ნიჯ.), ოამალ (ვართ.)

გოგო ხინარ.

და ხუნჩი. დ-ძმა ხუნჩი-ვიჩი. უფრო-

სი და ქალა ხუნჩი (ვართ.), დნ (ნიჯ.).

დედა ნანა.—სინონ. ნაქო (იხ. სიდელ-

რი).

დედაკაცი ჩუბუხ (ვართ.), ჩუეუხ (ნიჯ.).

დედამთილი სეგნე (ვართაშ.), სეგნ

(ნიჯ.).

დედინაცვალი ნანალულ.

დედობა ნანალულ.

დეიდა ხალა.

დეიდაშვილი¹ (ვაჟი) ხალალარ.

დეიდაშვილი² (ქალი) ხალახინარ (ვართ-

თაშ.). ხალა-ხოარ, ხალა-ხუარ

(ნიჯ.).

დიდედა ქალნანა, ტატი.

დისწული, დისშვილი (ქალი) ხუნჩე-ხი-

ნარ (ვართ.), ხუნჩე (ხუნჩა) ხო-

ვარ, ხუარ (ნიჯ.).

დისწული, დისშვილი (ვაჟი) ხუნჩე-ლარ

(ვართ.), ხუნჩე (ხუნჩა) ღარ (ნიჯ.)

ვაჟი, ვაჟიშვილი ღარ.

თაობა არხა (ნიჯ.).

კაცი, მამაკაცი იშუ, იშყარ.

მაწლი სეეჩე (ვართ.), სეეჩნ (ნიჯ.).

მაწლიშვილი¹ (ვაჟი) სეეჩელარ (ვართ.),

სეეჩნ-ლარ (ნიჯ.).

მაწლიშვილი² (ქალი) სეეჩე-ხინარ (ვართ.),

სეეჩნ-ხოარ (ნიჯ.).

მამა ბაბა (ვართ.), ბაე (ნიჯ.).

მამაკაცი იხ. კაცი.

მამამთილი სედე (ვართ.), სედე, სე-

დნ² (ნიჯ.).

მამიდა დნდნ.

მამიდაშვილი² (ვაჟი) დნდნ-ლარ (ვართ.),

დნდნ-ლარ (ნიჯ.).

მამიდაშვილი² (ქალი) დნდნ-ხინარ

(ვართ.), დნდნ-ხოარ (ნიჯ.).

მამინაცვალი ბაბალულ.

მამობა ბაბალულ.

მოკეთე, მოყვარე იხ. მძახალი.

მძახალი ყულა.

ნათესავი ყომ.

ნეფე-დედოფალი, მეფე-დედოფალი ბინ-

ბნე.

ოჯახი ქულქნთ, კოჯ-მეც. — დაკოჯახე-

მა კოჯ-მეც-ბაქსუნ.

პაპა, ბაბუა ქალპაპა, ქალბაბა (ვართ.),

ქალა ბაე, ქალბაე (ნიჯ.).

პატარძალი ბინ, თბზნ-ბინ.

რძალი ბინ.

სიდედრი ყანაქო, ყანანა.—შდრ. დე-

დ; ცოლის ძმა.

სიმამრი ყანბაბა (ვართ.), ყანბაე (ნიჯ.).

სიძე მეზნა.

უქმრო სუბაე (ვართ.), სიათოვ (ნიჯ.).

უცოლო სუბაე (ვართ.), სიათოვ (ნიჯ.).

ქალი: ქალიშვილი, ქალწული

ხინარ (ვართ.), ხუარ (ნიჯ.); დედა-

კაცი ჩუბუხ (ვართ.), ჩუეუხ (ნიჯ.),

ქმარი იშუ. შდრ. კაცი, მამაკაცი.

შვილიშვილი ნნეწ.

ცოლი ჩუბუხ (ვართ.), ჩუეუხ (ნიჯ.).—

შდრ. დედაკაცი, ქალი.

ცოლისძმა ყან.

ცოლ-ქმარი იშუ-ჩუბუხ (ვართ.), იშუ-

ჩუეუხ, იშყარ-ჩუეუხ (ნიჯ.).

ძალო იხ. ბიცოლა¹, ბიცოლა².

ძია იხ. ბიძა¹, ბიძა².

ძმა ვიჩი. უფროსი ძმა ქალა ვიჩი

(ვართ.), კადა (ნიჯ.).

ძმისშვილი¹, ძმისწული¹ (ვაჟი) ვიჩე-ლარ

(ვართ.), ვიჩა ღარ, ვიჩე ღარ (ნიჯ.).

ძმისშვილი², ძმისწული² (ქალი) ვიჩე-ხი-

ნარ (ვართ.), ვიჩა ხოარ, ვიჩე ხო-

არ (ნიჯ.).

ძმობა ვიჩილულ.

რელიგიურ ცნებათა და საყოფაცხოვრებო წეს-ჩვეულებათა გამომხატველი
სიტყვები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ალი, ავი სული ჰალ.

ანგელოსი ჭარბიტა.

აღაპი, ქელები პატარაკ.

აღდგომა ახციმა.—სინონ. ქალა ახცი-

ნა = დიდი აღდგომა; „პატარა აღდგომის“ საპირისპიროდ. -- იხ. შობა, შობის დღე.

ბელვა ბელვან (ვართ.), ბელვან (ნიჯ.).
ბზობა ზვრანზვრთარ.

დალოცვა, კურთხევა, დაწათლვა აბრეულსენ.

დარქმევა (სახელისა) წი-ლახსუნ.
დაწინდვა იხ. ნიშნობა.

ღიაკვანი ტერაკუ.
ეკლესია, საყდარი ნაპაზ, ნამაზუნ-კოჯ.
ეშმაკი შეფთან.

კორკოტი, წანდილი კორკოტი.
ლოცვა ნამაზ-ბესუნ. ღოცუ ღობს ნამაზ-ნე-ბსა.

მარიაშობა ვართივარ. შდრ. ფერისცვალება.

მარხვა ღირუხ. დიდ-მარხვა ქალაღირუხ.

მარხვა, დამარხვა ბოშტესუნ. მარხა ეს ბოშ-ნე-დესა. ბოშ-ნე-სტა.
მაყარი მაყარ. მაყართ-უფროსი მაყარ-ბაში.

მაჰანკალი მაჰანკალ, ხოზამანდ. მაჰანკლო ბა, მაჰანკლად (სამაჰანკლოდ) წასკლა მაჰანკალუდ-ბესუნ, ხოზამანდ-თაქსუნ.

მილოცვა ხრუშტან-ფესუნ, ხრუშტანლულ-ფესუნ.

მკვდარი პური.

მონათლა ხაშტესუნ, ხაშდესუნ. ნათლავს ხაშ-ნე-დესა, ხაშ-ნე-სტა.

მხვერბლი ნეაშ, ნრაშ, ყურბან. — მსხვერპლის გაღება, მსხვერპლად ქცევა, დაღება თავისა ნრაშ-ბაქსუნ, ყურბან-ბაქსუნ.

მღვდელი ბეჰანშ. მღვდლის ცოლი ბეჰანშუნ ჩუბუხა.

ნათლია¹ (კაცი) ხაშბაბა. ურთიერთ ნათლიად დადგომა ხაშ-ხაშბა (ნიჯ.)

ნათლია² (ქალი) ხაშნანა.

ნაკურთხი აბრეფი, აბრეცი. ნაკურთხი დვინო (საჭიარებლად) მუგინ.

ნიშნობა, დაწინდვა ნიშან-თსტუნ (= ნიშნის მიცემა). სინონ. (ნიჯ.) წი-ბსუნ.

პანაშვიდი: პანაშვილზე წასკლა პური-ვალა თაქსუნ (= მკვდრის აღვილზე წასკლა).

პირფარი: პირფერის გადასახვა ხაჩესუნ, ხაჩემქუნ.

სადილი, საუზზე, ვახშამი შუმ-უქსუნ (ქურის ქა.).

საკლავი: სააღდგომო საკლავი ახარ. საქორწილო საკლავი პატუბ (ნიჯ.).
სამარე გვრანშს.

სამძიმარი: სამძიმრის თქმა ბულდურუს (ბულდურუსლულ) ფესუნ. შდრ. ბულ — თავი. ბულ-დურუს = თავმთელი ...

სალოცავი ადილი (შესაწირავის მიტანით) წიმერი.

სასაფლაო გვრანშლულ.

საჩუქარი ფეშქაშ. პატარძლისთვის მისართმევი საჩუქარი ხილმ.

სეფისკვერი 1. (უმარილო, აღდგომის წინა პარასკევს ჭამენ ქალები) აჰამ. 2. (მარილიანი, მლაშე — ბედის მაძიებელი გაუთხოვარი ქალები ჭამენ ყველიერში) ელა კოკალ.

სტუმარი ყონალ.

სტუმრობა, წვეულება ყონახლულ.

სული ელმუხ. სული დალია, განუტევა ელმუხ-ნე-თადე.

სულთაშუთავი ქაჭთარქუსტი. სულთამსუთავის სამოსელი ხერხი, ხრხი (ნიჯ.)

ფაფა (რძეში ან წყალში განხნილი ფქვილით, თაფლითა და ერბოთი მომზადებული. ძეობის, ნათლობის დროს მიირთმევენ და მიართმევენ სტუმარს) ხაშლი.

ფერისცვალება ვართივარ. შდრ. მარიაშობა.

ქალები იხ. ალაპი.

ქორწილი ლაშკო.

ქრისტიანი ხაჩპარაზ, ხაშპარაზ. სინონ.

(ნიჯ.) ქუშტონ.

ღმერთი ბიხაჯუხ (ვართ.), ბუ-ხხაიუხ (ნიჯ.). ღმერთ მანი! ზუ-ბიხაჯუხ! ოჯოლონ!

უველიერი პარიკენთან.

შობა (შობის, ქრისტეს შობის დღე) კიწ-კე ახციმა (=პატარა აღდგომა).

გუნება-განწყობილებისა და გართობა-თამაშის გამომხატველი სიტყვები.
ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ბურთი ნიკო.

ბუტია ორე-ბაქალ, ორე-ბაქალო.

გაბუტული ორე, ორე-ბაქი. გაბუტულია ორე-ნე. იბუტება ორე-ნე-ბაქსა.

გუნება ქეჭ.

ღაირა დაფ.

ზიზლი ირიტ. ეზიზღება ირიტ-ტე-ხა, ირიტ-ნე-ხა. შევიზღება ირიტ-ფე-სუნ.

თამაში აჩი. თამაშობა აჩი-ფსუნ. თამაშობს აჩი-ნე-ხა (ვართ.), აჩინ-ნე (ნიჯ.). მოთამაშე აჩიკალ, აჩიკალო.

კენესა ლეთ-ფესუნ. კენესის ლეთ-თე-ხა, ლეთ-ნე-ხა.

მასხრობა იხ. ხუმრობა.

მოტყუება მოლორე-დესუნ, მოლორე-დულსუნ (ვართ.), ჭერეტ-ბესუნ (ნიჯ.). ნუ ატყუებ! ნუ იტყუილები! მა მოლორე-და! მა მოლორე-დულ! (ვართ.) ჭერეტ-მა-ბა! (ნიჯ.).

საღამური, სტვირი ტუტბაგ (ვართ.) ტუტბაგ (ნიჯ.).

საქანელა ზიკლამო.

სიზმარი იხ. ძილი...

ხიმღერა მაღ. მღერა მაღ-ფესუნ. მღერის მაღ-ნე-ხა. მომღერალი მაღკალ, მაღკალო.

ხირცხვილი ოტ. სცხვენია ოტ-ტუ-ბსა (ვართ.), ოტ-ნე-ბსა (ნიჯ.) სირცხვილი-მორიდება, სირცხვილი-ნამუსი არა აქვს ოტ-ჰაბურ.

ქეობა (ქეობის გამო წვეულება) კუნუკ-წანდილი კორკოტ.

წმინდა, წმინდანი ევეალ, ივეალ.

წმინდა ადგილი (სალოცაკი—წმ. გიორგის სახელომისა) გერგეც-ჯვარი ხაჩ.

ჯვრის-წერა ფუსაკ, —ფუსაკ-ბესუნ, ფუსაკ-ბაქსუნ.

თე-ტა-ბუ (ვართ.), ოტ-ჰაბურ თე-ტა-ბუ (ნიჯ.).

სიცილი ახშუმ. გაცინება ახშუმ-ფესუნ. იცინის ახშუმ-ნე-ხა. მოცინარი, მცინარი ახშუმკალ, ახშუმკალო.

ტაში წაფ. ტაშის-კვრა, ტაშის-დაკვრა წაფ-დულსუნ.

ტირილი ოანე. ტირის ოანე-ნე-ხა. მტირალი ოანეკალ, ოანეკალო.

ტყუილი აფჩი. (ვართ.), აჭჩი (ნიჯ.) მოტყუება აფჩი-დულსუნ: ატყუებს, ტყუის აფჩი-ნე-დულსა.—შდრ. მოტყუება.

შიში ყია. შეშინება ყია-ბესუნ, ყია-ბსუნ. ეშინია, შიშობს ყია-ტუ-ბსა (ვართ.), ყია-ნე-ბსა (ნიჯ.). მში-შარა ყიაბაჯან.

შური ფახლლულ, მეჭბალულ. შურს ფახლლულ-ნე-ბსა.

ცეკვა გოლრუმ; გოლრუმ-ფესუნ (ვართ.), აჩი (ნიჯ.).—ცეკვავს გოლრუმ-ნე-ხა (ვართ.), აჩინ-ნე (ნიჯ.). შდრ. თამაში.

ცრემლი ნელ. ცრემლიანი ნელენ, ნელლუ. ცრემლის მორევა, მოდგომა (თვალში) ნელენ, -ნელ-ლუ-ბაქსუნ.

ძილი, სიზმარი ნეპ. ძილში, სიზმარში ნეპენ. დაძინება ნეპახ-ესუნ.

ხუმრობა ზარაჭათ, —ზარაჭათ-ბესუნ. ხუმრობს, მასხრობს ზარაჭათ-თე-ბსა.—ხუმარა ზარაჭათჩი.

ავადმყოფობა, პათოლოგიურ მოვლენათა გამომხატველი სიტყვები.
ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

აბედა იხ. კოჟრი ...
ავადმყოფი, სნეული აზარუ.
ავადმყოფობა, სნეულება აზარ.
ამღვრევა, არევა, ზიდება (გულისა) უკ-
ლზგარესუნ, ჰასაქ-ფესუნ. გული.
ერევა, გულს აზიდებს უკ-ტა-
ლზგარ-ესა, ჰასაქ-ნე-ეხა.
არევა (გულისა) იხ. ამღვრევა ...
ბაბანი იხ. კანკალი.
გამონაყარი¹ (სნეულზე) კეფუნ.
გამონაყარი² (ენაზე, ღრძილზე) ტიყ.
განავალი ქაჰმ.
გარკმულა, დუდკო, საწერელა მუჯ-ქურ-
კალ (შდრ. ფრჩხილი—მუჯ).
გაცივება მი-აყსუნ, მი-ლაჭტესუნ. გა-
ცივდა მი-ნე-აყე, მი-ნე-ლაჭტე.
გიუი დაანგ. აგიყებს დაანგ-ნე-ბსა. გა-
გიყდა დაანგ-ნე-ბაქე.
დაფურთხება ჩუ-ფსუნ. აფურთხებს
ჩუ-ნე-ხა.—შდრ. ფურთხი.
დორბლი იხ. ნერწყვი.
დუდკო იხ. გარკმულა ...
თაგვის-კბილა იხ. ძირმაგარა.
თიკარი ყოარ.
იარა მარა.
კანკალი, ბაბანი ტუტუ-ფსუნ. კანკა-
ლებს, ბაბანებს ტუტუ-ნე-ხა.
კოჟრი, კოჟიფი, კორძი დრგანგ.
ლიქენი იხ. სირსველი.
მეჭეჭი ზიგილ.
მსხმო იხ. გამონაყარი.

მუწუი 1. იხ. გამონაყარი, იარა. 2. ჩირ-
ქოვანი, ხელ-ფეხის ძვალზე იყის—
ჯალა.
ნერწყვი, დორბლი გერეწ.
საწერელა იხ. გარკმულა.
სიმსივნე ბეახ, ბეახუნ.
სირსველი, ლიქენი კომოთალ.
სიცხე (ავადმყოფისა) გაპლულ.
სნეული იხ. ავადმყოფი ...
სნეულება იხ. ავადმყოფობა.
ტკივილი ყაჰს.
ტყირბი ტალალ.
ფურთხი ჩუკუნ.—შდრ. დაფურთხე-
ბა.
ქერტილი ჯაჰ. შდრ. კილი, ჩენჩო,
ქატო.
ქუნთრუშა თუნთურიშ, ქუნთურიშ, ქუნ-
თარიშ.
შარდი ფიში.
შეკრთომა ჯალ-ფესუნ. კრთება ჯალ-
ნე-ხა. შეკრთა ჯალ-ნე-ფე.
ციება, ციებ-ცხელება ილარი-ბსუნ.
ციხელი, წვინტილი მომოწ.
ძირმაგარა, თაგვის-კბილა მეილუმ (შდრ.
თაგვი—მეილ).
წვინტილი იხ. ციხელი ...
ჭვალი სანჯუ.
ხველა ჯოახ. ხველებსა ჯოახ-ფესუნ.
ახველებს ჯოახ-ნე-ხა.
ხველება იხ. ხველა.

პიგიენასთან დაკავშირებული სიტყვები

ბანაობა იხ. გაბანება (მნიშვ. 1.).
გაბანება 1. ოწკალ-ფესუნ. იბანება,
ბანაობს ოწკალ-ლე-ხა. 2. ოწკალ-
დესუნ. აბანავენ ოწკალ-ლე-დესა,
ოწკალ-ლე-სტა.
გამოვლება (წყლით, წყალში) ლაილალ-
დესუნ. ავლებს (წყლით, წყალ-
ში) ლაილალ-ლე-დესა, ლაილალ-ლე-
სტა.

გამოცვლა (თეთრეულისა, საცვლისა)
ფართალ-კეფსუნ. იცვლის (თე-
რეულს, საცვალს) ფართალ-ლე-
ქება.
გარეცხვა 1. ოწ-ესუნ. ირეცხება ოწ-
ნე-სა. 2. ოწ-ეყსუნ. რეცხავს ოწ-
ნე-კსა.
გასუფთავება იხ. სუფთა.
გაჭუჭყიანება იხ. ქუჭყი, ქუჭყიანი.

პირდაპირი ჩომოწა.

სუფთა თმით. გასუფთავება 1. თმ-
მიზ-ბაქსუნ. სუფთავდება თმით-ნე-
ბაქსა. 2. თმით-ბესუნ, ასუფთავებს
თმით-ნე-ბესა.

ფეთხუმი პატალა.

ფრინველთა, ცხოველთა, ქვეწარმავალთა, შრღნველთა, მწერთა, მკბენართა
და მისთ. სახელები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები
(და გამოთქმები)

არწივი ყუზლუნ.

აქლემი ბუშ.

ბატი ყაზ. მატის ქუქი ყაზნა ბალა,
ყაზნა თულ.

ბატკანი ყუზი.

ბალინჯო დივარუნ ნეწ (დივარუნეწ),
ბარუნუნ ნეწ (ბარუნეწ).

ბაყაყი ბადალაყაყ.

ბერწი ყუსურ, ყესგარ.

ბელურა ჩოვალ, ჩობალ.

ბოლო (ფრინველისა) ოჯილ.

ბოლოქანქალა კუნკური.

ბუ ბაყუშ.

ბუდე მეც.

ბუზი ტატ.

ბულბული ბილბილ.

ბუმბული ფოსფოსკალ.

ბლავილი 1. ბოლოა-ფსუნ. ბლავის
ბოლოა-ნე-ხა. იბლავლა ბოლოა-
ნე-ფე. იბლავლებს ბოლოა-კალ-
ლე. პირუტყვი ბლავის ბელენენ
ბოლოა-ნე-ხა. ნადირი ბლავის
ჰეჯანენ ბოლოა-ნე-ხა. 2. მია-ფსუნ.
ბლავის მია-ნე-ხა. ფური ბლავის
ჩურენ მია-ნე-ხა.

გველი დიზიკ. გველის წიწილა დი-
ზიკუნ ბალა, დიზიკუნ თულ.

გოჭი ფოთიკ.

დათვი შუეე, შუე. დათვის ბელი
შუენუნ ბალა, შუენუნ თულ.

დედალი 1. ხუნი (საერთოდ). 2. შუმაკ
(ქათამი და მისთ.).

ვარია შუმაკ.

ვეფხვი მაშალ.

ქუქი კემ.—ქუქიანი კემენ, კემელუ.
გაქუქიანიება 1. კემენ-ბაქსუნ.
ქუქიანიება კემენ-ნე-ბაქსა. 2.
კემენ-ბესუნ. აქუქიანიებს კემენ-
ნე-ბესა.

ქუქიანი იხ. ქუქი.

ვირი ელეემ. ვირის ნაშიერი,
მუტრუქი ელეემუნ ბალა, ელეე-
მუნ თულ.

ზაქი ქლჩნ (მამალი), ავარა (დედალი).
ზმუილი, ზუზუნი ზოზო-ფსუნ. ზმუის
ზუზუნებს ზოზო-ნე-ხა.

ზღარბი ცაცხელაალ (ვართ.), ცაცხე-
ლაალ (ნიჯ.).

თაგვი მელ. თაგვის სორო მელლა-
დეშიკ (ვართ.), მელლე დეშიკ (ნიჯ.).

თიკანი ველჩიკ.

თითინა, სინდიოფალა ააქმაწი.

თუთიყუში თუთიყუშ.

თხა ველ, ქეჩი.

იადონი იხ. ბულბული.

ინდაური ჰინტ. დედალი ინდაური
ჰინტა-შუმაკ (ვართ.), ჰინტა შუმაკ
(ნიჯ.). მამალი ინდაური ჰინტა-
დადალ (ვართ.), ჰინტა დადალ (ნიჯ.).
ინდაურის ქუქი ჰინტა-ბალა, ჰინ-
ტა-თულ (ვართ.), ჰინტა ბალა (ნიჯ.).

იხვი რრდგ (ვართ.), რრდგ (ნიჯ.).
იხვის ქუქი რრდგუნ ბალა.

კაკაბი ულუზ.

კაკანი კაკა-ფსუნ. კაკანებს კაკა-ნე-
ხა.

კალია ტეკალ.

კამეჩი ქალ.

კატა ფიშიკ. კატის კნუტი ფიშიკუნ
ბალა, ფიშიკუნ თულ. (ვართ.), ფი-
შიკუნ ბალა (ნიჯ.).

კაპკაპი კერწალ.

კერატი (დაუკოდავი ღორი) კაჭილ.

კვერცხი ვოკლა, ვოხლა. კვერცხის გული ვოხლინ ნეშუმე. კვიცი კობი. კივილი წირით-ფესუნ. კივის წირით-თე-ხა. კნავილი მგრგ-ფსუნ. კატა კნავის ფიშიკენ მგრგ-ნე-ხა. კოდალა ხოდ-ტუქტუქდალ (=ხე-კაკუ-ნა). კოზაკი ბუშნა (ბუშე) ბალა (ვართ.), ბუშეა ბალა (ნიჯ.). კოლო მოწაკ. კუ ყოადა, ყოადნ. კულქანქალა იხ. ბოლოქანქალა. კურდღელი ტოჯშან (ვართ.), დოჯშან, ტოჯშან (ნიჯ.).—სინონ. (ძე.) *ლოხ. კურკლი, ცურცილი კაკალა. კურტუმი ტუნტუზ, ტუნტუზ. ლეკვი კუქან. ლოკოკინა ყუმყუმ. ლომი ასლან. ლოღნა ჯაალ-დესუნ. მაიმუნი მჰამუნ, მეამუნ. მაკე ქელა. მამალი 1. დადალ (ფრინვე.). მამალი ყივის დადალენ ელ-ლე-ხა. 2. პრქპგ (ცხოველ.) მამალი ცხენი პრქპგ ეპქ. მატლი მექ. მატლიანი მექ-ბაქტი. მატლიანი, დრძუ, შურიანი ადამიანი მექ-ბაქტი ადამარ, მექბა ადამარ. მატლიანია, გულდრ-ძუა, შურიანია მექბა-ნე. მგელი ულ, ჯანავარ. მელა, მელია შოულ, თულქი (ვართ.), თულქი (ნიჯ.). მერცხალი ბაკანა. მიმინო ხამ-ყუმ. მოჯვერი, ხბო მოზი. მორიელი ყგრხადალ. მუმლი მელეაწ. მძევალი (კვერცხი) მექ-ბიყალ (=ბუღის დამქერი). მწყერი აალა-ყუმ. ნადირობა ოხხალ-ბესუნ.

ნაშიერი (ცხრველთა, ფრინველთა...) თულ, ბალა. ნაჭუჭი (კვერცხისა...) პუემპაალ. ნეშიულაპია ხენე-დნლლპქ (ვართ.), ხენე-დნლლპა (ნიჯ.). ობობა ჯოლაკ. ოფოფი ოხლანყუმ. პირუტყვი, საქონელი ბელე (ვართ.), ბელი (ნიჯ.). რქენა ნიკ-დესუნ. საკენკი კაქ. სასუქი excrementum 1. ფრინველის პირწ. 2. ცხოველის ფეან. 3. ადამიანისა ქამ. სინდიოფალა იხ. თრითინა. სირაქლემა ქანალ-გორგრტ. სპილო ჭილ. ტილი, მქმენარი ნეწ. ტილიანი, მქმენარი ნეწუბა, ნეწენ, ნეწ-ბაქტი. ტოროლა ტრატრა. ტურა არანტოლ. უშობელი ოქას. ფაშატი მადან. ფრინველი ყუმ. ფური, ძროხა ჩურ. ფურ-კამეჩი გრმბუმ ფუტკარი უქე-ტატ. შდრ. ბუზი. ქათამი კოკოწ. საქათმე (=ქათმის სახლი) კოკოწუნ კოჯ (ვართ.), კოკოწუნ კოქ, კოა (ნიჯ.). ქედანი ტულაშ. ქურციკი ჯირან. ლამურა მაშკატეკალ. ლობემჭვრალა ჩალაქგზტ ღნავილი, კნავილი მგრგ-ფსუნ. ღნავის, კნავის მგრგ-ნე-ხა. ღრენა ლაღლა-ფსუნ; მგრგ-ფსუნ. იღრენემა ლაღლა-ნე-ხა, მგრგ-ნე-ხა. ყანჩა ჰაქილახგლანგ. ყეფა ბაა-ფსუნ. იყეფება, ყეფს ბააფ-ნე-ხა. ყვავი ლაღანა. ყვილი ელ-ფესუნ. ყივის ელ-ლე-ხა. ყორანი მაღან-ლაღანა (=შავი ყვავი), ყორან.

ყროყინი ყიფლანწი-ფსუნ. ყროყინ-
ნებს ყიფლანწი-ნე-ხა.
შაშვი ქვაჭვი.
შველი ჭუჭუტურ.
შოშია სვლღრჩი.
ჩიტი ყუშ.
ჩრჩილი ცეც.
ჩხიკვი ყუფი.
ციყვი ციყ.
ცოფიანი, გაცოფებული ვარ-ბაქი.
ცურცილი იხ. კურკლი.
ცხენი ეაქ. ცხენის ქენემა ააქტე-
სუნ.
ცხვარი ელე, ილე. ცხერის ფარა
ელელუნ, ილეუნ სურუ.
ძალლი ხა.
ძერა ჩალან.
ძლოკვი თოშო.
ძროხა იხ. ფური...
წივილი წირით-ფესუნ: კივის წირით-
თე-ხა.
წილი ტე. წილიანი ტენენ, ტე-ბაქტი.

ადამიანის, ცხოველისა და ფრინველის სხეულის ნაწილთა სახელები.
ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ბაგე ჭეჭერ.
ბარკალი ბულ.
ბიბილო (ყურისა) ბიბიკ.
გვერდი, ფერდი ტოკმაშა.
გული უკ.
ელენთა ტალალ.
ენა მუზ.
ზურგი, წელი ბაქან.
თავი ბულ.
თვალი ფულ. თვალისჩინი, თვა-
ლისსინათლე ფინ-ხაშ. თვალის
გუგა, გუგა ფინ-მაჰან.
თითი კაშა (ვართ.), კაშა (ნიჯ.).
თირკმელი მაჰან-ფუშფუშ.
თმა ფოფ.
ილაყვი იხ. ნიდაყვი.
ილლია ოანა (ვართ.), ოანა (ნიჯ.).
კავები (თმა) ჭუჭუბ.
კანი, ტყავი ტოლ.

წიწილა წირიკ. წიწილის ჩეკა წი-
რიკ-ქევეკესუნ.
წიწკანა ჭიქიკან.
წურბელა ბიწუმკალ.
ჭია მექ (იხ. მატლი): ჭიანი ვაშლი
მექლა, მექბაქტი ეაშ. აბრეშუმის
ჭია ფარაქალ.
ჭიანქველა იზაკ (ვართ.), ხური-თურ, ხუ-
რუ-თურ (ნიჯ.).
ჭოტი ბაყუმ (შდრ. ბუ).
ჭრიჭინა ჭირჭირკალ.
ჭუპარი ჭუპურ („ჭუპურ“-ს ჭორფლიან-
ზეც იტყვიან), ჭურთ.
ხარი უს.
ხბო იხ. მოზვერი.
ხვლიკი პილლონქ (ვართ.), დერევალ
(ნიჯ.).
ხოხოხი უროხი.
ხოქო ბურლო-უს.
ჩიხვი თაქა.
ჯორი ყათირ.

კბილი ულუხ.
კეფა კანტაზ.
კისერი ოზან.
კული ოჯილ.
კულულა, კულულეები ჭუჭუბ.
კუჭი 1. ადამიანისა ხორაგუნ-ლეკერ
(=საქმლის ჭურჭედი). 2. ფრინველი-
სა, ცხოველისა გურდაკ.
ლოყა შეთ.
მატყელი ხა.
მელოტი, თმაგაცენილი ტუაპაყ, ფოფ-
ბარი.
მკერდი დრშ.—სინონ. ძვ. *აჯ.
მუცელი ბუჭუნ.
მუხლი კააკააბ.
მხარი აამ.
ნაწლავი უანილ.
ნეკნი ჭალ.
ნიდაყვი, იდაყვი ჭოაჭნიკ, ჭოაჭნიკ.

ნიკაპი მანგო.
 ნისკარტი ღუნდღლ.
 პირი ეომობ. ძირ-ღია ეომობ-ამ.
 პირი-სახე იხ. სახე.
 რქა მუყაა. რქენა ნიკ-დესუნ.
 სასა, ნაჭი კატიკ.
 საფეთქელი ლიპლიკალ.
 სახე ჩო.
 საქდომი შან.
 სისხლი პი.
 სხეული ლშშგ. სხეულის ნაწილე-
 ში ლშშგუნ გამხობ.
 ტური იხ. ბაგე.
 ტყავი იხ. კანი.
 ფაფარი ალ.
 ფაფი თაფან, ბუქუნ.
 ფერდი იხ. გვერდი...
 ფეხი თურ.
 ფილტვი მაწი-ფუშფუშ.
 ფრთა ყანა.
 ფრჩხილი მუტ.

ქუსლი ფოფნიკ.
 ღვიძლი ზიზამ.
 ღრძილი ულო-თემ (ვართ.), ულხოა
 თემ (ნიჯ.).
 ყელი ყოყ.
 ყური იმუხ.
 შუბლი კოდოხ, კოდოლ.
 ცური, ჭიჭანი ხოა.
 ცხვირი ბოხმბოხ.
 ძარღვი ტამარ.
 ძვალი უყყეან.
 ძუძუ წიწიკ.
 წამწამი ხურუ-ნეთ (ვართ.), ხური-ნეთ,
 ხურუ-ნეთ (ნიჯ.).
 წარბი ნეთ.
 წელი იხ. ზურგი.
 ჭიპი წან, ბუქუნუნ-წან.
 ხელი ქულ.
 ხორხი ხართგ.
 ჭიჭანი იხ. ცური...

სახლ-კარი. ნაგებობა. ეზო-გარემო. შენობის ნაწილთა სახელები. ამ
 ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

აივანი სემვან.
 ბოძი, ძელი სუთუნ, თირ.
 გომური თოვლა, — ბერხო-კოჯ, ბერლო-
 კოჯ (ვართ.), ბელელია-კოჯ, ბელესოა-
 კოჯ, ბელენგენ-კოჯ (ნიჯ.).
 ეზო მშაღ, მშაღ.
 ეზო-გარემო კოჯ-ჩომობ (შდრ. სახლ-
 კარი).
 თავზე ბელუმ.
 კავი (თავებისა) ხა (ჩვეულ. მრავლობით-
 ში იტყვიან: ხაუხ).
 კავი (სახურავისა) კირ.
 კარი, კარები ჩომობ. კარში ტომ
 (ვართ.), კრშ (ნიჯ.).
 კედელი ბარუ, ბარუნ.
 კიბე (ქვისა, აგურისა...) ფლპქან.
 კიბე (ხისა—მისადგმელი) კაწკალა.
 კოჭი (სახლისა) თირ (ვართ.), ქარდუკ
 (ნიჯ.). შდრ. ბოძი, ძელი, მორი.

ლარტყი (სახურავისა) მუქულ (ვართ.),
 ალატა (ნიჯ.).
 მორი თირ. შდრ. ბოძი, ძელი, კოჭი.
 ნაგავი ფოს.
 სადგომი (პირუტყვისა, შემოლობილი, უსა-
 ხურაყო) ადგლ.
 სარი მაქ.
 სარკმელი, ფანარა აკუშკა, ფანჯარა.—
 სინონ. (ძე.) *ლულა.
 საქათმე კოკოწუნ კოჯ (ვართ.), კოკოწუნ,
 კოჯ, კოკოწუნ კოა (ნიჯ.).
 ხაძირკველი (სახლისა) ბინორა, ბინორა,
 სახლი კოჯ (ვართ.), კოჯ, კოა (ნიჯ.)—
 სახლ ში, შინ კუა, კუან (ვართ.),
 კოა (ნიჯ.).
 სახლ-კარი კოჯ-ჩომობ.
 სახურავი დაფულ, დაფულ.
 სხვენი ულ. სხვენ შე, სხვენ ში უ-
 ლულა.
 ფანარა იხ. სარკმელი.

ღობე ჩალ.
ყორე, ღობე-ყორე ტაშყურა.
შუშაბანდი შუშაბანდ.

ძელი იხ. ბოძი.
ჭიშკარი ბალაყაფ, დარვაზა.
ხილი ბიაბია.

საშენი და საწვავი მასალა. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები

აგური ქარფუჩი, ქარფუჭი (ვართ.), ქარ-
ფიჩი, ქარფუშ (ნიჯ.).
თიხა კოჭა კულ (= წითელი მიწა).
კირი¹, კირ-ჭვა ქირაჭ.
კირი², ცარცი (შესათეთრ.) შირ,—მაწი-
კულ (= თეთრი მიწა).
კრამიტი კირამიტი, კრამიტა
მუგუზალი ოალი.
ნაკვერჩხალი წილ.

ნაფოტი თალაშ.
ნაცარი იყ.
ნახერხი ფაფ.
ნახშირი ქრამურ.
ფიცარი დახტაქ.
ფიჩხი თარანტუქ.
ჭვა უაე.
შეშა უშ, უშა.
ხე (მასალა) ღურურტ.

ლითონთა და მისთ. სახელები

ვერცხლი გუშმუშ. ვერცხლის წყა-
ლი გუშმუშუნ ხე.
თუჯი თუჯ (ვართ.), თუჯ (ნიჯ.).
კალა ყალაფ.
ოქრო ყეზელ, ყიზილ.

რკინა ზილა (ვართ.), ზილაფ (ნიჯ.).
სპილენძი მის, პილინჯ.
ტყვია 1. მასალა ყურღულუშ. 2. სასროლი
გუშლულ.
ფოლადი ფოლად.

ადგილ-მდებარეობა, რელიეფი. მხარე. დასახლებულ ადგილთა ზოგადი
სახელი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ადგილი გა. ადგილ-ადგილი, ალაგ-
ალაგ განენ-განენ. ყველა ადგი-
ლას, ყველგან ჰარ-გალა, ჰარ-გა-
ნუ, განენ, გა-ბა-გა.
აღმოსავლეთი ბეღტელალ თარაჭ. აღ-
მოსაკელეთით ბეღტელალაჭ, ბეღ-
ტელალ ამეახო.
ბილიყი ლიკარ.
გზა მაყ. გზაზე მაყალ. გზიდან მა-
ყახო.
დასავლეთი ბეღტელაბაქალ თარაჭ. და-
საკელეთით ბეღტელაბაქალაჭ, ბეღ-
ტელაბაქალ ამეახო.
დასალოერი ოშ.
ღეღამიწა ოჩალ (შდრ, მინდორი).
ვაკე, ვაკე-ადგილი ღუშ, ღუშგუშ.
ველი იხ. მინდორი...
თხრილი ქაჩა, ქურ.
კიდე კოტ. ქვეყნის კიდეზე ღუნა-
ანუნ კოტელ.

მა ბურუხა, მთაზე ბურლოლ მთის-
კენ ბურლოჭ. მთის კალთა, ფერ-
ლი ბურლო ღმუნ. მთის ძირი
ბურლო თუმ. მთის ძირას ბურლო
თუმე, თუმელ.
მინდორი, ველი, მინდორ-ველი კაფაან
(ვართ.), ოჩალ (ნიჯ.).
მიწა კულ. მიწა-წყალი კულურბ
(= მიწები).
მღვიმე, ქაჩა, ქაჩუნ, ქაშუნ. შდრ.
თხრილი, ორმო.
მხარე ამ, თარაჭ. ზემო მხარე (ად-
გილ-მდებარეობისა) აღუნ თარაჭ,—
ბულა. ქვემო მხარე (ადგილ-მდებარე-
ობისა) ცინუნ თარაჭ,—ცინა. მხრი-
დან ამეახო (ვართ), ამეახუნ (ნიჯ.).
ჩვენს მხარეს, ჩვენს მხა-
რეკეში ბეშ ფედაარბულო, ბეშ გამხო.
ორმო ქურ, ქაჩა.
სამხრეთი, სამხრეთით ცინა.

სოფელი შაჰ. სოფელში, სოფლად
შაჰის, შაჰი.

უფსკრული ყორფუნ.
ქალაქი შაჰარ, შაჰარ.

ქანი, ფერდი, დამართი (დაქანებული ად-
გილი) ქობპარ.

ჩრდილოეთი, ჩრდილოეთით ბულა.

ბუნება. ბუნების მოვლენათა გამომხატველი სიტყვები (და გამოთქმები)

ცისა და მნათობთა აღმნიშვნელები

ვარსკვლავი ქაბუნ (ვართ.), მუქული მთვარე ხაშ.

(ნიჯ.).

მზე ბეჰლ.

ცა გრგ (ვართ.), გრგ (ნიჯ.).

ატმოსფერულ მოვლენათა აღმნიშვნელი სიტყვები. ამ ცნებებთან
დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

გრგვინვა, ქუხილი გურჭფსუნ. გრგვი-
ნავს, ქუხს გურჭ-ნე-ხა.

ელავს ლიპლიპ-ნე-ხა.

თბილი გამ. თბილა გამ-ნე.

თოვლი იაჟ. თოვს იაჟ-ნე-სა. თოვლი
დეკს, თოვლია იაჟ-ნე. თოვლის
გუნდა კანქალ.

თოვს იხ. თოვლი.

ლოლუა, ლოლუები (ყინულისა) ზიზი-
ლიკ, ზიზილიკუხ (ჩახნად).

მდინარე, ხევი ოჯ, უჯ.

მეხი ჭახ.

ნაში, ნესტი ნამ. ნაშია, ნესტია ნამნე.

ნისლი ჩანჩანზ.

რთილი, ცვარი ხო.

სეტყვა თაგარ.

სითბო გამლულ, გამ ჰავა.

სიცივე მი. სიცივეა, ცივა მი-ნე.

სიცხე 1. ბუნებრივი ილარის (ვართ.),
ელარის (ნიჯ.). 2. აკადმოფისა გამ-
ლულ.

ქარი მუშ. ქარი უბერავს, ქრის
მუშენ ჭუ-ნე-ხა. ქარია მუშ-ნე.

ქრის იხ. ქარი.

ღრუბელი ჰასო (ვართ.), ჰასო (ნიჯ.)

ყინვა, ყინული ჩახ. ყინვაა, ყინავს
ჩახ-ნე. გაიყინა ჩახ-ნე-ბიყე (=ყი-
ნული დაიჭირა).

ცეცხლი არუხ. ცეცხლის ადგილი,
შუა-ცეცხლი არლო-გა.

ცვარი იხ. რთილი.

ცივი ჩახ. ცივი წყალი ჩახ ხე.

ცისარტყლა დუფ.

ცრის ცეკარება, ხოხონება.

წვიმა ალალა. წვიმს, წვიმა მოდის
ალალა-ნე-ესა, ალალა-ნე-სა.

წვიმს იხ. წვიმა.

წყალი ხე. წყლები, ხეც-ხევი ხერ-
ხოხ.

წყარო ორენ.

ჭირხლი კაჰ.

მცენარე. ნარგავი. ბალახი. ხე. ხის ჭიშები. ხეხილი. ნათესი მარცვლეული.
ბოსტნეული. ყვავილი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები
(და გამოთქმები)

აკაკი (მცენ.) დალდალან.

ალუბალი იხ. ბალი.

ანწლი ლუჭა.

ასტრა ტარლა-ციციკ.

ტამი შაჭტალუქ.

ბალი ბად.—ალუბალი გულბად.

ბალახი ო. ბალახ-მულახი (=ბალა-
ხები) ორხოხ.

ბალბა ფუმფულ.

ბალი ფაქ. მალში ფაქის, ფაქი.

ზადრიქანი პატუმქან.
ბოკვი თელამუშ.
ბოლოკი ტუჰა.
ბოსტანი ღირიგ.
ბრინჯი ბირინწ. *ეკალი ბრინჯის
ნათესში* ლალა.
ბროწეული ალაამ.
ბუჩქი ქოლ. *ბუჩქნარი ქოლ-ქოტ.*
გოგრა ფანა, ფაშნა.
დანდური ფარფენ.
დასტამბო შამამ.
დუყი ზოყ. შდრ. ყლორტი.
ეკალი ცაყ. *ეკალნარი ცაყულ.*
ეკალა ღურა.
ენძელა ვანყოა.
ვაზი ქაპ. *ვაზის ფოთოლი ქაპნა
ხაზალ.*
ვაშლი ეშ. *ვაშლის ხე ეშნა-ხოდ
(ვართ.), ეაშეა ხოდ (ნიჯ.).*
ვენახი ქაპლულ. *(ვართ.), გა (ნიჯ.).*
ზღმარტი ქენეკ.
თაიგული ყონჯა.
თელა სელ. *სელა-ხოდ (ნიჯ. სელაა
ხოდ).* ყარაღაჯ.
თესლი 1. ცილ. 2. შაა (sperma).
თივა ალაპ.
თუთა თუთ. *თუთის ხე. თუტა ხოდ.
ხართუთა ხართუთ. თუთის ფურცე-
ლი (აბრეშ. ჰიისთვის) უდა.*
ია მამუშაყ.
ინა პინო-ციციკ.
კაკალი, ნიგოზი უაყ. *ლებანი ლაფუ.*
კამა შუევეტ, შუეტ.
ეკალი 1. *ბოსტანში, ნათესში გეზ, ბა-
ზუყ. 2. ნიჯ. კუზ. 3. ნავლისა ირიზ.*
კვირტი კუპურ, კოკორ; ბოჯ.
კილი, ჩენჩო 1. *ბრინჯისა ღილალა. 2.
ხორბლეულისა ქაეჯ.*
კიტრი კაქოლი.
კონა ყონჯა.
კოკორი კუპურ, კოკორ.
კომბოსტო ქალამ.
კომში ფუშა. *კომშის მურამა ფუ-
შინ მირაპა.*

კუნელი ზაბაბა.
კურკა წან.
ლაფანი ფუფე, ფუფენა-ხოდ, ლაფანა-
ხოდ.
ლეღვი თოჯანა, თოხანა.
მარცვალი 1. *(ხორბლეულისა და მისთ.)*
მუტულ. 2. *(ყურძნისა და მისთ.)* გი-
ლბ.
მაყვალი ბლანყო.
მთესველი ცილ-მეშადალ *(ვართ.), ცილ-
ციკალ (ნიჯ.).* შდრ. თესლი.
მსხალი არ. *მსხლის ხე არაა (ნიჯ.
არაა) ხოდ.*
მტევანი ღობა. *ყურძნის მტევანი
ტულლა (ნიჯ. ტულაა, ტულეა) ღობა.*
მურყანი ღოღოშ.
მუხა მაეჯ. *მუხნარი მაეჯაეჯულ.*
მწვანილი გოგინ.
მხალი, ისპანახი 1. *(ბაღისა) დაფუენ. 2.
(ველური) წილამბუერი.*
ნათესი 1. *ხორბლეული ბიტუნ. 2. ბრინ-
ჯისა ხოად.*
ნაყოფი 1. ბაპარ. 2. *(ქორფა) ჭუჭუყ.*
ნესვი ეგეშო, გუნდარტ.
ნოორი ქენ. *ნივრიანი ქენ-ღული.*
ოხრაბუში კაროვ. შდრ. პრასი.
პომიდორი პამიდორ.
პრასი ურუზუნ კაროვ. შდრ. *ოხრაბუში.*
რეპანი რეპან.
რთველი იხ. ყურძენი.
რკო მაეჯ.
რტო, შტო ჰიკ.
რცხილა ხან, ხანა-ხოდ *(ვართ.), ხანა
ხოდ, ხანეა ხოდ (ნიჯ.), —ყაბაღნა-ხოდ.*
ხაჯამთრო ყარფუზ *(ვართ.), ყარფუზ
(ნიჯ.).*
სამკალი ეხ. *სამკალში ეხუხ (ვართ.),
ეხა, ეხუ (ნიჯ.).*
ხარი *(ბოსტნისთვის) გორ. სარის ღო-
ბიო გორაა ფახლა.*
ხარეველა: *სარეველა მაღახი ილ.
სარეველას გამარგელა ილ-ბე-
სუნ.*
ხიმილი ყარღოღალი *(ვართ.), ყარღეღა-
ლი (ნიჯ.).*

სოკო შამკალ.
 ხტაფილო კვზრ.
 ხხეპა (ტოტისა, ფოთლისა...) ციგსუნ.
 ტოტი (ხისა—მსხვილი) თპგ.
 ტყე ქვლპგ (ვართ.), კვლპგ (ნიჯ.)
 უნაბი ინაბ.
 ფესვი თუმ.—გაფარჩხული ფესვე-
 ბი (პალახ-პულახისა) ქუმ.
 ფეტვი ტაენა.
 ფოთოლი ხაზალ, ხაძალ.
 ქატო ხოშკარ, ჭაფ. შდრ. კილი, ჩენჩო
 ქერი მუ.
 ქინძი პვექქ.
 ქლიავი დამპულ.
 ქონდარი წანთარუ.
 ღანძილი ღანძილ, ღანზილ.
 ყანა იხ. ნათესი
 ყვავილი ციციკ.
 ყლორტი ზოყ. შდრ. ღუყი.
 ყუნწი (ნაყოფისა) ტუმა.
 ყურძენი ტულ. რთველი ტულლა
 (ნიჯ. ტულეა) იმპჯი.
 შეინდი, შინდი ზოყალ.
 შტო იხ. რტო.
 ჩალა ქუქქ.

ჩენჩო იხ. კილი.
 ცაცხვი ხორიკ,—ხორიკნა-ხოდ (ვართ.),
 ხორიკუნ, ხორიკი ხოდ (ნიჯ.).
 წაბლი წაბულ. წაბლის ხე წაბულენ
 (ნიჯ. წაბულენ) ხოდ.
 წიქნა ტულლა წან. ტულლა მუტულ
 (ვართ.), ტულეა წან (ნიჯ.)
 წიწმბატი ქინკორ.
 წნორი სრგჷთ.
 ქადარი ზიდ,—ზიდდა-ხოდ (ვართ.), ზი-
 და ხოდ (ნიჯ.).
 ქარხალი ტაქ.
 ქერამი არუგ.
 ქინკარი მექ.
 ხახვი შიკლამ.
 ხაშხაში ხაშხაშ.
 ხე ხოდ.
 ხელეური კაქა. ხელეურის შესა-
 კერელი კაქა-ლაჩკალ (ვართ.), ბზნ-
 დნ (ნიჯ.).
 ხნული ვზბუნ.
 ხორბალი არუმ.
 ჭავრცხილა ჭალან.—ჭალანა-ხოდ (ვართ.),
 ჭალანგ (ჭალანა) ხოდ (ნიჯ.).
 ყოხი კოვალ, კობალ.

წელიწადის დროთა, თვეთა და დღეთა სახელები- ამასთან დაკავშირებული
 ხხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

აპრილი აპრილ, აპრელ, აპრელ; აპრე-
 ლუნ ხაშ.
 გაზაფხული დნაჟოლულ. გაზაფხულ-
 ზე დნაჟოლლა.
 დეკემბერი დეკემბერ, დეკაბრ; დეკემბე-
 რუნ ხაშ, დეკაბრუნ ხაშ.
 დილა დამდამ (ვართ.), პაქა, სავახტან
 (ნიჯ.).
 დრო ვპდნ, ვახტ. დრონი, დროები
 ვპდნმუხ. ერთ დროს სა ვახტ, სა
 ვპდნ (სა ვპდნინა).
 დღე ღი. დღეებში ღიმხოზ, ღირხოზ.
 ზამთარი იაჟენ. ზამთარში იაჟენა
 (შდრ. თოვლი—იაჟ).
 ზაფხული ჟოლულ (ვართ.), ზაზ (ნიჯ.).
 ზაფხულში ჟოლლა (ვართ.), ზაზ-
 ნულ (ნიჯ.).

თებერვალი ფედირვარ, თებერვალ, ჭევე-
 რალ.
 თვე ხაშ. თვიდან თვემდე ხაშიხო
 ხაშის (შდრ. მთეარე, სინათლე—
 ხაშ).
 იანვარი მანვარ; მანვარუნ ხაშ.
 ივლისი ჭულის.—სინონ. (ძე.) *ეხნაჟ==
 მკისა, მკათათვე (აკ. შანძიჟ).
 ივნისი ჭუნის.
 კვირა¹, კვირა დღე ბეჟანლ, ბეჟანლი.
 კვირას ბეჟანლუნა.
 კვირა² (= შვიდი დღე) შამატ.
 მაისი მაჟს; მაჟსუნ ხაშ.
 მარტი მპრდ; მპრდა ხაშ.
 ნოემბერი ნოჟამბრ, ნოემბერ, ნოემბერუნ
 ხაშ.
 ოთხშაბათი ბიპშამატ. ოთხშაბათს
 ბიპშამატ-ღენა.

ორშაბათი პაშაშაბათ. ორშაბათს პა-
შაშაბათ-ლენა.
პარასკევი ფარასკი. ქარასკევეს ფა-
რასკი-ლენა.
სამშაბათი ხიშაშაბათ. სამშაბათს ხიბ-
შაშაბათ-ლენა.
სალაშო ბაას.
სექტემბერი სექტემბერ, სენტაბარ; სექ-
ტემბერუნ ხაშ, სენტაბარუნ ხაშ.—
სინონ. (ძვ.) *ტულენ = შემოდგომის
პირველი თვე (აკ. შანიძე). შდრ.
შემოდგომა.

მეურნეობა-წარმოება. საწარმო-სამეურნეო იარაღები. მოწყობილობა.
ხელსაქმე. საოჯახო ნივთები. ჭურჭელი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული
სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

აპური საამინ ჭა. შდრ. შორტი.
ბარი (იხარალი) ბედულ.
გიდელი (პატარა, კონუსისებურად დაწ-
ნული; ზეზე კვიდებენ) ტანკეტ.
გოდორი ქოსუმი.
გუთანი ქოთონ.
დანა მე. დანეში მერხობ
დურგალი ღურგარ.
ზედადგარი ღენდაკ.
ვარცილი ტაპან.
თასი იხ. ჯამი.
თეფში ტალეკ. მათლაფა ბუღალაღუ
ტალეკ (= ღრმა თეფში).
თითისტარი უუკ.
თოკი ქნდირ (მსხვილი, სქელი); ჭა
(წვირილი, მატყლისა, ზვანჯარადაც ხმა-
რობენ).
თოხი თოხი. თოხნა თოხი-ბესუნ. ქა-
ტარა თოხი ქარჭი (ნიჯ.).
კავი¹, კაუჭი კირმონჭ (ვართ.), კირმანჭ
(ნიჯ.).
კავი² (სახენელი) ფენეწ.
კათხა (თიხისა, სპილენძისა) ყანტიკ.
კალათი, კალათა 1. კანცარიკ. 2. ჩალი-
სა ზანბილი.
კალო ექ (ვართ.), რუჭ (ნიჯ.).
კანაფი ვიშ, ვიშნა ტური (= კანაფის ძაფი) .
კასრი ბოჭკა.
კვერი მუხაღლ.
კოვზი ძალაქა.

ღამე შოუ.
შაბათი შაბატ. შაბათს შაბატ-ლენა.
შემოდგომა ფაშ (ვართ.), ფაიზ
(ნიჯ.).—სინონ. (ძვ.) *ტულენ [?].
(შდრ. ყურძენი—ტულ).
შუადღე ბლანზარ. შუადღეს ბლანზა-
რუნ.
შულაღე იშოუნ (შდრ. ღამე—შოუ).
წელი, წელიწადი უსენ. წლიდან
წლამდე უსენახო უსენა.
ხუთშაბათი ვოშაშაბატ. ხუთშაბათს ვო-
შაშაბატ-ლენა.

კოკა 1. თიხისა შირანგ. — კოკურა
ჯურდაკ. 2. სპილენძისა გამათ.
კუმკუმა (პატარა ქვაბი) ყანანჩა.
ლამბაქი ლმბაქი, ლნლბაქი.
მათლაფა იხ. თეფში.
მაკრატელი ყაჩი.
მზრალად: მზრალად ხენა შაუმ-ჩი-
ჩესუნ, შაუმ-ჩიშჩუნ.
მილ ჩხირი (წინდისა).
მუშა აშბალ, აშბალო.
მჭედელი დამჭარი.
ნამგალი მეხ (ვართ.), მიხ (ნიჯ.).
ნემსი ბეაქ.
ნიჩაბი კოდა.
ხადგისი ბიხ.
ხადღეველი ბულეკალ.
ხავარცხელი ოხ.
სათითური ნევიშტა.
სამართებელი ნიშტარ.
სამითთა, ორკაბი (ხისა ან' ლითონისა)
ხალა.
სამკალი ეხ. სამკალში ეხუხ, ეხუ-
მკა ეხ-ბესუნ.
საჩეჩელი (მატყლისა...) ხალადულა.
საცხეველი იხ. ცხევი...
საწური სუზანგ.
საწყაო, საწყავი (მარცვლეულისა) დაყაა,
სახნისი გავასემან.
სინი სინი, მანჭემან.

სკივრი სანდულ.

ტარი კოქ.

ტაშტი ლეგან.

ტვირთი ხელ. და ტვირთვა ხელ-ბე-
სუნ.

ტომარა გავალ, მეშვი.

ტომარაჟი ტომარაჟ, თორპაჟ.

ურო, ჩაქუჩი ჩაქუჩ.

ფარცხი მალა.

ფიალა იხ. ჯამი.

ფიწალი, წიჩაბი მუშადალ.

ქვაბი ლევეტ.

ქვევრი კოა.

ქილა 1. ტოპლიკი; 2. ლეჩიკი (თიხისა,
ყურიანი—რძის საწველად)

ქლიბი აგებ.

ქოთანი 1. ყვავილისა ლოკ. 2. მომცრო,
ყურიანი ყვანტიკი.

ქოცო ქოცი.

ყუთი ყუთი.

შალაშინი ქიშკალ, რუნდბალ.

შამფური ჰაჩალა.

ჩამჩა ჩამჩა.

ჩანგალი ჩანგალ.

ჩაქუჩი იხ. ურო...

ცელი ოცაპკალ.

ცოცხი მუგულ. ქატარა ცოცხი (ფარ-
დავის და მისთ. სამერტყი) სოლლა-
მუგულ.

ცული თაეარ.

ცხავი, ცხავეხელი შადარა.

წალდი კირო.

ჭიჭა ისტაქან, სტაქან, სტაქან.

ქურჭელი ლევეტ.

ხერხი მაშარ.

ხნული ეხ. ხენა ეხ-ბესუნ.

ხურჩინი ხურჩინ, ჰვევ.

ჯამი, ფიალა, თასი ჯამ.

ჯაჭვი ზინჯილ.

ტრანსპორტი და მისი ნაწილები

ავტომანქანა მაშინ, ავტომობილ, ავტამა-
ბილ, ავტამაბილ.

ადვირი ყანთარლა.

ბორბალი თაქარ. ბორბლის სალტე
(რკინისა) თოფ.

დანდალი დურაჯალ.

წეწარი (ურმისა) კაწკალ (არაბინ).

მარხილი ქრშაგ.

მორგვი (ურმის ღერძისა) არაბინ თოფ.

რიკული (ურმის თელისა) დანდნა.

ტაბიკი საამი.

უბე (ურმისა) არაბინ აამ.

ურემი არაბა. ურმის თავი არაბინ
ბულ.

ურიკა, ცხენურემი ტაქკა, ტაშკა.

ულელი ოაყ. ულელის და ურმის
თელის დასამაგრებელი (ად-
გილი) ოახა.

ფაიტონი ჭაფტონ.

ფერსო (ურმის თელისა) ფერსოვ.

ღერძი მურ.

ჭაღები ჭაღრუხ.

საბრძოლო იარაღი. ხელსაწყო-იარაღი. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

დანა მე. მჭრელი დანა ლან მე.

ბლაგვი დანა ქოშმოტ მე.

დაშნა, ხმალი პილინჯ.

წარბაზანი თოფ.

თოფი თიჭანგ, თუჭანგ.

კაკანათი ჩართკალ.

ოში დავა. ომობენ დავა-ყუნ-ბესა.

სროლა (თოფისა და მისთ.) დოაფ-დესუნ.

ისერიან დოაფ-ყუნ-დესა.

ტყვია გულლ.

შამფური ჰაჩალა.

შურდული პიე.

ხანჯალი ხანჯალ.

ქსოვილი. ტანსაცმელი. ფეხსაცმელი. თავსაბურავი. ტანსაცმლის ნაწილები.
სამკაული. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

აბრეშუმი არბეშუმ.
ახალუხი არხალუხ (ვართ.), არხალუხ
(ნიჯ.).
ბეჭედი ბაბოჩალ.
დოლბანდი ჭინჭიკი.
ზორტი, ხვანჭარი ქა. შდრ. აპეური.
თავსაკრავი, ხილაბანდი ანაღულ, ბინ
ანაღულ.
კაბა კაბა.
კალთა დამან.
მძივი ჩილ.
ნაბადი აფუნჯი.
ნაოქი ბიზმან, ყუქფი, ყუქფი-ყუქფი.
ნიფხავი ჭოალოახ, ჭოალოაღ. ნიფხავის
ზორტი ჭოალოაღუნ ქა.
პერანგი გურატ.
სამაჭური ყოხლან.
სარტყელი, ქაშარი 1. ტყავისა თოხყა,
თოხყა; ქანძრ (ვერცხლის ფულეგით
შემკული). 2. ქსოვილისა ქუშთიკ,
ქუშტიკ.
სარჩული ასტარ.
საყელო ყოყ.—საყელოიანი ყოყენ
(შდრ. ყელი—ყოყ).
სახელო ქოჲ, ქოჲნ. გრძელ-სახე-
ლოიანი ბოხო-ქოჲლა, ქოჲლა.
ტანსაცმელი ფართალ. ზედა ტანსაც-
მელი აღუნ ფართალ. ქვედა ტან-
საცმელი ოყუნ ფართალ. საში-
ნათ ტანსაცმელი კოჭინ, კოჭ-
კუა ფართალ.

კულინარია. სასმელ-საჭმელი. რძე. რძის ნაწარმი. ხორცი. ხორცის ნაწარმი.
ნამცხვარი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

არაყი პრპყი.—სინონ. მაწი-ხე (=თეთ-
რი წყალი).
გოზინაყი გოზინაყ, გოზნაყ.
ღო ნაყ. დოს შექამადი დოღაკ.
ერბო ხებაქი-ქანან. შდრ. ცხიმი.
ერბო-კვერცხი, ტაფამწვარი ყაყაფუნ
(ათქვეფილი), შიშტრანგ (აუთქვეფ-
ლად).

თაფლი უქი.
კარაქი. კარაქ-ქანან შდრ. ცხიმი.
ლაფაში ლაფაშ, ლაფაშ-შუმ. შდრ. პური,
მარილი ელ. უმარილო შიტ.
მაწონი ნაყელ (შდრ. დო). მაწენის
დედა იხ. საღდე.
მისაჭმელი, მისატანებელი (პურთან) ოჲ-
ხეაღ (ვართ.), ნუყულ (ნიჯ.).

მაკარი მწკარი. მაკარი დუღს, ბუყ-
ბუყებს მწკარინენ ეალღუხა.
მურაბა მირაბბ.
მწვადი ჩირაყ.
მჭადი ჭატ.
ნამცხვარი ბაღი-შეა (=გამომცხვარი რა-
მე). ტკბილი ნამცხვარი მუჟა
შუმ. შდრ. პური.
პილილი პიპილი.
პური შაუმ. კუტი კური ბაქტი შაუმ.
კურის ჭამა შაუმ-უქსუნ.
რძე მუქანაყ შდრ. დო.
ხადედე (მაწენისა) ნელულალ.
ხადილი იხ. პური.
ხაფუარი (კომისა) აან, ხაშ.
ხაქმელი უქალ (უქალა) შეა, ხორაგ.
ხმა, დაღევა უღღესუნ.
ტაფამწვარი იხ. ერბო-კვერცხი.
ტოლმა ტოლმა. ტოლმის ფლავი
(=ტოლმა და ფლავი ერთად) ტოლ-
მინ ხუბ.
ტელაპი ქეჭუნ.
უზმოზე ქუნიკელ.
ფაფა (უქვილითა და ერბო-თაფლით შემ-
ზადებული) ხაშილ.
ფლავი ხუბ.
ქადა ბიში.

ქონი (თხისა) ფი.
ღვინო ჭი. ღვინის ქურქელი ჭინე-
ლეკერ.
ყველი ღუსმე.
შოლაფლავი შილახუბ. თხელი შილა-
ფლავი ბავი შილახუბ. ქათმის
შილაფლავი (ქათმის ხორცი და
ტელაპით შემზადებული) ილარიკატ.
ჩირი ყარიბი მეღვა (=ხმელი ხილი).
ჩურჩხელა ჩგრჩხელ, ჩგრჩყელ.
ცომი ბოყო. კომის გუნდა გუნდს.
კომის ქატარა გუნდა კოკალ.
ცხიმი ჭმან. ცხიმიანი ჭმანახ, ჭმანენ,
ჭმანლადი (=ცხიმწამული, ცხიმწაც-
ხებული).
ცხოზა (პურისა...) შაუმ-ბასტუნ, შაუმ-
ბადესუნ.
წენი, წენიანი ხეზა-ხორაგ, ხელა-ხორაგ.
—მაყელი (ან შოგჯერ—შენიდის)
წენი ნივრითა და კამით შეკაზმუ-
ლი (ლობიოს ფლავს უხდება; ისეც
ხერეპენ) ყორე-ხე.
ჭამა უქსუნ, უქსუნ.
ხაკო შაორ. ხაკოს ყველი (გამოხ-
დილი ყველი) შაორრა ღუსმე.
ხაღვა ჰაღვა.
ხინკალი ხინკალ.
ხორცი ეყ (ვართ.), ღეყ (ნიჟ.). ციკად
მოხარშული ხორცი ახანი.

თვისება-გვარობისა და სადაურობის აღმნიშვნელი სიტყვები. ამ ცნებებთან
დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ანკარა, წმინდა აწარ. ანკარა, წმინდა
წყალი აწარ ხე. შდრ. წმინდა.
აქაური მაღუნ (ატრიბ.), მაღუნო (გა-
სუბსტ.).
აქეთა მალუნ (ატრიბ.), მალუნო (გა-
სუბსტ.).
ახალი თაზნ, ინი (ატრიბ.), თაზნო, თა-
ზო, ინიო (გასუბსტ.).
ბასრი, მჭრელი ღან (ატრიბ.), ღანო
(გასუბსტ.).
ბევრი გრლრ, გრლრო (ვართ.), გელე,
გელეო (ნიჟ.).—ძალიან კარგი,

კარგად გრლრ შელ (ვართ.), გელე
შაპატ (ნიჟ.).
ბლაგვი ქოშმოტ (ატრიბ.), ქოშმოტო (გა-
სუბსტ.).
ბრმა კაჟი (ატრიბ.), კაჟიო (გასუბსტ.).
ბრმა კაჟი-ნე.
ბრტყელი ტაპაჟ (ატრიბ.), ტაპაჟო
(გასუბსტ.).
ბუტია ორე, ორეო; ორე-ბაქლო, გა-
მუტული ორე-ბაჟი, გამუტულია
ორე-ნე.
ბღენძი, გაპარჟული, გაბღენძილი ბუყ

(ატრიბ.), ბუკო. (გასუბსტ.) იბღინ-ძემა, იპრანძემა, იტიმემა ბუენე-სა.

გამოზერილი ჭუე, ჭუეცი, (ატრიბ.), ჭუ-დო. ჭუეციო (გასუბსტ.).

განიერი გენგ (ატრიბ.), გენგო (გასუბსტ.). გარეთა ტომუნ (ვართ.), ჳრშინ, ჳრშუნ (ნიჯ.).

გაწიწილი ლაღაღლ. გაწეწილი თმა ლაღაღლ ფოფ.

გახუნებული, მკრთალი გონ-თაცი (=ფერ-წასული), გონ-თაციო.

გემრიელი ტამენ, ტამლო (ატრიბ.); ტამენო, ტამლო (გასუბსტ.).

გერი ოგა (ატრიბ.), ოგაო. (გასუბსტ.).

გიუი დაანგ (ატრიბ.), დაანგო (გასუბსტ.).

გრძელი ბოხო (ატრიბ.), ბოხოო (გასუბსტ.).

დაბალი ოყალუ (ატრიბ.) ოყალუო. (გასუბსტ.).

დაბლითა, ქვემოთა, ქვევითა ოყუნ (ატრიბ.), ოყუნო (გასუბსტ.).

დაშალი ბაშა (ატრიბ.), ბაშო, ბაშოო (გასუბსტ.).

დაუმთავრებელი (საქმე...) ჳუნჳუნოლ (აშ...).

დიდი, უფროსი ქალა (ატრიბ.), ქალაო, ქალოო (გასუბსტ.). ოჯახის უფროსი კოჯინ ქალა (ვართ.), აბერ (ნიჯ.).

დიდრონი ქალქალა, ქალქალაო (ვართ.), ქაქალა, ქაქალაო (ნიჯ.).

ღვევანდელი ლეუნ (ატრიბ.), ლეუნო (გასუბსტ.).

ვიწრო ყაქ (ატრიბ.), ყაქო (გასუბსტ.).—ვიწროდ მოსქერი, გაქერი! ყაქ ბოტა!

თავკაცი, მოთავე, თავმჯდომარე ბულ-ზაპკალ (ატრიბ.), ბულზაპკალო (გასუბსტ.); ბენ-ჩურკალ (ატრიბ.), ბენ-ჩურკალო (გასუბსტ.).

თავმჯდომარე იხ. თავკაცი...
თეთრი მაწი (ატრიბ.), მაწიო (გასუბსტ.). გათეთრება, შეთეთრება მაწი-ბესუნ (=თეთრი კეთება).

იაფი უჯუნ, უჯუნო.—იაფად იყიდა უჯუნ-ნე-აყე.

იისფერი მამუშაკუნ-გონ, მამუშაკუნ-გონენ (ატრიბ.); მამუშაკუნ-გონენო (გასუბსტ.).

იქაური ტაჟუნ (ატრიბ.), ტაჟუნო (გასუბსტ.).

კარგი შელ (ატრიბ.), შელო (გასუბსტ.).—კარგად ასწავლის შელ ზომენ-ბსა.

კოქლი კალა (ატრიბ.), კალაო, კალოო (გასუბსტ.). კოქლობს კალა-ნე-ხა.

კრეჳია ჳრპეტკი.

ლაშაზი შავატ, შავატო (ვართ.), შაპატ, შაპატო (ნიჯ.).

ლურკი გოგინ (ატრიბ.), გოგინო (გასუბსტ.) შდრ: მწვენე.

მაგარი ოსტავარ, ოსტავარო (ვართ.), ოსტაპარ, ოსტაპარო (ნიჯ.).

მასწავლებელი, მწვრთნელი ზომბალ, ზომბალო.

მაღალი ალაღუ, ალაღუო (ვართ.), ალაღო (ნიჯ.).

მაღლითა, ჳემოთა, ჳევითა ალუნ (ატრიბ.), ალუნო (გასუბსტ.).

მახინჯი შამბეჯარ, შამბეჯარო (ვართ.), შამბიჯარ, შამბიჯარო (ნიჯ.).

მდიდარი ღრვლანთლუ, ღრვლანთთუ (ატრიბ.), ღრვლანთლუო, ღრვლანთთუო (გასუბსტ.).

მთვრალი იხ. ნალვინევი...

მკედარი პური (ატრიბ.), პურიო (გასუბსტ.).

მლაშე ელლუქ, ელლუქ, ელახო; (ატრიბ.) ელლუქო, ელახოო (გასუბსტ.).

მოკლე გრდნქ (ატრიბ.), გრდნქო (გასუბსტ.) მოკლედ ილაპარაკე! გრდნქ შთთფა.

მოსულეღო, მოჩერჩეტო, შტერი, ჩერჩეტი ტოტო.

მუავე ქეჩე (ატრიბ.), ქეჩეო (გასუბსტ.).

მრგვალი კაკანიკ (ატრიბ.), კაკანიკო (გასუბსტ.).

მრული, მრუდე კორი (ატრიბ.), კორიო (გასუმსტ.). ამრუდებს კორი-ნე-ბსა. მსგავსი ლარი (გასუმსტ.), ლარიო (გასუმსტ.).

მსხვილი, სქელი ღუა (ატრიბ.) ღუაო (გასუმსტ.).

მცირე, ერთი-ბეწო საციწი, საცი, სად (ატრიბ.); საციწიო, საციო, სადო (გასუმსტ.).

მუქი ბიყ, ბიყ-გონ.

მუქთა ნუჭტბ (ატრიბ.), ნუჭტბო (გასუმსტ.).

მძლოლი, წინამძღვარი, მეთაური ბულ-ზაპკალო (შდრ. თავკაცცი, თავ-მჯდომარე).

მწარე ალუ (ატრიბ.), ალუო (გასუმსტ.).

მწვანე გოგინ (ატრიბ.), გოგინო (გასუმსტ.). შდრ. ლურჯი.

მწვლარტე შიტ (ატრიბ.). შიტო (გასუმსტ.). შდრ. უმარილო.

მკრელი იხ. ბასარი...

ნაკალული (ქურკელი) ტუხტულ (ლეკერ). ნოჭებინი (ტანისამოსი) ყუჭფი.

ნასვამი იხ. ნაღინევი...

ნაღინევი, ნასვამი, მთვრალი უხდი, უხ-ლიო (ვართ.), ჭინოჯ (ნიჯ.). შდრ. ღვინო—ჭი.

ნაცრისფერი, რუხი იყნა-გონ, იყნა-გონენ; ბოზ, ბოზ-გონ; ბიყ-გონ (შდრ. რუხი, მუქი).

პატარა, პაწია კიწკე, კუჭულუკ (ვართ.), მიწიკ (ნიჯ.).

პირდაპირი თუშ-ბა-თუშ, თუშ-ბა-თუშ-შო; ღუზ, ღუზო.

უუუუნა ცამფი. ყუყუნა წვიმა ცამფი ალალა. შდრ. ჭრელი.

რბილი აუ (ატრიბ.), აუო (გასუმსტ.) დარმიღება აუ-ბესუნ არმიღებს აუ-ნე-ბესა.

რუხი ბიყ, ბიყ-გონ, ბოზ.

სავსე ბუჯ (ატრიბ.), ბუჯო (გასუმსტ.). გავსება ბუჯ-ბესუნ; ავსებს ბუჯ-ნე-ბსა.

აწყალი, საცოდავი, საბრალე გოროხ, გოროხ (ატრიბ.), გოროხო (გასუმსტ.).

სახელოვანი (სახელიანი) წილა, წია-ლა (ატრიბ.), წილაო, წიალაო (გასუმსტ.).

სოფლელი აზუნ, აზლუ (ატრიბ.), აზუნო, აზლუო (გასუმსტ.).

სქელი ბოჩო (ატრიბ.), ბოჩოო (გასუმსტ.).

სხვა ყეარი (ატრიბ.), ყეარიო (გასუმსტ.). ტპილი მუქა (ატრიბ.), მუქაო (გასუმსტ.).

უგემური ტამნუთ, ტამსუს (ატრიბ.), ტამ-ნუთო, ტამსუსო (გასუმსტ.).

უკანა, მომდევნო ჯოშენ (ატრიბ.), ჯო-შენო (გასუმსტ.).

უმარილო ელნუთ, ელნუთო; შიტ, შიტო შდრ. მწკლარტე.

უფროსი იხ. დიდი.

ფორეგებინი, კრელი ჩილ-ჩილ; ჩილ-ჩილო. შდრ. ჭრელი.

ქალაქელი შპპარუნ, შპპარლუ (ატრიბ.), შპპარუნო, შპპარლუო (გასუმსტ.).

ქარაფშუტა, ქარაქუცა, ქარიფანტია, ცერცეცა, ჩერჩეტი 1. (ქალი) ჰანა. 2. (კაცი) ჰაპაა.

ღარიბი ქსიბ (ატრიბ.), ქსიბო (გასუმსტ.).

ღია ჯაბ (ატრიბ.), ჯაბო. (გასუმსტ.) დია ფერი. ბაცი ჯაბ-გონ, ჯაბ-გონენ, ჯაბ-გონენო.

ღვიძლი, მკვიდრი (სისხლით) დოღმა. ღვიძლი ძმა დოღმა ვიჩი.

ღონიერი ზორუ, ზორრუ, ზორლუ (ატრიბ.), ზორუო, ზორრუო, ზორლუო (გასუმსტ.).

ყვითელი ნეშაუმ (ატრიბ.), ნეშაუმო (გასუმსტ.).

ყრუ ქარ (ატრიბ.), ქარო (გასუმსტ.).

შავი მაან (ატრიბ.), მაანო (გასუმსტ.). შარიანი ხან (ატრიბ.), ხანო (გასუმსტ.).

შემდეგი ოშენ (ატრიბ.), ოშენო (გასუმსტ.).

შეშუპებული, შესიებული, დასიებული ბეხ; ბეხეცი, ბეხეციო.

შიშველი კუპლაყ.

შუათანა ბილენ (ატრიბ.), ბილენო (გასუმსტ.).

ცარიელი ამწი (ატრიბ.), ამწიო (გასუმსტ.). დაცლა, დაცარიელება ამწი-ბესუნ.

ცოდვა გორობ, გორობ-გუნზხ (შდრ. საწყალი...).

ცოტა კიწი (ატრიბ.), კიწიო (გასუმსტ.).

ცოფიანი, გაცოფებული ვარ-ბაქი (ატრიბ.), ვარ-ბაქიო (გასუმსტ.).

ცული ფის (ატრიბ.), ფისო (გასუმსტ.).

ძველი ბისი (ატრიბ.), ბისიო (გასუმსტ.), — შდრ. ჩვარი, ძონძი—ბისი.

ძნელი ქოჯ (ატრიბ.), ქოჯო (გასუმსტ.).

წელანდელი ბზრუნ, ტებზრუნ (ვართ.), ტრებზრუნ (ნიჯ.).

წითელი ქოქა (ატრიბ.), ქოქაო, ქოქიო (გასუმსტ.).

წინა ბეშუნ (ატრიბ.), ბეშუნო (გასუმსტ.) შდრ. წინანდელი, წელანდელი.

წინანდელი ბეშუნ, ბეშუნო; ბზრუნ, ბზრუნო. შდრ. წინა, წელანდელი.

წმინდა 1. აწარ, აწარო. წმინდა, ანკარა წყალი აწარ ხე. 2. აჭრეცი, აჭრეციო. წმინდა, ნაკურთხი წყალი აჭრეცი ხე. შდრ. ანკარა.

კრელი ჩილ-ჩილ, ცამფი, ცამფი-ცამფი (ატრიბ.), ჩილ-ჩილო, ცამფიო, ცამფი-ცამფიო (გასუმსტ.). შდრ. ფორეჯე-ბიანი, ეუეუნა.

კუჭყიანი ჭემუნ, ჭემლუ (ატრიბ.). ჭემუნო, ჭემლუო (გასუმსტ.).

ნაცვალსახელები

ეგ 1. ატრიბ. ქა. ეგ სახლი ქა კოჯ (ვართ.), ქა კოჯ, კოჯ (ნიჯ.). ეგ სახლეები ქა კოჯრუხ (ვართ.), ქა კოჯურხო, კოჯურხო (ნიჯ.). 2. გასუმსტ. ქანო (ვართ.), ქანო, ქლო (ნიჯ.). ეგ ვინაა ქანო (ქლო) შუა (შუნე).—ეგენი ქანორ, ქლორ.

ეს 1. ატრიბ. მე. ეს საქმე, საქმეები მე აშ, აშრუხ (აშურხო). 2. გასუმსტ. მენო, მონო (ვართ.), მონო, მოო (ნიჯ.). ეს ვინ არის? მენო (მონო, მოო) შუა.—ესენი მენორ, მონორ, მოორ, მოროხ.

ვინ შუ. ვინა-ა შუა. ვინ (ერგატ.) შინ. ვინ გააკეთა? შინ-ა-ბე. ვინის შივის შუხ, შუ.

თვით, თვითონ იჩ (ნომინ.), იჩენ, იჩინ (ერგატ.) — თავისი იჩი. თვით იმას, თვითონ მას იჩუხ, იჩუ.—თვით, თვითონ ისინი; თვით, თვითონ მათ (ერგატ.) იჩლონ, იჩხონ. თავიანთი იჩლოა, იჩხოა, იჩუხოა.

თქვენ (ნომინ., ერგატ.) ვან, ეჭან. თქვენ (პიცემ.) ვახ, ვახ; ეჭახ, ეჭაჲ. თქვენნი (ვინმე, რამე) ეჭი

(ატრიბ.), ეჭიო (გასუმსტ.). თქვენნი (ვინმეები, რამეები) ეჭიორ.

თქვენნი იხ. თქვენ.

იგი, ის შენო, შონო (ვართ.), შენო, შონო, შოო (ნიჯ.). — იგინი, ისინი შენორ, შონორ; შოორ, შოროხ—მან შეტინ, შოტინ. მას შეტუხ, შეტუ; შოტუხ, შოტუ. მისი შეტაჲ (ატრიბ.), შეტაჲო (გასუმსტ.). მათი შეტლონ, შოტლონ (ერგ.), შეტლოხ, შოტლოხ (მიც.); მათი შეტლოა შოტლოა (ატრიბ.), შეტლოაო, შოტლოაო (გასუმსტ.).

იგინი, ისინი იხ. იგი...

ის ატრიბ. ტე. ის სახლი ტე კოჯ. ის სახლები ტე კოჯრუხ.

მათი, იმათი იხ. იგი...

მე ზუ. მე ვარ ზუ ბუ-ზუ (ბუ-ზ). მე ვაკეთე ზუ ბე-ზუ. მე (მიც.) ზახ, ზა, მე მომეცი ზა (ზახ) თადა. მე ვიცი ზა აბა-ზახ, აბა-ზა. (ვართაშ.), ავა-ზ (ნიჯ.) ჩემი ბეზი. ჩემი დედა ბეზ ნანა,

რა 1. ატრიბ. ე (ვართ.), ჰე (ნიჯ.). რაკაცია? ე ადამარ-ა (ვართ.), ჰე ადამარ-ე (ნიჯ.). 2. სუმსტ. ეკა (ვართ.), ჰიკა (ნიჯ.). ეგ რა არის? ქანო ეკა-ა (ვართ.), ქლო ჰიკა-ა (ნიჯ.). — რა მ:

ეტონ (ვართ.), პეტონ (ნიჯ.). რას ეტუხ,
ეტუ (ვართ.), პეტუ (ნიჯ.). რის, რი-
სა ეტაჲ, ეტაჲო (ვართ.), პეტაჲ, პე-
ტაჲო (ნიჯ.).

რომელი მანო (ვართ.), მანუ (ნიჯ.).

შენ უნ (ვართ.), უნ (ნიჯ.). შენ ხარ
უნ ბუ-ნუ. უნ ბე-ნუ შენ გააკეთე.
შენ (მიცემ.) ვახ, ვა (ვართ.), ვა (ნიჯ.).
შენი ვი (ატრიბ.), ვიო (გასუბსტ.).
—შენნი, შენიანეპი ვიორ.

შენი იხ. შენ.

ჩემი იხ. ჩეენ.

ჩვენ ხან. ჩვენ ეართ ხან ბუ-ხან.
ჩვენ გავაკეთეთ ხან ბე-ხან.
ჩვენ (მიცემ.) ხახ, ხა (ვართ.), ხა
(ნიჯ.). ჩვენი ბეში (ატრიბ.), ბეშიო
(გასუბსტ.). — ჩვენნი, ჩვენიანე-
პი ბეშიორ.

ჩვენი იხ. ჩევენ.

რიცხვითი სახელები

მარტივუფიანი

- 1 —ხა (ატრიბ.), საო, სოო, სო (გასუბსტ.)
- 2 —პაჲ (ატრიბ.), პაჲო, პოჲოჲ (გასუბსტ.)
- 3 —ხიბ (ატრიბ.), ხიბო (გასუბსტ.)
- 4 —ბიპ (ატრიბ.), ბიპო (გასუბსტ.)
- 5 —ჯო (ატრიბ.), ჯოო (გასუბსტ.)
- 6 —უჲჲ (ატრიბ.), უჲჲო (გასუბსტ.)
- 7 —ვუჲლ (ატრიბ.), ვუჲლო (გასუბსტ.)
- 8 —მუჲლ (ატრიბ.), მუჲლო (გასუბსტ.)
- 9 —ვუჲ (ატრიბ.), ვუჲო (გასუბსტ.)
- 10 —ვიწ (ატრიბ.), ვიწო (გასუბსტ.)
- 20 —ყა (ატრიბ.), ყაო, ყოო, ყო (გასუბსტ.)
- 100—ბაჩჲ, ბაშჲ, ბაშ (ატრიბ.); ბაჩჲო, ბაშჲო (გასუბსტ.).—სინონ. სა-
ბაჩჲ, საბაშჲ (ატრიბ.); საბაჩჲო, საბაშჲო (გასუბსტ.)
- 1000—ბაჯარ (ატრიბ.), პაჯარო (გასუბსტ.).—სინონ. საბაჯარ (ატრიბ.) სა-
პაჯარო (გასუბსტ.).

რთულუფიანი

- 11—ხაწჲე (ატრიბ.), საწჲეო (გასუბსტ.)
- 12—პაწჲე (ატრიბ.), პაწჲეო (გასუბსტ.)
- 13—ხიბეწჲე (ატრიბ.), ხიბეწჲეო (გასუბსტ.)
- 14—ბიპეწჲე (ატრიბ.), ბიპეწჲეო (გასუბსტ.)
- 15—ჯოწჲე (ატრიბ.), ჯოწჲეო (გასუბსტ.)
- 16—უჲჲეწჲე (ატრიბ.), უჲჲეწჲეო (გასუბსტ.)
- 17—ვუჲლეწჲე (ატრიბ.), ვუჲლეწჲეო (გასუბსტ.)
- 18—მუჲლეწჲე (ატრიბ.), მუჲლეწჲეო (გასუბსტ.)
- 19—ვუჲეწჲე (ატრიბ.), ვუჲეწჲეო (გასუბსტ.)
- 21—საყოხა (ატრიბ.), საყოსაო, საყოსოო, საყოსო (გასუბსტ.)
- 22—საყოპაჲ (ატრიბ.), საყოპაჲო, საყოპოჲოჲ, საყოპოჲ (გასუბსტ.)
- 23—საყოხიბ (ატრიბ.), საყოხიბო (გასუბსტ.)
- 24—საყოხიპ (ატრიბ.), საყოხიპო (გასუბსტ.)

- 101—ბაჩხსა (ატრიბ.), ბაჩხსაო, ბაჩხსოო, ბაჩხსო (გასუბსტ.) და ა. შ.
 200—პაბაჩხო (ატრიბ.), პაბაჩხოო (გასუბსტ.).
 201—პაბაჩხსა (ატრიბ.), პაბაჩხსაო, პაბაჩხსოო (გასუბსტ.) და ა. შ.
 300—ხიბბაჩხო, ხიბბაჩხო (ატრიბ.), ხიბბაჩხოო, ხიბბაჩხოო (გასუბსტ.)
 301—ხიბბაჩხსა (ატრიბ.), ხიბბაჩხსაო, ხიბბაჩხსოო (გასუბსტ.) და ა. შ.
 400—ბიპბაჩხო (ატრიბ.), ბიპბაჩხოო (გასუბსტ.)
 401—ბიპბაჩხსა (ატრიბ.), ბიპბაჩხსაო, ბიპბაჩხსოო (გასუბსტ.) და ა. შ.
 500—ჯობაჩხო (ატრიბ.), ჯობაჩხოო (გასუბსტ.)
 501—ჯობაჩხსა (ატრიბ.), ჯობაჩხსაო, ჯობაჩხსოო (გასუბსტ.) და ა. შ.
 600—უჯბაჩხო (ატრიბ.), უჯბაჩხოო (გასუბსტ.)
 601—უჯბაჩხსა (ატრიბ.), უჯბაჩხსაო, უჯბაჩხსოო (გასუბსტ.) და ა. შ.
 700—ვუღბაჩხო (ატრიბ.), ვუღბაჩხოო (გასუბსტ.)
 701—ვუღბაჩხსა (ატრიბ.), ვუღბაჩხსაო, ვუღბაჩხსოო (გასუბსტ.)
 800—მულბაჩხო (ატრიბ.), მულბაჩხოო (გასუბსტ.)
 801—მულბაჩხსა (ატრიბ.), მულბაჩხსაო, მულბაჩხსოო (გასუბსტ.)
 და ა. შ.
 900—ვუჯბაჩხო (ატრიბ.), ვუჯბაჩხოო (გასუბსტ.)
 901—ვუჯბაჩხსა (ატრიბ.), ვუჯბაჩხსაო, ვუჯბაჩხსოო (გასუბსტ.)
 და ა. შ.
 1001—პაჯარსა (ატრიბ.), პაჯარსაო, პაჯარსოო (გასუბსტ.).—სინონ. საკაჯარსა (ატრიბ.), საკაჯარსაო, საკაჯარსოო (გასუბსტ.) და ა. შ.

ბევრი, მრავალი—გოლო.

საგარემოებო სიტყვები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)

ამალამ მეშუ.

ამგვარად, ამნაირად, ასე მერ, მეთორ, მეჭურბ.

აქ მია (ვართ.), მია, მიავ (ნიჯ.). აქეთ, აქეთკენ მეხო, მია (ვართ.), მეჩუ, მია (ნიჯ.). აქითგან, აქედან მალანო (ვართ.), მალახუნ (ნიჯ.).—მეღან, მეღინ. აქამდე მალ-ცირიკ, მეღცირიკ.

ახლა, ეხლა ისა, პახსა (ვართ.), ისპ, პახისპ (ნიჯ.). ახლავე, ეხლავე პახსა-გურ (ვართ.), პახისპ-ჯვ (ნიჯ.).

ახლო, ახლოს იშა. ახლოდან იშახო (ვართ.), იშახუნ (ნიჯ.).

ბოლოს, ბოლოში ოში, ოშის, ოშეს; ახრახ. სოფლის. ბოლოს პაჯუნ ოში,

ოშის, ოშეს. ბოლოს შენ ილა-ქარაკე! ახრახ უნ შათვა!

გაის, გაისად, მომავალ წელს ელალ-უსენ, ელალ-უსენა.

გარეთ ტოშ (ვართ.), კრშ (ნიჯ.). გარედან ტოშტან (ვართ.), კრშისუნ (ნიჯ.).

გვერდით, იქვე, შორი-ახლოს ტოლოლ, ანულ, ანულ.

გვიან კვგი (ვართ.), კვაი (ნიჯ.).

გუშინ ნაანე (ვართ.), ნაანი (ნიჯ.).

გუშინ-წინ ბაღენა (ვართ.), ბაღა (ნიჯ.). გუშინ წინის-წინ ბაგურ-ლენა (ვართ.), ბაგურლინა (ნიჯ.).

დაბლა ოყა შდრ. ქვემოთ, ქვევით.

დილას, დილით დამდამ (ვართ.), შაქვ, შაქვ.

სავსტან (ნიჯ.). დილაადრიანად
დამდამხო, დამდამხოლან (ვართ.),
შუმენენ (ნიჯ.).
დღეს ღე. დღეის-იქით ღეუნახო ტა-
ლა (ვართ.), ღეუნახუნ ტალაჲ (ნიჯ.).
დღისით, დღისით-მზისით ღენე-ფინ
(ვართ.), ღინეჲ-ფინ (ნიჯ.).
ეგრე, მაგრე, მაგნაირად, მაგგვარად ქორ,
ათბარ, ქაჭურბ.
ერთხანს საემეახტ.
ზეგ, ხვალ-ზევით სამეღენა (ვართ.), სა-
მანა (ნიჯ.).
ზეგის-ზეგ, მაზეგ სამეგვარდ.
ზედ, ზედა ლახო (ვართ.), ლოხოლ
(ნიჯ.).
ზედი-ზედ უს-უსტა.
ზევით, ზემოთ ალა; ბულა.
იხე, იმგვარად, იმნაირად შორ, ტერ,
შეთბარ, ტეთბარ, ტეჭურბ.
იქ ტაჲ (ვართ.), ტიჲჲ (ნიჯ.). იქით
ტერო (ვართ.), ტერუ (ნიჯ.). იქითთ
იქითთკენ ტალა (ვართ.), ტალაჲ
(ნიჯ.). აქეთ-იქით, იქით-აქეთ
ტალა-მალა (ვართ.), ტალაჲ-მალაჲ
(ნიჯ.). იქითგან, იქიდან ტალა-
ხო (ვართ.), ტალახუნ (ნიჯ.),—ტელან,
ტელინ. მანამდე ტელ-ცირიკ.
კიდეზე, ნაპირას კორტულ.
მაზეგ სამეგვარდ, სამეგვარდა.
მალღით, ჩუმად, მიპარვით ჰაპკინ.
მალე იხ. სწრაფად.
მანდ ჰა. მანდით, მანდითკენ ჰა-
ხო. მანდითგან, მანდედან ჰა-
ლან, ჰალინ. მანდამდე ჰალ-ცირიკ.
მალღა, ზემოთ, ზევით ალა. მალღი-
დან ალახო.
ნაპირას იხ. კიდეზე...
პირდაპირ ჩო-ბა-ჩო, თუმ-ბა-თუმ.
როგორ ეთბარ, ეჭურბ (ვართ.), ჰეთბარ
(ნიჯ.).
ხად მა. საიდან მალან, მალინ. საით,
საითკენ მაჩო (ვართ.), მაჩუ (ნიჯ.).
ხალაშოს ბეას, ბეასუნ. ხალაშო-ჭამს,
შეგინდებინას ბეას-ჩოელ. სა-
ღამოობით ბეას-ბეას.

სწრაფად, ჩქარა, მალე უსინ, უსინ,
(ვართ.), უსუნ, უსუმ (ნიჯ.). ჩქარ-
ჩქარა, მალ-მალე, ხშირ-ხში-
რა დ უსინ-უსინ (ვართ.), უსუმ-უსუმ
(ნიჯ.).
უთენია, ალიონზე ქაბაქაჲ, ქაბაქა-
მინ,—ქაბიხ-იშა (ვართ.), ქაბე-იშა, ქა-
ბეჲ იშა (ნიჯ.).
უკან კოშ. უკნიდან კოშტან.
უწინ იხ. წინ.
ქვემოთ, ქვევით ოყა; ცინა.
ყოველდღე ღენენ, ღენნახ, ჰარღი (ვართ.),
ჰარღი (ნიჯ.).
ყოველწლიურად უსენ-ბა-უსენ, ჰარ უს-
ენ, უსენნახ (ვართ.), ჰარ უსენ, ჰარ
უსენა (ნიჯ.).
შარშან ესენ, კებაქი-უსენ (=გავლილი
წელი).
შარშანწინ ბაუსენ.
შემდეგ ოშა.
შიგ, შიგნით ბოშ (ვართ.), ბონა (ნიჯ.).
შიგნიდან ბოშტან.
შინ კუა (ვართ.), კოჲა, კოჲჲ (ნიჯ.).
შინიდან კუახო (ვართ.), კოჲახუნ
(ნიჯ.).
შორს ახიილ. შორიდან ახიილახო
(ვართ.), ახიილახუნ (ნიჯ.).
შუადღეს ბლზზარუნ (ვართ.), ბერეზარე
(ნიჯ.).
შუალამეს იშაოუნ, შიუნე-ბიილ.
ჩუმად, უჩუმრად, მალულად 1. ჰაპკინ,
ჩუმად, საიდუმლოდ თქვი!
ჰაპკინ უფა! 2. შიბ. ჩუმად, ხმა-
დაბლა ილაპარაკე! შიბ ათფა,
იხტობთბა!
ჩქარა იხ. სწრაფად.—ჩქარ-ჩქარა უს-
ინ-უსინ, უსინ-უსინ (ვართ.), უსუნ-უს-
უნ, უსუმ-უსუმ (ნიჯ.).
ცოტა, ცოტათი, ოდნავად, მცირედ სა-
ციწი, საცი, საჲ (ვართ.), მალ-ჯა (ნიჯ.).
ძალიან, ძლიერ, ბევრად, ფრიალ გორღრ,
ლაფ (ვართ.), გელე, ლაფ (ნიჯ.).
წელს, წლეულს ეფსენ, მე უსენ.
წელან ბარ, ტებარ (ვართ.), ტრებარ
(ნიჯ.).

წინ ბეშ. წინიდან ბეშტან. უწინ
ბეშაშხო (ვართ.), ტრეპარახუნ (ნიჯ.).
წლითი-წლობით, ყოველწლიურად უსენ-
ნახ, ჰარ უსენ (ვართ.), ჰარ უსენ
(ნიჯ.).

წუხელ ნარზუ, ნარზუხ.

ხვალ დამნუნ (ვართ.), აჰჰ, აჰჰჰ,
აჰჰჰ (ნიჯ.).

ზმნები

აგება, აშენება ბიყეს, ბიყესუნ, ბიყსუნ;
სერეს, სერესუნ; სერბეს, სერბესუნ.
აგებს, აშენებს ბინეყსა, ბიყსანე;
სერრებსა, სერრებსანე. «აიგება»
შენდება ბიყნესა, ბიყსანე; სერრე-
სა, სერრესანე; აიგო, აშენდა ბიყ-
ნეცე, ბიყეცენე, სერრეცე, სერრეცენე.
აიგება, აშენდება ბიყელალე,
სერელალე.

ადგომა, წამოდგომა აძხეს, აძხესუნ.
დგება აძხესა, აძხესსა. ადგა აძ-
ხეზერე, აძხერენე. ადგება აძხალ-
ლე.

ამბობს იხ. თქმა.

არის ბუ-ნე. არიან ბუ-ყუნ (ნიჯ. ბუ-
ტუნ). შდრ. მყოფი—ბუ.

არსებობა იხ. ყოფნა.

ასვლა ლადღეს, ლადღესუნ, ლადღესუნ,
ლადღესუნ (ვართ.); ლასუნ (ნიჯ.). ადის
ლადნესა, ლადნესანე. ავიდა ლადნეცე.
ავა ლადლალე.

ატანა, აყვანა ლადჩეს, ლადჩესუნ (ვართ.),
ლადჩეს, ლადჩესუნ (ნიჯ.). ააქვს, აა-
ყავს ლადნეჩესა, ლადნეჩესა, ლადნეშ-
ჰა; ლადჩესანე. აიტანა, აიყვანა
ლადნეჩერე, ლადნეჩერენე.

აქვს, ჰყავს ბუ-ტად (ნიჯ. ტუბ-ჰუ) აქვთ,
ჰყავთ ბუ-ყო (ნიჯ. ტაბ-ჰუ).

აღება, აყვანა აყეს, აყესუნ, აყსუნ
(ვართ.), ჰაყეს, ჰაყესუნ, ჰაყსუნ (ნიჯ.).
იღებს, იყვანს ანეყსა. აღება
აყვანა ხდება, —აიღება, აიყ-
ვანება აყნესა.

აყვანა იხ. ატანა, აღება.

ბადება, შობა ბაქეს, ბაქსუნ. იბადე-
ბა, იშობა ბანეჰსა. დაიბადა,
იშვა ბანეჰე. შდრ. ყოფნა, გახ-
ლომა.

ბლავილი ბოლოა-ფეს, ბოლოა-ფესუნ.
ბლავის ბოლოაენება. იბლავლა
ბოლოაენეფე.

გაგდება, გარეკვა 1. ქვეყეს, ქვეყესუნ.
აგდება, ყრის (გარეთ...) ქვეყესა,
ქვეყესანე (ტოშ...). 2. შაპეს, შაპე-
სუნ; შაპევეს, შაპევესუნ. აგდება,
ყრის (საერთოდ...), აფრთხობს, თავი-
დან იშორებს შანესა, შანესანე; შა-
პევესა, შაპევესანე...

გადაგდება, გადაყრა ბოსეს, ბოსესუნ. «გა-
და» აგდება, «გადა» ყრის ბონეს-
სა.

გადასვლა ქებაქეს, ქებაქსუნ (ვართ.), ქრ-
ვაქეს, ქრვაქსუნ (ნიჯ.). გადადის
ქენებაქსა (ვართ.), ქრვაქსანე (ნიჯ.).

გათავება, გამოღვევა, ამოწურვა 1. მარ-
ცეს, მარცესუნ. თავდება, იღვევა,
იწურება მარცესა, მარცესა, მარ-
ცესსა. 2. ჩიხარკეს, ჩიხარკესუნ. თავ-
დება, მთავრდება... ჩიხარკესა.

გაკეთება იხ. კეთება.

გაკვირვება, გაოცება აყეს, აყესუნ. უკ-
ვირს აყნესა, აყნესანე. გაუკვირდა
აყნეცე (შდრ. აღება...).

გამოვარდნა ჰეჭტეს, ჰეჭტესუნ. გამო-
ვარდა ჰეჭნელე.

გარეკვა იხ. გაგდება.

გასვლა ჰელეს, ჰელესუნ, ჰეღეს, ჰესუნ.
გამოდის ჰენესა. გამოვიდა ჰე-
რენე. გამოვა ჰელალე.

გატყავება ჰეყეს, ჰეყესუნ, ჰეყსუნ.
გაყვირდა თოგ-ღეს, თოგ-ღესუნ. მყიდის
თოგ-ნე-ღესა, თოგ-ნე-სტა.

გაშვება ბართეს, ბართესუნ. უშვებს
ბარრეხა. გაუშვა ბარრეთე; გაუშ-
ვებს ბარკალე.

გაწყლომა იხ. წყლომა.

გლეჯა ჩუქეს, ჩუქესუნ, ჩუქსუნ. გლეჯს ჩუნქესა. იგლოჩეკა ჩუქნესა.
დადება ლახეს, ლახესუნ, ლახსუნ. დებს ლანესსა. იღება ლახნესა.
დაკლა შამფეს, შამფესუნ. კლავს შამნესა. დაკლა შამნეფე. დაკლავს შამკალე.
დაკრა ჭარფეს, ჭარფესუნ. უკრავს ჭარრება. დაუკრა ჭარრეფე.
დალაპარაკება შათ-ფეს, შათ-ფესუნ. ლაპარაკობს შათება.
დაღევა იხ. სმეა.—სულის დაღევა ელმუხ-თასტუნ.
დამარხვა ბოშტეს, ბოშტესუნ (ბოშდესუნ). მარხავს ბოშნედესა, ბოშნესტა, ბოშტესანე. შდრ. დარგვა.
დარგვა ბოშტეს, ბოშტესუნ (ბოშდესუნ), რგავს ხეს ბოშნედესა (ბოშნესტა, ბოშტესანე) ხოდახ. შდრ. დამარხვა.
დასკუება 1. კუწეს, კუწესუნ. მოვა 'და' დასკუდება არი-კუწეღალე, ეღალ-კუწეღალე. 2. კუწდეს, კუწდესუნ. დაასკუებებს კუწღალე.
დატევა იხ. ჩატევა.
დაფქვა იხ. ფქვა.
დაღვრა ციფეს, ციფსუნ. ღვრის ცინება. დაღვარა ცინეფე. დაღვრის ციკალე. შდრ. დაყრა.
დაღუება 1. ბათეს, ბათესუნ. იღუება ბათესკა. 2. ბათეკეს, ბათეკესუნ. ღუება ბათენესკა.
დაყრა ციფეს, ციფსუნ. ყრის ცინება. დაყარა ცინეფე. დაყრის ციკალე. შდრ. დაღვრა.
დაწევა იხ. მიღწევა...
დაწყება, წამოწყება ბურჯეს, ბურჯესუნ, ბურხეს, ბურხესუნ. იწყებს ბურჯესა, ბურჯესსა.
დაჭერა იხ. ქერა.
დახურვა ბუტკეს, ბუტკესუნ. ხურავს, ახურავს ბუტტესკა, ბუტკესანე.
დაჯღომა არცეს, არცესუნ. ჯდება არრესკა, არრესკა, არრესწა. დაჯღა არრესკე.

ღგან ჩურფი-ნე (ნიჯ. ჩურფიო-ნე).

ღგანან ჩურფი-ყუნ (ნიჯ. ჩურფიო-ტუნ). შდრ. მდგომარე — ჩურფი, ჩურფიო.
ვარდნა, გდება ბითესუნ, ბითსუნ, ბისთუნ. ვარდება ბინეთესა, ბინესთა. შდრ. წაქცევა.
ზის არცი-ნე (ნიჯ. არციო-ნე). სხედან არცი-ყუნ (ნიჯ. არციო-ტუნ). შდრ. მჯდომარე — არცი, არციო.
თესვა, დათესვა ბიტეს, ბიტესუნ, ბიტსუნ, ბისტუნ. თესავს ბინესტა. ითესება ბიტნესა, ბიტტესა.
თქმა ფეს, ფესუნ. ამბობს ეხ-ნე, ეხანე. თქვა ფე-ნე. იტყვის უკალე, უკალ-ნე.
თხოვნა ბესეს, ბესესუნ, ბესსუნ. თხოვლობს, ითხოვს, სთხოვს ბენესკა, ბენესსა.
იტყვის იხ. თქმა.
იყო იხ. ყოფნა.
კაზმვა, მოკაზმვა იხ. რთვა, მორთვა.
კეთება, გაკეთება, ჩადენა 1. ბეს, ბესუნ. აკეთებს ბესანე. რას აკეთებ? ეკან-ბესა. 2. სერბეს, სერბესუნ. გაკეთებ უჯრები, ყუთები სერბანბე ყუთიუხ (ვართ.), ყუთიუხ-დან-სერბიო (ნიჯ.) შდრ. აგება, აშენება 3. *-დეს, *-დესუნ (ცალკე არ იხმარება. გამოიყენება მეშველ ზმნად): თოგდესუნ (გაყოფა), გურ-დესუნ (წაქცევა)... 4. *კეს, *კესუნ. (ცალკე არ იხმარება. გამოიყენება მეშველ ზმნად): ბათ-კესუნ (დაღუება), ქვეკესუნ (გაგდება)... 5. *ტეს, *ტესუნ (ცალკე არ იხმარება. გამოიყენება მეშველ ზმნად): ურ-ტესუნ (დართვა)...
კვლომა, მოკვლომა ბიესს, ბიესსუნ; ბიესს, ბიესსუნ. კვდება ბიესანე, ბიესანემოკვდება ბიეალე, ბიეალე.— მოკვდა პურენე. შდრ. მკვდარი — პური, პურიო.
კრეფა ბოყეს, ბოყესუნ, ბოყსუნ (ვართ.), ჰაეყეს, ჰაეყესუნ, ჰაეყსუნ

(ნიჯ.). კრეფს ბოანეცა (ვართ.),
ჰაიეყსანე (ნიჯ.).
მიღწევა, წამოწევა, დაწევა, წვდომა ბა-
პეს, ბაპესუნ, ბაპსუნ. მიადწია,
წამოეწია, დაეწია, სწვდა
ბანეპე.
მიცემა, ძლევა თადეს, თადესუნ, თას-
ტუნ. აძლევის, თანეტა, თან ეღესა.
მისცა თანეღე. მიეცა თადღეცე.
მოკვლა ბესპეს, ბესპესუნ (ბესბესუნ).
კლავს ბესნეპსა. მოკლა ბესნეპე.
მოპარვა, პარვა ბაშყეს, ბაშყესუნ. კპა-
რავს, იპარავს ბაშნეყსა.
მოპოვება, შოვნა ბაწესუნ, იშოვება,
არის, მოიძებნება ბაწნესა.
მოსვლა ეღეს, ეგეს, ეეს; ეღესუნ, ეგე-
სუნ, ეგსუნ, ესუნ. მოღის ენესა.
მოვიდა არეწე. მოვა ეღალღე.
მოსურვება, მოწადინება იხ. სურვი-
ლი, წადილი.
მოტანა, მოყვანა ერეს, ერესუნ, ესჩუნ,
ესტუნ, ეშტუნ. მოაქვს, მოაქყავს
ენეჩესა, ენესჩა, ენეშტა. მოიტანა,
მოიყვანა ენეჩერე.
მოტანიება, მოყვანიება ერესღეს, ერეს-
ტეს; ერესღესუნ, ერესტესუნ. მოატა-
ნინა, მოაყვანინა ერესნეღე.
მოწყვება, წყვება, წყდომა 1. ჩუქეს,
ჩუქესუნ, ჩუქსუნ. წყვეტს ჩუნეჭსა.
წყვეტს ყვაევილს, რტოს ჩუ-
ნეჭსა ციციკას, კიკუნხ. წყდება ჩუქ-
ნესა. მოსწყდა ჩუქნეცე. შდრ.
გლეჯა, მოგლეჯა. 2. ბოტეს, ბო-
ტესუნ, ბოსტუნ. წყვეტს (წყალს)
ბონესტა (ხენახ). მოწყდა, შე-
წყდა (წყალი) ბოტტეცე (ხე...)
შდრ. კრა, მოკრა, გაკრა.
მღერა მაიღეს, მაიღესუნ. მღერი
მაიღნება. იმღერა მაიღნეფე. იმღე-
რემს მაიღკალღე-
მუშაობა აშბეს, აშბესუნ. მუშაობს
აშნება, აშბესანე.
ნდომა იხ. სურვილი, წადილი.
რგვა იხ. დარგვა.
რთვა¹, მორთვა, მოკაწმვა 1. ზერეს, ზე-

რესუნ. ირთვება, იკაწმება ზერ-
რესა. 2. ზერეგეს, ზერეგესუნ.
რთავს, კაწმავს ზერევენესა.
რთვა², დართვა ურტეს, ურტესუნ.
რთავს, (მატყლს...) ურრესტა
(ხახ, ხახე...).

რტყმა, დარტყმა დღეს, დღესუნ. არ-
ტყამს, ურტყამს დუნელსა, დუნ-
სანე.

სიყვარული; სურვილი, წადილი ბუყეს,
ბუყესუნ, ბუყსუნ (ვართ.); ჩურესუნ
(ნიჯ.). უყვარს; სურს, სწადს.
ბუტუყსა (ვართ.), ჩურნესა (ნიჯ.).

სმა¹, დაღვეა უღეს, უღესუნ, უღსუნ.
სვამს (წყალს...) უნელსა (ხე-
ნახ...), ისმევა, იღევა (წყა-
ლი...) უღნესა (ხე...).

სმა², დასმა არცესტეს, არცესტესუნ (არ-
ცესღესუნ). სვამს (საქანელა-
შე...) არცესნესტა, არცესნეღესა (ზიკ-
ლაიმონალ...).

სწავლა¹, სწავლება ზომბეს, ზომბესუნ.
ასწავლის ზომბეღესა, ზომბეღსა.

სწავლა², დასწავლა ზომბაქეს. ზომბაქ-
სუნ. სწავლობს, მეცადინეობს
ზომბებაქსა.

ტება, გატება ხახაიფეს, ხახაიფესუნ.
ტებს ხახაინება. გატება ხახაინე-
ფე. გატებს ხახაიკალღე.

ტყდომა ხახაიეს, ხახაიესუნ. ტყდება
ხახაინესა. გატყდა ხახაინეცე.
გატყდება ხახაიკალღე.

უხდება ზერრესა. არ უხდება თე-ნე-
ზერესა. მოკაწმვა, შდრ. რთვა².
ფჰვა, დაფჰვა ბერხეს, ბერხესუნ.
ფჰვავს ბერრესსა, ბერხესანე.

ქონება, ქონა ბაქეს, ბაქსუნ. აქვს
(ხოლმე), მოეპოვება ბატაქსა.

ჰყავს იხ. აქვს...

ყვლეფა ქეყეს, ქეყესუნ, ქეყსუნ.
ყიდვა აყეს, აყსუნ. ყიდულობს ანეყ-
სა, აყსანე (შდრ. აღება...).

ყოფნა, არსებობა ბაქეს, ბაქსუნ. არის.
(ხოლმე), ხდება ბანეჭსა, ბაქსანე.

იყო, მოხდა ბანეჟე, ბაქენე შდრ.
ბადეზა, შობა.

შეგდება, ჩაგდება, შედება ბასაქეს, ბასაქსუნ. აგდეზს სდეზს (შიგ...) ბასანეჟსა, ბასაქსანე (ბოშ...). შევაგდო, ჩავაგდო, შესდო ბასანეჟე, ბასაქენე.

შევარდნა, ჩავარდნა ბაქტეს, ბაქტესუნ (ბაქდესუნ). შევარდა, ჩავარდა ბაქენდე.

შესვლა ბაღეს, ბაღეს, ბაეს; ბაღესუნ, ბაღესუნ, ბაღსუნ. შედის ბაღესა, ბაღსანე. შევიდა ბაღენცე, ბაღენცე. შევა ბაღალლე.

შეტანა, შეყვანა ბაჩეს (ვართ.), ბაჩეს (ნიჯ.); ბაჩესუნ (ვართ.), ბაჩესუნ (ნიჯ.). შეაქეს, შეაქყავს ბაჩენესა, ბაჩესანე; ბაჩენეშვა (ვართ.), ბაჩენესა, ბაჩესანე (ნიჯ.).

შეყვანა იხ. შეტანა...

შეყვარება იხ. სიყვარული...

შეშინება 1.—შიში, შიშის ქონა ყიბეს, ყიბსუნ. ეშინია, შიშობს ყიბტუბსა, ყიბსატუბ (ვართ.), ყიბნებსა, ყიბსანე (ნიჯ.). 2. ყიბ-დესტეს, ყიბდესტესუნ. აშინებს ყიბდესნესტა, ყიბდესტესანე.

შეშრობა (შეირდ გაშრობა) ეწეს, ეწესუნ. შეშრა ეწენცე, ეწეცენე.

შეძლება (უნარის გამოჩენა) ბაქეს, ბაქსუნ. შეუძლია, უნარი აქეს ბატუქსა, ბაქსატუბ. არ შეუძლია თე-ტუ-ბაქსა.

შობა, დაბადება, ყოლა (ნაშიერისა) ბიხეს, ბიხესუნ, ბიხსუნ. შობს, ბადებს ბიხესსა, ბიხსანე. იშობა, იბადება ბიხნესა. შდრ. ბადება...

შრობა, გაშრობა 1. ყარიბაქეს, ყარიბაქსუნ. შრება ყარინებაქსა, ყარიბაქსანე. 2. ყარიბეს, ყარიბსუნ. აშრობს ყარინებსა, ყარიბესანე, ყარიბსანე. შდრ. ხმობა...

ჩაგდება იხ. შეგდება...

ჩავარდნა იხ. შევარდნა...

ჩასვლა ცილეს, ციღეს, ციეს; ცილესუნ,

ციღესუნ, ცისუნ. ჩადის ცინესა, ცისანე. ჩავიდა ცირენე. ჩავა ცილალლე.

ჩატანა, ჩაყვანა ციკეს, ციკესუნ. ჩააქეს, ჩააქყავს ცივენესა, ცივენესანე.

ჩატევა, დატევა 1. ბაყეს, ბაყესუნ, ბაყსუნ. ეტევა ბანეყსა, ბაყსანე. ჩატეცია, დაეტეცია ბანეყე, ბაყენე. 2. ბაყევეკეს, ბაყევეკესუნ. ატევეს ბაყევენესა, ბაყევეკესანე. ჩასტეცია, დასტეცია ბაყევენეკე, ბაყევეკენე.

ჩაფლვა, ჩადება (შიწაში) ბათეს, ბათესუნ. ფლავს, სდებს შიწაში ქვეერს... ბათესკა კოდახ...

ჩაყვანა იხ. ჩატანა.

ჩრა, შერა ჩუხეს, ჩუხესუნ. იჩრება, ეჩრება ჩუხნესა, ჩუხესანე შდრ. ძვრომა...

ცემა ტაფეს, ტაფსუნ. სცემს ტაპნება, ტაპნანე. სცემა ტაპნეფე, ტაპნენე. სცემს ტაპკალლე.

ცხოვრება ქარხეს, ქარხესუნ. ცხოვრობს ქარხესსა, ქარხესანე (ვართ.), ქარხესსა, ქარხესანე (ნიჯ.).

ძახვა ურტეს, ჭურდეს; ურტესუნ, ჭურდესუნ. ძახავს მატყლს, ძახს... ურრესტა, ჭურრესტა (ურტესანე, ჭურდესანე) ხახ, ტურიხახ... შდრ. რთვა.

ძვრენა, შეძვრენა, შერა ჩუხევეკეს, ჩუხევეკესუნ; ჩუხტეს (ჩუხდეს), ჩუხტესუნ (ჩუხდესუნ). აძვრენს, ჩრის ჩუხევენესა, ჩუხევენესანე; ჩუხნესტა, ჩუხტესანე.

ძვრომა 1. ჩუხეს, ჩუხესუნ. ძვრება (ლობეში...) ჩუხნესა (ჩაღღ...). 2. ჩუქეს, ჩუქესუნ. სძვრება (ტყავი...) ჩუქნესა (ტოღ...).

ძღობა ბოშევეკეს, ბოშევეკესუნ. აძღობს ბოშევენესა, ბოშევეკესანე.

ძღობა ბოშეს, ბოშესუნ, ბოშსუნ, ბოშსუნ. ძღება ბონეშესა, ბოშესანე, ბონეშესა, ბოშსანე.

წასვლა თაღეს, თაღეს, თაეს; თაღსუნ (ვართ.), თაღსუნ (ნიჯ.). შიღის თა-

ნესა, თამსანე. წავეიდა თანეცე, თაცენე. წავა თალღლე.

წაქცევა 1. გირეს, გურესუნ, გურსუნ. იქცევა, ვარღემა გურრესა, გურესანე. 2. გურღეს, გურღესუნ. აქცევს გურრედესა, გურღესანე, გურრესტი. წააქცია გურრედე, გურღენე.

წალემა, წაყვანა თაშეს, თაშესუნ, თაშსუნ, თაშშუნ. მიაქვს, მიჰყავს თანეშესა, თანეშში. წაიღო, წაიყვანა თანეშერი, თაშერიენე.

წაყვანა იხ. წალემა...

წევს ბასკი-ნე (ნიჯ. ბასკიო-ნე). წეანან ბასკი-ყუნ (ნიჯ. ბასკიო-ტუნ) შდრ. მწოლარე—ბასკი, ბასკიო.

წვა ბოკეს, ბოკესუნ, ბოკსუნ. იწვემა ბონესა, ბოკსანე.

წვდომა იხ. მიღწევა.

წოლა¹, დაწოლა¹ ბასკეს, ბასკესუნ. წემა ბასნესა, ბასკესანე.

წოლა², დაწოლა² პეიტბეს, პეიტბესუნ. წემა პეიტბესა, პეიტბესანე შდრ. ჰერა², დაჰერა².

წურვა 1. წოროეს, წოროესუნ. იწურემა წორონესა, წოროესანე. 2. წორობეს, წორობესუნ. წურავს წორონებსა, წორობესანე. შდრ. ჰყლეთა მნიშვ. 3.

წყდომა, ამოწყდომა, გაწყდომა კაწეს, კაწესუნ. წყდემა კაწესა, კაწესანე. ამოწყდა, გაწყდა კაწნეცე, კაწნეცენე. ამოწყდემა, გაწყდემა კაწელღლე.

წყვეტა, გაწყვეტა კაწვეს, კაწვესუნ. წყვეტს კაწნება, კაწნებანე. გაწყვეტა კაწნეფე. გაწყვეტს კაწალღლე.

ჭამა უქეს, უქესუნ, უქსუნ. ჭამს უნექსა, უქსანე. ჭამა, შეჭამა ქენე,

ქანე, უნექე. იჭმევა უქნესა, უქნესანე.

ჭერა¹, დაჭერა¹, ბყრობა ბიყეს, ბიყესუნ, ბიყსუნ. იჭერს, იბყრობს ბინეყსა, ბიყსანე. ჭერა, დაჭერა ხდემა ბიყნესა, ბიყესანე შდრ. აგება, აშენება.

ჭერა², დაჭერა² პეიტბეს, პეიტბესუნ. აჭერს პეიტბესა. შდრ. წოლა², დაწოლა².

ჭრა, გაჭრა, მოჭრა ბოტეს, ბოტესუნ, (ბოტსუნ), ბოსტუნ. ჭრის ბონეტესა, ბონესტა. იჭრემა ბოტესა, ბოტნესა; ბოტესანე. შდრ. მოწყვეტა, წყვეტა—მნიშვ. 2.

ჭყლეთა 1. პეიტეს, პეიტესუნ; ლაბეს, ლაბესუნ. იჭყლიტემა პეიტესა, პეიტნესა, პეიტესანე; ლაბნესა, ლაბესანე. გაიჭყლიტა, დაიჭყლიტა პეიტრეცე, პეიტრეცენე; ლაბნეცე, ლაბრეცენე. გაიჭყლიტემა, დაიჭყლიტემა პეიტელღლე; ლაბელღლე. 2. პეიტბეს, პეიტბესუნ; ლაბეცესუნ. ჰყლეთს პეიტბესა, პეიტბესანე; ლაბეცესანე, ლაბეცესანე. 3. ყაჰვეს, ყაჰვესუნ. ვჰყლეთ, ვწურავთ ყურძენს ყაჰმანება ტულღლეს (ვართ.), ყაჰმანე ტულა (ნიჯ.). შდრ. წურვა.

ხარშვა, მოხარშვა ბონეს, ბონესუნ, ბონესუნ. ხარშავს ბონესსა, ბონესანე. იხარშემა ბონესა, ბონესანე. მოხარშა ბონეცე, ბონეცენე. მოხარშემა ბონელღლე.

ხმომა, გახმომა 1. ყარიბაქეს, ყარიბაქესუნ. ხმემა ყარიბემაქსა, ყარიბაქსანე. 2. ყარიბეს, ყარიბესუნ ახმობს ყარიბებსა, ყარიბესანე. შდრ. შრომა, გაშრომა.

ჯდომა იხ. დაჯდომა.

ბიბლიოგრაფია

I

- ა. ში ფ ნ ე რ ი — ცდა უღიური ენის გამოკვლევისა. პეტერბურგის საიმპერატორო მეცნ. აკადემიის შეშუარები, VII სერია, ტომი VI, № 8, 1663 (გერმანულ ენაზე).
- ა. დ ი რ ი — უღიური ენის გრამატიკა. თბილისი, 1903. გამოქვეყნდა აგრეთვე „მასალათა კრებულში, რომელიც ეძღვნება კავკასიის ტომთა და ადგილთა აღწერას“, ტ. XX XIII, თბილისი, 1904 (რუსულ ენაზე).
- ვ ლ. ფ ა ნ ე ი ძ ე — უღიური ენა და მისი კილოები. სსრკ მეცნ. აკადემიის საქართველოს ფილიალის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის „მოამბე“¹, ტ. I, 1937.
- სახელთა ბრუნებისათვის უღურ ენაში. ენიმკის მოამბე, ტ. II, 1937.
  - აკუზატივის გენეზისისათვის უღურ ენაში. ენიმკის მოამბე, ტ. V—VI, 1940.
  - კაუზატივის -ევი-ე ხუფიქსი უღურში. წერილი I. სსრკ მეცნ. აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 5 (გვ. 393—398); წერილი II. სსრკ მეცნ. აკად. საქართვ. ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 6, 1940.
  - მხოლოდითი რიცხვის მესამე პირის ნაცვალსახელოვანი -ევი-ტუ- უღურ ენაში. ენიმკის მოამბე, ტ. X, 1941.
  - უღური ენის დიალექტთა ურთიერთობის საკითხისათვის. ნაწილი I. სსრკ მეცნ. აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 9, 1940; ნაწილი II. სსრკ მეცნ. აკად. საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. II, № 1—2, 1941 (რუსულ ენაზე).
  - მიცემით-სუბიექტური ზმნები უღურ ენაში. ენიმკის მოამბე, ტ. XII, 1942.
  - ნაწილაკოვანი კავშირებითი უღურ ენაში. საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. III, № 8, 1942.
  - ინფინიტივის ფორმათა წარმოება და მნიშვნელობა უღურ ენაში. წერილი I, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, № 2; წერილი II, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, № 4; 1942.
  - დრო-კილოთა წარმოების პრინციპებისათვის უღურ ენაში. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. VI, № 2, 1943.
  - ჩვენებითი ნაცვალსახელი უღურ ენაში. საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 8, 1944. № 8, 1944.
  - სახლუტის ფორმები, მათი წარმოება და ფუნქციები უღურ ენაში. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XXX—XXXI, B., 1947.
  - მიმდებობის წარმოება და ფუნქციები უღურ ენაში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. II, 1948.
  - უღური ენის გრამატიკული ანალიზი (სალოქტ. დისერტაცია — საწერ მანქანაზე ნაბეჭდი, 1948). რუსულ ენაზე სტამბურად გამოცემული ავტორეფერატი, 1949.
  - ნაწმნარი სახეობის მიერ სახელთა მართვა უღურ ენაში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. XII, 1960.

¹ ქვემოთ ყველგან აღნიშნული იქნება შემოკლებით: ენიმკის მოამბე...

- ა. გ. ჭეიროანიშვილი — უღური ერაგატოვის სტრუქტურა და ფუნქციები (საქანდ. დი-სერტაცია); საწერ მანქანაზე ნაბეჭდი, 1943.
- *Pluralia tantum*-ის შემთხვევები უღურ ენაში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნი-ერება, ტ. II 1948.
- გრამატიკული კლასის გაქვავებული ნიშნები უღურ ზმნებსა და „ნაშნარ სახე-ლებში“. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VIII, 1956.
- ღრო-კილოთა ერთი ფორმის საკითხი უღურში. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. XXIII, № 2, 1959.
- ქურმუხ-ის თავდაპირველი მნიშვნელობის საკითხი. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნი-ერება, ტ. XIII, 1962.
- უღურში ზოგი გრამატიკური მოვლენის გრამატიკაციის საკითხი. თბილისის სა-ხელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის შრომები — მიძღვნილი თბი-ლისის უნივერსიტეტის 50 წლისთავისადმი (იბეჭდება).
- უღური თუ უღური? — კრებული „ორიონი“ — მიძღვნილი ავ. შანიძის დაბა-ლების 80 წლისთავისადმი, 1967.
- უღური ზმნის ზოგი მორფემის ეტიმოლოგიური ძიებანი: I. უღური ზმნის ტემპორალურ-მოდალურ ფორმათა წარმოების ზოგი საკითხი. „მაცნე“ — საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა გან-ყოფილების ორგანო. ტ. I, 1968; II. უღური ზმნის უფს, ყოი ელემენტთა თავდაპირველი მნიშვნელობის საკითხი. იქვე.
- ბ. ე. ორბელი — უღური ენის ნიჭური დიალექტი (ბგერითი შედგენილობა და ზოგი ფონეტიკური პროცესი). აზერბ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, საზოგ. მეცნ. სერია, ტ. № 3, 1963 (რუს.).
- უღური ენის ნიჭური დიალექტი. ფონეტიკა. მორფოლოგია (საქანდ. დი-სერტა. — საწერ მანქანაზე ნაბეჭდი), 1965 (რუსულ ენაზე).
- ვ. ნ. ფანჩიძე, ე. თ. ჭეიროანიშვილი — უღური ენა. კრებულში: სსრკ ხალხთა ენები. ტ. IV, „იბერიულ-კავკასიური ენები“, მოსკოვი, 1967 (რუსულ ენაზე).

II

- ი. ვ. ჭავჭავაძე — ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათე-საობა, თბილისი, 1937.
- ე. ლ. ფანჩიძე — მორფოლოგიური შეხვედრებისათვის უღური ენისა ქართულ-ქართვე-ლურ ენებთან, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I, 1946.
- ე. ე. ბ. ჭეიროანიშვილი — კითხვითი ნაცვალსახელები ლეზგიურ (კიურული) ჭკუფის ენებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VII, 1955.
- ზოგი საერთო ფუძე წახურ-რთულურ-უღურსა და სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, იბერ.-კავკ. ენათმეცნ., ტ. IX—X, 1958.
- ფარინგალიზებული ხმოვნები წახურულ-რთულურსა და უღურში, იბერიულ-კავ-კასიური ენათმეცნიერება, ტ. XI, 1959.
- წახურ და მუსხადურ (-რთულურ) ენათა ფონეტიკისა და მორფოლოგიის ძირითა-დი საკითხები (სალოქტორო დისერტაცია — საწერ მანქანაზე ნაბეჭდი, 1965). რუსულ ენაზე სტამბურად გამოქვეყნებული ავტორეფერატი, 1966.
- ლამაილიზებული თანხმოვნები და მათი ცვლა წახურულ-რთულურსა და უღურ ენებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. XV, 1967.
- ი. ლ. ცეკეკაძე — მესხეთე ლატერალური თანხმოვნის შესატყვისობისათვის უღურ ენაში, იბერ.-კავკასიური ენათმეცნიერება, XIV, 1964.

III

- ა. გ. შანიძე — კავკასიის ალბანელთა ენა და დამწერლობა, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზო-გადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, № 1, 1960 (რუსულ ენაზე).
- ა. რ. ჩიქობავა — ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1952.

ნახევრი ტექსტები

1. უდიური ტექსტები — გამოქვეყნებულია ა. შ ი ფ ნ ე რ ი ს წიგნში „ცდა უდიური ენის გამოკვლევისა“, 1863; თარგმნილია გერმანულად, დართული აქვს უდიურ-გერმანული ლექსიკონი.
2. უდიური ზღაპარი „რუსტამ“ (რუსული თარგმანით) — დაბეჭდილია „კავკასიის ტომთა და ადგილთა აღწერისადმი მიძღვნილ კრებულში“, VI გამოშვება, 1888 წ.
3. უდიური ოთხთავი (სახარება) — დაბეჭდილი „კავკასიის ტომთა და ადგილთა აღწერისადმი მიძღვნილ კრებულში“ (XXII გამოშვება, 1902); უდიურ-რუსული პარალელური ტექსტი.
4. უდიური ტექსტები — გამოქვეყნებულია ა. დ ი რ ი ს „უდიური ენის გრამატიკაში“, 1904; თარგმნილია რუსულად.
5. უდიური საანბანო-საკითხავი წიგნი „სამჯი დანს“ (1934) — უდიური ენის ვართაშნული და ნიჭური კილოების პარალელური ტექსტები.

УДИЙСКИЙ ЯЗЫК¹

(Краткий обзор)

ВВЕДЕНИЕ

1. Удины (вернее уди, или удийцы) ныне проживают в трёх селениях: Нидже, Варташене (АзССР) и Октомбери, бывш. Зянобиани (ГрузССР). Ниджа (иначе—Ныл) относится к Куткашепскому району, Варташен является районным центром, а Октомбери расположено в Кварельском районе². По данным Всесоюзной переписи 1959 года на удийском языке говорит примерно 3.700 человек³.

Удийцы, объединённые ныне в колхозы, издавна занимаются сельским хозяйством — садоводством, виноградарством-виноделанием, овощеводством, полеводством (сеют пшеницу, кукурузу, ячмень, просо; раньше сеяли рис) и скотоводством, а также разными ремёслами. Уже к 10-летию Октябрьской революции грамотность среди удийцев стала почти всеобщей, круг их интеллигенции вырос; появилось большое число высококвалифицированных специалистов: учителей, врачей, агрономов, инженеров, техников, механизаторов, экономистов и др. В Варташене и Нидже имеется русская школа (десятилетка), а в Октомбери — неполная средняя школа (восьмилетка), где занятия проводятся на грузинском языке.

Варташенцы по вероисповеданию были православными христианами (диофизитами), а ниджцы — григорианами (монофизитами).

Удийцы, представляя ныне очень маленькую этническую группу, давно привлекают внимание исследователей, интересующихся вопросами этногенезиса народов Кавказа. Большая часть их считает этот народ реликтом древней (исторической) Кавказской Албании, именуемой в древнегрузинских письменных памятниках как ჯრჯოთი Hereti; сами же албанцы (гесп. уди) упоминаются как ჯრჯოთი hereti (в ед. ч. ჯრჯოთი her-i); в армян-

¹ Исходя из племенного названия уди (udi uti), являющегося основой с гласным (и ударным) окончанием, надобно употреблять термин удийский (а не удинский, или тем более — удский, как это по традиции было принято до сих пор). Ср., в частности: андийский (← анди), бацкийский (← бацби)... Ведь никто не говорит: андинский, бацбинский и т. п.

² Удийцы (удин), проживающие в сел. Октомбери — выходцы из Варташена (переселившиеся в 1919—1922 гг.).

³ Эти сведения требуют уточнения: по местным данным их около 4.500 душ.

ских письменных источниках они называются *шпшшр* alpank (алванцы → агванцы). Предполагается, что этот народ когда-то имел свою (древнюю) письменность.

„Язык кавказских албанцев был явно кавказский и тесно примыкал к удийскому, а возможно, был даже идентичен с древнеудийским...“. Иначе говоря: удийский язык—это один из новоалбанских диалектов, или... албанский—это есть литературный язык древних удий, т. е. древнеудийский (А. Г. Шанидзе).

2. Удийский язык имеет два диалекта—варташенский, гесп., варташенско-октомберийский (варташенско-зинобианский) и виджский. Из языков иберийско-кавказского круга он ближе всех в структурном и лексическом отношении стоит к цахскому, мухадскому (руттульскому), агульскому, лезгийскому (кюринскому), табасаранскому, будухскому и джеокрызскому языкам. Чем глубже и шире изучаются эти языки, тем достоверней становится их гететическая близость.

3. Начало научному изучению удийского языка было положено в XIX столетии; оно связано с именем акад. А. Шифнера (Versuch über die Sprache der Uden. Von A. Schiefner, Mitglieder der Akademie. Gelesen den 12 Dezember 1862.—Mémoires de l'Académie Imperiale de Sciences de St.-Petersbourg, VIIe Série. Tome VI, № 8, 1863).

Удийский язык специально изучался также А. Дирром (Грамматика удийского языка. Составил А. М. Диррь.—Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Выпуск тридцать третий. Отдел IV. Тифлис, 1904), В. Н. Панчвидзе (უდიური ენის გრამატიკული ანალიზი — Грамматический анализ удийского языка. Докторская диссертация, представленная в машинописном виде; 1948. Автореферат в объеме 17 стр. опубликован на русском языке; ТГУ, 1949; суммарная работа, содержащая научные статьи, опубликованные им ранее (1937—1948) или доложенные в виде докладов); В. Л. Гуцасяном (Ниджский диалект удийского языка. Фонетика. Морфология. Кандидатская диссертация; машинопись, 1964). Вопросы фонетики, морфологии и лексики посвящены специальные исследования (научные статьи, доклады) автора этой книги (см. перечень использованной или рекомендованной литературы, приложенный к грузинскому тексту). Наряду с данными других кавказских языков, материалы удийского языка привлекались к исследованию в трудах Фр. Мюллера (Grundriss der Sprachwissenschaft, III, 2, 1885), Р. Эркерта (Die Sprachen des kaukasischen Stammes, 1895), Г. Шухардта (Ueber den passiven Charakter des Transitivs in den kaukasischen Sprachen, 1895), А. Диппа (Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen, 1928), Н. Трубецкого (Notes sur les désinences du verbe dans les langues tchéchéno-lesghiennes, 1929; Nordkaukasische Wortgleichungen, 1930; Die Konsonantensysteme der ostkaukasischen Sprachen, 1931), Ж. Дюмезиля (Introduction à la grammaire comparée des langues caucasiennes du Nord, 1933), И. И. Мещанинова (Новое учение о языке, 1936; Общее языкознание, 1940), К. Боуда (Beiträge zur Kenntnis des idischen auf Grund

neuer Texte. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Bd. 93, H. I, 1939), P. Лафона (Études basques et caucasiennes, 1952), Е. А. Бокарева (Grundfragen der historischen Phonetik der dagestanischen Sprachen. XXV Internationaler orientalistischer Kongress. Moskau, 1960. Введение в сравнительно-историческое изучение дагестанских языков, 1961) и др.

И. А. Джавахишвили, утверждая албанское происхождение удийцев, в своем труде „Первоначальная природа и родство грузинского и кавказских языков“ (1937) определенное внимание уделил лексическому и морфологическому анализу удийского языка, отнесенного к легско-албанской группе кавказских языков (термин „легско-албанский“ // „лего-албанский“ введен им самим).

Проблеме албанского происхождения удийского языка А. Г. Шанидзе посвятил несколько специальных исследований, в числе которых особо следует отметить „Язык и письмо кавказских албанцев“ (Вестник отделения общественных наук АН ГССР, № 1, 1960).

К материалам удийского языка нередко обращается А. С. Чикобава, считая его одним из пережиточно сохранившихся языков древней Кавказской Албании („Введение в языковедение“, часть I, 1952).

Изучение удийского языка в Грузии, в частности в Тбилисском государственном университете, было начато еще в 20-ые годы текущего столетия; им некоторое время занимался Д. С. Мгеладзе (см. Отчеты, опубликованные в журн. Грузинского лингвистического общества *ჭიჭიჭილი* *Çiçiçdeuli*, I-II, 1923-24, стр. 353-354). Позднее, сообразно с учебным и тематическим планом отделения кавказских языков (созданного в 1933 г. по инициативе А. С. Чикобава) оно было продолжено на кафедре кавказских языков ТГУ, а также в Институте языковедения АН ГССР. Курс лекций по удийскому языку с 1937 по 1943 гг. читал В. Н. Панчвидзе, а с октября 1943 года читает Е. Ф. Джейрашвили.

Настоящая книга является первым опытом составления учебника удийского языка. Русский текст („Краткий обзор“) является сокращенным изложением грузинского текста.

ФОНЕТИКА

Звуковой состав

Гласные. В удийском языке 13 гласных звуков: 1) простые — а, е, і, о, у; 2) фарингализованные — а^х, е^х, і^х, о^х, у^х¹; 3) палата-

¹ Непосредственное наблюдение над живым произношением и рентгенографический анализ делают возможным определить характер артикуляции речевого органа этих специфических гласных: при их произношении надгортанная часть и корень языка заметно артикулируют в сторону к задней стенке фаринкса, образуя щель, свидетельствующую о явной фарингализации гласного; иначе говоря, фарингализация обуславливается приближением надгортанной части языка к задней стенке зева (фаринкса). Исходя из всего этого, делается вывод о наличии в удийском языке своеобразных фарингализованных гласных — чистых, самостоятельных звуков (ср. высказывания А. Шифнера, А. Дирра, Н. Трубецкого, К. Боуда, Н. Юшманова, В. Панчвидзе, Ш. Гаприндашвили, В. Гукасана и др.).

лизированные (умлаутированные) — ä, ö, ü; 4) полугласные — э, j. Эти гласные, за исключением последних (палатализованных и полугласных)¹, представляют собой самостоятельные фонемы. Об этом свидетельствует хотя бы сопоставление основ, в которых замена 1) одних простых гласных другими или 2) специфических фарингализованных гласных соответствующими простыми (нефарингализованными) гласными меняет значение слова; ср., например: 1) таq (кол) — теq (червь) — тиц (ноготь); ха (шерсть) — хө (вода) — хо (роса); ша (где) — те (нож) — ти (холод) — ти (луг); ех (жатва) — их (память) — ох (гребешок)...; 2) шаq (дуб; жёлудь) — таq (кол); тиq (радостный, веселый) — тич (ноготь); ша* (мозг) — та (не; где); ха* (собака) — ха (шерсть); хо* (вымя) — хо (роса); оq (ядро, иго) — оq (дно; подножие); иq (шесть) — иц (река)...

Схема классификации гласных

	Простые		Палатализованные	Фарингализованные		Полугласные
Верхний подъем	i	u	ï	iə	uə	j ²
Средний подъем	e	o	ö	eə	oə	э ³
Нижний подъем		a	ä		aə	

Примечание 1. По данным удийского языка (так же, как дахского и мухадского языков) звук э характеризуется как: {1} рефлекс (редуцированный вариант) гласного и; ср., напр.: үе соопе мајсуп (варташ.) — үе соопе мајсәп (видж.) „сегодня первое мая“, са байдаүп оға (варташ.) — са байдаүп оға (видж.) „под одним знаменем“, skolun dirig (варташ.) — skölәn dirig (видж.) „школьный огород“, zu (варташ.) → uz → эз (видж.) „Я“: оқкал-зи-еха (варташ.) — оққал-эз-не (видж.) „купаюсь“...; 2) самостоятельный гласный, произносимый не совсем ясно и имеющий, тем самым, внешний эффект „полугласного“. По рентгенографическим данным, звук э является оральным (а не назальным), следовательно, по своим свойствам — по конфигурации резонансной сферы стоит рядом с гласным е и, в особенности, i; по характеру свободного пространства полости рта звук э мало чем отличается от гласного i, хотя он (э), как уже было сказано, в какой-то степени произносится иррационально; это — собственно говоря, „иррациональный“ слоговой гласный. Что он на самом деле близок к гласным i, e, видно из звукового сопоставления варташенского и виджского диалектов; ср., напр., ақатин (варташ.) — ақатәп.

¹ См.: Палатализация-йотизация.

² См.; Примечание 1.

³ См.: Примечание 2.

(видж.) „до встречи“ (= до видения), eʒŋg-z-oʒkesa (вартап.) — теʒŋg-z-oʒkesa (видж.) „как мою“, „как стираю“...

2. Неслоговой иррациональный (редуцированный) гласный j является рефлексом безударного гласного i, или i ← e; примеры: papa-j, ← papa-i (матери); baba j ← baba-i (отца)...; tja ← tja ← tea „там“, „туда“ (срнш. te „тот“), шja ← шia ← шеa „здесь“, „сюда“ (срнш. те „тот“)...

СОГЛАСНЫЕ

Таблица согласных звуков удийского языка

	Смычные		Аффрикаты						Спиранты				сонорные
	звонкие	глухие	звонкие		придыхат.		абрупт.		звонкие		глухие		
		придыхат.	абруптивн.	пентенс.	итенс.	пентенс.	итенс.	пентенс.	итенс.	пентенс.	итенс.	пентенс.	
Губные	b	p	p							ɸ			м
Зубные	d	t	t	[ʒ] ¹	ʒ	ç				z			п, л
Альвеолярн.				ʒ	ʒ	ç				z			г
Среднеязычн.										[j] ²			
Мягконёбные	g	k	k							ɣ			
Фарингальн.		q	q										
Ларингальн.													

Почти все согласные (за малым исключением) являются самостоятельными фонемами (они релевантны: с заменой одних согласных другими, соответствующими, меняется значение слова); ср., например: 1) bul (голова) — pul (глаз); 2) per (маленький тюпак) — per (шелуха); 3) bi (сделанный, делающий) — pi (кровь) — pi (козье сало); 4) gul (сито) — kul (земля) — kul (рука); 5) tul (виноград) — tul (детёныш); 6) koʒ (дом) — koʒ (трудный); 7) noq (орех) — noq (шесть); 8) oq (дно, подошва) — oq || uq (река); 9) qio (страх) — qio (половина); 10) baʒ (сто) — baʒ (большой плоский камень); 11) aʒi (потерянный) — aʒi (игра); 12) qaʒ (боль) — qaʒ (узкий); 13) ŋu (ночь) — ŋu (кто); ŋog (творог) — ŋog (так)...

Примечание: 1. Зубная звонкая аффриката ʒ в современном удийском языке сохранилась только в четырёх заимствованных словах, притом факультативно заменяя ее спирантом z: ʒabri || ʒabri (воронка), mānzil || mānzil (расстояние), xazal || xazal (лист), ɣanzil || ɣanzil (черемша).

2. Среднеязычный звонкий спирант j, внешне (акустически) воспринимаемый как полугласный j (см. выше), является рефлексом согласного переднего или заднего образования (см.: Палатализация-Йотизация); при его произношении средняя часть языка больше приподнимается к твердому нёбу, образуя очень узкую щель, вследствие чего имеется спль-

¹ См.: Примечание 1.

² См.: Примечание 2.

ное трение выдыхаемой струи воздуха; произносимое таким образом *j* на самом деле имеет свойство звонкого щелевого согласного — среднеязычного звонкого спиранта, так, например: *jaп* (мы), *ja*, *jaх* (нам, нас), *jaхо* (от нас, памл), *jaхо-тага* (после нас, впрядь), *jeкена*, *jeиќ* (для нас); *jaг* (дорога), *jaг-beуsun* (=дорогу смотреть, ждать); *vuј* (девять), *vuјeсе* (девятнадцать) и др.

Фонетический состав удийских слов

По фонетическому составу удийские слова (основы) делится на односложные и многосложные. Односложное слово состоит из открытого и закрытого слога. Примеры: 1) *аг* (груша), *ех* (жатва), *ix* (память), *ох* (гребень), *us* (бык)...; *ха* (шерсть), *хе* (вода), *хо* (роса), *çi* (имя), *đu* (кто)...; 2) *tug* (нога), *таг* (сын, мальчик), *gul* (сито), *шиз* (язык), *шаг* (гной), *xib* (три)... Многосложные слова состоят из нескольких слогов различной модели: 1) гласный+согласный+гласный; напр.: *ога* (вниз, внизу), *ала* (наверх, наверху), *ога* (укус); 2) согл.+глас.+согл.+глас.; напр.: *тозо* (желтопузик), *kala* (большой, старший), *kala* (хромой), *масі* (белый)...; 3) гласн.+согл.+гласн.+согл.; напр.: *егег* (мелкий орех), *еуел* (баран), *епех* (уже, впрядь), *еесun* (принести, приносить), *еуесun* (прийти, приходиться)...; 4) гласн.+согл.+гласн.+согл.+гласн.+согл.; напр.: *адамар* (человек)...; 5) согл.+гласн.+согл.+гласн.+согл., напр.: *tavaг* (топор), *xibig* (девушка), *qabun* (звезда)...; 6) согл.+гласн.+согл.+гласн.+согл.+гласн., напр.: *pačala* (перья), *kačala* (помёт бараний) и т. п., *kačoli* (огурец), *besali* (нищий)...; 7) согл.+гласн.+согл.+гласн.+согл.+гласн.+согл., напр.: *bačalaq* (лягушка) и т. д.

Стечения в начале слов нескольких согласных не наблюдается (за исключением нескольких заимствованных слов).

Ударение

В удийском языке ударение динамическое, порой — интенсивное и, как правило, локализовано на последнем слоге; ср., напр.: *adamar* (человек) — *adamarix* (люди)... В многосложных словах (преимущественно в глагольных формах) ударными бывают два слога — начальный слог с менее сильным (побочным) ударением и повечный слог с более сильным (основным) ударением. Ударение в слове вызывает частичную или полную редукцию и усечение безударного гласного; напр.: *ašbesun* → *ašsun* → *ašsun* (работать), *ašnebesa* → *ašnebsa* (работает); *adamaruxax** → *adamaruxox* → *adamaruxox* (людям) (см.: Редукция. Усечение. Дифтонгизация).

Фонетические процессы

Ассимиляция. В удийском языке уподобляются и согласные, и гласные. Примеры: а) ассимиляции согласных: *bal-ne* → *bal-le* (сделает), *kar-ne-xesa* → *kar-re-xesa* (живёт). *tut-paj* → *tut-taj* (шелковицы, туть)...;

portbesun → portbsun → portpsun (иметь = делать терение)...; б) ассимиляция гласных: iyeł → eyeł (баран); iveəl → eveəl (святой); laxo (варташ.) → loxol (видж.) „на“, „над“; beli (видж.) → bele (варташ.) „скот“....

Редукция. Редуцируется безударный гласный — частично или полностью. Примеры: а) частичной редукции: školun (варташ.) → školəp (видж.) „школа (род. п.)“; kar-zu-xesa (варташ.) → kar-uz-xsa → kar-əz-xsa (живу)...; б) полной редукции: xoduxux → xodɣux (деревья), ičɣon → ičʔon (сам), ačjelux → ačjɣux (дети)..., aqesun → aqəp (брать; покушать; удивляться); žoyula → žoyla (летом, — срвн. žoyul „лето“)..

Усечение. Усекаются (выпадают) гласные, полугласные и согласные. Примеры: а) усечения гласных: pašna-in → pašn-in „тыква“ (pašna „тыква“), vädä-in → väd-in „время“ (vädä „время“), miəqao-in → miəq-in „рога“ (miəqao „рог“); bu-zu → bu-z (я ем), mja-pu → mja-p (ты здесь находишься)...; б) усечения гласных¹ → полугласных: 'baba-i¹ → baba-j → baba „отца“¹; hasoj (видж.) → haso (варташ.) „облако“, taɣaj (видж.) → taɣa (варташ.) „туда“, „в ту сторону“...; в) усечения согласных gan* → da (место)², хеп* → хе (вода)³; barun → baru (стена), borɣun → borɣu (урожай)⁴; čin* → in (блоха)⁵, qel* → 'el → el (соль)⁶; eɣes → ejes → ees (прийти, приходиться)..

Метатеза-транспозиция. В удийском языке наблюдается перемещение звука (главным образом согласного) и слога. Примеры: а) перемещения согласного: adamar (варташ.) → amdar (видж.) „человек“; tognedesa → tognedsa → tognesda → tognesta „продает“...; б) перемещения слога: al-al-le-ɣo ← a-al-ne-ɣo ← aɣo-al-ne (и возьмет; и купит...); aš-al-le-bo → ašbo-al-le (он также будет работать)..

Субституция. Замещение звуков (в большей мере согласных) можно наблюдать и в общеудийском, и при сопоставлении диалектов. Примеры: а) čobal || čoval (воробей), qobal || qoval (папка), vaxt || vaxt (счастье); aba (варташ.) — ава (видж.) „знающий“, „ученый“, „осведомленный“; baba (варташ.) — бава (видж.) „отец“; abuz (варташ.) — авəz (видж.) „лишвий“...; б) mičanaq || mičalaq (молоко); ganej || galaj (места — род. п.), ašɣux || ašɣax (работу); в) žovɣa || žolɣa (груша, сборище, отряд)...; г) kilin-kaša (варташ.) — tilin-käšt (видж.) „мизинец“..

Перегласовка-умлаут. В удийском языке бытуют смягченные гласные, образованные путем перегласовки, метафонии (умлаут): ä,

¹ По данным варташенского диалекта; в ниджском же диалекте такой процесс (усечение конечного элемента j), за исключением некоторых случаев, не наблюдается.

² Ср. падежные формы: gan-on (эргат.), gan-cj (родит.), gan-ux (дат.); множ. ч.: gax-xox ← gan-xox (места).

³ Ср. падежные формы: хеп-ep (эргат.), хеп-ej (родит.), хеп-ax (дат.); множ. ч.: хеп-xox ← хеп-xox (воды). ср. также цахск. х'ап, мухад-х'ад..

⁴ Конечный и иной раз слышится как назализованный гласный.

⁵ Ср. цахск. čin, мухад. čid „блоха“.

⁶ Ср. мухад. qäl, цахск. qew „соль“.

ö, ü, они наблюдаются во всех позициях слова рядом со всевозможными согласными¹. Эти гласные не имеют смысло-различительной функции, хотя и являются ярко выраженными (чистыми) гласными. Примеры можно найти и в общеудийском, и при сопоставлении диалектов; так а) äjz (село), dädü (летя), küzär (морковь), etär (как), küix-ışa (чуть свет); däs (урок), dard (горе, печаль)...; б) göl (лука, озеро), gölöş (танец), ölki (страна), ömür (продолжительность жизни), kömür (уголь)...; в) üs-üstä (подряд), ütü (утюг), tülki (лиса), eşürü (как, каким образом), kükürd (сера)...; ср.: aš (варг.)→äš (видж.) „дело“: қаша (варташ.)→käšä (видж.) „палец“; toš (варташ.)→čöš (видж.) „на двор“, „во дворе“...

Относительно сказанного надо сделать оговорку: гласные ö, ü иногда являются лабиализованными гласными, а не палатализованными: 1) ö получен в результате лабиализации простого гласного e; 2) ü также получен в результате лабиализации простого гласного i. Примеры: 1) gölö (варташ.)←gele (видж.) „много“; öç (видж.)←eç (варташ.) „гумно“; çövakas (видж.)←çebakas (варташ.) „переходить“, „перейти“...; 2) häküm (варташ.)←häkim (видж.) „врач“...

Спирантизация: а) смычных tuç→тух (ноготь), qabun→хабун (звезда), qoqla→qoxla→xoxla (ийцо)...; sarsa (варташ.)→safsä (видж.) „одинокий“...; б) аффрикат: baç→baša (сто), расна→рашна (тыква), руç→→ruš (напрасный)...; Niç→Niç (название села), çabri→zabri (воронка)...

Палатализация-йотизация. В результате йотовой артикуляции (подъема средней части языка к твердому нёбу) образуется согласный, реализованный в виде палатализованного (resp. среднеязычного) звонкого спиранта j (см. выше). Примеры: қоž (варташ.)→қој→кој (видж.) „дом“; çäläg (варташ.)→çäläj (видж.) „лес“...

Дифтонгизация. При стечении гласных, вследствие ослабления безударного гласного, образуются дифтонги—восходящие и нисходящие. Примеры: а) восходящих дифтонгов: тја←tia→теа (здесь), тја←tia←теа (там), bjas (вечер), bjabja (болышняк)...; je (или), bjesun→bijesun (умереть)...; kwa (дома, домой)...; б) нисходящих дифтонгов: папај→папај (матери); дај (открытый); šäjn (мокрый), қојп (шапка)...

Элизия-контаминация. Для удийского языка характерно взаимодействие языковых (лексических) единиц, соприкасающихся в синтагматическом ряду, а именно, выпадение начального гласного элемента последующего слова на стыке с конечным гласным предыдущего слова и, наоборот, исчезновение конечного гласного предыдущего слова на стыке с начальным гласным следующего слова; нередко с этим, иногда, замечается выпадение двух гласных (двух слогов) или же одного слога—типа: согласный+гласный. Примеры: а) тау-укал→тау'кал (певец=песню говорящий), šu-укал→šu'кал (никто); тау-пе-еха→тау-пе'ха (поёт=песню го-

¹ Эти гласные употребляются в собственных и, преимущественно, заимствованных словах.

ворит); qaç-pe-eħa → qaç-pe'ħa (болит = боль говорит, делает)...; б) зар-'e-'ne (нидж.) ← зар'еħа-'ne → (варташ.) ← зар-пе-еħа → зар-пе'ħа („тянет“); țar'e'ne (нидж.) ← țarеħа-pe → (варташ.) → țar-пе-еħа → țar-пе-'ħа („бьет“)…; в) шау-țun'ne ← шау-țun-'neħа → шау-țun-'eħ (нидж.) „поют“ — ср. шау-țun-еħа (варташ.) „поют“…; oçkal-əz-'ne ← oçkal-əz-'neħа → oçkal-uz-pe-eħа (нидж.) „купаюсь“ — ср. oçkal-zu-еħа → oçkal-zu'ħа (варташ.) „купаюсь“ = „купание делаю“; ta-z'sa ← ta-zu-'sa ← ta-zu-esa (пду туда)…; г) zu-z → zu-zu (это я) ← zu bu-zu (я есть); un-pи (это ты) ← un bu-pи (ты есть); șno-pe (это он, она) ← șno bu-pe (оп, она есть)…

Геминация. В удийском языке наблюдается геминация, т. е. слияние а) гоморганных и б) уподобленных согласных. Примеры а) řel-ıcu → řelıcu (добро), пп-пи → ııп (это ты)…; б) eyal-pe → eyal-le → eyalē (придет), ta-zı-esa → ta-zu'sa → tassa → taša (пду туда)…

Примечание. В некоторых удийских словах согласные произносятся с долгой задержкой (с протяжностью), создавая тем самым эффект геминированных согласных. Происхождение их не совсем ясно, т. к. говорить о наличии процесса геминации (слияния согласных), в его обычном понимании, не имеем основания; к ним относятся, в частности, смычные $\bar{q}$, $\bar{k}$ (в словах: toqa „пояс“, daqa „мера (сыпучих)“, eqa „сколько“, řeqa „столько“; eka „все что“, „сколько ни“) и аффриката ř (в именах числительных: řase „одинадцать“, řase „двенадцать“ и т. д.). По-видимому, в этих словах имеются реликты своеобразных интенсивных согласных (qa, ka, řa), шепелящие оставляющих впечатление геминации.

Абруптилизация. Замечается абруптилизация аффрикат с и ř (в интервокальной позиции и в комплексе cs → sc → řc, řc → řc → řc). Примеры: аггесеса → аггесса → аггесса „сидится“ (аггес, аггесun „сесть“, „сидиться“); маггесеса → маггесса → маггесса „кончается“ (маггес, маггесun „кончаться“)…; есесun → есsun → есsun → есsun → есsun (приносит, принести); енеcesa → енесса → енесса → енесса (приносит); раđıřаħ → раđ-řаħ → раđ-řаħ → раđ-řаħ → раđřаħ („государь“, „царь“)…

Озвончение: а) ассимилятивное, напр.: адамар-ıħ-аħ* → адамар-ıħ-аħ → адамар-ıħ-оħ ← адамар-γ-оħ (людям)…; б) диссимилятивное, напр.: отаħ → отаγ (комната), раđřаħ → раđřаγ (царь)…¹.

МОРФОЛОГИЯ

Общая морфологическая характеристика

Морфологические категории выражаются с помощью суффиксов и (в определенных случаях) префиксов. Характерно наличие форм падежей и числа (в имени), лица, времени и наклонения (в глаголе). В виде пере-

¹ По данным варташенского диалекта; в ниджском диалекте, как правило, процесса озвончения не наблюдается; ср., напр.: koçoçγoj (варташ.) — koçoçkoj (нидж.) „кур“…

житков имеются признаки категории аспекта и затупёбанные элементы категории грамматических классов (в имени, глаголе...): Наблюдаются зачатки активного и пассивного залога, а также элементов превербного значения.

Имя существительное

Имя существительное представлено в виде простых, производных и сложных основ.

Простые основы: 1) односложные: аг (група), ар (пот), еҫ (соль), еҫ (мясо), іх (память), іҫ (зола), ох (гребень), оҫ (дно), ул (волк), ус (бык)...; ха (шерсть), хаә (собака), хе (вода), жәе (камень), үі (день), фі (вино), хо (роса), со (лицо), тп (ячмень)...; кул (рука), гул (сито), қул (земля)...; туг (нога), куг (яма, ров), үаг (сын, мальчик)...; беәк (иголка), беәҫ (солнце), воәҫ (свинья)...; тшз (язык), тшз (ноготь), тшз (ветер)...; пеҫ (саман), пер (сон), пеҫ (слеза)...; псз (гнездо), псз (крапива), псз (сердце)...; 2) многосложные: хіпғ (девушка, девочка), таҫар (топор), адаҫар (человек)...; паҫел (простокваша, мацони), гуҫел (кукушка), дадал (петух), қеҫсал (сорока)...; гогіп (зеленый, зелень)...; баҫан (спина), таҫан (корыто, улей), қиҫан (щенок)...; потік (поросёнок), біпік (кукла)...; ригі (мертвец, мертвый), түгі (нитка)...; шүтүл (зерно), тшзүл (веник, метла)...; бикуп (живот), қабуп (звезда)...; піҫо (мяч), қіҫо (топор с крюком)...

Большинство простых основ именуется так условно, ибо, не приравливая к чистым «корневым» словам, в них можно выделить окаменелые префиксы¹ и суффиксы²; некоторые же простые основы недостаточны (дефективны): в них усечены инициальные (корневые) или же финальные (детерминирующие) элементы³.

Способы именного словообразования (производные и сложные основы)

Основными способами именного словообразования являются: 1) аффиксация; в функции словообразователей используются: а) собственные суффиксы: -la, -ba (свс-la, «жолчий», доҫ-la «яйцо»..., еҫ-la || еҫ-ba «мясастый»...); -S (gogіп¹-s, «зеленоватый», «синеватый»...); і (besal-i «нищий», бесес-i «жених», риг-i «мертвец», «мертвый»...); -ип (еәb-ип «шитье», біт-ип «посев»...); -еп (ізә-еп «зима», жеш-еп «грязный»...); -рип (доҫр-ип «овраг», даҫда-рип «ячница»...). Среди собственных словообразователей

¹ Эти префиксы, по всей вероятности, генетически восходят к экспонентам грамм. классов; к ним относятся, например: беәҫ (солнце), беәк (иголка), воәҫ (свинья)...; пеҫ (слеза), пер (сон), пеҫ (бровь)...; тшз (язык), тшз (ветер), тшз (ноготь) и др.

² Генетически восходящие к суффиксам-детерминантам; к ним относятся, например, паҫел (простокваша), гуҫел (кукушка), таҫан (корыто), баҫан (спина)...; потік (поросёнок), біпік (кукла)...; түгі (нитка), қаҫолі (огурец)...; тшзүл (метла), шүтүл (зерно)...; бикуп (живот), қабуп (звезда)...; піҫо (мяч), қіҫо (топор); гогіп (зелень) и др.

³ См.: Усечение. Выпадение.

следует выделить субстантивирующий суффикс-0; ср., напр., bal „делающий“ (прич.)—bal-o „делающий“ (субст.), eyal „приходящий“ (прич.)—eyal-o „приходящий“, „посетитель“, „визитёр“..., xib „три“—xib-o „три“...; б) заимствованные суффиксы:—luγ, -lux (viçi-luγ „братство“, papa-luγ „материнство“, „мачеха“, шаqтаq-lux „дубняк“, рабзаγ-luγ „царство“...); -lu (ala-lu „высокий“, oqa-lu „низкий“...); 2) словосложение (композиция) путем: а) удвоения простых основ, напр.: хао-хао „сломанный“, biə-biə „мост“; dā-dā „тетя“, ʒe-ʒe-γ „губа“...; б) слиянии различных основ; в том числе—путем контаминации; напр.: тауγ-kał→тауγ-ukał „исвед“..., šu'kał→šu-ukał „никто“...; papa-baba „родители=мать+отец“; papa-γag←←papaγ ag „матин сынок“...; kałbaba→kala baba „дед=большой, старший отец“...; qoxlin-uešim „желток=яйца+желтый“...; mišapaqna-šo←mišapaqnaγ šo „сливки=молока поверхность“...

Категория множественного числа

Морфологическая категория числа в удийском языке присуща только имени; она выражается при помощи разнообразных суффиксов: 1) простых: -их, -г; 2) сложных: -т-их, -иг-их→-г-их, -т-хох, -г-хох, -ім-ах→ і-их, -qox. Из коих: а) суффикс -их, как правило, используется в многосложных именах существительных: adamaγ-их (люди), student-их (студенты), kaçoli-их (огурцы)¹...; б) суффикс -г принимают только субстантивированные определительные имена: šepo-γ (они), šelo-γ (хорошие), bipo-γ (четверо), ukało-γ (говорящие)...; в) суффиксы -т-их, -г-их←-иг-их, -т-хох, -г-хох, как правило, принимают односложные имена существительные: γag-т-их (шарни, мальчики), pul-т-их (глаза)...; xod-иг-их→xod-г-их (деревья), miγ-иг-их→miγ-г-их (языки)...; ga-т-хох (места), γi-т-хох (дни); çi-г-хох (имена), me-г-хох (ножи), xe-т-хох || xe-г-хох (воды)²...

Надо оговориться: в составе сложных суффиксов -т-хох, -г-хох, -иг-их начальные элементы -т, -г, -иг→-г надо отнести не к форманту множественного числа, а к основе имени единственного числа; предполагается наличие их в интервокальной позиции и усечение в абсолютном конце слова; ср., напр., ga←gaa* (место)—gaγ-eγ (эргат. пад.), gaγ-eγ (род. п.), gaγ-их (дат. п.); gaγ-хох←gaa-хох места,³ γi←γiu (день)—γiu-eγ→γeu-eγ (эргат. п.), γiu-eγ→γeu-eγ (род. п.), γiu-ах→γeu-ах (дат. п.), γim-хох←γip-хох (дни)⁴; çi→çig* (мяя)—çi-γ-eγ←çi-γ-eγ* (эргат. п.), çi-γ-eγ (род. п.), çi-γ-ах (дат. п.); eγ-хох (имена)⁵; xe→xeγ* (вода)—xeγ-eγ (эргат. п.), xeγ-eγ (род. п.), xeγ-ах (дат. п.); xeγ-хох←xeγ-хох* || xeγ-

¹ Исключения представляют: хаγ-их „собаки“ (хаγ „собака“), çig-их „коровы“ (çig „корова“)...

² Исключениями являются: xinaγ-т-их* „девушки“, „девочки“ (xinaγ „девушка“, „девочка“), joldaš-т-их „товарищи“ (joldaš „товарищ“)...

³ Ср. груз. γab-γaa: γvəγab qvel-γaa (везде, всюду), γvəγab ert-γaa (в одном месте)...

⁴ Ср. цахк. jəγ, jiy (день), ji-γəp-i (дня)...; лакск. q̃ini (день)...

⁵ Ср. мухад. (рут.) təug, dūr, аварск. çag (мяя)...

хох (воды)¹... Элемент иг→г (ход-иг-их→ход-г-их „деревья“ и т. п.) также не является принадлежностью морфемы числа, не имеет, тем самым, генетической общности с суффиксом числа -г, применяемым в субстантивированных определительных именах (см. выше); этот элемент квалифицируется так же, как исконный детерминирующий суффикс именной основы единственного числа. г) Сложный суффикс -им-их || -и-их используется в определенной группе имён существительных с гласным (а, аэ, ä) окончанием. Примеры: рашна (тыква)—мн. ч. раšn-i-их; қаша (палец)—мн. ч. қаš-им-их, қаš-i-их; шиқар (рог)—мн. ч. шиқар-i-их; вайда (время)—мн. ч. вайд-им-их, вайд-i-их...² д) Суфф. -қох принимает только одно имя: šubux (женщина, жена): šub-қох (женщины, жены). В силу инкорпорации затрудняется разложение этого аффикса; ясно одно: он сложен (я состоит из двух компонентов: q-ох (qo-x³). Этимов элемента q- не совсем ясен; другой же компонент (-ох), являясь коррелятивным вариантом аффикса -их (см. выше), идентичен с элементом -ох, бытующим в других сложных суффиксах: ср. ш-хох←ш-ох-ох, -г-х-ох→г-ох-ох (см. выше). Этот же -ох как самостоятельный формант числа (наряду с другими аффиксами) встречается в ниджском диалекте⁴; ср., напр., шиқар-i-их (варташ.) и ши-қар-ох (нидж.) „рога“. Кроме того, в этом диалекте замечаются другие особенности: вместо налчных в варташенском диалекте аффиксов -их, -тих в ниджском используются -хо; ср., напр., joldaš-ux || joldaš-m-ux (варташ.), joldaš-хо (нидж.) „товарищи“; siçik-ux (варташ.), siçik-хо (нидж.) „цветы“; pişeg-ux (варташ.), pişeg-хо (нидж.) „ипонеры“. Безусловно, указанные варианты внутренне связаны друг с другом: ох→хо (в результате перестановки составных частей). В других случаях варташенский и ниджский диалекты не отступают друг от друга; ср., напр.: jaп вахол viçi-m-ux-jaп (варташ.), jaп вахип viçi-m-ux-jaп (нидж.) „мы с тобой братья“...

Окаменелые суффиксы числа в имени

Обращает на себя внимание модель имён существительных: biхažux (бог), šubux⁴ || šuvux⁵ (женщина, жена), қонžux (хозяин), elmux (дух, душа), γigux (пост—религ.), imux (ухо), ulux (зуб), қаžux (борода), агух (огонь), бугух (гора), гогух, гогох (грех), žоmоx (рот), šоmоx (дверь), қо-dох (лоб), qо-ло-ох (брюки, штаны), во-хшо-ох (нос)...

Во всех перечисленных основах совпадают или соответствуют конечные элементы: -их, -ох, которые исторически должны быть рассмотрены

¹ Ср. цахск. х'ап, мухад. х'ад, лакск. šin (вода)...

² Наглядно усечение исходного гласного при использовании суффикса числа: раšn-i-их—раšna-i-их...

³ Выше изложено всё по данным варташенского диалекта.

⁴ По данным варташенского диалекта.

⁵ По данным ниджского диалекта.

как окаменелые суффиксы числа. Что здесь мы имеем не простые, а производные основы с суффиксом множ. числа, доказываются формами косвенных падежей (они склоняются подобно именам существительным, стоящим во множественном числе—см. склонение), а также соображениями этимологического характера: эти слова отображают, с одной стороны, древнее понимание явлений, вещей; напр., *bihaṣṣux*—как „боги“, *ṣibux*, *ṣivux*—как „женщины“, „жепы“ и т. д.¹ и, с другой стороны, конкретное, дословное понимание физических явлений; напр., *ṣux* „зубы (имеется много зубов)“, *iṣux* „уши (имеем не одно ухо)“, *kaṣux* „борода (состоящая из множества волос)“, *qoṣloṣ* „брюки“, „штаны“ (срвн.—!).... В иных случаях надо предполагать реинтерпретацию: *boṣṣoṣ* „нос (←ноздри)“, *koṣoṣ* „лоб (←виски)“, *ṣux* „пост (←двн, когда исполнялись определенные религиозные обряды)“ и т. д.

Эти имена (формы *Pluralia tantum*) со своей стороны подтверждают, что формант множ. числа *-ux, -oṣ* (который имеет корреляты и в других языках иберийско-кавказского круга) является древнейшей принадлежностью морфологии удийского языка.

Склонение имён существительных

В удийском языке в принципе имеется одно склонение: в единственном и во множественном числе используются одни и те же падежные окончания; расхождения, наблюдаемые здесь, объясняются фонетическими изменениями.

Падежей десять; они делятся на основные и послеложные. Основные падежные формы распределяются по двум группам: 1) падежи, имеющие или представляющие собой чистую основу и 2) падежи, основа которых осложнена „вставками“; эти „вставки“ генетически восходят к форманту родительного или эргативного (!) падежа.

Основные падежи—их всего четыре: именительный, эргативный, родительный и дательный².

Именительный падеж имеет нулевое окончание; в эргативе к основе присоединяются суффиксы: *-p, -ep, -ip* (→ *-op* во множественном числе); для образования родительного падежа к основе присоединяются суффиксы: *-i, -ip, -up, -aj*→**ai* (→*oj* во множественном числе), а в дательном—суффиксы: *-ax* || →*a*, *-ex* || →*e*, *-ix* || →*i*, *-ux* || →*u* (→ *-oṣ* || →*o* во множественном числе).

¹ По-видимому, здесь мы имеем отзвуки политеизма, полигамии и т. д.

² Исследователи удийского языка к этим основным падежам причисляют и аффиктив (А. Шифнер, Г. Шухардт), или „аккузатив“ (Р. Эрцерт, Фр. Мюллер...), дательный второй (В. Панчвидзе), „аккузатив“ (В. Гукасян). Данные обоих диалектов уд. языка—варташ. и нидж.—дают основание изъять такой падеж из числа падежных форм, приравнивая его к тому же дательному падежу.

В списке осн. падежей отсутствует инструменталис (орудийный п.), он формально совпадает с эргативным падежом, пригом, в именах класса личности (человека) заменён формой аблатива (см. ниже).

Парадигмы склонения имён существительных

Основные падежи	
Ед. ч.	Множ. ч. ¹
§ 1. Им. ʔaɣ (сын, мальчик)	ʔaɣ-m-ux
Эрг. ʔaɣ-en	ʔaɣ-m-uɣ-on ← ʔaɣ-m-ux-en
Род. ʔaɣ-i	ʔaɣ-m-uɣ-oj ← *ʔaɣ-m-ux-aj
Дат. ʔaɣ-aʕ ¹	ʔaɣ-m-uɣ-oʕ ¹ → *ʔaɣ-m-ux-aɣ ²

По этому же типу склоняются: xiniɣ (девунка, девочка), dāḏaʔaɣ (двоюродный брат), dāḏaxiniɣ (двоюродная сестра)...

По типу ʔaɣ склоняется адамаɣ (человек), хотя во множ. числе имеет несколько другое морфологическое строение: адамаɣ-ux (люди) — адамаɣ-ɣ-on ← адамаɣ-uɣ-on ← *адамаɣ-ux-en (эргат.), адамаɣ-ɣ-oi ← адамаɣ-uɣ-oj ← *адамаɣ-пх-aj (род.), адамаɣ-ɣ-oʕ¹ ← адамаɣ-uɣ ox ← *адамаɣ-ux-ax (дат.).

Ед. ч.	Мн. ч.
§ 2. Им. tavaɣ (топор)	tavaɣ-пх
Эрг. tavaɣ-en	tavaɣ-ɣ-on
Род. tavaɣ-un	tavaɣ-ɣ-oj
Дат. tavaɣ-aʕ ¹	tavaɣ-ɣ-oʕ ¹

По этому же типу склоняются: kotavaɣ (сковородка), ʕamaɣ (жила, жилая), ʕapaɣ (волк)...; bedul (лопата), mɣul (меха), ʕmɣul (зерно)...; paɣel (простокваша), ɣuɣel (кукушка) и др.; так же склоняется ɣaɣaɣ (поле), хотя в дательном имеет окончание -eʕ¹: ɣaɣaɣ-en

Ед. ч.	Мн. ч.
§ 3. Им. paɣa (мать)	paɣa-пх
Эрг. paɣa-n	paɣa-ɣ-on
Род. paɣa-j	paɣa-ɣ-oj
Дат. paɣa ← *paɣa-a ← **paɣa-ax	paɣa-ɣ-oʕ ¹ x

Так же склоняются: baba (отец), dāḏa (тетя = сестра отца), xala (тетя = сестра матери) и т. п.

Ед. ч.	Мн. ч.
§ 4. Им. viči (брат)	viči-m-ux
Эрг. vič-en	viči-m-ɣ-on
Род. vič-ej ← vičiaj	viči-m-ɣ-oj
Дат. vič-eʕ ¹ ← *vičiax	viči-m-ɣ-ox

Так же склоняется хунči (сестра).

¹ Механизм образования падежных форм во множ. ч. таков: основа ед. ч. + суфф. множ. числа + падежное окончание.

² Ниже падежные формы во множ. ч. представлены без реконструкции; ее надо подразумевать во всех приведённых ниже парадигмах.

Ед. ч.	Мн. ч.
§ 5. Им. bul (голова)	bul-г-ух bul-м-ух
Эрг. b-in	bul-г-у-он bul-м-у-он
Род. b-in	bul-г-у-о-ј bul-м-у-о-ј
Дат. b-e'x ¹	bul-г-у-о'x ¹ bul-м-у-о'x ¹

Так же склоняются: pul (глаз), kul (рука)...

В этой парадигме обращает на себя внимание формальное совпадение эргативного и родительного падежей.

Ед. ч.	Мн. ч.
§ 6. Им. mex (серп)	mex-г-ух
Эрг. mex-en	mex-г-у-он
Род. mex-n-aj	mex-г-у-о-ј
Дат. mex-n-u'x ¹¹	mex-г-у-о'x ¹

По этому образцу склоняются почти все одпосложные имена типа: а) beay (солнце), beak (иголка), maq (дуб), maq (кол), muz (язык), muq (ноготь), muš (ветер), xač (крест), zäng (звонок)...; пер (сон), peš (вошь), peq (саман), pet (бровь)...; б) eč (гумно), ez (пашня), ex (жатва), eq (мясо) и т. п.

Ед. ч.	Мн. ч.
§ 7. а) Им. қаша (палец)	қаш-им-ух қаш-и-ух
Эрг. қаш-ин-ен	қаш-им-γ-он қаш-и-γ-он
Род. қаш-ин	қаш-им-γ-о-ј қаш-и-γ-о-ј
Дат. қаш-ин-а'x ¹	қаш-им-γ-о'x ¹ қаш-и-γ-о'x ¹
б) Им. çäli (рыба)	çäli-ух
Эрг. çäli-n-en	çäli-γ-он
Род. çäli-n ← *çäli-in	çäli-γ-о-ј
Дат. çäli-n-a'x ¹	çäli-γ-о'x ¹

По этому типу склоняется определенная группа имён с гласным (а, аэ, ä, i) окончаниями: а) malaқа (ложка)...; rašna (тыква), řajna (просо), řaajna (ворона), ajna (стекло)...; б) muqaq (por)...; vädä (время), küllä (череп)...; в) tülki (лиса), қаsolі (огурец), besali (нищий)...

Основа перечисленных падежных форм осложнена формантом родительного падежа: ср.: қаш-ин (палец)—қаш-ин-ен (эрг.), қаш-ин-ах (дат.); çäli-in (рыбы)—çäli-in-en (эрг.), çäli-in-ах (дат.).... Такое правило, по всей вероятности, повторится и во множественном числе (!?).

¹ Морфемы -па-ј, -п-ух (в порядке постановки вопроса) можно рассмотреть как элементы, этимологически восходящие к местоимению III л. ед. числа, и связать их с личным показателем III л. ед. ч. пе (ср. бу-пе „есть“, бе-пе „сделал“—см.: Глагол).

Такое предположение в свою очередь подкрепляется характером падежных форм субстантивированных определительных имён, о чем речь будет идти ниже.

Ед. ч.	Мн. ч.
а) Им. хе←*хеп (вода)	хеп-хох хөг-хох
Эрг. хеп-еп	хеп-х-оп хөг-х-оп
Род. хеп-еј	хеп-х-ој хөг-х-ој
Дат. хеп-а ^г х ¹	хеп-х-ох хепхо ^г ох херхо ^г ох

Так же склоняются почти все односложные имена типа: *žəe* (камень), *me* (нож), *te* (гнида), *ši* (холод) и др. Исключениями являются: *o* (травя), *xa* (шерсть), *mi* (ячмень), *kaə* (шей), *si* (имя), *хаə* (собака) и др., склоняемые по другому типу; ср., напр.: *o* (травя), *o-ep* (эрг.), *o-ej* (род.), *o-ax* (дат.); *ogxox* (травы)—*огхон* (эрг.), *огхој* (род.), *огхох* (дат.); *ха* (шерсть), *ха-ep* (эрг.), *ха-eј* (род.), *ха-х←*ха-ax* (дат.)...

Ед. ч.	Мн. ч.
б) Им. <i>haso</i> (облако)	<i>haso-ux</i>
Эрг. <i>haso-n-ep</i>	<i>haso-γ-оп</i>
Род. <i>haso-n-up</i>	<i>haso-γ-ој</i>
Дат. <i>haso-n-a^гх¹</i>	<i>haso-γ-о^гх¹</i>

Так же склоняются: *kiго* (маленький топор), *ziđo* (железо), *ziqlamo* (качели), *balanqo* (ежевика), *vaəpqo* (подснежник)...

Послеложные падежи

Послеложных падежей шесть: аблатив (исходный, удалительный падеж, отвечающий на вопрос: от кого? от чего? имеет функцию и орудийного падежа в именах класса человека); комитатив (совместный, сопроводительный падеж, отвечает на вопрос: с кем? с чем? вместе с кем, чем?); адессив-инессив (падеж местонахождения, отвечает на вопрос: у кого? у чего?); аллатив (падеж направления, приближения; к кому? к чему?); суперессив (над кем? над чем?), каузатив (причинный падеж: для кого? для чего?)¹.

Ед. ч.	Мн. ч.
Аб. <i>γag-ax-o</i>	<i>γag-m-uγ-ox-o</i>
Ком. <i>γag-ax-o-l^гan¹</i>	<i>γag-m-uγ-ox-o-l^гan¹</i>
Адесс. <i>γag-as-ta</i>	<i>γag-m-uγ-os-ta</i>
Алл. <i>γag-a-č</i>	<i>γag-m-uγ-o-č</i>
Супер. <i>γag-a-l</i>	<i>γag-m-uγ-o-l</i>
Кауз. <i>γag-en-k^гepa¹</i>	<i>γag-m-uγ-on-k^гepa¹</i>

¹ Все эти послеложные падежи образуются исходя из формы дательного падежа; формантом такового служат -ax (в аблат., комит.), -as (адесс.-инесс.), -a (аллат., супересс.). Внешне исключение представляет каузатив, но сопоставление варташенского и ниджского диалектов дает основание и в этом падеже предполагать наличие формы датива (см. ниже).

Всё изложенное выше основывается на данных варташенского диалекта. Система склонения им. существительных в ниджском диалекте в основном не расходится с системой, वालीпой в варташенском; наряду с этим наблюдаются следующие особенности: 1) окончания дательного падежа -ах, -ех, -их (-ох) в ниджском диалекте полностью заменены вариантами -а, е, и (-о); 2) «ставка» -п- (в односложных именах существительных (см. § 6) здесь, как правило, не наблюдается; ср., напр.: ez-p-ux (варташ.), ez-a (нидж.) «пашню»...; 3) формант аллатипа ξ заменён вариантом ç; ср., напр.: адагаг-а-ç (варташ.)—амдаг-а-ç (нидж.) «человеку», з-а-ç (варташ.)—з-а-ç (нидж.) «ко мне», «в мою сторону»...; 4) формы аблатива и комитатива в ниджском диалекте не дифференцированы: оба падежа имеют формант 'ах¹-ип; ср., напр.: варташ. z-ах-о (от меня), z-ах-о-¹гап¹ (со мной)—нидж. z-ах-ип (от меня, со мной)...; 5) каузативный падеж образуется при помощи форманта -а-ju-aқ (вместо варташенского -еп-қ || еп-кепа), ср., напр., z-епқ'ена¹ (варташ.)—z-а-ju-aқ (нидж.) «для меня», адагаг-еп-қ'ена¹ (варташ.)—амдаг-а-ju-aқ (нидж.) «для человека»...¹

Личные местоимения

Личными местоимениями в удийском языке являются: zu «я», jan «мы»; ип (варташ.), һип (нидж.) «ты», Ваәп || еғаәп «вы». Личные местоимения 3 л. в единственном и множественном числе совпадают с указательными местоимениями. Личные местоимения 1 и 2 л. обоих чисел представлены в виде простых основ, за исключением некоторых форм, основа которых осложнена в афлауте элементами be- (be-z-i «мой», be-š-i «ваш»), e- (e-ғаәп «вы», e-fi «ваш»), гететически восходящими в префиксам класс-категории (И. А. Джарагайшвили). Основа личных местоимений zu (я), ип (ты) дефективна: в первом случае в афлауте не достает элемента -п: zu←zип (ср. агульск., лезг. zип, цахск., ji-zәp; аварск. дун...), а во втором—наблюдается корневая недостаточность: ип (варташ.)←һип (нидж.)².

¹ Варташенский вариант -еп-қ'ена¹ получен от ниджского аj-па-ақ в результате ассимиляции — слияния (диплазии) гласных. Ниджский формант аjп:қ разлагается: и-jп-ақ; начальный гласный является окончанием дательного падежа; ср. амдаг-а (человеку), z-а (мне)...; второй же элемент -jп→ип—окончание родительного падежа; следовательно, здесь мы имеем осложнённые форманты.

² В этом местоимении В. Н. Пичвидзе предполагает наличие аспиративного приступа, присущего вообще ниджскому диалекту; ср., напр.: нидж. һақsun, һеәхsun (варташ. ақsun) «брат», «зять»; һетәр (варташ. етәр) «как», «каким образом», «каким способом» и др. На наш взгляд, в местоимении һип инициальное һ является корневым элементом, который соотносителен, связан взаимной зависимостью с цахским γ (γ); ср. цахск. γи, ви, вә «ты», γипаг, вәпаг (1 и 2 кл.) γипаb, випаb (3 кл.); γи-нид, вәпад (4 кл.) «и ты», «и ты тоже»; ji-γәд→ji-γәд-i, ji-γәда→ji-γәда «твой», «твоя». Возможность такого толкования (корреляции һ: γ) становится очевидной из данных самого же удийского языка; ср., напр.: γигух (варташ.): һигух (нидж.) «пост. (религ.)», γига (варташ.): һига (нидж.) «повой»... На основе материалов не-

Во всех перечисленных местоимениях бытует общий финальный (детерминирующий) элемент -п: zu←*znp, ja-п, u-п || hu-п, vaə-п || efaə-п. Лексически же морфемами (resp. корневыми элементами) являются z^hu^l- (1 л. ед. ч.), u←*h^hu^l←*hwu(?) (2 л. ед. ч.), j^ha^l- (1 л. мн. ч.), v^ha^lə-, e-f^ha^l- (2 л. мн. ч.). Гласные элементы отмечены в скобках, так как не совсем ясно их происхождение. Вопрос отнесения гласных (u, a, aə) к лексической (корневой) части или же, наоборот, к формантной решается не совсем просто — для его определения недостаточны данные удийского языка.

Удийские личные местоимения не различают форму инклюзива-эксклюзива: здесь одинаково употребляется местоимение jaп (мы) в значении: „я и ты“, „я и вы“, с одной стороны, „я и он“, „я и они“, с другой (ср., агульск. x^hip || šip „мы=я и ты, я и вы“; čip „мы=я и он, я и они“; табасар. | ux^hu || ix^hu „мы=я и ты, я и вы“; uči „мы=я и он, я и они“; крыз. jip „мы=я и ты, я и вы“; žip „мы“=я и он, я и они“; хинал. kip „мы=я и ты, я и вы“; jig „мы=я и он, я и они“...)¹.

Удийские личные местоимения склоняются по „простому“ типу образования надежных форм: чистая основа + надежное окончание.

Парадигмы склонения личных местоимений

	1 л.	2 л.	3 л.
Им. zu (я)	jaп (мы)	uп, huп (ты)	vaəп efaəп
Эрг. zu	jaп	uп huп	vaəп efaəп
Род. be-z-i	be-š-i	vi	e-f-i
Дат. z-a ^h x ^l	ja ^h x ^l	va ^h x ^l	vaə ^h x ^l efaə ^h x ^l

При склонении личных местоимений обращает на себя внимание следующее: 1) именительный и эргативный падежи, одинаково представленные чистой основой, не имеют специального формообразования — оба падежа имеют нулевое окончание; 2) основа родительного падежа осложнена в анлауте элементами be-, e- (см. выше); 3) склоняемая основа и

которых близкородственных языков (в том числе и удийского), в специальной литературе корневым элементом местоимения „ты“ выделен v, w; ср., напр., удийск. тах (тебе), vi (твой); агульск., лезг. wup, рут. və... (Н. Трубецкой, А. А. Магометов, Г. В. Топурия...), притом элемент γ (т) считается звуковым наращением (А. А. Магометов). Вопрос лексической морфемы этого местоимения (так же как и других местоимений) требует дальнейшего решения в плане сравнительного изучения всех генетически смежных языков.

¹ В научной литературе имеются противоположные высказывания по поводу первичности-вторичности этих форм; так, напр.: „1 лицо множественного числа в ряде лезгинских языков различает инклюзив и эксклюзив, часть языков не сохранила этого различия“ (А. А. Магометов). Ср.: „Наличие категории инклюзива-эксклюзива во всех лезгинских языках, различающих эту категорию, — явление вторичное и ее следует рассматривать как результат морфологизации различных фонетических вариантов“ (Г. В. Топурия). Необходимо дальнейшее исследование этого вопроса с привлечением материалов всех родственных языков.

падежное окончание лямкорпированы в дательном падеже, следовательно, затруднено их разложение (исключение представляет местоимение 1 л. ед. ч.).

Возвратное местоимение

Удийское возвратное местоимение *ič*, представленное в виде простой основы, употребляется лишь по отношению к 3 л., причём не имеет формы множественного числа в именительном падеже; в этой функции используется форма эргативного падежа: ср., например: *ič ɣon beqin* „сами (эргат.) сделали“ — *ič ɣon aqeqin* || *ič ɣon-qin-aqe* „сами (именит.) пришли (т. е. не просили, они сами пришли)“...

Форма возвратного местоимения *ič* → *iči* (свой, своя, свое) квалифицируется как возвратное приглагольное прилагательное.

В варташенском и виджском диалектах это местоимение имеет одинаковое употребление, хотя в виджском диалекте замечается одна особенность: иногда в значении возвратного местоимения выступает личное местоимение в форме дательного падежа: *za* (мне): *zu za-z-bi* „я сам себе¹ делал“...

Возвратное местоимение *ič* и в единственном и во множественном числе склоняется по „простому“ типу склонения имён существительных; имеется в виду такая модель: первичная основа + падежное окончание.

Парадигмы склонения возвратного местоимения

Ед. ч.	Множ. ч.
Им. <i>ič</i>	—
Эрг. <i>ič-en</i> → <i>ič-in</i>	<i>ič ɣon</i>
Род. <i>ič-i</i>	<i>ič ɣoj</i>
Дат. <i>ič-uʽxʽ</i>	<i>ič ɣoʽxʽ</i>

Вопросительное местоимение „кто“

В удийском языке вопросительное местоимение „кто“ представлено в виде чистой основы: *šu*. Падежные формы: эргат. *š-in* (срвн. род. п.), род. *š-i*, дат. *šuʽxʽ*. Множественного числа не имеет.

Взаимное местоимение

Это местоимение образовано способом словосложения — путем удвоения имени числительного *sa* (один), осложнённого окончанием родительного падежа *-un*; оно имеет не все падежные формы: ставится только в дательном: *sun-sun-aʽxʽ* ← *sa-un* + *sa-un-aʽxʽ* „друг другу“, в аблативе: *sun-sunaxo* „друг от друга“, в комитативе: *sunsunaxoʽanʽ* „друг с другом“, в адлативе: *sunsunax* „друг к другу“ и суперессиве: *sunsun-al* „друг на друга“.

Атрибутивные имена

Группу удийских атрибутивных (определятельных) имён составляют: прилагательные, числительные, указательные местоимения, притяжательные местоимения, вопросительное местоимение „что“, причастия и т. и.

Имя прилагательное

В удийском имеются собственные и заимствованные имена прилагательные, представленные в виде простой или производной основы (последние образуются от разных частей речи при помощи разнообразных суффиксов).

Примеры: 1) „первичных“ прилагательных: *šel* (хороший), *pis* (плохой), *kala* (большой), *kala* (хромой), *mači* (белый), *boxo* (длинный), *šavat* (красивый)...; 2) производных прилагательных: *ala-lu* „высокий“, *al-un* „верхний“ (*ala* „наверх“, „наверху“, „вверх“, „вверху“), *oq-un* „нижний“ (*oq* „вниз“, „внизу“ ← *oq* „дно“, „подошва“...); *pja-un* „здешний“, „местный“ (*pja* „здесь“)...; *duṅuṭ-un* „деревянный“ (*duṅuṭ* „дерево“ — материал); *šet-en* „грязный“ (*šet* „грязь“), *šam-en* „вкусный“ (*šam* „вкус“), *mači-s* „беловатый“ (*mači* „белый“), *pešu-s* „желтоватый“ (*pešum* „желтый“)... (другие примеры см.: Синобиды именного словообразования).

Наблюдается адвербиализация имён прилагательных; ср., напр., *šel adamaḡ* „хороший человек“, — но: *šel samuḡexa* „хорошо пишет“; *šavat xiṅḡ* „красивая девушка“, — но: *šavaṭ lanexa* „красиво одевается“...

Степени сравнения {прилагательных в удийском языке специальных морфологических элементов не имеют; сравниваемые лица или предметы ставятся в аблативе (удаляющем, сравнительном падеже), например: *un za xo* (аблат.) *kalapu* „ты старше меня“ = буквально: „ты от меня большой“....

Прилагательное как определятельное имя всегда ставится перед определяемым и не меняется ни по падежам, ни по числу. Примеры *kala koḡ* (большой дом), *kala koḡ-en* (эргат.), *kala koḡ-in* (большого дома), *kala kwaḡ* (большому дому)...; *kala koḡux* (большие дома)...

Имя числительное

В удийском языке имеются следующие имена числительные: количественные, порядковые, неопределённые, вопросительные, дробные, разделительные и кратные.

Количественные числительные по строению основ делятся на две группы: 1) простые, к которым относятся числительные, обозначающие числа от 1 до 10, а также 20, 100, 1000: *sa* (один), *pa* (два), *xiḡ* (три), *biṛ* (четыре), *qo* (пять), *uṛq* (шесть), *vuṛu* (семь), *muṛ* (восемь), *vuḡ* (девять), *viṣ* (десять), *qa* (двадцать), *baṣ* || *baṣ* (сто), *hazaḡ* || *saḡazaḡ* (тысяча)¹; 2) сложные, к которым относятся все остальные числительные; на-

¹ Последнее заимствовано из индосистемных языков; ср.: санскрит. *saḡazaḡam*, авест. *hazaḡem*, арм. *hazaḡ*...

пример: saçəe (11), paçəe (12), xibeçəe (13), birəçəe (14), qoçəe (15), naqəçəe (16), vnoqəçəe (17), muqəçəe (18), vuqəçəe (19); saqosa (21), saqora (22)...; saqovıç (30); saqosaçəe (31)...; raqoa (40); raqoosa (41)...; raqovıç (50); raqoosaçəe (51)...; xibqoa (60); xibqoosa (61); xibqovıç (70); xibqoosaçəe (71)...; birqoa (80); birqoosa (81)...; birqovıç (90); birqoosaçəe (91)...; raabačə (200); xibbačə (300)...

Из перечисленных здесь числительных следует, что в удийском языке — двадцатиричная система счисления; ср., напр.: qa (двадцать) — raqoa ← — ra-a + qa-o (сорок) и т. д., хотя в ниджском диалекте наблюдается тенденция к переходу на десятиричную; ср., напр.: saqovıç ← sã-qa-o + vıç „один раз¹ двадцать + десять“ (варташ.) — xibvıç = xib + vıç дословно: „три¹ раза¹ десять“ (нидж.) „тридцать“; raqoa ← ra-a-qa-o „два¹ раза¹ двадцать“ (варташ.) — birvıç = bir + vıç „четыре¹ раза¹ десять“ (нидж.) „сорок“...

Примечание: в ниджском диалекте замечается также тенденция замены собственных имен числительных заимствованными: qa || igimı → — ijirmi (20), xibvıç || otuz (30), birvıç || qərx (40) и т. д.

Порядковые числительные образуются при помощи сложного суффикса -m-zi || m-zi ← m-zi; например: sa-m-zi || sa-m-zi (первый), muç-um-zi (восьмой), bač-um-zi (сотый) и т. д. Числительные этой группы образуются также прибавлением окончания -m, по всей вероятности, генетически восходящего к форманту родительного падежа -m, что надо признать более архаичным явлением: sa-m (первый), ra-a-m (второй)...; другой же элемент (zi) отмеченного выше сложного суффикса m-zi заимствован из тюркско-азербайджанского языка.

К неопределенным и вопросительным числительным относятся: bütün || bütüm (заимств.) „все“, „всѣ“, „весь“; saema || saema → saemo „песколько“; ema || ema → emo (варташ.), hema, hemo (нидж.) „сколько“...

Разделительные числительные образуются путём удвоения субстантивированных количественных числительных: sō-soo ← sa-o + sa-o „по одному“, rō-roo ← ra-a-o + ra-a-o „по два“, „по две“; xib-xib-o „по три“...

Дробные числительные образуются описательно (лексически): bi-rota sa bar || sa zoq „одна четвертая“ (буквально: из четырех одна доля || „одна часть“)...

Кратные числительные образуются при помощи заимствованного слова kãrã (раз) или (редко) собственного слова jaq (дорога); например: sa kãrã || sa jaq „один раз“ || „одна дорога“...

Указательное местоимение

Удийский язык обладает трехпозиционными (трехчленными) указательными местоимениями: me (варташ.), me, mo (нидж.) „это“ (по отношению к 1 л.), ka (варташ.), ka, ke, ko (нидж.) „это“ (по отношению ко 2 л.), te „тот“, „та“, „то“. В начале этих местоимений часто прибавля-

ется частица *ha-*, указывающая на категоричность, непрременность, безусловность: *ha-še* „именно это“ (1 л.), *ha-ka* „именно это“ (2 л.), *ha-ṭe* „именно то“...

В функции определения (предшествуя определяемому) эти местоимения представлены простой основой; например: *me xođ* „это дерево“, *ka xođ* „это дерево“, *ṭe xođ* „то дерево“..., а при самостоятельном употреблении (в функции подлежащего или дополнения) эти простые основы осложняются в именительном падеже элементом *-n* и формантом субстантивности *-o*: *me-n-o*, *ka-n-o*, *še-n-o* (*ṭe-n-o* не удостоверяется).

В ниджском диалекте, в отличие от варташенского, эти местоимения используются и без основоосложняющего элемента *-n*: *mo* ← *mo-o* ← *me-o* (это), *ko* ← *ko-o* ← *ka-o* (это, II л.), *šo* ← *šo-o* ← *še-o* (тот...). Элемент *-n*, по-видимому, генетически восходит к формантной морфеме *-na* (или **-ne*); ср., напр.: цахск. *še-na* (он, она, оно; тот, та, то), *ša-na* (этот, эта, это)...

Притяжательное местоимение

Функцию притяжательных местоимений выполняют личные, возвратные и другие местоимения в форме родительного падежа; например: 1) *bezi* (мой), *vi* (твой), *seṭaj*, *šoṭal* (его); *beši* (наш), *efi* (ваш), *šeṭyoj*, *šoṭyoj* (их); 2) *iči* (свой), *ičyoj* (свой)... При использовании в качестве определения эти местоимения (которые также всегда предшествуют определяемому) теряют свой формообразователь—суффикс *-i*; это в большей мере наблюдается в варташенском диалекте; ср., напр.: *seṭa külfät* (варташ.), *šoṭaj külfät* (нидж.) „его семья“...; *bez* (← *bezi*) *naṇa* „моя мать“, *beš* (← *beši*) *kož* „наш дом“...

Вопросительное местоимение „что“

В удийском языке имеется двухтипное образование местоимения „что“: простое и сложное; к первому относятся *e* (варташ.) и *he* (нидж.)¹ ко второму же—*eḱa* (варташ.), *hiḱä* (нидж.)². Последнее используется самостоятельно: *kaṇo eḱa-a* „это что такое?“, *eḱa-n-besa* „что ты делаешь?“, а первый вариант выступает в функции определения (в большинстве случаев с прибавлением к акцентлируемому слову вопросительной частицы *a*); например: *e aḱamaḱ-a* (варташ.), *he amdaḱ-a* || *he amdaḱ-e?* (нидж.), „что за человек?“, „какой же он человек?“...

Другие определительные имена: 1) неопределённое местоимение: *haḱ*, *harsa* (варташ.), *hāḱ*, *hārsä* (нидж.) „всякий“; 2) вопросительно-относительное местоимение: *maṇo* (варташ.), *maṇi* (нидж.) „который“...

¹ Надо полагать, процесс *he* → *e*.

² Очевидно: *eḱa* — *heḱa* → *hiḱä*.

Склонение атрибутивных имён

Удйские атрибутивные имена (прилагательные, числительные; местоимения—указательные, притяжательные, неопределённые; причастия), а также вопросительное местоимение „что“ употребляются как бесформенное определение. Такие имена принимают суффикс множественного числа и изменяются по падежам в том случае, когда стоят отдельно и понимаются как субстантивы (см. словообразование: субстантивирующий суффикс о). Склоняемая основа таких имён состоит из двух компонентов: исходная (чистая) основа+слизое с пей склоняемое личное (гезр. указательное) местоимение 3 л., выступающее в функции формообразующего элемента—местоименного постдетерминанта: -о (пм. и.), -tɪn (эрг. п.), -təj (род.), -tɪx (дат.)¹. В данном случае выявляется особый (местоименный) тип склонения.

Парадигмы склонения атрибутивных имён

Ед.	Множ.
§ 1. Им. šel-o (хороший...)	šel-o-ɾ
Эрг. šel-ɾo ¹ -tɪn	šelo-t-ɾ-on
Род. šel-ɾo ¹ -təj	šelo-t-ɾ-oj
Дат. šel-ɾo ¹ -tɪx ¹	šel-o-t-ɾ-o ¹ x ¹
§ 2. Им. xib-o (три, трое)	xib-o-ɾ
Эрг. xib-ɾo ¹ -tɪn	xib-o-t-ɾ-on
Род. xib-ɾo ¹ -təj	xib-o-t-ɾ-oj
Дат. xib-ɾo ¹ -tɪx ¹	xib-o-t-ɾ-ox
§ 3. Им. bezi-o (мой...)	bezi-o-ɾ
Эрг. bezi-ɾo ¹ -tɪn	bezi-o-t-ɾ-on
Род. bezi ¹ o ¹ -təj	bezi-o-t-ɾ-oj
Дат. bezi ¹ o ¹ -tɪx ¹	bezi-o-t-ɾ-o ¹ x ¹
§ 4. а) Им. šen-o (он..., тот...)	šen-o-ɾ
Эрг. še-tɪn	še-t-ɾ-on
Род. še-təj	še-t-ɾ-oj
Дат. še-tɪx ¹	še-t-ɾ-o ¹ x ¹
б) Им. me-n-o (этот)	me-n-o-ɾ
Эрг. me-tɪn	me-t-ɾ-on
Род. me-təl	me-t-ɾ-oj
Дат. me-tɪx ¹	me-t-ɾ-o ¹ x ¹

¹ Ср. удйское же tɛ (тот, та, то); tɛ-tɪŋ (таким образом, так)..., а также глаголы генетивной (посессивной) и дативной конструкции: bu-təj = {будучи (имеющий)+его=имеет; aba-tɪx¹=знающий+ему=знает (см. ниже).

§ 5. Им. bal-o (делающий)	bal-o-ɔ
Эрг. bal-o-tin	bal-o-t-ɣ-ɲɲ
Род. bal-o-taj	bal-o-t-ɣ-oj
Дат. bal-o-tu ^ɣ x ¹	bal-o-t-ɣ-o ^ɣ x ¹
§ 6. Им. e eka (что)	—
Эрг. e-tin eka-tin	e-t-ɣ-ou [*]
Род. e-taj eka-taj	e-t-ɣ-oj
Дат. e-tu ^ɣ x ¹ eka-tu ^ɣ x ¹	e-t-ɣ-o ^ɣ x ¹

Парадигмы составлены по давным варташенского диалекта; в виджском диалекте в принципе повторяется то же самое; наблюдаемые здесь расхождения объясняются фонетическими изменениями (относительно некоторых других особенностей речь шла выше).

Г Л А Г О Л

Структура удийских глаголов

В удийском языке наличны глаголы простой и сложной структуры. Простые глаголы состоят из а) первичного „корневого“ слова, не имеющего самостоятельного значения; к ним относятся, напр.: aq- (aq-es „видеть“), aq- (aq-es „братъ“...), oç- (oç-es „мыться“), uk- (uk-es „кушать“); çe- (çe-ɣes→çe-es „выйти“, „выходить“), ci- (ci-ɣes→ci-es „спускаться“)...; bag- (bag-es „сыпаться“), gug- (gug-es „падать“, „упасть“), kaç- (kaç-es „оборваться“)...; bak- (bak-es „быть“), baq- (baq-es „наличие“), baq- (baq-es „вмещаться“, „помещаться“), beɣ- (beɣ-es „смотреть“), box- (box-es „варить“, „вариться“), biç- (biç-es „родить“) и др.; б) первичного „корневого“ слова, представляющего собой самостоятельную лексическую единицу; напр.: sam „написанное“, „буква“, „письмо“ (sam-es „писать“), ɣač „сверток“ (ɣač-es „свертывать“, „завязать“), qaɟ „открытый“ (qaɟ-es „открыться“, „открываться“) и др.

Составными частями (ингредиентами) сложных глаголов являются имя (в виде простой или производной основы) + вспомогательный глагол (переходный, непереходный). Примеры: aš-bes (дело+делать) „работать“, шаɣ-ɣes (песня+говорить, сказать) „петь“; azagu-bakes (больной+быть) „заболеть“; toç-*des (пена+делать)¹ „продать“; bat-kes (ни тот ни другой компонент [bat+kes] не имеют самостоятельного значения) „гибнуть“...

Категория лица

В современном удийском языке отсутствуют грамматические классы. В глаголе эта категория заменена категорией лица: выражается лицо

¹ -*des ныне не имеет самостоятельного значения; в функции вспомогательного глагола приобретает значение „делать“, являясь тем самым синонимом глагола bes („делать“).

субъекта, экспонент которого генетически представляет соответствующее личное местоимение и употребляется в виде суффикса (преимущественно) и префикса (гл. образом в сложных глаголах). Личные форманты употребляются соответственно существующим в этом языке номинативной, эргативной, дативной и посессивной конструкциям. Удийский глагол всех конструкций моноперсонален: в нем выражается одно лицо; притом, субъект непереходного и переходного глаголов обозначается одинаково.

Форманты лица

1) в переходных и непереходных глаголах

Ед. ч.

I л. zu → z (варташ.)	zu → uz → əz → z (нидж.)
II л. pu → p (варташ.);	up → əp → p (нидж.)
III л. pe → (редко) p (варташ.);	pe → (редко) p; e

Множ. ч.

I л. jan (варташ., видж.)
II л. nap (варташ., видж.)
III л. qun (варташ.), ʧun (нидж.)

Примеры: I zu bu-z ^ʔ u ¹ (я емь)...	zu be-z ^ʔ u ¹ (я сделал)...
II un bu-n ^ʔ u ¹	un be-nu
III ʃəno, ʃono (варташ.), ʃono, ʃoo (нидж.)	ʃeʃin be-ne
bu-ne	
I л. jan bu-jan (мы есмь)...	jan be-jan (мы сделали)...
II л. vaən bu-nan	vaən be-nan
III л. ʃənoŋ bu-qun (варташ.)	ʃeʃon be-qun (варташ.)
ʃonoŋ, ʃonoŋ bu-ʧun (нидж.)	ʃoʃon be-ʧun (нидж.)

2) в глаголах, выражающих чувственное восприятие (по данным варташенского диалекта):

Ед. ч.

I л. za ^ʔ x ¹
II л. va ^ʔ x ¹
III л. ʧu ^ʔ x ¹

Множ. ч.

ja ^ʔ x ¹
vaə ^ʔ x ¹   va-nan
qox

Примеры: I л. aba-za ^ʔ x ¹ (знающий + мне = „я знаю“)	aba-ja ^ʔ x ¹ (знающий нам = „мы знаем“)
II л. aba-va ^ʔ x ¹ (знающий + тебе = „ты знаешь“)	aba-vaə ^ʔ x ¹ (знающий + вам „вы знаете“)
III л. aba-ʧu ^ʔ x ¹ („знающий + ему, ей = он, она знает“)	aba-qo ^ʔ x ¹ (знающий + им = „они знают“)

В виджском диалекте глаголы чувственного восприятия имеют эргативную конструкцию, следовательно, показатели лица этих глаголов совпадают с названными выше формантами; ср.:

I л. zu ava-z (я знаю)	jan ava-jan (мы знаем).
II л. hun ava-n	vaen ava-nan
III л. šoŋin ava-pe	šoŋoŋon ava-ŋun

3) в глаголах посессивного строя (в глаголах „быть—иметь“ и некоторых других)¹:

Ед. ч.	Множ. ч.
I л. bez'f'i'	beš'f'i'
II л. vi	eff'i'
III л. ʃaj	qoj

Примеры:

Ед. ч.

bu-bez'f'i' = „будучи мой“ — „у меня есть“, „я имею“
 bu-vi = „будучи твой“ — „у тебя есть“, „ты имеешь“
 bu-ʃaj = „будучи его“ — „у него есть“, „он имеет“

Множ. ч.

bu-beš'f'i' = „будучи наш“ — „у нас есть“, „мы имеем“
 bu-eff'i' = „будучи ваш“ — „у вас есть“, „вы имеете“
 bu-qoj = „будучи их“ — „у них есть“, „они имеют“

Ед. ч.

umud-bez-bu = „надежда моя есть“ — „я надеюсь“
 umud-vi-bu = „надежда твоя есть“ — „ты надеешься“
 umud-ʃa-bu = „надежда его есть“ — „он надеется“

Множ. ч.

umud-beš-bu = „надежда наша есть“ — „мы надеемся“
 umud-ef-bu = „надежда ваша есть“ — „вы надеетесь“
 umud-qo-bu = „надежда их есть“ — „они надеются“

Ед. ч.

qač-bez-eħa = „боль моя говорит, делает“ — „у меня болит“
 qač-vi-eħa = „боль твоя говорит, делает“ — „у тебя болит“
 qač-ʃa-eħa = „боль его говорит, делает“ — „у него болит“

Множ. ч.

qač-beš-eħa = „боль наша говорит, делает“ — „у нас болит“
 qač-vi-eħa = „боль ваша говорит, делает“ — „у вас болит“
 qač-ʃa-eħa = „боль их говорит, делает“ — „у них болит“

В виджском диалекте вместо этой конструкции налична дативная конструкция, притом личные экспоненты представлены в виде префиксов; ср.:

¹ По данным верташевского диалекта.

I л. зах-ру ← зах-бу (у меня есть)...

jah-ru (у нас есть)

II л. vah-ру

vaəx-ru

III л. ʃux-ру || ʃax-ру

ʃəx-ru || ʃpəx-ru

срвн. tākin kalkala miəqʲiəux-ʃa-bu (←шuəqʲiəux-ʃaj-bu) (варташ.) —

tākin kakala miəqəəox-ʃax-ru (видж.) „тур имеет большие рога“ ...

Формы времён и наклонений

(Принцип образования. Классификация. Экспоненты)

Формы времён и наклонений в переходных и непереходных глаголах образуются одинаково (отдельные случаи различны, имеющиеся в некоторых супплетивных глаголах, существенно ничего не мешают).

Формы времён и наклонений удийского глагола группируются по характеру исходной основы. Такой основой являются: а) форма инфинитива, образованная от первичной, чистой основы, б) форма причастия, образованная также от первичной, чистой основы и иногда выступающая в функции абсолютна, в) первичная, чистая основа. Следовательно, удийские темпорально-модальные формы классифицируются так: I группа (исходной является форма инфинитива): настоящее время (с харак. суфф. -а), прошедшее несовершенное (форма настоящего вр. + суфф. j ← i). II группа: I подгруппа (исходная форма — причастие „аориста“ с характ. суфф. -i): аорист I; сослагательное I с частицей категоричности, повеления qa; сослагательное II с частицей условности, обусловленности, желательности gi; II подгруппа (исходной является форма причастия гезр. абсолютна—см. примечание): будущее I (известност.); будущее II с частицей подтверждения al. III группа (исходной является первичная, чистая основа): аорист II (с характерным суфф. -e); сослагательное I (с суфф. -а); повелительное (с суфф. а, -e); сослагательное II, гезр. будущее-сослагательное (с суфф. o), будущее-сослагательное с частицей al.

Парадигмы классификация удийских темпорально-модальных форм:

bes „делать“

ba kes „быть“

bi „сделанный“, „делающий“

ba ki „будучи“, „бывший“, „былое“

ba l'a¹ „делаемое“, „делающий“ba ka l'a¹ „будучи“, „будущее“

I группа

I группа

наст.: bes-a-ne

наст. ba k'e's-a-ne || ba-ne-k'e's-a

прош. несов. bes-a-ne-j

прош. несов. ba k'e's-a-ne-j || ba-ne-k'e's-a-j

II группа

I группа

I подгруппа

I подгруппа

аор. I bi-ne

аор. I ba-k-i-ne || ba-ne-k-i

сосл. I (част. qa) bi-qa-n ← *bi-qa-ne

сосл. I (част. qa) || ba-ki-qa-n

сосл. II (част. gi) bi-gi-n ← *bi-gi-ne

сосл. II (част. gi) || ba-ki-gi-n

II подгруппа

буд. I: bal-le ← bal-nc
буд. (с част. al) bal-al-le ← bal-al-ne

III группа

аор. II: b-e-ne
сосл. I: b-a-ne
повелит. b-a! (II л. ед. ч.)
b-a-nan! (II л. мн. ч.)
b-en (I л. мн. ч.)
сосл. II (буд.) b-o-ne
сосл. буд. (с част. al) b-o-al-le
усл.-сосл.: b-a-j-n

II подгруппа

буд. I: bakal-le ← bakal-ne
буд. (с част. al) bakal-al-le ←
← bakal-al ne

III группа

аор. II: bak-e-ne || ba-nc-k-e
сосл. I: bak-a-ne
повелит. bak-a! (II л. ед. ч.)
bak-a-nan! (II л. мн. ч.)
bak-en (II л. мн. ч.)
сосл. II (буд.) bak-o-ne
сосл. буд. (с част. al) bak-o-al-le
усл.-сосл.: bakaj-n

Помимо сказанного, обращает на себя внимание совпадение форманта настоящего времени, сослагательного I, повелительного наклонения и будущего I—повествовательного; ср.: bak-a-ne || ba-ne-ks-a (делает), b-a-ne (чтобы сделал), b-a (делай), b-a-l-le (сделает)... Но вследствие изысканий первоначального характера образования этих форм делается вывод относительно их мнимой идентичности; здесь имеется внешнее, кажущееся совпадение; в частности, форма настоящего времени, принявшая в результате пикорпорации составных частей вид органического образования, сначала имела аналитический (лексический) характер: она этимологически восходит к инфинитиву+вспомогательный глагол „есть“; исконную модель этой формы надо представить, например, так: beš (делать)+a←'a←←*qa (есть)+ne (экспонент лица)¹...

Сооставление-сравнение общих форм близкородственных языков (в частности, удийского, цахского, мухадского и др. угих) даёт основание высказывать формам сослагательного I (b-a-ne), повелительного (b-a) и будущего (ba-a-l-le), а также используемой для образования будущего времени форме причастия настоящего-будущего (b-a-l) другие истоки, а именно: исходную основу этих форм должны отнести к понятию (форме) абсолютива-деепричастия; ср.: удийское же: b-a-x-up || b-a-ṭan „делая“, bak-a-ṭun || bak-a-ṭan „бывшая“... (см.: Глагольно-именные формы. Абсолютив-герундий)².

Глагол „есть“. Другие статические глаголы

1. Форма глагола „есть“ образована от причастия настоящего-общего *bi* („будучи“): *bi-ne* „есть“. Эта же основа (*bi*→*pu*) используется для

¹ В данном случае—суфф. III л. ед. ч.

² Подробнее об этих формах см.: Е. Джейранишвили и. Этимологические разыскания некоторых удийских глагольных морфем. Вестник отделения общественных наук АН ГССР, № 1, 1968, стр. 210—225.

образования глагола „имеет“, „у него есть“: bu-ʔaj (парташ.), ʔux-ru, ʔax-ru (видж.). В первом случае (bu-ne) налицо номинативная конструкция: ʒe no bu-ne (он, она есть), ʒe no ʔ bu-ʔup (они есть), а во втором — посессивная (в парташ. диал.): ʒe ʔaj bu-ʔaj, ʒe ʔo j bu-ʔo j и дативная (в видж.): ʒe ʔu (ʒo ʔu) ʔux-ru, ʔax-ru¹.

Этот глагол недостаточен, дефективен, имеет лишь формы настоящего и прошедшего несовершенного времени:

ʒu bu-z ¹ u ¹ (я есмь)	ʒu bu-zu-j (я бывал, существовал)
up (hup) bu-n ¹ u ¹ (ты еси)	up (hup) bu-nu-j (ты бывал)
ʒe no (ʒo no) bu-ne (он есть)	ʒe no (ʒo no) bu-ne-j (он бывал) и т. д.

Другие формы времён и наклонений заимствуются от глагола bakʂup (быть): bakʂane, bakʂaxa (бывает), bakalle (будет) и т. д.²

2. В удийском имеются также статические глаголы, образованные от формы причастия с характерным суффиксом -i: bakʂ-i-ne „лежит (=лежащий есть)“, агс-i-ne „сидит (=сидящий есть)“, ʒиг-р-i-ne „стоит (=стоящий есть)“ и т. п. Обращает на себя внимание совпадение этих форм с формой аориста I: ср.: b-i-ne (делал), p-i-ne (сказал) и т. п. Надо полагать, что такое совпадение не случайно и оно берет свое начало от той стадии морфологического развития, когда глаголы не различали зовкретных форм времени (подробнее см. гл. о категории аспекта).

О КАТЕГОРИИ АСПЕКТА (ЭКСТЕМПОРАЛЬНОСТИ) В УДИЙСКОМ ГЛАГОЛЕ

Обращает на себя внимание образование форм аориста I и прошедшего несовершенного времени, с одной стороны, и давнопрошедшего, условно-сослагательного, условно-желательного, с другой. Аорист I и прошедшее несовершенное образуются при помощи суфф. i (или: i → j), хотя первый опирается на нейтральную (первичную) основу, а второе (прош. несов.) — на форму настоящего времени (см. выше); для других же перечисленных здесь форм исходной является аорист I (см. выше). В специальной литературе в порядке рабочей гипотезы поставлен вопрос относительно исторической связи форманта аориста I и прошедшего несовершенного времени (В. Панчвидзе). А. Шпфнер, характеризуя форму аориста I, герм. форму претерита как форму прошедшего времени несовершенного вида, исходной основой для этой категории считает причастие прошедшего времени; аорист I же вполне правильно толкуется как форма перфекта, т. е. как форма прошедшего времени совершенного вида. А. Дирр в основном ссылается на высказывания А. Шпфнера.

Эти высказывания отнюдь не случайны, хотя некоторые сведения, имеющиеся у этих исследователей, требуют уточнения.

Не случайно также и то, что в октомберийской (зимобранской) речи из двух форм аориста именно аорист I, образованный суффиксом -i, ис-

¹ Подробнее см.: Категория лица.

² См.: Парадигмы форм времён и наклонений.

пользовап для выражения заглавной формы глагола; ср., напр., b-e-ne (сделал)—b-i-ne (делал, оказывается делал, сделал); ašax tētār-ge-bi, bū-tīn aqunsi (дело оказывается (он) так сделал, все удивлялись=оказывается удивлялись, удивились); baneke (был)—baneki (был, бывал; оказывается был, бывал); žopoał tja-ne-baki kařux iřaxup „я он (тоже) оказывается там был, когда это сказали (об этом говорили)“....

Чем обусловлено всё это? В этой связи обращает на себя внимание следующее: 1) аорист II (с суфф. e) имеет значение прошедшего совершенного времени (bene „сделал“, kene „скушал“, „покушал“...), а аорист I (с суфф. -i) выражает то же самое время, но с неопределенным видом (bine „делап“, kāj-ne←kāi-ne „кушал“...), 2) исходной основой для аориста I является причастие, выражающее понятие неопределенности, обычности, так, напр.: bi-ne „делал“=„делающий есть“: bi „делающий“ и „сделанный“ (см. ниже). Такое объяснение становится ясным: а) при сравнении указанной формы аориста с удийскими статическими глаголами, содержащими совершенно такую же исходную основу-форму: ср., напр.: šur-i-ne „стоит“=„стоящий есть“, šurgi „стоящий“; baški-ne „лежит“=„лежащий есть“, baški „лежащий“, aġ-i-ne „сидит“=„сидящий есть“, aġsi „сидящий“, laġ-i-ne „похож (похожа)“=„похожий есть“: laġi „похожий“; bit-i-ne „валяется“=„валяющийся есть“; biti „валяющийся“; baġi-ne „разбросан“, „рассыпан“, baġi „разбросанный, рассыпанный“; ср., также б и vi aš „тобой сделанное дело“—kařux bi adamaġ šu-a „это делающий человек кто такой?“, bi „сделанный“, „делающий“; vi pi řjt „тобой сказанное слово“—kařux pi adamaġ ruġaŋ! „это говорящий человек (=человек, который сказал || говорил это) пусть умрёт“; pi „сказанный“, „говорящий“. Недифференцированность причастных форм по залогу в свою очередь свидетельствует о правильности нашего толкования. 3) В пользу вышесказанного положения говорит и тот факт, что причастие с показателем -i, используемое в качестве основы интересующих нас глагольных форм, выступает в функция абсолютная как прошедшего, так и настоящего-будущего времени—ср., напр.: řteri taneša „убежав ушел“, řteri taneša „убегая идет“, řteri taŷalle „убегая уйдёт“ (убегающий идет, пойдёт)“; aġi kene „взяв скушал“, aġi uneksa „беря кушает“, aġi ukalle „взяв (беря) скушает“ (=берущий кушает, скушает); duři řneřere „ударив убежал“, duři řneřta „ударяя бежит“, duři řtalle „ударив (ударяя) убежит“ (=ударивший уходит, уйдёт...). Кроме этого, 4) суфф. -i (после гласного→j) нарастал на другие формы времени и наклонений; он выражает дюративность, продолжительность действия; так напр.: besane-j←besane-i „делал (постоянно)“, besaqun-i „делали (постоянно)“, exaej←exane-j←exane-i „говориł (постоянно)“, exquni→exaqun-i „говорили (постоянно)“¹; ср. также: bene-j←bene-i „делап“, bequni „делали“; bane-j←bane-i „чтобы он делал (постоянно)“, baquni „чтобы они дела-

¹ Прошедшего несовершенного времени, в обычном понимании, в удийском языке нет; здесь это компенсируется настоящим общим.

ли (постоянно)“, *balle-j ← balle-i* „он сделал бы (постоянно), он (она) мог (могла) бы делать (постоянно)“¹.

По-видимому, поначалу в удийском языке настоящего аориста, образованного посредством суффикса *-i*, и не было; время, выраженное этой формой, связано именно с понятием неопределенности. Оно, на самом деле, выражает не время (конкретное), а аспект, категорию длительности, длительности; иначе говоря, эта форма в сущности связана с категорией, выражающей постоянство, обычность действия. Следовательно, здесь мы имеем дело с экстерпориальностью глагола—с категорией аспекта. Это видно и из того факта, что этот „аорист“ в соответствующем контексте (в переводе) передается (помимо аориста) то формами настоящего или прошедшего несовершенного времени, то в форме абсолютива прошедшего или настоящего времени; ср., напр.:²

Матф., 1₂₀:

1) Удийск: *evaxte šetin fikirrebi moṭux*—русск.: Но когда он помыслил это...; др.-грузинск. ზრახვითა ვუღბა თვხს...; греч. ἐνθυμηθέντος (=думающий, мыслящий); лат. *in animum induxisset* (=в душу ввел, подумал), франц. *il pensait* (думал).

2) Удийск. *biḥoṭo fārištā aḳkeci šetu pere boš*—русск. Ангел господень явился ему во сне...; др.-грузинск. ვიხუთა მახ... ჩუენება ღმერთის... греч. ἐφάνη (явился); лат. *apparuit* (явился); франц. *lui apparut* (ему показалось).

3) Удийск. *biḥoṭo fārištā aḳkeci šetu pereboš vaṛ pine*—русск. Ангел господень явился ему во сне и сказал...; др.-грузинск. ღმერთისა ვახუთა მახ; греч. λέγων (=говорящий, говоря); лат. *dicens* (говорящий, говоря); франц. *et lui dit* (сказал).

Матф., 1₁₀

4) Удийск. *Iosif gena šeta išu, ič doṭriluṭa gōrūt te-ṭu-buqi [A] āškāt banej, buṭuqi [B] šarḳin barḳanej šetux*.—русск. Иосиф же муж Бя, будучи праведен и не желая [А] огласить Ее, хотел [В] тайно отпустить Ее; грузинск. იოსებ...; греч. μηθέλων (=не желающий, не хотев, не желая); лат. *vollet* (не желал бы=сослаг. наст.); франц. *ne voulaient* (не желая); [В]: грузинск. იხარბა (помыслил, решил); греч. ἐξουλήθη (=захотел); лат. *voluit* (=захотел); франц. *voulut* (=захотел).

¹ Примечательно, что этот формант *i—j* обычно не используется в этой функции (для выражения продолжительности действий) с аористом I, образованным при помощи суффикса *i*; редкие случаи, показывающие обратное (замеченные нами в переводных текстах, в речи молодых людей), можно объяснить смешением-приравнением двух форм аориста, или тавтологией, или же законом аналогии; скорее всего это новое явление, возникшее в результате недопонимания факта.

² Для сопоставления привлечены факты из Евангелия.

5) Удйск. *ṭevaxta Iroden biliṣiyoḥ ṣarḳin ḳalri 'abaṭubaki ṣot-ḡoḥo*—русск. Тогда Ирод тайно призвал волхвов, выведал от них...; грузинск. *მთუწობა* (=призвал); греч. *καλέσας* (=призывающий); лат. *vocatis* (=„аблат., абсолют.“); франц. *ayant appelé* (=призывая).

6) Удйск. *arīqun Eruṣalima biliṣiux beḡḡeḡal aṁneḥo vaḥ riqun*—русск. Пришли в Иерусалим волхвы (мудрецы) с востока и говорят...; грузинск. *და იტყუოდეს* (=и говорили); греч. *λέγοντες* (говорящие, сказители); франц. *et dirent* (=и сказали).

7) Удйск. *me fāriṣtā Vixoḡol aḳnesi pere boṣ Iosiḡa*—русск. Ангел господень является во сне Иосифу...; грузинск. *ვაშობრბდა* (=явился ему); греч. *φαιίνεται* (=показывается || показывается ему); лат. *apparere* (показывается); франц. *apparut* (=явился).

8) Удйск. *vaḥ tavagal xodīn, tumex-ne-bitī...*—русск. И секира при корне дерев лежит...; грузинск. *აბ ცუცო ბობოა თაბ ძეს*; греч. *πρός τῆ ρίζαν τῶν δένδρων κεῖται*; лат. *ad radicem arborum posita est* (=лежащий есть); франц. *et la cognée est déjà mise à la racine* (=лежащий, кладенный есть).

Данные некоторых смежных языков (цахского, мухадского...) со своей стороны подтверждают сказанное выше: и в этих языках суффикс *i→j* выражает несовершенный (постоянный, непрерывный) вид глагола; ср., напр.: 1) цахск. *voḡna* (суб. I, II кл.), *voḡna* (суб. III кл.), *voḡen* (суб. IV кл.) „есть“, „наличен“, „налична“, „налично“—*voḡni* || *voḡnai* (I, II кл.), *voḡeni*→*voḡni*→*voḡni* (III кл.), *voḡeni*→*voḡni* (IV кл.) „есть вообще“, „бытует“, „существует вообще“; 2) мухадск. (рутгульск.): *ha'aga'a* „делает“—*ha'aga'aj*→*ha'ag'aj* „делает вообще, постоянно“ (→ в результате реинтерпретации: „далал“—прош. несоверш.). Вспомогательный глагол „есть“ (в мухадском) имеет также два вида: *a←||'a←qa* „есть, имеется, находится сейчас, в данный момент“; *i←||'i←qi* „есть, имеется, находится вообще, постоянно, непрерывно...“. Наличие таких форм в генетически близких языках в свою очередь делает убедительным этимологическое разъяснение удйской морфемы *-i*, подтверждающее выдвинутое здесь положение относительно формы непрерывности-экземплярности (категории аспекта), наблюдаемое в удйском „аористе I“. Понимание этой формы как аориста (ее конкретизацию как прошедшего времени хоть и несовершенного вида) следует рассматривать как вторичное явление —как результат реинтерпретации.

Как видно, удийский язык всё более и более использует эту форму для выражения той или иной конкретной формы времени. Другими словами, язык вполне естественно мог выразить за счет экстермпоральной формы как категорию аориста I, так и претерита, равно как и статическую форму и, наконец, только что образованную на её базе заглавную категорию.

Переходные и непереходные глаголы. Синтаксические конструкции глаголов. Вопрос категории залога

В удийском языке переходность и непереходность глагола определяется наличием или отсутствием прямого объекта, поставленного в номинативе || дативе. При наличии такого объекта глагол переходный и имеет стабильную эргативную конструкцию: субъект всегда стоит в эргативном падеже. Например: *šetin besane* [aš || ašlax „он (эргат.) делает дело (имевит. || дат.)“; *pa pa aneqe kab a | kabıpa* „мать (эргат.) купила платье (имевит. || дат.)“...

Косвенный объект выражен формой дательного падежа (преимущественно) и суверессива; примеры: *tada za* (дат.) || *zal* (сувересс.) *sa isakan xe* „дай мне || я мне (на меня) один стакан воды“. Непереходный (одноличный) глагол имеет номинативную конструкцию: субъект всегда стоит в именительном падеже; наличие объекта, естественно, исключается. Глаголы чувственного восприятия (*verda sentiendi*) в варташевском диалекте имеют дативную конструкцию, а в виджеском — эргативную. В последнем предполагается тенденция унификации за счет эргативного строя (В. Панчвидзе), хотя не исключается возможность искони самостоятельного (параллельного) развития формы эргативной конструкции озпаченных глаголов. Такое определение дается с учетом характера самих глаголов этой группы, в большинстве случаев имеющих в своем составе вспомогательный глагол *делать* (*bes, besun*), что и, очевидно, способствует использованию формы эргативного падежа для выражения субъекта. Ср., например: *iğari-besun* „лихорадить (жара + делать)“: *šetin iğari-tu-b'e'sa* (варташ.) = дословно: „ему жара делает“ — *šetin eğari-ne-bsa* (видж.) = дословно: „он (эргат.) жара делает“, т. е. „ему лихорадит“; *šetü aba-tu'x' däs* (варташ.) = дословно: „ему знающий урок“ — *šetin ava-ne däs* = дословно: „он (эргат.) знающий урок“, т. е. „он знает урок“.... Интересно, что в варташевском диалекте давно начался переход от дативной конструкции к эргативной, хотя в глаголе система личных экспонентов (см.: Категория лица) не изменилась; *šetü* || *šetin mi-tu-bsa* (варташ.) „ему || он (эргат.) холод делает“, т. е. „ему холодно“....

При всём этом в удийском языке один и тот же глагол может иметь значение как переходного, так и непереходного глагола; ср., например: *zom-ne-baksa* „учится“, „привыкает“, „тренируется“ | *zom-ne-baksa däs* || *däsnu'x'* „выучивает, делает, готовит урок“.... Такой характер глагола обусловлен отсутствием системы морфологической категории залога.

Но паряду с этим, в удийском языке важны некоторые способы выражения этой категории, а именно, используется: 1) в функции (второго) активизирующего вспомогательного глагола—*des, desun* (делать, совершать); ср., например: *bas-kes* (ложиться, лечь)—*bas-kes-desun* (укладывать—дословно: лечь+делать)...; 2) активизирующий аффикс *ev*; ср., например: *bat-kes, bat-kesun* (губить)—*bat-ev-kes, bat-ev-kesun* (губить)...; 3) морфологизация фонетических процессов—редукции-выпадения, перестановки личных экспонентов; ср., например: *boxesun* „вариться“: *box-pe-sa* „варится“, *boxsun* (← *boxesun*) „варить“: *bo-pe-xesa* → *bo-pe-xsa* „варит“...

Итак, в удийском языке зарождение залоговой категории началось гораздо раньше, чем, скажем, в таких генетически близких языках, как цахский, мухадский (руттульский) и др., в которых она (категория залога) не пошла дальше аналитического (лексического) образования.

Элементы превербного значения в удийском глаголе

В удийских непереходных и переходных глаголах выделяются элементы превербного значения, выражающие пространственные отношения: направление, удаление или же обратное действие (возобновление действия); к таким элементам относятся: 1) *eʃ¹*- (направление к говорящему: отсюда сюда); 2) *taʃ¹*- (направление от говорящего: отсюда туда); 3) *laʃ¹*- (направление снизу вверх, наверх); 4) *si-* (направление сверху вниз); 5) *baʃ¹*- (направление извне вовнутрь); 6) *ʒeʃ¹*- (направление изнутри), 7) *qaj-* (обратное направление...). Примеры: 1) *e-ʒes, e-ʒesun, e-ʒsun* (прийти, приходить), *e-ʒes, e-ʒesun, eʒsun* (принести, приносить); 2) *ta-ʒes, tajsun* (идти, уходить), *taʒes, taʒsun* (унести, увозить); 3) *laʒes, laʒsun* (подниматься), *laʒʒesun* (поднимать, поднимать); 4) *si-ʒes, si-eʃ¹sun* (спускаться, спуститься), *si-v-kes, si-v-k-e-sun* (спускать, спустить); 5) *baʒʒes, bajsun* (войти, входить), *baʒʒes, baʒʒesun* (внести, вводить); 6) *ʒe-ʒes, ʒeʃ¹sun* (выйти, выходить), *ʒe-bakes, ʒe-baksun* (перейти, переходить), *ʒevʒesun* (выгнать, выгонять); 7) *qajes, qajsun* (открыться, открываться), *qaj-baksun* (возвращаться), *qaj-des, qaj-desun* (возвращать, вернуть, повернуть обратно)...

Определенная часть этих элементов и фонетически, и функционально соответствует некоторым послелогам (см.: Послеложные надежи) или адвербиальным словам; ср., в частности, *si-es, si-sun* (спускаться) — *sina* (вниз); *ʒees, ʒesun* (выйти, выходить) — *ʒöš* (видж.), *ʒoš* (варташ.) „во двор, во дворе“, „извне“; *qaj-baksun* (вернуться, идти обратно) — *qoš* (назад, сзади, взад), *qaj* (открытый→открыто); *laʒsun* (подняться, подниматься) — *laxo* (на, над), *ala* (наверх, наверху, вверх)...

По всей вероятности, этимопы элементов превербного значения надо искать в адвербах. Использование этих элементов пока еще не дошло до уровня системы, но ясно видно, что ее зарождение давно началось и в определенной мере подошло к характеру превербов.

Отрицательная форма глагола

Отрицательная форма глагола образуется при помощи негативных элементов (частий): *te*, *ni*, *na*, *nā*, *nut*¹. Примеры: 1) *e-ne-za* (идет)—*te-ne-eza* → *e-ne'za* (не идет), *aš-ne-bsa* (работает)—*te-ne-ašbesa* || *aš-te-ne-bsa* (не работает)...; 2) *eṭa-ne* (чтобы пришел)—*ni-eṭa-ne* (чтобы не пришел)...; 3) *aḡi-qa-n* (пусть придет)—*na-qa-n-aḡi* (пусть не придет); *ba!* (делай!)—*na ba!* (не делай!), *eke!* (приходи, придти)—*na eke!* (не приходи)...; *aḡi-gi-u* (если пришел бы)—*nā-gi-u-aḡej* (если не пришел бы)...; *eṭalle* (придет)—*nut-eṭalle*, *eṭall-nut-te* (не придет)... Приведенные примеры показывают, что отрицательные частицы употребляются то раздельно, то слитно; следовательно, можно говорить о наличии в удийском языке отрицательных форм глагола, находящихся еще в процессе становления.

Глагольно-именные формы

В удийском языке инфинитив-масдар I, инфинитив-масдар II, суфин, причастие и абсолют (деепричастие)-герундия надо квалифицировать как глагольно-именные формы, имея в виду следующее: 1) их образователи в большинстве случаев генетически связаны с падежными окончаниями (с дательным, родительным), тем самым имеют характер именного словообразования; 2) выражая (содержащем) действие или состояние, эти формы в словосочетании имеют предикативное значение: управляют именами (субъектом, объектом) в тех же падежах, которые свойственны им при личных формах глагола.

По характеру исходной основы эти формы распределяются по двум группам: 1) формы, образованные от первичной, чистой основы (инфинитив, причастие) и 2) формы, образованные от производной основы; в этой группе значительно употребление исходной формы (инфинитива-масдара I) для образования инфинитива-масдара II, суфина, абсолютива—для герундия.

Инфинитив-масдар I. Удийский инфинитив, resp. инфинитив-масдар I образуется присоединением к первичной, чистой основе суффикса *-es* (восходящего, по всей вероятности, к форманту дательного падежа): *bak-es* (быть; родиться; становиться; мочь), *beṭ-ṭes* (смотреть), *uk-es* (кушать), *boḡ-es* (гореть, жечь), *qa-ḡes* (втиснуться), *ḡuk-es* (оторваться), *ḡaḡ-es* (обрываться)...

Инфинитив-масдар II образуется от формы инфинитива-масдара I и суффикса *-un* (восходящего, очевидно, к форманту родительного падежа): *bak-es-un* → *bak-s-un* (быть), *beṭ-ṭes-un* → *be-ṭ-s-un* (смотреть), *uk-es-un* → *uk-s-un* (кушать) и т. д.

¹ Сложная частица *ni t* (—*ni+te*) применяется также для образования отрицательной формы инфинитива, инфинитива-масдара, суфина, причастия и имен существительных; напр.: *nut-nez*, *nut-bezun* (не делать), *nut-basan* (чтобы не делать), *nut-bal* (не делающий)...; *kul-nut* (без руки), *paṭa-nut* (без матери)...

Формы удийского инфинитива-масдара II, выполняя функцию предиката, могут склоняться; напр.: besun (делать)—besun-en (эргат.), besun-un (род.), bes-un-ax (дат.)....

Супин образуется присоединением к той же форме инфинитива-масдара первого суффикса -an: bak-es-an→bak-s-an (чтобы быть), beŋ-γ-es-an→beŋ-γ-s-an (чтобы смотреть), uk-es-an→uk-s-an (чтобы кушать) и т. д.

Причастие. В удийском языке имеются формы причастий „аориста“, настоящего и будущего времени.

Причастие „аориста“ образуется присоединением форманта *i* к первичной, чистой основе: bak-i (бывший...), uk-i (съеденный), biq-i (построенный)...

Причастие настоящего времени образуется от формы абсолютива (не употребляемого ныне самостоятельно) и суффикса -l; например: baka-l (будучи), uka-l (кушающий), buqa-l (желаемый, любимый), eŋa-l (приходящий), ba-l (делающий) и т. д.

Причастие будущего времени образуется от причастия настоящего времени и суффикса -a: bal-a, bakal-a (совершаемый...; будущий), buqa-l-a (желаемый, желательный...) и т. д.

Абсолютив-герундий. В удийском языке существуют разные формы абсолютива-герундия, образованные от того же абсолютива (ныне не употребляемого самостоятельно): 1) с сложными суффиксами а) -m-in || -ma: baka-m-in || baka-ma (до существования, до бытия), uka-m-in || uka-ma (до кушавья, до еды), ba-m-in || ba-ma (до делания, до свершения)...; б) x-un || -ŋan (ŋ-a-n²): baka-x-un || baka-ŋan (при наличии, при существовании; „по́бывавая...“), ba-x-un || ba-ŋan (при свершении, совершая, делая), taŋa-x-un || taŋa-ŋan (уходя), ŋeŋa-x-un || ŋeŋa-ŋan (выхода)...

Все эти формы, как уже было сказано, управляют именами в тех же падежных формах, в которых они ставятся в качестве подлежащего или дополнения при личных формах глагола.

Примеры: 1) управления именами инфинитивом-масдаром: a ŋ || a ŋ-lax bes (besun) „дело (именит. || дат.) делать“—ср. besape a ŋ || a ŋ-lax „делать дело (именит. || дат.)“...; 2) управления именами формой супина: a ŋ || a ŋ-lax besan „чтобы дело (именит. || дат.) делать“, ŋum || ŋumax ukšan „чтобы хлеб (именит. || дат.) кушать“; 3) управления именами причастием: а) ŋeŋin bi a ŋ || a ŋ-lax = дословно: „он (эргат.) сделанное дело (именит. || дат.)“—„ли сделанное дело“; un pi ŋjt || a jtax = дословно: „ты (эргат.) сказанное слово, — „тобой сказанное слово (именит. || дат.)“...; б) ŋeŋin bal (bala) a ŋ || a ŋ-lax = дословно: „он (эргат.) делающее (сделанное) дело (именит. || дат.)“—„им совершаемое, выполняемое дело“...; 4) управления именами абсолютивом-герундием: ŋeŋin ka a ŋ || a ŋ-lax bama || bamin, дословно: „он (эргат.) это дело (именит. || дат.) до делания, выполнения“, т. е. „пока он сделает это дело...“; ŋeŋin ŋum || ŋumax ukaxun || ukaxan = дословно: „он (эргат.) хлеб (имен. || дат.) кушая“—„когда он (эргат.) кушал хлеб (номин. || дат.)“....

Окаменелые префиксы грамматических классов в глагольных и глагольно-именных основах

В современном удийском языке отсутствуют грамматические классы, в частности, классное спряжение глагола уступило место личному спряжению (см.: Категория лица). На этом фоне обрамляют на себя внимание основы следующих удийских глаголов и глагольно-именных форм: *bakes*, *baksun* (быть), *baqes*, *baqesun* (бывать, иметься, находиться, находиться), *baqes*, *baqesun* (поместиться), *basakes*, *basaksun* (бросить во что-нибудь), *baskes*, *baskesun* (лечь, ложиться), *barses*, *barsun* (догнать, достичь)...; *beses*, *bessun* (просить), *beʷes*, *beʷsun* (смотреть)...; *bixes*, *bixsun* (родить), *biʷes*, *bisʷun* (сеять), *bites*, *bistun* (падать), *biqes*, *biqsun* (держат, ловить, задержать, арестовать; стропить), *bijes*, *bijesun* (умереть, умирать)...; *boxes* *box'e'sun* (парить, вариться); *boʷes*, *bostun* (резать), *boʷes*, *boʷsun* (гореть), *boʷes*, *boʷsun* (сорвать; собирать), *boses*, *bossun* (бросать, кидать)...; *buqes*, *buqsun* (любить, хотеть, желать)...; *duʷes*, *duʷsun* (ударить)...

Сооставление морфологических форм, сравнение соответствующих основ с надлежащими данными близкородственных языков (выделение общих корневых элементов) и этимологическое разыскание делают возможным установить следующее: в анализируемых формах в виде окаменелых инициальных элементов выделяются: *b-* (*ba-*, *be-*, *bi-*, *bo-*, *bu-*), *d-* (*du-*), генетически восходящие к экспонентам грамматических классов и имеющие свои корреляты в цахском, мухадском (руттульском), табасаранском, арчибском, аварском, бацбийском и в других языках, морфологической системе которых характерно наличие категории класса. Ср., например: 1) удийск. *bakes*, *baksun* (быть), *baki* (бывший, будучи), *bakahun*, *baka-tan* (бывая), *ba-ne-ke* (был), *bakalle* (будет), *ba-ne-ko* (будет, если)... — мухад. *jikis* (1.4 кл.), *gikis* (2 кл.), *vikis* (3 кл.); *dikis* (множ. ч. всех классов) (быть); арчибск. *wikir*, *dikis*, *bikir*, *ikir* (быть), (делаться) (по кл.): *kwes*, *dekes*, *bekes* (делается, есть)...; 2) удийск. *bixes*, *bixsun* (родить), *bixi* (рожденный), *bi-ne-xe* (родила), *bi-ne-xo* (родит, если) — цахск. *juxi*, *wixi* || *vuxi* (по кл.), мухад. *ixən*, *gixən*, *wixən*, (по кл.), лезг. *xun* „родить“...; 3) удийск. *boʷes*, *boʷsun* (гореть), *bo-ne-ʷe* (сгорел), *bo-ne-ʷo* (сгорит, если) — арчиб. *qʷas*, *doʷas*, *boʷas* „гореть“ (по кл...); 4) удийск. *duʷes*, *duʷsun* → *duxsun* (ударить, бить), *du-ne-ʷe* (ударил), *duʷalle* (ударит...) — табасар. *ixuz*, *juxuz* (ударить — по кл.), мухад. *jəxən*, *gəxən*, *wəgəxən*, *vəgəxən* „ударить“ (по кл.), аварск. *ixize*...

Бесформенные слова

В удийском языке немало бесформенных слов; к таковым относятся адвербиальные и служебные слова.

Адвербиальные слова делятся на первичные (простые) и ст-носительные (производные) наречия. Все адвербы распределяются по сле-

дующим семантическим группам: 1) наречия места: ala (наверх, наверху), oqa (вниз, вниз), boš (внутри), toš (варташ.), çöš (ниджд.) „во двор, во дворе“. „вле“, beš (вперёд, впереди), toyoal (рядом), qoš (назад), qoştan (сзади); birčo (варташ.), birtoç (ниджд.) „вокруг“, „кругом“...; 2) наречия времени: ye (сегодня), bjasun (вечером), damnun (варташ.), itçä, iküça (ниджд.) „завтра“, çigri (варташ.), çüji (ниджд.) „поздно“, damdamaxo (варташ.), zavajnan-üşeuen (ниджд.) „рано утром“...; 3) вопросительные: ma (где), malin, malan (откуда), mačo (куда = в какую сторону)...; 4) качественные или образа действия: šel (хорошо), gölü (много; очень, сильно), oştavar (крепко)¹...

Определенная группа наречий генетически связана с местоимениями: şja ← şia ← şea „здесь“, me-čo, maça ← *meça „сюда“, „в эту сторону“, me-l-in, me-l-an, maçaxo ← meçaxo „отсюда“, „с этого места“, „с этого времени“ (срвп. me „это“); tja ← tia ← tea „там“, te-l-in, te-l-an, taçaxo ← teçaxo „оттуда“, taça (варташ.), taçaj (ниджд.) „туда“, tebär (варташ.), toçär → *teväç (ниджд.) „недавно“ (te „тогда“)...

Служебные слова: 1) послелогии представлены в виде слитных постпозиционных элементов (см.: Послеложные падежи) или в виде самостоятельных адвербиальных слов; к последним относятся boš (внутри), beš (впереди), qoš (сзади, назад), toš (варташ.), çöš (ниджд.) „вне“, toyoal (рядом, около, близко), cirik (до)... Примеры: qozin boš (в дом, в доме), qozin beš (перед домом), bez qoš (сзади меня), jaçaxo toš, taça (= дословно: „от улицы вне“, т. е. чуть дальше улицы, за улицей), vi toyoal „рядом с тобой“, „вблизи“ от тебя“, qozin (или: kwal) cirik (до дому)...; 2) частицы: а) отрицательные (см.: Отрицательные формы глагола); б) вопросительная частица a: bu-a „есть ли?“ (ср.: bu-ne „есть“), aye-a-te „пришел или нет?“, „пришел ли?“ (ср. aye-ne „пришел“)...; в) частица al (в значении „и“, „тоже“, „также“); например: zu-al (и я, я тоже), şikal-al-te (и никто другой), zu-al, un-al (и я, и ты)...; г) частица категоричности, повеления, безусловности qa; частица обусловленности, условности, желательности gi (см.: Формы времени и наклонений)...; 3) союзы. Таких слов в удийском очень мало, притом большинство из них заимствовано из других языков (тюркских, арабского, персидского и др.): qa, qan (собствен. союз „и“), va, vaç (заимствов. союз того же значения): şu qa şu „кто и кто?“ Sergi qa Niçaj „Сергей и Николай“; serjanbe quti vaç suruqjanbe xodaçol (варташ.)—quti-janserbio va... suruqbijan xodaçun (ниджд.) „сделали аши и повесили на дерево“; ama (но): ama ma va „но не делай“...

С И Н Т А К С И С

Наиболее характерным для удийского языка является простое нераспространённое и простое распространённое предложение.

Подлежащее имеет форму именительного падежа при непереходных

¹ šel, gölü, oştavar и т. п.— это, собственно говоря, адвербиализованные имена прилагательные (см.: Атрибутивные имена).

глаголах, эргативного—при переходных, дательного—при *verba sentiendi* (в варташенском диалекте), родительного—при глаголе „иметь“ и некоторых других (подробнее см.: Переходные и непереходные глаголы. Синтаксические конструкции..., там же—о формах дополнений). Сказуемое обычно передается личной формой глагола и согласуется с субъектом во множественном числе (см.: Категория лица), но в роли предиката выступают и другие формы: инфинитив-масдар, супин, причастие, абсолютив-герундий. В этих случаях создаются особые (характерные для удийского языка) типы словосочетаний. Примеры: 1) *za bakal-te-z kaṭux bes* (варташ.)—*zu bakal-te-z kaṭu bes* (нидж.) „я не могу это (дат. п.) делать“; *baṭako tja taṭes* „можем туда идти“...; *šetin ajzeri besane har aslah* (варташ.)—*šetin ajzeri besane har üšlä* (нидж.) „он (эргат.) встает (=вставая), делает всякое дело (дат.)“; *šetin batuko ka xura ukex* „он (эргат.) может (сможет) этот плов (дат.) скушать“...; *bez sa repesen eka bes-za-bako* (варташ.), *bez sa repesen hiḱä--a bes bako* (нидж.) „моей одной сохой что я могу делать?“ *isa enex sotṭox čuksupax burjanqe* (варташ.)—*isa šotṭox čukša* (←*čukesä*) *burqijax* (нидж.)—дословно: „теперь уже их собирать (собираение) начали“...; 2) *tja tassa ka asla bes an* „иду туда это дело (дат.) делать=иду туда, чтобы сделать это дело“; *besanal kömäḡ, ukxanal kömäḡ* (варташ.)—*baṭal kömäj, ukaṭana' kömäj* (нидж.) дословно: „и чтобы делать—помощь, и чтобы кушать—помощь“, т. е. „и тогда нужна помощь, когда работаешь, и тогда, когда кушаешь“...; 3) *boṭjanqesa mejvinaḡ, girbi čaxarjanqesa borzupax* (варташ.)—*haṭvj-anqsa mejvina, girbi čarjanqsa taxəla* (нидж.)—дословно: „собираем фрукты, собирая (=дословно: собранный), заканчиваем урожай“, т. е. „собираем фрукты и заканчиваем убирать урожай“...; 4) *kaṭux un uḱax un* (*uḱaṭan*) *zu tja-te-z-bake*—дословно: „это ты говоря и там не был“ т. е. „когда ты это сказал, меня там не было“...

Из сложных предложений, существующих в удийском языке, придаточное относительное, союзное и некоторые другие надо считать новообразованиями, находящимися еще в процессе становления.

Л Е К С И К А

Основные слои удийского словаря—исконная и заимствованная лексика. Заимствования наблюдаются главным образом в сфере имен существительных (см.: Морфология.—Имя) и в некоторой мере—имен прилагательных, числительных (см.: Атрибутивные имена), наречий... В ряде случаев на базе собственных или заимствованных слов образуются синонимы, например: *kalnana* (=старшая, больша́я мать) || *ṭaṭi* „бабушка“; *šaṣi-xe* (=белая вода) || *ḡṭäṭi* „водка“; *bul-nut* || *haqəl-nut* „слупный“, „неумный“; *xaṣragax* (варташ., нидж.) || *kuxton* (нидж.) „христианин“, *oḡexj*

¹ В ниджском диалекте форма супина (*bəzəp, ukxəp*...) замечена формой абсолютива-герундия (*baṭəp, ukaṭəp*...).

(варташ.) || *puqul* (нидж.) «гарнир», *damnuu* (варташ.) || *äjçäi*, *äküçä* (нидж.) «завтра», *göloš* (варташ.) || *açi* (нидж.) «тапец», *buqsun* (варташ.) || *çuresun* (нидж.) «любить», «желать», *qabun* (варташ.) || *miçuli* (нидж.) «звезда» и др. Собственные слова (например: *yuol* «окно», *qax* «голос», *aəq* «грудь», *yoə* «заяц» и др.), вытесненные заимствованными (например: *räpziŋdä*, *açiçka* «окно», *säs* «голос», *düş* «грудь», *tojšan* «заяц» и др.), постепенно вышли или выходят из употребления; однако, несмотря на это, в удийском языке собственный словарный запас пока еще достаточно богат (см. удийско-грузинский и грузинско-удийский словари, приложения к II части этой книги: Хрестоматия. Словарь).

Слова, вошедшие из других, иносистемных, языков, естественно, претерпели изменения в соответствии с особенностями удийской фонетической системы. Возникновение омоимов обусловлено главным образом внешним звуковым совпадением в результате фонетических изменений слов (в частности, в результате упрощения-ослабления артикуляции интенсивных согласных); ср., например: *açi* [←*açoi*] «потерянный», «утерянный» — *açi* «игра»; *miçä* [←*miçəa*] «сладкий» — *miçä* «горсть»; *çar* [←*çəar*] «угасший» — *çar* «лова»; *šu* [←*šəu*] «ночь» — *šu* «кто»; *šog* [←*šəog*] «творог» — *šog* «так», «таким образом»...

შინაარსი

წინასიტყვაობა	33	3
შეხველი		5
უდი ხალხი. უდიური ენა		5
ცნობები უდიური ენის შესწავლის ისტორიიდან (მოკლე მიმოხილვა)		6
ზოგი ტერმინის საკითხი		8
ფონეტიკა		10
ბგერითი შედგენილობა		10
ხმოვნები		10
ნახევარხმოვნები		11
თანხმოვნები		11
ფონეტიკური პროცესები		14
რედუქცია		14
ასიმილაცია		15
გემინაცია		15
ელზია-კონტამინაცია		16
მეტათეზისი		16
აბრუპტივიზაცია		16
გამეღერება		17
ბგერათმოკვეცა. ბგერათ-ამოვარდნა		17
ნაზალიზაცია		17
პალატალიზაცია (უმლაუტი. იოტიზაცია)		18
სპირანტიზაცია		19
დიფთონგიზაცია		19
სუბსტიტუცია		19
ნიჭური დიალექტი ფონეტიკურად (დამატებითი ცნობები)		20
უდიურ ბგერათა ტრანსკრიფცია		20
მორფოლოგია		22
უდიური ენის ზოგადი მორფოლოგიური დახასიათება		22
სახელი		22
სახელთა ფუძეები ფონეტიკური შედგენილობის მიხედვით		22
სახელთა წგუფები შინაარსის მიხედვით		25
არსებითი სახელი		25
არსებით სახელთა ფუძის აგებულება. წარმოქმნის (დერივაციის) ზოგი საკითხი		25
მარტივი ფუძე		25
წარმოებები ფუძე. სახელთა წარმოქმნელი სუფიქსები		27
რთული (თხზული) ფუძეები		30
მსაზღვრელი (ატრიბუტიული) სახელი		32
თვისება-გუარობის ან საღურობის გამომხატველი ზედსართავი სახელი		32
რიცხვითი სახელი		32
რაოდენობითი რიცხვით სახელი		32
რიგობითი რიცხვით სახელი		35

წილადი რიცხვითი სახელი	35
ღამით-ღანაწილებითი რიცხვითი სახელი	35
ჭერადი რიცხვითი სახელი	35
კითხვითი რიცხვითი სახელი	35
განუსაზღვრელი რიცხვითი სახელი	37
კრებითი რიცხვითი სახელი	36
მითითებითი ნაცვალსახელი	37
კუთხილებითი ნაცვალსახელი	38
კითხვითი ნაცვალსახელი „რა“ როგორც მსაზღვრელი	39
უკუქცევითი ნაცვალსახელი როგორც მსაზღვრელი	40
სხვა მსაზღვრელი სახელები	40
პირის ნაცვალსახელი	41
უკუქცევითი ნაცვალსახელი	42
კითხვითი ნაცვალსახელები	43
საურთიერთო ნაცვალსახელი	43
მ რ ა ე ლ ო ბ ი თ ი რ ი ც ხ ე ი	44
მრავლობითი რიცხვის გაქვევეული (ფუქსთან შეზრდილი) სუფიქსის საკითხი	48
ს ა ხ ე ლ თ ა ბ რ უ ნ ე ბ ა	49
ძირითადი ბრუნვები და მათი მაწარმოებლები	50
თანდებულთან ბრუნვები და მათი მაწარმოებლები	52
სახელთა ბრუნვა მრავლობით რიცხვში	53
სახელთა ბრუნვის პარადიგმები:	53
1. არსებით სახელთა	53
2. პირის ნაცვალსახელთა	62
3. „თვითონ“ ნაცვალსახელისა	63
4. „ეინ“ ნაცვალსახელისა	63
5. მსაზღვრელ (ატრიბუტიულ) სახელთა	63
6. მრავლობითი რიცხვის -უხ,-თხ გაქვევეულ-სუფიქსთან სახელთა	65
7. ინფინიტივ-მასდარისა	68
ბრუნვითა ფუნქციები	66
(ნაწერის თავისებურება)	66
სხვა შენიშვნები და განმარტებები სახელთა ბრუნვასთან დაკავშირებით	68
ზ მ ნ ა	72
უღიური ზმნა სტრუქტურულად	72
პირის კატეგორია	79
პირის მაწარმოებლები. მათი ხასიათი და ადგილი უღიურ ზმნაში	79
მრავლობითი რიცხვის გამოხატვა ზმნაში	85
ღრო-კილოთა ფორმები. მათი წარმოების პრინციპი. წგუფები. მაწარმოებლები	85
„ა რ ი ს“ და „ა ქ ე ს“ ზმნები უღიურში	92
სტატურული ზმნები უღიურში	94
სხვა ცნობები ნამყო უწყვეტლისა და აორისტი პირველის მაწარმოებლის შესახებ. ასპექტის კატეგორიის საკითხი	96
უღიური ზმნა გარდამავლობა-გარდაუვალობის მიხედვით. ზმნის სინტაქსური კონსტრუქციები. გვარის კატეგორიის საკითხი	97
მოქმედების ადგილ-მიმართულების გამოხატვა უღიურ ზმნაში. პრევერბის საკითხი	100
უარყოფის გამოხატვა ზმნაში	101
ს ა ხ ე ლ ზ მ ნ უ რ ი ფ ო რ მ ე ბ ი	103
ინფინიტივ-მასდარი	104
სუპინუმი	107
მიმღობა	108
აბსოლუტივ-გერუნდიუმი	110
საერთო ხასიათის შენიშვნები სახელზმნურ ფორმათა წარმოებასთან დაკავშირებით	111

ფუნქციონირების თვისებები ელემენტები უდიდესი ზმნება და სახელზმნერ ფორმები.	
კლას-კატეგორიის გაქვევებულ პრეფიქსთა საკითხი	112
ფორმა ელემენტების სიტყვები'	114
ზმნისართი	114
ზმნისართთა სემანტიკური წვდომები. მათი აგებულება	114
ადგილის ზმნისართები	114
ადგილის ზმნისართები თანდებულის ფუნქციით	116
დროის ზმნისართი	116
რთულფუძიანი დროის ზმნისართი	117
ადგილისა და დროის ზიარი ზმნისართი	117
ვითარების ზმნისართი	113
კითხვითი ზმნისართები	119
მიზან-მიზეზის ზმნისართი	119
(ზმნისართთა თავისებურებანი ნიჭურ დიალექტში)	119
თანდებული	120
ნაწილაკი	121
ნაწილაკები ფუნქციის მიხედვით:	121
კითხვითი ნაწილაკი „ა“	121
უარყოფის ნაწილაკები	122
მოდალურობის გამომხატველი ნაწილაკი „უა“, „უან“	122
ნაწილაკი „ალ“	122
ნაწილაკი „მა“	122
ნაწილაკი ნე	123
სხვა ნაწილაკები	123
კავშირის გამომხატველი სიტყვები	123
ხინტაქსი	125
წინადადების წევრები	125
ქვემდებარე	125
შემასმენელი	126
დამატება	127
პირდაპირი დამატება	127
ირიბი დამატება	129
უბრალო დამატება	129
მსაზღვრელი	129
გარემოება	129
წინადადების წევრთა შეთანხმება-მართვის საკითხები	130
შეთანხმება	130
მართვა	130
წინადადება შინაარსის მიხედვით	131
წინადადება აგებულების მიხედვით	131
მარტივი წინადადების სახეები	131
მარტივი გაუვრცობელი წინადადება	131
ერთწევრიანი წინადადება	131
ორწევრიანი წინადადება	132
მარტივი გავრცობილი წინადადება	132
რთული წინადადება	133
ქრესტომათია-ლექსიკონი	135
(წინასიტყვაობა. შემოკლებანი)	136
სავარჯიშო მასალა ლექსიკონითურთ (წმ 1—32)	139
ტექსტები. თავისებურ ფორმათა და გამოთქმათა განმარტებითურთ	169
ზღაპარი	169
ლექსები	173

ნაწყვეტები „ოთხთვიდან“	175
გამოცანები. კალამბურები. იდიომები	178
ვართაშულ-ნიჭური პარალელური ტექსტები	183
უღიურ-ქართული და ქართულ-უღიური მოკლე თემატურ-ბუდობრივი ლექსიკონი	193
უღიურ-ქართული ლექსიკონი	194
ნათესაური და სოციალური ურთიერთობის გამომხატველი სიტყვები (და გამოთქმები)	194
რელიგიურ ცნებათა და საყოფაცხოვრებო წეს-ჩვეულებათა გამომხატველი სიტყვები (და გამოთქმები). ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	196
გუნება-განწყობილებისა და გართობა-თამაშის გამომხატველი სიტყვები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	197
ავადმყოფობათა, პათოლოგიურ მოვლენათა გამომხატველი სიტყვები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	199
პიკინასთან დაკავშირებული სიტყვები	200
შინაურ და გარეულ ცხოველთა სახელები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	200
ქვეწარმავალთა, მღრღნელთა, მწერთა, მკბენართა და მისთანათა სახელები	201
შინაურ და გარეულ ფრინველთა სახელები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	201
ფრინველებთან და ცხოველებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	202
ადამიანის, ცხოველისა და ფრინველის სხეულის ნაწილთა სახელები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	203
სახლ-კარი. ნაგებობა. ეზო-გარემო. შენობის ნაწილთა სახელები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	205
საშენი და საწვავი მასალის სახელები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები	206
ლითონთა და მისთ. სახელები	206
ადგილ-მდებარეობა. რელიეფი. მხარე. დასახლებულ ადგილთა ზოგადი სახელი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	205
ბუნება. ბუნების მოვლენათა გამომხატველი სიტყვები (და გამოთქმები)	208
ცისა და მნათობთა აღმნიშვნელები	208
ატმოსფერულ მოვლენათა აღმნიშვნელი სიტყვები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	208
მეცნარე. ბალახი. ბალახეული. ყვავილი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	209
მარცვლეულ-პურეული. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	209
ბოსტანი. ბოსტნეული. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	210
ხე. ხის ჭიშები. ხეხილი. ხილი (ნაყოფი), ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	210
წელიწადის დროთა, თვეთა და დღეთა სახელები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	211
მეურნეობა-წარმოება. სამეურნეო-საწარმოო იარაღები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	212
ტრანსპორტი. ტრანსპორტის ნაწილთა სახელები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	213
საბრძოლო და ხელსაწყო-იარაღი. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	213
საოჯახო წევრები. კურკელი. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	214
ხელსაქმე. ქსოვილი. ნაქარგი. ჩასაცმელ-დასახური. სამკაული. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	214

კლინარია. ნამცხვარი. სასმელ-საქმელი. რძე, ხორცი. ხორცისა და რძის ნაწარ- მი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	216
თვისება-გვარობისა და სადაურობის აღმნიშვნელი სიტყვები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	218
ნაცვლასახელები	224
რიცხვითი სახელები	226
საგარეოებო სიტყვები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გა- მოთქმები)	223
ზმნები. სახელზმნები.	230
„იცილება“ ზმნა. კომპოზიციით მასთან დაკავშირებული სხვა ზმნები	230
„თქმა“ ზმნა. კომპოზიციით მასთან დაკავშირებული სხვა ზმნები	232
„უოფნა“, „არხებობა“ ზმნა. კომპოზიციით მასთან დაკავშირებული სხვა ზმნები	233
ერთგვაროვანი ან ფარდი (ამჟამად უფუნქციო) თავკიდურ-ელემენტარანი ზმნები	234
ადგილ-მიმართულების გამოხატველი თავკიდურ-ელემენტარანი ზმნები	237
სხვა ზმნები	238
ქართულ-უღიური ლექსიკონი	239
ნათესაური და სოციალური ურთიერთობის გამოხატველი სიტყვები. ამ ცნ- ებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	239
რელიგიურ ცნებათა და საყოფაცხოვრებო წეს-ჩვეულებათა გამოხატველი სიტყვები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	240
გუნება-განწყობილებისა და გართობა-თამაშის გამოხატველი სიტყვები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	242
ავადყოფნათა. პათოლოგიურ მოვლენათა გამოხატველი სიტყვები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	243
ჰიგიენასთან დაკავშირებული სიტყვები	243
შინაურ და გარეულ ფრინველთა სახელები. შინაურ და გარეულ ცხოველთა სახელები. ქვეწარმავალთა, მღრღნელთა, მწერთა და მკბენართა სახელები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	244
ადამიანის, ცხოველთა და ფრინველის სხეულის ნაწილთა სახელები. ამ ცნებებ- თან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	246
სახლ-კარი. ნაგებობა. ეზო-გარემო, შენობის ნაწილთა სახელები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	247
საშენი და საწვავი მასალა. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები	148
ლითონთა და მისთ. სახელები	248
ადგილმდებარეობა, რელიეფი. მხარე. დასახლებულ ადგილთა ზოგადი სახელი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	248
ბუნება. ბუნების მოვლენათა გამოხატველი სიტყვები (და გამოთქმები)	249
ცისა და მნათობთა აღმნიშვნელი სახელები	249
ატმოსფერულ მოვლენათა აღმნიშვნელი სიტყვები. ამ ცნებებთან დაკავშირებულ- ს სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	249
მცენარე. ნარგავი. ბალახი. ხე. ხის ჯიშები. ხეხილი. ნათესი. მარცვლეული. ბოსტნეული. ყვავილი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	249
წელწადის დროთა, თვეთა და დღეთა სახელები. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	251
მეურნეობა-წარმოება. სამეურნეო-საწარმოო იარაღები, მოწყობილობა. ხელსაწ- მე. საოჭახო ნივთები. კურკელი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყ- ვები (და გამოთქმები)	252
ტრანსპორტი და მისი ნაწილები	253
საბრძოლო იარაღი. ხელსაწყო-იარაღი. ამასთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	253
ქსოვილი. ტანსაცმელი. ფეხსაცმელი. თავსაბურავი. ტანსაცმლის ნაწილები.	

სამკაული. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	254
კულინარია. საკმელ-სასმელი. რძე. რძის ნაწარმი. ხიარცი. ზორცის ნაწარმი. ნამ- ცხვარი. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	254
თვისება-გვარობისა და სადაურობის აღმნიშვნელი სიტყვები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	255
ნაცვალსახელები	258
რიცხვითი სახელები	259
საგარემოებო სიტყვები. ამ ცნებებთან დაკავშირებული სხვა სიტყვები (და გამოთქმები)	261
ზმნები (ა—ჟ)	263
ბიბლიოგრაფია	268
Уднийский язык (მოკლე მიმოხილვა რუსულად)	271
Введение	271
Фонетика	273
Морфология	279
Синтаксис	308
Лексика	309

შანიძის შუამდგომლობის დასაბუთება
 ЗЕМЕЧЕННЫЕ ОПЕЧАТКИ

გვერდი Страница	სტრიქონი Строка		დაბეჭდილია Напечатано	უნდა იყოს Следует читать	შენიშვნა Примечание
	ზემ. Сверху	ქვემ. Снизу			
6		6	de l'académie	de l'Académie	ბეკელის დროს 1) ზოგ ადგილას ამოვარდა ასო- ნიშნები ახ სას- ვენი ნიშნები
7	20/21		Introduction	Introduction	
9	21		ინტოი	ინტოი	
9	21		ილტი ილტიჟ	ილტი ასლტიჟ	
20		9	ქოვაქსანე	ქრვაქსანე	2) 41 და 42 გვერდებზე აი- რია სქოლიო: გვ. 41 მე-3 სქოლიო უნდა შეეფარ- ლოს 42-ე გვ.ზე (ზემ. I სტრიქ.) გამოყოფილ ვ, ღ, ბ- ელემენ- ტებს
64		5	ბეშიო	ბეშიო, ბეზიორ	
64		5	ეჭიო	ეჭიო, ვიორ	
69		8	(ის, იხი)	(ის, იგი)	
76		22	(ო-ხ-,	(ბო-ხ,	
78	7		ღე-	ღე-	
81	15		→ეჭაფ	→ეჭაფ	
81	20		აფ	ვაფ	
85	1		„ეცხოვრობ“ ...	„ეზან“ ...	
88			„აკეთო“ ...).	„აკეთოს“ ...)	
112	19	17/16	უა-ნე-ლსა (კამს);	უა-ნე-ლსა (სვამს);	
116	22		ღენახ	ღენახ	
116	23		უსენახ	უსენახ	
116		17	ბლახარ	ბლახარ	
117		20	ნარ-ზუ-ხ (!?)	ნარზ-უხ (!?)	
133	4		ქორჩესსა	ქარჩესსა	
137	10/11		ვართანული	ვართაშნული	
197		6	ჩი	აჩი	
210		6	ქოხი	ჯოხი	
213	6		კირმონჟ	კირმონჟ	
224		3	მენო (გასუბსტ.) მონო	მენო, მონო (გასუბსტ.)	

გვერდი Страница	სტრიქონი Строка		დაბეჭდილია Напечатано	უნდა იყოს Следует читать	შენიშვნა Примечание
	ზემ. Сверху	ქვემ. Снизу			
226		14/13	მისის (ვართ.), ერთი	მისის ერთი	
226		11	ვიწო (ატრიბ.)	ვიწ (ატრიბ.)	
261		5	ბაალა	ბაალანა	
267	3		გირეს,	გურეს,	
272	19		l'Academie	l'Académie	
272		1	idischen	Udischen	
273		19	с 1937	с 1938	
274	12		ოq	ოq	
277	17		→da	→ga	
284	12		adamar—γ—oi←	adamar—γ—oj←	
296		6	gaço-vi-exa	gaço-ef-exa	
296		5	gaço-ta-exa	gaço-fo-exa	
297		2	сосл. I (част. qa) baki-qa-n	сосл. I (част. qa) ba- qa-n-ki baki qa-n	
297		1	сосл. II (част. gi) baki gi-n	сосл. II (част. gi) ba- gi-n-kej baki gi-n	
303	21		(verda sentiendi)	(verba sentiendi)	
308	16		ṭovār	ṭovār	
309	20		baṭal	baṭanal	
309	20		ukaṭana	ukaṭanal	
309		3	kuṣṭon	kuṣṭon	
312		26	-უბ, -თბ	-უბ, -ობ,	
312	5		37	35	
312		25	68	66	
315		19	148	248	
350	9		187	197	
322		5	270	271	
324		21	72	79	

გამომცემლობის რედაქტორები: ლ. კობიაშვილი, ბ. შიქაძე
ტექნოლოგიური ი. ხუციშვილი
კორექტორი დ. მანჯგალიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად მ/VI—71
ქალაქის ფორმატი 70x108/16
ანაწყოების ზომა 7x11¹/₂; ნაბეჭდი თაბახი 28,7
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 26,52

შეკეთა № 1610 უე 07365 ტირაჟი 600

ფასი 1 მან. 35 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, ი. ჯავახიშვილის პროსპექტი, 14.

Издательство Тбилисского университета, Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 14.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა, თბილისი, ი. ჯავახიშვილის პროსპექტი, 1.

Типография Тбилисского университета, Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 1.